ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU
PR SMART
Электронно-библиотечная система

ISSN 2616-6429
KAZPOST 76085

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ
ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА
SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№ 1 (25) 2024

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ
ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА
SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№1 (25)

ШЫМКЕНТ 2024

ISSN 2616-6429

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА

SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№1 (25) 2024

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.
Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ұ.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П.- PhD докторы, профессор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік методистік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Сайдаматов Э.М. – ф.-м.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Каримов Э.Ё. – б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Адилов Б.Ш. - б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Мирзаев Ш.Ш. – з.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Халикова Р.Е. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И.Каримов атындағы Ташкент мемлекеттік техникалық университеті, Өзбекстан; Муродова С. -б.ғ.д., профессор, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан Ұлттық университетінің Жизақ филиалы; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Исмаилов Б.Р.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жантасов К.Т.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Надиров К.С. – х.ғ.д., профессор; М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жекеев М.К. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Протопопов А.В. -т.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Таймасов Б.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Голубев В.Г.–т.ғ.д., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Туленов А.Т. - т.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

ӘОЖ 615.244:615.014

Н.М. Қоңратбаева[1*], Ж.С. Токсанбаева[2] , А.Г. Ибрагимова[2], А.С. Туреханова[2], А.Е. Сейлхан [1]
[1]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]фарм.ғ.к., қауым. профессор, ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[2]фарм.ғ.к., ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[2]магистрант, ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[1]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** nazerke.konratbayeva@bk.ru

ӨТ АЙДАЙТЫН ЖИЫНТЫҚТАРДЫ ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында гастроэнтерологиялық аурулармен, оның ішінде өт жолдарының қабынуымен күрес контекстінде өзекті өсімдік жиынтықтары негізінде өт айдайтын жиынтықтарды дайындау технологиясы ұсынылған. Гастроэнтерологиялық аурулар, соның ішінде асқазан-ішек жолдарының аурулары (АІЖ) ел халқының 20%-да жиі кездеседі. Балалар мен ерлер арасында аурудың жиі кездесуі үлкен алаңдаушылықты туғызады. Бұл тұрғыда АІЖ ауруларын диагностикалаудың, емдеудің және алдын алудың тиімді әдістерін әзірлеу өзекті болып табылады. Өсімдік жиынтықтары дәстүрлі медицинада маңызды рөл атқарады және АІЖ емдеу үшін кеңінен қолданылады. Өт айдайтын жиынтықтар жоғары сұранысқа ие және өт бөліну функциясын қалыпқа келтіруге ықпал етеді. Өт айдайтын жиынтықтардың сапасы мен тиімділігі компоненттерді дұрыс таңдауға және өндіріс технологиясына байланысты. Дәрілік заттардың қауіпсіздігі мен тиімділігін қамтамасыз ететін өндірістің барлық кезеңдерінде технологиялық параметрлерді сақтау және сапаны бақылау маңызды аспект болып табылады.

Кілттік сөздер: өт айдайтын жиынтық, технология, асқазан-ішек жолдарының аурулары, кәдімгі салаубас, кәдімгі мыңжапырақ, кәдімгі жүгері, бұрыш жалбыз, дәрілік бақбақ.

Гастроэнтерологиялық аурулар Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесінің негізгі проблемаларының бірі болып табылады, халықтың 20%-ы асқазан-ішек жолдарының (АІЖ) әртүрлі түрлерінен зардап шегеді. Ең көп таралған аурулардың қатарына гастрит, асқазан жарасы, холецистит, панкреатит және колит жатады [1-3]. АІЖ ауруларының таралуының ең көп саны 40 пен 59 жас аралығындағы адамдар арасында байқалады, бірақ балалар мен ерлер арасында аурудың үлесінің жоғарылауы үлкен алаңдатушылықты туғызады [4]. Осы тұрғыда АІЖ-ның ауруларын диагностикалаудың, емдеудің және алдын алудың тиімді әдістерін әзірлеу қазақстандық медицина үшін басым міндет болып табылады.

Дұрыс тамақтанбау, дәрі-дәрмектерді бақылаусыз қабылдау және ілеспе патологиялар аясында АІЖ аурулары бар адамдар саны артып келеді [5]. Өт қабының аурулары, атап айтқанда, тиімді емдеу мен алдын-алуды қажет ететін АІЖ-ның бұзылуының негізгі проблемасы болып табылады. Өт айдайтын препараттар клиникалық тәжірибеде жоғары сұранысқа ие, бұл өт қабы ауруларының таралуына және олардың пациенттердің өмір сапасына айтарлықтай әсер етуіне байланысты.

Өсімдік жиынтықтары дәстүрлі медицинада маңызды рөл атқарады, бұл табиғи дәрілік заттардың құнды көзі болып саналады [6]. Өсімдік жиынтықтарының маңыздылығы олардың антиоксидант, қабынуға қарсы, антисептикалық және вирусқа қарсы сияқты әртүрлі фармакологиялық қасиеттерге ие болу қабілетінде. Олар әртүрлі ауруларды, соның ішінде

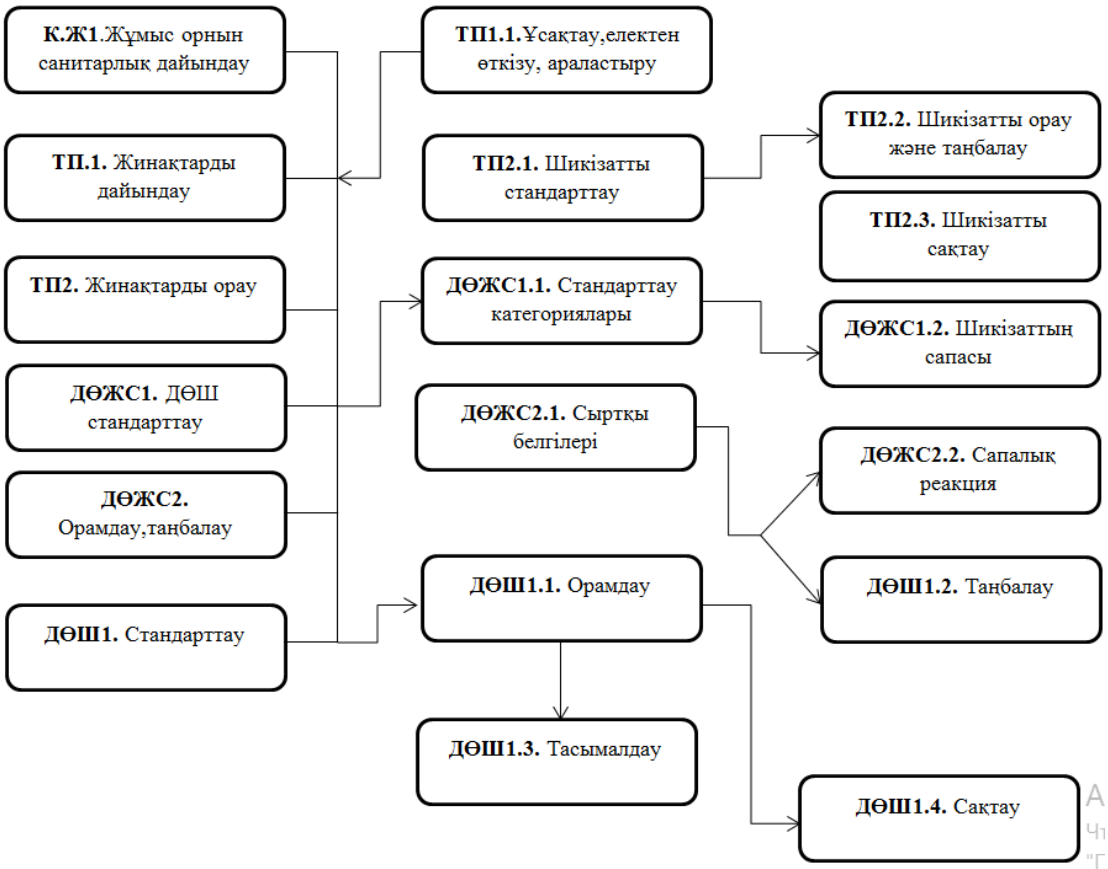
АІЖ-ның ауруларын, жүрек-қан тамырлары ауруларын емдеу үшін, сондай-ақ ағзаның жалпы жағдайын жақсарту және аурулардың алдын алу үшін кеңінен қолданылады. Өсімдік жиынтықтары синтетикалық препараттарға балама ретінде жиі қолданылады, өйткені олар салыстырмалы түрде қауіпсіз және жанама әсерлері аз болып табылдаы. Өсімдік жиынтықтары мен олардың фармакологиялық қасиеттерін зерттеу табиғи дәрілік ресурстар туралы түсінігімізді кеңейтуге және тиімді жаңа дәрі-дәрмектердің санының өсуіне ықпал етеді.

Өт айдайтын жиынтықтар – бұл өт жолдарының жұмысын жақсарту және өттің бөлінуін қалыпқа келтіру үшін қолданылатын өсімдік тектес кешенді препараттар. Олардың келесі қасиеттері бар:

- өт секрециясының жоғарылауы;
- өт қабынан және өт жолдарынан өт бөлінуін жақсарту;
- тастардың пайда болуын болдырмау;
- қабынуға қарсы және бактерияға қарсы әрекет.

Өт айдайтын жиынтықтардың тиімділігі дұрыс таңдалған компоненттер мен өндіріс технологиясына байланысты. Өт айдайтын жиынтықтарды өндіру технологиясы фармацевтикалық өндірістің маңызды аспектісі болып табылады, өйткені ол осы дәрі-дәрмектердің сапасы мен тиімділігіне тікелей әсер етеді [7]. Шикізатты дұрыс таңдау, технологиялық параметрлерді сақтау және өндірістің барлық кезеңдерінде сапаны бақылау заманауи медицинаның талаптарына жауап беретін қауіпсіз және тиімді өт айдайтын жиынтықтарды алуды қамтамасыз етеді [8].

Өт айдайтын жиынтықтарды өндірудің технологиялық схемасы келесі негізгі кезеңдерді қамтиды (сурет 1):

Сурет 1 – Өт айдайтын өсімдік жиынтықтарын алудың технологиялық сызбасы

Өт айдайтын жиынтық құрамы:

50 г фитошайды дайындау үшін

- кәдімгі салаубас - 10 г;
- кәдімгі мыңжапырақ -10 г;
- кәдімгі жүгері -10 г;
- бұрыш жалбыз - 10 г;
- дәрілік бақбақ - 10 г.

Көмекші жұмыс 1. Сақтауға арналған үй-жайлар шкафтардың, сейфтердің, сөрелердің, тауар қойғыштардың, паллеттердің жеткілікті санымен жабдықталуы тиіс. Жабдық жақсы жағдайда және таза болуы керек.

1. Технологиялық үрдіс. Ж*иынтықтарды дайындау*:

I. ұсақтау;
II. електен өткізу;
III. араластыру;
IV. ыдысқа салу, орау және безендіру.

Ұсақтау. Бұл процесс өсімдік құрамындағы белсенді заттарды толық бөліп алу үшін қажет. Ұсақтау шикізаттың құрылымы мен түрін ескере отырып жүзеге асырылады. Жапырақтары, шөптері, қабығы, тамырлары мен сабақтары ұсақталғанға дейін кесіледі. Тамырлар мен тамырсабақтары әр түрлі диірмендердің көмегімен одан әрі ұнтақталады. Аюқұлақ, итбүлдірген және эвкалипт сияқты шырынды өсімдіктердің жемістері, тұқымдары мен жапырақтары да тиісті диірмендердің көмегімен ұсақталады. Өсімдік шикізатын ұнтақтау дәрежесі оның жиналу мақсатымен анықталады. Ішкі қолдануға арналған тұнбалар мен қайнатпаларды дайындау үшін бөлшектердің белгілі бір өлшемдері қажет: сабақтары, қабығы және тамырлары – 3 мм, жемістері мен тұқымдары – 0,5 мм, тартатын жиынтықтар (Species fumales) – 3 мм, су ванналарға арналған жиынтықтар (Species pro balneo) – 2 мм. Бұл тәсіл дәрілік жиынтықтарды дайындау кезінде өсімдіктерден емдік қасиеттерді тиімді алуды қамтамасыз етеді.

Електен өткізу. Дәрілік жиынтықтарды ұнтақтағаннан кейін шаңды кетіру үшін елеу процедурасын жүргізу қажет. Ол үшін 0,2 мм тесіктері бар № 32 елек қолданылады.

Араластыру. Араластыру процесінде дәрілік жиынтықтың компоненттері стационарлық айналмалы араластырғыштарда біріктіріледі. Бұл компоненттер мөлшері, пішіні және салмағы бойынша әр түрлі болуы мүмкін болғандықтан, олар қабаттарға бөлініп, біртекті қоспаны алу қиынға соғады. Егер жиынтықта эфир майлары немесе тұздар болса, оларды алдын-ала ерітіп алады: эфир майларын – этанолда, тұздарды – суда. Алынған ерітінділер жиынтықтың бір компонентін немесе жиынтықты түгелдей бүркіп шығады. Сулы ерітінділерді қолданған кезде ылғалданған жиынтық мұқият араластырылып, кептіру шкафтарында 40-60°С температурада кептіріледі. Ылғалды өсімдік материалы ферментативті және микробтық зақымдануға бейім, сондықтан өсімдік шикізатының құрамдас бөліктерінің денатурациясын болдырмау үшін кептіру температурасы 60°С температурадан аспауы керек. Спирт ерітінділерін қолданған кезде жиынтықты жиі араластырып және спирт толығымен буланғанша ашық ауада кептіреді. Кептіруден кейінгі жиынтықтың салмағы өсімдік шикізаты мен жиынтыққа кіретін басқа ингредиенттердің массасына тең болуы керек.

Технологиялық үрдіс. *Жиынтықты орау.* Дәрілік жиынтықтарды орау технологиялық процестің бөлігі ретінде шешуші рөл атқарады. Жиынтықтарды пергамент қағазбен қапталған картон қораптарға немесе салмағы 50-ден 200 граммға дейінгі қосарланған қағаз пакеттерге салады. Әр қаптамада жиынтық құрамы және оны қолдану бойынша ұсыныстар міндетті түрде көрсетіледі.

Жиынтықтарды ораудың перспективалы әдістерінің бірі – дәрілік шикізатқа ұқсайтын престелген, мөлшерленген брикеттерді өндіру. Дәрілік өсімдік материалының сапасы ресми құжаттар түрінде мемлекеттік органдар белгілеген белгілі бір талаптар мен стандарттарға сәйкес келуі керек.

Шикізатты стандартқа сәйкес келтіру. Шикізатты кептіруден кейін стандартқа сәйкестендіру үшін оны МСТ, АНҚ, УАНҚ сияқты стандарттардың талаптарын толық қанағаттандыратын белгіленген стандартты күйге келтіру қажет. Дәрілік өсімдік шикізатын дұрыс емес жинаудан және кептіру процесінде пайда болуы мүмкін әртүрлі қоспалардан тазарту – бұл процестің маңызды қадамы. Ол үшін қателіктерді болдырмау мақсатында түрлі сұрыптау жұмыстары жүргізіледі:

1) шикізатқа түскен басқа өсімдіктердің бөліктерінен тазарту;

2) шіріген, көгерген және т.б. сияқты ақаулы бөліктерден, сондай-ақ табиғи түсін жоғалтқан бөліктерден тазарту;

3) өте ұсақ бөлшектерден тазарту;

4) бөгде органикалық және минералды қоспалардан тазарту. Әдетте бұл операциялардың барлығы шикізатты стандарттау процесінде бір уақытта орындалады.

Технологиялық үрдіс. *Шикізатты орау және таңбалау*. Шикізатты орау және таңбалау процесі технологиялық процесте маңызды рөл атқарады. Қаптаманың негізгі қызметі шикізатты сақтау және тасымалдау кезінде оның мөлшері мен сапасының сақталуын қамтамасыз ету болып табылады. Шикізат оның сипаттамалары мен қасиеттерін ескере отырып таңдалған ыдыстарда сақталынады.

Сақтау үшін сыйымдылықтарды таңдау шикізат түрлерінің алуан түрлілігін ескере отырып, МСТ, АНҚ, УАНҚ сияқты нормалар мен стандарттарға сәйкес жүзеге асырылады. Қаптаманың жалпы ережелері МСТ талаптарына сәйкес анықталады.

Технологиялық үрдіс. *Шикізатты сақтау*. Дәрілік өсімдік шикізаты (ДӨШ) сақтауда ерекше мұқият болуды қажет ететін өнім. Шикізаттың көптеген түрлерінде қант пен қоректік заттардың едәуір мөлшері бар, бұл оларды микроорганизмдер мен зең саңырауқұлақтарының көбеюі үшін тамаша субстрат етеді. Сондықтан дәрілік өсімдік шикізаты қойманың әртүрлі жәндіктер зиянкестерін тарту объектісіне айналады.

Дәрілік өсімдік жиынтықтарының сапасына қойылатын талаптар. *ДӨШ стандартты жағдайға жеткізу.* Дайындау пунктеріне жинаушылардан түскен шикізаттарды қосымша өңдеуден өткізеді – мұны стандартты жағдайға жеткізу деп атайды.

Стандарттар келесі категориялардан тұрады:

- мемлекеттік стандарттар (МСТ);
- аймақтық стандарттар (АСТ);
- республикалық стандарттар (РСТ);
- өнеркәсіптік стандарттар (ӨСТ). Дәрілік өсімдік шикізаттары МСТ және АСТ категорияларына қарайды.

АСТ белгілі бір аймақтың барлық кәсіпорындары мен мекемелеріне, сондай-ақ осы аймақтағы өнімдерді пайдаланатын басқа ұйымдарға (тапсырыс берушілерге) қолданылады. Өңірлік стандарттарды бекітуді министрлік жүзеге асырады, ол өңірдің ерекшелігін ескере отырып әзірленеді. ДӨШ фармакопеялық баптар мен уақытша фармакопеялық баптар келесі құрылымдардан тұрады. Баптардың басында шикізаттың латынша, орысша және қазақша аттары беріледі. Бұдан ары өндірілетін өсімдіктері (орысша, латынша, қазақша), жинау уақытысы, тағайындалуы және қолданылатын аймағы беріледі.

ДӨШ сапасы – шикізатты пайдалануға жарамдылығына тиісті жағдайы. Ол арнайы нормативтік-техникалық құжаттармен реттеледі: мемлекеттік фармакопея (МФ), фармакопеялық мақала және мемлекеттік немесе салалық стандарт.

ДӨШ сапасының негізгі көрсеткіштерінің бірі – оның құрамындағы биологиялық белсенді заттардың мөлшері. Сондықтан стандарттаудың маңызды міндеті – осы заттардың сандық құрамын анықтаудың заманауи әдістерін әзірлеу және енгізу болып табылады.

Шикізаттың адгезиясы немесе массадан ауытқуы гигроскопиялық, ылғалға төзімді және ұшпа заттардың болуымен анықталады, олар 100-105°С температурада қалыпты массаға жеткенге дейін кептіру шкафтарында өлшенген шикізатты кептіру кезінде жойылады. Дәрілік

өсімдіктер жиынтығының сапасына қойылатын талаптар қатаң сақталуы міндетті. Келесі бөлімдері төмендегідей ретпен беріледі:

– сыртқы белгілері – шикізаттың морфологиялық қысқаша сипаттамасы, түсі, иісі, дәмі; А-тізіміне қатысты өсімдіктердің дәмін тексермейді;

–кесілген шикізаттың бөліктерінің өлшемдерін, қажет болса оның сипаттамасын келтіреді;

– микроскопия – шикізаттың диагностикалық белгілерін келтіреді;

– сапалық реакция – микрохимиялық реакциялар, хроматографиялық сынамалар келтіріледі;

– сандық көрсеткіштер – әсер етуші заттардың, экстрактивті заттардың пайыздық мөлшерінің қалыбы белгіленеді, күлі, ылғалдылығы, өлшемі жіберілген ауытқулар көрсетіледі, органикалық және минералды қоспалар беріледі;

– бақылау әдістері;

– орамдау;

– маркілеу, тасымалдау, сақтау;

– сақтау мерзімі;

– негізгі фармакологиялық әсері (тікелей медицинада қолданылатын дәрілік өсімдік шикізаттары үшін).

ДӨШ фармакологиялық белсенді заттардың ең көп мөлшерін жинақтаған кезде белсенді өсу кезеңінде жиналады. Жинау үшін қолайлы кезеңдерді анықтау өсімдіктердің онтогенезін зерттеу негізінде жүзеге асырылады. Жинау кезеңі аймақтың географиялық ерекшеліктеріне және ауа-райына байланысты. Көбінесе жинау тәуліктің белгілі бір уақытында жүзеге асырылады және өсімдіктердің әр түрі үшін тиісті ережелер белгіленеді.

Стандарттарда ыдыстардың мынадай түрі қарастырылған: қағаз, мата, полиэтиленді қаптар, қағаз пакеттер, теңдер, киптер, фанерлі немесе гофрирленген картон жәшіктер.

Жиналғаннан кейін шикізат ыдысқа салынады, теңестіріледі және престеу жүргізіледі.

Дәрілік өсімдіктер жиынтығының сапасына қойылатын талаптар ерекше маңызға ие. Қаптаманың мақсаты сақтау және тасымалдау кезінде шикізатты қолайсыз факторлардан қорғау болып табылады, сондықтан орауыш материалдың сапасы мен мөлшерін қамтамасыз ету қажет. Шикізаттың әрбір түрі үшін нормативтік-техникалық құжаттамаға сәйкес қаптаманың және ыдыстың белгілі бір түрлері көзделген. Қаптаманың негізгі талаптарына тазалық, беріктік, құрғақтық, бөгде иістердің болмауы жатады. Контейнер шикізаттың әр түрі үшін біртекті болуы керек және оның ерекшеліктеріне сәйкес келуі керек.

ДӨШ таңбалау. ДӨШ таңбалау нормативтік-құжаттамалық қамтамасыз ету талаптарына сәйкес әрбір қаптамаға жазылатын жазулар болып табылады. Бұл жазулар трафарет бойынша үлкен әріптермен және жуылған кезде өшпейтін бояуды қолдана отырып жасалады.

ДӨШ тасымалдау. ДӨШ тасымалдау көлігі әртүрлі көлік түрлерінде жүзеге асырылуы мүмкін: көлік таза, құрғақ, иіссіз және қойма зиянкестерімен зақымдалмауы керек.

ДӨШ сақтау. ДӨШ сақтау шикізат пен оның биологиялық белсенді заттарының сыртқы түрін сақтау үшін арнайы жағдайларды қажет етеді. Оның сапасына температура, микробиологиялық процестер, ауа ортасы, ылғалдылық және жарық сияқты бірнеше факторлар әсер етуі мүмкін. ДӨШ сақтау бөлмелері таза, құрғақ, жақсы желдетілетін, қойма зиянкестерінің зақымдануынан және тікелей күн сәулесінен қорғалған болуы керек. Сақтау үшін тиімді температура 10-12 °С, ал ылғалдылық 13% құрайды. ДӨШ сақтайтын бөлмелер тұрақты және уақытша болуы мүмкін.

Осы кезеңдердің барлығы стандарттар талаптарына сәйкес келетін және пайдалану кезінде қауіпсіздік пен тиімділікті қамтамасыз ететін жоғары сапалы дәрілік жиынтықтарды өндіруді бірлесіп қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, өт айдайтын жиынтықтарды жасау технологиясы олардың

тиімділігі мен қауіпсіздігінің негізгі аспектісі болып табылады. Қазақстан Республикасында өт қабы ауруларының және басқа да АІЖ ауруларының едәуір таралуын ескере отырып, жоғары сапалы өт айдайтын препараттарды әзірлеу және өндіру фармация индустриясы үшін басым міндетке айналуда.

Өт айдайтын жиынтықтардың негізі ретінде қолданылатын өсімдік жиынтықтары әртүрлі фармакологиялық қасиеттерге ие табиғи дәрі-дәрмектердің маңызды көзі болып табылады. Олар синтетикалық препараттарға қауіпсіз балама болып табылады және асқазан-ішек аурулары бар науқастардың өмір сүру жағдайын жақсартуға көмектеседі.

Өт айдайтын жиынтықтарды өндіру процесі дұрыс шикізатты таңдаудан бастап өндірістің барлық кезеңдерінде сапаны бақылауға дейінгі бірнеше кезеңдерді қамтиды. Технологиялық параметрлерді сақтау және оңтайлы компоненттерді пайдалану соңғы өнімнің тиімділігі мен қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етеді.

Осылайша, өт айдайтын жиынтықтарды өндіру технологиясын әзірлеу және қолдану пациенттердің денсаулығы мен өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін асқазан-ішек жолдарының ауруларымен күресудегі маңызды қадам болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ходырева, Н. В. Маркетинговые исследования ассортимента лекарственных препаратов группы "Желчегонные средства"/Н. В. Ходырева//Актуальные вопросы современной медицины : Материалы II Дальневосточного медицинского молодежного форума, Хабаровск, 02–05 октября 2018 года/Под редакцией Е.Н. Сазоновой. – Хабаровск: Дальневосточный государственный медицинский университет, 2018. – С. 236-238. – EDN SKJFWP.
2. Ненашева, Т. М. Распространенность заболеваний желудочно-кишечного тракта/Т. М. Ненашева, Н. Н. Николаева//CXXVIII международные научные чтения (памяти В.Л. Рабиновича): сборник статей Международной научно-практической конференции, Москва, 18 ноября 2021 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Издательство "Научная артель", 2021. – С. 90-94. – EDN KRDDVC.
3. Магомедов Р.А., Ланцова Д. С. Факторы риска развития заболеваний желудочно-кишечного тракта//Научный журнал Основан в марте 2006 г. Калужский государственный университет имени КЭ Циолковского г. Калуга Содержание номеров журнала реферируется ВИНИТИ Журнал включён в систему Российского индекса научного цитирования. – 2023. – С. 16.
4. Токсанбаева Ж.С., Акшабаева А.Г., Ибрагимова А.Г., Торланова Б.О., Турабеков К.Х. Фармакогностическое исследование комплексного гепатопротекторного сбора. - Авт. свидетельство № 33395 от 09.03.2023 г.
5. Яхшибоев Р.Э, Яхшибоева Д.Э, Кудратиллаев М.Б. от имени экспертов. Анализ методов и средств первичной диагностики заболеваний желудочно-кишечного. International scientific journal science and innovation, 2023, №2 (2), С. 20–25. DOI: 10.18565/nephrology.2023.2.74-78
6. Мырзаш Н.Д., Токсанбаева Ж.С. Исследования по разработке желчегонного растительного сбора. //Материалы XYII научно-практ. Конф. мол.ученых и студентов ГОУ «ТГМУ им.Абуали ибни Сино» с междунар.участием «Актуальные вопросы современных научных исследований», Душанбе, 29 апреля 2022 – Т.2., с.4
7. Пастушенков А. Л. Фитотерапия заболеваний гепатобилиарной системы: подходы, растения, сборы//Научно-практический журнал традиционной медицины и гомеопатии. – с. 42.
8. Шаталова Т. А. и др. Разработка технологии и изучение желчегонной активности лекарственной формы на основе цветков бессмертника песчаного//Медико-фармацевтический журнал «Пульс». – 2018. – Т. 20. – №. 12. – с. 160-164.

Аннотация

В этой статье представлена технология изготовления желчегонных сборов на основе

растительных компонентов, актуальная в контексте борьбы с гастроэнтерологическими заболеваниями, в том числе желчного пузыря, в Республике Казахстан. Гастроэнтерологические заболевания, включая заболевания желудочно-кишечного тракта (ЖКТ), распространены среди 20% населения страны. Возрастание заболеваемости среди детей и мужчин вызывает тревогу. В этом контексте разработка эффективных методов диагностики, лечения и профилактики заболеваний ЖКТ приоритетна. Растительные сборы играют ключевую роль в традиционной медицине и широко используются для лечения заболеваний ЖКТ. Наборы для перекачки желчи обладают высокой востребованностью и способствуют нормализации желчевыводящих функций. Качество и эффективность желчегонных наборов зависят от правильного выбора компонентов и технологии производства. Важным аспектом является соблюдение технологических параметров и контроль качества на всех этапах производства, что обеспечивает безопасность и эффективность лекарств.

Abstract

This article presents the technology for manufacturing cholagogic herbal preparations based on plant components, which is relevant in the context of combating gastroenterological diseases, including those of the gallbladder, in the Republic of Kazakhstan. Gastroenterological diseases, including gastrointestinal tract (GIT) disorders, are prevalent among 20% of the country's population. The increasing incidence among children and men is alarming. In this context, the development of effective methods for diagnosing, treating, and preventing GIT diseases is a priority. Herbal preparations play a key role in traditional medicine and are widely used for treating GIT disorders. Cholagogic preparations are in high demand and contribute to the normalization of bile excretion functions. The quality and effectiveness of cholagogic preparations depend on the proper selection of components and manufacturing technology. Adherence to technological parameters and quality control at all stages of production is an important aspect ensuring the safety and efficacy of medicines.

ӘОЖ 664.64

Ұ.Т. Мамадәлі, З.Т. Нурсеитова, Г.Ж. Нурынбетова
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
*__Корреспондент авторы:__ nur.zeinep@mail.ru

ЖАСЫЛ ҚАРАҚҰМЫҚТЫ ФУНКЦИОНАЛЬДЫ БАҒЫТТАҒЫ ӨНІМДЕР ӨНДІРІСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйін

Мақалада жасыл қарақұмық және оны өңдеу өнімдерінің функциональды бағыттағы өнімдер жасау үшін қолданудың мүмкіндігі қарастырылған. Жасыл қарақұмық қуырылған қарақұмықтан айырмашылығы оның емдік және диеталық қасиеті кең. Майлардың, ақуыздардың, минеральды тұздардың, крахмалдың және органикалық қышқылдың жасыл қарақұмықтағы мөлшері көптеген дәнді дақылдармен салыстырғанда басым түседі. Жасыл қарақұмықтың органолептикалық сапа көрсеткіштері жоғары, бір қатар емдік қасиетке ие. Жүргізілген көптеген зерттеу жұмыстары жасыл қарақұмықтан алған өсімдік қоспаларын тамақ өнімдерінің құрамына қосу дайын өнімнің минарльды құрамын және дәрумендi құрамын жақсартатындығын, тағамдық құндылығын жоғарылататындығын көрсетті, және зерттеу жұмысын ары қарай жүргізудің мақсаттылығын көрсетті. Әдеби, техникалық және патенттік дереккөздерді талдау жоғары тағамдық, биологиялық құндылыққа және функциональдық қасиетке ие өсімдік қоспасы бар жаңа нан өнімінің технологиясын бағытындағы зерттеу жұмысының өзекті және перспективалы бағыт екенін көрсетті.

Кілттік сөздер: жасыл қарақұмық, байытқыш қоспа, функциональды нан өнімдері, дәстүрлі емес шикізат, жаңа технологиялық шешім.

Тұтынушылардың «жаңа пісірілген нан өнімдеріне» деген сұраныс-талаптарының өзгеруіне және орта және аз қуатты кәсіпорындардың, атап айтқанда, шағын наубайханалардың санының күн санап өсуіне қарай, нарық құрылымын қайта пішімдеуге байланысты жеделдетілген технологиялар дами бастады.

Тұтынушылардың тамақтану рационына деген заманауи талаптары, «салауатты тамақтану» және физиологиялық функционалдық өнімдер үлесінің артуы инновациялық шешімдерді енгізуді және денсаулық сақтау мақсатында нан өнімдерінің ассортиментін кеңейтуді ынталандырады.

Нан өнімдерінің құрамына бидай ұнынан өзге ұн түрлері мен дәстүрлі емес өсімдік шикізаттарын қосу арнайы бағыттағы нан өнімдерін алуға мүмкіндік береді [1, 2].

Қарақұмық экологиялық таза өнім болып саналады, себебі ол зиянды шөптерден тазалау үшін пестицидтермен өңдеуді қажет етпейді. Сонымен қатар, құрақұмық үшін топырақты дайындау барысында оған қосымша тыңайтқыштар салу қажет емес [3].

Қарақұмық сыртқы қабығынан тазаланған соң қуырылуға жіберіледі. Қуырылғаннан кейін қарақұмық өзінің жасыл түсінің орынына қоңыр түске айналады және өзінің бірқатар пайдалы қасиеттерін жоғалтады [4].

Жасыл қарақұмық қуырылған қарақұмықпен салыстырғанда үлкен емдік-диеталық қасиетке ие. Құрамындағы ақуыздар, майлар, крахмал, минеральды тұздар мен органикалық қышқылдар мөлшері бойынша жасыл қарақұмық көптеген дәнді дақылдар мен бұршақ дақылдарынан басым түседі [5, 6].

Бұл дәнді дақылдың басты артықшылығы - құрамында күрделі көмірсулардың болуында, соның нәтижесінде ол адамға ұзақ уақыт бойына тоқтық сезімін береді және бұл ретте ешбір артық салмақ қостырмайды.

Жасыл қарақұмықты функциональды бағыттағы тамақ өнімдерін (нан, макарон

өнімдері, кондитерлік өнімдер) алу үшін қолдануды бойынша жүргізілген отандық және шет елдік зерттеуші ғалымдат тобының жасаған жұмыстарына аналитикалық талдау жасалынды.

Жасыл қарақұмықтан алынған глютенсіз ұн негізінде құймақтың рецептурасы мен технологиясы жасалынған. Құймақтың құрамына жасыл қарақұмық ұнымен қатар жұмыртқа, сүт, өсімдік майы, тәттілендіргіш және тұз қосылған. Алынған өнім ерекше дәмі мен жақсы физико-химиялық қасиеттерімен ерекшеленген [7].

Нан өнімдерінің рецептурасында экструдирленген қарақұмық қосу мүмкіндігі зерттелген. Экструдирленген қарақұмық ұнын нан құрамына қосу шикі желімшенің шығымын азайтады, алайда оған беріктік қасиет берелі, су сіңіргіштік қасиеті артады, 7-8% аралығында экструдирленген қарақұмық ұнын қосу дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапа көрсеткіштеріне бақылау сынамасымен салыстырғанда оң әсер етеді [8].

Глютенсіз ұн қоспаларының (күріш, жүгері, ноқат және жасыл қарақұмық ұны) арнайы бағыттағы печенье рецептурасында қолдану мүмкіндігі анықталған. Алынған ұн сынамаларының ақуыздарының биологиялық құндылығының, технологиялық және функциональды параметрлері салыстырмалы түрде анықталған. Алынған ұн сынамаларының ұндар қоспасындағы қатынасы (мөлшері) анықталған. Печеньенің рецептурасындағы дәстүрлі бидай ұнын глютенсіз ұн қоспасына ауыстырудың мүмкіндігі мен артықшылығы дәлелденген. Бидай ұнын толығымен глютенсіз ұн түрлеріне алмастыру барысында теңестірілген сенсорлық қасиетке ие болатыны анықталған. Ғылыми зерттеу жұмысының басты артықшылығы алынған өнім целиакия ауруымен зардап шегетін адамдар үшін арнайы бағыттағы өнім ретінде қолдана алуында [9].

Ірімшікті жартылай шикізаттың рецептурасына жасыл қарақұмықты қосу өнімді маңызды биологиялық белсенді заттармен байытуға мүмкіндік береді және ылғал байланыстырғыштық қабілетінің жоғары болуы есебінен дайын өнімнің реологиялық қасиетін тұрақтандырады және сол арқылы технологиялық үрдісті қысқартуға мүмкіндік береді. Жартылай шикізатқа майдаланған жасыл қарақұмықты қосу оның калориясын төмендетеді, бұл өз кезегінде семіздік пен атеросклероз, гипертания мен өтінде тасы бар адамдар үшін аса маңызды. Жасыл қарақұмық құрамындағы тағамдық талшықтардың мөлшерінің жоғары болуы, дайын өнімнің адам ағзасынан ауыр металдар ионын шығаруға көмектеседі. Ірімшіктекті биоөнімнің технологиясын жасауда және оның тағамдық құндылығын түзетуде өсімдік шикізатын қолдану өнімді алмаспайтын микронутриенттермен байыту және оның сақтау мерзімін арттыру сияқты өазіргі таңда өзекті мәселені шешуге мүмкіндік береді [10].

Келесі зерттеуші ғалымдар тобы функциональды бағыттағы макарон өнімін алу үшін жасыл қарақұмықтан алынған ұнды қолдануды ұсынады. Макарон жасау үшін жасыл қарақұмық ұнымен қатар жасымық жармасы, бұршақ ұны, асқабақ езбесі, зығыр дәні де қолданылады. Макарон қамырын илеудің технологиялық параметрлері, қамыр илеу температурасы, сонымен қатар қосылатын жылы судың мөлшері есептелген. Алынған макаронды ұдайы қолдану адам ағзасына функциональды қасиет беретіндігі дәлелденген [11].

Бидай және қара бидай ұнынан алынған нан өндірісінде жасыл қарақұмық ұнын қолданудың мүмкіндігі анықталған. Жүргізілген тәжірибелік зерттеу жұмыстары нәтижелері бойынша нан құрамындағы бидай ұнының жалпы рецептуралық мөлшерінің 25%-н жасыл қарақұмық ұнына қолдану барысында оң органолептикалық, физико-химиялық сапа көрсеткіштерге ие нан өнімі алынатындығын көрсеткен. Бұл сынама жұмсағының түсі жағымды, иісі мен дәмі ерекше болған [12].

Кілегейлі балмұздақ рецептурасына өндірілген жасыл қарақұмықтан алынған ұн мен алмұрт езбесі қолсыған. Балмұздақ құрамына жасылң қарақұмықты және алмұрт езбесін қосу құрамы теңестірілген, макро және микронутриенттермен (аминқышқылдары, минеральды

элементтер, тағамдық талшықтар, флавоноидтар) байытылған және тағамдық құндылығы жоғарылатылған өнім алуға мүмкіндік береді. Алынған өнім дәстүрлі балмұздақпен салыстырғанда жоғары биологиялық құндылыққа ие болған [13].

Жасыл қарақұмықты ашымақ (закваска) қоспасын алу үшін қолдану мүмкіндігі зерттелген. Қажетті технологиялық қасиеттерге ие ашымақ алудың технологиялық сызбанұсқасы жасалған. Алынған ашымақты нан өнімдері өндірісінде 10-15% аралығында қолдану ашу үрдісінің ұзақтығын қысқартатындығы, дайын өнімнің дәмдік және иістік қасиетін жақсартатындығы, өнімнің тағамдық құндылығын арттыратындығы дәлелденген [14].

Кепкен нан өндірісінде өндірілген жасыл қарақұмықтан алынған жарманы қолдану мүмкіндігі зерттелген. Кепкен нан алу келесідей технологиялық кезеңдерден тұрады: рецептуралық қоспалардан суспензия алудан, қамырды ашытудан, оны бөлуден және пішіндеуден, тұрғызудан және пісіруден тұрады. Қамыр дайындамаларын кесу барысында оның қалыңдығы шамамен 3-4 мм болады, және оны 40 мин бойына тұрғызуға қалдырады және 220 ± 1 °С температурада 15 минут бойына пісіреді. Алынған өнімнің тағамдық және биологиялық құндылығы жоғарылатылған, құрамында антиоксиданттар мөлшері жоғары болады [15].

Ғылыми-техникалық әдебиеттерді шолу жасау жасыл қарақұмықтың құрамында макронутриенттердің көп екенін және оның функциональдық қасиетке ие екенін көрсетті. Мұндай өнімді тамақ өнімдері өндірісінде қолдану функциональды бағыттағы өнімдер қатарын арттыратындығын және халықты салауатты тамақ өнімдерімен қамтамасыз ететініне дәлел бола алады. Жасыл қарақұмық және оны өңдеу өнімдері адам ағзасына оң әсер етеді.

Жүргізілген аналитикалық шолу нәтижелері тағамдық және биологиялық құдылығы жоғарылатылған функциональды бағыттағы нан өнімін алу үшін жасыл қарақұмықтың өзін қолданудың өзектілігін және оны ашытқысыз нан алу үшін басты шикізат ретінді қолданудың мүмкіндігін көрсетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Дробот В., Сильчук Т. Використання закваски спонтанного бродіння при виробництві житньопшеничного хліба // Наукові праці НУХТ. 2016. Т. 22, № 1, С 180-184.
2. Невская Е.В., Шлеленко Л.А., Смирнов С.О., Тюрина О.Е., Урубков С.А. Разработка рецептур и технологий хлебобулочных изделий специализированного и функционального назначения на основе продуктов переработки крупяных культур // Хранение и переработка зерна. 201, №3(180), С. 36-38
3. Что такое зеленая гречка? Доступно на: https://shop.lifeway.su/articles/chto-takoe-zelenaya-grechka
4. Доклад "Влияние зелёной гречки на организм человека". Доступно на: https://infourok.ru/doklad-vliyanie-zelyonoy-grechki-na-organizm-cheloveka-3829946.html
5. Зеленая гречка. Доступно на: https://www.abcslim.ru/articles/1572/zelenaja-grechka/
6. Глаголева Л.Э., Коротких И.В. Растительный комплекс зеленой гречки в технологии производства сырников // Вестник ВГУИТ, 2016, №1, С. 132-136.
7. Сердюкова Я.П., Калеев П.А., Воеводина Е.Н. Современный подход к созданию инновационной пищевой продукции // Технологические инновации в современном мире: материалы международной научно-практической конференции. 2019. С. 174-178.
8. Воронина П. К. Разработка технологии хлебобулочных изделий с использованием экструдированной гречихи //Инновационная техника и технология. 2015. № 1, С.16-19
9. Санжаровская, Н. С., Храпко, О. П., Коломиец, В. И. Разработка безглютенового печенья с улучшенными потребительскими свойствами // Ползуновский вестник. 2021 № 3, С. 61–67.
10. Глаголева Л.Э., Коротких И.В. Инновационные подходы при формировании качественных показателей полуфабрикатов высокой степени готовности // "Теория и практика современной науки" 2016. №3(9), С. 751-753

11. Мелёшкина, Л. Е., Снегирева, А. В., Червякова, Н. В. Макаронные изделия функционального назначения // Ползуновский вестник. 2021. №4, С. 52–59.
12. Субботина Н.А., Ткаченко М.Н. Мука из зеленой гречки как функциональный // Достижения и перспективы научно-инновационного развития апк материалы Всероссийской (национальной) научно-практической конференции с международным участием. Курган, 2020 – С. 612-617
13. Инновационное мороженое диабетического питания. Доступно на: http://volniti.ucoz.ru/jornal/N4/83-92.pdf
14. Гетьман И.А., Михоник Л.А. Технологические аспекты использования гречневой закваски спонтанного брожения в технологии пшеничного хлеба // Международная научно-практическая конференция. 2021. – С . 157-162
15. Патент №2708053 РФ Способ производства хрустящих хлебцев / Пономарева Е.И., Алехина Н.Н., Лукина С.И., Скворцова О.Б. опубл. 2019-12-04

Аннотация

В статье рассмотрена возможность использования зеленой гречки для создания продуктов функционального назначения. Зеленая гречка, в отличие от обжаренной, имеет более широкие лечебные и диетические свойства. По содержанию жира, белка, минеральных солей, крахмала и органических кислот зеленая гречка превосходит большинство злачных культур. Гречка зеленая имеет высокие органолептические показатели, приятна на вкус и имеет целый ряд лечебных свойств. Многочисленные исследования ученых показали, что введение растительных добавок из зеленой гречихи в основы пищевых продуктов позволяет улучшить минеральный и витаминный состав, повысить пищевую ценность, что доказывает целесообразность дальнейшего их проведения. Анализ литературных данных, технической и патентной информации позволяет сделать вывод о том, что актуальным и перспективным направлением исследований является создание новых технологий хлебобулочных изделий с растительными компонентами, обладающими высокой пищевой, биологической ценностью и функциональными свойствам.

Abstract

The article discusses the possibility of using green buckwheat to create functional products. Green buckwheat, unlike fried buckwheat, has broader medicinal and dietary properties. In terms of the content of fat, protein, mineral salts, starch and organic acids, green buckwheat is superior to most cereal crops. Green buckwheat has high organoleptic properties, is pleasant to the taste and has a number of medicinal properties. Numerous studies by scientists have shown that the introduction of herbal supplements from green buckwheat into the bases of food products can improve the mineral and vitamin composition and increase the nutritional value, which proves the feasibility of their further implementation. Analysis of literature data, technical and patent information allows us to conclude that a current and promising area of research is the creation of new technologies for bakery products with plant components that have high nutritional, biological value and functional properties.

ӘОЖ 664.64

С.Ғ. Мухамеджан*, З.К. Конарбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
PhD, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
***Корреспондент авторы:** ssabina325@gmail.com

АНТИДИАБЕТТІК БАҒЫТТАҒЫ НАН ӨНІМДЕРІН ЖАСАУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТАҒАМДЫҚ ҚҰРАМ БӨЛІКТЕР

Түйін

Мақалада антидиабеттік бағыттағы нан өнімдерін жасауда қолданылатын тағамдық құрам бөліктерге, шикізаттарға шолу жасалынған. Нан және нан өнімдері халық арасында жаппай сұранысқа ие әлеуметтік өнімдер қатарына жатады. Сондықтанда олардың құрамын мақсатты түрде түзету және арнайы бағыттағы өнімдерді жасау бірқатар аурулардың алдын алуда және емдік бағыттағы өнімдер жасауда үлкен мүмкіндіктер береді. Отандық және шет елдік зерттеуші ғалымдардың жүргізген жұмыстарын талдау, жаппай тұтынуға арналған бидай ұнынан жасалған нан өнімдері қант диабетінің екінші түрін дитета арқылы емдеудің талаптарына сай келмейтіндігін көрсетті. Нан өнімдерінің химиялық құрамын қайта түрлендіруге олардың құрамына биологиялық белсенді заттардың табиғи көзін қосу арқылы қол жеткізуге болады. Шет елдік ғалымдар қант диабетін емдеуде тамақтану өнімдерін және олардың жекеленген құрам бөліктерін дәрілік препарат ретінде қолдануды ұсынады. Тағамдық химиялық-емдеу идеясы тамақ өнімдерінің құрамына емдік (функциональдық) қасиетке ие арнайы өнімдерді қосуды қарастырады. Ғылыми-техникалық әдеби көздерді талдау қант диабетімен зардап шегетідер үшін тамақтану рационында гликемиялық индексі төмен өсімдіктекті ақуыздарды пайдалану, жануарлар майларын шектеу қажет екендігі көрсетті. Сонымен қатар, бұл ретте тамақтану рационын дәрумендермен және минеральды заттармен, тағамдық талшықтармен байыту аса маңызды екені анықталды. Бұл ретте өсімдіктекті өнімдерді, жемістермен көкөністерді және олардың өңдеу өнімдерін пайдаланудың маңызы үлкен.

Кілттік сөздер: нан өнімі, нан таяқшасы, антидиабеттік өнім, диеталық өнім

Қазіргі таңда қант диабеті сөзсіз барлық әлемде, соның ішінде Қазақстанда да аса өзекті мәселе болып саналады. Қант диабеті адам ағзасының иммундық жүйесінің бұзылуы барысында, дұрыс тамақтанбауда, жүрек-талма ауруларында, асқазан жолдарының ауруларында, стерсс пен депрессия барысында пайда болады [1].

Жыл санап қант диабетімен ауыратын адамдар саны артуда. Бұл ауруды емдеу үшін адам ағзасына қажетті дәрумендерді, минеральдарды және органикалық заттардың орынын толтыратын арнайы диабеттік бағыттағы қоспаларды қолдану ұсынылады. Адамның қалыпты тіршілік әрекетін ұстап тұру үшін шамамен бес жүзден аса қоректік заттар қажет, оның басым бөлігі ағзаға тамақ өнімдерімен келіп түседі. Бұл заттрдың тұрақты түрде жетіспеуі зат алмасуының бұзылуына алып келеді, бұл қант диебітен емдеуде аса маңызды болып есептеледі [2].

Нан және нан өнімдері халық арасында жаппай сұранысқа ие әлеуметтік өнімдер қатарына жатады. Сондықтанда олардың құрамын мақсатты түрде түзету және арнайы бағыттағы өнімдерді жасау бірқатар аурулардың алдын алуда және емдік бағыттағы өнімдер жасауда үлкен мүмкіндіктер береді.

Отандық және шет елдік зерттеуші ғалымдардың жүргізген жұмыстарын талдау, жаппай тұтынуға арналған бидай ұнынан жасалған нан өнімдері қант диабетінің екінші түрін дитета харлықы емдеудің талаптарына сай келмейтіндігін көрсетті.

Нан өнімдерінің химиялық құрамын қайта түрлендіруге олардың құрамына биологиялық белсенді заттардың табиғи көзін қосу арқылы қол жеткізуге болады.

Шет елдік ғалымдар қант диабетін емдеуде тамақтану өнімдерін және олардың жекеленген құрам бөліктерін дәрілік препарат ретінде қолдануды ұсынады. Тағамдық

химиялық-емдеу идеясы тамақ өнімдерінің құрамына емдік (функциональдық) қасиетке ие арнайы өнімдерді қосуды қарастырады.

Нан өнімдерінің құрамына гликемиялық индексі төмен құрам бөліктерді қосу дайын өнімнің бұл көрсеткішін төмендегуе мүмкіндік береді [3, 4].

Өсімдіктекті ақуызды байытқыштарды қолдану. Қант диабетімен зардап шегетін адамдар үшін нан өнімдерінің тағамдық құндылығын арттыруың жолдарының бірі - бұл олардың құрамына өсімдіктекті ақуызды байытқыштарды, бұршақ дақылдылар мен дәнді дақылдыларды және оларды өңдеу өнімдерін қолдану болып саналады [5].

Диеталық бағыттағы нан өнімдерін жасау үшін құрғақ бидай желімшесін қолданады. Желімше құрамында ақуыздардың мөлшері жоғары болады және көмірсулар мөлшері төмен болады, сонымен қатар ортимальды технологиялық қасиеттерге ие.

Авторлар диабеттік бағыттағы нан өнімдерін жасауда қарақұмық ұнын қолдануды ұсынады. Қарақұмық ұны құрамында ақзуыдар мөлшерінің жоғары болуымен, В тобының дәрумендерінің жоғары болуымен ерекшеленеді, нан өнімдернің тағамдық құндылығының артуына әсер етеді және төмен гликемиялық көрсеткішке ие. Қарақұмық ұны қосылған нан ның дәмдік сапа көрсеткіштері жоғары, тағамдық құндылығы жоғары және қан құрамындағы қант мөлшерін төмендетуге көмектеседі.

Құрамына арпа ұны қосылған нан өнімінің рецептурасы мен технологиясы жасалынған және дайын өнім клиникалық талдаудан өткізілген. Нан құрамына бидай ұны, қара бидай ұны, арпа ұны, бірінші сұрыпты қарақұмық ұны, сұлы ұны, құрғақ майсыздандырылған сүт, құрғақ сарысу, пектин, құрғақ бидай желімшесі қосылған. Алынған нан өнімін пайдаланған соң қандағы қант мөлшерінің қзгеруі анықталған және дәстүрлі рецептурамен жасалған ұнмен салыстырғанда төмен екенін көрсеткен. Ұсынылып отырған қоспа негізінде жасалған нан өнімінің гликемиялық көрсеткішісі 55,5% құраған [6].

Арпаны қолданудың тиімділігі келесі автордың еңбегінде де дәлелденген. Жүргезілген зерттеулер нәтижсенде арпа құрамына кіретін в-гюкан қан құрамындағы глюкоза мен инсулин мөлшерін төмендетені анықталған.

Тәттілендіргіштер мен қант алмастырғыштар. Қарапайымқанттың қант диабеті мен жүрек талма ауруларына теріс әсерінен олардың орынына түрлі тәттілендіргіштер мен олардың негізіндегі өнімдерді қолдану ұсынылады. Қазақстандық нарықта қант алмастырғыштар мен тәттілендіргіштердің сан алуан түрі кездеседі, олар тамақтану рационынан жылдам еритін көмірсуларды алып тастауға алғышарт болады, алайда бұл ретте дайын өнімнің дәмдік көрсеткіштері өзгермейді.

Тәттілендіргіштер емдік қасиетке ие емес, алайда, оларды «емдік фармакология» құралдарына жатқызуға болады, себебі оларды қант орынына тұрақты және жүйелі түрде қолдану қант диабетін жақсартады, диеталық ұсыныстарды орындауға көмектеседі, семіздікті емдеудің нәтижелерін жақсартады, жүрек-талма ауруларының алдын алуға көмектеседі [7].

Қант диабетінде нан өнімдері өндірісінде өнімнің тағамдық құндылығы азайту үшін түрлі қант алмастырғыштар мен тәттілендіргіштер қолданылады. Қант алмастырғыш ретінде қолданылатын жеңіл сіңетін көмірсулар келесі талаптарға жауап беруі керек: тағамдық құндығы төмен болуы шарт; тәтттілігі қантпен бірдей болуы шарт; инсулиннің секрециясына әсер етпеуі шарт; қандағы глюкоза мөлшерінің артуына әсер етпеуі шарт; тәбеттің қзгеруіне әсер етпеуі шарт.

Тәттілендіргіштер бойынша халықаралық ассоциация деректері бойынша фруктоза, сорбит және ксилит тәттілендіргіштер қатарынан алынып, қант алмастырғыштар қатарына қосылған [8].

Соңғы жылдары қант алмастырғыш ретінде стевияны өңдеу өнімдері де кеңінен қолданылуда. Стевия құрамындағы тәтті заттар кешені тәтті бойынша да және стевия жапырағында кездесетін мөлшері бойынша да бір-бірінен ерекшеленетін сегіз түрлі құрам

бөліктерден тұрады [9].

Бұл табиғи тәттілендіргіш тәттілігі бойынша сахарозадан үш жүз есе басым түседі. Авторлар стевиозидтің технолгиялық қасиетін зерттеген және стевиозид қосылған нан өнімдерінің рецептурасы жасалған. Стевиозид қосылған нан өнімдері қант диабетімен ауыратын адамдар үшін емдік тамақтануда қолдануға ұсынылған [10].

Келесі авторлар жұмысында құрамына инулин, стевия, янтар қышқылы кіретін диабеттік қоспалардың қант диабетімен зартдап шегетіндер үшін әсері анықталған. Құрамына диабеттік қоспа кіретін нан қант диабетімен зардап шегетіндерде бір тәуліктен соң қан құрамындағы қант мөлшерінің төмендегенін дәлелдеген [11].

Диабетиктерге арналған жасандықант алмастырғыштар: авпартам, цикламат, сахарин, сукралоаи және т.б. олардың саны табиғи тәттілендіргіштермен салыстырғанда көп. Олар қантпен салыстырғанда тәттірек және қандағы қант мөлшеріне әсер етеді, бұл қант диабетінде аса маңызды.

Тағамдық талшықтар. Қант диабетін алдын-алуда және емдеуде құрамы тағамдық талшықтармен байытылған нана өнімдерін пайдалану ұсынылған. Тағамдық талшықтармен байытылған нан өнімдері ірідей тартылған бидай мен қарабидай ұны, бидай кебегі, целлюлоза, ұнның дәстүрлі емес сұрыптары (сұлы, күріш, арпа, қарақұмық), сондай-ақ көкөністі, жарманы және жемістерді өңдеу өнімдерін қолдану арқылы жасалған.

Нан өнімдерінің құрамында ірі тартылған бидай және қара бидай ұнын қолдану дайын өнім құрамындағы антиоксиданттардың, В, Е, РР тобы дәрумендерінің, минеральды заттардың мөлшерінің артуына көмектеседі, алайда сонымен бір мезетте тұтынушылық сапасы жоғары дайын өнім алудың технологиялық үрдісі қиындайды, себебі желімшенің мөлшері азаяды.

Сонымен қатар, нанды тағамдық талшықтармен байыту үшін құрамында пектин мөлшері өсімдік шикізаттарыда қолданылады. Өндірістік деңгейде пектиннің ең рентабельді көзі алма мен қызылша сығындысы, цитрусты жемістердің сыртқы қабығы және күньағыс себетшесі болып саналады. Мұндай шикізаттардағы пектин мөлшері 10 ннан 35 % -ға дейін болады. Пектин қан құрамындағы холестерин мөлшерін төмендетуге, асқазан ішек жолдарының жұмысын реттеуге, ағзадан кейбір улы заттады шығаруға көмектеседі. Адамның тамақтануындағы пектиннің тәуліктік қажетті мөлшері 5-6 г құрайды [12].

Нан рецептурасындағы пектиннің мөлшерін дұрыс мөлшерлеген кезде нанның ылғал байланыстырғыштық қабілеті артады, дайын өнімнің сапасы жақсарады, кеуектілігі, пішін түзгіштігі жақсарады, қату үрдісі баяулайды. Пектиннің мөлшерінің шектен тыс артық болуы дайын өнімнің сапасын нашарлатады. Нан өнімдерінің рецептурасына пектинді қосу оларға емдік қасиет береді, тағамдық талшықтармен байытады, йодпен, кальциймен байытады [13].

Тағамдық талшықтардың көзі ретінде жемістер мен көкөністердің ұнтақтарын қолданады.олар өнімге емдік қасиет береді, құрамында алмаспайтын аминқышқылдарының, дәрумендердің, минеральды заттардың және пектинді заттардың болуынан дайын өнімнің тағамдық құндылығын арттырады.

Көкөністі және жеміс-жидекті шикізаттар және оны өңдеу өнімдері диеталық бағыттағы нан өнімдерін жасауда перспективалы шикізат болып табылады, себебі табиғи байытқыштарды қолдану химиялық препараттарды қолданумен салыстырғанда сөзсіз артықшылыққа ие, себебі барлық табиғи өнімдер құрамында көмірсулар, минеральды заттар, дәрумендер мен ақуыздар мөлшері табиғи қосылысытар түрінде кездеседі. Сонымен қатар, табиғи байытқыштарды қолдану, қан құрамындағы қант мөлшерін азайтуға және тамақ өнімдерінің сіңімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Көкөністі және жеміс-жидекті шикізаттың бай химиялық құрамын ескере отырып, оны нан өнімдерінің өндірісінде қолдану негізгі рецептуралық құрам бөліктердің технологиялық қасиеттерін жақсартуға (ұнның наубайханалық қасиеті, қамырдың реологиялық қасиеті) және дайын өнімнің сапа көрсеткіштерін жақсартуға мүмкіндік беретіні дәлелденген.

Өзінің құрамында пектинді заттар, ақуыздар, целлюлоза бар көкөністі және жемісті-

жидекті шикізаттар ұн ақуызымен бірге ақуызды-полисахаридті кешен түзеді, бұл ретте ақуыздардың ылғал байланыстырғыштық ұабілеті артады, соның салдарынан ылғалдың байланысы беріктеле түседі, бұл өз кезегінде қамыр құрылымының тұрақталуына, дайын өнімнің сапасының артуына, шығымның артуына алып келеді.

Көкөністі және жемісті-жидекті шикізаттарды нан өнімдерінің рецептурасында ұнтақ, езбе, шырын және қайнатпа түрінде қолданылуы мүмкін.

Диеталық бағыттағы нан өніміні өндірісінде топинамбур жармасын қолдану ұсынылған. Нан өнімі құрамына топинамбур ұнтағын бидай ұнымен 1:2 қатынасында қосқан. Топинамбур түйнегінің тағамдық құндылығы оның құрамында физиологиялық функциональды макро және микро нутриенттердің, соның ішінде инулиннің, пектинді заттардың, тағамдық талшықтардың және минеральды заттардың жоғары мөлшерді болуына негізделген [14].

Құрамына жасыл шайдың биофлавоноидтары қосылған нан өнімінің рецептурасы жасалған. Жасыл шайды өңдеу өнімі қосылған нан өнімі антиоксидантты, антиканцерогенді және антимикробты қасиетке ие, ол жасыл шай құрамында флавоноидтардың көп болуымен тікелей байланысты.

Ғылыми-техникалық әдеби көздерді талдау қант диабетімен зардап шегетідер үшін тамақтану рационында гликемиялық индексі төмен өсімдіктекті ақуыздарды пайдалану, жануарлар майларын шектеу қажет екендігі көрсетті. Сонымен қатар, бұл ретте тамақтану рационын дәрумендермен және минеральды заттармен, тағамдық талшықтармен байыту аса маңызды екені анықталды. Бұл ретте өсімдіктекті өнімдерді, жемістермен көкөністерді және олардың өңдеу өнімдерін пайдаланудың маңызы үлкен.

Әдебиеттер тізімі

1. Аметов А.С. Сахарный диабет 2 типа: проблемы и решения. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012, 704 с.
2. Хин П. Сахарный диабет: диагностика, лечение, контроль заболевания / под ред. А.В. Древаля : пер. с нем. – М. : Бином, 2011. – 272 с.
3. Смолянский, Б.Л. Лечение сахарного диабета /Б.Л. Смолянский, В.Г. Лифлянский – СПб.: «Нева», 2015 –382 с.
4. Смолянский, Б.Л. Сахарный диабет – выбор диеты /Б.Л. Смолянский, В.Г. Лифлянский – СПб.: «Нева», 2013–350 с.
5. Ванин, С.В. Оценка функциональных свойств сухой пшеничной клейковины// С.В.Ванин, В.В.Колпакова // Кодитерское и хлебопекарное производство.- 2017. №4. – С.4.
6. Тюрина, О.Е. Разработка технологии хлебобулочных изделий диабетического назначения с ячменной мукой:/ Тюрина О.Е.// дисс. кан. тех. наук: М.: Москва.: МГУТУ им. К.Г. Разумовского, 2012.-148.
7. Котешкова, О.М. Подсластители в питании больных сахарным диабетом/ О.М. Котешкова, И.С. Сретенская, М.Б.Анциферов //Фарматека. –2006.-№ 17(132) -. С. 36
8. Дедов, И.И.Современное лечение сахарного диабета 2 типа и его перспективы /И.И. Дедов, М. И .Балаболкин, Г.Г.Мамаев, Е.М. Клебанова, В.М. Креминская. Пособие для врачей. Москва, 2015.– 120с
9. Матвеева, Т.В.Физиологически функциональные пищевые ингредиенты для хлебобулочных и кондитерских изделий: монография / Т.В.Матвеева, С.Я. Корячкина. – Орел: ФГБОУ ВПО«Госуниверситет - УНПК», 2012. – 947 с
10. Елисеева, М. Н.Разработка новых видов мучных изделий с использованием стевиозида, сенсорно адекватных аналоговым продуктам с сахарозой: дисс. кан. тех наук: - М., 2015, 224с.
11. Ладнова, О. Л. Разработка нового ассортимента ржаных сортов хлеба функционального назначения: дисс. кан. тех наук: - Орел, 2016, 184 с.

12. Доронин, А.Ф. Функциональные пищевые продукты. Введение в технологию / А.Ф. Доронин, Л.Г. Ипатова, А.А. Кочеткова – М.: ДеЛе принт – 2019. – 284 с.
13. Фостер, Э. Диета GL: Как использовать гликемический индекс для снижения веса и получения энергии: перевод с англ / Э. Фостер – М.: «Кладезь – Букс», 2014 -128 с.
14. Филатов, В.В. Влияние режимов термообработки на биохимический состав топинамбура / В.В. Филатов, Г.П. Карпиленко, О.Н. Крикунова и др. // Хранение и переработка сельхозсырья, 2018. №2, - С. 77-80.

Аннотация

В статье рассмотрены пищевые компоненты и сырье, используемые при производстве антидиабетических хлебобулочных изделий. Хлеб и хлебобулочные изделия являются социальной продукцией, пользующейся большим спросом у населения. Поэтому целенаправленная корректировка их состава и создание продуктов специального направленного действия открывают большие возможности для профилактики ряда заболеваний и создания лечебных продуктов. Анализ работ отечественных и зарубежных ученых показал, что хлебные изделия из пшеничной муки, предназначенные для массового потребления, не отвечают требованиям диетического лечения сахарного диабета 2 типа. Изменение химического состава хлебных изделий может быть достигнуто путем добавления в их состав природного источника биологически активных веществ. Зарубежные учёные рекомендуют использовать продукты питания и их отдельные компоненты в качестве лекарственных средств при лечении сахарного диабета. Идея химической обработки пищевых продуктов предполагает добавление в состав пищевых продуктов специальных продуктов, обладающих лечебными (функциональными) свойствами. Анализ научно-технических литературных источников показал, что больным сахарным диабетом необходимо использовать растительные белки с низким гликемическим индексом и ограничить животные жиры в рационе. Кроме того, установлено, что очень важно обогащать рацион витаминами и минералами, пищевыми волокнами. При этом большое значение имеет использование овощной продукции, фруктов и овощей и продуктов их переработки.

Abstract

The article discusses food components and raw materials used in the production of antidiabetic bakery products. Bread and bakery products are social products that are in great demand among the population. Therefore, targeted adjustment of their composition and the creation of products with special targeted action open up great opportunities for the prevention of a number of diseases and the creation of medicinal products. An analysis of the works of domestic and foreign scientists has shown that bread products made from wheat flour intended for mass consumption do not meet the requirements for dietary treatment of type 2 diabetes. Changing the chemical composition of bread products can be achieved by adding a natural source of biologically active substances to their composition. Foreign scientists recommend using food and their individual components as medicines in the treatment of diabetes. The idea of chemical processing of food products involves adding special products to food products that have medicinal (functional) properties. An analysis of scientific and technical literary sources showed that patients with diabetes need to use plant proteins with a low glycemic index and limit animal fats in the diet. In addition, it has been found that it is very important to enrich the diet with vitamins and minerals, and dietary fiber. At the same time, the use of vegetable products, fruits and vegetables and their processed products is of great importance.

УДК 371.01

А.Б. Оралбаев, М.Ж. Бердалиева, Д.Б. Батрбек*
доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель,Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель,Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** batrbek.d@mail.ru

МЕТОДИКА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ И СТАТИСТИЧЕСКИХ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ В МИКРОКОСМЕ

Аннотация

В статье показана методика рассмотрения основных вопросов в квантовой механике о соотношении между динамическими и статистическими закономерностями.технология и методика критериального оценивания в учебном процессе, принципиальные отличия от традиционной системы, таже ее новизна и главные преимущества. Наряду с этим, рассмотрены статистические и динамические законы причинно-следственных связей. Известно, что все события происходящиеся в миромире описываются с помощью волновой функции (пси функции), которая сама по себе не имеет физического смысла, физический смысл имеет квадрат волновой функции – определяющий вероятность нахождения частицы в определенном обьеме, а математическим аппаратом квантовой механики являются статистические (вероятностные) закономерности. Здесь конечно у всех сразу возникает вопрос насколько статистические закономерности соответствуют истинным величинам, неужели законы микромира описываются теорией вероятностей.

Ключевые слова: динамические, статистические закономерности, микромир, неопределенность Гейзенберга, Теория гравитаций Эйнштейна.

Наука рассматривает два основных типа причинно – следственных связей и соответственно два типа закономерностей - динамические и статистические (вероятностные). Первое позволяет делать предсказания абсолютно жесткие, однозначные, а вторые - вероятностные. После того как в середине девятнадцатого века вероятность стала использоваться в физике, возник вопрос о соотношении между динамическими и статистическими закономерностями.

Первоначально данный вопрос решался в пользу примата динамических закономерностей. Считалось, что статистические законы обусловлены неполнотой наших знаний, что к вероятностному описанию приходится прибегать, когда неизвестны детали картины, когда трудно или нельзя точно учесть все данные, все взаимодействия. Такую концепцию называют концепцией неполноты знаний или, лучше, концепцией преимущества динамических законов. Фактически она предполагала, что за статистическими законами обязательно «скрываются» динамические, что в основе всего лежат именно динамические законы. Известно, что в начале двадцатого века когда формировалась физическая теория процессов микромира великий датский физик Нильс Бор воскликнул неужели Бог с нами играет в кости? В данное время известно, что вероятностное поведение присуще не только большому коллективу, но и отдельным молекулам и атомам, фактически вероятностное описание показывает поведение атома или молекулы на более глубоком уровне. В настоящее время поиск «скрытых» параметров в квантовой механике фактически прекращен теория микромира описывается вероятностными закономерностями [1,3,6].

Концепция преимущества динамических закономерностей оказалась весьма живучей. Это обьясняется рядом причин. Во-первых, статистические физические теории возникли позднее динамических и, как казалось, на базе последних. Так, статистическая механика имеет в качестве своего «динамического аналога» классическую механику, а микроскопическая электродинамика – классическую электродинамику. Во-вторых,

представлялось (да и сегодня представляется многим), что однозначные предсказания, получаемые в динамических теориях, в большей мере, чем, вероятностные, отвечают самому духу «точной науки». В –третьих, для понимания принципиальной роли статистических законов требуется владение диалектикой, рассмотрение таких диалектических категорий, как необходимое и случайное, возможное и действительное. Именно не диалектическое понимание этих категорий и есть та основная, на наш взгляд, причина, которая обьясняет принижение и даже отрицание принципиальной роли статистических законов.

В этой связи отметим так называемую концепцию равноправия, она показывает, что динамические и статистические закономерности в определенном смысле равноправны - они играют одинаково важную роль, но в разных областях, законы поведения индивидуальных обьектов динамические, а законы поведения больших коллективов статистические. Согласно такой концепции, при переходе, например, от изучения движения отдельной молекулы к изучению газа динамические законы должны переходить в статистические. В данное время такая концепция представляется неправомерной. Серьезный удар по этой концепции нанесла квантовая механика, показавшая, что для проявления статистических закономерностей необязательно наличие коллектива обьектов – даже отдельный обьект может описываться этими закономерностями. Например в микромире если мы наблюдаем дифракционную картину потока электронов, такую же дифракцию можно наблюдать и от отдельных электронов. Согласно неопределенности Гейзенберга состояние электрона в микромире характеризуется неопределенностью координаты и неопределенностью импульса, электрон локализован в определенном интервале [2,3].

Рассматривая проблему соотношения между динамическими и статистическими закономерностями, современная наука исходит из концепции преимущества статистических закономерностей. Не только динамические, но и статистические законы выражают обьективные причинно – следственные связи. Более того, именно статистические закономерности являются фундаментальными, по сравнению с динамическими закономерностями они глубже выражают указанные связи. Современную концепцию можно сформулировать так: «Динамические законы представляют собой первый, низший этап в процессе познания окружающего нас мира, статистические законы более совершенно отображают обьективные связи в природе, они являются следующим, более высоким этапом познания».

Теперь все сказанное выше попробуем доказать аргументированно. Постепенно от динамических теории осуществился переход к статистическим теориям. Все фундаментальные физические теории можно разделить на группы – динамические и статистические теории.

К динамическим теориям относятся классическая механика, механика сплошных сред (гидродинамика), теория упругости, феноменологическая термодинамика, классическая электродинамика (включая волновую оптику), специальная и общая теория относительности (начало двадцатого века).

Все эти теории возникли на рубеже семнадцатого и в начале двадцатого веков, в этих теориях состояние физического обьекта (системы) однозначно определяется заданием точных значений тех или иных величин. Почти все фундаментальные динамические теории были созданы на рубеже 18 -20 веков, с ними связано становление физики как науки, охватывающей широкий круг явлений – механических, тепловых, электрических, магнитных, оптических. Из динамических теорий лишь теория относительности создана в двадцатом веке. После ее создания в самом начале века победное шествие динамических теорий прекратилось – с тех пор новых динамических теорий не появилось. «Теория гравитаций Эйнштейна - это последний триумф динамических закономерностей».

Начало двадцатого века было знаменательным событием в теоретической физике, началом развития квантовой механики, теории физических процессов микромира. Наряду с развитием квантовой механики пришлось встречаться со многими явлениями микромира,

чуждые здравому смыслу,которые не имеют аналогов в классической механике. Одним из главных принципов физики микромира является соотношение неопределенности Гейзенберга, смысл которого не понимают до конца многие студенты и молодые преподаватели.

Неопределенность Гейзенберга показывает с какой точностью определяется координата и импульс частицы, что этот предел десять минус тридцать четвертой степени заложена самой природой, более точнее определить координату и импульс никак не возможна.

В принципе в соотношении неопределенности Гейзенберга если мы хотим более точнее определить координату микрочастицы тогда допускаем большую погрешность в определении импульса микрочастицы, также если хотим более точнее определить импульс микрочастицы тогда допускаем большую погрешность в определении координаты микрочастицы. Это соотношение указывает в каком интервале могут быть определены координата и импульс микрочастицы [3,4,7].

Во- первых при определении координаты или импульса мы естественно пользуемся приборами, электронным микроскопом, другими приборами, а эти приборы состоят из молекул, атомов, элементарных частиц, в которых заложена эта самая неопределенность, так что получается замкнутый круг. Во вторых при измерении определенных физических параметров обязательно нужно учитывать воздействие приборов на элементарную частицу, при воздействии прибор допускает определенную погрешность, что дает искажение истинной величины (координата, импульс и т.д).

В третьих при воздействии прибора на микрообьект световой сигнал проходит определенный путь за время Δt_1, также от микрообьекта до прибора проходит путь за время Δt_2 , что вносит неопределенность в определение времени t и энергии ΔE. Соответственно соотношение неопределенности Гейзенберга записывается через координату и импульс частицы с одной стороны, с другой стороны она записывается через энергию и время следующим образом:

$$\Delta X \cdot \Delta p_x \geq h; \hbar = \frac{h}{2\pi}$$

$$\Delta E \times \Delta t \geq h$$

Здесь нужно отметить следующий факт, во первых в конце 19 века при объяснении законов теплового излучения, законов излучения абсолютно черного тела крупные физики того времени столкнулись с определенными трудностями. Во-первых традиционная классическая теория не смогла обьяснить экспериментальные результаты теплового излучения, во-вторых нужна была новая теория, которая бы объяснила все эти экспериментальные результаты (закон смещения Вина, закон Стефана-Больцмана, закон Рэлея-Джинса, законы Кирхгофа для абсолюно черного тела и т.д.). Только в начале двадцатого века в 1900 году немецкий физик-теоретик Макс Планк вывел свою формулу, которая полностью объяснила все законы теплового излучения.

$$f(w,T) = \frac{\hbar w^3}{4\pi^2 c^2} \frac{1}{\exp\left(\frac{\hbar w}{kT}\right) - 1}$$

$$u(w,T) = \frac{\hbar w^3}{\pi^2 c^3} \frac{1}{\exp\left(\frac{\hbar w}{kT}\right) - 1};$$

$$\varepsilon = \hbar w$$

Именно эти формулы М.Планка положили начало развитию новой теории микромира, развитию квантовой механики- физики микромира.

В квантовой механике знакомимся с такими понятиями как волновая функция, статистические закономерности, вероятность обнаружения микрочастицы, туннельный эффект,спин частицы. Со статистической теорией получается совсем другая картина. Впервые вероятность была использована в физике в середине девятнадцатого века (теория Максвелла). Именно тогда и появились впервые термины динамическая теория и статистическая теория.

Первая статистическая физическая теория – статистическая механика – возникла во второй половине девятнадцатого века на основе фундаментальных работ Максвелла и Больцмана. Вскоре обнаружилось, что применение этой теории к тепловым процессам позволяет обьяснить важнейшие положения феноменологической термодинамики и прежде всего второе начало термодинамики. Тем не менее статистическая механика с большим трудом завоевывала сторонников – слишком сильна была всеобщая приверженность к «точным» динамическим теориям [4,5].

Методика изложения законов микромира помимо сложного математического аппарата, требует тщательного изучения природы физических процессов, глубокого осмысления законов квантовой механики, методической интерпретации и полного анализа полученных результатов.

Итак, даже самый общий взгляд на историю возникновения фундаментальных физических теорий позволяет сделать вывод, что динамические теории соответствовали первому этапу в процессе познания природы человеком, тогда как на следующем этапе главную роль стали играть статистические теории. Уже отсюда видно, что вероятностные закономерности являются более глубокими, более фундаментальными по сравнению с динамическими и что попытки искать «скрывающиеся» за статистическими законами однозначные связи заведомо обречены на неудачу.

Список литературы

1. Костенко П.Ю., Васюта К.С., Сторожев В.И., Олейник С.А. Динамические и статистические характеристики линейно-преобразованной хаотической последовательности. Известия высших учебных заведений Радиоэлектроника [Internet]. 2006 Jul 4;49(7):32–41. Available at: http://dx.doi.org/10.20535/s0021347006070041
2. Теоретическая и математическая физика. Available from: http://dx.doi.org/10.4213/tmf
3. Василий Сергеевич Владимиров (9.01.1923 - 3.11.2012). Теоретическая и математическая физика [Internet]. 2013;174(2):195–201. Available at: http://dx.doi.org/10.4213/tmf8505
4. Дмитрий Николаевич Зубарев (27.11.1917 - 29.07.1992). Теоретическая и математическая физика [Internet]. 2018;194(1):5–6. Available at: http://dx.doi.org/10.4213/tmf9495
5. Yakovlev SL. About S. P. Merkuriev. Теоретическая и математическая физика [Internet]. 2016 Jan;186(1):3–4. Available from: http://dx.doi.org/10.4213/tmf9071
6. Журналу “Теоретическая и математическая физика” 30 лет. Теоретическая и математическая физика [Internet]. 1999;121(1):3–3. Available at: http://dx.doi.org/10.4213/tmf794

7. В.Э. Жавнерчик, Л.И. Майсеня, Ю.И. Савилова Справочник по математике и физике - Минск: Высшая школа, 2014.-399с.

Түйін

Мақалада динамикалық және статистикалық заңдылықтардың өзара байланысы туралы кванттық механиканың негізгі мәселелерін қарастыру әдістемесі көрсетілген.Оқу процесінде критериалды бағалаудың технологиясы мен әдістемесі, дәстүрлі жүйеден түбегейлі айырмашылықтары, сонымен қатар оның жаңашылдығы мен негізгі артықшылықтары. Осымен қатар себеп-салдарлық байланыстардың статистикалық және динамикалық заңдылықтары қарастырылады. Дүниеде болып жатқан барлық оқиғалар толқындық функцияның (пси функциясының) көмегімен сипатталатыны белгілі, оның өз бетінше физикалық мағынасы жоқ, толқындық функцияның квадраты физикалық мағынаға ие - белгілі бір уақытта бөлшекті табу ықтималдығын анықтау. Ал көлемі кванттық механиканың математикалық аппараты статистикалық (ықтималдық) заңдылықтары болып табылады. Бұл жерде, әрине, статистикалық заңдылықтардың шынайы мәндерге қаншалықты сәйкес келетініне бірден күмән келтіреді, бұл микроәлем заңдары расыменде ықтималдықтар теориясымен сипатталады.

Abstract

The article shows the methodology for considering the main issues in quantum mechanics about the relationship between dynamic and statistical laws. The technology and methodology of criteria-based assessment in the educational process, the fundamental differences from the traditional system, as well as its novelty and main advantages. Along with this, statistical and dynamic laws of cause-and-effect relationships are considered. It is known that all events occurring in the world are described using a wave function (psi function), which in itself has no physical meaning, the square of the wave function has a physical meaning - determining the probability of finding a particle in a certain volume, and the mathematical apparatus of quantum mechanics is statistical (probabilistic) patterns. Here, of course, everyone immediately questions how statistical patterns correspond to true values, are the laws of the microworld really described by probability theory.

УДК 664.149

Д.А. Охотенко*, С.Ж. Мусаева
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** okhotenkoda@gmail.com

АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗРАБОТКИ САХАРНОГО ПЕЧЕНЬЯ ГЕРОДИЕТИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация

В работе исследованы риски глобального старения населения всего мира, в частности жителей Республики Казахстан. Оценена необходимость создания новых геродиетических продуктов для поддержания активного долголетия.

Изучены исследования иностранных и отечественных коллег по созданию функциональных продуктов питания с повышенной пищевой ценностью.

Выведены основные потребности в получаемой пище у пожилого населения, с учетом малоподвижного образа жизни.

Проанализированы составы бобовых культур, а именно: соевых бобов, гороха, фасоли, чечевицы, кукурузы и стручковой фасоли. Выведены преимущества соевых бобов над остальными культурами.

Исходя из полученных результатов исследования, предложен состав сахарного печенья повышенной пищевой ценности, специализированном на геродиетическом питании, со сниженным содержанием сахара, повышенным содержанием белков и пищевых волокон для наилучшей работы желудочно-кишечного тракта.

Ключевые слова: сахарное печенье, геродиетическое питание, пожилой возраст, ржаные отруби, соевый изолят.

Введение. С течением времени общество сталкивается с вызовом глобального старения населения, что приводит к изменениям в различных сферах, включая здравоохранение, социальное обслуживание и технологические разработки. В современном мире, как в развитых, так и в развивающихся странах, демографические изменения становятся неотъемлемой частью общественной динамики. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), старение населения — это явление, которое охватывает все больше и больше стран, ставя перед мировым сообществом неотложные задачи в области создания инновационных продуктов и сервисов для гериатрического направления.

Так Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций (ООН) провозгласила период 2021–2030 годов Десятилетием здорового старения ООН [1].

Определение "пожилой" находится под воздействием социокультурных и медицинских факторов. Общепринято считать, что человека можно отнести к пожилому населению, начиная с возраста 60 лет. Однако с увеличением ожидаемой продолжительности жизни и улучшением условий жизни, этот возраст может быть пересмотрен.

Необходимо обратить внимание на прогнозы Всемирной организации здравоохранения, которые подчеркивают, что к 2050 году более 2 миллиарда человек, или более 20% населения мира, будут принадлежать к возрастной группе старше 60 лет. Этот глобальный тренд обусловлен не только увеличением продолжительности жизни, но и снижением рождаемости, что создает необходимость в разработке функциональных продуктов, ориентированных на потребности пожилого населения [1].

Республика Казахстан только начинает переходить в разряд стран, где доля пожилого населения становится преобладающей [2].

Таким образом, предвидя вызовы, связанные с глобальным старением, становится ясной необходимость в создании инновационных и функциональных продуктов, специально

адаптированных для гериатрического направления.

Данным вопросом занимаются ученые разных стран. Казахстанские коллеги разработали способ производства хлеба для геродиетического питания. Способ заключается во внесении протертых семян кунжута (10 масс.%) в замешиваемое тесто и молочной сыворотки (30 масс.%). Данная рецептура позволяет повысить выход хлеба, снизить калорийность, повышая при этом пищевую и биологическую ценность продукта. Внесение молочной сыворотки продлевает процесс очерствения хлеба и снизить себестоимость продукта [3]. Необходимо отметить, что кунжут является пряностью, на которую у большего количества людей выявляется аллергическая реакция [4].

Российские учёные из ФИЦ питания и биотехнологии разработали рецептуру йогурта геродиетического направления, с использованием кисломолочных бактерий. Новизна заключается во внесении гидролизованного говяжьего белка и порошка из мякоти плодов баобаба. За счёт высокого содержания белка (95-99%) значительно увеличивается содержание незаменимых аминокислот в продукте, что позволяет максимально покрыть потребность в белках. Говяжий белок обогащает кисломолочную продукцию коллагеном, который благоприятно сказывается на состоянии костей и суставов и межсуставной жидкости пожилых людей, препятствуя разрушению хрящевых пластин суставов (артроза) [5].

Недостатком данной технологии является специфичность произрастания баобаба для резко-континентального климата Казахстана. Соответственно из-за этого возрастают логистические затраты на создание продукта.

Способ производства печенья "Медет" предполагает повышение биологической ценности печенья за счёт добавления измельчённого лоха узколистного (более известного как «джида» в Центральной Азии) в количестве от 5 до 10 % к массе муки [6].

Однако необходимо заметить, что мука лоха узколистного предварительно подвергается термической обработки для продления сроков хранения, из-за чего резко снижается содержание витамина С (до 30%), тогда как содержание сахаров в муке *Elaeagnus angustifolia* значительно выше, чем в пшеничной.

По последним медицинским исследованиям было доказано, что у людей старше 60 лет потребность в ежедневной норме калорий составляет всего треть от нормы калорий молодых людей [7]. Поэтому необходимо уменьшить содержание сахара в функциональном продукте и, наоборот, повысить содержание белка.

Сахарное печенье является популярным и любимым угощением, и его привлекательность определяется не только вкусом, но и рядом преимуществ для потребителя.

Сахарное печенье обычно имеет сладкий вкус, что делает его приятным лакомством для многих людей. Сахар добавляет не только сладость, но и текстуру, придавая печенью хрустящее и нежное сочетание.

Сахарное печенье широкодоступно, дёшево и предлагает богатый выбор разнообразных вкусов и форм. Это позволяет потребителям выбирать печенье в соответствии с их предпочтениями.

Сахарное печенье часто упаковывается в удобные упаковки, что делает его легким переносимым и удобным для употребления в любом месте. Это делает его отличным выбором для перекусов на ходу. Что особенно важно для тех, кто поддерживает принципы активного долголетия.

Важно помнить, что потребление сахарного печенья следует сбалансировать в контексте общего питания, учитывая рекомендации по уровню потребления сахара для поддержания здорового образа жизни. Или же уменьшить содержание сахара в рецептуре, направленной на поддержку функционирования пожилого организма.

Этого можно достичь, если отказаться от применения сахара-песка в производственном процессе, кроме его использования для варки инвертного сиропа. Необходимая для сахарного

печенья рецептура достигается за счет внесения инвертного сиропа.

Содержание белка в готовом продукте можно повысить за счет использования белковых изолятов различных бобовых.

В таблице 1 представлены данные по анализу пищевой ценности бобовых культур.

Таблица 1 – Анализ пищевой ценности бобовых культур [7]

№	Вид сырья	Пищевые волокна, %	Белки, %	Жиры, %	Углеводы, %
1	Соевые бобы	13,5	39,4	17,3	17,3
2	Горох	11,2	20,5	2,0	49,5
3	Фасоль	12,4	21,0	2,0	47,0
4	Чечевица	11,5	24,0	1,5	46,3
5	Кукуруза	9,6	10,3	4,9	60,0
6	Стручковая фасоль	3,4	2,5	0,3	3

Исходя из данных, приведенных в таблице 1, наиболее подходящей для геродиетического питания является такая культура как соя, так как содержание белка в ней в среднем на 23,74% выше, чем в остальных культурах, содержание жиров на 15,16% выше. Содержание углеводов в среднем на 23,86% ниже, чем в других бобовых культурах, что благоприятно скажется на пищевой ценности готового изделия. Пищевых волокон в соевых бобах в среднем выше на 3,88%.

В результате исследований иностранных специалистов доказано, что увеличение потребления белков животного происхождения повышает риск переломов бедренной кости, а употребление белков растительного происхождения, наоборот, снижает [8].

В таблице 2 приведено сравнение содержания химических элементов и витаминов в бобовых культурах.

Таблица 2 – Содержание витаминов и химических элементов в бобовых культурах [7]

№	Вид сырья	B_1, мг%	B_2, мг%	A, мкг/%	Ca, мг%	Fe, мг%	Mg, мг%
1	Соевые бобы	0,94	0,22	12	348	9,7	226
2	Горох	0,81	0,15	2	115	6,8	107
3	Фасоль	0,5	0,18	0	150	5,9	103
4	Чечевица	0,5	0,21	5	83	11,8	80
5	Кукуруза	0,38	0,14	53	34,0	3,7	104
6	Стручковая фасоль	0,1	0,2	67	65,0	1,1	26

Так, судя по данным в таблице 2, соевые бобы отличаются высоким содержанием кальция, магния и витаминов группы В. Высокое содержания кальция особенно важно для пожилого организма, так как доказано влияние кальция на костную ткань. Кроме того, из-за рисков развития атеросклероза и ишемической болезни сердца часто назначаются диеты с пониженным содержанием жиров, чтобы не допустить увеличение холестерина в крови. Но данные меры не способствуют потреблению необходимого количества кальция в течение дня [9]. Эту проблему может решить использование изолята белка, полученного из соевых бобов, для увеличения содержания белка и повышения пищевой ценности сахарного печенья.

Исследования работы желудочно-кишечного тракта у людей старше шестидесяти лет, указывают на то, что нужда в употреблении пищевых волокон возрастает [10].

Повысить содержание пищевых волокон в сахарном печенье можно при помощи внесения в состав ржаных отрубей. Минеральный состав ржаных отрубей после их обжаривания только улучшается. Содержания кальция на 100 грамм продукта составляет 360,5 мг при 335,0 мг кальция в 100 г нативных отрубей. Железо повышается на 0,2 мг/100 г

продукта [11]. Поэтому можно внести в сахарное печенье как нативные, так и обжаренные отруби.

Вывод. В связи с глобальным старением нации и провозглашением периода 2021–2030 годов Десятилетием здорового старения ООН, создание новых функциональных продуктов геродиетического назначения имеет высокую актуальность. Сахарное печенье, как продукт повседневного спроса, потребляется всеми слоями населения Республики Казахстан, а низкая стоимость продукта делает его популярным для людей старше 60-65 лет. Поэтому, сахарное печенье повышенной пищевой ценности геродиетического назначения необходимо. Повышение пищевой ценности обуславливается внесением изолята соевого белка, уменьшением содержания углеводов в готовом продукте и обогащением печенья пищевыми волокнами ржаных отрубей.

Список литературы

1. Щавелева М.В., Глинская Т.Н., Мардас Д.М. 2021-2030-Десятилетие здорового старения // Вопр. Организации и информатизации здравоохранения, 2021, № 3, С. 20.
2. Таева А. М. и др. К вопросу о здоровом питании пожилых людей в Республике Казахстан // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета, 2019, Т. 75. № 4, С. 11-17.
3. Кулуштаева Б.М., Асенова Б.К., Нурымхан Г.Н., Нургазезова А.Н., Касымов С.К. Способ производства хлеба для геродиетического питания. Пат. 29224. 2013.
4. Adatia A. et al. Sesame allergy: current perspectives. Journal of asthma and allergy, 2017, P. 141-151.
5. Антипова Т.А., Фелик С.В., Симоненко С.В., Андросова Н.Л., Кудряшова О.В., Золотин А.Ю., Синько Т.И. Кисломолочный продукт для геродиетического питания. Пат. 2789462. РФ. 2023.
6. Кулажанов Т.К., Адмаева А.М., Белозерцева О.Д., Медведков Е.Б., Алмирданова М.К., Байболова Л.К., Зарицкая Н.Е., Кизатова М.Ж., Манаков М.Н. Способ производства печенья "Медет". Пат. 31351. РК. 2016.
7. Родионова Н.С., Щетилина И.П., Короткова К.Г., Шолин В.А., Черкасова Н.С., Торосян А.О. Перспективы применения зернобобовых в инновационных технологиях функциональных продуктов питания // Вестник ВГУИТ, 2020, №3 (2), С. 153-163.
8. Frassetto L.A. et al. Worldwide incidence of hip fracture in elderly women: relation to consumption of animal and vegetable foods. The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences. 2000, Vol. 55, no. 10, P. M585-M592.
9. Григорьева Н.В. Рациональное питание в профилактике и лечении системного остеопороза // Медицинские аспекты здоровья женщины, 2011, 3-1 (43), С. 60-70.
10. Погожева А.В. Принципы питания лиц пожилого возраста //Клиническая геронтология, 2017, Т. 23. № 11-12, С. 74-83.
11. Т.В. Котова, В.Ю. Масаев, А.С. Сухих. Влияние термической обработки на состав отрубей ржаных // Достижения науки и техники АПК, 2018, Т. 32. №12, С. 86-89.

Түйін

Жұмыста бүкіл әлем халқының, атап айтқанда Қазақстан Республикасы тұрғындарының жаһандық қартаю қаупі зерттелді. Белсенді ұзақ өмір сүру үшін жаңа геродиетикалық өнімдерді құру қажеттілігі бағаланды.

Шетелдік және отандық әріптестердің тағамдық құндылығы жоғары функционалды тамақ өнімдерін жасау бойынша зерттеулері зерттелді.

Отырықшы өмір салтын ескере отырып, егде жастағы тұрғындардан алынатын тағамға негізгі қажеттіліктер шығарылды.

Бұршақ дақылдарының құрамы талданады, атап айтқанда: соя, бұршақ, бұршақ, жасымық, жүгері және жасыл бұршақ. Соя бұршақтарының басқа дақылдарға қарағанда артықшылығы бар.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, асқазан-ішек жолдарының жақсы жұмыс істеуі үшін қанттың азаюы, ақуыздар мен диеталық талшықтардың жоғарылауы бар геродиотикалық тамақтануға мамандандырылған тағамдық құндылығы жоғары қант печеньесінің құрамы ұсынылды.

Abstract

The study examines the risks of global aging of the world's population, in particular, residents of the Republic of Kazakhstan. The necessity of creating new herodietic products to maintain active longevity is assessed.

The research of foreign and domestic colleagues on the creation of functional food products with increased nutritional value has been studied.

The basic nutritional needs of the elderly population are derived, taking into account a sedentary lifestyle.

The compositions of leguminous crops, namely soybeans, peas, beans, lentils, corn and string beans, were analyzed. The advantages of soybeans over other crops are derived.

Based on the results of the study, the composition of sugar cookies of increased nutritional value, specialized in herodietic nutrition, with a reduced sugar content, increased protein and dietary fiber content for the best functioning of the gastrointestinal tract is proposed.

УДК 664.68

Г.С. Рамазан*, З.К. Конарбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
phD, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
***Корреспондент авторы:** Gulnur.ramazan@inbox.ru

ЖҰМСАҚ ВАФЛИ ӨНДІРІСІНІҢ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Түйін

Мақалада жұмсақ вафли рецепрутарасын және технологиясын жасауда жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарына шолу жасалынған. Жұмсақ вафлидің бірнеше түрі бар - бельгиялық, веналық, англиялық, американдық, гонконгтық, олар өздерінің мөлшері, дайындау технологиясы және құрамына қосылатын қоспалары бойынша ерекшеленеді. Жұмсақ вафлидің құрамын мақсатты түрде түзету үшін жаңа шикізаттарды қолдану сапасы жоғары және бәсекеге қабілетті жаңа технологиялық шешімдерді жасауды қажет ететіндігі мақалада көрсетілген. Тамақ өнімдерінің технологиясын жасауда, соның ішінде ұнды кондитерлік өнімдердің, дәнді дақылдардың ақуыздарын сіңіре алмайтын (глютенді энтеропатия), қант диабеті және т.б. ауруларға емдік-профилактикалық бағыттағы өнімдер жасау өзекті мәселе болып саналатынын көрсетті. Арнайы бағыттағы жұмсақ вафли жасау үшін түрлі қанталмастырғыштар, өсімдіктекті тағамдық талшықтар, өсімдікті өңдеу өнімдерін, дәстүрлі емес ұн түрлері қолданудың артықшлығы анықталған.

Кілттік сөздер: жұмсақ вафли, функциональды бағыттағы өнім, технология, жаңа өнім.

Кондитерлік өнімдер құрамында қант-ұнтағының, майдың мөлшерінің жоғары болуымен ерекшеленеді. Осыған орай, мемлекеттің кондитерлік өнімдер саласында функциональды бағыттағы өнімдер ассортиментін арттыруға баса назар аударылуда.

Жұмсақ вафлидің бірнеше түрі бар - бельгиялық, веналық, англиялық, американдық, гонконгтық, олар өздерінің мөлшері, дайындау технологиясы және құрамына қосылатын қоспалары бойынша ерекшеленеді.

Қазақстандық кондитерлік өнімдер нарығында веналық және бельгиялық жұмсақ вафли өнімдері үлкен сұранушылықпен пайдалануда.

Жұмсақ вафли өнімдерінің химиялық құрамын талдау олардың тағамдық құндылығының төмен екенін және құрамында дәрумендер, минеральды заттар, тағамдық талшықтар және т.б. сияқты нутриценттердің аз екен, тіпті кей жағдай жоқ екенін көрсетті.

Құрамында көмірсулардың, майлардың көп мөлшерде болуына және нутриенттердің мөлшерінің аз болуына байланысты ұнды кондитерлік өнімдер құрамындағы негізгі қоректік заттардың мөлшері бойынша нутрициологияның талаптарына сай келмейді. Сондықтанда, функциональды бағыттағы кондитерлік өнімдерді жасау барысында олардың құрамын мақсатты түрде өзгерту, теңестірілген тамақтану теориясының талаптарына максимальды түрде жақын өнім алу, сонымен бір мезетте дайын өнімнің дәстүрлі органолептикалық сапа көрсеткіштерін, қасиетін және құрылымын сақтап қалу аса маңызды [1].

Тамақ өнімдерінің технологиясын жасауда, соның ішінде ұнды кондитерлік өнімдердің, дәнді дақылдардың ақуыздарын сіңіре алмайтын (глютенді энтеропатия), қант диабеті және т.б. ауруларға емдік-профилактикалық бағыттағы өнімдер жасау өзекті мәселе болып саналады [2-4].

Аталған мәселені шешу мақсатында арнайы бағыттағы жұмсақ вафли өнімін алуда жасалған ғылыми-әдеби дерек көздеріне шолу жасалынды және нәтижесі төменде берілген.

Авторлар жұмсақ вафли өндірісінде асқабақ ұнтағын қолдануды ұсынады. Асқабақ ұнтағы жоғары сұрыпты бидай ұнының рецептуралық мөлшерінен 5%, 15% және 25% шегере отырып қосылған. Алынған жұмсақ вафли сынамаларының сапа көрсеткішін талдау

асқабақ ұнтағын 15%-ға дейін бидай ұны орынына қосу дайын өнімнің органолептикалық сапа көрсеткіштеріне теріс әсер етпейтіндігін және тағамдық құндылығы жоғары өнім алынатынын көрсетті. Алынған вафли сынамалары құрамындағы минеральды заттардың мөлшері бойынша да бақылау сынамасынан басым түскен [5].

Амарант ұнының жұмсақ вафлидің реологиялық, физико-химиялық сапа көрсеткіштеріне және тағамдық құндылығына әсері анықталған. Зерттеу жұмыстары барысында жұмсақ вафли рецептурасындағы бидай ұны 25%, 50%, 75% және 100% дейін амарант ұнымен алмастырылған. Амарант ұнының мөлшерінің артуымен, вафли қамырының тұтқырлығы артатындығы анықталған. Бұл амарант ұны құрамындағы шексіз ісіне алатын крахмал мен ақуыздардың мөлшерінің жоғары болуымен түсіндіріледі. Бидай ұнынын амарант ұнына толығымен алмастыру органолептикалық және физико-химиялық сапа көрсеткіштері дәстүрлі рецептура бойынша жасалған өнімнен еш ерекшеленбейтін өнім алуға мүмкіндік берген. Жұмсақ вафли рецептурасында амарант ұнын қолдану жұмсақ құрылымға ие, жағымды иіс пен дәммен ерекшеленетін, құрамында ақуыздардың, дәрумендердің, минералды заттардың және тағамдық талшықтың жоғары мөлшері бар өнім алуға мүмкіндік береді [6].

Бірнеше ұн түрінен тұратын композицияның жұмсақ вафли өндірісінде қолдану мүмкіндігі анықталған. Ұн композициясы күріш ұнынан, зығыр ұнынан және конопляна ұнынан тұрады. Ұсынылып отырған ұн композициясынан жасалған жұмсақ вафлидің рецептурасы мен технологиясы жасалынған. Алынған дайын өнім жоғары тағамдық құндылығымен сипатталады [7].

Авторлар жұмсақ вафли өндірісінде шашыратқы мен итмұрын ұнтағын қолдануды ұсынады және олардың дайын өнімнің сапасына әсерін анықтаған. Итмұрын мен шашыратқы ұнтағының жұмсақ вафли құрамына қосылатын оптимальды мөлшері анықталған. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде шашыратқы ұнтағын 10% мөлшерінде және итмұрын ұнтағын 7% мөлшерінде қосу құрамы минеральды заттар мен және тағамдық талшықтармен байытылған өнім алуға мүмкін болатынын көрсетті [8].

Келесі зерттеушілер тобы жұмсақ вафли өндірісінде асқабақ дәнінен алған ұнды қолдану мүмкіндігін зерттеген. Жұмсақ вафли құрамына асқабақ дәні ұнын 10%, 15% және 20% мөлшерінде қосқан. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде асқабақ дәні ұнының оптимальды мөлшері 15% екені анықталған. Асқабақ дәні ұнтағын жұмсақ вафли құрамына қосу дайын өнімді ақуыздармен, майлармен және биологиялық белсенді заттармен байытуға және өндірісті жақсартуға мүмкіндік береді [9].

Жұмсақ вафли өндірісінде қант алмастырғыш ретінде стевиозид және май орынына зәйтүн майын қолданудың мүмкіндігі аықталған. Жұмсақ вафли өндірісінде қант орынына толығымен стевиозид және май орынына толығымен зәйтүн майы өолданылады. бұл кезде дайын жұмсақ вафлидің органолептикалық сапа көрсеткіші жоғары бағалауға ие болған. Алынған жұмсақ вафли сынамаларының ылғал байланыстырғыштық қабілетін дәстүрлі өніммен салыстырғанда жоғары болады және алынған тәжірибелік сынамаларының сақтау мерзіміде жоғары болған [10].

Авторлар жұмсақ вафли өндірісінде күрішпен жүгері ұнынан тұратын қоспаны қолдануды ұсынған. Ұн қоспасының түрлі мөлшерде дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапасына әсері анықталған. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде жүгері ұны мен күріш ұнының сәйкесінше 1:2 қатынасында болуы оптимальды мөлшер екені анықталған. Осы мөлшерде алынған кезде дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапа көрсеткіштері стандарт талаптарына сай болған [11].

Бидайдан алынған тағамдық талшықтардың жұмсақ вафли өндірісінде қолдану мүмкіндігі зерттелген. Жұмсақ вафлидің рецептурасын жасау үшін оның дәстүрлі рецептурасындағы бидай ұны 10%-дан бастап 20% -ға дейін сатылы түрде алмастыра отырып жасаған. Тағамдық талшықты бұл мөлшерде қосқанда дайын өнімнің ылғалдылығы бақылау шегінде болады, ал су сіңіргіштігі бақылау сынамасымен салыстырғанда

жоғарырақ болады. Ал вафлидің реологиялық сапа көрсеткіштері тағамдық талшықтың мөлшеріне эмпирикалық тәуелділікте болады. Жұмсақ вафлидің тәжірибелік сынамалары жағымды органолептикалық сапа көрсеткіштерімен де ерекшеленген. Алайда тағамдық талшықтың 20% жоғары болуы дайын өнімнің сапасына теріс әсер еткен. Тағамдық талшықты жұмсақ вафли өндірісінде қолдану функциональды бағыттағы өнім алуға мүмкіндік береді [12].

Жұмсақ вафлидің энергетикалық құндылығын және оның құрамындағы май мөлшерін азайту мақсатында оның құрамына апельсиннен алынған тағамдық талшықты қосу мүмкіндігі зерттелген. Тағамдық талшық вафли құрамына гель түрінде қосылған. тағамдық талшықтың оптимальды мөлшерін анықтау үшін оны рецептуралық май мөлшерінен 5-20% шегере отырып қосылған. түрлі мөлшерде қоспа қосылған жұмсақ вафлидің физико-химиялық, құрылымдық-механикалық және органолептикалық сапа көрсеткіштерін анықталған. Апельсин гелін 15% дейін қосқан кезде сапа көрсеткіштері жақсарған жұмсақ вафли алынған және дайын өнімнің энергетикалық құндылығы мен құрамындағы май мөлшері азайған [13].

Жүргізілген ғылыми-техникалық әдеби шолу жұмсақ вафли жасауда және оның құрамын мақсатты түрде түзету үшін жаңа шикізаттарды қолдану сапасы жоғары және бәсекеге қабілетті жаңа технологиялық шешімдерді жасауды қажет ететіндігін көрсетті. Диеталық бағыттағы жұмсақ вафлидің жаңа түрін жасау халықтың барлық статусы үшін қол жетімді өнім алуға мүмкіндік береді. Бұл ретте тамақтануда қалыптасып келе жатқан жаңа тенденцияның бірі - глютенсіз-қансыз жаңа өнім жасаудың маңызы зор.

Әдебиеттер тізімі

1. Джахимова О.И., Красина И.Б., Тарасенко Н.А. Применение функциональных добавок при производстве мучных кондиерских изделий // Изв.вузов. Пищевая технология. 2013. № 1. С. 40-42

2. Панкина И.А., Борисова Л.М. Перспективные направления использования нетрадиционного растительного сырья для создания функциональных пищевых продуктов // Инновационные технологии в производстве функциональные продуктов питания: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Мичуринск: Изд-во ООО «БИС», 2014. – С. 149-151.

3. Барсукова Н.В., Решетников Д.А., Красильников В.Н. Пищевая инженерия: технологии безглютеновых мучных изделий // Процессы и аппараты пищевых производств. – 2011. – № 1. – С. 51-60

4. Елисеева С.А., Гусейнова Э.Ф., Фрайс А.А. Использование нетрадиционного растительного сырья для мучных кондитерских изделий // Региональный рынок потребительских товаров: перспективы развития, качество и безопасность товаров, особенности подготовки кадров: материалы VI международной научно-практической конференции. – Тюмень: Тюменский индустриальный университет, 2016. – С. 47-50

5. Бочкарева, З. А. Исследование использования порошка из мякоти тыквы в производстве мягких вафель / З. А. Бочкарева, Е. И. Полосина // Вектор научной мысли. – 2023. – № 3(3). – С. 113-117.

6. Магомедов Г.О, Шевякова Т.А., Журавлев А.А. [и др.] Мягкие вафли на основе безглютеновой муки / // Здоровье человека и экологически чистые продукты питания-2014 : материалы Всероссийской научно-практической конференции, Орел, 31 октября 2014 года. – Орел: 2014. – С. 201-205.

7. Меренкова С.П., Щевьева К.В. Технологические аспекты применения безглютеновых многокомпонентных мучных смесей // Вестник ЮУрГУ. Серия «Пищевые и биотехнологии». 2022. Т. 10, № 3. С. 35-45.

8. Петренко, Н. Н., Яковлева, Т. В., & Першакова, Т. В. Влияние растительных добавок на формирование потребительских свойств вафель. // Новые технологии, 2012, - №1, - С. 52-55.
9. Тарасенко Н.А., Михайленко М.В. Роль тыквенной муки в формировании качества вафель // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета, 2016. - №121. - С.708-718.
10. Кусова И.У., Дубцов Г.Г., Жукова Д.В., Быстров Д.И., Беспалова О.В. Гонконгские вафли повышенной ценности // Вестник ВГУИТ. 2020. Т. 82. № 4. С. 157-162.
11. Игонина, Д. И. Современные технологии производства мучных кондитерских изделий для диетического питания / Д. И. Игонина, А. А. Кораблева, И. А. Панкина // Биотехнологические аспекты управления технологиями пищевых продуктов в условиях международной конкуренции : Сборник статей по материалам Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Курган, 2019. – С. 281-285.
12. Тарасенко Н.А., Баранова З.А., Быкова Н.С., Третьякова Н.Р. Использование пищевых волокон в функциональных кондитерских изделиях // Успехи современного естествознания. – 2016. – № 11-1. – С. 86-90
13. Никонович Ю.Н. Тарасенко Н.А. Разработка и оценка качества мягких вафель с пониженным содержанием жира // Пищевая технология. Изв. Вузов 2015. -№ 1. - С. 52-54

Аннотация

В статье представлен обзор научно-исследовательской работы, проведенной при разработке рецептуры и технологии мягких вафель. Существует несколько видов мягких вафель — бельгийские, венские, английские, американские, гонконгские, которые отличаются размером, технологией производства и добавками. В статье показано, что использование нового сырья для целенаправленного регулирования состава мягких вафель требует создания новых технологических решений высокого качества и конкурентоспособности. В технологии производства пищевых продуктов, в том числе непереваримых белков мучных кондитерских изделий, круп (глютеновая энтеропатия), сахарного диабета и др. показали, что создание лечебно-профилактических продуктов при заболеваниях считается актуальной проблемой. Определены преимущества использования различных заменителей сахара, растительных пищевых волокон, продуктов переработки растений, нетрадиционных видов муки для производства мягких вафель специального направления.

Abstract

The article provides an overview of the research work carried out in the development of the formulation and technology of soft wafers. There are several types of soft waffles - Belgian, Viennese, English, American, Hong Kong, which differ in size, production technology and additives. The article shows that the use of new raw materials for targeted regulation of the composition of soft wafers requires the creation of new technological solutions of high quality and competitiveness. In the technology of food production, including indigestible proteins of flour confectionery products, cereals (gluten enteropathy), diabetes mellitus, etc., it has been shown that the creation of therapeutic and prophylactic products for diseases is considered an urgent problem. The advantages of using various sugar substitutes, plant dietary fiber, plant processing products, and non-traditional types of flour for the production of soft waffles for special purposes have been identified.

УДК 711.4

А.Н. Юсупов, Б.Б. Бэкіржан*
к.а.н., доцент ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр 2 курса кафедры Архитектура ЮКУ, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** bakentiy017@gmail.com

ОБЗОР ГЕОПЛАСТИКИ ИСКУССТВЕННЫХ ОСТРОВОВ

Аннотация

В статье описаны принципы геопокрытия искусственных островов. Термин «геопластика» относительно новый, но за ним стоит тысячелетняя история искусственного преобразования земли. Основным средством проведения геопластики являются острова, холмы и горы, валы и насыпи, стены, кратеры, лестницы, каньоны, как искусственные, так и естественные. Искусственные острова помогает решить как функциональные, так и эстетические проблемы. С помощью насыпных холмов или валов можно разделить пространство на «зеленые комнаты», замаскировать забор или экономическую зону, создать в пространстве более благоприятные микроклиматические условия. Искусственный остров – это искусственно созданное человеком сооружение, не образовавшееся естественным путем. Острова этого типа могут быть построены где угодно, любого размера и формы и могут использоваться в инфраструктурных, туристических и промышленных целях.

Ключевые слова: искусственные острова, геопластика, природный рельеф, ландшафт, эстетика, рельеф, земляные лабиринты, исскуственные земли, каньоны, почва.

Введение. Геопластика используется в процессе решения коммунальных задач, что дает большие возможности. Использование геопластики – основной метод, способствующий сокрытию неприятных мест со специальных карт[1].

При использовании геопластики имеет место еще один привлекательный аспект применения геопластики в саду – экологичность, рассматриваемая как процесс «ноль отходов». Ведь вынос выкопанного грунта из ямы, выкопанной под дом или бассейн, заполняет окрестности мусором, который затем используется для благоустройства и украшения территории. Геопластика как метод вертикального планирования приобретает все большую популярность среди ландшафтных архитекторов, поскольку этот метод придает ландшафту эстетическое единство, выразительность, своеобразие. В исследовании рассматривается влияние геопластических изменений местности на зрительское восприятие окружающей среды. Эти факторы чрезвычайно важны при создании и проектировании парка, позволяют представить ключевые элементы, создавая при этом гармоничные композиционные сочетания в пространстве, способные вызвать восхищение и тем самым способствовать увеличению количества посетителей ландшафтного объекта[2].

Геопластика делится на несколько видов: строительство наклонных террас, дамб и насыпей, создание лабиринтов и других игровых сооружений, строительство холмов и откосов. Кроме того, геопластика может быть:

- воссозданные (или смоделированные) естественные формы рельефа;
- на некоторых участках территории создавались новые формы как осторова;
- функциональные формы рельефа делят по формации.

Модные тенденции в ландшафтном строительстве касаются и рекреационных проектов. Гигантские карьеры, оставшиеся после разработки месторождений и рудников, используются при восстановлении, не допускается эрозия почвы и разрушение оврагов(Рис.1). Интересна одна область геопластики – ее использование в ландшафтной архитектуре, или ландшафтном дизайне. Пространственной геометрии, геопластика позволяет ввести еще один вектор -z в систему координат плоскости x - y, в которой организовано расположение простой плоской

области.[3]

Искусственные острова являются одной из основных и обширных баз геопластики. Первые искусственные острова были построены в Голландии и Японии из-за нехватки места в густонаселенных странах и постоянной угрозы затопления. В Японии уже идет масштабное строительство «городских» островов. Одна из самых насущных проблем современности — что делать с домохозяйствами, и решение максимально естественно избавиться от промышленных отходов — построить эти искусственные города. Ученые предложили создать искусственные острова из куч мусора и пепла, а за счет выравнивания увеличить площадь города. Наиболее рентабельной практикой утилизации отходов является размещение их в стеллажах с искусственным образованием. Строительство массивных искусственных островов создает подходящие места обитания за счет размещения на них почвы, включая отходы [4].

Рис 1. Геопластики искусственных островов

Искусственные острова имеют определенные стратегические преимущества и экономические выгоды и могут привести к геополитическим выгодам [5].

Строительство искусственного острова всегда сопряжено с трудностями. При проведении строительных работ на водной поверхности одна ошибка может нанести непоправимый ущерб окружающей среде. По этой причине выбор правильных строительных процедур является важной задачей. Правила трудового процесса на территории, окруженной водой, всегда очень жесткие и трудные. Перед началом основных строительных манипуляций проводится тщательное исследование морского дна. Ведь для эффективной реализации проекта нам необходимо понять, что находится на дне океана и какое лучшее место для будущего искусственного острова. Это место должно полностью соответствовать первоначальным целям проекта относительно его реализации и дальнейшего функционирования.[6]

Следующий этап – возведение каменных или трубчатых свай по периметру и защита от волн. В качестве волнореза выступает длинный рукав в виде скальных образований или стенок из трубчатых свай, принимающих на себя удары морских волн. В рамках этой задачи вся основная часть острова возводится специальным методом «засыпки». Он включает в себя сбор песка с определенных участков морского дна, его транспортировку и использование для строительства фундамента островов. Как только удается создать достаточно большой объем островной поверхности, в дело вступает «конвейерный» метод. Это самый медленный, но в то же время и самый точный подход, поскольку выбросы из труб используются совместно с наземной техникой, которая распределяет песок, придавая ему заданный вид будущего острова. При реализации проекта строительства острова эрозионный потенциал океана или других природных водоемов, таких как реки, каждый раз учитывается и нейтрализуется. Воздействие многолетних неослабевающих океанских или речных течений может создать большие проблемы. Песок в ядре острова может смещаться в стороны между щелями в

окружающих его крупных камнях. Это может стать большой структурной проблемой. Геотекстиль – это специальные барьеры из высокопрочной ткани, которые прослужат сотни лет. Это необходимо для того, чтобы океан или река не размыли песок, который попадет между камнями. Эта ткань покрывает весь остров, создавая замкнутую систему, из которой песок не может выйти [7].

На следующем этапе строится порт по утвержденному проекту. Этот процесс предполагает засыпку строительной площадки песком, а затем рытье в ней котлована, при этом создавая преграду от океана или другого водоема, в котором происходит строительство. К моменту выкапывания котлована должно образоваться сухое место, в котором можно будет начать строительство.

Выводы. Искусственные острова продолжают привлекать наше внимание и существенно влияют на строительство городов. Их продолжают использовать для создания знаменитых достопримечательностей, расширения городских территорий и предъявления территориальных претензий в современную эпоху, о чем свидетельствуют усилия Китая в Южно-Китайском море и на Пальмовых островах Дубая. Воздействие искусственных островов на окружающую среду вызвало во всем мире обеспокоенность по поводу стабильности морских экосистем, нарушения среды обитания и динамики прибрежных зон.

В условиях растущего перенаселения, климатического кризиса и нехватки ресурсов история искусственных островов служит напоминанием о нашей способности формировать искусственную среду.

Список литературы

1. Живица В.В., Поливанова М.Е. Современные принципы создания городских общественных пространств с использованием геопластики//Стоительство и техногенная безопасность, 2021 №21(7) с. 49-58.
2. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира (обзор). М.: Гардарики. - 2001. – 704с.
3. Бондаренко В.С. Региональное управление природопользованием в прибрежных регионах. Смоленск - М.: «Ойкумена», 2015. – 347 с.
4. Геопластика, основные направления геопластики - https://helpiks.org/4-114553.html
5. Геопластика-Ландшафтное искусство- http://www.landy-art.ru/helpful_information/publications/index.html/id/155
6. Рельеф и геопластика. Ландшафтная архитектура и зеленое строительство - http://landscape.totalarch.com/relief_and_geoplastic
7. Valeryevna, D. N., & Olimjonovna, G. M. (2022). Landscape Design of Territories Public Buildings.Journal of Architectural Design,6, p.35-38

Түйін

Мақалада жасанды аралдарды геоқаптау принциптері сипатталған. «Геопластика» термині салыстырмалы түрде жаңа, бірақ оның артында жердің жасанды өзгеруінің мыңжылдық тарихы жатыр. Мақалада жасанды аралдар – геопластика мәселелерін қалаларда пайдалануын қарастырады. Мақалада жасанды аралдарды геожабу принциптері сипатталған. «Геопластикалық» термині салыстырмалы түрде жаңа, бірақ оның артында жердің жасанды өзгеруінің мыңжылдық тарихы жатыр. Геопластиканың негізгі құралы – аралдар, төбелер мен таулар, қорғандар мен жағалаулар, қабырғалар, кратерлер, баспалдақтар, каньондар, жасанды және табиғи. Жасанды аралдар функционалдық және эстетикалық мәселелерді шешуге көмектеседі. Көлемді төбелердің немесе қорғандардың көмегімен сіз кеңістікті «жасыл бөлмелерге» бөлуге, қоршауды немесе экономикалық аймақты жасыруға және кеңістікте қолайлы микроклиматтық жағдайлар жасауға болады. Жасанды арал – табиғи жолмен қалыптаспаған адам қолымен жасалған құрылым. Бұл түрдегі аралдар кез келген жерде, кез келген көлемде және пішінде салынуы мүмкін және инфрақұрылым, туризм және өнеркәсіптік мақсатта пайдаланылуы мүмкін.

Abstract

The article describes the principles of geo-covering artificial islands. The term “geoplastic” is relatively new, but behind it lies a thousand-year history of artificial transformation of the earth. The main means of geoplastics are islands, hills and mountains, ramparts and embankments, walls, craters, stairs, canyons, both artificial and natural. Artificial islands help solve both functional and aesthetic problems. With the help of bulk hills or ramparts, you can divide the space into “green rooms”, disguise a fence or economic zone, and create more favorable microclimatic conditions in the space. An artificial island is a man-made structure that was not formed naturally. Islands of this type can be built anywhere, of any size and shape, and can be used for infrastructure, tourism and industrial purposes.

ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES

ӘОЖ 004.451.5

Б.Е. Айдәулет[*], П.А. Кожабекова, Ж.Д. Изтаев
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** bekarys.aidaulet@mail.ru

ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ МЕН ШЕШІМДЕРДІ ОҢТАЙЛАНДЫРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Түйін

Кез-келген кәсіпорынның дамуы мен бәсекеге қабілетті болуы қабылданатын шешімдердің тиімділігіне байланысты. Оңтайлы шешім қабылдау арнайы әдістер мен құралдарды қажет етеді. Бұл мақалада қазіргі кезде бизнесте шешім қабылдау үшін қолданылып жүрген деректерді өңдеу әдістері мен құралдары, шешімдерді оңтайландыруға арналған технологиялар қарастырылады. Деректерді талдауда Big Data, машиналық оқыту, деректерді зерттеу (Data Mining), Терең оқыту (Deep Learning), статистикалық талдау сияқты әдістер трендте. Бұл әдістемелер белгілі бір бағдарламалық құралдарда жүзеге асырылады. Ондай құралдар мен технологиялар қатарына Python, R, MATLAB, SQL (Structured Query Language) жатады. Осындай деректерді талдап, шешім қабылдау үшін компаниялар дайын статистикалық пакеттерді қолданады. MS Excel, STATISTICA, Deductor сияқты статистикалық пакеттер деректерді талдау мен шешімдерді оңтайландыру үшін кеңінен қолданылып жүр. Алайда, бұл технологиялар әлі де жетілдіруді талап етеді. Мақалада деректерді талдау мен шешімдерді оңтайландыру технологияларына талдау жасалып, осы бағыттағы жаңа технология, шешім қабылдауды қолдау жүйесін әзірлеудің алғышарттары тұжырымдалған.

Кілттік сөздер: деректерді талдау, шешімдерді оңтайландыру, Data Mining, SQL, статистикалық пакеттер, STATISTICA.

Кіріспе

Өндіріс пен экономиканың барлық салаларының күн сайын қарқынды дамуы ақпараттық ағындардың қарқындылығы мен өңделетін ақпарат көлемінің үнемі өсуіне әсер етеді. Бұл ақпарат ағындары кәсіпорындардың даму стратегиясын жоспарлау және таңдау мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарады. Сәйкесінше деректерді өңдеу саласы қолданылатын әдістер мен технологияларды үздіксіз жаңартуды талап етеді. Бизнес иелері мен кәсіпорындар үшін қол жетімді деректерді талдау негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетін заңдылықтарды, трендтерді және маңызды үлгілерді анықтауға, оңтайлы шешім қабылдауға көмектеседі.

Деректерді талдаудың заманауи әдістері мен технологиялары

Бүгінгі таңда деректерді талдау саласында көптеген жаңа технологиялар қолданылуыда. Атап айтқанда машиналық оқыту технологиясы, табиғи тілді өңдеу, бұлтты есептеу технологиясы, Big Data немесе үлкен деректер технологиясы және басқа технологиялар ұйымдарға құнды ақпарат алуға, тенденцияларды болжауға және тиімді шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Аталған деректерді өңдеу мен талдау технологиялары бизнес-процестерді оңтайландыруға, өнімдер мен қызметтердің сапасын жақсартуға және кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектеседі. Компанияның ағымдағы деректерін талдау арқылы менеджерлер нарықтық ортадағы өзгерістерге тез жауап бере алады, инновацияларды

енгізуге ұмтылады және өз клиенттері үшін сапалы құндылықтар жасай алады. Деректерді талдаудағы әрбір әдістеме өзіндік артықшылықтарына байланысты әртүрлі мақсатта қолданылады. Machine Learning, Data Mining, Deep Learning сияқты деректерді талдаудың заманауи әдістерін келесі әр әдістің сипаттамасы және қолданба мысалдары берілген 1-кесте арқылы салыстыруға болады.

Кесте 1 - Деректерді талдаудың заманауи әдістері

р/с	Атауы	Сипаттамасы	Қолданба мысалдары
1	Машиналық оқыту (Machine Learning)	компьютерлік жүйелерге нақты бағдарламалаусыз деректерден үлгілерді алуға мүмкіндік беретін деректерді талдау әдісі	ұсыныс жүйелері (Netflix, Amazon), сұранысты болжау (бөлшек саудада), мәтіндерді жіктеу (спамды сүзу), алаяқтықты анықтау (қаржылық операциялар)
2	Деректерді зерттеу (Data Mining)	үлкен көлемдегі деректерден қызықты үлгілерді немесе білімді автоматты немесе жартылай автоматты түрде анықтау процесі	ассоциативті ережелерді шығару (сатып алу тәртібін талдау), кластерлік талдау (клиенттерді сегментациялау), әлеуметтік медианы талдау (ықпалды пайдаланушыларды анықтау)
3	Терең оқыту (Deep Learning)	мәліметтерден жоғары деңгейлі белгілерді алу үшін көп қабатты нейрондық желілерді қолданатын машиналық оқытудың мамандандырылған түрі	үлгіні тану (бетті тану), табиғи тілді өңдеу (автоматты аударма), автономды көлік құралдары (автоматты жүргізу)

Деректерді талдауда кеңінен қолданылатын әдіс – статистикалық талдау. Статистикалық деректерді талдау - бұл статистикалық әдістер мен құралдарды қолдана отырып, деректерді өңдеу және түсіндіру әдістемесі. Ол деректерді жинау, оларды сипаттау және визуализациялау, гипотезаларды тексеру, заңдылықтарды анықтау және модельдеу сияқты әртүрлі кезеңдерді қамтиды [1].

Жоғарыда көрсетілген әдістемелер белгілі бір бағдарламалық құралдарда жүзеге асырылады. Ондай құралдар мен технологиялар қатарына Python, R, MATLAB, SQL (Structured Query Language) жатады. Енді осы бағдарламалық құралдарға шолу жасап өтейік.

Python - деректерді талдауға арналған кең кітапханалар жиынтығы бар көп мақсатты кодтау тілі. Ол ақпаратты өңдеудің, визуализацияны құрудың, машиналық және терең оқытудың тиімді құралдарын ұсынады. Python -. пайдаланудың артықшылықтарына кодтың қарапайымдылығы мен оқылуы, кең кітапхана, белсенді әзірлеушілер қауымдастығы, әртүрлі деректер түрлері мен олардың пішімдерін қолдау кіреді.

R - ақпаратты статистикалық талдау мен визуализациялауға арналған бағдарламалау тілі мен ортасы. Ол академиялық және ғылыми зерттеулерде, сондай-ақ бизнес-аналитика саласында кеңінен қолданылады. R тілі кең статистикалық функционалдылыққа, жоғары сапалы деректерді талдау пакеттеріне және қуатты визуализация құралдарына ие [2].

MATLAB - сандық есептеулерге, ақпаратты визуализациялауға және бағдарламалауға арналған интерактивті орта. Ол инженерлік және ғылыми есептеулерде, сигналдар мен кескіндерді өңдеуде қолданылады. MATLAB-та сандық есептеудің әр түрлі құралдары және қолданудың қарапайымдылығымен ерекшеленетін қуатты визуализация құралдары бар.

SQL - реляциялық мәліметтер базасын басқаруға арналған кодтау тілі. Ол ақпаратты алу, жаңарту және басқару үшін мәліметтер базасында кеңінен қолданылады. SQL-дің негізгі артықшылықтарына деректерді тиімді басқару, сұраныстар мен талдаудың қуатты құралдары, әр түрлі салаларда кеңінен қолдану және кең қолдау кіреді.

Соңғы уақытта бірқатар кәсіпорындар шешім қабылдау үшін бірыңғай ақпараттық базаны қолдана отырып, гетерогенді деректер массивтерін жинауға, сақтауға және өңдеуге мүмкіндік беретін статистикалық деректерді өңдеу жұмыстарын автоматтандыруға арналған бағдарламалық жасақтама немесе ақпараттық жүйені қолдануда. Кәсіпорындағы мұндай жүйелер ішкі және сыртқы статистикалық мәліметтер негізінде басқару функцияларын орындау кезінде басшылықтың қажеттіліктеріне бағытталған. Кәсіпорын деректерін басқаруға арналған мұндай технологияларды статистикалық пакеттер деп те айтады.

Шешім қабылдау үшін қолданылатын статистикалық пакеттер

Статистикалық пакет – бұл ақпаратты өңдеу мақсатында, содан кейін тиімді және негізделген шешімдер қабылдау үшін құрылған бағдарламалық жасақтама жиынтығы. Оның құрамына әр түрлі функциялар кіреді, соның ішінде бизнес-графиктерді құру мүмкіндігі, дисперсия және регрессия сияқты статистикалық талдауларды орындау және уақыт серияларын талдау.

Мұндай құралдардың артықшылығы – статистикалық пакеттер белгілі бір компанияның (кәсіпорынның) жалпы ерекшеліктеріне, жұмыс істеу жағдайларына бейімделу қабілеті. Алайда, мұндай ақпараттық жүйелерде қолданылатын математикалық алгоритмдердің күрделілігіне байланысты, кейбір аналитикалық әдістер қол жетімді емес, бұл белгілі бір жағдайларда кемшілік болуы мүмкін.

Ең көп таралған статистикалық пакеттер: MS Excel, STATISTICA, SPSS (Statistical package for Social Science), Deductor.

MS Excel. MS Office кеңсе бағдарламалары пакетіндегі MS Excel қосымшасы ең көп таралған статистикалық пакет. MS Excel – бұл өте қуатты математикалық мүмкіндіктері бар электрондық кесте, мұнда кейбір статистикалық функциялар қосымша кіріктірілген формулалар болып табылады. MS Excel деректерді жинақтауға, аралық түрлендіруге, алдын-ала статистикалық есептеулерге, диаграммалардың кейбір түрлерін құруға өте қолайлы. Алайда, оның көмегімен жасалған есептеулерді беделді биомедициналық журналдар мойындамайды. Сондай-ақ, MS Excel-де сапалы ғылыми графиктерді құру мүмкін емес. Нақты статистикалық талдау осы мақсаттар үшін арнайы бағдарламаларда жасалуы керек [3].

STATISTICA қолданбалы бағдарламалар пакеті - бұл деректерді статистикалық талдауға және визуализациялауға, мәліметтер базасын басқаруға және ғылыми зерттеулерде, техникада, бизнесте қолдануға арналған талдау процедураларының кең жиынтығын, сондай-ақ деректерді өндірудің арнайы әдістерін қамтитын қолданушы қосымшаларын әзірлеуге арналған әмбебап интеграцияланған жүйе.

Жалпы статистикалық және графикалық құралдардан басқа, жүйеде мамандандырылған модульдер бар, олардың көмегімен әр модуль белгілі бір функциялар жиынтығын орындайды және оны дербес пайдалануға болады, мысалы, әлеуметтанулық немесе биомедициналық зерттеулер жүргізу, техникалық және, ең бастысы, өндірістік мәселелерді шешу үшін: сапаны бақылау карталары, процестерді талдау және экспериментті жоспарлау. Барлық модульдермен жұмыс бір бағдарламалық жасақтама пакетінде жүзеге асырылады. Арнайы қолдау құралдарымен жабдықталған STATISTICA жүйесінде енгізілген қуатты бағдарламалау тілдерінің көмегімен дайын пайдаланушы шешімдері оңай жасалады және әртүрлі басқа қолданбаларға немесе есептеу орталарына ендіріледі.

Пакеттің негізгі мүмкіндіктері:

– математикалық және статистикалық әдістердің ауқымды мүмкіндігін ұсынады;

– нәтижелердің визуалды түрде ұсынуға мүмкіндік береді (2D, 3D типті графиктерде, гистограммаларда немесе диаграммаларда);

– заманауи офистік қосымшаларға қолдау көрсетеді (электрондық кестелерден деректерді алуға, оның ішінде олардың MS Excel, диаграммаларды MS Office қосымшаларына көшіру және т.б.);

– Visual Basic бағдарламалау тілі арқылы пакеттің функцияларын кеңейтуге мүмкіндік береді.

SPSS (Statistical package for Social Science) қолданбалы бағдарламалар пакеті - Windows операциялық жүйесінде жұмыс істеуге арналған SPSS Inc компаниясы әзірлеген статистикалық пакет. Бұл пакет әлеуметтану саласындағы деректерді өңдеуге арналған.

Пакеттің негізгі мүмкіндіктері:

– деректерді математикалық статистика теорияларына сәйкес өңдеу функцияларының жиынтығын жүзеге асырады;

– аумақтық бөлінген деректерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді және бірнеше мәліметтер базасын интегрциялауға мүмкіндік береді;

– деректерді әртүрлі көзқарастардан бағалауға мүмкіндік беретін стандартты емес есептерді қалыптастырады;

– кіріктірілген сценарий тілін қолдана отырып, интерфейсті және деректермен жұмыс істеу процедураларын конфигурациялайды;

– деректердің әртүрлі форматтарымен байланыс орната отырып, басқа MS Windows қосымшаларымен байланыса алады [4].

Deductor қолданбалы бағдарламалар пакеті. Бұл статистикалық пакет 3 бөліктен тұрады: Deductor Warehouse көп өлшемді деректер қоймасы, Deductor Studio аналитикалық қолданбасы және Deductor Viewer соңғы пайдаланушысының жұмыс орны.

Deductor Warehouse – бизнесте оңтайлы шешім қабылдауға қажетті барлық ақпаратты жинақтауға арналған көп өлшемді деректер базасын ұсынады.

Deductor Studio - деректерді басқа бағдарламалардан, деректер базаларынан импорттау арқылы өңдеу, визуализациялау және қайта экспорттау мүмкіндігін қамтамасыз ететін статистикалық пакет. Deductor Studio пайдаланушыларға қажетті деректер көзінен ақпарат ала алуға, өңдеу шеберлерін қолдана отырып бүкіл өңдеу процесін орындауға мүмкіндік береді. Мысалы артық ақпаратты тазарту, деректерді түрлендіру, деректер модельдерін құру және т.б. Deductor Studio-ның OLAP технологиясын қолдану, диаграмма жасау, ағаштар мен деректер бұтақтарын қалыптастыру және т.б. функциялары бар, яғни онда нәтижелерді көрсету ыңғайлы. Сонымен қатар нәтижелерді басқа бағдарламалық пакеттерге экспорттауға арналған мүмкіндіктер бар. Бұл мәліметтер базасынан ақпарат алу идеясына толық сәйкес келетін білім базасы ретінде сипатталады.

Deductor Viewer - соңғы пайдаланушының жұмыс орны. Модельдерді құру процесін дайын модельдерді қолданудан бөлуге мүмкіндік береді. Модельдерді дайындаудың барлық күрделі операцияларын сарапшы талдаушылар Deductor Studio көмегімен орындайды, ал Deductor Viewer пайдаланушыларға дайын нәтижелермен жұмыс істеудің қарапайым әдісін ұсынады [5].

MS Excel, STATISTICA және Deductor сияқты қолданыстағы деректерді талдау мен шешімдерді оңтайландыру құралдары қазіргі бизнесте маңызды рөл атқарады деп қорытынды жасауға болады. Олар компанияларға деректерді талдауға және алынған нәтижелер негізінде негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Алайда, олардың танымалдығы мен кең қолданылуына қарамастан, бұл технологиялардың шектеулері мен кемшіліктері бар. Осылайша, осы технологияларды үнемі жетілдіру және дамыту, сондай-ақ деректерді талдау мен шешім қабылдаудың жаңа инновациялық тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі туындайды. Әр түрлі бизнес салаларының әртүрлі қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеретін неғұрлым тиімді және әмбебап құралдарды жасауға ұмтылу қажет [6].

Нәтижелер мен талқылау

Осы бағыттағы зерттеулерді әрі қарай жалғастыру арқылы шешім қабылдауды қолдаудың отандық жүйесін әзірлеуге болады. Болашақ деректерді талдау және шешімдерді оңтайландыру жүйесін әзірлеу және оны бәсекеге қабілетті етуге көмектесетін бірнеше негізгі ерекшеліктерді ескеру қажет.

Біріншіден, деректерді талдаудың әртүрлі әдістерін біріктіру: бағдарлама статистикалық талдауды, машиналық оқытуды, Deep Learning технологиясы мен Big Data аналитикасын қоса алғанда, деректерді талдау әдістерінің кең ауқымын қамтамасыз етуі керек. Әр түрлі әдістерді біріктіру пайдаланушыларға нақты міндеттеріне сәйкес келетінін таңдауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, бағдарлама әртүрлі бизнес сценарийлері мен пайдаланушы талаптарына бейімделу үшін икемді және теңшелетін болуы керек. Пайдаланушылар өздерінің бірегей қажеттіліктеріне сәйкес талдау және шешім қабылдау параметрлерін реттей алуы керек. Сонымен қатар бағдарлама интерфейсі интуитивті және қолдануға ыңғайлы болуы керек, тіпті деректерді талдау туралы арнайы білімі жоқ пайдаланушылар үшін де. Пайдалану ыңғайлылығы жұмыс тиімділігін арттырады және оқу уақытын азайтады.

Үшіншіден, бағдарлама әртүрлі графикалық құралдар мен диаграммалар арқылы деректерді визуализациялау мүмкіндіктерін қамтамасыз етуі керек. Көрнекілік пайдаланушыларға деректерді жақсырақ түсінуге және маңызды трендтер мен үлгілерді анықтауға көмектеседі.

Ең бастысы бағдарлама деректерді талдап қана қоймай, пайдаланушыларға алынған нәтижелер негізінде негізделген шешімдер қабылдауға көмектесуі керек. Бұл шешім қабылдау процесін автоматтандыруды немесе деректерді талдау негізінде ұсыныстар беруді қамтуы мүмкін [7].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, деректерді талдау және шешім қабылдауды қолдау бағдарламасын әзірлеу заманауи бизнес үшін инновациялық және тиімді құрал жасауға мүмкіндік береді. Шешім қабылдауға арналған бағдарлама көптеген салаларда, соның ішінде бизнесте сұранысты болжау, тәуекелдерді басқару, қызметтерді жекелендіру, нарықтың өзгеруін зерттеу мақсатында қолданылатын таптырмас құрал бола алады. Деректерді жылдам талдау арқылы оңтайлы, негізделген шешімдер қабылдау кәсіпорынның алға жылжуына және бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Барсегян А.А. Анализ данных и процессов: учеб. пособие / А.А.Барсегян, М.С.Куприянов, И.И.Холод, М.Д.Тесс, С.И.Елизаров. - 3-е изд., перераб. и доп. СПб: БХВ-Петербург, 2009, 512 с.
2. Савельев А.А. Использование языка R для статистической обработки данных: Учебно-методическое пособие / А.А.Савельев, С.С.Мухарамова, А.Г.Пилюгин. Казань, 2007, 28 с.
3. Козлов А.Ю. Статистический анализ данных в MS Excel: Учебное пособие / А.Ю. Козлов, В.С. Мхитарян, В.Ф. Шишов. М.: Инфра-М, 2018, 80 с.
4. Алиакберова Л.Ф. Современные программные продукты для анализа данных // Молодой ученый, 2021, № 37 (379), С. 13-17.
5. Гончарук Н.В. Автоматизация системы управления с использованием Deductor Studio / Н.В.Гончарук, В.Ю.Панченко // Молодой ученый, 2018, № 7 (193), С. 4-6.
6. Халафян А.А., Боровиков В.П., Калайдина Г.В. Теория вероятностей, математическая статистика и анализ данных. Основы теории и практика на компьютере. Statistica. Excel. Более 150 примеров решения задач. Учебное пособие. М.: Ленанд, 2017, 320 с.
7. Нархид Н. Apache Kafka. Потоковая обработка и анализ данных. СПб.: Питер, 2019, 320 с.

Аннотация

От эффективности принимаемых решений зависит развитие и конкурентоспособность любого предприятия. Для принятия оптимального решения требуются специальные методы и инструменты. В этой статье рассматриваются методы и инструменты обработки данных, используемые в настоящее время для принятия решений в бизнесе, а также технологии для оптимизации решений. В анализе данных в тренде такие методы, как Big Data, машинное обучение, исследования данных (Data Mining), глубокое обучение (Deep Learning), статистический анализ. Эти методологии реализуются в определенных программных средствах. Среди таких инструментов и технологий-Python, R, MATLAB, SQL (Structured Query Language). Компании используют готовые статистические пакеты для анализа таких данных и принятия решений. Статистические пакеты, такие как MS Excel, STATISTICA, Deductor, широко используются для анализа данных и оптимизации решений. Однако эти технологии по-прежнему требуют совершенствования. В статье сделан анализ технологий анализа данных и оптимизации решений, сформулированы предпосылки разработки новой технологии в данном направлении, системы поддержки принятия решений.

Abstract

The development and competitiveness of any enterprise depends on the effectiveness of the decisions taken. Special methods and tools are required to make an optimal decision. This article discusses the data processing methods and tools currently used for business decision-making, as well as technologies for optimizing solutions. In data analysis, methods such as Big Data, machine learning, Data Mining, Deep Learning, and statistical analysis are trending. These methodologies are implemented in certain software tools. Such tools and technologies include Python, R, MATLAB, SQL (Structured Query Language). Companies use ready-made statistical packages to analyze such data and make decisions. Statistical packages such as MS Excel, STATISTICA, and Deductor are widely used for data analysis and decision optimization. However, these technologies still need to be improved. The article analyzes the technologies of data analysis and decision optimization, and outlines the prerequisites for the development of a new technology in this area, a decision support system.

УДК 004.415.2

С.Т.Ахметова, Н.С.Жуматаев, Л.Е.Шаймерденова, М.Сарбасов, Ф.Х.Аубакирова*
к.ф-м.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
доктор PhD, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст.преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** faraub1011@mail.ru

РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ЭКСКУРСОВОДОВ МУЗЕЕВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ UNITY 3D И VUFORIA

Аннотация

В статье рассматривается вопрос внедрения интерактивных IT-технологий в деятельность музеев, подчеркивается важность их использования. С этой целью изучаются возможности применения технологий дополненной реальности (AR): Unity 3D и Vuforia, которые смогут обеспечить новый формат демонстрации музейных экспонатов. Приведен алгоритм разработки интерактивного приложения, которое добавляет виртуальный объект к реальному музейному экспонату. Трехмерная модель объекта моделировалась средствами Unity 3D. Приложение Vuforia позволяет обнаруживать и отслеживать информацию об относительном положении и ориентации различных идентификаторов в визуальной плоскости соответствующей 3D-модели. Становится возможным установка анимации, воспроизводство видео и взаимодействие с виртуальной реальностью. Синхронизация в реальном времени предоставляет возможность посетителям музея почувствовать виртуальное пространство, усилить остроту восприятия и взаимодействия, что особо важно при осмотре музейных экспонатов.

Ключевые слова: AR технологии, музей, Vuforia SDK, Unity 3D, инструмент разработки, музейный экспонат

Введение

Дополненная реальность (Augmented reality, AR), позволяющая в режиме реального времени накладывать различные виды информации (текст, 2D и 3D графика, аудио) на объекты реального мира, является одной из технологий взаимодействия человека и компьютера. В настоящее время технология дополненной реальности активно проникает во все сферы нашей жизни, в том числе в музейное пространство. Музей представляет собой социальный институт, главной задачей которого является сохранение и преумножение культурного наследия, опыта и достояния общества прошлых лет. До недавнего времени поведение посетителей музеев можно охарактеризовать как пассивное, т.е. посетители осматривали экспонаты и прослушивали информацию экскурсоводов. Подобная организация музейных пространств не у каждого человека вызывала желание посетить экспозицию [1]. В современном мире происходит трансформация культурного пространства: при сохранении научно-исследовательской функции музея, важной задачей становится привлечение посетителей и формирование постоянной заинтересованности у публики [2]. С этой целью исследуются возможности использования технологии дополненной реальности, которые можно использовать для более глубокого восприятия информации.

Теоретический анализ

Термин «дополненная реальность» предположительно был введён исследователем корпорации Boeing Томом Коделом. Существует несколько определений дополненной реальности. Так, Пол Милгром и Фумио Кисино термин «виртуальность - реальность» описали следующим образом: это пространство между реальностью и виртуальностью, в промежутке между которыми находятся дополненная реальность и дополненная

виртуальность [3]. Графически это представлено на рисунке 1.

Рисунок 1. Определение дополненной реальности по Полу Милгрому [2]

Согласно рисунку 1, дополненная реальность находится ближе к реальности, а дополненная виртуальность, наоборот, ближе к виртуальной реальности.

Исследователь Рональд Азума в работе «Исследование дополненной реальности» сформулировал основные характерные принципы для системы, использующей дополненную реальность:

1) комбинирование реального и виртуального;
2) взаимодействие в режиме реального времени;
3) работа с трёхмерным пространством [4].

Таким образом, дополненная реальность является технологией интеграции виртуальных объектов в реальный мир и помогает, в первую очередь, людям в отображении недостижимых сцен в реальном мире [3,4].

Классифицируют приложения дополненной реальности по различным признакам:

- по взаимодействию пользователя с приложением: автономные и интерактивные. Автономные приложения не рассчитаны на взаимодействие с пользователем и предоставляют дополнительные данные об объекте реального мира. Интерактивные приложения взаимодействуют с пользователем и предоставляют пользователю возможность выбирать тип данных для визуализации, изменять параметры и свойства виртуальных объектов. Такие системы требуют наличия устройств ввода (например, сенсорный экран мобильных устройств или компьютерная мышь);

- по степени мобильности: стационарные и мобильные. Стационарные системы предназначены для работы в одном месте и не предполагают какое-либо перемещение. Мобильные системы предусматривают их перемещение в пространстве, они рассчитаны на работу в динамичном режиме и с разными объектами реального мира.

Рассмотрим приложения Unity 3D и Vuforia, которые наиболее часто используются в AR [5]. Unity 3D - это кросс-платформенный интегрированный 3D-игровой движок, разработанный компанией Unity Technologies Co.Ltd. Он может наложить виртуальное на реальность и реализовать взаимодействие человека и компьютера с некоторыми инструментами разработки AR. Также он позволяет плагинам расширения Vuforia SDK обнаруживать и отслеживать под соответствующими портами и создавать AR-приложения и игры. Unity 3D предоставляет широкие функции коробки разработки для создания игр и другого интерактивного 3D-контента [6]. Unity 3D может добавлять солнечный свет, туман, ветер, воду и другие физические материалы, окружающий звук и анимированное видео к виртуальной сцене. Имеется возможность просматривать, тестировать и редактировать сценарии 3D-приложений. Также он доступен для выпуска на необходимые платформы, такие как Windows, iOS, Android и другие.

Vuforia SDK представляет собой набор для разработки AR-программного обеспечения для мобильных устройств, запущенный компанией Qualcomm. Он использует технологию компьютерного зрения для распознавания и захвата плоских изображений или 3D-объектов в режиме реального времени и позволяет разработчикам размещать виртуальные объекты через видоискатель камеры и регулировать положение объектов на заднем плане камеры. Vuforia SDK поддерживает типы 2D и 3D объектов, включая несколько целевых конфигураций, изображения с меньшим количеством символов и тегов кадров. В SDK есть

дополнительная функция. Он использует преимущества виртуальных кнопок для обнаружения локализованной окклюзии. Кроме того, он может выбрать и перенастроить целевое изображение в режиме реального времени и создать целевой набор в соответствии со схемой. Схема потока данных Vuforia SDK показана на рисунке 2 [6].

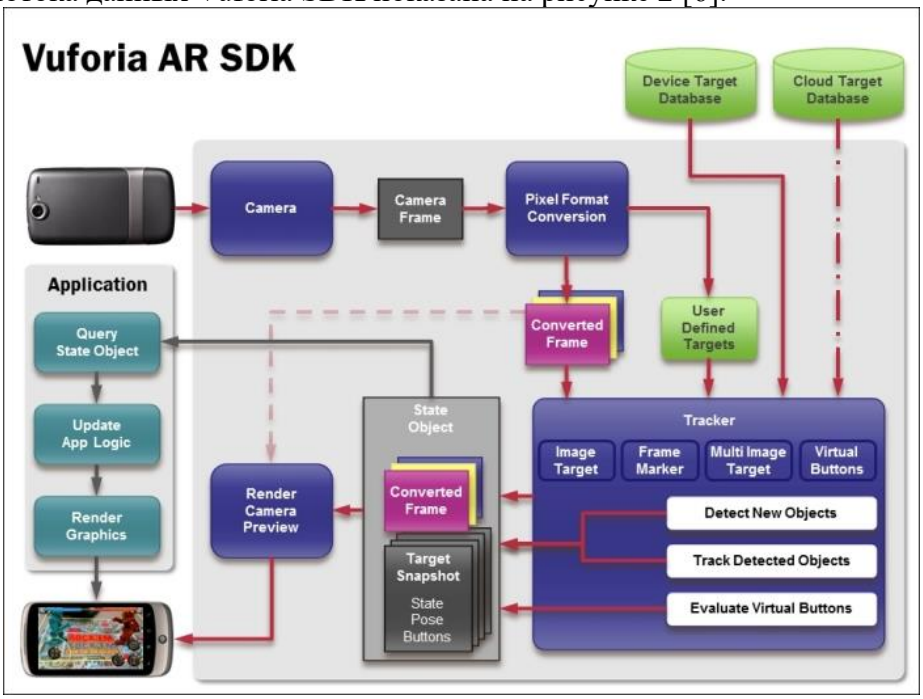

Рисунок 2. Диаграмма потока данных на базе платформы Vuforia SDK

Поток данных Vuforia SDK разделен на четыре модуля: ввод, база данных, отслеживание и сопоставление, а также вывод рендеринга.

Мобильные телефоны могут захватывать изображения каждого кадра в настоящей реальной сцене через камеру, а затем своевременно сопоставлять идентификационные объекты в базе данных в соответствии с преобразованием формата пикселей. После этого он добавляет предустановленные виртуальные объекты, такие как 3D-модель, анимация или видео, к реальным сценам. Он также может взаимодействовать с этими виртуальными объектами, визуализировать и выводить информацию на мобильную программу [6].

Материалы и методы

Для разработки и оптимизации программного обеспечения использовался метод алгоритмизации, который позволяет разрабатывать эффективные алгоритмы решения задач, с использованием технологий дополненной реальности Unity 3D и Vuforia.

Экспериментальная часть

Процесс разработки AR приложения разделен на два этапа: создание окружающей среды и непосредственное создание AR приложения.

A. Создание окружающей среды

Для выполнения работы потребуются:

（1） Ресурс разработки Unity 3D 2019.4.18f1

（2） Плагины разработки Vuforia Engine.

（3） Создание объекта идентификации в сети Vuforia [6].

1. Создается лицензия через кнопку «Develop» на домашней странице разработки Qualcomm Vuforia, «Get Development Key» в диспетчере лицензий.

2. Создается база данных через кнопку «Add DataBase» в Target Manager.

3. Создается цель (target): установить цель идентификации через кнопку «Add Target» в меню только что созданной базы данных. Выбрать Single Image и путь изображения.

Установить ширину рисунка (width) и завершить создание.

4. Как показано на рисунке 3, загрузить и создать хорошую идентификационную цель и скачать базу данных для Unity.

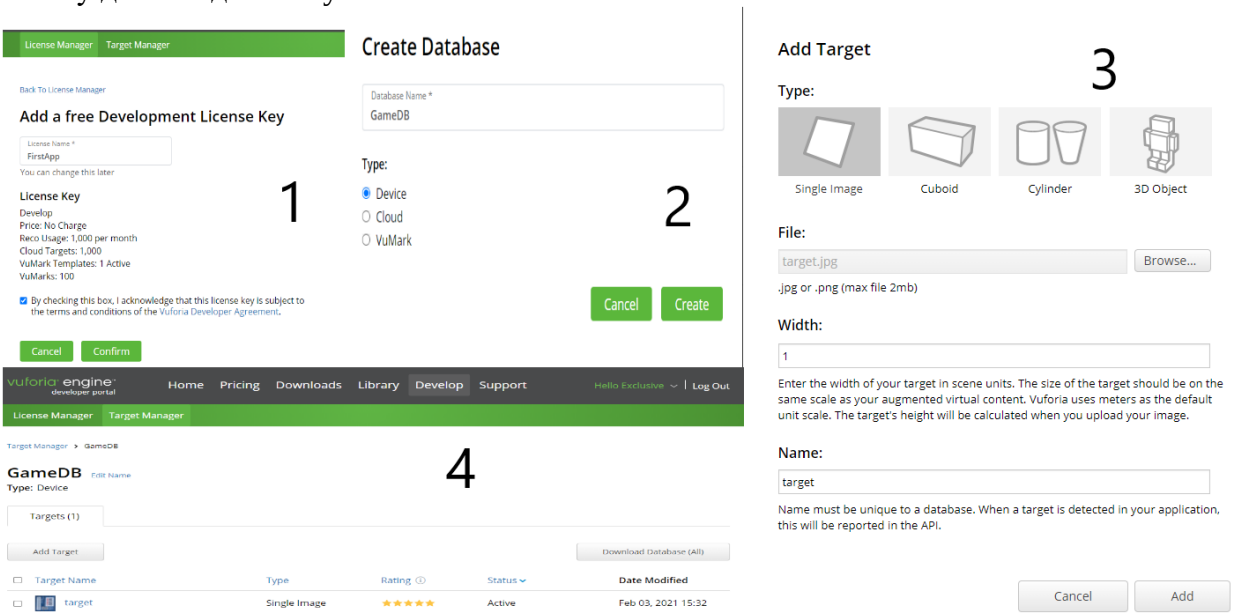

Рисунок 3. Создание объекта идентификации в Vuforia

B. Создание AR приложения

1. Создать новый 3D проект в Unity Hub

2. Сменить платформу разработки на Android в параметрах «Build Settings» во вкладке «File». Для создания .apk файла потребуется добавить модули Android JDK и SDK в Unity. В параметрах «Player Settings» написать название компании и приложения.

3. Удалить из иерархии сцены «Main Camera». Установить Vuforia Engine в окне «Package Manager» в вкладке «Window». Импортировать в проект ранее скачанную базу данных. Теперь, когда есть возможность добавлять объекты Vuforia, добавить на сцену «AR Camera» и «Image Target». Для работы движка Vuforia в «Vuforia Configuration» нужно вставить созданный ранее лицензионный ключ в поле «Add License».

4. Скачать из свободного доступа 3D модель Arcanine или создать в 3DMax или Blender, чтобы добавить их в проект и затем в сцену как дочерний объект «Image Target».

5. Добавить в проект «Flames of The Phoenix» из «Unity Asset Store» и создать «Empty» для 3 эффектов. Добавить эффекты и изменить параметры как показано на рисунке 4.

6. Настроить параметры для второго эффекта.

7. Создать C# скрипт для воспроизведения эффектов и добавить эффекты в настройках скрипта.

8. Создать UI интерфейс приложения. Добавить в проект «Canvas» и настроить под экран смартфона. Добавить в него «Panel» на нижнюю часть и в него кнопки для эффектов. В параметрах Button добавить скрипт контроллера эффектов в поле «On Click ()»

9. Переместить все объекты эффектов и UI как дочерний объект «Image Target» и оформить проект.

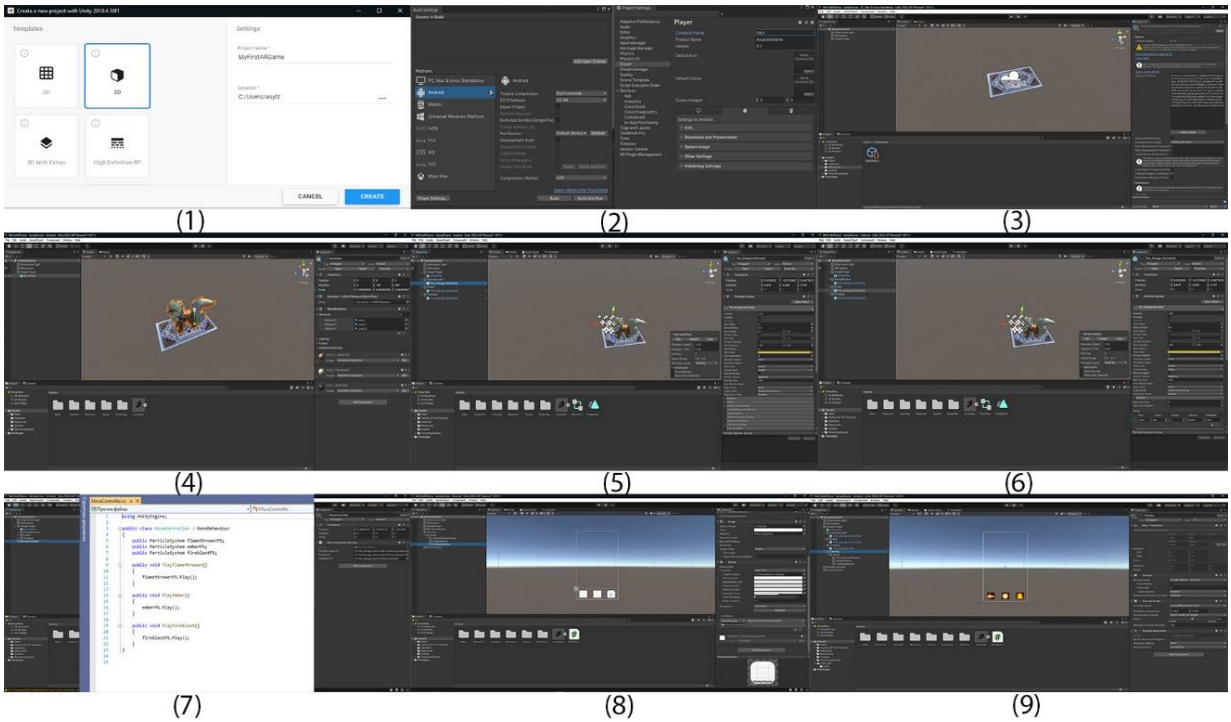

Рисунок 4. Процесс разработки AR приложения

Таким образом, разработано приложение, добавляющее виртуальный объект к реальной сцене. Причем, если положение объектива камеры изменяется, то относительное положение и угол между камерой и реальным объектом также изменяются. Поскольку совпадающие изображения отслеживаются, то приложение может точно воспринять эти изменения и соответствующим образом отреагировать [7].

Виртуальные объекты, наложенные на реальную сцену, будут также меняться в соответствии с изменениями положения и угла обзора камеры, как показано на рисунке 5.

Рисунок 5. Версия созданного приложения

Выводы

В данной статье показан алгоритм разработки интерактивного приложения с применением технологий AR для экскурсоводов музеев. При этом особое внимание уделялось технологии Unity 3D и инструменту разработки Qualcomm Vuforia, а затем

вводились основные концепции и фреймворк. Поэтому трехмерная модель объекта моделировалась средствами Unity3D. Двигатель Vuforia позволяет обнаруживать и отслеживать идентификационные признаки и изготавливать соответствующую 3D-модель в соответствии с информацией об относительном положении и ориентации различных идентификаторов в визуальной плоскости, соответствующей 3D-модели [8]. Он может устанавливать анимацию, воспроизводить видео и взаимодействовать с виртуальной реальностью. Синхронизация в реальном времени удовлетворяет пользователей реального мира, в частности, предоставляет возможность посетителям музея почувствовать виртуальное пространство, тем самым усиливая остроту восприятия и взаимодействие, что особо важно при осмотре музейных экспонатов.

Список литературы

1. Сарбасов М., Жуматаев Н.С., Ахметова С.Т. О технологии дополненной реальности в музеях. Труды международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения-21: Новый Казахстан – будущее страны», посвященная 80-летию Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, 2023. – Т.2-2. – С.127-130.
2. Салахов Р., Каазик Е. 3D-технологии в экспозиционной деятельности музеев изобразительного искусства // Мир искусств: Вестник международного института антиквариата, 2015. - № 4(12). - С.86–88.
3. Авксентьева Е.Ю., Хорошавин А.А. Технология дополненной реальности и перспективы совместного использования дополненной реальности и методик игрофикации // Современное образование: традиции и инновации. - СПб.: ООО "НИЦ АРТ", 2018. - С.47-50.
4. Интерфейс будущего – системы дополненной реальности. Доступно на: https://www.cta.ru/articles/spravochnik/v-zapisnuyu-knizhku-inzhenera/124561
5. Виштак М.Н., Дорожкин В.А. Средства разработки мобильных приложений дополненной реальности // Инновации в науке, 2015. - № 46. - С.15-19.
6. Xinqi Liu1, Young-Ho Sohn, Dong-Won Park Application Development with Augmented Reality Technique using Unity 3D and Vuforia / International Journal of Applied Engineering Research, 2018. –Vol.13. - №21 (2018). - PP. 15068-15071.
7. Vuforia Engine: developer portal. Доступно на: https://developer.vuforia.com/
8. Cushman Dominic Developing AR games for iOS and Android develop and deploy AR apps using Vuforia SDK and Unity 3D[J], 2013. – 130p.

Түйін

Мақалада мұражайлардың қызметіне интерактивті IT-технологияларды енгізу мәселесі қарастырылады, оларды қолданудың маңыздылығы атап өтіледі. Осы мақсатта кеңейтілген шындық (AR) технологияларын қолдану мүмкіндіктері зерттелуде: Unity 3D және Vuforia, олар мұражай экспонаттарын көрсетудің жаңа форматын қамтамасыз ете алады. Нысанның үш өлшемді моделі Unity 3D көмегімен модельденген. Vuforia қосымшасы сәйкес 3D моделінің визуалды жазықтығындағы әртүрлі идентификаторлардың салыстырмалы орналасуы мен бағыты туралы ақпаратты анықтауға және бақылауға мүмкіндік береді. Анимацияны орнату, бейнелерді ойнату және виртуалды шындықпен өзара әрекеттесу мүмкін болады. Нақты уақыттағы синхрондау мұражайға келушілерге виртуалды кеңістікті сезінуге, қабылдау мен өзара әрекеттесудің өткірлігін арттыруға мүмкіндік береді, бұл мұражай экспонаттарын қарау кезінде өте маңызды.

Summary

The article examines the issue of the introduction of interactive IT-technologies in the activities of museums, emphasizes the importance of their use. To this end, the possibilities of using augmented reality (AR) technologies are being studied: Unity3D and Vuforia, which will be able to provide a new format for displaying museum exhibits. An algorithm for developing an interactive application that adds a virtual object to a real museum exhibit is given. The three-dimensional model of the object was modeled using Unity 3D tools. The Vuforia application allows you to detect and track information about the relative position and

orientation of various identifiers in the visual plane of the corresponding 3D model. It becomes possible to install animations, play videos and interact with virtual reality. Real-time synchronization provides an opportunity for museum visitors to feel the virtual space, enhance the sharpness of perception and interaction, which is especially important when viewing museum exhibits.

ӘОЖ 004.422.63

Г.А.Жасұзақ, Ж.Д.Изтаев*, С.Ж.Құрақбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы: zhalgasbek71@mail.ru**

МӘТІН ПЛАГИАТЫН ТЕКСЕРЕТІН ҚОЛДАНЫСТАҒЫ БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТТЕРІНЕ ШОЛУ

Түйін

Плагиат ғылым мен білім беруде жиі кездесетін қиындық. Бұл интеллектуалды көшіру әрекеті, онда адам басқаның идеяларын немесе сөз тіркестерін алады және оларды өз идеялары ретінде ұсынады. Бұл сот ісін жүргізуге, тіпті қудалауға әкелуі мүмкін ауыр құқық бұзушылық. Жалғандықтың көптеген түрлері бар: музыкалық, бейне, әдеби және тіпті концептуалды. Алайда, бүгін біз мәтінді қолдан жасауға, яғни авторлықты тиісті түрде көрсетпестен мәтінді басқа көздерден көшіру жағдайларына назар аударамыз. Енді интернет арқылы ақпараттың үлкен көлеміне оңай қол жеткізуге байланысты мәтіндерді қолдан жасау мәселесі ерекше өткір болды. Сондықтан бұл мәселені ақылға қонымды мерзімде шешу үшін жасанды анықтаудың автоматтандырылған құралдары әзірленіп, зерттелуде. Мұндай бағдарламалардың көмегімен кез-келген көздерден алынған мәтіндерді рұқсатсыз көшіруге азғыруға қарсы тұруға болады. Осы мақала мәтін плагиатын тексеретін қолданыстағы бағдарламаларға шолу жасауға арналған. Сондай-ақ бағдарламалардың мүмкіндіктері мен техникалық сипаттамаларына талдау жасалған.

Кілттік сөздер: плагиат, жасанды интеллект, мәтінді тану, Plagius, Plagiarism-Finder, детектор, тану алгоритмі, модель.

Кіріспе

Плагиатты анықтау - бұл екі немесе одан да көп мәтіндерді олардың ұқсастық дәрежесін анықтау мақсатында сәйкестендіруге негізделген процесс. Ол үшін әр мәтінге ұқсастық көрсеткіші деп аталатын сандық балл беріледі. Бұл бағалауды мәтіннің әртүрлі параметрлері мен аспектілері негізінде орнатуға болады. Бұл параметрлерді жіктеудің әртүрлі әдістері бар. Біреуі салыстыру процесіне қатысатын мәтіндер санымен анықталады, ал екіншісі қолданылатын әдістердің есептеу күрделілігіне негізделген. Мысалы, өлшемдер өңделетін мәтіндердің саны мен түріне байланысты жеке немесе жұптық, сондай-ақ корпоративті немесе көп өлшемді болып бөлінуі мүмкін. Тағы бір классификация - мәтіннің ішкі құрылымын қаншалықты ескеретініне байланысты метрикаларды беттік және құрылымдық деп бөлу. Бұл тәсілдер плагиатты тиімді анықтауға және ұқсастық мәтіндерін талдауға көмектеседі.

Мәтін плагиатын табудың құрылымдық және атрибуттық әдістері

Түпнұсқа емес материалды анықтау әртүрлі тәсілдер арқылы мүмкін болады, соның ішінде қолмен талдау, арнайы бағдарламалық жасақтаманы пайдалану және мамандандырылған мәліметтер базасына жүгіну. Қолмен талдау ұқсастықты анықтау үшін екі немесе одан да көп құжаттарды визуалды түрде салыстыруды қамтиды. Мұны мәтіндерді салыстыру, ұқсас сөз тіркестерін немесе сөздерді іздеу және түпнұсқа емес мазмұнды анықтауға арналған құралдарды қолдану арқылы жасауға болады.

Мамандандырылған бағдарламалық жасақтама - бұл бірнеше құжаттарды талдау арқылы плагиатты автоматты түрде анықтай алатын бағдарлама түрі. Бағдарламаның бұл түрі студенттердің жұмысындағы түпнұсқалықты анықтау үшін білім беру мекемелерінде

және басқа ұйымдарда кеңінен қолданылады. Мамандандырылған мәліметтер базасында жарияланған материалдар туралы ақпарат бар және плагиатты анықтау үшін құжаттарды салыстыру үшін қолданылады. Егер біз ерікті мәтіндердегі түпнұсқа емес материалды анықтау әдістерін қарастыратын болсақ, көбінесе "плагиат" терминінің орнына "көшіру"сөзі қолданылады. Бұл әдістерді екі негізгі категорияға бөлуге болады: жаһандық немесе жергілікті деп аталатын қарастырылып отырған құжаттар жиынтығы туралы алдын-ала мәліметтерге негізделген алгоритмдер [1].

Тарихи тұрғыдан, бастапқыда атрибуттарға негізделген әдістер пайда болды. Олардың мәні бағдарламаның белгілі бір сипаттамаларын (атрибуттарын) сандық өлшеу, содан кейін әртүрлі бағдарламалар үшін алынған мәндерді салыстыру болды. Атрибуттардың сандық көрсеткіштері ұқсас бағдарламалар болуы мүмкін ұқсас деп саналды. Мысалы, бағдарламаның өлшемін немесе айнымалылар санын пайдалануға болады.

Бағдарламаны бір сан ретінде емес, жиынтық ретінде көрсету үшін бірнеше атрибуттарды біріктіруге болады. Егер осы жиындардағы сәйкес сандар сәйкес келсе немесе жақын болса, екі бағдарлама ұқсас деп танылуы мүмкін. Әр түрлі уақыт кезеңдерінде бағдарламаларды сипаттау үшін әртүрлі атрибуттар ұсынылды, мысалы, операторлар мен операндтардың саны және басқалары. Осылайша, бағдарламалардың ұқсастығын бағалау бастапқы кодты қарапайым талдау арқылы алынған сандарды немесе векторларды салыстыруға дейін азайды.

Атрибуттарға негізделген әдістердің негізгі кемшілігі-бағдарламаның байланысты емес параметрлері оны тұтастай әлсіз сипаттайды және бұл тәсілмен әртүрлі бағдарламалар ұқсас сипаттамаларға ие болуы мүмкін. Атрибуттарға негізделген әдістер 1980 жылдары белсенді түрде дамыды, бірақ біртіндеп басқа тәсілдерге жол берді.

Бағдарламалардың құрылымын талдау-бұл оларды ұйымдастыруға негізделген бағдарламаларды салыстырудың тағы бір заманауи және перспективалық тәсілі. Бұл әдіс бағдарламаның жеке сипаттамаларының сандық мәндерін салыстырудан гөрі күрделі. Ол бағдарламаның қасиеттерін оларды оқшауламай зерттеуге, керісінше олардың жұмысының әртүрлі аспектілері арасындағы байланысты анықтауға бағытталған. Қажетті тәуелділіктерге назар аудару үшін бағдарлама артық ақпаратты алып тастап, арнайы көрініске айналады.

Әдетте атрибуттарды талдауға негізделген әдістер тиімсіз болып шығады, ал құрылымдық әдістер талдау ретінде олардан асып түседі. Алайда, құрылымдық тәсілдердің кемшілігі-олардың күрделілігі мен есептеу қарқындылығы. Құрылымдық талдаудың классикалық мысалы-бағдарлама ағашын құру және әртүрлі бағдарламалар үшін осы ағаштарды сәйкестендіру. Алайда, бұл әдіс айтарлықтай ресурстарды қажет етеді, бұл оны ұзақ бағдарламаларды талдауда тиімсіз етеді. Сонымен қатар, құрылымдық әдістер көбінесе белгілі бір бағдарламалау тілінің синтаксисіне тәуелді болады, бұл олардың басқа тілдерге бейімделуін қиындатады және қосымша күш жұмсауды қажет етеді. Бағдарламалардың құрылымын салыстыратын алгоритмдерді іске асырудың күрделілігі олардың дәлдігі үшін қажетті баға болып табылады [2].

Автоматтандыру үшін қолданылған құрылғыларға талдау

Plagius - плагиатқа қарсы жүйе. Ол мәтіндердің түпнұсқалығын тексеруге арналған. Оның міндеті - интернет-ресурстардан көшірілген учаскелерді табу. Бағдарлама құжаттарды әртүрлі форматта талдауға және көшіру жиілігі мен пайызын, сондай-ақ Интернеттен табылған сілтемелер тізімін көрсететін егжей-тегжейлі есептерді шығаруға қабілетті.

Plug - мәтіндердің түпнұсқалығын тексеруге арналған ақысыз, кәсіби және көптілді құрал. Оның плагиатты талдау механизмі құжаттарыңызда ықтимал көшіру жағдайларын анықтауға көмектесу үшін он төрт триллионнан астам веб-беттерді, кітаптар мен мақалаларды және басқа басылымдарды қарайды. Бұл жүйе бірнеше елдерде

аутентификацияның ұлттық құралы ретінде танылды. Оның алгоритмі мәтіннің мың бетіне дейін дәл анықтауға және талдауға қабілетті.

Viper - бұл сіздің мәтініңізде плагиаттың бар-жоғын анықтауға және қайталанатын элементтерді көрсетуге қабілетті бағдарламалық жасақтама. Бұл құрал сіздің жұмысыңызды сканерлеуге және оны эсселер, газет-журнал мақалалары, сондай-ақ Интернетте қол жетімді басқа материалдар сияқты әртүрлі көздермен салыстыруға мүмкіндік береді. Viper көмегімен сіз өзіңіздің мазмұныңыздың бірегейлігіне көз жеткізе аласыз және күтпеген плагиат айыптауларынан аулақ бола аласыз [3].

Copyscape-Online - бұл онлайн режимінде мәтіндік мазмұнның бірегейлігін тексеруге арналған веб-қызмет. Пайдаланушылар талдау үшін беттің URL мекенжайын қойып, мәтінде түпнұсқа материал бар ма немесе ол интернеттегі басқа ресурстардан көшірілгені туралы есеп ала алады.

Istio.com - бұл мәтіннің бірегейлігін тексеруге арналған онлайн құрал. Сонымен қатар, қызмет емлені талдауға, мәтін картасын және сөздікті жасауға мүмкіндік береді. Оның функционалдығы сонымен қатар пайдаланушыларға өз ресурсындағы барлық мазмұнның түпнұсқалығын тиімдірек басқаруға мүмкіндік беретін бүкіл веб-сайттың мазмұнын талдау мүмкіндігін қамтиды.

Text.ru -бұл мәтіннің бірегейлігін тексеруге арналған ақысыз онлайн-құрал. Мәтінді тиісті өріске енгізгеннен кейін, пайдаланушы мәтіннің бірегейлігінің пайызын және ұқсас фрагменттер табылған домендерді белгілейді. Бұл құрал мазмұнның бірегейлігін бақылауға және плагиаттан аулақ болуға көмектеседі.

Турнитин-бүкіл әлем бойынша мәтіннің қайталануы мен ұқсастығын анықтаудың ең тиімді құралдарының бірі. Бұл құжаттың кез-келген түрін интернетті, студенттік жұмыстарды және индекстелген ғылыми мақалаларды қамтитын кең мәліметтер базасымен салыстыруға мүмкіндік береді.

Бағдарламаның жұмыс принципі-құжат фрагменттерге бөлінеді, содан кейін олар статистикалық алгоритмді қолдана отырып мәліметтер базасының мазмұнымен салыстырылады. Плагиатты іздеу түпнұсқа мәтінді интернеттегі миллиондаған мазмұн беттерімен және классикалық шығармаларды, оқу материалдарын және ғылыми жұмыстарды қамтитын ішкі дерекқормен сәйкестендіру арқылы жүзеге асырылады. Мәтіндік сәйкестіктер анықталған кезде жүйе ескерту береді. Деректер базасы плагиат бойынша сараптамадан өтетін жаңа жұмыстармен үнемі толықтырылып отырады.

Дегенмен, Turnitin жүйесінде оқу жұмыстарын пайдалану әрқашан еуропалық авторлық құқық заңнамасына сәйкес келе бермейтінін атап өткен жөн. Сондықтан Турнитинді қолданатын көптеген еуропалық университеттер студенттердің өз жұмыстарын электронды мұрағаттарда сақтауға жазбаша келісімін талап етеді. Бағдарлама көптеген еуропалық тілдерді, соның ішінде ағылшын, испан, неміс, француз және итальян тілдерін қолдайды және ақылы. Әдетте лицензияны университет сатып алады [4].

Plagiarism-Finder - бұл интернетте сақталған құжаттармен мәтініңсәйкестігін тексеруге мүмкіндік беретін қосымша. Plagiarism-Finder HTML есебін жасайды, мәтіндегі күдікті абзацтарды бөлектейді және ұқсас абзацтар барвеб-беттерге сілтемелер береді.

Талдауды орындауға кететін уақыт дәлдікке, компьютердің қуатына және интернет байланысының сапасына байланысты. Мысалы, кең жолақты DSL арқылы 35 беттен тұратын курстық жұмысты (20 мың сөзден және 125 мың таңбадан тұратын) талдау үшін шамамен 2 минут кетеді (бұл шамамен бағалау). Егер сіз стандартты тексеру әдісін қолдансаңыз (әдетте әдепкі бойынша берілген), онда бұл 6 минутты алады, ал мұқият зерттеу үшін 40 минут кетеді. Құжат сандық форматта болуы керек.

Plagiarism-Finder пайдалану үшін құжаттарды PDF (Acrobat Reader), DOC (Microsoft Word), HTML, TXT (қарапайым мәтін) немесе RTF (бай мәтін форматы) форматтарында жүктеуге болады. Кез-келген мәтіндік редактор құжатты осы форматтардың біріне сақтауға мүмкіндік береді, сондықтан пайдаланушыда Microsoft Word болуы міндетті емес.

Бағдарлама мәтіндерді салыстырады және ұқсас материалдарға сілтемелер береді, бірақ бұл плагиат па, жоқ па деген түпкілікті шешімді сарапшы мәтінді визуалды талдағаннан кейін қабылдаған дұрыс. Мұндай құралдарды пайдалану ғылыми және оқу жұмыстарын орындау кезінде адалдық пен академиялық интеграцияны қамтамасыз етуге көмектеседі [5].

Еркін мәтіндердегі плагиат іздеу бағдарламаларына шолу

Advego Plagiatus-бұл құжаттың мазмұнымен сәйкестікті іздеу үшін интернетті қарайтын мәтіннің түпнұсқалығын тексеру құралы. Бұл құрал мәтіннің бірегейлігін пайызбен бағалайды және бірегей емес мазмұн табылған дереккөздерді көрсетеді. Сондай-ақ, ол көрсетілген URL мекенжайын пайдаланып мәтіннің түпнұсқалығын тексеруге мүмкіндік береді. Оны пайдалану үшін компьютерге орнату қажет.

Praide unique content analyzer-орнатуды қажет ететін мазмұнның түпнұсқалығын талдауға арналған тағы бір бағдарлама. Бұл құралдың талдау параметрлері сөздер мен фрагменттердің санын реттеуге, сондай-ақ қайталануы мүмкін сөздердің санын анықтауға мүмкіндік береді [6].

CFL Software компаниясының қызметкері Дэвид ВУЛС әзірлеген Copycatch Gold мәтінді басқарудың негізгі функциясымен ерекшеленеді. Бағдарлама стилистикалық кемшіліктерді анықтауға тырысып, сөйлемдердің ұзындығын, сөздердің әртүрлі түрлерін қолдану жиілігін, сондай-ақ бағыныңқы сөйлемдердің жиілігін талдайды.

Бұл қызмет емес, қосымша және көптеген танымал форматтармен үйлесімді, ұқсас материалдарды іздеу кезінде жоғары дәлдікті қамтамасыз етеді. Copycatch Gold екі нұсқада келеді: copychecker студенттерге жұмысты өз бетінше тексеруге және баспа мақсаттары үшін Copycatch Investigator. CopyChecker алдын-алу бойынша ұсыныстар беру арқылы күтпеген плагиаттан аулақ болуға көмектеседі.

Талдау нәтижелері жұмыс дерекқорындағы әрбір файл үшін гистограмма түрінде көрсетіледі. Графикте абсцисса операторлар тізбегінің орын ауыстыру шамасын, ал ординатта - осындай орын ауыстырудағы операторлардың сәйкес келу санын білдіреді. Төмендегі 1-кестеде әртүрлі көздерден алынған бағдарламалаудағы плагиатты іздеу бағдарламалары туралы шолу деректері келтірілген [7].

Кесте 1 - Бастапқы кодтардағы плагиатты іздеу бағдарламасы

Детектор	**Тілдер**	**Модель**	**Алгоритм**
Accuse	Fortran	n-өлшемдікеңістік	атрибутты тәсіл
JPlag	C/C++, Java,Scheme	Токендер	ашкөз жолды төсеу
SIM	C, Java, Pascal, Modula-2, Miranda	Токендер	ішкі жолды сәйкес келетін матрицалықіздеу
Plague	Pascal, Modula-2, Prolog	Токендер	көрсеткіштер жиынтығы
MOSS	C/C++, C#, Java, a8086 assembly идр.	код сигнатурасы	із қалдыру әдісі
SID	C++, Java	Токендер	Колмогоров күрделілігіне негізделген метрикалық есептеу
Sherlock	Pascal және т.б.	текст, токендер	аналог Plague, нейросеть
Plan-X	SML	XML формат	XML қолданымы

Өлшемдер мен талдауға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету

Бірінші қадам жиі қолданылатын бағдарламалық жасақтаманы анықтау және оны талдау, ұқсастығы мен айырмашылығын анықтау, олардың техникалық және функционалдық

сипаттамасын жасау. Шығарылымы, нұсқаның бірінші жарияланған күні және соңғы шығарылымы, қолданыс бағасы,қанша тілде жұмыс жасайтындығы, жұмыс өнімділігі, негізгі шифрлау протоколы көрсетілді (кесте 2) [8].

Кесте 2 - Мәтіннің плагиатын тану жүйелерінің техникалық сипаттамасы

Атауы	**Шығарды**	**Нұсқаның бірінші жарияланғанкүні**	**Соңғы шығарылым**	**Коммерциялық, ақысы, құны**	**Онлайн тексері (Тегін)**	**Аударылым (тіл)**	**Жұмыс өнімділігі /күніне**	**Негізді шиф рлау (протокол)**
StrikePlagiarism.com	Plagiat.pl	2002	3.9.0 (build 20210121 00) (20 21012800)	18 000 белгі (1токен) 2,5€ НДС-пен немесе 3$ НДС-пен.	-	200	200000	SSL
Turnitin	plagiarism_turnitin	2000	3.5+ (20 21091501) Moodle 3.5, 3.6, 3.7, 3.8, 3.9, 3.10, 3.11 Released: Среда, 15 Сентябрь 2021, 18:23	18,95$	-	19	1 миллион	SSL
eTXT	AntiPlagiarism.NET	2008	4.107.0.0 12.04.2021	35 руб	3000	39	602000	SSL
Антиплагиат ру	antiplagiat.ru	2005	Release v3.3.10.0 от 14.07.2021	240-270руб,	6 мин 1 файл	15	305000	SSL

Адвего	advego.Com	2014	3.0.16 24.04.20	0,08 у.е. / 6,00 руб. / 0,07 €	95000	7	10 000	SSL

Кесте 3 – Мәтіннің плагиатын тану жүйелерінің функционалдық сипаттамасы

Атауы	**Turnitin**	**StrikePlagiarism.com**	**eTXT**	**Антиплагиат ру**	**Адвего**
Толық мәтіндіресурстарға қосылу мүмкіндігі (электрондықітапханалар, электрондық мәліметтер базасы және т.б	+	+	+	+	+
Жылдамдық	10мин	15мин	5мин	10мин	10мин
Ақысыз негізде	+	+			
Тіркеусіз тексеру (демо-нұсқа/сынақ нұсқасы)	-	-	+	+	+
Мәтінмен файлдарды немесе құжаттарды жүктеу	+	+	+	+	+
Сурет форматынқолдау	+	+	+	-	-
Cloud қызметтерденфайлдарды жүктеу	+	+	+	-	+
Түпнұсқа мәтіннің пайызын көрсету (түпнұсқалық балл)	+	+	+	+	+
Ұқсастықтың пайызын көрсету (ұқсастықпайы)	+	+	+	+	+
Түсіндіру (оқушы мен мұғалімніңкерібайланысы)	+	+	+	+	+
Жасырын таңбаларды, басқа алфавиттерден ауыстырылған әріптерді анықтау	-	+	-	-	-
Қазақ тілі тексерілімі	+	+	+	+	+

Қорытынды

Мәтіннің бірегейлігін талдауға бағытталған жүйелер пайдаланушыларға қажет ең маңызды және күрделі функцияларды қамтитын критерийлердің кең жиынтығына сәйкес бағаланады. Сонымен қатар, әлемдік деңгейде бар мәтіндік плагиаттың әртүрлі түрлеріне жан-жақты талдау жүргізілді. Алынған нәтижелер әзірленген іздеу жүйелерінің бірқатар артықшылықтары бар деген мәлімдеме жасауға мүмкіндік береді. Алайда, бұл жүйелер плагиаттың болуы немесе болмауы туралы нақты қорытынды бере алмайтындығын атап өткен жөн. Олар тек талданатын мәтіндер арасындағы ұқсастық дәрежесін көрсете алады. Осыған байланысты балама тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Плагиатты анықтау үшін TF және TF-IDF сияқты классикалық ақпараттық іздеу әдістеріне негізделген Алгоритмдер жиі қолданылады. Сонымен қатар, синонимдер мен емле қателері болған кезде де жоғары дәлдікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін Жаккард метрикасын қолдану ұсынылады. Мәтіндік плагиатты анықтаудың әртүрлі әдістері мен жүйелері зерттелді. Жүйеге енгізілген Unicheck API Modified сандық трюктерді анықтауға және мәтіннің пішімделуін бақылауға, сондай-ақ анықталған кезде бөлек есеп қойындысындағы өзгерістер туралы ақпарат беруге қабілетті [9].

Әдебиеттер тізімі

1. H. Mostafa, F. Benabbou, H. Ben Lahmar, Comparaison Des Techniques De Détection Du Plagiat Académique, La quatrième journée sur les Technologies d'Information et de Modélisation TIM'16, Laboratoire Traitement de l'Information et Modélisation, Faculté des sciences Ben M'SIK, Juin 2016.
2. Макаров В.В. Идентификация заимствований в прикладных программах,ИПУ РАН, УДК 001(06), Телекоммуникационные и новые информационные технологии.
3. Aiken A., Schleimer S., Wikerson D. Winnowing: local algorithms for document fingerprinting. // ACMSIGMOD Int. Conference on Management of Data, San Diego, CA, June 9-12, 2003, Proceedings. – ACM Press, New York, USA, 2003. – P. 76–85.
4. Макаров В.В. Идентификация дублирования и плагиата в исходном тексте прикладных программ - Москва: Институт проблем управления РАН, 1999.
5. Лифшиц Ю., Антипов Д., Евтифеева О.А., Котов А., Красс А.Л., Лакунин М.А., Лысенко Е.А., Семенников А., Счастливцев Р.Р. Обзор алгоритмов идетекторов обнаружения плагиата в исходных кодах программ. http://detector.spb.su - Санкт-Петербург, 2006.
6. GitHub Data. Big Query. Google Cloud. [Электронный ресурс] URL: https://cloud.google.com/bigquery/public-data/github (дата обращения: 26.04.2018).
7. Шарапов Р.В., Шарапова Е.В. Система проверки текстов на заимствования из других Источников - Муром: Муромский институт (филиал) ГОУ ВПО "Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых.
8. Wise M. J. YAP3: improved detection of similarities in computer program and other text. // SIGCSE '96, Philadelphia, PA, USA, February 15–17, 1996. – ACM, New York, NY, USA, 1996. – P. 130–134.
9. Мироненко А.Н. Использование метрических характеристик программного кода для выявления плагиата. // Шестой технологический уклад: механизмы и перспективы развития, Ханты-Мансийск, Россия, 13–14 ноября 2015 г. – Югорский ГУ, 2015. – С. 26–27.

Аннотация

Плагиат-распространенная проблема в науке и образовании. Это акт интеллектуального копирования, при котором человек берет идеи или фразы другого человека и представляет их как свои собственные идеи. Это серьезное нарушение, которое может привести к судебному разбирательству и даже судебному преследованию. Есть много типов подделок: музыкальные, видео, литературные и даже концептуальные. Однако сегодня мы сосредоточимся на подделке текста, то есть на случаях копирования текста из других источников без надлежащего указания авторства. Теперь проблема подделки текстов стала особенно острой из-за легкого доступа к огромному объему информации через интернет. Поэтому для решения этой проблемы в разумные сроки разрабатываются и изучаются автоматизированные средства искусственного обнаружения. С помощью таких программ можно устоять перед искушением копировать тексты из любых источников без разрешения. Эта статья посвящена обзору существующих программ, которые проверяют наличие плагиата текста. Также проведен анализ возможностей и технических характеристик программ.

Abstract

Plagiarism is a common difficulty in science and education. It is the act of intellectual copying, in which the person takes the ideas or phrases of another and presents them as their own ideas. This is a serious offense that can lead to legal proceedings and even prosecution. There are many types of forgeries: musical, video, literary and even conceptual. However, today we will pay attention to text forgery, that is, cases of copying text from other sources without proper indication of authorship. Now the problem of forgery of texts has become especially acute due to easy access to a large amount of information via the internet. Therefore, automated means of artificial detection are being developed and studied to solve this problem in a reasonable time. With the help of such programs, you can resist the temptation to copy texts from any sources without permission. This article is devoted to an overview of existing programs that check for text plagiarism. An analysis of the capabilities and technical characteristics of the programs is also carried out.

ӘОЖ 004.451.5

Ж.Д. Изтаев*, Н.С. Заурбеков, Б. Каймулдинов
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Zhalgasbek71@mail.ru

ЖЕКЕ ДЕРЕКТЕРДІ ӨҢДЕУ ҮШІН МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ТАҢДАУ

Түйін

Қазіргі қоғамда ақпарат бизнес пен ғылымнан бастап білім мен мемлекеттік мекемелерге дейінгі әртүрлі салаларда маңызды рөл атқарады. Күн сайын көптеген мәліметтер, соның ішінде жеке мәліметтер жинақталады және оларды тиімді басқару табысты іс-әрекеттің, негізделген шешімдер қабылдаудың және мақсаттарға жетудің кілті болады. Жеке деректер тиімді өңдеу әдістерін қажет ететін күрделі құрылымдар болып табылады. Бұл әртүрлі деректер форматтары, деректер олқылықтары, әлеуметтік бұрмаланулар немесе сұрақтарды дұрыс түсінбеу және т.б. әртүрлі аспектілерге байланысты. Бұл тұрғыда машиналық оқыту әдістерін қолдану жеке деректерді өңдеуде маңызды рөл атқарады. Жеке деректерді талдауда машиналық оқытуды қолдану талдау сапасын жақсартады, жоғарыда аталған кейбір мәселелерді жеңеді және олардан құнды мәліметтерді тиімдірек алады. Бұл мақала машиналық оқыту әдістерін қолдана отырып, дербес деректерді өңдеудің ақпараттық жүйесін зерттеуге және дамытуға арналған. Зерттеу осы тапсырманың барлық негізгі аспектілерін қарастырады, соның ішінде деректерді алдын ала өңдеу, Машиналық оқыту үлгілерін таңдау және теңшеу, алынған нәтижелерді талдау және т.б.

Кілттік сөздер: Машиналық оқыту, Python, JupyterLab, Decision Tree, Logistic Regression, K-Neighbors, Gaussian Naive Bayes, Random Forest Classifier.

Кіріспе

Жеке деректер - бұл адамдар, компаниялар, тауарлар немесе қызметтер болсын, зерттелетін субъектілердің әртүрлі аспектілері туралы егжей-тегжейлі мәліметтерді қамтитын бірегей деректер. Бұл мәліметтер басқа деректер көздерінен алу қиын немесе тіпті мүмкін емес артықшылықтар, көзқарастар, мінез-құлық үлгілері және басқа аспектілер туралы ақпаратты қамтиды.

Кез-келген кәсіпорында қызметті тиімді ұйымдастырудың негізгі аспектілерінің бірі-жеке ақпаратты өңдеуді автоматтандыру міндеті. Автоматтандыру қай объектіге қолданылатынына қарамастан-компанияның қызметкерлері, әкімшілігі немесе клиенттері болсын – мұндай жүйелер компанияның дамуы мен кеңеюі сияқты бизнес мақсаттарына қол жеткізуге көмектесу мақсатында енгізіледі. Автоматтандыру процесі кез-келген кәсіпорынның өмірлік циклінің ажырамас бөлігі болып табылады, дегенмен даму тұжырымдамасы жалпы болуы мүмкін, оны жүзеге асыру тәсілдері белгілі бір компанияға байланысты өзгеруі мүмкін.

Зерттеу машиналық оқытудың бес негізгі әдісін қолданады: шешім ағашы, логистикалық регрессия, жақын көршілер әдісі (K-жақын көршілер), аңғал Байес классификаторы және кездейсоқ орман негізіндегі классификатор.

Decision Tree (Шешім ағашы)

Шешім ағаштары жіктеу және регрессия тапсырмалары үшін кеңінен қолданылатын ең кең таралған және қол жетімді Машиналық оқыту әдістерінің бірі болып табылады. Олар шешім қабылдау процесін ағаш құрылымын қолдана отырып модельдейді, мұнда әрбір кіріс параметрі ағаштың тамырынан оның жапырақтарына дейінгі жағдайлармен салыстырылады.

Негізгі идея кіріс кеңістігін қарапайым аймақтарға бөлу болып табылады, олардың

әрқайсысы үшін қарапайым болжам жасалады. Әрбір ағаш түйіні кіріс функцияларының бірінің мәнін тексеруді білдіреді, ал әрбір тармақ осы тексерудің нәтижесі болып табылады. Ағаш жапырақтарында тиісті кіріс аймақтары үшін болжамдар бар. Шешім ағашын құру барлық қолда бар деректерді қамтитын түбірлік түйіннен басталады. Содан кейін деректерді екі топқа жақсы бөлетін параметр таңдалады. Бұл процесс белгілі бір тоқтау жағдайларына жеткенге дейін топтардың әрқайсысы үшін рекурсивті түрде қайталанады, мысалы, ағаштың максималды тереңдігі немесе түйіндегі үлгілердің ең аз саны [1].

Шешім ағаштарын қалыптастыру процесі түйіндердегі шешім ережелерін қолдана отырып, оқу жинағын кіші топтарға дәйекті рекурсивті бөлуден басталады. Бұл бөлу процесі әр тармақтың соңындағы әрбір түйін жапырақ деп жарияланғанға дейін жалғасады. Түйін табиғи түрде Парақ деп жариялануы мүмкін, егер оның құрамында бір ғана объект немесе бір класс объектілері болса немесе түйіндегі мысалдардың ең аз саны немесе ағаштың максималды тереңдігі сияқты реттелетін тоқтату шарттары орындалса.

Шешім ағаштарын құру алгоритмдері ашкөз алгоритмдер санатына жатады. Ашкөз алгоритмдер әр кезеңде жергілікті оңтайлы шешімдерді таңдаумен сипатталады (түйіндердегі бөліністер), нәтижесінде оңтайлы түпкілікті нәтижеге әкелуі керек. Шешім ағаштарының контекстінде бұл Егер атрибут кіші топтарды бөлу және құру үшін таңдалған болса, алгоритм қайтып оралмайды және жақсырақ түпкілікті бөлуді қамтамасыз ете алатын басқа атрибутты қолданып көру үшін таңдауды қайта қарастырмайды. Сондықтан таңдалған атрибут ағаш құрылымын құру кезеңінде ең жақсы бөлуді қамтамасыз ете ме, жоқ па, оны нақты айту мүмкін емес.

Шешім ағашын үйренудің ең танымал алгоритмдері «бөліп ал және жең» принципіне негізделген. Алгоритмдік түрде бұл принцип келесідей жүзеге асырылады. Әрқайсысына $Ci(i$=1...$k)$ класс белгісі берілген және m атрибуттары $Aj(j$ = 1. . $m)$, берілген n мысалдан тұратын S жаттығу жиыны берілсін, нысан сол немесе басқа классқа жатады. Сонда үш жағдай болуы мүмкін:

S жиынының барлық мысалдарында Ci класс белгісі бірдей (яғни, барлық оқыту мысалдары тек бір классқа жатады). Әлбетте, бұл жағдайда оқытудың мағынасы жоқ, өйткені модельге ұсынылған барлық мысалдар модельді тануды «үйренетін» бір класста болады.

S жиынында мысалдар мүлдем жоқ, яғни. бос жиын болып табылады. Бұл жағдайда ол үшін де жапырақ жасалады (бос жиынтыққа түйін жасау ережесін қолданудың мағынасы жоқ), оның класы басқа жиыннан таңдалады (мысалы, ең көп болатын класс).

S жиынында барлық Ck класстарының оқу мысалдары бар. Бұл жағдайда S жиынын класстармен байланысты ішкі жиындарға бөлу қажет. Ол үшін S жиынының Aj атрибуттарының бірі таңдалады, онда екі немесе одан да көп бірегей мәндер бар ($a1$, $a2$,..., ap), мұндағы p - бірегей атрибут мәндерінің саны. Содан кейін S жиыны p ішкі жиындарына ($S1$, $S2$,..., Sp) бөлінеді, олардың әрқайсысы сәйкес төлсипат мәнін қамтитын мысалдарды қамтиды. Содан кейін келесі атрибут таңдалады және бөлу қайталанады. Нәтижедегі ішкі жиындардағы барлық мысалдар бір классқа жатпайынша бұл процесс рекурсивті түрде қайталанады [2].

Бөлу тиімділігін бағалау әдетте энтропия немесе Джини индексі сияқты көрсеткіштер арқылы өлшенетін белгісіздік немесе реттілік идеясына негізделген. Негізгі мақсат-түйіндер бөлінгеннен кейін олардың белгісіздік дәрежесін төмендету және түйіндердің "тазалығын" арттыру, яғни әр түйінде негізінен бір сыныптың мысалдары болатын жағдай. Біздің ақпараттық жүйеміздің бір бөлігі ретінде біз сауалнама деректеріндегі қатынастарды модельдеу және осы сауалнамаларға жауаптар негізінде нәтижелерді болжау үшін шешім ағаштарын қолданамыз.

Logistic Regression (Логистикалық регрессия)

Логистикалық регрессия-категориялық және сандық болуы мүмкін бір немесе бірнеше

айнымалылар негізінде белгілі бір оқиғаның пайда болу ықтималдығын бағалау үшін қолданылатын статистикалық модель. Атауына қарамастан, логистикалық регрессия негізінен жіктеу тапсырмалары үшін қолданылады. Шығару кіріс мәндерінің қосындысы болып табылатын сызықтық регрессиядан айырмашылығы, логистикалық регрессия 0-ден 1-ге дейінгі мәнді қайтаратын логистикалық немесе сигмоидтық деп аталатын функция арқылы өткізілген өлшенген соманы пайдаланады. Содан кейін бұл мән кіріс деректерінің ықтималдығы ретінде түсіндіріледі.

Екілік логистикалық регрессия тәуелді айнымалы екілік болғанда қолданылады (яғни ол тек екі мәнді қабылдай алады). Логистикалық регрессияның көмегімен белгілі бір субъекті үшін оқиғаның орын алу ықтималдығын бағалауға болады (ауру/сау, несиені өтеу/дефолт және т.б.). Барлық регрессия модельдерін формула түрінде жазуға болады:

$$y = F\left(x_1, x_2, ..., x_n\right) \tag{1}$$

Көп сызықты регрессияда тәуелді айнымалы тәуелсіз айнымалылардың сызықтық функциясы болып қабылданады, яғни:

$$y = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \cdots + b_n x_n \tag{2}$$

Мұны оқиғаның нәтижесінің ықтималдығын бағалау үшін қолдануға бола ма? Ия, сіз стандартты регрессия коэффициенттерін есептей аласыз. Мысалы, егер біз несие беру нәтижесін қарастыратын болсақ, онда (Y) айнымалысы 1 және 0-ге орнатылады, мұнда 1 несие өтелгенін және 0 дефолт болғанын білдіреді [3].

Алайда, бұл жерде мәселе туындайды: бірнеше регрессия тәуелділік айнымалысының екілік екенін ескермейді. Бұл модельдің 0-ден 1-ге дейінгі диапазоннан тыс мәндерді болжауына әкеледі. Алайда, мұндай мәндер әдетте берілген тапсырмаға сәйкес келмейді. Сондықтан бірнеше регрессия у айнымалысы үшін мәндердің шектеулерін ескермейді.

Логистикалық регрессия коэффициенттерін анықтаудың бірнеше әдістері бар. Тәжірибеде максималды ықтималдылық әдісі жиі қолданылады. Бұл әдіс статистикада үлгі деректері негізінде популяция параметрлерін бағалау үшін қолданылады. Әдістің негізі-таңдау нәтижелерінің бірге пайда болу ықтималдығының тығыздығын көрсететін ықтималдық функциясы.

$$L\left(Y_1, Y_2, \cdots, Y_k; \theta\right) = p\left(Y_k; \theta\right) \tag{3}$$

Максималды ықтималдық әдісіне сәйкес мұндай мән $\theta = \theta\left(Y_1, \cdots, Y_k\right)$ белгісіз параметрдің бағасы ретінде қабылданады, ол L функциясын максималды етеді.

Егер L функциясының өзін емес, ln(L) натурал логарифмін максимизацияласақ, бағалауды табу оңайырақ болады, өйткені екі функцияның максимумына θ бірдей мәнде қол жеткізіледі:

$$L^*\left(Y; \theta\right) = \ln\left(L\left(Y; \theta\right)\right) \rightarrow \max \tag{4}$$

Логистикалық регрессия моделін оқыту болжамдар мен нақты мысалдар кластары арасындағы қатені азайтатын ең жақсы таразы параметрлерін табудан тұрады. Бұл әдетте градиентті түсіру сияқты оңтайландыру әдістерін қолдану арқылы жасалады.

Бастапқыда логистикалық регрессия деректерді екі сыныпқа бөлу үшін қолданылғанымен, оны бірнеше сыныптармен жұмыс істеуге оңай бейімдеуге болады. Мұны,

мысалы, "бәріне қарсы" немесе "біреуіне қарсы" әдістерімен жасауға болады.

Логистикалық регрессия сонымен қатар кейбір белгілерге тым көп назар аудармау және модельдің жалпылау қабілетін жақсарту үшін таразыға айыппұлдар қосатын қалыпқа келтіруді қолдайды. Бұл регуляризация кейбір салмақтарды нөлге дейін төмендететін L1 (лассо) немесе барлық салмақтарды азайтуға бейім L2 (тарақ) болуы мүмкін.

Логистикалық регрессияны түсіну және түсіндіру оңай, тез үйренеді және болжам жасайды. Ол сыныптар арасындағы шекара сызықтық болған кезде жақсы жұмыс істейді. Алайда, егер сыныптар арасындағы шекарада күрделі сызықтық емес формалар болса немесе деректерде артық немесе корреляциялық белгілер болса, оның дәлдігі төмендеуі мүмкін [4].

Біздің ақпараттық жүйе контекстінде логистикалық регрессия сауалнама жауаптарына негізделген белгілі бір нәтижелердің ықтималдығын болжау үшін пайдалы болуы мүмкін.

K-Neighbors (K-ең жақын көрші әдісі)

K-Neighbors деп аталатын жақын көршілер әдісі Машиналық оқыту саласындағы ең танымал жіктеу алгоритмдерінің бірі болып табылады. Ол көп өлшемді белгілер кеңістігіндегі нүктелер арасындағы қашықтық принципі негізінде жұмыс істейді. Негізгі идея-жаңа нүктеге жақын көршілерінің арасында басым болатын класс тағайындау.

Жақын көршілердің k алгоритмі бір класс объектілері белгілер кеңістігінде бір-біріне жақын орналасады деп болжайды. Жаңа нүктені жіктеу үшін алдымен оның k оқу деректер жинағындағы ең жақын көршілері анықталады. Содан кейін нүктеге осы көршілердің көпшілігі жататын сынып беріледі.

Сынақ үлгісінің әрбір элементін санаттау үшін келесі қадамдарды орындау қажет:

Оқу жинағындағы әрбір элементке дейінгі қашықтықты анықтаңыз.

Қашықтығы минималды болатын оқу жиынтығының k элементтерін таңдаңыз.

Нысанның жіктелуі жақын көршілер арасында жиі кездесетін сыныпқа негізделген К.

Жақын көршілерді анықтау әдісі Евклид немесе Манхэттен қашықтығы сияқты қашықтық өлшемін қолданады. К көршілерінің саны-бұл алдын-ала орнатуға немесе кросс-валидация арқылы таңдауға болатын модель параметрі. K-Nearest Neighbors классификаторы (KNN) - бұл жіктеу тапсырмалары үшін жақын көршілер әдісін енгізу. Ол жаңа объектінің класын ең жақын көршілері арасында анықтайды к.

K-Neighbors классификаторын қолданған кезде есепке алудың бірнеше негізгі параметрлері бар:

Көршілер саны (n_neighbors): Жаңа объектілерді жіктеу үшін қолданылатын жақын көршілер саны. Бұл мәнді таңдау деректерді талдауға немесе кросс-тексеру нәтижелеріне байланысты болуы мүмкін.

Салмақ (салмақ): әрбір жақын көршіге берілген салмақ. Әдепкі бойынша, барлық көршілердің салмағы бірдей, бірақ әртүрлі салмақтарды, мысалы, жаңа нысанға дейінгі қашықтыққа байланысты реттеуге болады.

Алгоритм (algorithm): жақын көршілерді есептеу үшін қолданылатын әдіс. Алгоритмдердің нұсқаларына "қатты" (түзу), "kd_tree" (k-өлшемді ағаш) және "сфералық ағаш" (сфералық ағаш) жатады.

Метрика (metric): жақын көршілерді анықтау үшін қолданылатын объектілер арасындағы қашықтықты өлшеу әдісі. Әр түрлі көрсеткіштерге "Евклид" (евклидтік қашықтық)," Манхэттен " (Манхэттен қашықтығы) және басқалары кіруі мүмкін.

K-Neighbors классификаторын қолданудың артықшылықтары:

Іске асыру мен түсінудің қарапайымдылығы: бұл жіктеу әдісі іске асыру мен түсінудің қарапайымдылығымен ерекшеленеді, бұл оны көптеген пайдаланушылар үшін қол жетімді етеді.

Алдын ала дайындық қажет емес: K-Neighbors классификаторымен жұмыс істеу үшін деректерді алдын ала өңдеудің ұзақ кезеңі қажет емес, бұл әсіресе шектеулі деректер немесе жиі өзгеретін деректер жағдайында ыңғайлы.

Тиімді шуды сүзу: алгоритм деректердегі шуды сүзуге жақсы қабілетке ие, өйткені ол жақын маңдағы көршілерді пайдалану принципіне негізделген.

K-Neighbors классификаторының бірқатар кемшіліктері бар:

Шығарындыларға сезімталдық: шығарындыларға сезімталдық пайда болады, себебі алгоритм жақын көршілерге бағытталған. Шығарындылар олардың экстремалды сипаттамаларына байланысты жіктеу процесіне қатты әсер етуі мүмкін.

Жоғары есептеу күрделілігі: үлкен көлемдегі деректерді және/немесе көптеген белгілерді өңдеу кезінде жақын көршілерді есептеу есептеу үшін қымбатқа түсуі мүмкін. Өлшемдік қарғысқа байланысты жіктеуіштің тиімділігі көп өлшемді кеңістіктерде төмендеуі мүмкін.

Оқу үлгісі объектілерінің ақпараттылығындағы айырмашылық: оқу жиынтығында объектілер әртүрлі ақпараттылыққа ие болуы мүмкін. Олардың кейбіреулері өз сыныптарының типтік өкілдері, ал басқалары ақпаратсыз немесе перифериялық. Бір сыныптағы басқа объектілермен тығыз қоршалған перифериялық объектілерді алып тастау, әдетте, жіктеу сапасына қатты әсер етпейді. Кейде Шу шығарындыларын жою жіктеу нәтижелерін жақсарта алады [5].

Gaussian Naive Bayes

Гаусс аңғал Байес классификаторы-бұл "аңғал" тәсілмен белгілер арасындағы Тәуелсіздік туралы болжаммен Байес теоремасын қолдануға негізделген қарапайым ықтималдық модельдерінің жиынтығы. "Гаусс" термині белгілердің мәндері қалыпты (Гаусс) үлестірімге сәйкес келетінін көрсетеді.

Гаусс аңғал Байес классификаторының негізгі идеясы әр сыныптың ықтималдығын және әр сынып үшін әр белгінің ықтималдығын бағалау болып табылады. Класс болжамды класс болып саналады.

Байес ережесі бойынша біз p(X|Y) бағалаудан бастаймыз, оны P(Y|X) алу үшін оқу деректер жиынтығынан есептеуге болады. Ол үшін біз белгілер мен сыныптардың мәндерін тиісті формулаларға ауыстырамыз. Бұл жағдайда белгілердің мәндері X, ал сыныптар y деп белгіленеді. белгілі айнымалылар ретінде X және белгісіз ретінде Y бақылаулары болған кезде біз y ықтималдығын есептеуге тырысамыз.

Алайда, егер Y екі санаттан көп болса ше? Жеңімпазды анықтау үшін әр y класының ықтималдығын есептеу керек, Байес ережесі бойынша біз P(X|Y) ішінен P(Y|X) табамыз.

Аңғал Байес классификаторы басқа сипаттамалардың мәндеріне қарамастан бір сипаттаманың мәні деп болжайды. Аңғал Байес классификаторын оқыту үшін жіктеуге қажетті параметрлерді бағалау үшін оқу деректері қажет. Қарапайым дизайны мен қолданылуының арқасында аңғал Байес классификаторлары көптеген нақты сценарийлерге сәйкес келеді. Ол әрбір x мәнінің x орташа мәнінен орташа квадраттық ауытқуын есептейді, мұндағы n-бірліктер саны, sum() - қосынды функциясы, sqrt () - квадрат түбір функциясы, ал xi-сәйкес x мәні.

Гаусс аңғал Байес классификаторын оқыту процесі әр сынып үшін орташа және стандартты ауытқуды есептеу болып табылады. Бұл параметрлер әр сыныптың сипаттамаларына байланысты қалыпты үлестірімді сипаттайды. Оқытудан кейін модель жаңа мысалдар үшін сыныптың ықтималдығын есептеу үшін Байес ережесін қолдана отырып, тез шешім қабылдайды.

Сипаттамалардың тәуелсіздігі туралы болжам оқу мен болжау процесін жеңілдетеді, өйткені ол әр сипаттаманы бөлек қарастыруға мүмкіндік береді. Алайда, жоғары корреляцияланған сценарийлерде бұл болжам кемшіліктерге әкелуі мүмкін.

Гаусстың аңғал Байес классификаторының артықшылығы оның қарапайымдылығы мен жылдамдығында, бұл оны үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істеуге және нақты уақыт режимінде болжауға қолайлы етеді. Ол сондай-ақ Шу мен шамалы өнімділікпен жақсы

жұмыс істейді. Гаусстың аңғал Байес классификаторы-бұл тез және қарапайым жіктеу әдісі, ол әдетте көп күш жұмсамай-ақ жоғары дәлдікті көрсетеді [6].

Random Forest Classifier (Кездейсоқ орман)

Кездейсоқ Орман алгоритмі-жіктеу және регрессия есептерін шешу үшін қолданылатын тиімді Машиналық оқыту әдісі. Ол шешім ағаштары ансамблін құруға негізделген. Оның мәні-әр түрлі мәліметтер жиынтығында оқытылатын көптеген ағаштардың болжамдарын біріктіру. Бұл тәсіл кездейсоқ орманды жеке шешім ағаштарына қарағанда қайта оқытуға төзімді етеді.

Деректермен жұмыс істеу кезінде бізде m функциялары бар делік. Кездейсоқ Орман кездейсоқ түрде k функцияларын таңдайды, мұндағы k < m. содан кейін алгоритм k объектілері арасындағы түйінді бөлу үшін ақпараттық ұтысты есептейді, ең үлкен ұтысы бар түйінді таңдайды. Бұл процесс N рет қайталанып, N ағаштардан орман түзеді. Содан кейін барлық ағаштардың нәтижелері түпкілікті нәтижеге қол жеткізу үшін біріктіріледі.

Бұл алгоритм техникалық жағынан күрделі, өйткені ол шешім ағаштарының функционалдығына негізделген. Ол әр ағаш атрибуттардың кездейсоқ жиынына негізделген ансамбльдік әдістерге жатады. Жіктеу жағдайында әр ағаш сыныпқа дауыс береді, ал соңғы нәтиже ең танымал сыныппен анықталады. Регрессия есептерінде түпкілікті нәтиже барлық ағаш нәтижелерінің орташа мәні ретінде есептеледі [7].

Кездейсоқ орманды қалыптастыру процесі bootstrapping деп аталатын әдісті қолдана отырып, бірнеше оқу деректер жиынтығын құрудан басталады. Содан кейін осы жиынтықтардың әрқайсысы үшін оқыту жүргізілетін шешім ағашы құрылады. Кәдімгі шешім ағаштарынан айырмашылығы, кездейсоқ орман ағашындағы әрбір түйін деректерді бөлу үшін кездейсоқ белгілер жинағын пайдаланады. Бұл оқу процесіне кездейсоқтықтың қосымша элементін қосады және ормандағы ағаштардың әртүрлілігін арттыруға көмектеседі. Кездейсоқ ормандағы болжау процесі ормандағы барлық ағаштардың болжамдарын жинауды қамтиды. Жіктеу есептері үшін ең көп таралған класс соңғы болжам болып саналады.

Шешім ағашы, Оның аты айтып тұрғандай, бұтақтары мен түйіндері бар ағаш тәрізді құрылым. Алгоритм әр түйіндегі белгілерге негізделген деректерді бөледі және нәтиже ретінде бірнеше тармақтарды құрайды. Бұл қайталанатын процесс, ол жасалатын филиалдардың санын көбейтеді және деректерді әртараптандырады. Процесс бір кластағы барлық дерлік деректерді қамтитын және одан әрі Бөлуге жатпайтын түйін жасалғанға дейін жалғасады.

Керісінше, кездейсоқ орман бірнеше шешім ағаштарын пайдаланады, сондықтан оның атауы "орман". Ол қорытынды болжамды қалыптастыру үшін қолданылатын әртүрлі шешім ағаштарының болжамдарын біріктіреді. Демек, кездейсоқ орман жіктеуіші мен шешім ағашының басты айырмашылығы-біріншісі соңғысының жиынтығын пайдаланады.

Олардың арасындағы бірнеше басқа айырмашылықтарға мыналар жатады:

Шешім ағаштары жиі қайта даярлау мәселесіне тап болады, бұл кездейсоқ ормандар туралы айту мүмкін емес. Бұл мәселені шешу үшін кездейсоқ ормандарда кездейсоқ ішкі жиындарды қолдануға байланысты. Шешім ағаштары кездейсоқ ормандарға қарағанда тезірек жұмыс істейді. Кездейсоқ ормандар жағдайында есептеу ресурстары көбірек қажет, сондықтан бірнеше шешім ағаштарын пайдалану арқылы ұзағырақ уақыт қажет.

Шешім ағаштары әдетте кездейсоқ ормандарға қарағанда оңай түсіндіріледі және ережелерге сәйкес оңай өзгертіледі, ал соңғыларымен бұл әлдеқайда қиын.

Кездейсоқ орман классификаторлары көптеген қолданыстарға ие және жасанды интеллект пен машиналық оқытуда маңызды рөл атқаратын машиналық оқытудың ең сенімді алгоритмдерінің бірі болып саналады [8].

Қорытынды

Қорытындылай келе, мақалада қарастырылған Машиналық оқыту алгоритмдері-

Decision Tree, Logistic Regression, K-Neighbors, Gaussian Naive Bayes және Random Forest Classifier - әртүрлі мақсаттарда және әртүрлі контексттерде жеке деректерді өңдеуге қолданылатын әдістердің кең ауқымы. Бұл алгоритмдердің әрқайсысының артықшылықтары мен шектеулері бар және белгілі бір әдісті таңдау нақты тапсырмаға, деректер сипаттамаларына және нәтижелерге қойылатын талаптарға байланысты. Осы алгоритмдердің әрқайсысының тиімділігі мен нәтижелері нақты тапсырмаға және оны қолдану контекстіне байланысты өзгеруі мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Тұтастай алғанда, машиналық оқыту алгоритмін дұрыс таңдау жеке деректерді өңдеудің тиімділігі мен дәлдігін едәуір жақсарта алады, бұл адам қызметінің әртүрлі салаларында талдау, болжау және шешім қабылдаудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Әдебиеттер тізімі

1. V.A.Svetlov, S.A.Dolenko. Development of the algorithm of adaptive construction of hierarchical neural network classifiers. Optical Memory and Neural Networks (Information Optics), 2017, V.26, No.1, p.40-46.
2. Коротеев М.В. Машиналық оқыту технологиясының кейбір заманауи тенденцияларына шолу // E-Managment. - 2018. - Т.1, №1. - 26–35-б.
3. Информационные технологии и вычислительные системы: Обработка информации и анализ данных. Программная инженерия. Математическое моделирование. Прикладные аспекты информатики / Под ред. С.В. Емельянова. М.: Ленанд, 2015. - 104 с.
4. Одинцов, Б.Е. Информационные системы управления эффективностью бизнеса: Учебник и практикум / Б.Е. Одинцов. - Люберцы: Юрайт, 2015. - 206 с.
5. V.A.Svetlov, S.A.Dolenko. Development of the algorithm of adaptive construction of hierarchical neural network classifiers. Optical Memory and Neural Networks (Information Optics), 2017, V.26, No.1, p.40-46.
6. Барсегян А.А. Анализ данных и процессов: учеб. пособие / А.А.Барсегян, М.С.Куприянов, И.И.Холод, М.Д.Тесс, С.И.Елизаров. - 3-е изд., перераб. и доп. - СПб.: БХВ-Петербург, 2009. - 512 с.
7. Aiken A., Schleimer S., Wikerson D. Winnowing: local algorithms for document fingerprinting. // ACMSIGMOD Int. Conference on Management of Data, San Diego, CA, June 9-12, 2003, Proceedings. – ACM Press, New York, USA, 2003. – P. 76–85.
8. Нархид Н. Apache Kafka. Потоковая обработка и анализ данных / Н. Нархид. — СПб.: Питер, 2019. — 320 с.

Аннотация

В современном обществе информация играет важную роль в различных областях, от бизнеса и науки до образования и государственных учреждений. Каждый день накапливается большое количество данных, в том числе личных, и эффективное управление ими становится ключом к успешным действиям, принятию обоснованных решений и достижению целей. Персональные данные представляют собой сложные структуры, требующие эффективных методов обработки. Это связано с различными аспектами различных форматов данных, пробелов в данных, социальных искажений или неправильного понимания вопросов и т. д. В этом контексте использование методов машинного обучения играет важную роль в обработке персональных данных. Использование машинного обучения в анализе персональных данных улучшает качество анализа, преодолевает некоторые из вышеперечисленных проблем и более эффективно извлекает из них ценные данные. Данная статья посвящена исследованию и разработке информационной системы обработки персональных данных с использованием методов машинного обучения. В исследовании рассматриваются все ключевые аспекты этой задачи, включая предварительную обработку данных, выбор и настройку моделей машинного обучения, анализ полученных результатов и многое другое.

Abstract

In modern society, information plays an important role in various fields, from business and science to education and public institutions. Every day, a lot of data is accumulated, including personal ones, and their effective management becomes the key to successful actions, making informed decisions, and achieving goals. Personal data are complex structures that require effective processing methods. This is due to different aspects such as different data formats, data gaps, social distortions or misunderstanding of questions, etc. In this context, the use of machine learning methods plays an important role in the processing of personal data. The use of machine learning in the analysis of personal data improves the quality of analysis, overcomes some of the above problems and more efficiently extracts valuable data from them. This article is devoted to the study and development of an information system for processing personal data using machine learning methods. The study will consider all the main aspects of this task, including data preprocessing, selection and customization of machine learning models, analysis of the results obtained, etc.

ӘОЖ 004.422.63

К.А.Кендирбаев, Ж.Д.Изтаев*, С.Ж.Құрақбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** zhalgasbek71@mail.ru

ВЕБ-СЕРВИСТІ ӘЗІРЛЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЛОГИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН АЛГОРИТМДЕР

Түйін

Ақпараттық жүйелер экономиканың барлық бағыттарында кеңінен қолданылуыда.Оның ішінде интернет ғаламдық желісімен байланысқан ақпараттық жүйелердің деректерді басқаруда маңызы зор. Мұндай ақпараттық жүйелер веб технологиялары арқылы әзірленетін веб-қосымша немесе веб-сервистер деп аталады. Веб сервистер логистикалық жүйелерде де үлкен маңызға ие. Осы сферадағы деректерді басқару мен қызметтерді оңтайландыру мақсатында көптеген веб сервистер қолданылады. Дегенмен олардың кемшіліктерін талдап, заманауи технологиялармен жабдықталған қосымшаны әзірлеудің де маңызы зор. Осы мақалада веб сервситі әзірлеуге арналған әдістер мен технологиялар қолданылады. Мақалада логистикалық веб сервисті әзірлеудің мақсаттары мен міндеттері айқындалған. Одан әрі отандық және шетелдік қолданыстағы логистикалық веб сервистерге талдау жасалған. Атап айтқанда UPS әзірлеушілер жинағы, FedEx веб-сервистері, Amazon Web Services (AWS), Google Maps платформасы, CRM (Customer Relationship Management), 1C TMS Logistics жүйелері қарастырылады. Әрі қарай Тауарларды бірлесіп тасымалдауды іздеуге арналған веб-сервисті әзірлеуде қолданылатын логистикалық әдістер мен алгоритмдерге шолу жасалған.

Кілттік сөздер: веб-сервис, логистика, Google Maps, коммивояжер, 1C TMS Logistics, CRM, UPS, AWS.

Кіріспе

Электрондық коммерция мен цифрлық қызметтерді ұсынудың қарқынды дамып келе жатқан заманында логистика операциялық табыстың негізі болып табылады. Ресурстарды тиімді басқару, тасымалдау процесін оңтайландыру және уақытты тиімді басқару жетістікке ұмтылатын кәсіпорындар үшін маңызды құрамдас бөліктер болып табылады. Осыған байланысты веб-қызметтердің дамуы логистикалық процестерді цифрлық салаға үздіксіз интеграциялауға арналған платформаларды ұсынатын негізгі факторға айналды. Веб сервистер арқылы құрастырылған ақпараттық жүйелер тұтынушы қауымның қажеттіліктерін қанағаттандырудың бір бөлшегі [1].

Логистикалық жүйелерге шолу

Логистикалық ақпараттық жүйе — корпоративтік ақпараттық жүйенің маңызды бөліктерінің бірі. Бұл бірінші кезекте тауап сақтаушы қоймалардың, дистрибюторлардың жұмысын автоматтандыруға, сондай-ақ көлік ресурстарын жоспарлау мен басқаруға байланысты міндеттерді шешуге, оңтайландыруға, автоматтандыруға мүмкіндік береді.

Кез-келген компанияның логистикалық құрылымы өзара байланысты жеке салаларға бөлінеді. Олардың ішіндегі ең маңыздыларын атайық:

- Жеткізу саласындағы логистика.
- Өндірістік логистика.
- Сату логистикасы.
- Көлік логистикасы.
- Логистикалық тізбекті басқару [2].

Әр сала өзіне тән ерекшелігімен ерекшеленеді және басқаруда өзіндік көзқарасты қажет етеді.

– S&OP (Sales & Operation Planning) - сатуды және операциялық қызметті жоспарлау жүйесі.
– FP&S (Factory planning & Scheduling) - технологиялық процестерді жоспарлау және күнтізбелік графиктерді құру жүйесі.
– SRM (Supplier Relationship Management) - жеткізушілермен қарым-қатынасты басқару жүйесі.
– CRM (Customer Relationship Management) - клиенттер мен кәсіпорын арасындағы өзара қарым-қатынасты басқарудың автоматтандырылған жүйесі.
– TMS (Transportation Management System - көлік жүйесін басқарудың автоматтандырылған жүйесі.
– WMS (Warehouse Management System) - қойманы жұмысын автоматтандырудың ақпараттық жүйесі [3].

Қолданыстағы логистикалық веб-сервистер

United Parcel Service. UPS-тің негізгі қызметі - пакеттер мен құжаттарды бүкіл әлем бойынша белгілі бір мерзімде жеткізу. Соңғы жылдары UPS өзінің қызмет көрсету портфолиосын ЛРТ көлігін және жеткізу тізбегі қызметтерін қамту үшін кеңейтті.

UPS өз қызметі туралы үш сегментте хабарлайды:
– Отандық Пакеттік операциялар,
– Халықаралық Пакеттік операциялар, және
– Жеткізу Тізбегі Және Жүк операциялары.

Халықаралық пакеттік операциялар бүкіл әлем бойынша 220-дан астам елдер мен аумақтарға жеткізуді, жөнелтуді немесе таратуды қамтиды.

UPS өзінің халықаралық тасымалын бірнеше қызметтерге бөледі:
– UPS Standard.
– UPS Worldwide Expedited.
– UPS Worldwide Saver.
– UPS Worldwide Express.
– UPS Worldwide Express Plus [4].

FedEx веб-сервистері: UPS-ке ұқсас, FedEx компанияларға FedEx жеткізілімін, қадағалауын және басқа функцияларын өз жүйелеріне біріктіруге мүмкіндік беретін веб-қызметтерді ұсынады.

Amazon Elastic Compute Cloud пайдаланушыларға өздерінің компьютерлік қосымшаларын іске қосу үшін виртуалды компьютерлерді жалға алуға мүмкіндік беретін Amazon Web Services (AWS) бұлтты есептеу платформасының бөлігі болып табылады. *Amazon Elastic Compute Cloud* қолданушы кез-келген қажетті бағдарламалық жасақтаманы қамтитын "дана" деп атайтын виртуалды машинаны конфигурациялау үшін Amazon машинасының кескінін (AMI) жүктей алатын веб-қызметті ұсыну арқылы қосымшаларды масштабтауға шақырады. Пайдаланушы сервер даналарын қажет болған жағдайда жасай алады, іске қосады және аяқтай алады. EC2 пайдаланушыларға даналардың географиялық орналасуын бақылауды қамтамасыз етеді, бұл кідірісті оңтайландыруға және артықтықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Google Maps Платформасы. Логистикалық компаниялар заманауи жеткізу мәселелерін шешу үшін маршруттарды оңтайландыру бағдарламалық құралын барынша пайдаланады. Google Maps барлық жеткізу мәселелеріне шешім ұсынбайтындықтан, маршрутты жоспарлаушы логистикалық қызметтер арасында танымал болды. Сондықтан логистикалық компаниялар келесі қажеттіліктерді қанағаттандыратын маршрут жоспарлағышты қалайды:
– Маршрутты жоспарлау және оңтайландыру уақытын азайту.

– Бір уақытта жүргізушілерге ескерту.
– Жүргізушілердің орналасқан жерін бақылау.
– Жүргізушілерге маңызды нұсқауларды жеткізу.
– Клиенттердің қажетсіз қоңырауларынан құтылу.
– Клиенттерге қызмет көрсетудің ерекше сапасын қамтамасыз ету.
– Жеткізілім жаңартуларын қамтамасыз ету.
– Шығындарды азайту және уақытты үнемдеу.
– Соңғы өзгерістерді үздіксіз жаңарту.
– Жүргізушіге маршруттарды автоматты түрде тағайындау.
– Жүргізушілердің жұмыс кестесін бір уақытта басқару.
– Клиенттерге автоматты хабарламалар жіберу.
– Электронды жеткізілім растамасын алу [5].

Тізім жалғасуда, бірақ енді сіз логистикалық компаниялардың Google Maps орнына маршрут жоспарлаушыларды таңдайтынын білесіз. Upper сияқты дұрыс маршрут оңтайландырушысы жүздеген немесе мыңдаған жеткізілімдерді басқаруға және жұмыс жүктемесін азайтуға көмектеседі.

Тауарларды бірлесіп тасымалдауды іздеуге арналған веб-сервисті әзірлеуде қолданылатын логистикалық әдістер мен алгоритмдер

Жүктерді бірлесіп тасымалдауды іздеуге арналған веб-сервисті әзірлеу кезінде іздеудің тиімділігі мен дәлдігін қамтамасыз ету үшін әртүрлі логистикалық әдістер мен алгоритмдер қолданылады. Оларға төмендегілер жатады:

1. Маршруттау алгоритмдері.
2. Жүктерді топтастыру алгоритмдері.
3. Сұранысты болжау әдістері.
4. Тасымалдау құнын анықтау алгоритмдері.
5. Маршрутты оңтайландыру әдістері.
6. Іздеу нәтижелерін бағалау әдістері.
7. Коммивояжер алгоритмі [6].

Жүктерді бірлесіп тасымалдауды іздестіру кезінде жүктерді тасымалдаудың минималды құнын қамтамасыз ететін оңтайлы маршрутты анықтау маңызды. Ол үшін әртүрлі маршруттау алгоритмдері қолданылады, мысалы, Дайкстра алгоритмі.

Дайкстра алгоритмі - өлшенген шеттері бар графикте ең қысқа жолдарды табудың тиімді әдісі. 1959 жылы Эдсгер Дайкстрой әзірлеген ол бастапқы шыңнан басқаларға дейінгі ең қысқа жолды табады. Бұл алгоритм бастапқы шыңнан белгілі қысқа жолдардың шекарасын біртіндеп кеңейту арқылы жұмыс істейді. Әр қадамда бастапқы нүктеге дейінгі ең аз қашықтығы бар шың таңдалады және оның көршілері жаңа ақпарат негізінде қашықтықтарын қайта есептейді. Бұл процесс әр шыңға ең қысқа жол табылғанша жалғасады. [7]

A * алгоритмі - жасанды интеллект пен ойын индустриясы салаларын белсенді қолданылатын маршруттарды табудың кең таралған әдісі. Бұл әдісті 1968 жылы Питер Харт, Нильс Нильсон және Бертран Рафаэль ұсынған. A* қозғалыс құны мен қалған қашықтықты бағалауды ескере отырып, бастапқы нүктеден мақсатқа оңтайлы жолды табу арқылы жұмыс істейді. Ол терең іздеу алгоритмдерінің тиімділігін ені бойынша іздеу әдістерімен біріктіреді, бұл оны компьютерлік ойындардағы жолдарды табу, маршруттарды жоспарлау және робототехника сияқты әртүрлі тапсырмалар үшін тиімді етеді. A* алгоритмі мақсатқа жету жолының құнын бағалау негізінде жұмыс істейді. Бұл мән екі компоненттің қосындысы ретінде есептеледі:

g(n) — бұл бастапқы шыңнан қазіргі шыңға дейінгі жолдың белгілі құны.

h(n) — ағымдағы шыңнан мақсатқа дейінгі жол құнын эвристикалық бағалау.

F(n) = g(n) + h(n) қосындысы берілген шың арқылы өтетін жолдың жалпы құнын бағалайды. H (N) эвристикасы A * алгоритмінде шешуші рөл атқарады. Алгоритм тиімді болуы үшін ол жеткілікті болуы керек.

Әр қадамда алгоритм ашық шыңдар тізімінен ең төменгі f(n) шыңын таңдайды (қазірдің өзінде анықталған, бірақ әлі өңделмеген шыңдар), содан кейін сол шыңның көршілеріне қарап, егер ағымдағы шыңнан оларға тезірек жетуге болатын болса, олардың g(n) құнын жаңартады. Егер шың әлі ашылмаған болса, ол ашық шыңдар тізіміне қосылады.

Процесс мақсатты шыңға жол табылғанға дейін немесе ашық шыңдар тізімінде шыңдар аяқталғанға дейін жалғасады (бұл жол жоқ дегенді білдіреді) [8].

Қорытынды

Онлайн веб-қызметтерді құрудың жұмыс тәсілдері мен алгоритмдерін зерттей отырып, біз әдеттегі жеткізу ережелері мен цифрлық саладағы озық компьютерлік тәжірибелер арасындағы күрделі өзара әрекеттесуді зерттедік. Жеткізу әдістері мен онлайн қызметтерді дамыту арасындағы байланыс технологияның жеткізу жұмысын жақсартудағы, операцияларды жақсартудағы және бәсекелестерден артықшылықтарға ие болудағы маңыздылығын көрсетеді.

Жеткізудің ең жақсы жолын таңдайтын алгоритмдерден нақты уақыттағы түгендеуді басқару жүйелеріне дейін онлайн жеткізуде қолданылатын көптеген әдістер қазіргі заманғы тауарларды жеткізуді басқаруда шешім қабылдау тәсілін айтарлықтай өзгертеді. Үлкен көлемдегі деректерді, машиналық оқытуды және жасанды интеллектті пайдаланған кезде, бұл әдістер компанияларға шығындарды азайту, жеткізу уақытын қысқарту және тұтынушылардың қанағаттануын жақсарту арқылы күрделі жеткізу мәселелерін жылдам және дәл шешуге мүмкіндік береді [9].

Әдебиеттер тізімі

1. Черникова С.А., Основы логистики. Учебное пособие. Пермь: ПрокростЪ, 2018, 240 с.
2. Левкин, Г. Г. Коммерческая логистика : учебное пособие для вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2023, 375 с.
3. Чеховская С.А., Логистика как Бизнес-Наука // Бизнес-образование в экономике знаний, 2018, №1 (9), С. 77-79.
4. О. Загидуллина, Р. Назырова, Ж. Тулебаева , Путь в будущее. Как развивается казахстанская логистика. Доступно на: https://bakertilly-ca.com/news/logistika-put-v-budushhee/
5. Kravets A., Multimodal Freight Transportation Based on Multicriteria Optimization by Time Indicators. - Transportation Research Procedia, 54 - 2021 - 243-252p.
6. E.Pserovskaya, A. Kim, I. Kagadiy, Mathematical Justification of the Optimal Option for Accelerated Cargo Transportation Organization. Transportation Research Procedia, 2022, no. 61, P. 314-322 p.
7. P.Romanova, O.Bondarenko, N.Mukovnina, The use of logistics principles in the organization of local work. Nexo Revista Científica, 2021, no. 34 (6), P. 1867-1875.
8. Shatokhin A., Optimization of Empty Wagon Flows in the Formation of the Technical Work Plan for the Railway Network. 12th International Conference on Transport Infrastructure: Territory Development and Sustainability, Irkutsk-Krasnoyarsk, 2021, P. 361-365.
9. Дронов В., Django 3.0. Практика создания веб-сайтов на Python. Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2022, 699 с.

Аннотация

Информационные системы широко используются во всех направлениях экономики.В том числе большое значение в управлении данными имеют информационные системы, связанные с глобальной сетью интернет. Такие информационные системы называются веб-приложениями или веб-сервисами,

разрабатываемыми с помощью веб-технологий. Веб-сервисы также имеют большое значение в логистических системах. Многие веб-сервисы используются для управления данными и оптимизации услуг в этой сфере. Однако важно проанализировать их недостатки и разработать приложение, оснащенное современными технологиями. В этой статье используются методы и технологии для разработки веб-сервитута. В статье определены цели и задачи разработки логистического веб-сервиса. Далее проведен анализ существующих логистических веб-сервисов, как отечественных, так и зарубежных. В частности, рассматриваются комплекты разработчиков UPS, веб-сервисы FedEx, Amazon Web Services (AWS), платформа Google Maps, CRM (Customer Relationship Management), системы 1С TMS Logistics. Далее представлен обзор логистических методов и алгоритмов, используемых при разработке веб-сервиса для поиска совместных перевозок товаров.

Abstract

Information systems are widely used in all areas of the economy.In particular, information systems connected to the global internet network are of great importance in data management. Such information systems are called web applications or web services that are developed using web technologies. Web services are also of great importance in logistics systems. In order to optimize data management and services in this sphere, many web services are used. However, it is also important to analyze their shortcomings and develop an application equipped with modern technologies. This article uses methods and technologies for developing a web server. The article defines the goals and objectives of the development of the logistics web service. Further, the analysis of existing logistics Web Services, both domestic and foreign, IS carried out. In particular, the ups development kit, FedEx Web Services, Amazon Web Services (AWS), Google Maps platform, CRM (Customer Relationship Management), 1C TMS Logistics systems are considered. Next is an overview of the logistics methods and algorithms used in the development of a web service for searching for joint transportation of goods.

УДК 004.032.26

У.Е. Кенжебаева[1*], Р.Н. Тарасова[2], А.Б. Баймусаева[2]
[1]старший преподаватель, университет им. Ж.А. Ташенева, Шымкент, Казахстан
[2]старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[*]**Автор для корреспонденции:** makusa62@mail.ru

РАСШИРЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СРЕД РАЗРАБОТОК ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЛАГИНОВ

Аннотация

В статье идет речь о возможностях плагинов, о том, для чего и в каких случаях их следует применять, каким образом можно расширить возможности сред разработки за счет применения плагинов.

Программы на языках программирования разрабатываются для определенных целей. И, соответственно, к этим программам предъявляются те или иные требования. Бывают ситуации, когда возможности среды программирования ограничены и выполнить какую- либо задачу является затруднительным.

В этой ситуации на помощь могут прийти плагины. Плагины позволяют расширить возможности разрабатываемой программы, тем самым мы можем координально поменять приложение так, что она будет соответствовать предъявляемым требованиям к программе.

В статье говорится о том, что можно создавать приложения, у которых практически не будет недостатков, а для этого необходимо подгружать сооветствующие классы. Так как в статье говорится о плагинах JAVA, то в статье говорится о вопросах загрузки классов ClassLoader, о процессе идентификации класса внутри виртуальной машины JAVA.

Ключевые слова: плагин, программа, браузер, редактор, файлы, приложение, методы, среда

Введение

Плагины способны изменять приложения так, что она будет удовлетворять всем нашим требованиям. Делается это потому, что пользователям нужно программное обеспечение для абсолюно различных целей. А при этом им требуются разные мощности и возможности.

Когда разрабатываются программы с широкими возможностями и функциями, обычно для нее требуется большой объем постоянной памяти. При этом такие программы неудобно использовать и их скорость работы очень низкая [1].

Например, программист настраивает Интернет- браузер. Для того, чтобы наблюдать за параметрами Веб-сайта Веб- программист может использовать плагин типа RDS bar. Еще один пример. Логистическая компания должна наблюдать за пробками на дорогах. В данном случае ему достаточно обратиться к системному администратору, а он, в свою очередь, установит соответствующее дополнение.

Плагины помогают улучшить программное обеспечение. Плагины не входят в состав кода программы, а просто являются дополнением. Причем, создавать их могут не создатели программ, но и другие программисты [1,2].

К примеру, в программе нет нужной вам функции. Если у вас нет времени ждать откликов разработчиков, вы можете сами создать нужный плагин. Это означает, что здесь работает модульный принцип.

Существуют несколько видов плагинов. Некоторые из них бесплатные, некоторые бесплатные с ограниченным доступом, а некоторыми можно пользоваться только платно.

Плагины представляют из себя некие модули, которые подключаются в различные среды разработки. Они могут работать и с браузерами, и с файловыми менеджерами,и с медиаплеерами. В каждом приложении программисты сталкиваются с проблемой

расширения функциональных возможностей разрабатываемой программы. Это не означает, что только в средаз разработки можно применять плагины. Существют множество простых текстовых редакторов, например, Notepad++. Он также может подключать плагины.

Рассмотрим, какие решения применяются в среде разработки JAVA в направлении использования плагинов [3-5].

Рассмотрим первый способ. Расширяем приложение следующим образом: описываем в classpath файлы jar с плагинами. Затем определяем интерфейс, а также файл, который описывает плагины. Запускаем приложение. Затем необходимо сделать обработку файла-описателя и провести инициализацию плагинов.

При таком подходе возникают различные проблемы. Во- первых, определение плагинов в classpath приложении не всегда возможно.

Во- вторых, в случае, если в classpath появятся jar'ы, то работа приложения вообще будет неправильной. Дело в том, что в jar' –ах могут быть несколько классов и у них могут быть одинаковые имена.

Еще одним недостатком является то, что плагинам доступны "ядра" приложения. Это считается недостатком.

Когда необходимо подключить плагин, нужно обязательно перезапустить приложение. Процесс перезапуска приложения не всегда возможен. Такая ситуация может быть к примеру при разработке серверной архитектуры. В этом случае плагин представляет из себя сервис. Переключение плагинов представляет в этом случае перезагрузку сервера. А перезагружать сервер для того, чтобы добавить сервис, не оправдывается.

Можно сделать вывод, что нужно создавать приложения, у которых отсутствуют данные недостатки. Для этого можно создать механизм, позволяющий во время выполнения приложения подгрузить необходимые классы. Причем подгрузить классы надо так, чтобы у них можно было бы ограничивать их "зону видимости". В языке JAVA для этого есть ClassLoader.

Теперь рассмотрим вопрос загрузки классов ClassLoader. Вначале надо провести идентификацию класса внутри виртуальной машины JAVA. Индентификацию можно при помощи полного имени, то есть нужно указать имя пакета, а также самого класса. Но этот способ не совсем верный [6-7].

Дело в том, что в JAVA- виртуальной машине два класса могут иметь одинаковые полные имена.

В JAVA виртуальной машине есть возможность существования сразу двух классов, у которых одинаковые полные имена. Его загружает ClassLoader, а также своим полным именем.

ClassLoader'-е Java свойственна иерархическая структура. Что это значит? В данном случае можно сказать, что loader-наследник как бы наблюдает и видит все относящиеся к нему классы. Кроме этого он видит классы loader'а-родителя. Когда JVM исполняет стартовый метод main, у нас уже есть три class loader'а:

1. Bootstrap ClassLoader, который является как бы вершиной иерархии ClassLoader'ов. Он нужен для того, чтобы загрузить классы ядра Core Java.
2. Extension ClassLoader, который нужен для загрузки библиотеки из lib/ext. Он наследуется от Bootstrap
3. System ClassLoader нужен для загрузки классов из classpath. Он наследуется от Extension.

Метод main инициализируется в System ClassLoader'е. Выясним, что происходит во время обращения программы к какому-нибудь классу, т.е. когда создается экземпляр, или выполняется Class.forName(…), который содержится в библиотеках из lib/ext. [8].

Здесь class loader'ы задают вопрос родительскому loader'у, спрашивают, есть ли у него данный класс. В случае, когда родитель не находит у себя этот класс, class loader начинает

загружать этот класс самостоятельно. В этом случае:

1. System Class loader пытается сделать попытку загружать класс. При этом он использует Extension Class loader.
2. Далее Extension Class loader обращается с просьбой к Bootstrap и загружает класс.
3. Но здесь у Bootstrap-а нет возможности загрузить класс, так как он видит только только Core классы. А класс, который в поиске находится в библиотеке из lib/ext.
4. Extension Class loader делает попытку загружать класс. В случае удачной попытки происходит возврат класса в System Class Loader.
5. А System Class loader не делает попытку что-либо загружать. Класс уже найден [9,10].

Что если в lib/ext и в classpath существуют классы с одинаковым именем? Какой класс загружается? Класс из lib/ext – на *classpath* никто и смотреть не будет. Такая же ситуация касается порядка элементов в classpath. Класс загружается из первого по очереди источника. То есть, если есть a.jar и b.jar и оба содержат класс *com.foo* то при выполнении

```
java -cp a.jar;b.jar ...
```

будет использоваться класс из a.jar, а при выполнении

```
java -cp b.jar;a.jar ...
```

из b.jar.

Получается, что ClassLoader видит не только свои классы, но также классы своих предков. Но ни классы из *ClassLoader*'ов потомков, ни классы из "параллельных" *ClassLoader*'ов он видеть не будет. Более того, для JVM – это разные классы.

При приведении одного класса к другому JVM выбрасывает ClassCastException несмотря на то, что имена классов одинаковые.

Теперь рассмотрим, как устроены плагины**.**

Для изоляции плагинов друг от друга необходимо загрузить их в отдельных ClassLoader'ах. Здесь нужно определить public интерфейс. Этот интерфейс должны будут наследовать плагины.

```
package com.test.plugin;

public interface Plugin
{
   public void invoke();
}
```

Вышеуказанный интерфейс нужен для того, чтобы разработать plugin'ы. Необходимо упаковать его в отдельный jar. Назвать его можно plugin-api.jar. Затем его можно включить в проекты-плагины. Все это дает возможность начать тестирование.

Если разрабатывается реальное приложение, то можно добавить hook методы. Затем плагину дается доступ к среде, в которой он исполняется.

Таким образом, создается тестовый плагин. Он должен начать выводить сообщение в консоль.

```
package com.test;

import com.test.plugin.Plugin;

public class HelloPlugin implements Plugin
{
```

```
    public void invoke()
    {
        System.out.println("Hello world");
    }
}
```

Плагин нужно создать в отдельный проект. При этом организовать все так, чтобы приложение не "видело" классы плагина раньше режима Runtime. Оно находится в папке plugins приложения.

Затем создаем еще один плагин. Делается это для того, чтобы убедиться, что плагины не видели друг-друга. Этот созданный плагин нужно назвать таким же именем. При этом текст сообщения будет выводиться другой.

```
package com.test;

import com.test.plugin.Plugin;

public class HelloPlugin implements Plugin
{
    public void invoke()
    {
        System.out.println("That's the second plugin");
    }
}
```

Уже готовые плагины загружают в приложение. Для этого нужно сформировать массив jar-файлов из папки plugins.

```
File pluginDir = new File("plugins");

File[] jars = pluginDir.listFiles(new FileFilter() {
     public boolean accept(File file) {
        return file.isFile() && file.getName().endsWith(".jar");
    }
});
```

Чтобы обеспечить программы плагинами, необходимо знать, где их скачивать. Лучше, если вы будете их брать на официальных сайтах, так как на некоторых сайтах можно заразить компьютер вирусами.

Заключение

Таким образом, слово плагин произошел от слова «подключать». В данном случае некий модуль динамично подключается к основной программе. А нужен он для того, чтобы расширить возможности разрабатываемой программы или приложения, тем самым расширить их функционал.

Список литературы

1. Джошуа, Блох Java. Эффективное программирование. М.: ЛОРИ, 2014. - 292 с.
2. Савитч, Уолтер Язык Java. Курс программирования. М.: Вильямс, 2015. - 928 с.
3. Гарнаев, Андрей WEB-программирование на Java и JavaScript / Андрей Гарнаев , Сергей Гарнаев. - Москва: СПб. [и др.]: Питер, 2017. - 718 с.
4. Альфред, В. Ахо Компиляторы. Принципы, технологии и инструментарий / Альфред В. Ахо и др. - М.: Вильямс, 2015. - 689 с.
5. Монахов, В. Язык программирования Java и среда NetBeans (+ CD-ROM). М.: БХВ-Петербург, 2012, 720 с.
6. Берд, Барри Java для чайников. М.: Диалектика / Вильямс, 2013, 521 с.
7. Гонсалвес, Энтони Изучаем Java EE 7 / Энтони Гонсалвес. - М.: Питер, 2016. - 640 с.
8. Гупта, Арун Java EE 7. Основы / Арун Гупта. - М.: Вильямс, 2014. - 336 с.
9. Шилдт, Герберт Java 8. Руководство для начинающих. М.: Вильямс, 2015. - 720 с.
10. Эккель, Брюс Философия Java. М.: Питер, 2016. - 809 с.

Түйін

Мақалада плагиндердің мүмкіндіктері, оларды не үшін және қандай жағдайларда пайдалану керек және плагиндерді пайдалану арқылы әзірлеу орталарының мүмкіндіктерін қалай кеңейтуге болатыны туралы айтылды.

Бағдарламалау тілдеріндегі бағдарламалар белгілі бір мақсаттарға арналған. Және, тиісінше, бұл бағдарламаларға белгілі бір талаптар қойылады. Бағдарламалау ортасының мүмкіндіктері шектеулі және кез келген тапсырманы орындау қиын болатын жағдайлар болады.

Бұл жағдайда плагиндер көмекке келеді. Плагиндер әзірленіп жатқан бағдарламаның мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді, осылайша біз қолданбаны бағдарлама талаптарына сәйкес келетіндей түбегейлі өзгерте аламыз.

Мақалада іс жүзінде ешқандай кемшіліктері жоқ қосымшаларды жасауға болатындығы және ол үшін сәйкес класстарды жүктеу керектігі туралы айтылды. Мақалада JAVA плагиндері туралы айтылғандықтан, мақалада ClassLoader кластарын жүктеу мәселелері, JAVA виртуалды машинасының ішіндегі классты анықтау процесі туралы айтылды.

Abstract

The article talks about the capabilities of plugins, why and in what cases they should be used, and how you can expand the capabilities of development environments through the use of plugins.

Programs in programming languages are developed for specific purposes. And, accordingly, certain requirements are imposed on these programs. There are situations when the capabilities of the programming environment are limited and it is difficult to complete any task.

In this situation, plugins can come to the rescue. Plugins allow us to expand the capabilities of the program being developed, thereby we can radically change the application so that it meets the requirements for the program.

The article says that you can create applications that have virtually no disadvantages, and for this you need to load the corresponding classes. Since the article talks about JAVA plugins, the article talks about ClassLoader.

The article talks about the issues of loading ClassLoader classes, the process of class identification inside the JAVA virtual machine.

ӘОЖ 004.052.42

А.Т.Мухаметхан, Ж.Д.Изтаев[*], Н.С.Заурбеков
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** zhalgasbek71@mail.ru

ФЭЙК АККАУНТТАРДЫ АНЫҚТАУДАҒЫ МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ РӨЛІ МЕН ҚОЛДАНЫЛУЫ

Түйін

Бүгінгі таңда әлеуметтік желілер қоғамдық өмірдің маңызды бір бөлігіне айналды. Барлық ақпараттық ағындар мен әлеуметтік медиа контенттің едәуір бөлігі қоғамға әлеуметтік желілер арқылы таралады. Әр он адамның тоғызы кемінде бір әлеуметтік желіні немесе месенджерлерді пайдаланады. Әлеуметтік желілердің әртүрлі қызметке пайдаланылуы ақпараттық қауіпсіздік пен интернет алаяқтық мәселесін туындатады. Осы орайда жалған аккаунттардың пайда болуы, өзгенің атынан әлеуметтік желіге кіру мәселесі туындайды. Интернет медиа сферасында осыған байланысты спам, фейк ұғымдары қалыптасты. Осы мақалада фейк аққаунттарды анықтау үшін мышиналық оқыту әдістерін қолдану және машиналық оқытудың фейк аккаунттарды анықтауағы рөлі қарастырылған. Атап айтқанда мінез-құлықты талдау, мазмұнды талдау, желіні талдау сияқты әдістер қарастырылған. Сонымен қатар желідегі жалған аккаунттарды анықтау үшін машиналық оқыту әдістерін қолдану және жасанды интеллектті пайдалану әдістер мен технологиялары қарастырылған. Мақалада қарастырылған машиналық оқыту әдістері мен жасанды интеллект технологияларын фейк акканууттарды анықтауға арналған қосымшаны әзірлеуде қолдануға болады.

Кілттік сөздер: машиналық оқыту (ML), фэйк аккаунт, ақпараттық қауіпсіздік, пайдаланушы профилі, әлеуметтік желілер, жалған тіркелгілерді анықтау, SVM, KNN.

Кіріспе

Соңғы уақытта интернет алаяқтық пен деректердің қауіпсіздігінің сақталмауы ақпараттық қоғамның өзекті мәселесіне айналды. Қазіргі кезде интернет арқылы сауда-саттық жасау, интернетте онлайн қызмет көрсету кең таралған. Одан бөлек әлеуметтік желілердегі коммерция, лотерея ойындары, әлеуметтік желілердегі онлайн дүкендер өте көп. Сонымен қатар әліеуметтік желі қайырымдылық жасау алаңы ретінде де пайдаланылып, күн сайын әлеуметтік желіде жарияланған шоттарға халық миллиондаған қаржы аударуда. Одан бөлек пирамижа, желілік маркетинг сияқты жалған парақшалар өте көп.

Әлеуметтік желіде ең басты қызмет блог жүргізу. Блогерлер халық арасында өте танымал. Солардың атын жамылып, жалған акканууттармен ұтыс ұйымдастыру, қйырымдылыққа қаржы жинау немесе пирамида ұйымдастыру қазіргі уақытта өте кең таралған. Осы орайда қарапайым пайдаланушылардың жалған аккаунттарды анықтауына арналған бағдарлама керек-ақ. Жалған аккаунттарды, яғни фейктерді анықтау үшін машиналық ооқыту алгоритмдерін қолдануға болады.

Әлеуметтік желідегі фейк аккаунттарды анықтау мәселесінде машиналық оқыту әдістерін қолдану әлеуметтік интернет медиа ортаның қауіпсіздігі мен сенімділігін қамтамасыз ету үшін үлкен актуалдылыққа ие және бұл зерттеулер машиналық оқыту туралы білімді арттыруға және машиналық оқыту саласындағы фейк аккаунттармен күресу әдістерінің тиімділігін арттыруға бағытталған [1].

Фэйк аккаунттарды анықтау әдістері

Жалған аккаунттарды анықтау үшін қазірге дейін бірнеше бағдарламалар қолданысқа енгізілген. Оларда жалған аккаунттарды анықтауға бағытталған әртүрлі әдістер мен

технологиялар қолданылады. Машиналық оқыту әдістерін қарастырмас бұрын қолданыстағы бағдарламалардың әдістер мен технологияларын қарастырып өтейік.

1) Мінез құлықты талдау әдісі. Бұл аккаунттың психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған әдіс. Шынайы аккаунттарды прфоилдегі суреттер мен жазбалар бір адамның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерін анықтайды. Ал жалған аккаунттарда әртүрлі мінез-құлық байқалады. Осыған қарап жалған аккаунттарды ажыратуға болады. Одан бөлек жеке тұлғаның белгілі бір уақыттағы белсенділігіне назар аударылады. Шынайы адам күнде белгілі бір уақытта желіні пайдаланады, ал жалған аккаунттар мезгілсіз уақытта желіде отыруы мүмкін. Ең соңғы белгі әлеуметтік желі қолданушысының жаллымдарын тексеру. Бұл да мінез құлыққа бағытталған. Шынайы ааккаунттың қызығушылық сферасы тұрақты және осы сферадан ауытқымай, белгілі бір бағыттағы контенттерді қарайды. Ал жалған аккаунт әртүрлі бағыттағы, тіпті әртүрлі тілдегі, кейде біздің еліміз үшін мүлде маңызсыз контент ұсынатын аккаунттарға жазылады. Әрине, бұл әдіс қазіргі кезде тиімсіз. Жеке адамның аккаунтына қатысты зерттеулерде көмектесе алғанмен, дүкендер мен басқа да коммерциялық бағыттағы аккаунттардың шынайылыған мінез-құлыққа қарап тексеру қиындау [2].

2) Профил мазмұнын талдау әдісі. Бұл әдіс бойынша профилдің жазбаларының жалпы мазмұны талданады. Жалған профилдерде көбінесе қайталантын ақпараттар ұсынила береді. Мысалы аккаунт лоторея ұтысына бағытталған болса, фейк ұтыс аккаунттарында силі бір, мазмұны бір тек сатуға бағытталған контенттер күнде қайталаныд. Тіпті онда шынайы адамның бейнесі жоқ, құрғақ, жансыз контент көрсетіледі. Шынайы аккунттарда жеке толғаның дауысы мен бейнесі бар, посттар белгілі бір жоспармен, нақты жеткізетін ойы бар ретпен беріледі. Профилдің мазмұнын талдау мінез-құлықты талдауға қарағанда тиімдірек. Себебі эксперттер бірден жалған аккаунтты анықтай алады, тіпті ол қарапайым адамға білініп тұрады [3].

3) Желіні талдау әдісі. Бұл әдісте зерттеліп отырған профилдің басқа желі аккаунттарымен байланысы зерттеледі. Фейк аккаунттар көбінесе басқа фейк аккаунттармен байланысады. Фейк аккаунттардың жазылымдары маңызсыз, бағытанан ауытқыған болады. Кейде тіпті өте көп жазылымымен ерекшеленеді. Ал жазылушыларының көбісі жалған аккаунттар, арнайы бағдарламалар арқылы жиналған, бейнесі мен жазылушылары жоқ пайдаланушылар жазылған болып ерекшеленеді. Ал шынайы профилдің жазылушылары да шынайы адамдар болады. Жазылушыларының аккаунттарында жеке суреттері бар, өз жазылушылары бар, бір сөзбен айтқанда шынайылық бірден көрінеді. Шынайы аккаунттардың жазылған адамдары да өз бағытына сәйкес болады. Дегенмен, кей коммерциялық аккаунттарда мүлде жазылым аккаунттары болмайды, осыған қарап оны жалған деуге болмайды, себебі шынайы аккаунттар болуы мүмкін. Ал жазылушыларға қарап анықтау тиімді әдіске жатады [4].

Фейк аккаунтарды анықтау алгоритмдерін AI арқылы жүзеге асыру

Әлеуметтік желідегі фейк аккаунттарды анықтау үшін жасанды интеллектті пайдалануға болады. Жасанды интеллект арқылы онлайн алаяқтықтың алдын алуға және әлеуметтік желідегі ақпараттық қауіпсіздікті нығайтуға болады. Жасанды интеллект технологиялары әлеуметтік желідегі үлкен көлемдегі деректерді талдай алады. Осы арқылы бір мезгілде көптеген аккаунттарды сүзгіден өткізуге болады. Жасанды интеллект арқылы жасалған фейк аккаунттар сүзгісі профилдегі аномалиялар мен заңдылықтарды анықтайды және аккаунттың фейк немесе шынайы екенін бірден көрсетеді. Фейк аккаунттарды анықтау үшін көрсетілген 3 әдісті де жасанды интеллект арқылы орындауға болады. Олай болса, жоғарыда айталған мінез-құлықты талдау, мазмұнды талдау және желіні талдау алгоритмдерінің AI арқылы қалай жүзеге асатынын қарастырайық.

Жасанды интеллект арқылы мінез-құлықты талдау. Жасанды интеллект арқылы әлеуметтік желідегі аккаунттардың белсенділігін, олардың индивидуалды-психологиялық

ерекшеліктерін, мінез-құлқын және басқа пайдаланушылармен өзара әрекеттесуін талдауға болады. Жалған аккаунттарға нақты өзара басқалармен әрекеттесудің жоқтығы, әлеуметтік желідегі шамадан тыс белсенділік, тәуліктің мезгілсіз уақытында онлайн болуы сияқты белгілер тән.

Жасанды интеллект жалған аккаунттар жариялаған контенттің жалпы мазмұнын сканерлей алады және бұрмалануды көрсететін посттарды немесе жазбаларды анықтай алады. Ол үшін фотошопты пайдалануға, мәтін құруға немесе әлеуметтік желі мазмұнын басқарудың басқа әдістерін пайдалануға болады.

Табиғи тілді өңдеу әдістерін қолдану профилдегі сәйкессіздіктерді, қателерді немесе табиғи емес жазбларды анықтау үшін посттардың астындағы жазбаларды, пікірлерді және профильдің аватары мен суреттерін, бейнежазбаларын талдайды. Жасанды интеллект жалған боттарды және автоматты жауап беретін аккаунттарды анықтау үшін жариялау жиілігі, кілт сөздерді пайдалану немесе әлеуметтік медиа контенттің мінез-құлық ерекшеліктерін талдау әдістерін қолданады [5].

Фэйк аккаунттарды анықтауға арналған қолданыстағы машиналық оқыту алгоритмдеріне шолу

Фейк аккаунттарды анықтауға арналған қолданыстағы машиналық оқыту алгоритмдері 2 топқа жіктеледі:

- бақыланатын алгоритмдер;
- бақыланбайтын алгоритмдер.

Бақыланатын оқыту алгоритмдері фейк аккаунттарды анықтау үшін пайдаланылады. Бұл алгоритм бойынша профилдің әрбір дерегі белгілі нәтижемен (мысалы, жалған немесе шынайы ақпарат) байланысты таңбаланған деректерге сүйенеді. Фейк аккаунттарды анықтау үшін қолданылатын бақыланатын оқыту алгоритмдеріне мыналар жатады:

- Логистикалық регрессия
- Векторлық машиналарды қолдау (SVM)
- Кездейсоқ орман
- Градиентті күшейту машиналары (GBM)
- Аңғал Байес классификаторлары
- Конволюциялық Нейрондық Желілер
- Қайталанатын Нейрондық Желілер
- Ең жақын көршілер (KNN) [6].

Бақыланбайтын оқыту алгоритмдері таңбаланған деректер (аккаунттың жалған немесе шынайы екенін көрсететін) қолжетімсіз немесе өте аз болған кезде фейк аккаунттарды анықтау үшін пайдаланылады. Белгіленген мысалдарға сүйенудің орнына, бақыланбайтын оқыту алгоритмдері деректердегі алаяқтық ақпаратты көрсетуетін заңдылықтарды немесе сәйкессіздіктерді анықтайды. Фейк аккаунттарды анықтау үшін қолданылатын бақыланбайтын оқыту алгоритмдері мыналар:

- Кластерлеу алгоритмдері, оның ішінде DBSCAN (Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise)
- Аномалияны анықтау алгоритмдері (оқшауланған орман, бір класты SVM)
- Автоэнкодерлер (вариациялық автоэнкодер (VAE), сирек автоэнкодер)
- Негізгі компоненттерді талдау (PCA).

Бақыланатын және бақыланбайтын алгоритмдерден бөлек табиғи тілді өңдеу (NLP) әдістері фейк аккаунттарды анықтау үшін өте маңызды, әсіресе мәтіндік деректер көп болатын әлеуметтік медиа платформаларында фейктерді анықтау үшін қолдануғаи болады. Табиғи тілді өңдеу алгоритмдері фейк немесе алаяқтық алаяқтық мақсаттағы профилдерді анықтау үшін жазбалардың, пікірлердің және хабарламалардың мазмұнын талдауға

көмектеседі [7].

Қорытынды

Машиналық оқыту цифрлық платформаларда, әсіресе әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде фейк аккаунттарды анықтауда шешуші рөл атқарады. Деректердің үлкен көлемін және күрделі алгоритмдерді пайдалана отырып, машиналық оқыту автоматтандырылған жүйелерге алаяқтық мақсаттағы фейктерге қатысты күдікті жазбалар мен профилдерді анықтауға мүмкіндік береді. Машиналық оқыту әлеуметтік желідегі фейк аккаунттар мәселесімен күресудің тиімді құралы болып табылады. Машиналық оқыту алгоритмдері мен технологияларының дамуының арқасында фейк аккаунттарды дәлірек анықтауға мүмкіндік беретін нормаларға сәйкес келмейтін хабарламалар мен посттарды анықтауға болады. Алайда, интернеттегі онлайн алаяқтық пен техникалық шабуылдардың жаңа түрлеріне тиімді қарсы тұру үшін алгоритмдер мен әдістерді үнемі жетілдіру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Cao, Qiang, Xiaowei Yang, Jieqi Yu, and Christopher Palow. "Uncovering large groups of active malicious accounts in online social networks." In Proceedings of the 2014 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, 2014, pp. 477-488.
2. Boshmaf, Yazan, Dionysios Logothetis, Georgos Siganos, Jorge Lería, Jose Lorenzo, Matei Ripeanu, and Konstantin Beznosov. "Integro: Leveraging Victim Prediction for Robust Fake Account Detection in OSNs." In NDSS, vol. 15, 2015, pp. 8-11.
3. Zafarani, R., Abbasi, M. A., & Liu, H. Social spammer detection in microblogging. IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, 2014, 26(10), 2454-2467.
4. Boshmaf Yazan, Ripeanu Matei, Beznosov Konstantin, Santos-Neto Elizeu “Thwarting Fake OSN Accounts by Predicting their Victims” In Proceedings of the 8th ACM Workshop on Artificial Intelligence and Security, 2015, pp. 81-89.
5. Ferrara Emilio, Wang Wen-Qiang, Varol Onur, Flammini Alessandro, Galstyan Aram “Predicting Online Extremism, Content Adopters, and Interaction Reciprocity”, SocInfo 2016: Social Informatics pp 22–39.
6. Global Social Media Statistics. Availabel at: https://datareportal.com/social-media-users.
7. How Many Users Does X (Formerly Twitter) Have? (2024). Available at: https://www.bankmycell.com/blog/how-many-users-does-twitter-have.

Аннотация

Сегодня социальные сети стали важной частью общественной жизни. Все информационные потоки и значительная часть контента в социальных сетях распространяются на общество через социальные сети. Девять из каждых десяти человек используют как минимум одну социальную сеть или месенджеры. Использование социальных сетей в различных службах создает проблему информационной безопасности и интернет-мошенничества. При этом возникает проблема появления поддельных аккаунтов, доступа в социальные сети от чужого имени. В сфере Интернет-медиа в связи с этим сформировались понятия спам, фейк. В данной статье рассматривается роль машинного обучения в выявлении фейковых аккаунтов и использовании методов мышиного обучения для выявления фейковых аккаунтов. В частности, рассматриваются такие методы, как поведенческий анализ, контент-анализ, сетевой анализ. Также рассмотрены методы и технологии использования методов машинного обучения и использования искусственного интеллекта для выявления поддельных учетных записей в сети. Рассмотренные в статье методы машинного обучения и технологии искусственного интеллекта могут быть использованы при разработке приложения для обнаружения фейковых акканутов.

Abstract

Today, social networks have become an important part of public life. A significant part of all information flows and social media content is distributed to society through social networks. Nine out of

every ten people use at least one social network or messagers. The use of social networks in various activities raises the issue of information security and internet fraud. In this regard, there is a problem with the appearance of fake accounts, access to social networks on behalf of others. In the sphere of internet media in this regard, the concepts of spam, fakes have been formed. This article discusses the use of mouse learning methods to identify fake accounts and the role of machine learning to identify fake accounts. In particular, such methods as behavior analysis, content analysis, network analysis are considered. In addition, methods and technologies for using machine learning methods and using artificial intelligence to identify fake accounts on the network are considered. Machine learning methods and artificial intelligence technologies considered in the article can be used in the development of an application for detecting fake accanuts.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

ӘОЖ: 372.854

Ғ.Ж. Алжанова[1], Л.Ш. Алтынбаева[1], Г.А. Жанбулатова[1], Ж.Ш. Рахимбердиева[2*]
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің бастығы, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің аға менеджері. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің аға менеджері. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[2]PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** rakhymberdieva80@mail.ru

ХИМИЯ ПӘНІНІҢ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ҮШІН ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ ПАЙДАЛАНУ

Түйін

Қоршаған ортаға, су ресурстарына, қоғамдық денсаулық сақтау мен энергетикаға қатысты жаһандық проблемалардың көбеюіне байланысты химияны басқа жүйелермен байланыстырып оқытудың қажеттілігі туындады. Проблемалық оқыту заманауи білім беру жүйесінің тиімді жүзеге асырылып жүрген тәсілдерінің бірі. Проблемалық оқыту тәсілін педагогикалық тәжірибеге ендіру оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Жергілікті және жаһандық проблемаларды шешуде ғылыми әдістерді қолданып оқыту мұғалімдерге химияны жүйелік тәсілмен оқытуда керемет стратегия болып табылады. Бұл мақалада химия сабақтарында проблемалық оқытудың әртүрлі әдістерін қолдану қажеттілігі өзектендіріледі және оны пайдаланып оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту жолдары қарастырылады. Проблемалық жағдайлардың кейбір түрлері және оларды химия сабақтарында қолдану әдістемесі қарастырылады. Сонымен қатар химия пәнінің оқу бағдараламасының негізі болып табылатын зерттеу жұмыстарының ұйымдастырудың кезеңдері мен ерекшеліктері қарастырылған. Әлемдік деңгейдегі проблемалық оқытуды ұйымдастыру бойынша зерттеулерге талдау жүргізілді. Нәтижелер көрсеткендей, проблемалық оқытуды пайдалану оқушылардың химияны түсінуін жақсартады, ынтасын арттырады және зерттеу дағдыларын дамытуға септігін тигізеді. Проблемалық оқытуды химия сабақтарында зерттеуді жүзеге асыру бойынша мектептегі «Химия» пәнінің оқу бағдарламасын жүзеге асыруға септігін тигізетін әдістемелік кеңестер берілді.

Кілттік сөздер: проблемалық оқыту, зерттеу дағдылары, химияны оқыту, оқу бағдарламасы, педагогикалық технологиялар, дағдыларды дамыту.

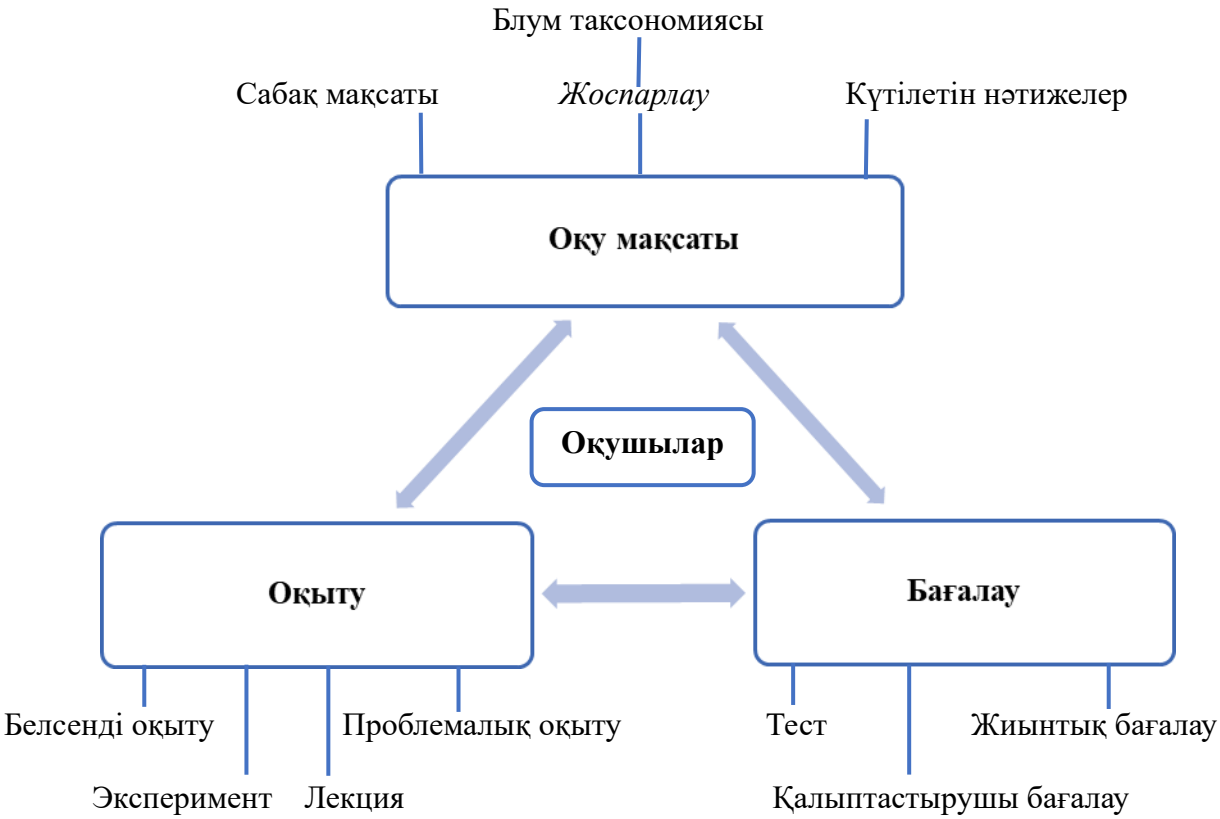
Кіріспе

Соңғы 25 жылда әлем қарқынды өзгеріп келеді және оқушылар осы өзгерістерге тез бейімделуі, тез үйренуге қабілетті және алған білімдерін күнделікті өмірде тиімді пайдалануға құзіретті болулары керек. Тек алынған білімге сену жеткіліксіз, оқушылар алынған ақпаратты қалай қолдануға болытындығын ойлау, шығармашылықпен жұмыс жасай білулері өте маңызды. Оуэн (2016) жастардың болашақта жұмыс істеуге дайын емес екендігін, қаржылық, цифрлық сауаттылықтарының және проблемаларды шешеу дағдыларының төмен екендігін анықтады [1]. Бүгінгі оқушылар ертең өзгермелі әлемді басқаратын көсбасшылар, сондықтан оқушылардың 21-ғасырдың бірнеше негізгі дағдыларын игеруі маңызды. Көшбасшылардың келесі буыны тиімді қарым-қатынасты қалыптастыруға, байланыс орнатуға, проблемаларды шешуге қабілетті болуы керек. 21-

ғасырдың негізгі дағдылары: креативтілік, сыни ойлау, проблемаларды шешу, байланыс орнату, ынтымақтастық, жаңашылдық, бейімділік, цифрлық сауаттылық және көшбасшылық [2]. Химия пәнінің жаңартылдған оқу бағдарламасы терең академиялық білім беруге, оқушылардың зерттеу жүргізу дағдылары мен функционалдық сауаттылығын дамытуға бағытталған. Зерттеу дағдыларын дамытуға арнайы оқу мақсаттары қарастырылған, мысалы, «-әрекеттесетін заттар қатынасын эксперименттік жолмен анықтау», «-металдар коррозиясын туындатуға әсер ететін жағдайларды зерттеу», «белгісіз заттардағы катион және аниондарды анықтау тәжірибесінің жоспарын құру және оны практикада жүзеге асыру». Оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға сәйкес келетін оқыту тәсілдерінің бірі проблемалық оқыту. Проблемаға бағытталған оқыту АҚШ-тағы Кейс университетінің медициналық мектебінде шамамен 1950 жылдары енгізілген. Проблемалық оқыту – бұл оқушыларға бағытталған және оқушыларды проблемаларды шешуге дайындауға көмектесетін конструктивистік оқыту тәсілі [3]. Проблемалық оқытуда оқушылар әртүрлі ақпарат көздерін пайдалана отырып мәселелерді анықтайды және оларды тиімді шешу бойынша жұмыстар жүргізеді. Сонымен қатар әртүрлі сценарийлер мен жағдаяттар негізінде жүзеге асырыла алады. Оқушылар проблемаларды шешуге және топтарда жұмыс жасауға бейімделеді. Дәстүрлі сабақтарға қарағанда оқушыларды топтарда оқыту олардың оқуға деген қызығушылығын арттырады, бірлесе оқу дағдыларын дамытады және нақты өмірлік тәжірибе алады. Бұл мақалада зерттеу дағдыларын дамыту үшін проблемалық оқытуды пайдаланудың сипаттамалары мен маңыздылығы, оқу бағдарламасының зерттеуге арналған оқу мақсаттарын жүзеге асырудың мысалдары қарастырылған, сондай-ақ әдістемелік кеңестер ұсынылған.

Проблемалық оқытудың сипаттамасы

Проблемалық оқыту оқушылардың алған білімдерін жинақтап, қызығушылықтары мен жоғары деңгейдегі ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған шынайы және ашық мәселелерге негізделген педагогикалық тәсілі [4]. Оқытудың бұл түрі оқушыларды шынайы өмірдегі қиындықтарға қарсы тұруға қажетті ой-өрісін дамытуға, жоғары деңгейде ойлау қабілеттерін жаттықтыруға, шығармашылық идеялар ұсынуға және оларды сыныптастарымен бөлісуге мүмкіндік береді. Проблемалық оқыту кезінде мұғалім фасилитатор ретінде әрекет етеді және кез келген оқыту әдістері сияқты үш бағытта күш салуды қажет етеді: жоспарлау, оқыту, бағалау (1-сурет) [5]. Мұғалімдер оқыту мазмұны мен контекст арасындағы байланысқа назар аудара отырып, оқушыларға бағытталуы керек, яғни оқу материалдары оқушылардың күнделікті өміріндегі мәселелермен байланысты болады. Оқушылар топта жұмыс істегенде жеке бастарындағы тәжірибе мен білімдерін пайдалана отырып, нені білу керектігін, сондай-ақ проблеманы шешу үшін қажет жаңа ақпаратқа қол жеткізуге болатындығын анықтайды. Мұғалім тиісті ресурстарды ұсынып және сыныпта талқылауды ұйымдастырады, сонымен қатар оқушыларды бағалайды. Проблемалық оқыту болашақ кәсіпқой маманның жетістігі үшін қажетті дағдыларды дамытуға ықпал етеді, себебі ерте жастан бастап проблемаларды жан-жақты сыни ойлана отырып шешеді. Оқу материалдары нақты өмірлік мәселелермен байланысты болса, оқыту мағыналы болады. «Химия» пәнінің оқу бағдарламасының мазмұны проблемалық оқытуды ұйымдастыруға зор мүмкіндіктер береді. Мысалы, еліміздегі және әлемдегі болып жатқан табиғаттағы өзгерістер, пайдалы қазбаларды өндіру, химиялық өнеркәсіп, жаңа заттар өндірісі, экологиялық мәселелер бүгінгі таңда өзекті болып табылады.

1-сурет. Проблемалық оқыту сабағының құрылымы

Әртүрлі елдердегі оқу бағдарламаларын жүзеге асыру жолында жүргізіліп жүрген зерттеулер мен тиімді тәжірибелер проблемалық оқытудың тиімділігін көрсетеді (1-кесте). Педагогикалық қауымдастықтың зерттеулері қорытындысы бойынша химия сабақтарында проблемалық оқытуды пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, тақырыпты жан-жақты қарастыруға және әртүрлі дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

1-кесте. Әртүрлі мемлекеттердегі проблемалық оқытудың пайдалану бойынша зерттеулер

Сілт.	**Жылы**	**Мемлекет**	**Зерттеудің қорытындысы**
[11]	2016	Эфиопия	Проблемалық оқыту жаратылыстану ғылымдарын жақсырақ түсінуге мүмкіндік беретін, оқушылардың академиялық үлгерімін жақсартуға мүмкіндік беретін балама әдіс екені анықталды.
[12]	2018	Словакия	Оқушылардың мазмұндық білімі жеткілікті, бірақ процедуралық және эпистемологиялық білімі жеткіліксіз екендігі, алайда осы білімдерін проблемаларды шешуде қолдана алмайтыны анықталды.
[13]	2018	Филиппин	Оқушылардың есептерді шешу дағдыларын дамытуда проблемалық оқыту тәсілінің тиімділігі анықталды.
[14]	2019	Индонезия	Студенттер химия сабақтарында проблемалық оқытуға қатысу нәтижесінде белсенділіктері арттырғаны анықталды. Қолданылған жұмыс парақтарында көрсетілген тапсырмалар оқушыларды оқуға белсенді қатысуға ынталандыратынын көрсетті.
[15]	2020	Индонезия	Оқушылардың танымдық, аффективті және психомоторлық

			аспектілерін оқыту нәтижелерін оқушылардың күнделікті өміріне жақын мәселелерді шешу арқылы жақсартуға болатындығын дәлелденді.
[16]	2021	Канада	Проблемалық оқытуды қолдану мұғалімдердің өзіне сенімділігін арттырып, сыни ойлауды көптеп қажет ететіндігін, пәнді қалай тиімді оқыту керектігі туралы ойлануға, мұғалімдер арасындағы қарым-қатынастың тиімділігін арттыруға болатыны және өмір бойы білім алу дағдларын жетілдіруге мүмкіндік беретіні айтылды.
[17]	2021	Тайвань	Оқушылардың әлеуметтік жауапкершілігін қабылдауы, күрделі мәселелерді шешу қабілетін, алған білімін практикала қолдану қабілетін, команда құру және қарым-қатынас дағдыларының жақсаруына әкелетінін көрсетті.
[18]	2021	Ресей	Жаратылыстану пәндерін оқыту процесінде проблемалық оқытуды қолдану сапалы білім алуға, зерттеу дағдыларын дамытуға, теория және практиканы өздігінен меңгеруге, стандартты емес ойлау мен шығармашылық белсенділікті дамытуға ықпал ететіндігі талқыланды.
[19]	2021	Түркия	Проблемалық оқытуды қолдана отырып онлайн және оффлайн өткізілген сабақтардың тиімділігі зерттелді. Онлайн сабақтарға қатысқан оқушыларға қарағанда оқу үлгерімі, проблемаларды шешу дағдылары нақты уақыт режимінде сыныпта өзара әрекеттесу деңгейі жоғары екенін көрсетті. Дегенмен топтардың қарым-қатынас дағдылары арасында айтарлықтиай айырмашылық анықталмады.
[20]	2022	Норвегия	Проблемалық оқыту химия пәнінің зерттеулерін жүргізуді жеңілдетеді, зерттелетін проблемаға басқа қырынан қарауға мүмкіндік беретіні талқыланды.
[21]	2022	Германия	Проблемалық оқытуды кейс-стади әдісімен үйлестіру студенттердің дағдыларының дамуы мен көзқарастарына жағымды әсерін байқады. Студенттер жаңадан алған білімдерін белгілі бір проблеманы шешуде өзбетінше қолдана алды және ұтымды шешімдер ұсынды.
[22]	2022	Венгрия	Проблемалық оқытудың оқушылардың сыни ойлау дағдыларының дамуына ықпалын және тиімділігіне әсер ететін факторлар талданды.

Сабақ барысында қолданылатын проблемалық оқыту моделінің бірнеше кезеңі болады, атап айтқанда:

(1) Проблемаға бағытталған сұрақты немесе сценарийді түсіну. Бұл кезеңде оқушылар фактілер негізінде нақты ой түйеді, проблемалық сұрақ оқушыны шешімін табуға ынталандырады.

(2) Проблеманы талдау кезеңі. Мұнда оқушыларды бар білімін жаңғыртып, одан әрі білім алуына, ізденуіне жағдай жасалады, проблемаларды анықтауға идеялар туындайды.

(3) Жеке немесе топтық іздену, әртүрлі дерекөздерден дәлелдер жинақтау, проблеманы зерттеу, зерделеу кезеңі. Оқушылар анықталған ақпаратты топтарда талқылайды.

(4) Проблеманың шешімін әзірлеу және таныстыру кезеңі. Оқушылар бір-бірін оқыта отырып, есеп береді, қорытынды шығарады, бұл кезең өте белсенді өтеді.

(5) Проблемаларды шешу процесін талдау және бағалау кезеңі. Мұнда оқушылар алынған жаңа білімдері мен маңызды тұжырымдымаларды біріктіреді және оқу процесінде

жүргізілген әр кезеңді бағалайды, сонымен қатар шығарылған шешімдерді жетілдіру жолдарын ұсынады.

Осы кезеңдерді жүзеге асыру үшін бірнеше құралдар қолданыла алады. Осындай құралдардың бірі ретінде FILA кестесін (2-кесте) қолдануға болады. Проблеманы талдай отырып оқушылар топта FILA кестесін толтырады, мұнда F (facts) – фактілер, I (ideas) – идеялар, L (learning issues) – проблемалармен танысу, сұрақтар әзәрлеу, A (action plane) - іс-әрекет жоспары [6].

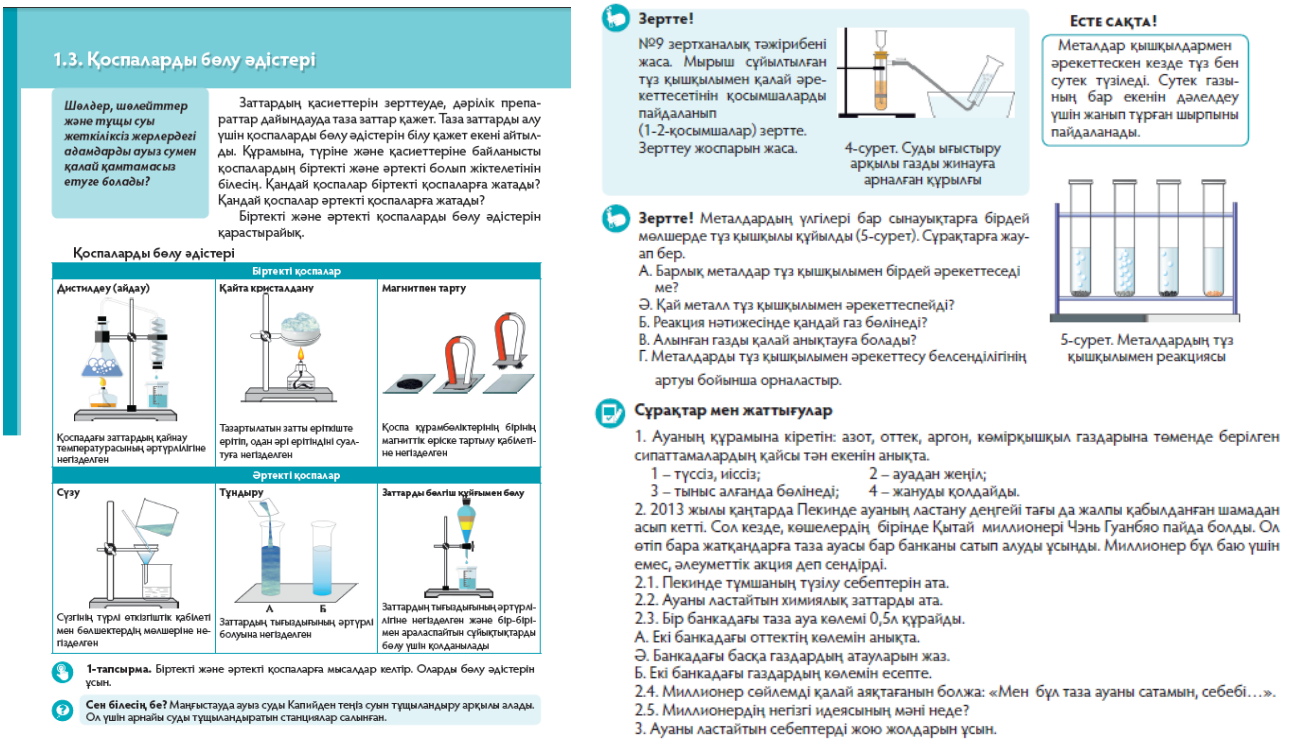
2-кесте. Проблемалық жағдайды талдау әдісі

Facts – деректер	Ақпараттан анықталған деректер жазылады. Пікірлермен, ұсыныстармен шатастыруға болмайды. Деректер көп болған жағдайда топтарға біріктіріледі. Фактілер гипотеза жасау үшін өте маңызды.
Ideas – идеялар, пікірлер	Пікірлер деректер негізінде құрылады. Проблема-ның туындау себебі жазылады. Анықталған себептер, идеялар, шешу жолдары түрінде берілуі мүмкін. Кез келген идеялар талқы-ланбай ендіріледі. Жұмыс барысында идеялар өзгеруі, дамы-тылуы және қайта қаралуы мүмкін.
Learning issues – сұрақтар, қарастырылатын мәселелер	Идеялардан туындайтын сұрақтар. Сұрақтар іс-әрекеттер жоспарының негізі болып, бағдарламаның оқу мақсаттарына сәйкес келуі керек. Сұрақтар қайта қаралуы мүмкін. Оқушылар проблемалық тапсырманы орындау үшін нені білу немесе түсіну керек екенін анықтайды.
Action plan – іс-әрекеттер жоспары	Проблеманы зерттеу сұрақтарының негізіндле құралады. Іс-әрекеттер проблеманы шешуге көмектеседі. Жоспардағы әрекеттер етістіктермен рәсімделеді.

Проблемалық жағдайлар мәтіндер түрінде ұсынылуы мүмкін, олардың мысалы ретінде 8-сыныпта «Металдар» тақырыбын өткен кезде «Бақыт кемесі» жағдайын қарастыруға болады. «Бір әйгілі миллиардер өзі үшін кеме жасағысы келді. Ол оны алдын-ала «Бақыт кемесі» деп атады. Сыртқы корпусты бояу үшін ол бірнеше миллион доллар жұмсады. Кемеге сұлулық беру үшін ол сыртқы корпусты 67% никельмен, 30% алюминиймен және әртүрлі металдардың құймасымен бояды. Механизмдер, киль және рульдік рама болаттан жасалған. Бұл кеме керемет және өте әдемі болды. Кеме пайда табуға арналған болатын, кеме әйгілі миллиардерді бақытсыздыққа әкелді. Теңіздер мен мұхиттарда 3 ай жүзгеннен кейін кеме белгіленген орынға жете алмады және апаттық тоқтауға жасауға мәжбүр болды».

Проблемалық оқыту пәнаралық мәселелерді шешуге жағдай жасайды, осылайша әртүрлі пәндерден алынған ұғымдар мен идеяларды қолдануға шақырады. Сабақ барысында қарастырылатын барлық мәселелер оқу бағдарламасы талап ететін оқыту қажеттілігіне айналуы маңызды. Тақырыпты қарастыру үшін проблеманың себеп-салдарын анықтауға және зерттеу жұмысын жүргізуге жағдай жасайтын бірнеше ынталандырушы сұрақтарды әзірлеу ұсынылады. Мысалы, «Адам ағзасындағы химиялық заттар», «Көмірсулар» тақырыбын өткенде биологиямен пәнаралық байланысты жүзеге асыратын қант диабетін қарастыру барысында оқушылар бірнеше сұрақтар әзілей алады. Қант диабеті кезінде қандай физиологиялық өзгерістер орын алады? Қант диабетінің алдын-алу жолдары қандай? Қант диабетін қалай емдейді, оны емдегенде не істеуге болады және не істеуге болмайды? Қантты тәтті тағамдар көп жеу, тәтті сусындарды көп ішу қант диабетіне әкеледі ме? Осы жағдайда мұғалімнің фасилитаторлық қызметі оқушылардың тақырыптан ауытқып кетпеуі үшін өте маңызды, сондықтан мұғалім бағыттаушы сұрақтар, оқуға арналған мәтіндер немесе арнайы жаднамалар, алдын-ала тексерілген интернет-ресурстар арқылы қолдау көрсетіп отыруы керек. Оқушыларды зерттеу, мәселерді шешуге ынталандыру үшін «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ ұсынған жалпы білім мектептерінің 7-сыныбына арналған оқулығының әрбір қосарбетінде проблемалық сұрақтар қарастырылған. Сонымен қатар «Зертте!» және

«Сұрақтар мен жаттығулар» айдарларының тапсырмалары оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытып, мәселелерді шешу қабілеттерін шыныктыруға септігін тигізеді (2-сурет).

1.3. Қоспаларды бөлу әдістері

Шөлдер, шөлейттер және тұщы суы жеткіліксіз жерлердегі адамдарды ауыз сумен қалай қамтамасыз етуге болады?

Заттардың қасиеттерін зерттеуде, дәрілік препараттар дайындауда таза заттар қажет. Таза заттарды алу үшін қоспаларды бөлу әдістерін білу қажет екені айтылды. Құрамына, түріне және қасиеттеріне байланысты қоспалардың біртекті және әртекті болып жіктелетінін білесің. Қандай қоспалар біртекті қоспаларға жатады? Қандай қоспалар әртекті қоспаларға жатады?

Біртекті және әртекті қоспаларды бөлу әдістерін қарастырайық.

Қоспаларды бөлу әдістері

Біртекті қоспалар

Дистиллеу (айдау)

Қоспадағы заттардың қайнау температурасының артуралығына негізделген

Қайта кристалдану

Тазартылатын затты ерітіште ерітіп, одан әрі ерітіндіні суалтуға негізделген

Магнитпен тарту

Қоспа құрамбөліктерінің бірінің магниттік өріске тартылу қабілетіне негізделген

Әртекті қоспалар

Сүзу

Сүзгінің түрлі өткізгіштік қабілеті мен бөлшектердің мөлшеріне негізделген

Тұндыру

А Б

Заттардың тығыздығының әртүрлі болуына негізделген

Заттарды бөліп құйғышпен бөлу

Заттардың тығыздығының әртүрлілігіне негізделген және бір-бірімен араласпайтын сұйықтықтарды бөлу үшін қолданылады

1-тапсырма. Біртекті және әртекті қоспаларға мысалдар келтір. Оларды бөлу әдістерін ұсын.

Сен білесің бе? Маңғыстауда ауыз суды Капийден теңіз суын тұщыландыру арқылы алады. Ол үшін арнайы суды тұщыландыратын станциялар салынған.

Зертте!

№9 зертханалық тәжірибені жаса. Мырыш сұйылтылған тұз қышқылымен қалай әрекеттесетінін қосымшаларды пайдаланып (1-2-қосымшалар) зертте. Зерттеу жоспарын жаса.

4-сурет. Суды ығыстыру арқылы газды жинауға арналған құрылғы

ЕСТЕ САҚТА!

Металдар қышқылдармен әрекеттескен кезде тұз бен сутек түзіледі. Сутек газының бар екенін дәлелдеу үшін жанып тұрған шырпыны пайдаланады.

Зертте! Металдардың үлгілері бар сынауықтарға бірдей мөлшерде тұз қышқылы құйылды (5-сурет). Сұрақтарға жауап бер.

А. Барлық металдар тұз қышқылымен бірдей әрекеттеседі ме?
Ә. Қай металл тұз қышқылымен әрекеттеспейді?
Б. Реакция нәтижесінде қандай газ бөлінеді?
В. Алынған газды қалай анықтауға болады?
Г. Металдарды тұз қышқылымен әрекеттесу белсенділігінің артуы бойынша орналастыр.

5-сурет. Металдардың тұз қышқылымен реакциясы

Сұрақтар мен жаттығулар

1. Ауаның құрамына кіретін: азот, оттек, аргон, көмірқышқыл газдарына төменде берілген сипаттамалардың қайсы тән екенін анықта.
1 – түссіз, иіссіз; 2 – ауадан жеңіл;
3 – тыныс алғанда бөлінеді; 4 – жануды қолдайды.
2. 2013 жылы қаңтарда Пекинде ауаның ластану деңгейі тағы да жалпы қабылданған шамадан асып кетті. Сол кезде, көшелердің бірінде Қытай миллионері Чэнь Гуанбяо пайда болды. Ол өтіп бара жатқандарға таза ауасы бар банканы сатып алуды ұсынды. Миллионер бұл баю үшін емес, әлеуметтік акция деп сендірді.
2.1. Пекинде тұмшаның түзілу себептерін ата.
2.2. Ауаны ластайтын химиялық заттарды ата.
2.3. Бір банкадағы таза ауа көлемі 0,5л құрайды.
А. Екі банкадағы оттектің көлемін анықта.
Ә. Банкадағы басқа газдардың атауларын жаз.
Б. Екі банкадағы газдардың көлемін есепте.
2.4. Миллионер сөйлемді қалай аяқтағанын болжа: «Мен бұл таза ауаны сатамын, себебі…».
2.5. Миллионердің негізгі идеясының мәні неде?
3. Ауаны ластайтын себептерді жою жолдарын ұсын.

2-сурет. 7-сынып оқулығы, «Назарбаев Зияткерлік меткептері» ДББҰ, 2017 ж.

Проблемалық оқыту оқушылардың ақыл-ойының дамуына, эмоциялық күйіне және дүниетанымының кеңеюіне ықпал етеді. Оқушылар сабақ барысында шығармашылықпен жұмыс жасап ізденуді үйренеді, пәнге деген қызығушылығын арттырумен қатар тәрбиелеуге, алған білімін пысықтауға, бұрын білгені мен белгісіз деректерді сәйкестендіруге, талқыланған мәселені жадында ұзақ сақтауға, өмір бойы білім алуға машықтандырады. Проблемалық оқыту мұғалімнің жан-жақты және толыққанды даярлануын талап етеді, яғни тапсырмалардың оқу мақсатына сай болуынан бөлек берілетін білімнің ұлғаюына, қарапайым ойлау операциясынан күрделіге ауысуына, оқушылардың өздігінен білім алуына жағдай жасауға көңіл аударуы керек. Проблемалық оқытуды «білімнен проблемаға» және «проблемадан білім алуға» тактикалары бойынша жүзеге асыруды қамтиды. Мәселелерді шешу барысында студенттер белсенді түрде ақпарат іздейді және алмасады, сонымен қатар мәселелерді шешуде қолданылатын әртүрлі ақпаратты бағалайды.

Проблемалық оқытуда қиындық туындататын бірнеше факторлар болуы мүмкін, олар:

- Мұғалімге сабаққа арналған материалдарды дайындауға көбірек уақыт кетеді.
- Бірнеше топты бір уақытта бақылау қиындық туғызады.
- Оқушылардың проблеманы шешуге қажетті ақпаратты жинақтаудағы қиындықтар.
- Сабақта уақыт дәстүрлі оқытуға қарағанда көбірек уақыт кетеді.
- Топтарды критерийлер бойынша бағалаудағы қиындықтар.

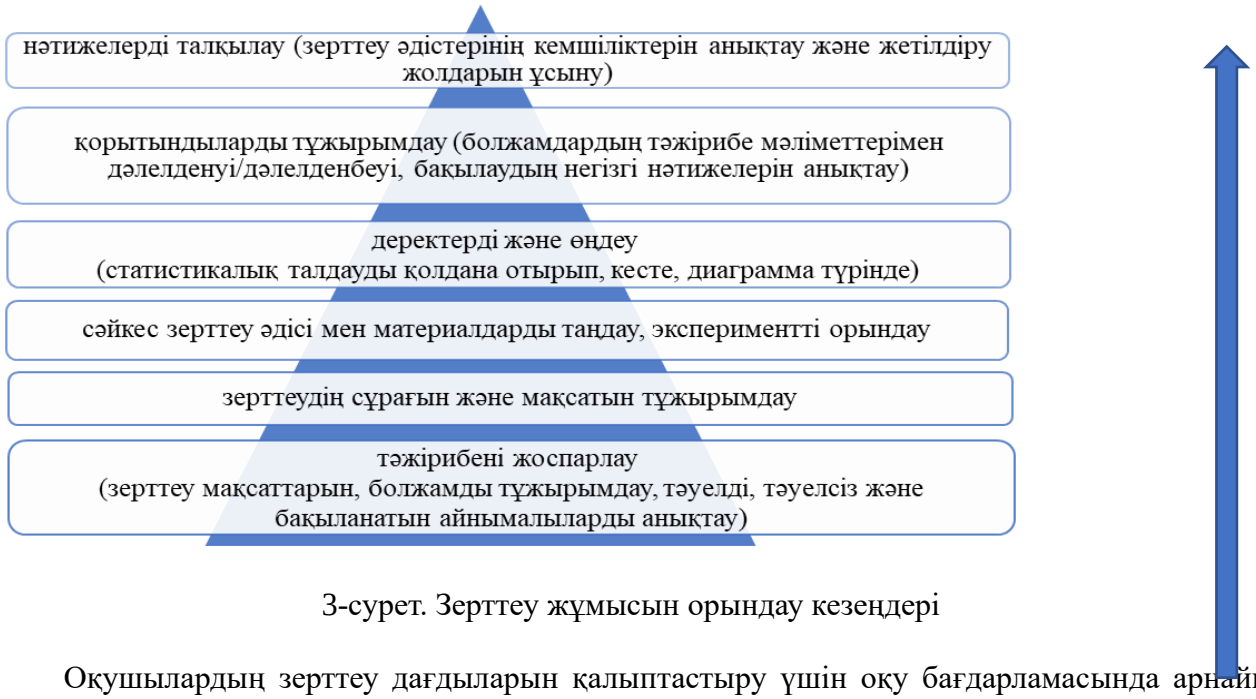
Сонымен қатар мұғалімнің проблемалық оқыту бойынша тәжірибесі жеткіліксіз болған жағдайда кезеңдерді дұрыс ұйымдастырмау нәтижесінде, проблемалық жағдайлар дұрыс немесе түсініксіз құрғаннан, оқу құралдарын дұрыс қабылдамағаннан алынған оң нәтиже көрсетпеуі мүмкін. Сондықтан проблемалық оқытуды пайдалану егжей-тегжейлі

дайындықты қажет етеді. Проблемалық оқытуды аудио, видео, анимация және т.б. мультимедиялық оқу құралдарымен толықтыруға болады, ол оқушылардың қызығушылығын арттыра түсетіні анық. Проблемалық жағдайды да видео, мәтін, сызбанұсқа түрінде беруге болады, осылайша оқушыларды ақпаратты қабылдау типі бойынша саралау мүмкіндігі туады. Құралдардың осындай кең ауқымы оқытуды онлайн өткізуге де болатынын білдіреді [7].

Оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту

«Химия» пәні оқу бағдарламасының басты міндеттерінің бірі оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту болып табылады. Соңғы жүргізілген Халықаралық PISA зерттеуінің нәтижесі бойынша қазақстандық оқушылардың зерттеуді жүргізу бойынша әдістемелік білімі мен құзіреттіліктерінің төмен екендігі анықталды. Оқушылар қарапайым экспериментті орындау бойынша төмен деңгейді көрсеткен болса, құбылыстар мен процестерді ғылыми тұрғыда түсіндіру, болжамдарды тұжырымдауға арналған тапсырмаларды орындағандары өте аз болған. Химия сабақтарында оқу бағдарламасында берілген зертханалық және практикалық жұмыстарды өз деңгейінде орындау және сабақ барысында проблемалық оқытуды пайдалану оқушылардың қажетті құзіреттіліктерін дамытатындығына күмән келтірмейді. Мәселені зерттей отырып оқушылар болжам жасауды үйренеді, ғылыми деректер мен тұжырымдамаларды талдау қабілеттері артып, оларды түсіндіреді, қорытынды жасайды және ұсынылған шешімге баға беріп үйренеді. Оқушылардың жаңа білім, дағдылар, жұмыс түрлері мен жолдарын жақсы меңгеруін қамтамасыз ету мақсатында тиімді әдістері, технологиялары мен тәсілдерін таңдау оқу бағдарламаның басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Жаратылыстану пәндерінде оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамыту зерттеу кезеңдерін орындау арқылы орындалады (3-сурет). Оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту химиялық экспериментті дұрыс орындаумен ғана шектелмейді, сол себепті эксперименттен алынған деректерді өңдеу, қорытынды тұжырымдау және нәтижелерді талқылау зерттеу кезеңдерінің маңызды кезеңдері болып табылады. Зерттеудің осы кезеңдері оқушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығының толыққанды дамуына жағдай жасайды.

3-сурет. Зерттеу жұмысын орындау кезеңдері

Оқушылардың зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін оқу бағдарламасында арнайы оқу мақсаттары қарастырылған. Осы оқу мақсаттарына жету барысында оқушылардың лабораториялық және практикалық жұмыстарын орындатумен қатар, проблемалық жағдайды

шешуін әртүрлі деңгейде ұйымдастыруға болады. Оқушылардың алған біліміне сүйене отырып, мұғалімнің көмегімен туындаған проблемалық сұраққа жауап іздеуге қарағанда, өздігінен болжамдар құрып, проблеманың шешімене өз ізденістерінің нәтижесінде жетуі әлдеқайда тиімді болып табылады. 3-кестеде проблемалық оқытуды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін зерттеуге арналған оқу мақсаттарының мысалдары берілген.

3-кесте. Проблемалық оқытуды жүзеге асырудың мысалдары

Оқу мақсаты	**Проблемалық оқытудыдың мысалы**
7-сынып -қоспаны бөлуге негізделген тәжірибені жоспарлау және өткізу	Оқушылар қоспалар мен ерітінділердің ерекше қасиеттерімен танысады. Мұғалімднің көрсетілімі оқушылардың бірнеше қарапайым қоспалар мен ерітінділердің физикалық сипаттамаларын салыстыруға және байланыстыруға мүмкіндік береді. Сосын топтарға әртүрлі проблемалық жағдайлар беріліп, оқушылар проблемаларды шешу үшін зерттеу жүргізеді.
7-сынып -атмосфералық ауаны ластанудан қорғаудың маңызын түсіну	Оқушаларға ауаның ластану жолдарына байланысты ғылыми деректер ұсынылып, проблемалық сұрақ тұжырымдалады. Оқушылар топтарда сұрақтың жауабын тауып талқылайды және ауаның ластану үдерісінің моделін постер түрінде қолда бар заттарды, мысалы пластик бқтелке, шарлар, қағаз қиындылары, моншақтар, фен, т.б. қолданып әзәрлейді.
7-сынып -кейбір карбонаттардың сұйылтылған қышқылдармен реакцияларын зерттеу және көмірқышқыл газының сапалық реакциясын жүзеге асыру	Мұғалім таризи ескерткіштердің бүлінуіне қышқыл жаңбырлардың әсері жайлы қызықты материалдар, мәтіндер, суреттер, видео ұсынады. Оқушылар ұсынылған деректердің көмегімен ескерткіштердің бүліну себептері мен салдарларын талқылайды. Тапсырмаға әзірленген сұрақтарға жауап беріп бор немесе мәрмәрдің тқз қышқылының ерітіндісімен реакциясын бақылайды және көмірқышқыл газына сапалық реакция жүргізеді.
8-сынып -металдардың тұз ерітінділерімен әрекеттесуінің жоспарын жасау және жүргізу	Металдардың тұз қышқылының ерітіндісімен әрекеттесу реакциясының жоспарын жасау үшін оқушыларға видео көрсетіледі. Оқушылар өздері проблемалық сұрақты тұжырымдайды және экспериментті жасауға қажетті құрал-жабдықтар мен реактивтерлі анықтайды. Эксперименттің жоспарын құрған кезде әдістер мен қолданылатын ресурстарға қатысты мұғалім қосымша сұрақтар бере алады. Экспериментті орындап болған соң оқушыларға қорытынды жасауға көмектесетін бірнеше сыни ойлауға жетелейтін сұрақтар беріледі.
8-сынып -көміртек жанған кезде көміртек диоксиді мен көміртек монооксидінің түзілу жағдайларын сипаттау және тірі ағзаларға иіс газының физиологиялық әсерін түсіндіру	Тұрғын үй секторында иіс газымен улану бүгінгі күні өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жыл сайын иіс газымен уланудың алдын алу мақсатында профилактикалық іс-шаралар жүргізіледі, алайда улану елімізде азаймай отыр. Сол себептен бұл тақырыпты сабақта егжей-тегжейлі қарастыру керек. Проблеманы зерттеп болған соң оқушылар «Абайлаңыз иіс газы» деген жаднама әзірлейді. Жаднама мәтін, постер немесе видео түрінде болуы мүмкін.
8-сынып -көмірқышқыл газын	Сабақтың басында Италиядағы «Ит үңгірі», көміртек диоксидті өртсөндіргіш, құрғақ мұз жайлы проблемалық жағдайлар мен

ала алу, оны анықтау және қасиеттерін зерттеу	сұрақтар ұсынылады. Оқушылар көмірқышқыл газын қолдануға мүмкіндік беретін қасиеттерін анықтайды. Одан соң көмір қышқыл шазының қасиеттерін эксперименттік жолмен зерттейді, сапалық реакциясын жазады.
8-сынып -судың ластануының қауіптілігі мен себебін анықтау, суды тазарту әдістерін түсіндіру	Оқушыларға газеттерден, журналдардан, кітаптардан, сөздіктерден және т.б. белгілі бір тақырып бойынша мәтіндер және оларға сұрақтар ұсынылады. Осы материалдар бойынша жұмыс топтар, жұптар немесе жеке адамдар бойынша ұйымдастырылады, содан кейін мәселелер бүкіл сыныпта талқылаудан өтеді. Содан кейін мұғалім ұсынған заттардың көмегімен оқушылар суды тазарту әдістерін әзірлейді.
9-сынып -орта тұз ерітіндісінің ортасын тәжірибе жүзінде анықтау	Бұл сабақта тұздың сулы ерітіндісінің реакциясы оның құрамына қалай байланысты екенін түсінуге, ортаның реакциясын болжай білуге және гидролиздің қарапайым теңдеулерін құруды үйренуге назар аударылады. Проблемалық жағдайды сұрақ қою арқылы жүргізуге болады, мысалы, ас содасының ерітіндісіне 1-2 тамшы фенолфталеин тамызады. Оқушылар фенолфталеинмен сілтілер анықталатынын біледі, сондықтан тұз ерітіндісінде түсі өзгеретіндігін зерттеу арқылы гидролиз тақырбын ашады.
9-сынып -Li^+, Na^+, K^+, Ca^{2+}, Sr^{2+}, Ba^{2+}, Cu^{2+} металл катиондарын анықтау үшін жалын түсінің боялу реакциясын жүргізу және сипаттау	Сабақта сілтілік, жер сілтілік және басқа да металдардың жалын түсін өгерту экспериментін мұғалім өзі көрсете алады. Сосын алдын ала тұздардың ерітінділеріне шырпыларды салып қойып, сосын кептіріп оқушыларға эксперимент жасауға беріледі. Одан соң мұғалім осы эксперимент пен отшашулардың арасындағы байланысты орнату үшін зерттеу сұрағын қояды. Сабақ барысында немесе сабақтан тыс уақытта үлкендердің бақылауымен оқушылар қауіпсіз тұздардан өздерінің отшашуларын әзірлеулерін болады (сілтеме: https://www.sciencebuddies.org/stem-activities/flame-test-fireworks).
9-сынып -Қазақстандағы металдардың кен орындарын атау және оларды өндіру үдерістерін, қоршаған ортаға әсерін түсіндіру	Оқушыларға металдарды өндірудің қоршаған ортаға тигізетін кері әсері туралы мәтіндер мен проблемалық жағдайлары ұсынылады. Оқушылар проблеманы зерттейді және еліміздің экологиялық ахуалын бағалайды. Оқушлар еліміздің металдардың өндірілуімен туындаған проблемаларды шешу жолдарын және оларды жүзеге асыру әдістерін ұсынады.

Қорытынды

Проблемалық оқыту дидактикалық принциптерді тиімді жүзеге асыруға, пәнаралық байланыстарды күшейтуге, теорияның практикамен байланысын нығайтуға, оқуға қызығушылығын арттырып, білімін бекітуге септігін тигізеді. Сонымен қатар проблемалық оқыту білім алушылардың өзін-өзі оқытуға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген ынтасын арттырудың қажетті шарты болып табылады, оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға, алған білімі мен дағдыларын белсенді және шебер қолдануға ықпал етеді. Проблемалық оқытуды химия сабақтарында оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту мақсатында қолдануға және оқуды тиімді ұйымдастыруға септігін тигізетін бірнеше артықшылықтарын айтуға болады:

- белсенді оқу ортасын құру;
- оқушылардың топтарда бірлесіп жұмыс істеу дағдыларын дамыту;
- проблемаларды шешу дағдыларын жетілдіру;

- ғылым туралы түсініктерді кеңейту;
- ғылыми-жаратылыстану сауаттылығын арттыру;
- жеке оқу дағдыларын жақсарту;
- сыни ойлау дағдыларын жақсарту;
- деректермен жұмыс дағдыларын дамыту;
- қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру.

Әдебиеттер тізімі

1. Albar S.B. Problem and Project-Based Learning through an Investigation Lesson: Significant Gains in Creative Thinking Behaviour within the Australian Foundation (Preparatory) Classroom//Monash unuversity, - 2021. - P.41
2. Rusmansyah R. Innovative Chemistry Learning Model: Improving the Critical Thinking Skill and Self-Efficacy of Pre-Service Chemistry Teachers//Journal of Technology and Science Education. - 2019, - P.59–76
3. Dotimineli A. Development of STEM Integrated PBL-Based Student Worksheets in Energetic Materials of First-Year Students//Journal of Physics: Conference Series. Volum, 1788 - 2021, P.1-7
4. Üce M. Problem-Based Learning Method: Secondary Education 10th Grade Chemistry Course Mixtures Topic// Journal of Education and Training Studies, Volum, 4. - 2016. – P.30-35
5. Phungsuk R. Development of a Problem-Based Learning Model via a Virtual Learning Environment// Kasetsart Journal Social Sciences, Volum, 38. - 2017, - P.297–306
6. Liu Y. Effects of Problem-Based Learning Instructional Intervention on Critical Thinking in Higher Education: A Meta-Analysis//Thinking Skils and Creativity. –2022. –P.32-34
7. Changwong K. Development: Analysis of a New Learning Management Model for Thai High Schools//Jounal of Internatinal Studies. V.11. – 2018. P. - 37–48

Аннотация

В связи с растущим числом глобальных проблем, связанных с окружающей средой, водными ресурсами, общественным здравоохранением и энергетикой, назрела настоятельная необходимость преподавания химии в контексте ее взаимосвязи с другими системами. Проблемное обучение является одним из наиболее эффективно реализуемых подходов современной системы образования. Внедрение проблемного обучения в педагогическую практику способствует развитию исследовательских навыков учащихся. Обучение с использованием научных методов для решения региональных и глобальных проблем является отличной стратегией обучения химии системным подходом для учителей. В данной статье актуализируется необходимость использования различных методов проблемного обучения в школьном курсе химии и рассматриваются пути развития исследовательских навыков учащихся с использованием проблемного обучения. Рассматриваются некоторые виды проблемных ситуаций и методика их использования на уроках химии. Также рассмотрены этапы и особенности организации исследовательской работы, которая является основой учебной программы по химии. Проведен анализ мировых исследований по организации проблемного обучения. Результаты показали, что использование проблемного обучения улучшает понимание химии учащимися, повышает мотивацию и способствует развитию исследовательских навыков. Даны методические рекомендации по реализации исследовательской деятельности с применением проблемного обучения на уроках химии, способствующие реализации учебной программы предмета «Химия» в школе

Abstract

There is an urgent need to educate chemistry in the context of its interconnection with other systems due to the increasing number of global concerns relating to the environment, water, public health, and energy. Problem based learning is one of the most effectively implemented approaches to the modern education system. The introduction of problem based learning in pedagogical practice contributes to the development of research skills of students. Learning and teaching with the use of scientific methods to solve regional and global problems is a great strategy of chemistry training with a systematic approach for teachers. This article

actualizes the need to use various methods of problem-based learning in a school chemistry course and discusses ways to develop students' research skills using problem-based learning. Some types of problem situations and methods of their use in chemistry lessons are considered. The stages and features of the organization of investigation, which is the main educational program on chemistry, were also considered. We conducted an analysis of world studies on the organization of problem based learning. The results show that the use of problem-based learning improves students ' understanding of chemistry, increases motivation, and promotes the development of research skills. There are methodological recommendations for the implementation of the investigation using problem based learning at the chemistry level, which contribute to the implementation of the educational program of «Chemistry» in schools.

УДК 371.321.4

Э.Р. Асатилова, М.К. Рысбаева*
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор-корреспондент:** mayra.rysbayeva@mail.ru

ТЕЗАУРУСНООРИЕНТИРОВАННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Основное преимущество тезаурусноориентированного метода обучения русскому языку является улучшение словарного запаса и грамматических навыков. Знакомство с различными синонимами и антонимами помогает ученикам разнообразить свою речь и улучшить свои навыки в составлении предложений. Они могут использовать новые слова и выражения в контексте, что помогает им лучше усваивать и запоминать информацию.

Тезаурусноориентированный подход обучения русскому языку может быть реализован с помощью различных учебных материалов: учебников, рабочих тетрадей, игр, заданий для самостоятельной работы. В целом, тезаурусноориентированная система обучения русскому языку представляет собой эффективный инструмент для обучения иностранному языку. Она способствует развитию словарного запаса, грамматических навыков, навыков понимания текста, анализа и сравнения, что делает процесс изучения более интересным и эффективным.

Ключевые слова: тезаурус, обучение, учащиеся, учитель, способы, приемы, русский язык, словарный запас.

Тезаурус – это мощный инструмент, который может быть эффективно использован для обучения русскому языку. Этот подход к обучению основан на изучении слов через их семантические связи, такие как синонимы, антонимы и ассоциации.

Тезаурусноориентированное обучение русскому языку – это методология, основанная на использовании тезауруса для эффективного обучения и понимания языка. Она позволяет учащимся расширять свой словарный запас, изучая синонимы, антонимы и связанные слова через контекст и схожесть. Такой подход способствует более глубокому усвоению языка и повышению лингвистической компетенции [1].

1. Расширение словарного запаса: Тезаурус позволяет обучающимся углубленно изучать слова, расширяя свой словарный запас за счет изучения схожих по смыслу терминов. Это способствует более полному пониманию слова и его контекста.

2. Обучение через контекст: Изучение слов в контексте их семантических отношений облегчает усвоение их значения. Этот метод помогает обучающимся не только запомнить слова, но и использовать их в правильных ситуациях.

3. Улучшение лексической компетенции: Тезаурусноориентированное обучение способствует развитию лексической компетенции учащихся, делая их более находчивыми в выборе подходящих слов [2].

Этот метод не только обогащает словарный запас, но и стимулирует лингвистическое мышление учащихся, помогая им более осознанно и эффективно использовать русский язык.

Одним из основных преимуществ тезаурусноориентированной системы обучения является улучшение словарного запаса и грамматических навыков. Знакомство с различными синонимами и антонимами помогает учащимся разнообразить свою речь и улучшить свои навыки в составлении предложений. Они могут использовать новые слова и выражения в контексте, что помогает им лучше усваивать и запоминать информацию [3].

Кроме того, тезаурусноориентированная система обучения способствует развитию навыков понимания текста. Учащиеся учатся определять значения слов и выражений с

помощью их контекста, что помогает им лучше понимать смысл текста в целом и не зависеть от перевода слова с русского на свой родной язык.

Тезаурусноориентированный подход обучения русскому языку также способствует развитию навыков анализа и сравнения, так как ученики могут изучать различные синонимы и антонимы, а также ассоциированные с ними концепции. Это помогает им лучше понимать различия между словами и выражениями и улучшает их навыки коммуникации [5].

Тезаурусноориентированная система обучения русскому языку может быть реализована с помощью различных учебных материалов: учебников, рабочих тетрадей, игр, заданий для самостоятельной работы. Преподаватели могут также использовать Интернет-ресурсы, где есть специализированные тезаурусы для изучения иностранных языков.

В целом, тезаурусноориентированная система обучения русскому языку представляет собой эффективный инструмент для обучения иностранному языку. Она способствует развитию словарного запаса, грамматических навыков, навыков понимания текста, анализа и сравнения, что делает процесс изучения более интересным и эффективным [6].

Одним из главных факторов развития современного общества является системное, всестороннее образование и формирование личности учащегося. В школе мы должны воспитывать поколение, которое не только получает образование, но и привившего в себя человеческие ценности. В современных школах урок реализуется через реализацию новой технологии, правильное использование ее элементов в обучении русскому языку. Мастерство учителя заключается в понимании ученика, в духовном общении с ним [7].

Обучения русскому языку в казахских школах:

- практическая цель - обогащение словарного запаса учащихся, обучение правильной русской разговорной речи, грамотному письму, обучение общению друг с другом, краткому изложению прочитанного, увиденного, услышанного;

- образовательная цель - дать учащимся представление о быте, культуре, языке русского народа через изучение русского языка как предмета;

- воспитательная цель - дать возможность воспитывать учащихся в гражданском, нравственном духе через знакомство с русским языком.

Изучив русский язык, учащиеся могут понять русскую разговорную речь, произнести и написать на русском языке.

Урок - основная форма учебно-воспитательной работы в школе. Добиться успеха можно только путем умелой организации.

Наряду с глубоким знанием учащихся, задача учителя – формировать высокие моральные качества. Каждый учитель должен усложнить урок техническим оборудованием, наглядностью с целью повышения интереса учащихся.

Цель, перед учителем русского языка, – обогащать словарный запас детей, совершенствовать навыки логического мышления и, как следствие, привыкать использовать то, что они узнали, в своей повседневной жизни.

В настоящее время всестороннее применение новых технологий в русскоязычном обучении на уроках - один из эффективных путей нового обучения. К одному из таких новых путей можно отнести обучение компьютерному языку на современном уроке. В процессе использования компьютера учитель повышает интерес ученика к изучению языка, ведет к работе с поисковой и творческой точки зрения. Учитель будет просто наблюдателем во время такого урока.

Один из видов работы, который используется для того, чтобы довести детей до такой степени, что они могут говорить по-русски, объяснять свои мысли другому, понимать чужую речь, — это игра. Интеллектуальная, грамматическая и дидактическая игра, наряду с повышением эффективности, качества урока, развивает у ученика учебную активность, способность к творческому мышлению.

Игровые упражнения и их различные тематические варианты, используемые с целью повторения, закрепления новых слов, не только увеличивают словарный запас учащихся, но и

оживляют слово.

Одним из актуальных вопросов является повышение активности учащихся в ходе высокодинамичного общественного развития и широкого информационного потока и обучение их способности решать важные жизненные проблемы, служить себе. Самостоятельная учебная работа учащихся — это прием, который дает высокие результаты в учебно-воспитательном процессе. Исследовательская деятельность учащихся считается единственным способом повышения качества личности и способности к развитию.

Особенностью технологии проектирования является то, что вместо учебного пособия используется большое количество исследовательских материалов.

Проектное обучение - самостоятельная творческая деятельность учащихся. Это - реализация проекта, ход выполнения, поиск информации, подведение итогов, анализ собранного материала. Цель проектного обучения - повышение деловых способностей учащихся в стенах школы.

Технология проектного обучения — это развитие идеи проблемного обучения, повышение активности учащихся в общении, речи, достижение, повышение самостоятельности выполняемой работы. При работе над проектом дети собирают информацию, используют данные из различных научных и литературных исследований (письма, прессы, книги). При защите проекта используется слайды и наглядные пособия.

Развитие речи учащихся в школах с нерусским языком обучения может осуществляться по двум направлениям: произношение и письмо. В обучении русскому языку представителей других национальностей приоритетной является работа по развитию языка через устное произношение. Наряду с разговорной речью все большее значение приобретает умение грамотно писать. Дети должны уметь выражать свои мысли как письменно, так и грамотно, на художественном русском языке.

Список литературы

1. Функционирование русского языка в различных слоях казахского населения / М. М. Копыленко, С. Т. Саина. Алма-Ата: Наука, 1982. - 111 с.
2. Закон РК "О языках в Республике Казахстан. Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.).
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (Билингвизма). - Москва: Директ-Медиа, 2014. - 162 с.
4. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский; АН КазССР, Ин-т языкознания. - Алма-Ата: Гылым, 1990. – 180 с.
5. Васильева С.Г. Разноязычие (смешанная речь) и типология билингвизма личности: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.01, 10.02.20. Москва, 2000. - 351 с.
6. Инновационные методы обучения в высшей школе: монография / Е. Н. Беспалая и др.; ред.: Т. С. Реброва. Волгоград: Сфера, 2015, 215 с.
7. Касымова Р. Тезаурусно-ориентированная система обучения русскому языку // Филология и культура. Philology and culture, 2021, No3(65), С. 184-188.

Түйін

Орыс тілін тезаурусқа бағытталған оқыту жүйесінің басты артықшылығы - сөздік қорын және грамматикалық дағдыларды жетілдіру. Әр түрлі синонимдер мен антонимдермен танысу білім алушыға сөйлеуді әртараптандыруға және сөйлем құрастыру дағдыларын жақсартуға көмектеседі. Олар контексте жаңа сөздер мен өрнектерді қолдана алады, бұл оларға ақпаратты жақсы сіңіруге және есте сақтауға көмектеседі.

Орыс тілін оқытудың тезаурусқа бағытталған тәсілін әртүрлі оқу материалдарының көмегімен жүзеге асыруға болады: оқулықтар, жұмыс дәптерлері, ойындар, өзіндік жұмыс тапсырмалары. Жалпы, орыс тілін оқытудың тезаурусқа бағытталған жүйесі шет тілін оқытудың тиімді құралы болып табылады. Бұл лексиканы, грамматикалық дағдыларды, мәтінді түсіну, талдау және салыстыру

дағдыларын дамытуға ықпал етеді, бұл оқу процесін қызықты әрі тиімді етеді.

Abstract

The main advantage of the thesaurus-oriented Russian language learning system is the improvement of vocabulary and grammatical skills. Familiarization with various synonyms and antonyms helps students diversify their speech and improve their skills in making sentences. They can use new words and expressions in context, which helps them better assimilate and remember information.

A thesaurus-oriented approach to teaching Russian can be implemented using various educational materials: textbooks, workbooks, games, and tasks for independent work. In general, the thesaurus-oriented Russian language teaching system is an effective tool for teaching a foreign language. It promotes the development of vocabulary, grammar skills, text comprehension, analysis and comparison skills, which makes the learning process more interesting and effective.

ӘОЖ 159.9 (075.8)

Л.Ж. Бегалиева*, Г.Б. Нурханова, А.Т. Сарипбекова
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** begalieva.l@mail.ru

ЖАСӨСПІРІМДЕР ОРТАСЫНДА БУЛЛИНГТІ АЛДЫН АЛУ

Түйін

Мақала жасөспірім мектеп оқушылары арасында қорқытудың алдын-алуды модельдеуге, оның негіздемесі мен сипаттамасына арналған. Автор жасөспірімдер арасында қорқыту проблемасының өзектілігін негіздейді, бұл жасөспірімдер арасында әртүрлі қақтығыстардың кең таралуынан тұрады. Деструктивті қақтығыстардың өзара әрекеттесуінің бір түрі-қорқыту. Ол өзінің барлық қатысушыларында көрінетін салдардың өткірлігімен және ұзақтығымен ерекшеленеді. Мектеп ортасындағы қорқыту жасөспірімнің жеке басының дамуына теріс әсер етеді. Мақалада осы құбылыстың жасөспірім мектеп оқушылары арасында таралуының жоғары дәрежесін көрсететін отандық және шетелдік зерттеулердің деректері көрсетілген. Жұмыста жасөспірімдердің қорқытуының табиғатын зерттеу бар. Автор қорқытудың пайда болу факторларына факторлардың екі тобын жатқызады: жеке факторлар, топтық факторлар. Нәтижесінде автор қажетті профилактикалық қызметтің педагогикалық сипаты туралы қорытынды жасайды. Жұмыста профилактикалық қызметті жобалау және ұйымдастыру кезінде модельдеу әдісін қолдану негізделеді. Мақалада жасөспірім мектеп оқушылары арасында қорқытудың алдын-алудың өзіндік моделі келтірілген. Мақалада жасөспірім мектеп оқушылары арасында қорқытудың мақсаты, принциптері, деңгейлері, қызметінің мазмұны мен кезеңдері, алдын-алу туралы айтылады. Осы жұмыста келтірілген дереккөздер зерттелетін мәселенің қазіргі көзқарасын көрсетеді.

Кілттік сөздер: жасөспірім, буллинг, кибербуллинг, алдын-алу, зорлық-зомбылық, психологиялық қолдау, жәбірленуші.

Кіріспе. Қазіргі уақытта "буллинг" термині негізінен жастардың, соның ішінде мектептің, ортаның зорлық-зомбылығымен анықталады [1]. Зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінен буллинг күшті топтың немесе жеке адамның ұзақ уақыт бойы әлсізден гөрі басқа біреудің үстінен жүзеге асырылуымен ерекшеленеді [2]. Бұл құбылыстың себептері түсініксіз болып қалады және оның салдары кейде бұлыңғыр болып көрінеді, өйткені авторлардың бұл мәселеге қатысты пікірлері бір-біріне қайшы келеді [3]. Буллингтің алдын алу проблемасының өзектілігі мектептерде бұл проблемамен күресудің әмбебап тәсілдері ешқашан жасалмағандығында, көптеген мұғалімдер жасөспірімдер арасындағы қорлауды байқамайды немесе байқағысы келмейді, осыған байланысты "жәбірленушілерге" де, "буллерге"де уақытында қажетті қолдау мен көмек көрсетілмейді. Буллинг жаңа формаларды қабылдай бастайды, интернетте жиі буллинг-кибербуллинг. Буллингтің "құрбандары" болып табылатын қазіргі жасөспірімдерге буллинг жағдайларынан аулақ болу қиынырақ, бұл олардың психологиялық жағдайына теріс әсер етеді және ересек өмірде салдары болуы мүмкін.

Жасөспірімнің қақтығыстарға қатысуы қалыпты жағдай болғанына қарамастан, буллинг мәселесі ұзақ уақыт бойы буллинг болып табылады. Көшбасшылық үшін күресте әркім өзін басқа құрдастарының фонында көрсеткісі келеді және қорлау басталады. Жасөспірімдер арасындағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің алдын алу және тоқтату маңызды.

Теориялық талдау.

Буллингтің алдын-алудың уақытша тәсілінде буллинг элементтерін ерте анықтауға, жас дағдарыстары кезінде және қиын өмірлік жағдайлар кезінде балаларды психологиялық

сүйемелдеуді ұйымдастыруға көп көңіл бөлінеді.

Буллинг-бұл қорлау, агрессивті үстемдік ету немесе қорқыту мақсатында күш, мәжбүрлеу, ренжіту немесе қорқыту. Мінез-құлық жиі қайталанады және таныс болады. Маңызды алғышарттардың бірі-физикалық немесе әлеуметтік биліктің теңгерімсіздігін қабылдау (бұзақының өзі немесе басқалары). Бұл теңгерімсіздік қорлауды жанжалдан ажыратады. Буллинг - бұл дұшпандық ниеттермен, биліктің теңгерімсіздігімен және белгілі бір уақыт аралығында қайталануымен сипатталатын агрессивті мінез-құлықтың кіші категориясы.

Буллингті жеке немесе моббинг деп аталатын топ жүзеге асыра алады, онда бұзақының негізгі бұзақыға көмектесуге дайын немесе күлкі сияқты оң кері байланыс беру арқылы бұзақыны қолдайтын бір немесе бірнеше ізбасарлары болуы мүмкін. Мектептегі және жұмыс орнындағы қорлау "құрдастарының қатыгездігі"деп те аталады. Роберт В. Фуллер қорлауды ранжизм контекстінде талдады.[4] Швед-норвегиялық зерттеуші Дэн Олвейстің айтуынша, қорлау адам "бірнеше рет және ұзақ уақыт бойы бір немесе бірнеше басқа адамдардың теріс әрекеттеріне ұшыраған кезде" пайда болады, және теріс әрекеттер "адам басқа адамға физикалық байланыс арқылы әдейі жарақат немесе ыңғайсыздық тудырғанда" орын алады, сөздер немесе басқа тәсілдер арқылы" [5]. Жеке буллинг әдетте адамның белгілі бір жолмен әрекет етуімен сипатталады, басқа адамға билік алу үшін.

Тәжірибелік бөлім.

Буллинг мәдениеті адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасайтын кез келген контексте дами алады. Бұған мектеп, отбасы, жұмыс орны, үй және оның айналасы кіруі мүмкін. Қазіргі мәдениеттегі қорлаудың негізгі платформасы-әлеуметтік медиа сайттары. 2012 жылы американдық жасөспірімдер футболының ойыншылары арасында жүргізілген зерттеуде "ең күшті болжаушысы ойыншының өміріндегі ең ықпалды ер адамның қорлау әрекетін мақұлдайтынын қабылдау болды" [6]. 2019 жылы The Lancet Child & Adolescent Health жүргізген зерттеу әлеуметтік арасындағы байланысты көрсетті қыздардың бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануы және олардың қорлауға бейімділігінің артуы [7].

Буллингті әртүрлі тәсілдермен анықтауға болады. Ұлыбританияда буллингті заңды анықтамасы жоқ, ал Америка Құрама Штаттарының кейбір штаттарында бұған тыйым салатын заңдар бар. қорқыту зорлық-зомбылықтың төрт негізгі түріне бөлінеді: психологиялық (кейде эмоционалды немесе салыстырмалы деп аталады), ауызша, физикалық және кибернетикалық, бірақ соқтығысу осы санаттардың бірнешеуіне жатуы мүмкін.

Мұндай үстемдікті растау үшін қолданылатын мінез-құлық физикалық шабуылды немесе мәжбүрлеуді, ауызша қудалауды немесе қорқытуды қамтуы мүмкін және мұндай әрекеттер бірнеше рет белгілі бір мақсаттарға қарсы бағытталуы мүмкін. Мұндай мінез-құлықты рационализациялау кейде әлеуметтік таптағы, нәсілдегі, діндегі, жынысындағы, жыныстық бағдарындағы, сыртқы түріндегі, мінез-құлқындағы, дене тіліндегі, жеке басындағы, беделіндегі, шығу тегіндегі, күшіндегі, мөлшеріндегі немесе қабілеттеріндегі айырмашылықтарды қамтиды.

Әдебиетте қорлау әртүрлі түрлерге жіктеледі. Олар ауызша емес, ауызша немесе физикалық мінез-құлық түрінде болуы мүмкін. Басқа жіктеу құқық бұзушыларға немесе қатысушыларға негізделген, сондықтан түрлерге жеке және ұжымдық қорлау жатады. Тағы бір интерпретация басқа адамға немесе тіпті мүлікке келтірілген физикалық зияннан басқа, эмоционалды және қарым-қатынасты қорлауды білдіреді. Кибербуллинг деп аталатын соңғы құбылыстың жағдайы да бар.

Физикалық, ауызша және қарым-қатынастық қорлау бастауыш мектепте жиі кездеседі, сонымен қатар адам өмірінің кейінгі кезеңдерінде жалғасатын әлдеқайда ертерек басталуы мүмкін.

Жеке буллинг тактикасын бір адам жәбірленушіге немесе жәбірленушіге қарсы қолданады. Жеке буллинг төрт түрге бөлуге болады.

Физикалық қорлау-бұл біреудің денесіне немесе мүлкіне зиян келтіретін кез келген

қорлау. Біреудің мүлкін ұрлау, ұру, төбелесу және қасақана жою-бұл физикалық қорлаудың бір түрі. Физикалық қорлау сирек жәбірленуші кездесетін қорлаудың бірінші түрі болып табылады. Көбінесе қорлау басқа формада басталып, кейінірек физикалық зорлық-зомбылыққа айналады. Физикалық қорлау кезінде бұзақы қолданатын негізгі қару оның денесі немесе оның бір бөлігі болып табылады; немесе оның құрбанына шабуыл жасағанда қару ретінде зат. Кейде жастар топтары құрдастарын нысанаға алады және жасөспірімдердің кейбір алалаушылықтары үшін оларды өздерінен алшақтатады. Бұл олардың сыныптастарының мазақтауына, азаптауына және "ұрып-соғуына" ұшырайтын жағдайға тез әкелуі мүмкін. Физикалық қорлау көбінесе уақыт өте келе күшейеді және зиянды немесе өлімге әкелуі мүмкін, сондықтан көптеген адамдар одан әрі өршіп кетпес үшін оны тез тоқтатуға тырысады.

Ауызша қорлау-қорлаудың ең көп таралған түрлерінің бірі. Бұл сөйлеу, дауыстың басқа қолданылуы немесе дене тілінің қандай да бір түрі арқылы жүзеге асырылатын және физикалық байланысқа түспейтін кез келген қорлау. Қорқыту әдетте осы кезеңде басталады және келесі әрекеттердің кез келгенін қамтиды:

Қорлайтын атаулар

Біреу туралы қауесет тарату немесе өтірік айту

Біреуге қауіп төндіреді

Біреуге айқайлау немесе біреумен дөрекі немесе жағымсыз үнмен сөйлесу, әсіресе себепсіз

Біреудің дауысын немесе сөйлеу мәнерін мазақ ету

Біреуге күлу

Біреуді азаптау үшін дене тілін (мысалы, ортаңғы саусақ) пайдалану

Біреуді қорлау немесе басқаша мазақ ету

Ауызша қорлау кезінде бұзақы қолданатын негізгі қару-дауыс. Көптеген жағдайларда ауызша қорлау екі жыныста да жиі кездеседі, бірақ қыздар оған жиі жүгінеді. Жалпы қыздар ұлдарға қарағанда қорлауға нәзік жауап береді. Қыздар ауызша қорқытуды, сондай-ақ әлеуметтік оқшаулау әдістерін басқа адамдарға үстемдік ету және бақылау үшін пайдаланады және өздерінің үстемдігі мен күшін көрсетеді, көбінесе олар пұтқа табынатын адамға әсер етуге тырысады. Көптеген ұлдар басқа біреуді физикалық қорлау кезінде туындауы мүмкін қиындықтардан аулақ болғысы келгенде, ауызша үстемдік әдістерін қолдануға жеткілікті айлакер.

Қарым - қатынасты қорлау (кейде әлеуметтік агрессия деп аталады) - бұл қарым-қатынасты басқаларға зиян келтіру үшін қолданатын қорлау түрі. Бұл термин сонымен бірге біреудің беделіне немесе әлеуметтік жағдайына нұқсан келтіру мақсатында жасалған кез-келген қорлауды білдіреді, бұл физикалық және ауызша қорлауға енгізілген әдістермен де байланысты болуы мүмкін. Қарым - қатынастағы қорлау-бұл жастар арасында жиі кездесетін, бірақ әсіресе қыздарға қатысты қорлаудың бір түрі. Әлеуметтік оқшаулану (немқұрайлылық немесе біреуді "шеттетілгендей" сезіну)-қарым - қатынаста жиі кездесетін қорлаудың бірі. Қарым-қатынасты қорлауды бұзақылар өздерінің әлеуметтік жағдайын жақсарту құралы ретінде де, басқаларды бақылау үшін де қолдана алады. Айқын физикалық қорлаудан айырмашылығы, қарым-қатынастағы қорлау ашық емес және ұзақ уақыт бойы байқалмай жалғасуы мүмкін.

Кибербуллинг-бұл құдалау, қорқыту, ұятқа қалдыру немесе басқа адамды нысанаға алу үшін технологияны қолдану. Ересек адам қатысқан кезде, бұл киберқылмыстың немесе кибersталкингтің анықтамасына сәйкес келуі мүмкін, бұл заңды салдары болуы мүмкін және түрмеге қамауды қамтуы мүмкін. Бұған электрондық поштаны, жедел хабарламаларды, әлеуметтік медиа веб-сайттарды (мысалы, Facebook), мәтіндік хабарламаларды және ұялы телефондарды пайдалану арқылы қорқыту кіреді. Кибербуллинг бастауыш мектепке қарағанда орта мектепте жиі кездеседі деп айтылады.

Интернет адамдарға шектеулі есеп беруді және сүзгінің болмауын қамтамасыз етеді. Интернетті пайдалану арқылы қорқыту оңайырақ және шектеулі болуы мүмкін; интернеттегі дезингибирлеу әсері. Қорлау үшін технологияны қолдану интернеттегі біреудің беделіне нұқсан келтіруі мүмкін. Интернетте орналастырылған ақпарат, егер оны орналастырған адам немесе платформа жоймаса, кейде болмаса, онда мәңгі қалады. Болашақ жұмыс берушілер мен интернетке қол жетімді адамдар басқа адамдардың сандық ізін және басқаларға қалай қарағаныңызды көре алады. Кибербуллингтің тағы бір проблемасы-оған басқа адамдар қатысуы мүмкін. Технология, әсіресе әлеуметтік медианы пайдалану басқаларға жағымды немесе жағымсыз болсын, бөлісуге немесе мазмұнды бөлісуге мүмкіндік береді.

Ұжымдық қорлау тактикасын жәбірленушіге немесе жәбірленушіге қарсы бірнеше адам қолданады. Ұжымдық қорлау моббинг деп аталады және кез-келген жеке қорлауды қамтуы мүмкін. Әлеуметтік медиа троллинг, әдетте, жеке оқырман ретінде қарастырылғанымен, кейде демеушілік ететін астротурферлердің ұйымдасқан қызметі болып табылады.

Моббинг дегеніміз-отбасы, құрдастар тобы, мектеп, жұмыс орны, аудан, қоғамдастық немесе онлайн сияқты кез-келген контексте жеке адамды жеке адамдар тобымен қорлау. Бұл жұмыс орнындағы эмоционалды зорлық-зомбылық түрінде болған кезде, мысалы, әріптестерді, бағыныштыларды немесе басшыларды біреуді жұмыс орнынан қуу үшін "біріктіру", қауесет, жалған, қорқыту, қорлау, беделін түсіру және оқшаулау арқылы, оны зиянды, жыныстық емес, нәсілдік емес/нәсілдік емес деп те атайды.жалпыға бірдей қудалау.

Мен қорқытудың алдын алуға қалай көмектесе аламын?

Балаңыздың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің алғашқы қадамы, мейлі ол жеке болсын, мейлі онлайн болсын, оның мәселе туралы білетініне көз жеткізу.

1. Балаларыңызға қорлау туралы айтыңыз

Олар қорлаудың не екенін білгеннен кейін, бұл олармен немесе басқа біреумен болғанына қарамастан, сіздің балаларыңызға оны анықтау оңайырақ болады.

2. Балаларыңызбен ашық және жиі сөйлесіңіз

Балаларыңызбен қорлау туралы көбірек сөйлескен сайын, олар мұны көрсе немесе өздері бастан өткерсе, сізге соғұрлым сабырлы болады. Балаларыңызбен күнделікті сөйлесіп, олардан мектепте өткізген уақыты және олардың сабақтары мен іс-шараларына ғана емес, сонымен қатар олардың сезімдеріне де қызығушылық танытып, онлайн режимінде не істейтіні туралы сұраңыз.

3. Балаңызға жағымды үлгі болуға көмектесіңіз

Қудалауға үш тарап қатысады: жәбірленуші, қылмыскер және сырттан бақылаушы. Балалар қорлаудың құрбаны болмаса да, олар өз құрдастарына ашықтық, құрмет және мейірімділік таныту арқылы қорлаудың алдын алады. Егер олар қорқытудың куәсі болса, олар жәбірленушіге қосыла алады, қолдау көрсете алады және/немесе қорқытуға байланысты мінез-құлыққа күмән келтіруі мүмкін.

4. Балаңыздың өзіне деген сенімділігін арттыруға көмектесіңіз

Балаңызды сабаққа қатысуға немесе сіздің қоғамдастыққа ұнайтын іс-шараларға қатысуға шақырыңыз. Бұл сонымен қатар сенімділікті арттыруға, сондай-ақ ортақ мүдделері бар достар тобын құруға көмектеседі.

5. Үлгі болыңыз

Балаңызға басқа балалар мен ересектерге мейірімділік пен құрметпен қалай қарау керектігін көрсетіңіз, айналаңыздағы адамдарға да солай жасаңыз, соның ішінде басқаларға қатыгездікпен қараған кезде сөйлеңіз. Балалар ата-аналарына өзін қалай ұстау керектігі, соның ішінде Интернетте не жариялау керектігі туралы мысалдар ретінде қарайды.

6. Олардың онлайн тәжірибесінің бір бөлігі болыңыз

Балаңыз пайдаланатын платформаларды қарап шығыңыз, оған онлайн және офлайн әлем қалай байланысты екенін түсіндіріңіз және оған желіде кездесетін әртүрлі қауіптер туралы ескертіңіз.

Қорқыту куәгерлерінің ерекшеліктері аз дәрежеде зерттелген. Сонымен қатар, бұл топ,

бір жағынан, өте жасанды — әртүрлі зерттеулерге сәйкес, мектептегі әйгілі қорқыту балалар мен жасөспірімдердің 80% - на дейін болды. Екінші жағынан, қорқытудың куәгерлер тобы-бұл өте бейтарап көзқарас және пове Дания мотивациясы. Үшіншіден дәл осы куәгерлер тобы семантикалық детерминацияны білдіреді. қорқыту: жасөспірімдердің қорқытуы куәгерлер үшін, олардың арасында және олардың қолдауымен және мақұлдауымен олардың салдарын мойындау және анықтау үшін орын алады. Қорқытудың куәгерлері белсенділік дәрежесі мен фокусына байланысты көрінеді: қудалаушылардың көмекшілері төмен социометриялық мәртебемен, жеткілікті жоғары авторитарлықпен, өзін-өзі бағалау деңгейімен, оның тартымдылық деңгейлерімен сипатталады; қорғаушылар өте жоғары социометриялық сипаттамаларға ие, қарым-қатынаста қанағаттанудың жоғары деңгейі, өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейі. Бейтарап ыдыс - аяқтар жеткілікті жоғары социометриялық мәртебемен, жоғары коэффициентпен, жоғары төзімділікпен, қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

Нәтижелер мен талқылау. Нәтижелер білім беру ұйымдарының жасөспірімдер ортасында буллингтің себептерін анықтау және алдын алу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Профилактикалық жұмыс әлеуетті "буллерлермен" және "құрбандармен" жеке-жеке жүргізілуі керек, ал буллингтің алдын алу бойынша топтық жұмыс Білім беру ұйымындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша жақсы нәтиже алу үшін бүкіл мектепте және әр сыныпта бөлек жүргізілуі керек.

Сондықтан, жасөспірім кезіндегі қорқытудың алдын алудың негізгі стратегиясы, біріншіден, білім беру процесінің барлық субъектілерінің мінез-құлқын өзгертуге бағытталуы керек, ең алдымен ересектер: мұғалімдер мен ата-аналар - тек бір ғана жасөспірім емес; екіншіден, жасөспірімдердің қорқытуындағы профилактикалық жұмыстың негізгі мекен-жайы, болып табылады жарлық куәгерлер бар; ішінде үшіншіден, алдын-алу бағдарламасы айқын болуы керек әлеуметтік ат мәтін. Эксперименттер барысында жасөспірімнің мінез-құлқы бірнеше рет жұмыс істеуі керек және білім беру процесіне кері байланыс енгізу керек, оның мазмұнында қорқытудың нормативтілігі, оның жәбірленушіге де, бұзақылар мен қорқыту куәгерлеріне де әсер ету сезімталдығы ұсынылуы керек.

Қорытынды. Осылайша, жүргізілген талдау негізінде буллинг өзін қорғай алмайтын адамға қатысты бір адам немесе адамдар тобы жүйелі түрде ұзақ уақыт бойы жүзеге асыратын зорлық-зомбылық деп түсініледі және бұл әрекеттер жәбірленушіге ұзақ уақыт бойы зиян келтіруге және залал келтіруге бағытталған деп қорытынды жасауға болады., құқық бұзушы үшін зорлық-зомбылықтың психологиялық немесе физикалық қанағаттануы..

Әдебиеттер тізімі

1. Волкова Е.Н., Цветкова Л.А., Волкова И.В. Методологические основания для разработки программ профилактики подросткового буллинга // Сибирский психологический журнал, 2019, № 74, С. 88-100.
2. Бутенко В.Н., Сидоренко О.А. Буллинг в школьной образовательной среде: опыт исследования психологических особенностей «Обидчиков» и «Жертв» // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева, 2015, С. 138-143.
3. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. – 2013. – № 3. – С. 149–159.
4. Волкова И.В. Эмпатия, аффилиативная тенденция и чувствительность к отвержению у подростков — участники буллинга // Герценовские чтения: психологические исследования в образовхождение: Материалы I Международной научно-практической конференции. В 2-х частях / Под общая редакция Л.А. Цветковой, Е.Н. Волковой, А.В. Микляевой. Санкт-Петербург, 2018. С. 172–179.

5. Глазман О.Л. Психологические особенности участников буллинга // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2009. № 105. С. 159–165.
6. Польская Н.А. Взаимосвязь показателей школьного буллинга и самоповреждающего поведения в подростковом возрасте // Психологическая наука и образование. 2013. № 1. С. 39–49.
7. Сафронова М.В. Буллинг в образовательной среде — мифы и реальность // Мир науки, культуры, образование. 2014. № 3 (46). С. 182–185.

Аннотация

Статья посвящена моделированию профилактики буллинга среди школьников подросткового возраста ее обоснованию и описанию. Автором обоснована актуальность проблемы буллинга среди школьников подростков, которая заключается в широком распространении среди подростков различных форм конфликтов. Одной из форм деструктивного конфликтного взаимодействия является буллинг. Он отличается остротой и длительностью последствий, проявляющихся у всех его участников. Буллинг в школьной среде негативно отражается на развитии личности подростка. В статье отражены данные отечественных и зарубежных исследований, указывающие на высокую степень распространения данного явления в среде школьников подросткового возраста. Работа содержит изучение природы подросткового буллинга. К факторам возникновения буллинга автор относит две группы факторов: индивидуальные факторы, групповые факторы. В результате автор приходит к выводу о педагогическом характере необходимой превентивной деятельности. В работе обосновывается использование метода моделирования при проектировании и организации профилактической деятельности. В статье предъявляется оригинальная модель профилактики буллинга среди школьников подросткового возраста. В статье раскрывается цель, принципы, уровни, содержание деятельности и этапы, профилактики буллинга среди школьников подросткового возраста. Источники, цитируемые в настоящей работе, отражают современную точку зрения на исследуемую проблему.

Abstract

The article is devoted to modeling the prevention of bullying among teenage schoolchildren, its justification and description. The author substantiates the relevance of the problem of bullying among adolescents, which consists in the widespread occurrence of various conflicts among adolescents. One of the types of interaction of destructive conflicts is intimidation. It is characterized by the severity and duration of the consequences manifested in all its participants. Bullying in the school environment negatively affects the development of a teenager's personality. The article presents data from domestic and foreign studies showing a high degree of prevalence of this phenomenon among teenage schoolchildren. The paper investigates the nature of bullying by teenagers. The author attributes two groups of factors to the factors of bullying: individual factors, group factors. As a result, the author concludes about the pedagogical nature of the necessary preventive activities. The paper substantiates the application of the modeling method in the design and organization of preventive activities. The article presents its own model for the prevention of bullying among teenage schoolchildren. The article describes the purpose, principles, levels, content and stages of activity, prevention of bullying among teenage schoolchildren. The sources given in this paper reflect the current vision of the problem under study.

УДК 821.161.1

А.А. Джунисова*, Р.И. Думчебаева, Г.С. Басанова, Д.Х. Майлиева
к.ф.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** ms.aad19@mail.ru

ПРИМЕТЫ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И. БУНИНА «ТАНЬКА», А. ЧЕХОВА «НАЛИМ» И «МАСКА» (НА 1,2,3 ЭТАПАХ)

Аннотация

В данной статье в системном плане рассматриваются произведения «Танк», «Налим», «Маска». Цель исследования – определить содержательные и формальные признаки эпического произведения. Основное внимание уделяется реалистическому изображению на всех четырех этапах анализа эпического произведения по изоморфному принципу. Этот принцип закономерен связи «хаоса» и «порядка», раскрывающей взаимосвязь между содержанием и формой в изучаемых произведениях «Танк», «Налим», «Маска». Реалистический характер изображения, определяемый на первом этапе, систематически обосновывается на втором этапе через конфликт личности, затем уточняется на третьем этапе и находит свои признаки на четвертом этапе. В результате раскрывается жанровая форма, жанр и жанровая разновидность наряду с характером изображения, определяются тема, идея, родовые примет, стиль произведения.

Ключевые слова: жанр, система содержания и формы**,** нереалистический характер изображения, авторская установка, конфликт личности, эпическое произведение.

Введение

Произведение «Танька» [1] еще малоизвестного И. Бунина было опубликовано в народническом журнале «Русское богатство» в 1893 г. «Налим» А.Чехова [2] издан в 1885 г. в «Петербургской газете». «Маска» А. Чехова [3] написана в 1884 г. в журнале «Развлечение».

Теоретический анализ

Избранные нами произведения впервые раскрываются через методологию и методику комплексного изучения 4-уровневой системы содержания и формы художественного произведения [4]. При этом будут проанализированы три этапа.

Результаты и их обсуждение

Первый этап – анализ названия. Смысловое значение названия произведения: «Танька» – женское имя. *Знаковый смысл* – в чувстве *неоднозначности*. Словарное значение названий: «Налим» – хищная пресноводная рыба семейства тресковых [5], «Маска» – перен. притворный вид, видимость (какого-нибудь чувства) [6]. Знаковый смысл – в интересе («Налим»), в двойственности («Маска»). Обратимся к фабуле: в контексте «Таньки» – в выражении конфликта неоднозначности и однозначности: суффикс субъективной оценки в имени маленькой героини выражает, с одной стороны, некое пренебрежение, с другой, привычное для сельского менталитета обращение не только к близкому, но и к соседу. Тогда как в «Налиме» – в интересе и безразличии, в «Маске» – в двойственности и однозначности. К названиям отсутствует антоним, указывая на реалистический характер изображения. Ритмико-интонационный уровень доминирует ввиду функциональной паузы («Танька»), многоточия и восклицательного знака в конце развязки («Маска»). После знакомства с сюжетом и образами героев возможно полностью постичь суть произведения. Это говорит о главенстве сюжетно-композиционного уровня во всех анализируемых произведениях. Жанровая разновидность во всех произведениях – психологическая, поскольку название

связано с внутренними переживаниями личности. В «Налиме» все действия героев направлены на поимку рыбы, которую трудно изловить, в «Таньке» изображаются чувства, поступки героев разного возраста и сословия, при этом один влияет на другого, в «Маске» развертывается ситуация на бал-маскараде, вызванная поведением и отношением группой лиц.

На втором этапе обозначим границы развязки, что обусловлено его функцией – определить объектную тему, т.е. конфликт личности. Передать положение простого народа. Завязка соотносится с шестым микрофокусом по второму критерию – последними событиями и переживаниями в жизни героя («Танька»), с четвертым отрезком текста по второму критерию («Налим»), со второй смысловой частью по второму критерию («Маска»). Наличие экспозиции как прошлого времени свидетельствует о малой жанровой форме произведений. Содержание объектной темы прояснится при анализе развязки.

Третий этап – анализ развязки. Ею в произведении «Танька» И. Бунина выступают последние два абзаца, раскрывающие тему беспокойства. Доминирует эпический род: повествуется о реакции Павла Антоновича в кабинете; о сне Таньки. Большое значение имеет экспрессивная лексика («старинные песни», «снился», «решительно», «казалось», «неприлично», «неловко», «нехорошо»); метафоры («трепетали и потухали огоньки – звезды»); сравнения («как холодный пушок», «как белым мехом, инеем»). Малая жанровая форма обусловлена 6 предложениями, 2 ситуациями, два героя (Танька, Павел Антоныч). «Событие самого рассказывания» [7] служит чертой драматического рода. *Жанровая разновидность* в развязке текста «Танька» («Павел Антоныч…») – психологическая. Завершающее предложение («Снился ей Васька, часовые рулады, слышалось, как мать не то плачет, не то поет в темной дымной избе старинные песни...») при отсутствии антонимов выражает чувство беспокойства, что является *его потенциальным смыслом*. Однако антонимы обнаруживаются в самом отрезке текста («белые хоромы» – «в темной дымной избе») в подтверждение психологического конфликта спокойствия и беспокойства. Беспокойство старика по поводу сына сменяется умиротворенным состоянием, связанным с образом маленькой Таньки. Ситуация заботливости, проявленная стариком чужому ребенку, является естественной реакцией и представлена в реалистическом ключе. Перетекание чувств спокойствия и беспокойства в каждом из героев указывает на постмодернистское отображение. Внутренний мир героини предстает в параллели с изображением картины зимней ночной природы. Сон девочки своего рода прием, который позволяет передать контрастность желаемого и реального. В этом проявление романтического метода изображения. Эмоциональная лексика, метафора и сравнения, многоточия, прием повтора («иней», «снился») с доминированием цифры 2 (в подтверждение потенциальному смыслу, т.е. беспокойству) – экспрессионистский план.

Активный центр в чеховском произведении «Налим» состоит из одного маленького абзаца из двух предложений. О малой форме говорят и упоминание рыболовов в одной ситуации. Его тема – в неожиданном. Речь идет об упущенной рыбе и реакции рыболовов. Эта реакция выражается выразительной лексикой («вдруг неожиданно», «растопыривают руки», «слышат сильный всплеск», «уже поздно») через «событие самого рассказывания». Тип начальной синтагмы («Налим») – психологическая. Антонимы («все растопыривают руки» – «налим – поминай как звали») в последнем предложении подтверждают психологическое противостояние неожиданного и ожидаемого. Повтор слов («налим» - 2) с символикой цифры 2 беспокойство в унисон передают состояние от неожиданного, что вполне естественно от упущенной возможности. В произведении писателем показана взаимосвязь человека и природы, крестьянина и барина, о необходимости понимать язык природы.

Развязкой в «Маске» служит заключительный абзац, раскрывающий тему волнения. Повествуется о диалоге между интеллигентами, которые повеселели и успокоились, проводив Пятигорова. Диалог наряду с «событием самого рассказывания» являются

формами драматического рода. Экспрессивная лексика («Негодяй», «подлый человек», «благодетель!», «нельзя!»), повтор восклицательного знака и многоточия передают борьбу облегчения и волнения. Малый объем, действие двух героев в одной ситуации характерно малой жанровой форме. Жанровая разновидность («Проводив Пятигорова...») – психологическая. В последнем предложении не наблюдаем авторской установки. В самой смысловой части однако они присутствуют («негодяй» - «благодетель»). Реалистична смена реакции интеллигентов по обстоятельству на власть имущего. Неоднозначная характеристика герою из уст Евстрата дается в постмодернистском свете.

Выводы

Нами на каждом из трех этапах системного анализа изучены и раскрыты приметы содержания (фабула), содержания и формы (знаковый смысл), формы (характер изображения, жанровая форма, жанровая разновидность, метод изображения).

Список литературы

1. Бунин И.А. Собрание сочинений в 4-х тт.: Т.1. – М.: Издательство «Правда», 1988. – С. 169-179.
2. Чехов А.П. Избранные сочинения в двух томах: Т.1. Рассказы и повести 1880-1895 годов. – Алма-Ата.: Жазушы, 1983. – С. 59-62.
3. Чехов А.П. Избранные сочинения в двух томах: Т.1. Рассказы и повести 1880-1895 годов. – Алма-Ата.: Жазушы, 1983. – С. 49-52.
4. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А. и др. Методология и методика комплексного изучения четырехуровневой системы содержания и формы лирического, эпического и драматического текстов: учебное пособие / А.Е. Кулумбетова, А.А. Джунисова. – Алматы: TechSmith, 2019. – 164 с.
5. Ожегов С.И. и Шведов Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ООО «ИТИ Технология», 2006. – С. 385.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: «Русский язык», 1986. – С. 292.
7. Бахтин М.М. Форма времени и хронотопа в романе. – М.: ХЛ, 1975. – С. 403.

Түйін

Бұл мақалада «Танька», «Налим», «Маска» шығармалары жүйелі түрде қарастырылады. Ұстанған бағытымыз – эпикалық шығармадағы мазмұндық және пішіндік белгілерін айқындау. Мұнда эпикалық шығарманы изоморфтық қағида бойынша талдау жасаудың барлық төрт кезеңінде реалистік бейнелеуге басты назар аударылады. Бұл қағида «Танька», «Налим», «Маска» шығармалары мәтін жүйесінде қарастырылған категориялардың мазмұны мен пішінінің арақатынасын ашып көрсететін «хаос» пен «тәртіптің» заңды байланысына ұқсас келеді. Бірінші кезеңде анықталған реалистік бейнелеу сипаты екінші кезеңде жүйелі түрде тұлғаның қақтығысы арқылы дәлелденеді, соңынан үшінші кезеңде реттеледі, төртіншіде өз белгілеріне тап болады. Нәтижесінде анықталып отырған бейнелеу сипатымен бірге ертегінің жанрлық пішіні, жанры, жанрлық түрі нақтыланып, шығарманың тақырыбы, идеясы, эпикалық белгілері, стилі анықталады.

Abstract

In this article stories work "Tan'ka", "Nalim", "Maska" is considered in the systematic plan. The main aim is identification of substantial and formal signs in fabric of epic work of stories. Thus the special attention is paid to a problem of the realistic image at all four analysis stages of epic work by the principle of isomorphism. Isomorphism is adequate to natural communication of "chaos" and "order" in correlation of the contents and a form of the studied categories in system of the texts. The realistic character of the image revealed at the first stage systemically confirmed on the second through the conflict of the personality, then will be corrected on the third, finding the signs on the fourth. As a result for comprehension of character of the image the genre form, a genre, a genre version are concretized, the subject, idea, patrimonial signs, style of story work are revealed.

УДК 379.8

Г.Б. Жунисов, Е.М. Утебеков, А.О. Мусаев*, М.С. Кенжеев
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** adilbek.kilibaev@mail.ru

ПРОПАГАНДА И ПРИВЛЕЧЕНИЕ К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ

Анотация

Статья посвящается привлечению и пропаганде к здоровому образу жизни. Здоровый образ жизни - это задача, требующая разрешения и исследования. Подходить к ней нужно не только в целом всем обществом, но и каждому самостоятельно не мешало бы задуматься о том, что в этой жизни ему ценности дорого. Каждый должен понимать, что никакие материальные и другие ценности будут ему не нужны, если у него не будет здоровья. Здоровье — бесценное достояние не только каждого человека, но и всего общества. Каждому из нас присуще желание быть сильным и здоровым, сохранить как можно дольше подвижность, бодрость, энергию и достичь долголетия. Эта главная ценность жизни. Для построения профилактических программ важно понимать на какую категорию населения направлено воздействие, каковы его временные рамки, осуществляется ли это воздействие на саму личность или на окружающую ее среду и в какой форме это происходит.

Ключевые слова: ЗОЖ, оздоровительные мероприятия, физкультура, правильное питание, вредные привычки, экология.

Актуальность исследования. Люди с годом в год становятся безразличными своему здоровью. Итогом безразличия различные заболевания и последствия, влияющие на состояние организма. В статье рассматриваются важнейшие аспекты и проблемы привлечения и пропаганды к здоровому образу жизни и пути их решения.

Цель **исследования.** Обосновать научно влияние здорового образа жизни для человека, что он должен знать, соблюдать и по мере своей возможности соблюдать.

Материалы и методы исследования. Для данной статьи использовались литературные источники и методические документы по данной тематике.

Результаты и их обсуждения. Одной из важнейших проблем человечества является формирование здорового образа жизни. Согласитесь, что здоровье - это бесценное достояние не только каждого человека, но и всего общества. Когда здоров человек - здорова семья, а из здоровой семьи складывается здоровая нация будущего государства.

Что же такое здоровый образ жизни? Это комплекс оздоровительных мероприятий, обеспечивающих гармоничное развитие и укрепление здоровья, повышение работоспособности людей, продление их творческого долголетия.

Основные элементы здорового образа жизни – плодотворная трудовая деятельность, оптимальный двигательный режим, личная гигиена, рациональное питание, отказ от вредных привычек и, конечно же, закаливание.

На здоровье человека, как известно, оказывают влияние и биологические, и социальные факторы, ведущую роль среди которых играет труд. Труд - непременное и естественное условие жизни, без которого "...не был бы возможен обмен веществ между человеком и природой, т. е. не была бы возможна сама человеческая жизнь". Труд дает человеку радость творчества, самоутверждения, воспитывает в нем целеустремленность, упорство, сознательное отношение к окружающему и др. Захватывающая работа увлекает, доставляет истинное наслаждение, отодвигает усталость, является прочной основой физического и психического здоровья.

Человек всегда должен стремиться к развитию таких физических качеств, как сила, ловкость, быстрота, выносливость. У каждого из нас множество дел, которые требуют физических усилий, надежной закалки. При составлении распорядка дня особенно важно определить сроки и продолжительность активного и пассивного отдыха. В частности, определенное время отводите оздоровительным занятиям и тренировкам. В процессе систематических занятий физическими упражнениями не только укрепляется здоровье, но и улучшаются самочувствие и настроение, появляется чувство бодрости, жизнерадостности.

Недостаток движений отрицательно сказывается на здоровье человека. Регулярные занятия физическими упражнениями и спортом, утренняя зарядка, физкультминутки, прогулки, туризм и призваны компенсировать двигательное голодание, или, как говорят ученые, гиподинамию.

Испытанное средство укрепления и повышения работоспособности - оптимальный двигательный режим в виде регулярных занятий физической культурой и спортом. Тренировки и оздоровительные занятия способствуют укреплению здоровья и развитию физических способностей детей и молодежи, сохранению жизненно важных навыков в среднем и зрелом возрасте, профилактике неблагоприятных возрастных изменений у пожилых людей.

Непременное слагаемое здоровья - рациональное питание. Оно обеспечивает человека энергией и веществами, из которых строится организм, и которые регулируют обменные процессы. По подсчётам учёных за 70 лет жизни человек съедает примерно 8 т хлебобулочных изделий, 11-12 т картофеля, 6-7 т мяса и рыбы, 10-12 тыс. яиц и выпивает 10-14 тыс. литров молока! Причем на процесс еды он тратит около 6 лет жизни! Негативное влияние на организм оказывает как избыточное, так и недостаточное питание. При чрезмерном питании в значительной мере увеличивается масса тела, что может привести к ожирению, а, в конечном счете, к различным заболеваниям сердечно-сосудистой системы, диабету, нарушениям обмена веществ. При недостаточном питании человек резко худеет, ухудшается его самочувствие, падает работоспособность, снижается иммунитет. Вот почему так важно соблюдать правила рационального, сбалансированного и полноценного питания.

Сегодня, большинство употребляет большое количество некачественной пищи, пищи лишенной основных компонентов (полуфабрикаты, фаст фуды, энергетические напитки), нужных организму и здоровому пищеварению. В результате чего, организм постоянно перегружен совершенно ненужным и бесполезным грузом, отнимающим наши жизненные силы. Поэтому для коррекции питания мы применяем БАДы (биологически активные добавки), которые дают организму все нужные компоненты для нормальной работы и восстанавливают нарушения в организме, приобретенные за долгие годы неправильного образа жизни.

Отказ от вредных привычек (алкоголь, табак, наркотики) - также непременное условие здорового образа жизни. В этих злостных разрушителях здоровья кроется причина многих опасных заболеваний, резко сокращающих продолжительность жизни.

Нерациональное использование телефона, который в большей степени облучает организм человека и отрицательно влияет на центральную нервную систему.

Мощное оздоровительное средство- физкультура и спорт. С его помощью можно избежать многих болезней, продлить жизнь и на долгие годы сохранить трудоспособность, умение радоваться жизни. Физкультура оказывает общеукрепляющие действие на организм, повышает тонус центральной нервной системы, улучшает кровообращение, нормализует обмен веществ.

Сознательное и ответственное отношение к здоровью как к собственному капиталу должно стать нормой жизни и поведения всех людей. Повсеместное утверждение здорового образа жизни - дело общемировой значимости, всенародное, и в то же время оно касается каждого из нас в целом.

Казалось бы, все ясно. Но на практике получается не совсем так. Мы все с вами являемся свидетелями того, что из года в гор ухудшается состояние здоровья населения республики, областей в целом. Этому способствуют социально-экономические факторы, ухудшение экологической обстановки, заметное снижение двигательной активности, неуверенность в завтрашнем дне, отсутствие веры в самого себя, семью, как опоры общества и т. д.

Если посмотреть на статистику, то мы видим следующее:

8% - зависит от деятельности системы здравоохранения;

58% - от образа жизни;

23% - от экологической обстановки;

11% - от правильного рационального питания.

Как видите, ко всем прочим проблемам прибавилась еще одна серьезная проблема - курение и наркомания. Среди причин ее распространения отмечаются: увеличение свободного времени без его организации, разрушение системы внешкольного воспитания, а самая главная причина - любопытство, вызванное публикациями, передачами по радио и телевидению, фильмами, связанными с наркотическими средствами.

Здоровье женщин - матерей в значительной степени определяется состоянием его в подростковом возрасте. Данные многолетних исследований показывают, что практически у каждой десятой девочки (14-17 лет) отмечено дисгармоничное развитие, у каждой четвертой нарушение скелета, в 14% случаев выявляется артериальная гипертония. Изменения в состоянии здоровья более чем у 30% девушек позволяет отнести их в группу с хроническими заболеваниями. В результате, от больных родителей рождаются больные дети, а значит, в будущем - больные родители.

Вызывает тревогу и болезнь цивилизации - гиподинамия. Если раньше простой физический труд в основном удовлетворял потребность организма в мышечной деятельности, то сейчас ситуация резко изменилась. Прежде всего, это связано с урбанизацией, механизацией и автоматизацией, компьютеризацией труда, развитием средств связи, транспорта, бытовой техники. Наука не стоит на месте. Это, конечно, хорошо, но! Сидячий образ жизни вредит здоровью, вызывает рост заболеваемости. И, тем не менее, он охватывает все больше слоев населения, и его преодоление стало острой социальной проблемой. А роль и значение медицинских мер в этом малоэффективны. Значит, необходимы другие пути. Какие?

Исходя из вышеперечисленного предлагает следующее:

1. в рамках бюджетного финансирования необходимо использовать финансовые средства для развития профилактики в виде перераспределения ресурсов внутри здравоохранения. Развитие профилактики требует перераспределения финансирования внутри сектора здравоохранения, отказ от финансирования на койко-день и переход на финансирование на душу населения. Одним из источников финансовой поддержки профилактики на уровне первичного здравоохранения могут стать средства страховых организаций, фонда обязательного медицинского страхования.

2. гигиеническое обучение и воспитание, формирование здорового образа жизни, воспитание общей культуры здоровья - важнейшая часть существования человека в современном мире. Дефицит знаний по вопросам здорового образа жизни снижает уровень здоровья’“ населения, способствует распространению вредных привычек и факторов риска возникновения заболеваний. Поскольку процесс формирования здоровья должен быть непрерывным и последовательным, то реализацию курсов и программ гигиенического воспитания в учебных заведениях предпочтительнее возлагать на педагогов, прошедших у врачей-специалистов по гигиеническому и психическому воспитанию расширенную подготовку. Поэтому необходима корректировка программ подготовки в ВУЗах как педагогов, независимо от профиля преподаваемого ими предмета, так и врачей, независимо от специальности.

3. санитарная пропаганда прошлых лет не приносила ощутимых результатов в формировании ЗОЖ и заметным образом не влияла на демографические показатели населения. Поэтому необходимы новые подходы в укреплении здоровья, определения мотиваций, поиск иных путей побуждения сознания на укрепление и сохранение физического и психического здоровья каждого человека, поддержание его активной долголетней жизни. Необходим комплексный подход по формированию у населения навыков здорового образа жизни. А это значит, должна быть разработана и принята Государственная программа здорового образа жизни на государственном уровне. Программа, которая предусматривала бы создание нормальных социально-экономических и экологических условий, стимулирующих здоровый образ жизни, снижение общего уровня заболеваемости, инвалидности и преждевременной смертности, формирование у каждой потребности в здоровом образе жизни.

Общеизвестно, что занятия физической культурой и спортом, наряду с прямым положительным эффектом, значительно снимают воздействие негативных факторов социальной среды на человека. Физическая активность способствует отказу от вредных привычек, повышает здоровье, работоспособность, способствует увеличению сопротивляемости организма экологически неблагоприятной окружающей среде.

Все забывают о таком народном изречении, как: «В здоровом теле - здоровый дух». Тем не менее, оно очень актуально. Ведь здоровье подразумевает не только физическое и психическое благополучие, но и нравственное. Моральные качества человека, его мышление, психические способности; начала, определяющие поведение и действия людей, их внутренняя моральная сила (проще говоря, «дух») определяются, прежде всего, физическим и психическим здоровьем.

Повернуть человека лицом к своему здоровью - очень и очень сложно, но решать эту проблему жизненно важно. И решать ее нужно сообща. Здоровье помогает нам выполнять наши планы, успешно решать основные жизненные задачи, преодолевать трудности, а если придется, то и значительные перегрузки. При встречах, расставаниях с близкими и дорогими людьми мы желаем им доброго и крепкого здоровья, так как это - основное условие и залог полноценной и счастливой жизни.

Список литературы

1. Березин И.П., Дергачев Ю.В. Школа здоровья. - Москва: Моск. рабочий, 1989, 219 с.
2. Слагаемые здоровья : О рацион. питании / В. И. Воробьев. Москва: Знание, 1987, 188 с.
3. Жеребцов А.В. - М.: Физкультура и труд. - 2006. - 211 с.
4. Зверев И.Д. Книга для чтения по анатомии, физиологии и гигиене человека. - М.: Знание, 2004, 114 с.
5. Физическое воспитание : [Учеб. для вузов / Н. И. Пономарев, В. И. Столяров, В. У. Агеевец и др.; Редкол.: В. А. Масляков (гл. ред.) и др.]. - Москва : Высш. шк., 1983. - 391 с.
6. Книга о здоровом образе жизни / Г. И. Куценко, Ю. В. Новиков. Москва: Профиздат, 1987, 250 с.
7. Берегите здоровье! (О режиме здоровой жизни) / Л. А. Лещинский. Москва: Медицина, 1985, 62 с.
8. Общая гигиена / А. А. Минх. Москва: Медицина, 1984, 479 с.

Түйін

Мақала салауатты өмір салтын тартуға және насихаттауға арналған. Салауатты өмір салты-бұл рұқсат пен зерттеуді қажет ететін міндет. Оған бүкіл қоғам ғана емес, сонымен бірге әркім өз бетінше жақындауы керек, бұл өмірде оның құндылықтары қымбат екендігі туралы ойлауға кедергі болмайды. Әркім денсаулығы болмаса, оған ешқандай материалдық және басқа құндылықтар қажет болмайтынын түсінуі керек. Денсаулық-бұл әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның баға жетпес

байлығы. Біздің әрқайсымызда мықты және сау болуға, мүмкіндігінше ұтқырлықты, сергектікті, энергияны сақтауға және ұзақ өмір сүруге деген ұмтылыс бар. Бұл өмірдің басты құндылығы. Профилактикалық бағдарламаларды құру үшін халықтың қай санатына әсер ету бағытталғанын, оның уақыт шеңбері қандай екенін, бұл адамның өзіне немесе оның қоршаған ортасына әсер ететінін және оның қандай формада болатынын түсіну маңызды.

Abstract

The article is dedicated to attracting and promoting a healthy lifestyle. A healthy lifestyle is a task that requires resolution and research. It is necessary to approach it not only as a whole by the whole society, but also for everyone to think independently about what values are dear to him in this life. Everyone should understand that they will not need any material or other values if they do not have health. Health is an invaluable asset not only for every person, but also for the whole society. Each of us has a desire to be strong and healthy, to maintain mobility, vigor, energy and achieve longevity for as long as possible. This is the main value of life. To build preventive programs, it is important to understand which category of the population is affected, what its time frame is, whether this impact is carried out on the individual himself or on his environment and in what form it occurs.

УДК 83.237

Ш.И. Исабаев, С.Е. Калдыкозова, М.К. Рысбаева*
магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.п.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** mayra.rysbayeva@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные вопросы интегрированного обучения в современной школе. Авторы проанализировали существующие на данный момент виды интеграции в школе. В современной методике, интегрированный подход изучения языка понимается как «взаимное обучение четырем видам речевой деятельности» или, по другой трактовке, «органичное сочетание сознательных и бессознательных компонентов в процессе обучения, то есть параллельно освоение лингвистических знаний и речевых навыков». Согласно концепции зарубежных стран, основным фактором глобального обучения является увязка полученных навыков владения иностранным языком с приобретенными, а также совместное использование традиционных и дистанционных средств обучения для обеспечения практической подготовки детей к разговорной и коммуникативной деятельности. По словам Е.Н.Солововой, существует разница между изучением устного и письменного языков; аудированием, говорением, чтением, написанием готовой и неподготовленной речи и т.д. В обучении каждому из указанных видов и форм речи решаются свои методические задачи и используются упражнения, адекватные формируемой деятельности, выполнение которых должно способствовать овладению требуемыми навыками и умениями.

Ключевые слова: интегрированный подход, формирование, интеллектуальная личность, учение, воспитание, обучающиеся.

Общая методология считается одним из наиболее эффективных и фундаментальных методов в педагогической практике современности. Вопрос сочетания обучения с воспитательной работой остается наиболее актуальным вопросом в области современного образования. Их важность зависит от новых социальных потребностей общества в школах. Главное преимущество комплексного подхода заключается в получении более широкого представления об окружающем нас мире. Изучение школьных предметов само по себе не позволяет получить всестороннее представление об объектах, процессах и явлениях окружающего мира.

Современная система образования направлена на формирование образованной, интеллектуально развитой личности с целостным мировоззрением. Разделение предметов является одной из причин фрагментации знаний учащихся. В то время в современном мире наблюдалась общая тенденция к всесторонней интеграции. Слово «интеграция» происходит от латинского integer (целое), что означает «объединение в одно целое каких-либо частей, элементов» [1]. Образование имеет давнюю традицию интеграции. Она развивалась с семнадцатого века великими учеными Я.А. Коменского, Дж. Локка, И. Г. Песталоцци, И.Ф. Гербарт и К. Д. Ушинского. Основным сохраняя фактором при рассмотрении темы интеграции является нахождение взаимосвязи между научным процессом и его практическим применением.

Энциклопедический философский словарь дает следующее определение интеграции: «интеграция (от лат. integer –абсолютный, цельный, неизменный) - это процесс или действие, ведущее к целостности; единству, связи, восстановлению единства; в философии Спенсера интеграция означает преобразование невидимого распыленного состояния в

концентрированное и видимое» [2]. В логическом словаре интеграция определяется как: «объединение в целое, в единство каких-либо элементов, восстановление какого-либо единства» [3]. Согласно методу И.А. Зимней - это «целостное представление совокупности объектов, явлений, процессов, которые объединяются как минимум одной общей характеристикой, в результате создавая новое качество». В то же время цель интегрированного образования состоит в том, чтобы способствовать формированию гармоничного и связи универсального мировоззрения, требуя комплексного образовательного подхода, который помогает формировать органическую целостность образовательного процесса.

В современной методике, интегрированный подход изучения языка понимается как «взаимное обучение четырем видам речевой деятельности» или, по другой трактовке, «органичное сочетание сознательных и бессознательных компонентов в процессе обучения, то есть параллельно освоение лингвистических знаний и речевых навыков». Согласно концепции зарубежных стран, основным фактором глобального обучения является увязка полученных навыков владения иностранным языком с приобретенными, а также совместное использование традиционных и дистанционных средств обучения для обеспечения практической подготовки детей к разговорной и коммуникативной деятельности. По словам Е.Н. Солововой, существует разница между изучением устного и письменного языков; аудированием, говорением, чтением, написанием готовой и неподготовленной речи и т.д. В обучении каждому из указанных видов и форм речи решаются свои методические задачи и используются упражнения, адекватные формируемой деятельности, выполнение которых должно способствовать овладению требуемыми навыками и умениями.

Интеграция как образовательный феномен имеет давнюю традицию. Во-первых, многие школьные дисциплины давно объединены. Чаще всего интеграция уровней происходит внутри предмета. Существует множество различных направлений и уровней интеграции современной школы. Эти уровни являются внутрипредметными и межпредметными. Интеграция проекта предполагает частичную интеграцию, которая включает в себя отдельную часть курса, требующую знания других тем. И одним контрактная интеграция, когда преподаватели полагаются на знания по другим предметам на протяжении всего курса, это необходимое условие для усвоения нового материала.

Следующий уровень - междисциплинарная или синтезированная интеграция, которая объединяет знания из разных наук для выявления конкретных дисциплин. Преимущества интегрированного метода обусловлены различными причинами: повышением мотивации, формированием познавательного интереса, что способствует повышению уровня образования и подготовленности обучающихся; формированием целостной научной картины мира; систематизация знаний; повышение скорости завершения учебных операций; внедрение творческих методов выполнения учебных заданий.

В сфере педагогики было предложено несколько классификаций интеграции. Давайте рассмотрим некоторые из них. А. Католиков предложил два типа интеграции: горизонтальную интеграцию (сочетание сходного материала по разным учебным дисциплинам) и вертикальную интеграцию (объединение одним учителем в своем предмете материала, который тематически повторяется в разные годы обучения на разном уровне сложности) [5]. По словам А. А. Ятайкиной, существуют следующие этапы интеграции:

«1. Тематическая интеграция (две или три академические дисциплины, охватывающие одну тему). Этот уровень носит иллюстративный и описательный характер.

2. Проблемная интеграция (учащиеся используют возможности нескольких данной предметов для решения проблемы. Возникает обобщенная ситуация, и разные варианты решения.

3. Концептуальная интеграция (концепция рассматривается различными академическими дисциплинами в совокупности всех их средств и методов).

4. Теоретическая интеграция (философское включение различных теорий). Конечный диалектический уровень интеграции предполагает использование концепций и теорий, взятых из разных областей знания, синтез различных областей знания и синтез конкурирующих теорий. Если человек может увидеть определенную концепцию предмета проблемы, и в итоге все аспекты мира одновременно объединяются и работают на разных уровнях мышления, то это высшая степень интеграции, позволяющая ему представить мир как как целостную картину бытия. Это самая тонкая грань в равновесии человеческого философского сознания, и в этой грани заключено великое открытие [6].

Таким образом, сегодня, с точки зрения содержания учебного материала, существует три основных уровня интеграции: внутрипредметный, межпредметный и транспредметный. Внутрипредметная интеграция в делится на вертикальную интеграцию и горизонтальную интеграцию. Вертикальная интеграция относится к спиральной структуре, основанной на концентрическом принципе, при котором материал постепенно обогащается новой информацией, связями и зависимостями. Содержание горизонтальной интеграции строится путем расширения темы, объединяющей набор родственных понятий. Кроме того, информация воспринимается путем перехода от одного элемента к другому.

Второй уровень - междисциплинарная интеграция, которая объединяет знания из разных наук для раскрытия конкретной темы. Это комбинация двух или более предметов. Этот тип интеграции также можно разделить на горизонтальную и вертикальную. Горизонтальная интеграция в данном случае представляет собой линейную структуру. Тема, которая может быть связана с темой других тем, используется в качестве важной исследовательской единицы. Содержание других тем периодически включается сюда, сохраняя независимость каждой темы, цели, задачи и программа. В целом, сама программа сохраняется, и ее тематика может быть не только учтена в образовательном содержании программы, но и может быть предоставлен дополнительный контент. Вертикальная интеграция объединяет различные школьные дисциплины для организации бесед на определенную тему, конкретное содержание, образ, эмоциональное состояние, моральную и эстетическую значимость. Транспредметная интеграция - это синтез содержания основного и дополнительного образования. Это горизонтальная интеграция, при которой объединяется содержание начального образования и сферы образования в целом, упорядоченное в соответствии с содержанием второго уровня интеграции и дополнительного образования. Объект анализа является многомерным объектом, и информация о его природе включена в различные педагогические ядра и дополнительные дисциплины. Кроме того, в когнитивный процесс вовлекаются все аналитические инструменты (зрение, слух, осязание, обоняние, тактильные движения), что обеспечивает прочность условной связи, формирующейся в восприятии ребенком окружающей действительности. Обычно, используя целостное обучение, учителя сразу же достигают уровня междисциплинарной интеграции, который позволяет им интегрировать факты, концепции и теории из двух или более дисциплин.

По мнению некоторых учителей, всестороннее обучение может использоваться не только как взаимосвязь знаний по различным темам, но и как интеграция различных методов и форм обучения, используемых в учебной программе. А.Н. Колмагоров подчеркнул, что к интеграции можно подойти из следующих позиций:

интегрирование: по виду - это межпредметная связь, которая на первоначальных этапах включения учащихся в познавательную деятельность играет роль побуждающего стимула;

интегрирование: по форме - это новая технология, позволяющаят- решить проблему разобщенности предметов, что дает возможность устанавливать связи между понятиями и определять их практическую направленность;

- исключить повторы в данных учебных дисциплинах; - углубить изучение материала без дополнительных временных затрат;

- повысить творческий потенциал учащихся;

- расширить информационную ёмкость урока и интенсивность.

Интегрирование: по уровню - это инновационная технология, так как представляет собой высокую форму воплощения межпредметной связи на качественно новой ступени обучении [7].

В связи с вышеперечисленным можно выделить следующие цели интегрирования:

- расширение предмета познания;
- соединение теоретической подготовки с практической;
- повышение авторитета теории в сознании учащихся;
- создание благоприятных условий для развития личности ребенка.

При подготовке курса можно выделить следующие этапы:

- диагностика;
- планирование;
- производительность;
- анализ обучения.

Таким образом, всестороннее обучение помогает развивать научный образ мышления учащихся; улучшить качество знаний учащихся; улучшить и развить интерес учащихся к предметам; провести всестороннее обучение с помощью систематического метода деятельности для обеспечения личного саморазвития, поскольку знания получаются только в деятельности учащихся; разрешить использование современных методов обучения современности; расширяйте кругозор обучающихся, способствуйте развитию творческих способностей учащихся и помогайте лучше понимать и усваивать материалы курса на уровне применения знаний, навыков и умений в новых условиях. Интеграция предметов в современных школах является незаменимым условием для современного образовательного процесса и является реальной необходимостью времени. Это необходимо для всех, кто заинтересован в формировании полностью развитой конкурентноспособной личности, выпускника такого уровня, чтобы в проблемной ситуации можно было найти различные способы ее решения, выбрать рациональную и доказать, что решение разумно.

Список литературы

1. Защиринская О.В. Психология детей с задержкой психического предметов развития: Учебное пособие: Хрестоматия. СПб.: Речь, 2019, 166 с.
2. Пузанкова Е.Н., Бочкова Н.В. Современная педагогическая интеграция, ее характеристики // Образование и общество. -2009. - № 1. - С. 9-13.
3. Созыкина Т. К. Эффективность интеграции общего и дополнительного образования в современном образовательном учреждении в условиях реализации. Электронная газета «Интерактивное образование», 2014, №25, С. 4.
4. Конвенция о правах ребенка: Конвенция ООН. Москва: РИОР, 2009.
5. Савенкова Л.Г. Воспитание человека в пространстве мира и культуры: интеграция в педагогике искусства. М.: МАГиМУ-РАНХиГС, 2014, 156 с.
6. Словарь иностранных слов и выражений : : более 17 000 иностранных слов и выражений. Москва: АСТ, Астрель, 2006, 779 с.
7. Полянкина С.Ю. Понятие интеграции в категориальном аппарате философии образования. Интеграция образования, 2013, №2, С. 76-82.

Түйін

Бұл мақалада заманауи мектепте интеграцияланған оқытудың негізгі мәселелері қарастырылған. Авторлар мектептегі интеграцияның қазіргі түрлерін талдады. Қазіргі әдістемеде тілді оқытудың интеграцияланған тәсілі «сөйлеу әрекетінің төрт түрін өзара оқыту» немесе басқа түсіндірме бойынша «оқу процесінде саналы және бейсаналық компоненттердің органикалық үйлесімі, яғни лингвистикалық білім мен сөйлеу дағдыларын қатар игеру» деп түсініледі. Шет елдердің тұжырымдамасына сәйкес, жаһандық оқытудың негізгі факторы шет тілін меңгеру дағдыларын алған дағдыларымен байланыстыру, сондай-ақ балаларды ауызекі және

коммуникативтік қызметке практикалық дайындауды қамтамасыз ету үшін дәстүрлі және қашықтықтан оқыту құралдарын бірлесіп пайдалану болып табылады. Е.Н. Соловованың айтуынша, ауызша және жазбаша тілдерді үйрену; тыңдау, сөйлеу, оқу, дайын және дайын емес сөйлеу жазу және т. б. арасында айырмашылық бар. Осы сөйлеу түрлері мен формаларының әрқайсысын оқытуда өздерінің әдістемелік міндеттері шешіледі және қалыптасқан іс-әрекетке сәйкес жаттығулар қолданылады, олардың орындалуы қажетті дағдылар мен дағдыларды игеруге ықпал етуі керек.

Abstract

This article discusses the main issues of integrated learning in a modern school. The authors analyzed the currently existing types of integration at school. In modern methodology, an integrated approach to language learning is understood as "mutual learning of four types of speech activity" or, according to another interpretation, "an organic combination of conscious and unconscious components in the learning process, that is, parallel development of linguistic knowledge and speech skills." According to the concept of foreign countries, the main factor of global learning is the linking of acquired foreign language skills with acquired ones, as well as the joint use of traditional and distance learning tools to ensure practical preparation of children for conversational and communicative activities. According to E.N.Solovova, there is a difference between learning spoken and written languages; listening, speaking, reading, writing ready and unprepared speech, etc. In teaching each of these types and forms of speech, their own methodological tasks are solved and exercises are used that are adequate to the activity being formed, the performance of which should contribute to mastering the required skills and abilities.

ӘОЖ 159.9

А.С. Исабаева*, Д.А.Еркинбек
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** isabaeva_ayman@mail.ru

ЖОО-НЫҢ КӨПМӘДЕНИЕТТІ ОРТАСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Қазіргі өркениеттің көпмәдениетті аспектісі толеранттылық педагогикасы идеяларына негізделген мәдениетаралық диалогтың күшті гуманистік парадигмасына айналуы мүмкін. Толеранттылыққа негізделген көпмәдениетті білім беру әлемді мекендейтін халықтардың алуан түрлілігін тереңірек зерттеуге және түсінуге, студенттерді — болашақ мұғалімдерді мәдениет, диалог, дүниетаным құндылықтарына бағыттауға мүмкіндік береді. Көпмәдениетті білім беру формальды және бейресми білім беру жүйелерін зерттеуге және әртүрлі халықтардың көзқарастары мен нанымдарын білдіретін ұлттық құндылықтарды, дәстүрлерді, рәсімдерді жеткізуге бағытталған. Осыған байланысты көпмәдениетті білім беру мәселесі бүгінде өзекті болып отыр. Тек мәдениеттің полифониясы ойлау мен әрекет полифониясын қалыптастыра алады. Тек өз халқының ең жақсы дәстүрлерінде тәрбиеленген, ана тілін білетін және басқа мәдениеттің өзіндік құндылығы мен өзіндік ерекшелігін, бөтен тілді білетін адамдардан тұратын қоғам ғана азаматтық келісім мен бейбітшілікке қабілетті. Осыған байланысты оқу процесінің пәнаралық жариялануы рухани координаттар мен отандық гуманитарлық және жаратылыстану ойының жетістіктеріне негізделетін көпмәдениетті білім беру кеңістігін дамыту және жетілдіру өте қажет болып көрінеді.

Кілттік сөздер: көпмәдениетті қауымдастықтар, мәдени интеграция, мәдениетаралық қатынастардың жаһандануы, мәдениетке бағытталған білім беру, шетелдік мәдени жүйелер.

Кіріспе

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті мәселесіне ерте назар аудару қоғамдағы шиеленісті төмендетудің маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Басқа көзқарасты қабылдау қабілеті тұрақты әлеуметтік және моральдық сенімдері бар, жаңа ақпаратты игеруге және өңдеуге қабілетті, әлеуметтік бейімделуге және әлеуметтік шығармашылыққа қабілетті адамның өлшемдерінің біріне айналады. Осыған сүйене отырып, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру қазіргі қоғамның табысты дамуының шарты ретінде де, білім беру жүйесіне әлеуметтік тапсырыс ретінде де әрекет етеді.

Тарихи тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының аумағында 130-дан астам ұлт өкілдері (қазақтар, орыстар, украиндар, өзбектер, ұйғырлар, татарлар, күрдтер, немістер және т.б.) тұрады. Көптеген этностардың дәстүрлі аралас тұруы көпмәдениетті ортаның фактор және құбылыс ретінде қалыптасуына байланысты проблема туғызды, бұл білім беру мекемесінің онымен өзара әрекеттесудегі негізгі бағыттарын мұқият зерделеуді және анықтауды, оның қазіргі заманғы тұлғаны қалыптастыру үшін әр түрлі тәрбиелік әлеуетін пайдалануды талап етеді.

1995 жылғы қарашада ЮНЕСКО-ға мүше 185 мемлекет, оның ішінде Қазақстан да "толеранттылық қағидаттарының декларациясында" тіркелген толеранттылық әртүрлі мәдениеттердегі, этникалық және конфессияаралық топтардағы адамдардың қарым-қатынасының қажетті шарты ретінде әрекет етеді. Құжатта "толеранттылық дегеніміз-мәдениеттердің алуан түрлілігін, өзін-өзі көрсету формаларын және адам даралығының көріністерін құрметтеу, қабылдау және дұрыс түсіну"делінген. Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін, толерантты мінез-құлықты, қазіргі адамның толерантты қарым-қатынасын және жалпы қоғамдық сананы дамытпай және көтермей гуманитарлық қоғамның дамуы мүмкін емес.

Ұлтаралық қарым қатынас мәдениеті мәселесін зерттеудің педагогикалық аспектісі келесі бағыттарда қарастырылады:

- білім алушылардың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне қоғамдық маңызы бар құндылық ретінде қатынасын қалыптастыру (Н. А.Асташова, А. М. Байбаков, З. Т. Хасанов, Б. С. Гершунский, В. В. Глебкин, П. В. Степанов және т. б.) [1,2,3,4,5,6];

- этносаралық шиеленіс деңгейі жоғары полиэтникалық аймақтарда оқушылардың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру (Б. З. Вульфов, Л. Трубина, О. В. Цируль, И. С. Черникова және т. б.) [7,8,9,10].

Теориялық талдау

Өскелең ұрпақтың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесін шешу өте маңызды, өйткені соңғы жылдары студент жастарда жоғары интеллект, терең білім, кең көзқарас, белсенді адамгершілік ұстаным, рухани сұраныстармен қатар кейде өзінің эксклюзивтілігі, шамадан тыс өзіне деген сенімділігі, тәуелсіздігін өзін-өзі растауға деген ұмтылыс дамиды. Бұл оларды ашуланшақтыққа, төзбеушілікке, агрессияға, тұлғааралық қақтығыстарға, қоршаған шындықты қабылдамауға әкеледі.

Студенттік жас-адамның толерантты сипаттамаларын дамыту мәселесін шешудің ерекше кезеңі, ол адамгершілік жетілудің сезімтал кезеңі болып табылады, оның барысында білім алушының өзіндік санасы мен дүниетанымы, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі бейнелеу одан әрі қалыптасады, қоршаған әлемге барынша назар аударылады.

Қазіргі уақытта ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі педагогикалық теорияда көрініс тапқанына қарамастан, ол жоғары оқу орындарының тәжірибесінде қажетті шешімге ие болмады. Сонымен бірге, Университет оны шешудің әлеуетті мүмкіндіктеріне ие бола отырып, студенттерге үлкен әсер етеді, олардың жеке тұлғаларының өзіндік санасын дамыту процесіне мақсатты және жүйелі түрде әсер етеді.

Қарым – қатынас-бұл адамдардың қоғам мүшелері, белгілі бір әлеуметтік топтардың, мәдениеттердің өкілдері ретіндегі ерекше тұлғааралық қарым-қатынасы. Қарым-қатынас-адамның әлеуметтік болмысының маңызды құрамдас бөлігі, оның өмірлік белсенділігінің қайнар көзі, қоғамның да, тұлғаның да қалыптасуының шарты. Адам басқа адамдармен қарым-қатынастан тыс өмір сүре алмайды. Қарым-қатынас қажеттілігі-бұл жеке тұлғаның негізгі қажеттіліктерінің бірі. Қарым-қатынас жағдайында қарым-қатынас процесі жүзеге асырылады, өзара әрекеттесу, жеке адамдардың өзара әсері, өзара түсіністік пайда болады.

Қарым-қатынас-адамның мінез-құлқын әлеуметтік анықтаудың маңызды факторы. Оның процесінде адам әрқашан серіктесіне белгілі бір жолмен әсер етуге тырысады және өзі соңғысының әсеріне ұшырайды.

"Коммуникация" термині XX ғасырдың 20-шы жылдарының басында ғылыми әдебиеттерде тұлғааралық қарым-қатынас процестерін, адамның өзара түсінуін, өмірдің тиімділігін, жетістікке жетуді зерттеу қажеттілігіне, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының дамуына, олардың жеке адамның санасына және бұқаралық санаға әсеріне, жеке тұлғаны манипуляциялау механизмдерін зерттеу қажеттілігіне байланысты пайда болды, бұқара, қоғамды басқару, оның мәдениеті. Шынында да, мәдениет қоғам мүшелерінің жеке басын қалыптастырады және оған мәдениетті үйретеді (өйткені оны биологиялық жолмен алу мүмкін емес) тікелей және жанама байланыс арқылы [11].

Әлеуметтік коммуникацияның тиімділігі көбінесе түсінуге байланысты. Әдетте, түсінудің нәтижелі жағы екі аспектіде көрінеді: құбылыс тұлғаның семантикалық құрылымына енеді және түсіністік қарым-қатынас мақсаттарына сәйкес келеді. Қарым-қатынасты тек білім беру ретінде емес, әрқашан белгілі бір, көбінесе әртүрлі мақсаттарды көздейтін тараптардың өзара әрекеті ретінде қарастыруға болмайды. Түсіну диалогтық сипатта болады. "Ақылды кеңес жеткілікті", - дейді халық даналығы. Бірақ семантикалық тұтастықты білетін адамға кеңес жеткілікті. Түсіну қабылдаушы субъектінің мақсаттарына, бағытына, түсіну мәнмәтініне байланысты.

Біздің көзқарасымыз бойынша мәдениетаралық қарым-қатынас әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің тұлғааралық қарым-қатынасын, сондай-ақ мәдени байланыстарды білдіреді. Әр түрлі мәдениеттер өкілдерінің тұлғааралық қарым-қатынас процесінде ұлттық өзін-өзі тану байытылады. Неғұрлым дамыған қоғамдардан мәдени байланыстар процесінде халықтардың тарихи жолын қысқартуға ықпал ететін мәдени элементтер аз дамыған қоғамдарға енеді. Дегенмен, мәдени байланыстар әрқашан оң бола бермейді.

Эксперименттік бөлім

ЖОО-ның көпмәдениетті ортасында студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруды зерттеу мақсатында педагогикалық эксперимент ұйымдастырылып, өткізілді.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес эксперименттік зерттеуді ұйымдастырған кезде респонденттер қатарына 20 адамнан тұратын зерттелінушілер, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Тарих және педагогика факультетінің 6В01110 - Педагогика және психология білім беру бағдарламасының студенттері енгізілді.

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің құрамдас бөліктерінің жан-жақтылығы мен өзара байланысы кешенді диагностикалық мүмкіндіктері бар анықтау эксперименті үшін әдістерді таңдау қажеттілігін тудырды. "Фея шкаласы (басқаларды қабылдау диагностикасы)", "Кэмпбелл шкаласы (ізгі ниет диагностикасы)", "жанжалдағы әрекет ету тәсілдерін бағалау" (К. Н. Томас) әдістемелерінің зерттеу мүмкіндіктерін мұқият талдау, поликоммуникациялық эмпатия деңгейін диагностикалау (И. М. Юсупов), "құндылық бағдарлары" әдістемесін өзгерту М. Рокичтің, сауалнамалар мен бірнеше бақылаулар жүргізу, "топтың эмоционалды жағдайын зерттеу: өзара түсті бағалау әдісі" әдісі (П.В. Яншин) осы әдістерді қойылған міндеттерге сәйкес келетін зерттеу құралы ретінде таңдауды анықтады.

Нәтижелер және оларды талқылау

Толеранттылық қағидаттарының декларациясында "төзбеушіліктің алдын алудың ең тиімді құралы-тәрбие. Ол басқаларға қатысты қорқыныш пен алшақтық сезімін тудыратын әсерге қарсы тұруға бағытталуы керек " [12].

Сондықтан педагогикалық тұрғыдан тәрбие-бұл толеранттылықтың жағымды тәжірибесін мақсатты түрде ұйымдастыру, яғни басқалармен өзара әрекеттесуді қажет ететін жағдайларды мақсатты түрде құру. Бұл жағдайда толеранттылық тәжірибесі өзара байытылады, бұл қарым-қатынас пен қарым-қатынастың оң тәжірибесі өсетін "эмоционалды-интеллектуалды-моральдық өрісті" жасайды.

Жоғары оқу орнының көпмәдениетті ортасында студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға тиісті ғылыми-әдістемелік сүйемелдеумен бірқатар педагогикалық мүмкіндіктерді іске асыру ықпал етеді. ЖОО-ның көпмәдениетті ортасында студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың негізгі нұсқалары ретінде біз тәжірибелік-эксперименттік жұмыста мыналарды анықтадық:

- ЖОО-ның көпмәдениетті ортасындағы студенттердің оқу және аудиториядан тыс қызметінің бірлігі;

- толеранттылық мәселесі бойынша ақпараттандыру деңгейін арттыру мақсатында ақпараттық-психологиялық ағарту және студенттерді оқыту (арнайы курс, тренингтер, жаттығулар және т. б.);

- коммуникативтік толеранттылық дағдылары іске асырылатын және рухани-адамгершілік қасиеттерін табысты дамыту үшін алғышарттар туындайтын "студент-оқытушы" тұлғаға бағытталған өзара іс-қимыл;

Инвариантты бөлім Мемлекеттік білім беру стандартының, педагогикалық практиканың, аудиториядан тыс іс-әрекеттің әлеуметтік-ғылыми және психологиялық-педагогикалық пәндерін игеру процесінде ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу мәселелерін зерттеуді қарастырды. Инвариантты бөліктің мазмұнына келесі сұрақтар енгізілді

-ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті-мұғалімнің маңызды сапасы, білім беру

ортасындағы толерантты өзара іс-қимыл негіздері ("Педагогикалық мамандыққа кіріспе");

- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың мақсаттары, міндеттері, мазмұны ("Педагогика");

- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру тетіктері ("Психология);

— ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті-педагогикалық қарым-қатынасты ұйымдастырудың негізі ("қарым-қатынас психологиясы");

- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеудің отандық және шетелдік тәжірибесі (студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы).

Студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруды ұйымдастыру процесінде оқытудың барлық түрлерінің педагогикалық әлеуеті тиімді пайдаланылды (толеранттылық педагогикасының ғылыми-теориялық ережелерімен таныстыруға мүмкіндік беретін дәрістер; дәрісте алынған немесе ақпараттық базаның өз бетінше жұмыс істеуі негізінде ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу мәселелері бойынша сенімдерді қалыптастыратын семинарлар; жеке практикалық дағдыларды қалыптастыруға, қолда бар тәжірибені өзектендіруге, осы тәрбие саласындағы білімді жалпылауға және жүйелеуге арналған практикалық сабақтар мен практикумдар; ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін және толеранттылыққа тәрбиелеуді ұйымдастыру бойынша жекелеген қасиеттерді, қабілеттерді, іскерліктерді дамыту жөніндегі тренингтер).

Проблемалық типтегі дәрістер қолданылды ("егер оқушымен қарым-қатынас болмаса, мұғалімге төзімді болу оңай ма?"), дәріс-конференциялар ("педагогикалық толеранттылық"), семинар-іскерлік ойын ("толеранттылық мәселелері") және т. б.

Мысалы, дәріс-баспасөз конференциясының мәні дәріс тақырыбын (мысалы, "Көпмәдениетті ортадағы қарым-қатынас және өзара әрекеттесу") атай отырып, оқытушы студенттерге берілген тақырып бойынша өздерін қызықтыратын сұрақтар қоюды ұсынды. Екі-үш минут ішінде студенттер оларды жазбаша түрде тұжырымдап, үш-бес минут ішінде сұрақтарды мазмұны бойынша сұрыптап, тікелей дәріс оқуға кіріскен оқытушыға тапсырды. Дәріс сұрақтарға жауап ретінде емес, баяндау барысында жауаптар қалыптасқан дәйекті мәтін ретінде ұсынылды. Дәріс соңында оқытушы сұрақтарға студенттердің қызығушылықтары мен білімдерін көрсету тұрғысынан талдау жүргізді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша эксперименттік топ респонденттерінің жоғары, жеткілікті жоғары және орташа деңгейлерді (34,16% - ға, 30,84-тен 65% - ға дейін) қамтитын өздерінің және өзге де мәдениеттердің құндылықтары, дәстүрлері арақатынасының деңгейі айтарлықтай жоғарылағаны анықталды, ал бақылау тобында өзгерістер шамалы (2,51% - ға, 28,33-тен 30,84% - ға дейін). Эксперименттік топтың нәтижелері студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың осы жүйесінің тиімділігін растайды.

Эксперименттік топтағы респонденттердің орташа деңгейі едәуір жоғарылап, деңгейі төмен және орташадан төмен (34,16% - ға, 69,16-дан 35% - ға дейін) төмендеді.

Бақылау тобында біз жақсы жаққа кішігірім өзгерістерді байқаймыз, бірақ олар эксперименттік топпен салыстырғанда минималды (2,51%, 71,67-ден 69,16% - ға дейін).

Жүргізілген эксперименттің нәтижелері біз әзірлеген тұжырымдаманы, педагогикалық жағдайларды ұйымдастыруды және студенттердің төзімділігіне тәрбиелеу технологиясын іске асыру сапасын растайды.

Зерттеу нәтижелері бойынша эксперименттік топтың респонденттерінде жоғары, жеткілікті жоғары және орташа деңгейлерді (48,34% - ға, 26,66-дан 75% - ға дейін) қамтитын студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу деңгейі айтарлықтай жоғарылағанын айтуға болады, ал бақылау тобында өзгерістер шамалы (1,66% - ға, 25,01-ден 75% - ға дейін 26,67%).

Алынған мәліметтер қолданылатын әдістердің тиімділігін, зерттелетін пәндерді интеграциялау процесінде мәдениетаралық мазмұнның оңтайлы үйлесімін, құрылған педагогикалық мүмкіндіктерді және студенттерді білім беру процесіне қосуды растайды.

Қорытынды

Ұлтаралық қарым — қатынас мәдениеті мәселелері көптеген ғылымдарды (саясаттану, этнология, Философия, Әлеуметтану, Психология) зерттеу объектісі болып табылады, бұл өскелең ұрпақ арасында ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесінде жұмыстың маңыздылығын дәлелдейді, біздің жағдайда-университеттің көпмәдениетті ортасындағы студенттер.

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті мәселесіне ерте назар аудару қоғамдағы шиеленісті төмендетудің маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Басқа көзқарасты қабылдау қабілеті тұрақты әлеуметтік және моральдық сенімдері бар, жаңа ақпаратты игеруге және өңдеуге қабілетті, әлеуметтік бейімделуге және әлеуметтік шығармашылыққа қабілетті адамның өлшемдерінің біріне айналады. Осыған сүйене отырып, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру қазіргі қоғамның табысты дамуының шарты ретінде де, білім беру жүйесіне әлеуметтік тапсырыс ретінде де әрекет етеді.

Жүргізілген теориялық және эксперименттік зерттеу мәдениетаралық білім берудің даму тенденцияларын, студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық жүйесін, студенттік ортада студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жүйесінің даму нәтижелерін көрсететін қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

- жоғары мектеп жағдайында педагогикалық әсердің тиімділігі, тұтастығы, оңтайлылығы, нәтижелілігі, қолданылуы расталды, өйткені ол жастардың өзіндік санасын дамытады, дүниетанымын, қажеттілігін, жанжалсыз ұлтаралық өзара іс-қимылға дайындығы мен қабілетін, өзіндік рефлексивтілігін, өзіне деген сенімділігін, ойлау икемділігін қалыптастырады, оның оң әлеуметтенуіне ықпал етеді;

- мәдениетаралық, конфликтологиялық құзыреттілікті, толеранттылықты қалыптастыруға, маңызды жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған жаттығулар жүйесі әзірленді.

- студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру гуманитарлық ғылымдар негізінде жүзеге асырылуы керек-бұл адам және оның ерекшеліктері туралы ғылым.

ЖОО студенттерінің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін кезең-кезеңімен қалыптастыру әдістемесі әзірленді және эксперименталды түрде сыналды. Мониторинг маңызды тұлғалық қасиеттерді, ұлтаралық қатынастар мәдениетін, толеранттылықты, студенттердің мәдениетаралық сауаттылығын, мәдениетаралық, конфликтологиялық және дүниетанымдық құзыреттіліктерді қалыптастырудың оң динамикасын көрсетті.

Толеранттылық, тұлғаның толерантты мәдениеті ұлтаралық қатынастар мәдениетінің басым бөлігі болып табылатыны, сондай-ақ көпмәдениетті қоғамдағы студенттің маңызды тұлғалық қасиеттерінің бірі болып табылатыны дәлелденді.

Жоғары оқу орнының көпмәдениетті ортасында студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың негізгі шарттары ретінде:

- ЖОО-ның көпмәдениетті ортасындағы студенттердің оқу және аудиториядан тыс қызметінің бірлігі;

- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі бойынша ақпараттандыру деңгейін арттыру мақсатында ақпараттық-психологиялық білім беру студенттерді оқыту (арнайы курс, тренингтер, жаттығулар және т. б.);

-коммуникативтік толеранттылық дағдылары іске асырылатын және рухани - адамгершілік қасиеттерді табысты дамыту үшін алғышарттар туындайтын "студент - Оқытушы" тұлғаға бағытталған өзара іс-қимыл.

Таңдалған диагностикалық құралдардың, негізгі критерийлер мен базалық көрсеткіштердің көмегімен студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің деңгейі зерттелді, бақылау жүргізілді, тұлғаның даму динамикасы және студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу дәрежесі анықталды. ЖОО-ның көпмәдениетті

ортасында студенттердің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру бағытында жұмысты ұйымдастырудың неғұрлым өнімді әдістері мен нысандары айқындалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных отношений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений. - М., 2013. - С. 76-77
2. Байбаков, А. М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп / А. М. Байбаков: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. - Волгоград, 2013. - 17 с.
3. Гасанов З. Т. Проблемы воспитания патриотизма, дружбы народов, веротерпимости / З. Т. Гасанов // Педагогика - 2011 - № 4. - С. 24-30
4. Гершунский Б. С. Толерантность в современном мире / Б. С. Гершунский // Педагогика. - 2012. - № 3. - С. 28-31
5. Глебкин В. В. Толерантность и проблема понимания: толерантное сознание как атрибут Homo Intelligence / В. В. Глебкин // На пути к толерантному сознанию. - М.: Смысл, 2000. — С. 8-10
6. Степанов П. В. Толерантный человек: как его воспитать? / П. В. Степанов // Народное образование. - 2001. - № 6. - С. 152-156
7. Вульфов Б. З. Концептуальные подходы к формированию современной личности ребенка в поликультурной среде / Б. З. Вульфов. - Ставрополь: СКИПКРО, 2012. - 16 с.
8. Трубина Л.И. Толерантная и интолерантная личность: основные черты и отличия / Л.И. Трубина // Воспитание школьников - 2003.- № 3
9. Цируль О. В. Формирование толерантности учащихся как фактор социализации личности - М., 2005. – 24 с.
10. Черникова И. С. Междисциплинарные объединения учащихся как средство формирования толерантности личности в полиэтнической среде лицея — Ставрополь, 2006. - 20 с.
11. Головатая Л. В. Толерантность как проблема философии образования/ Л. В. Головатая— Ставрополь, 2006. - 24 с.
12. Декларация принципов толерантности. Утв. резолюцией 5.61 Генеральной конф. ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Век толерантности: Науч.-публиц. вестник. - М.: Изд-во МГУ, 2001. - Вып. 1-2. - С. 131-138

Аннотация

Поликультурный аспект современной цивилизации может стать мощной гуманистической парадигмой межкультурного диалога на основе идей педагогики толерантности. Поликультурное образование на основе толерантности дает возможность глубже изучить и осознать многообразие народов, населяющих мир, ориентировать студентов — будущих педагогов на ценности культуры, диалога, миропонимания. Поликультурное образование направлено на изучение формальной и неформальной систем образования и передачи национальных ценностей, традиций, ритуалов, выражающих взгляды и верования разных народов. В этой связи проблема поликультурного образования сегодня становится актуальной. Только полифония культуры может формировать полифонию мышления и действия. Только общество, состоящее из личностей, воспитанных в лучших традициях своего народа, владеющих родным языком и осознающих самоценность и самобытность иной культуры, чужого языка способно к гражданскому согласию и миру. В этой связи представляется крайне необходимым развивать и совершенствовать пространство поликультурного образования, в котором декларируемая междисциплинарность учебного процесса основывалась бы на духовных координатах и достижениях отечественной гуманитарной и естественнонаучной мысли.

Abstract

The multicultural aspect of modern civilization can become a powerful humanistic paradigm of intercultural dialogue based on the ideas of pedagogy of tolerance. Multicultural education based on tolerance makes it possible to deeply study and understand the diversity of peoples inhabiting the world, and to orient students - future teachers - to the values of culture, dialogue, and worldview. Multicultural education is aimed at studying the formal and informal systems of education and the transmission of national values, traditions, rituals that express the views and beliefs of different peoples. In this regard, the problem of multicultural education today becomes relevant. Only the polyphony of culture can form the polyphony of thinking and action. Only a society consisting of individuals brought up in the best traditions of their people, who speak their native language and are aware of the intrinsic value and originality of another culture, a foreign language, is capable of civil harmony and peace. In this regard, it seems extremely necessary to develop and improve the space of multicultural education, in which the declared interdisciplinarity of the educational process would be based on the spiritual coordinates and achievements of domestic humanitarian and natural science thought.

ӘОЖ 159.9

А.С. Исабаева*, Д.С. Мунайтпасова
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** isabaeva_ayman@mail.ru

ЖЕКЕ ҚҰРЫЛЫМ НЕГІЗІНДЕ ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Педагогикалық үдерістегі кез-келген өзара іс-қимыл Ғылыми білім жүйесінің негізінде жүреді, өйткені студенттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру білім беру бағдарламасын игеру барысында жүреді, оның мақсаты жалпы білім беру бағдарламаларынан тыс білім салаларымен танысу және шығармашылық қызмет тәсілдерін игеру болып табылады. Осылайша, студенттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру процесі-бұл білім деңгейінен түсіну және теориялық жалпылау деңгейіне бүкіл процестің тиімділігі ретінде шығармашылық қызметтің келесі деңгейіне өтуге мүмкіндік беретін білім, Дағдылар мен қалыптасқан қабілеттердің синтезі болып табылатын педагогикалық процесс. Педагогикалық процестің сәттілігі нәтижеге қол жеткізумен сипатталады, өйткені нәтиже-бұл процесс онсыз ойлана алмайтын нәрсе. Оны бағалау педагогикалық қызметтің мақсатына қатысты жүргізіледі. Ол педагогикалық процестің тиімділік критерийінің рөлін атқарады. Студенттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру процесінің нәтижесі ретінде біз олардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудағы белгілі бір қадамды түсінеміз, бұл олардың шығармашылық қызметінің нәтижелілігінде және жеке өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жетілдіруде көрінеді.

Кілттік сөздер: қалыптастыру, шығармашылық қабілеттер, шығармашылық тұлға, ғылыми шығармашылық тұжырымдамасы, бірлескен шығармашылық қызмет.

Кіріспе

Өмірдің өндірістік-экономикалық, кәсіптік-еңбек және білім беру-мәдени салаларында инновациялық саясатқа мемлекеттік курсты табысты іске асырудың маңызды факторы осы процеске қатысушылардың барлығының креативтілік деңгейін арттыру болып табылады. Креативтілік жаңарудың ену сипаты адамның өмірдің өзгеретін шындықтарына сәтті бейімделуіне, еңбекке, білімге, бос уақытқа креативтілік сипат беруге мүмкіндік береді және сайып келгенде, қазіргі қоғамда адамның өнімді өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал етеді.

Жоғары мектептің жоғары кәсіптік білім берудің екі деңгейлі жүйесіне көшуі жалпы мәдени және кәсіптік құзыреті бар креативтілік, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін өзектендіреді. Осыған байланысты университеттің білім беру процесін құзыретті модернизациялаудың ғана емес, сонымен қатар студенттердің креативтілігін дамытудың жеке маңызды кеңістігі болып табылатын оның тәрбиелік компонентін креативтілік жаңартудың шұғыл қажеттілігі туындайды.

"Шығармашылық" ұғымы "креативтілік" ұғымымен тығыз байланысты. Сонымен, егер шығармашылық белгілі бір ерекшелігі бар және жаңасын құруға әкелетін процесс ретінде түсінілсе, онда креативтілік адамның әлеуеті, ішкі ресурсы, оның ойлаудың стереотиптік тәсілдерінен бас тарту қабілеті немесе проблемаларды шешудің жаңа нұсқаларын табу мүмкіндігі ретінде қарастырылады.

Креативтілік, сонымен қатар адамның сындарлы, қораптан тыс ойлау және мінез-құлық, сана және өз тәжірибесін дамыту қабілеті ретінде анықтауға болады. "Шығармашылық" және "креативтілік" мағыналары бойынша ерекшеленеді.

Шығармашылық процесс автордың шабытына, оның қабілеттеріне, автордың ұстанатын дәстүрлеріне негізделген. Егер біз креативтілік процесс туралы айтатын болсақ, онда оның негізгі құрамдас бөлігі прагматикалық элемент болады, яғни бір нәрсені не үшін, не үшін

және қалай жасау керектігін және шын мәнінде нені жасау керектігін бастапқы түсіну.

Білім беру процесінде студенттердің жеке басының креативті дамуы, егер білім беру кеңістігінде тұлғаның креативтілік ресурстарын жандандыруға ықпал ететін жағдайлар жасалса: оқу тобында қауіпсіздік, өзара қолдау және сенім атмосферасын құру, топтық жұмысты жүргізудің негізгі принциптерін сақтау (құпиялылық, кезектілік, еріктілік, бағаламау, шынайылық) тиімді болады.

Креативтілік проблемасының дамуына ресейлік (С.Л. Рубинштейн, Я.А. Пономарев, Д.Б. Богоявленская, А.В. Морозов) және шетелдік зерттеушілер (Дж. Гилфорд, Э.П. Торренс, С. Медник, Р. Мэй, А. Маслоу, К. Роджерс) [1,2,3,4,5,6,7,8,9,10].

Теориялық талдау

Креативтілік-қазіргі уақытта философиялық, мәдениеттану, педагогикалық, жеке психологиялық, әлеуметтік-психологиялық деңгейлерде зерттелген маңызды жалпы ғылыми мәселелердің бірі.

Креативтілік адамға өзгеретін жағдайлар мен талаптарға тез бейімделуге және бейімделуге мүмкіндік береді. Ол жалпы тұлғаның дамуы үшін қолайлы алғышарттар жасайды, оның өзін-өзі ашуына ықпал етеді.

Креативтілік жеке деңгейде де, адамды қоршаған қоғамда да дамытылуы керек ойлау мен мінездің белгілі бір түрлерін қамтиды. Креативтілік синтездеу қабілетін қамтиды.

Креативтілік синтездің нәтижесі кез-келген нәрсе болуы мүмкін-кез-келген құрылғыны ойлап табу, теорияны дамыту, мәселені шешуге әкелетін мәселені түсіну немесе маңызды өнер туындысын жасау.

С. В. Гиппиус креативтілік тек жалынды қызығушылықты ғана емес, сонымен қатар жаңашыл идеялармен айналысуға және сынға назар аудармай қателіктер жіберуге деген сенімділікті де білдіретінін атап өтті [11].

Ішкі мотивация креативтілікке ықпал етеді, ал сыртқы мотивация оған зиян тигізеді.

Егер креативтілік іс-әрекеттің мотиві, ең алдымен, одан алынған ләззат, сондай-ақ жеке мүдделер болса, адамдар сырттан қойылған белгілі бір мақсат оларды ынталандырғаннан гөрі креативті жұмыс істей алады. Креативтілік әдетте жеке құбылыс ретінде қарастырылғанымен, ол сөзсіз әлеуметтік процестің ерекшеліктерін алады.

Табысты креативті тұлға көбінесе өзінің және басқалардың күш-жігерін жүйелеу және ұйымдастыру қабілетіне ие. Сонымен қатар, креативтілік іс-әрекеттің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін жеткілікті тұрақты, бірақ оның барлық арандатушылық формаларында креативтілікті ынталандыратын кеңдік пен әртүрлілікті сақтай отырып, белгілі бір әлеуметтік ортада өркендейді.

Креативтілік тек адамдарға ғана тән емес, сонымен қатар экономикалық мағынада бізді басқа түрлерден ерекшелендіретін қасиет.

Қазіргі заманғы мәдениет пен экономиканың тенденцияларына сәйкес, жақсы идеялар экономикалық өнім ретінде қарастырыла бастады, яғни.жақсы идеяны шексіз қолдануға болады және уақыт өте келе тек қымбаттайды. Сонымен қатар, креативтіліктің өнімдері мен туындылары ғана емес, сонымен қатар адамның креативтілігі бұрын-соңды болмаған ауқымда қолданылады және бұрынғыдан да кең таралады.

Эксперименттік бөлім

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс үш кезеңде өтті және М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің білім беру процесінде жүзеге асырылды.

Эксперимент барысында студенттердің креативтілігін дамытудың белгіленген педагогикалық шарттарының тиімділігі тексерілді:

- студенттердің вариативті креативтілік қызметке белсенді қатысу мүмкіндігін қамтамасыз ету;

- креативтілік табыстың білім беру жағдайларын модельдеу;

-оқытушылар мен кураторларды студенттермен құндылық, корпоративтік- креативтілік өзара іс-қимылға дайындауды жүзеге асыру.

Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу жүргізу барысында студенттердің креативтілігі мақсатты түрде дамыды: ЖОО-ның білім беру процесінде креативтілікке оқыту тренингтерін өткізу және креативтілік деңгейін кезең-кезеңімен арттыру, біртіндеп күрделене түсетін тапсырмаларды қою арқылы. Алынған білімді, практикалық іс-әрекетте дағдыларды жүзеге асыру үшін жағдайлар жасалды.

Студенттердің креативтілік деңгейін дамыту мониторингі диагностикалық әдістердің көмегімен жүзеге асырылды.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында білім беру процесінде студенттердің креативтілігін дамыту моделін сынақтан өткізу жүзеге асырылды, зерттеудің құрылымы, мақсаттары мен міндеттері анықталды.

Креативтілікті адамның шығармашылық қабілеті ретінде диагностикалау қазіргі уақытта ғылыми зерттеулерде кеңінен қолданылатын тест әдістерінің көмегімен жүзеге асырылды.

Олардың ішінде Н. Вишнякованың "креативтілік" тесті, Гилфордтың креативтілік тесттерінің аккумуляторы, Уильямстың креативті тесттері және әр түрлі жастағы аудиториядағы креативтілік деңгейін анықтауға арналған басқа тест әдістемелері бар.

Нәтижелер және оларды талқылау

Біздің зерттеуімізде Венкер сынағы арқылы университеттің 1, 2, 3 курстарында оқитын студенттердің креативтілік коэффициенті, профильдері мен креативтілік деңгейлері анықталды.

Венкер сынағы бойынша креативтілік коэффициентінің көрсеткіштерінің көмегімен біз креативтіліктің үш деңгейін бөлдік: төмен, орташа және жоғары. Креативтіліктің орташа деңгейіне біз 80 – ден астам, бірақ 120-дан аз ұпай жинаған қатысушыларды 80-ден төмен деңгейге, 120-дан жоғары ұпай деңгейіне жатқыздық.

Ұсынылған диаграмма диагностика барысында әр түрлі топтар бойынша креативтілік деңгейлерінің көрсеткіштері біркелкі бөлінбегенін көрсетеді.

Сонымен, эксперименттік топта 1 курс студенттерінде жоғары деңгейге сәйкес келетін креативтілік коэффициенті қатысушылардың 32% – 6 көрсетті, орташа деңгейге сәйкес – 60% және зерттелгендердің 8% - 8 төмен. Екінші топта креативтіліктің жоғары деңгейі респонденттердің 24%–., орташа – 53% - 5 және төмен-эксперименттік топ қатысушыларының 23% тіркелді.

Эксперименттік және бақылау топтарының 1 және 2 курс студенттерінің респонденттерін іріктеудегі креативтілік деңгейлері бойынша бастапқы деректер жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді, мұнда зерттеушілердің жартысынан сәл астамы орташа деңгейді көрсетті, ал әрбір топтағы адамдардың жалпы санының төрттен бір бөлігі жоғары және төмен креативтілік деңгейлерін көрсетті. Креативтілік бейініне қатысты нәтижелерді қорытындылай келе, эксперименттік және бақылау топтарындағы жас санаттары бойынша көрсеткіштердің сәйкестігін атап өтуге болады.

Сонымен, 1 курс студенттері эксперименттік және бақылау топтарында креативтілік бағыттың ізденімпаз және ынталы түрлері басым (сәйкесінше 21%). Бұл белгілі бір кезеңдегі білімнің, ақпараттың игерілуіне және жинақталуына, оқу іс-әрекеті дағдысының дамуына байланысты жетекші қызмет түрімен түсіндіріледі. Осы жастағы респонденттердің саны едәуір аз болды жаңалықты ашуды ұнататындар (15%), үйлесімділікке мұқтаж (13%), сезімтал (10%).

Студенттердің аз саны (6% - дан 8% - ға дейін) сыни тұрғыдан ойлайтын, стратегиялық тұрғыдан ойлайтын және аналитикалық тұрғыдан ойлайтын профильдерге сәйкес келетін креативтілік бағыттың түрлерін көрсетті. Бұл ретте эксперименттік және бақылау топтары студенттерінің шығармашылық деңгейлері мен бейіндерінің көрсеткіштері осы үлгіде бір-бірімен әлсіз корреляцияланады.

Эксперимент барысында студенттердің креативтілігін мақсатты дамыту жүргізілді:

ЖОО-ның білім беру кеңістігінде креативтілікке оқыту тренингтерін өткізу және ЖОО-дағы әрбір оқу жылы бойынша креативтілік деңгейін кезең-кезеңімен арттыру арқылы, біртіндеп күрделене түсетін тапсырмалар қойыла отырып. Алынған білімді, практикалық іс-әрекетте дағдыларды жүзеге асыру үшін жағдайлар жасалды.

Студенттердің креативтілік деңгейін дамыту мониторингі диагностикалық әдістердің көмегімен жүзеге асырылды.

Біз жүргізген эксперимент деректерін талдау біз бөлген педагогикалық жағдайлардың кешенін іске асыру негізгі міндетті - ЖОО-ның білім беру кеңістігінде студенттердің креативтілігін дамытуға ықпал ететіндігін растайды.

Диагностика нәтижелері креативтіліктің даму деңгейлерінің оң динамикасын және студенттерді ЖОО-ның оқу орнынан тыс қызметіне кеңінен тартуды көрсетеді.

Деректерді статистикалық өңдеу эксперименттік-тәжірибелік жұмысты сәтті деп тануға мүмкіндік береді, алға қойылған гипотезаның негізгі ережелері расталған.

Қорытынды

Студенттердің креативтілігін дамыту бойынша жүргізілген жұмыстарды талдауға сүйене отырып, келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Зерттеу мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық, мәдениеттану және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде білім беру процесінде студент жастардың креативті дамуының теориялық негіздері анықталды.

Бұл негіздер білім мен тәжірибені интеграциялау, теориялық білім мен практикалық жұмыс дағдыларын берудегі пропорционалды қатынас, кәсіби мәселелерді шешуге креативті көзқарасты дамыту болып табылады.

2. Болашақ мамандықты қабылдауға және игеруге дайындық дәрежесін ескере отырып, студенттердің креативті дамуының негізгі критерийлері анықталды.

Мұндай критерийлер: шығармашылық міндеттерді ерекше шешу, жаңа тәжірибеге ашықтық, креативті әлеуеттің өсуі, шоғырлану қабілеті, эмпатия, мазасыздықтың төмен деңгейі, әзіл сезімі, оқу процесіне қызығушылық таныту.

3. Студенттердің жеке басының креативті қасиеттерін қалыптастыру жолдары-бұл жеке тұлғаның креативті ресурстарын дамытуға педагогикалық және психологиялық тәсілдерді біріктіруге негізделген жұмыс әдістерінің жиынтығы, бұл университет студенттерінің кәсіби дайындығына ықпал етеді.

4. Жоғары оқу орындарының педагогтері үшін студенттердің креативті даму моделі әзірленді және бейімделді. Модель кәсіби дайындық функцияларын, креативті даму критерийлерін, педагогикалық қызмет түрлерін, дәріс кезеңдерін және семинарлар құрылымын сипаттауды қамтиды.

ЖОО студенттерінің креативтілігін дамытудың нәтижелілігі мен табыстылығы іске асырылған педагогикалық жағдайлардың жиынтығымен: студенттердің вариативтік креативтілік қызметке белсенді қатысу мүмкіндігімен; креативті табыстың білім беру жағдайларын модельдеу кезінде; оқытушылар мен кураторларды студенттермен құндылық, корпоративтік- креативтілік өзара іс-қимылға даярлауды жүзеге асыру кезінде қамтамасыз етілетіні тәжірибелік-эксперименттік зерттеуде дәлелденді және расталды.

Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу нәтижелерінің оң динамикасы білім беру процесінде креативтіліктің даму динамикасын диагностикалаудың таңдалған әдістерінің дұрыстығын растады.

Диагностика нәтижелері ЖОО-да зерттелетін сапаны дамытудың бөлінген педагогикалық шарттарын іске асырудың тиімділігі мен орындылығын, сондай-ақ гипотезаның негізділігін, біз әзірлеген модельдің тиімділігі мен практикалық маңыздылығын және әртүрлі базалық деңгейдегі студенттердің креативтілігін дамытудың кезеңдік бағдарламасын растады.

Академиялық топтардың оқытушыларымен және кураторларымен жұмыстың әзірленген және іске асырылған бағыттары олардың дайындығы мен студенттермен

құндылық, корпоративтік, креативті өзара іс-қимылының кәсіби деңгейін едәуір дәрежеде көтеруге мүмкіндік берді.

ЖОО-ның білім беру процесінде студенттердің креативтілігін дамыту бойынша жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік зерттеу студенттердің жеке өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ететін әлеуметтік-маңызды және кәсіби бағдарланған міндеттерді орындауға белсенділіктің де, креативті көзқарастың да даму дәрежесі бойынша оң нәтиже берді:

- ЖОО студенттерінің креативтілік деңгейі 60-тан астам артты%;
- студенттердің креативтілік, спорттық және ғылыми қызметіндегі жетістіктерінің саны орта есеппен 61-ге артты%;
- ЖОО түлектерінің жұмысқа орналасу пайызы 25% - ға артты.

Жүргізілген зерттеу ЖОО-ның тәрбие кеңістігінде креативтілікті дамыту проблемасының барлық аспектілерін сарқып қоймайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей педагогики в 2-х томах / С. Л. Рубинштейн. М.: Педагогика, 2011. - т.1. - 488 с. - т.2. -328 с.
2. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. М.: Педагогика, 2012. - 280 с.
3. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. М.: Знание, 2010. - 80 с.
4. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: учеб. пособие / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Академический Проект, 2014. - 560 с.
5. Гилфорд Дж. Методика исследования социального интеллекта. Издательство: Иматон, 2001 г.
6. Торренс Е. Тест Торренса: диагностика творческих способностей: диагностика креативности / Е. Торренс. – Санкт-Петербург: Иматон, 2004. – (Комплексное обеспечение психологической практики)
7. Медник С. Тест отдаленных ассоциаций / С. Медник. – Хабаровск // Исследование гуманитарной культуры студентов: сборник диагностических методик / Ред. Л.Н. Куликова. – Хабаровск: Тихоокеанскоий государственный университет, 2008. – С. 79-82
8. Мэй Р. Проблема тревоги/ Пер. с англ. А.Г.Гладкова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2011. – 432 с. (Серия «Психология XX век»)
9. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу / Пер. с англ. А.М. Татлыбаева; Вступ.ст. Н.Н. Акулиной. СПб.: Евразия, 2010. - 479 с.
10. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. 2011. - № 1. - С. 164-168.
11. Гиппиус С. В. Проблема развития креативности. Гимнастика чувств / С. В. Гиппиус. СПб.: Речь, 2001. - 346 с.

Аннотация

Любое взаимодействие в педагогическом процессе происходит на основе системы научных знаний, так как формирование творческих способностей студентов происходит в ходе освоения образовательной программы, целевой установкой которой является ознакомление с областями знаний, выходящими за рамки общеобразовательных программ, и овладение способами творческой деятельности. Таким образом, процесс формирования творческих способностей студентов – это педагогический процесс, который представляет собой синтез знаний, умений и сформированных способностей, позволяющих осуществить переход от уровня познания к уровню осмысления и теоретического обобщения к последующему уровню творческой деятельности как результативности всего процесса. Успешность педагогического процесса характеризуется достижением результата, так как результат есть то, без чего процесс не может мыслиться. Его оценка производится относительно цели педагогической деятельности. Она выполняет роль критерия эффективности педагогического

процесса. Под результатом процесса формирования творческих способностей студентов мы понимаем определенный шаг в формировании их творческих способностей, проявляющийся в результативности их творческой деятельности и в личностном саморазвитии и самосовершенствовании.

Abstract

Any interaction in the pedagogical process takes place on the basis of a system of scientific knowledge, since the formation of students' creative abilities occurs during the development of an educational program, the goal of which is to become familiar with areas of knowledge that go beyond the scope of general education programs and to master methods of creative activity. Thus, the process of forming the creative abilities of students is a pedagogical process, which is a synthesis of knowledge, skills and developed abilities, allowing for a transition from the level of knowledge to the level of comprehension and theoretical generalization to the subsequent level of creative activity as the effectiveness of the entire process. The success of the pedagogical process is characterized by the achievement of a result, since the result is something without which the process cannot be imagined. Its assessment is made in relation to the purpose of teaching activity. It serves as a criterion for the effectiveness of the pedagogical process. By the result of the process of forming the creative abilities of students, we understand a certain step in the formation of their creative abilities, manifested in the effectiveness of their creative activity and in personal self-development and self-improvement.

ӘОЖ 746.42

Ғ.Мұратбаева*, К.А. Есенбаева, М.М. Мәлік
магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Gazi_93@inbox.ru

ҰЛТТЫҚ КОСТЮМНІҢ - ДИЗАЙНДАҒЫ ЭТНОСТИЛЬДЕГІ АЙНАСЫ

Түйін

Мақалада заманауи ұлттық костюмдердегі этникалық стильдің ерекшеліктері, дала көшпенділерінің ежелгі киімдерінен дәстүрлі эстетикалық әйелдер мен ерлер киімдеріне айналу жолдары ашылады. Қазақ ұлттық киімінің дәстүрлері заманауи костюмді пішуге шабыт береді. Этникалық стилінде дайындалған киімдерден дәстүрлі стильдер түрлерін қолданып жасалады және осы әдемі дүниеден шексіз шабыт пен ою-өрнек мотивтері алынады. Ата бабамыздың қай дәуірде, қай кездерде, қандай жағдайда болмасын өмір сүрген ортасының тыныс тіршілігінен, табиғатының байлығын, көңіл күйінің кеңдігін сездіреді. Бізге жеткен ұлттық киімдерде ешқашан ұмытылмайтын жобалау элементтері мен асыл мұра қалдырылған. Халықтық костюм кию мәдениетін қалыптастыру қажет. Этно-стиль бұл кәдімгі өзіміздің ежелгі киімнің элементтерін заманауи киімде қолдану. Ұлттық костюмінің дәстүрлерін зерделеуге және одан әрі жалғастыруға ұмтылатын шеберлер мен сәнгерлердің қызығушылығын сақтап, дәстүрлі мәдениет негізінде өскелең ұрпақтың эстетикалық талғамын қалыптастыруға тәрбиелеу және көмек беру, талантты жас дизайнерлерді, оның өңірлік алуан түрлілігінде заманауи костюмін жасауды қолдау қажет. Бұрыннан қалыптасқан этностильдерге деген қызығушылық бүгінгі күнде де дизайн саласында қайта жаңғырып, жас дизайнерлер арасында кең қолданыс табуда.

Кілттік сөздер: Этникалық стиль, ою-өрнек мотивтері, көшпелі мәдениет, сән-индустриясы, сәнгер, сән тенденциясы, ұлттық декор

Заманауи сән әлемінде жаңа талаптарды қажет етеді, өйткені ұлттық рухтағы көйлектер стильді әйелдерге белсенді және мобильді болуға мүмкіндіктер керек. Қазіргі уақытта ұлттық киімінің дәстүрлерін сақтау - біздің қазақстандық дизайнерлердің үлкен еңбегі. Дизайнерлер көпқабатты образдардан бас тартпай, көшпелі халықтардың маңызды мәдени көркемдік элементтерін қолданады. Өз мәдениетімізді білу және оны заманауи стильге айналдыру - бұл жоғары дизайнерлік шеберлік, эксклюзивті өнімдерді жасауға шабыт көзі.

Қазақ киімі ыңғайлылығымен танымал болды, әрбір костюмнің сыртқы түрі әсерлік береді. Қазір, ұлттық киім мұндай үлкен сұранысқа ие емес, олар тек мерекелерде немесе басқа іс-шараларда кездестіруге болады. Ғасырлар бойы жетілдірілген сайын олар ата-бабаларымыздың ежелгі дәстүрлері ретінде сақталып қалды [1].

Қазақ халқының ұлттық киімдері желбіршек, қос етектерден құралған. Әр көйлектің етегінің өзіндік етегінің мағынасына мән беріп тігіліп отқан. Көйлектердің оюлары да бөлініп өсімдік тәріздес ,жануар тәріздес болып кестеленіп табурлық техникада тігілген. Қол тігісімен безендіріліп сәнделіп тігіледі. Ата бабамыздан қалған кілем тоқу өнері де өз орны бөлек дүние болып саналады. Қазіргі заманның шапандарына сәкестендіріп кәжекей мен камзолдарды кілем тоқығандай етіп пішіп заманауи етіп тігіп коллекция етіп дүние есігін ашуда. Кілем тоқу техникасы гобилен тоқумен бірдей болып келеді. Сырт киім коллекцияларын тігу барысында бұл техника өте қатты бағаланады. Күнделікті киім ретінде желеткада және кәжекейде адам үстінде тәжірибесінде қолдану барысында өте сұлу көрінеді. Өте бағалы және ауырлау болғанымен төзімді болып тігілген [1].

Қазақ ұлттық киімінің бай тарихы бар, бұл бүгінгі таңда өзекті және сырлы мәселе. Киім барлық жақсылықтарды бойына сіңірді, жүз ғасырлар бойы халық қолөнершілерінің өнері мен талантын жасай алды.

Қазақстанның қазіргі заманғы костюм дизайнында ежелгі дәстүрлердің, ою-өрнектердің элементтерін пайдалану негізінен тамыры қазақтың даласының ежелгі мотивтерімен құралған киім үлгілері болып саналады. Күнделікті этно-мативтермен байланыстырып әр эскизбен жұмыс жасай отырып образды дайындап аламыз. Нобайларды саламыз әр түрлі етіп.

Сурет 1.Эскиздер

Заманауи киіммен ұштастыра отырып, этникалық бірегейлік элементтері бар халықаралық подиумға шығуға мүмкіндік алды.

Қазақ ұлттық киімінің даму тарихын еске түсірейік.[2]

Заманауи сән мүлдем басқа дүние , ал салтымыздан кележатқан сән ол арнайы дәстүрге сүйеніп тігілген қос етекті көйлектер болып саналатын. Суреттен қарап ақ тарихқа үңілетін болсақ қарапайым болғанын білеміз. Күмістен әшекей бұйымдарды тағып шаш бауларын тағып оюлы комзолдарын киген.

Сурет 2. Тарихи ұлттық киімдер түрлері

Қазақ ұлттық киіміндегі этно-стиль өзінің жан-жақтылығымен тартады, сәнден шықпайды және әртүрлі тәсілдермен қайта-қайта тәжірибе жасауға шабыттандырады. Этно-стиль ұлттық костюмнің типтік ерекшеліктерін заманауи түрде шығара алады.

Кез-келген басқа стильді бір уақытта жарқын, позитивті, ерекше және түрлі-түсті етіп елестету қиын. Мұндай бағыт әрдайым сәнде, ғасырлар бойғы халықтық дәстүрлердің көрінісі және біраз дизайнерлер қолданады.

Этно-стиль әдетте халықтық деген сөз. Халықтық киім ішкі кеңістігіңізді құруға, оюлардың мән мағынасыда кестемен кестелеуге, және де жамандықтан сақтайтын әшекейлермен көмкерілген [3].

Заманауи костюм ең бірінші өте ыңғайлы болуы тиіс. Экологиялық таза матадан тігіліп, оюлары жас ерекшелігіне байланысты құралып сыртқы киімдеріне немесе етектеріне кестеленәп безендіріліп отырған. Оюлардың бәрі эмоциялар мен сезімдерді білдіріп отырған.

Қазіргі қазақстандық костюм дизайны постмодернизм мәдениеті аясында дамып келеді, бұл этникалық дәстүрлерді белсенді қолдануда, стильдердің эклектикалық араласуында көрінеді.

Этностильде орындалған қазақстандық дизайнерлердің топтамалары жобалау кезінде пайдаланылатын Қазақ ұлттық костюмінің өзекті және функционалдық элементтерін анықтауға мүмкіндік береді. Қазақ ұлттық костюмі haute couture, pret-a-porte de luxe заманауи киімдерді шығаруға үлкен шығармашылық көзі. Қазіргі заманғы дизайн тұрғысынан қазақ киімі көркемдік-бейнелік қасиетіне пайдалану,кесу, декор, технологиялық өңдеу элементтерін тікелей қарызға алу және қайталау емес, неғұрлым перспективалы болып табылады [4].

Дизайнер көне ұлттық киімді барынша өзгеше етіп өзгертеді бірақ ұлттық құндылықты сақтап, кейінгі ұрпаққа ою өрнегімізбен қос етектеріміз тәрбиелік мағынасымен жеткізе білетін маман иесі.

Материалмен жұмыс істеу және эскиз жасау – бұл бір процестің екі жағы. Киімнің материалда орындалуының алдында әрдайым графикалық жұмыс басталады - костюмнің композициясын эскизде табу, ол форманы құру барысында бірнеше рет нақтыланады, декодталады және нақтыланады. Эскиздегі және белгілі бір материалдағы композицияны жасау бір-бірімен бірге жүреді жиі орындарын ауыстырып, негізгі дизайнын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Материалды бейнелеу арқылы ұлттық костюм жобаларының немесе материалда жасалған модельдің эскиздік суретінің ерекшелігі. Оның қасиеттері, мәнерлі сызықты, эмоционалды мазмұнды форманы қалыптастыру мүмкіндіктері. Жаңа пішінді модельді салғанда шли ашық шашық етугеде болмайды. Барынша фасоны сәнді бірақ етектері ұзын етіп заманауи тұрғыда ойластырылады. Студенттерімізді қазіргі жастарға ұлттық киімді дұрыс насихаттап мұрадан келе жатқан қол өнерімізді сақтап қалу. Қол өнеріміз ол мәдениетіміздің құндылығын халыққа көрсетіп жыл сайын ректорымыздың бастауымен Түркістан қаласына барып жаңа киім үлгілерімен сән көрсетілімі болды [5].

Шығармашылық дереккөздерді зерттей отырып, этностильдің эстетикалық және көркемдік тұжырымдамасын, көркем образды және осы мақсатта қолданылатын жастарға сенім білдіру қажетпіз [6].

Сурет 3. Ұлттық этностильде орындалған киімде

Қазір қазақ халқының салт-дәстүрлерін сақтайтын, жоғары сапалы эксклюзивті этностиль киім шығаратын көптеген дизайнерлер және компаниялар бар. Сымбат академиясын, Ерке-Нұр, Нұр-Шах компанияларын, «Өрнек» Ұлттық киім салонын атауға болады.

2017 жылы Жібек жолы айшықтары сән апталығында жас дизайнерлердің этно-стильдегі киімдерді ұсынды. Қыз келіншектерге ұсынылған этно киімдер гобелен техникасында қолданғаны үшін бағаланып 1 ші орынға ие болды. Тек сырт киімдері кілем тоқығандай етіп пішілген еді. Кең байтақ даламыздың таби,атына қарап тоқылғандай әр оюлары әсем болып безендірілген еді. Бұл сол жылы бітірген түлектердің жұмысы еді. Әр түлек өзінше ерекше етіп өзінің ерекшелігімен қол жұмысымен еңбектері бағаланатын. Тек сырт киім ғана емес тақия мен сөмкелерімен тоқылған болып бағаланатын. [6]

Сурет 4. Этностильде орындалған киімдер

«Асыл-Дизайн» Сән үйінің бас дизайнері Айдархан Қалиев алғаш рет Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи кешенінің жерасты мешітінде шекпенді мұражай экспонаты ретінде көріп, содан кейін ғана Жамбыл облысының Қызылаут ауылында «тірі» үлгіні тапты. Қазақтың бірегей және лаконикалық шапаны оның қиялын таңқалдырғаны соншалық, көп ұзамай Айдархан Қалиев «Ұлы дала» топтамасын жасады, оның негізінде түйе шекпені болды.

Заманауи сән тренді - сырмалы (стеганый) бұйымдары. Олардың қайта жануы осы маусымның негізгі трендтері – итальяндық Bottega Veneta бренді деп санауға болады. Алайда, пальто мен траншеялар, курткалар мен жилеттер, тіпті көрпеге ұқсас көйлектер мен юбкалар бүгінде Balenciaga, Dior, Monsler немесе Louis Vuitton-да көрінеді. Бірақ бұл тізімдегі бізге ең жақын элементтер - Оскар Де Ла рентаның тігістері бар түзу силуэт курткалары біздің ежелгі шапандарымызға ұқсас [7].

Жиынтықты жобалау және сонымен бірге ұлттық костюмнің өзіндік ерекшелігін сақтайтын топтаманы құру дизайнерлерден сәннің заманауи тенденциялары мен оларды дамыту мәселелеріндегі түйсігі туралы ғана емес, сонымен қатар сәндеу бойынша кәсіби дағдыларды да білуді талап етеді. Сондықтан М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінде «Бейнелеу өнері және дизайн» кафедрасының студенттері кәсіби маман дизайнердің ісін оқып қана қоймай, тәуелсіз идеяларды этностильде шындыққа айналдыруға тырысады және де ұлттық дәстүрлерді біте жалғастыруға тырысады, қазақ даласының тамаша түстерін қолдана отырып, ашық жарқынды айқындайтын түстер және этно киімдерінде қолдануды көрсете алатын айнасы деп айтуға болады (Сурет 3).

Сурет 5. «Бейнелеу өнері және дизайн» кафедрасының «Сән дизайны» мамандығының студенттері «Заманауи этностильдегі студенттік жетекшілікте өңделген «Дала Сазы» киім жинағы,
Халықаралық жас дизайнері байқауының 1- орын жеңімпаздары

Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен ғасырлар бойғы әдет-ғұрыптарына негізделген ұлттық костюм шығаруға маманданған Қазақстан дизайнерлері өз өнімдерін көрсету үшін жаңа кеңістіктерге ие бола отырып, болашаққа батыл әрі сенімді қарайды.

Бүгінгі таңда дизайнерлердің шығармашылығын фольклорлық бағытсыз елестету қиын. Сондықтан өз халқының тарихын, оның өмірінің барлық салаларында зерттеумен айналысу, дәстүрлер мен мәдениетті зерттеу қажет, бұл ұрпақтан-ұрпаққа тарихи және рухани тәжірибені жеткізуге көмектеседі. [7]

Әдебиеттер тізімі

1. Баталова Э.Н.«Национальная одежда казахского народа» Алматы: «Алматы кітап» ЖШС, 2017, 192 с.
2. Стивенсон Н. «История моды в деталях. С XVIII века до наших дней», М.: Эксмо, 2011, 199 с.
3. Захарова В. И., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда XIX -начала XX вв. Алма-Ата : Наука, 1964. - 178 с.
4. Шевцова А.А. Казахский традиционный костюм (XIX – начало XX века) //Среднеазиатский 255 с.
6. Этнографический сборник. Среднеазиатский этнографический сборник. М.: Наука, 2016. – Вып. V. 400с.
7. Мұхамеджанұлы З. Қазақтың кесте өнері кітап Алматы: Алматыкітап баспасы" ЖШС, 2008 - 144 бет,
8. Қазақ мәдениеті энциклопедиялық анықтама Алматы:Кітап, 2015, 333с.

Аннотация

В статье раскрываются особенности этнического стиля в современных национальных костюмах, пути превращения из старинной одежды степных кочевников в традиционную эстетическую женскую и мужскую одежду. Традиции казахской национальной одежды дают богатый

материал для раскроя современного костюма. Одежда, выполненная в этническом стиле, изготавливается с использованием традиционных стилей и черпает бесконечное вдохновение и орнаментальные мотивы из этого прекрасного мира. В какой эпохе, в какие времена, в каких бы условиях ни жили наши предки, чувствуется богатство природы, широта настроения. В дошедшей до нас национальной одежде остались элементы дизайна и благородное наследие, которое никогда не забудется. Необходимо формировать культуру ношения народного костюма. Этно-стиль это использование элементов обычной старинной одежды в современной одежде. Необходимо поддерживать интерес мастеров и модельеров, стремящихся к изучению и дальнейшему изучению традиций национального костюма, воспитывать и помогать формированию эстетического вкуса подрастающего поколения на основе традиционной культуры, поддерживать талантливых молодых дизайнеров, создание современного костюма в его региональном разнообразии.

Интерес к уже сформировавшимся этностилям возрождается и сегодня в мире дизайна и находит широкое применение среди молодых дизайнеров.

Abstract

The article reveals the features of ethnic style in modern national costumes, ways to transform from ancient clothes of steppe nomads into traditional aesthetic women's and men's clothing. The traditions of the Kazakh National Costume give a rich material for cutting a modern costume. From clothes prepared in ethnic style, it is made using traditional types of styles, and endless inspiration and ornament motifs are drawn from this beautiful world. In what ERA, in what times, in what conditions, our ancestors lived, they feel the richness of nature, the breadth of their state of mind. In the national costumes that have come down to us, design elements and a noble heritage are left that will never be forgotten. It is necessary to form a culture of wearing folk costumes. Ethno-style it is the use of elements of our own ancient clothing in modern clothing. It is necessary to maintain the interest of Masters and fashionistas who seek to study and continue the traditions of the national costume, to educate and assist in the formation of aesthetic taste of the younger generation on the basis of traditional culture, to support talented young designers in creating a modern costume of its regional diversity.

Interest in the long-established ethnostiles is still being revived in the field of design today and finds wide application among young designers.

ӘОЖ 366

З.Қ. Мұсақұл, Р.Д. Дарибаева*
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** daribaeva_r57@mail.ru

ЖАС МАМАНДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ЖҰМЫС БЕРУШІЛЕРДІҢ РӨЛІ

Түйін

Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғаудың маңызды мәселесі қарастырылған. Авторлар жас қызметкерлердің қажетті кепілдіктері мен құқықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттің де, жұмыс берушілердің де рөлін қарастырады. Мақалада жас мамандарды қолдауға бағытталған заңнамалық актілер мен әлеуметтік бағдарламалар талданып, олардың тиімділігі бағаланады. Сондай-ақ мақалада жұмыс берушілер өздерінің жас қызметкерлерін әлеуметтік және құқықтық қорғауды қамтамасыз ету үшін қолдана алатын түрлі практикалық шараларды қарастырады.

Авторлар жас мамандарды әлеуметтік-құқықтық қорғауды қамтамасыз етуде мемлекет пен жұмыс берушілер арасындағы ынтымақтастық маңызды деген қорытындыға келеді. Мұндай қорғауды табысты жүзеге асыру еңбек нарығына дарынды жас кадрларды тартуға және ұстап тұруға көмектеседі, олардың кәсіби өсуі мен әл-ауқатының артуына ықпал етеді, бұл өз кезегінде қоғамның жалпы экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпал етеді.

Еңбек нарығы үнемі бәсекеге қабілетті болып жатқан әлемде жас мамандар жұмыс іздеу кезінде жиі қиындықтарға тап болады.

Кілттік сөздер: жас мамандар, әлеуметтік-құқықтық қорғау, жұмыс берушілер, мемлекет, еңбек заңнамасы, жұмыспен қамту, әлеуметтік кепілдіктер.

Қазіргі қоғам азаматтардың өміріне әсер ететін көптеген әлеуметтік және экономикалық қиындықтарға тап болады. Жұмыс әлеміне саяхатын енді бастаған жас мамандар көбінесе ең осал топ болып табылады. Бұл мақалада біз жас мамандарды әлеуметтік-құқықтық қорғауды қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлін, әсіресе «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы бойынша қарастырамыз.

Әлеуметтік жұмыс – қиын өмірлік жағдайдағы адамдарға көмектесуге бағытталған негізгі пән. Ол көптеген салаларды қамтиды, соның ішінде балалармен, қарттармен, мүмкіндігі шектеулі жандармен, дағдарыс жағдайындағы адамдармен және, әрине, жас мамандармен жұмыс.

Осы мақаланың ғылыми мәселесін былайша тұжырымдауға болады: «Жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғауға жәрдемдесу мен қамтамасыз етуде мемлекеттік мекемелер мен жұмыс берушілердің тиімді рөлі қандай және жұмыспен қамту жағдайын жақсарту үшін қандай шаралар мен тетіктер әзірленіп, жүзеге асырылуы мүмкін; осы санаттағы қызметкерлердің әлеуметтік қорғалуын және кәсіби дамуын қамтамасыз етуді ме?

Осы мақаланың мәселелерін зерттеу кезінде келесі әдістер қолданылды:

1.Әдебиеттер мен құжаттарды талдау

Зерттеу тақырыбына қатысты ғылыми мақалаларға, заңнамаларға, нормативтік актілерге, баяндамаларға және басқа да құжаттарға кеңінен талдау жасау.

2. Статистикалық мәліметтерді талдау

Мәліметтерді талдау үшін статистикалық әдістерді қолдану, мысалы, жұмыспен қамту, жалақы, еңбек жағдайлары және әлеуметтік және құқықтық қорғауға әсер ететін басқа да параметрлердегі үрдістерді анықтау.

3. Құжаттамалық талдау

Келісімшарттарды, келісімдерді, ұжымдық шарттарды, еңбек қатынастарын және жас мамандарды әлеуметтік қорғауды реттейтін ережелер мен нормаларды талдау.

Оқуды бітіріп, еңбек нарығына енді ғана қадам басқан жас мамандар бірқатар ерекше мәселелер мен қиындықтарға тап болады:

- Тәжірибенің жоқтығы

Жұмыс тәжірибесінің болмауы мансапты бастауды қиындатады. Жас мамандарға жұмыс табу қиынға соғуы мүмкін, өйткені көптеген жұмыс берушілер тәжірибелі кандидаттарды қалайды.

- Экономикалық қиындықтар

Тұрғын үй, білім және денсаулық сақтау саласының жоғары бағасы жас мамандарға, әсіресе студенттік несие алғандарға қаржылық қысым жасауы мүмкін.

- Стресс және психологиялық проблемалар

Кәсіби және жеке қиындықтармен күресу әлеуметтік қолдауды қажет ететін стресс пен психологиялық проблемаларды тудыруы мүмкін.

Жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғауды қамтамасыз етуде мемлекет басты рөл атқарады. Келесі аспектілерді атап өту маңызды:

1. Заңнама. Мемлекет жас мамандардың құқықтарына, соның ішінде жұмысқа орналасудағы тең мүмкіндіктерге, кемсітушілікке жол бермеуге және әлеуметтік жеңілдіктерге кепілдік беретін заңдар мен нормативтік актілерді жасайды.

Мемлекетіміздің Конституциясы негізгі қоғамдық қатынастарды бекітеді және бекітеді, негізгі мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының қызметін ұйымдастырудың құқықтық негіздерін белгілейді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатыны көрсетілген. Конституцияның 24-бабында еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауға құқықтардың кепілі туралы айтылған [1].

Қоғамдық қатынастарды (соның ішінде еңбек саласында) реттеудегі жетекші рөл құқыққа тиесілі.

2.Бағдарламалар мен бастамалар. Мемлекет жас мамандарды қолдауға бағытталған бағдарламалар мен бастамаларды әзірлейді және қолдайды. Олардың қатарында тұрғын үймен қамтамасыз ету, оқыту және біліктілігін арттыру үшін субсидиялар бар.

«Мәңгілік Елдің ғылыми негіздері: XXI ғасырдағы білім, гуманитарлық ғылымдар саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулер» бюджеттік бағдарламасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылыми жобасы аясында (грант No AR05132539), жастармен жұмыс тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының жастар саясатының мемлекеттік және мемлекеттік емес құрамдас бөліктерінің ажырамас бірлігі ретінде қарастырылады [2].

3.Білім беру және хабардар ету. Мемлекет білім беруді дамытады және жас мамандарды олардың құқықтары мен мүмкіндіктері туралы хабардар етіп, ықтимал тәуекелдер мен алаяқтықтан сақтандырады.

Қазіргі қоғамда жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғауды қамтамасыз етуде жұмыс берушілердің рөлі маңызды рөл атқарады. Өз мансабын енді бастаған жас мамандар жиі осал болып табылады және жұмыс берушілерден қосымша қорғауды қажет етеді. Бұл мақалада біз «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы аясында жас мамандардың әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуде жұмыс берушілердің атқаратын рөлін қарастырамыз.

Жұмыс берушілердің негізгі функцияларының бірі өз қызметкерлерін әлеуметтік қорғау болып табылады. Әлеуметтік қорғау әртүрлі аспектілерді қамтиды, мысалы, әлеуметтік кепілдіктер, денсаулық сақтау, зейнетақы және т.б. Жұмыс берушілер өз қызметкерлерін лайықты еңбек жағдайларымен және әлеуметтік төлемдермен қамтамасыз етуге міндетті.

Әсіресе, өзін қорғау үшін тәжірибесі мен ресурстары әлі көп емес жас мамандарға мұндай қорғанысты қамтамасыз ету өте маңызды.

Жас мамандарды құқықтық қорғауда әлеуметтік қорғаумен қатар жұмыс берушілер де маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік жұмыс мамандығы аясында жұмыс берушілер еңбек заңнамасын сақтауға және өз қызметкерлерін құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге міндетті. Еңбек кодексіне сәйкес, әркімнің қауіпсіздік пен гигиена талаптарына жауап беретін жағдайларда еңбек етуге, еңбегі үшін ешбір кемсітусіз ақы алуға құқығы бар [3]. Сонымен қатар, жұмыс берушілер жас мамандарды олардың құқықтары туралы хабардар етіп, қажет кезде сол құқықтарды қорғауға көмектесуі керек.

Жас мамандарды әлеуметтік-құқықтық қорғауды қамтамасыз ету бойынша жұмыс берушілердің жұмысының бірнеше бағыттары бар:

1.Әлеуметтік төлемдер мен қосымша еңбек жағдайларын қамтамасыз ету. Жұмыс берушілер өз қызметкерлеріне ақылы демалыс, медициналық сақтандыру және кәсіби даму мүмкіндіктері сияқты әртүрлі жеңілдіктер бере алады.

2. Жас мамандардың еңбек құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету. Жұмыс берушілер еңбек заңнамасын сақтауы және өз қызметкерлерінің құқықтарын қорғауы керек. Бұған лайықты жалақы төлеу, жұмыс уақытын құрметтеу және қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз ету кіреді.

3. Білім беру бағдарламалары мен тренингтерін өткізу. Жұмыс берушілер жас мамандарға жаңа дағдылар мен білім алуға көмектесе отырып, білім беру бағдарламалары мен оқытуды ұсына алады. Бұл олардың кәсіби өсуіне ықпал етіп, олардың әлеуметтік және құқықтық қорғалу деңгейін арттырады.

Жас мамандарды әлеуметтік-құқықтық қорғау олардың әлеуметтік және еңбек құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар шаралар мен құқықтық нормаларды қамтуы мүмкін. Бұл шаралар мен ережелер әр елде әртүрлі болуы мүмкін, бірақ әдетте мыналарды қамтиды:

1. Еңбек нарығында тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Заңдарда жас мамандарға жұмыс табу және мансаптық өсу үшін тең мүмкіндіктер беруге бағытталған шаралар қамтылуы мүмкін. Бұл жұмысқа жасына және басқа критерийлеріне байланысты кемсітуге тыйым салуды қамтуы мүмкін.

2. Жұмыспен қамту кепілдіктері. Кейбір елдерде жас мамандарды жұмысқа орналастыруға бағытталған бағдарламалар мен бастамалар бар. Бұл жас мамандарды немесе тағылымдамадан өту бағдарламаларын жалдайтын жұмыс берушілерге субсидияларды қамтуы мүмкін.

3. Жеңілдіктер мен әлеуметтік кепілдіктер. Жас мамандар медициналық сақтандыру, зейнетақы және басқа да әлеуметтік қолдау түрлері сияқты түрлі жеңілдіктер мен әлеуметтік кепілдіктерге құқығы болуы мүмкін.

4.Кәсіби оқыту және дамыту. Жас мамандарға біліктілігін арттыру және табысты мансапты алға жылжыту үшін кәсіби оқыту және даму мүмкіндіктері қамтамасыз етілуі мүмкін.

5. Жұмысшылардың құқықтарын қорғау. Еңбек туралы заңдарда жас жұмысшылардың себепсіз жұмыстан босатылуын қамтамасыз ететін және оларға демалыс уақытына, ақылы демалысқа және басқа да әлеуметтік төлемдерге құқық беретін нормалар қамтылуы мүмкін.

6.Қанаудан және еңбек құқықтарын бұзудан қорғау. Негізгі қоғамдық қатынастар мемлекетіміздің Конституциясында, басқа да заңдар мен нормативтік құқықтық актілерде бекітіліп, бекітіліп, жетекші мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының қызмет етуінің құқықтық қағидалары белгіленді [4].

Заңдарда жас мамандарды жұмыс берушілердің еңбек құқықтарын қанауынан және бұзуынан қорғау шаралары да қарастырылуы мүмкін.

Жас мамандарды әлеуметтік-құқықтық қорғауды қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда әлеуметтік қызметкерлер маңызды рөл атқарады. Олар

жұмыс өміріне сәтті бейімделу үшін қажетті қолдауды, кеңестерді және ресурстарды қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік жұмыс – жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғауды қамтамасыз ететін негізгі кәсіп. Мемлекет тиісті заңдар мен бағдарламалар әзірлеу арқылы халықтың осы маңызды санатын қолдауға негіз жасайды. Дегенмен, бұл саладағы табыс мемлекеттің, әлеуметтік қызметкерлердің және жалпы қоғамның ынтымақтастығына байланысты. Бірлескен күш-жігер арқылы ғана біз жас мамандардың амандығы мен табысты мансабын қамтамасыз ете аламыз.

Қазақстан Республикасында жас мамандардың әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету мақсатында бірқатар шаралар мен бағдарламалар жүзеге асырылуда [5]. Мұнда олардың кейбіреулері бар:

1. Білім беру және оқыту. Қазақстанда жас мамандарға білім мен тәрбие беретін мемлекеттік және жекеменшік университеттерді қоса алғанда, жоғары білім беру жүйесі бар. Дарынды студенттерге мемлекет тарапынан гранттар мен шәкіртақылар да қарастырылған.

2. Жұмыспен қамту бағдарламалары. Елде түлектерге жұмыс табуға көмектесетін жастарды жұмысқа орналастыру бағдарламалары бар. Үкімет сонымен қатар жұмыс орындарын ашуға және кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдеседі.

3. Жеңілдіктер мен жәрдемақылар. Жас мамандарға жеңілдетілген тұрғын үй несиесі, бала тууына материалдық көмек және басқа да әлеуметтік төлемдер сияқты түрлі жеңілдіктер мен жәрдемақылар берілуі мүмкін.

4.Кәсіптік оқыту және біліктілігін арттыру. Сондай-ақ Қазақстан жас мамандардың кәсіби дағдыларын дамыта алатындай кәсіптік оқыту мен олардың біліктілігін арттыру бағдарламаларын қолдайды.

5. Жастар ұйымдарына қатысу. Қазақстан жастары олардың әлеуметтік интеграциясы мен дамуына ықпал ететін әртүрлі жастар ұйымдарына белсенді қатысады.

6. Жастардың құқықтарын қорғау. Жас түлектер мен ізденуші мамандар қоғамымыздың болашағы екені даусыз [6]. Дегенмен, олар жұмыс іздеуде тәжірибе мен дағдылардың жетіспеушілігі, қатаң бәсекелестік және саладағы байланыстардың болмауы сияқты қиындықтарға жиі кездеседі. Олардың еңбек нарығына сәтті шығуын қолдау және экономикалық дамуға үлес қосу үшін жас мамандардың жұмысқа қабілеттілігін арттырудың түрлі стратегияларын қарастыру қажет.

1. Практика тәжірибесінде жинақтау тәсілі ретінде. Жас мамандарға қажетті тәжірибені жинақтаудың тиімді жолдарының бірі – тағылымдамадан өту. Тағылымдамалар барысында олар нағыз кәсіби ортада жұмыс істеуге, тәжірибелі әріптестерінен білім алуға және өз дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады. Мемлекеттік және жеке ұйымдар тағылымдамадан өту бағдарламаларын ұсына алады, олар интерндерге де, жұмыс берушілерге де тиімді.

2. Практикалық дағдыларға бағытталған білім беру бағдарламалары. Қазіргі еңбек нарығы мамандардан тек теориялық білімді ғана емес, практикалық дағдыларды да талап етеді. Білім беру мекемелері өз бағдарламаларына практикалық тапсырмаларды, жобаларды және семинарларды көбірек енгізуге ұмтылуы керек. Бұл түлектердің нақты жұмыс тапсырмаларына дайын болуына көмектеседі.

3. Кәсіпкерлікті қолдау. Кәсіпкерлік амбициясы бар жас мамандарға өз идеяларын жүзеге асыру үшін қолдау көрсету қажет. Үкімет пен бизнес қауымдастығы жас кәсіпкерлерге қаржылық көмек, кеңес және ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз ете алады. Бұл оларға жаңа жұмыс орындарын ашуға көмектесіп қана қоймай, инновациялар мен экономикалық өсуге ықпал етеді.

4. Жаңа жұмыс орындарын құру. Жас мамандарды қолдаудың басты жолдарының бірі – жаңа жұмыс орындарын ашу. Мұны жаңа өндірістерге инвестициялау, шағын және орта бизнесті дамыту, қоғамдық жұмыстар бағдарламаларын жасау арқылы жасауға болады. Бұл ретте ақпараттық технологиялар, экология және жасыл энергетика сияқты өсу әлеуеті жоғары

салалардағы жұмыс орындарын дамытуға ерекше назар аудару қажет.

Қазақстанда жастардың құқықтарын, соның ішінде еңбек ету және әлеуметтік қорғау құқықтарын қорғайтын заңдар мен нормативтік актілер бар.

Мемлекет тарапынан бұл шаралар мен бағдарламалар Қазақстандағы жас мамандарды әлеуметтік және құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге және олардың қоғам мен еңбек нарығына сәтті бейімделуіне ықпал етеді [7].

Жас мамандардың әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуде жұмыс берушілердің рөлі зор. Олар өз қызметкерлеріне әлеуметтік және құқықтық кепілдіктерді, лайықты еңбек жағдайларын қамтамасыз етуді, заңдарды сақтауды және білім алу мүмкіндіктерін қамтамасыз етуі керек. Осындай жағдайда ғана жас мамандар жетістікке жетіп, өз мүмкіндіктерін толық іске асыра алады.

Жас мамандарды жұмыспен қамтуды жақсарту – қоғам мен экономика үшін маңызды міндет. Тәжірибеден өту, практикалық білім беру бағдарламалары, кәсіпкерлікті қолдау және жұмыс орындарын құру – бұл мақсатқа жетудің тиімді жолы. Мемлекет, бизнес және оқу орындарының бірлескен күш-жігері жас мамандарды табысты жұмысқа орналастыру және олардың еңбек нарығында ұзақ мерзімді табысқа жетуі үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасай алады.

Қазақстанда, ТМД елдерінде және шетелде жас мамандарды жұмыспен қамтуды жақсартуға бірқатар іс-шаралар мен саясаттар арқылы қол жеткізуге болады. Төменде олардың кейбіреулері берілген:

1. Білім беру және оқыту:

- еңбек нарығының ағымдағы және келешек қажеттіліктерін қанағаттандыратын заманауи білім беру бағдарламаларын әзірлеу.

- Студенттер үшін тағылымдамадан өту, тәжірибеден өту және нақты өмірлік жұмыс тәжірибесін қамтамасыз ету үшін университеттер мен кәсіпорындар арасындағы өзара әрекеттесуді күшейту.

- халықаралық тәжірибе мен білім алу үшін студенттермен алмасу бағдарламаларын қолдау.

2. Кәсіпкерлікті дамыту:

- ынталандыру, гранттар және қаржыландыруға қолжетімділік арқылы жаңадан бастаған және шағын бизнесті құру мен дамытуды қолдау.

- Жас кәсіпкерлерді тіркеу және бизнесті жүргізу процесін жеңілдету.

3. Кәсіптік бағдар беру және кеңес беру:

- Жастардың мамандық таңдауына көмектесу үшін мектептер мен оқу орындарында кәсіптік бағдар беру шараларын өткізу.

- Мансап бойынша кеңес беру және еңбек нарығы туралы ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету.

4. Мемлекеттік қолдау:

- Жас мамандарға жұмыс іздеу кезінде белсенді қолдау көрсету бойынша мемлекеттік бағдарламалар мен іс-шараларды әзірлеу.

- Жастар кәсіпкерлігін және жұмыспен қамту бағдарламаларын қолдау.

5.Халықаралық ынтымақтастық:

- білім беру және жұмыспен қамту саласында халықаралық алмасу және ынтымақтастық бағдарламаларын дамыту.

- тәжірибе және білім алмасу үшін жас мамандардың желілерін құру.

6. Дағдыларды дамыту:

- Жас мамандар үшін жұмсақ дағдыларды (коммуникация, көшбасшылық, мәселелерді шешу) дамыту бойынша тренингтер мен курстарды ұйымдастыру.

7. Бюрократиялық кедергілерді азайту:

- Жас жұмысшыларды жұмысқа қабылдау және құжат айналымын жеңілдету.

8. Жұмыс миграциясын қолдау:

- шетелде жұмыс істегісі келетін жас мамандарды қолдау бағдарламаларын құру.
- Жас мамандарды басқа елдермен екі жақты еңбек шартын жасау.

Қазақстанда, ТМД елдерінде және шетелде жас мамандарды жұмыспен қамтуды жақсартуда барынша тиімділікті қамтамасыз ету үшін бұл шаралардың өзара байланысты және үйлестірілген болуы маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, өзгерістер мен толықтырулармен 23.03.2019 ж. Мына сілтемеде: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000
2. Қазақстан Республикасындағы жастар жұмысының тұжырымдамасы. / А.Н.Тесленко, М.И.Рожков, Д.В. Лепешев, В.В. Захлебаева. Көкшетау: А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, «Элит орталық» баспасы, 2020 – 90 б.
3. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі, 07.07.2020 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен. Мына сілтемеде: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414
4. Бухаева, А. А., Смагулова, А. А. Конституционное право на защиту труда в Республике Казахстан. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-na-zaschitu-truda-v-respublike-kazahstan
5. Сафарова, Т.С., Калиева, А.У. Некоторые вопросы совершенствования законодательства Республики Казахстан в области государственной молодежной политики. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-sovershenstvovaniya-zakonodatelstva-respubliki-kazahstan-v-oblasti-gosudarstvennoy-molodezhnoy-politiki
6. Сыздыкова, М. Б. Трудоустройство молодых специалистов с высшим образованием в современном казахстанском обществе. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/trudoustroystvo-molodyh-spetsialistov-s-vysshim-obrazovaniem-v-sovremennom-kazahstanskom-obschestve
7. Сыздыкова, М. Б. Социальное развитие и занятость молодежи в казахстанском обществе. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-razvitie-i-zanyatost-molodezhi-v-kazahstanskom-obschestve

Аннотация

В данной статье рассматривается важнейший вопрос социальной и правовой защиты молодых специалистов в современном обществе. Авторы рассматривают роль как государства, так и работодателей в обеспечении необходимых гарантий и прав молодых работников. В статье анализируются законодательные акты и социальные программы, направленные на поддержку молодых специалистов, оценивается их эффективность. В статье также рассматриваются различные практические меры, которые работодатели могут использовать для обеспечения социальной и правовой защиты своих молодых сотрудников.

Авторы приходят к выводу, что сотрудничество между государством и работодателями важно для обеспечения социально-правовой защиты молодых специалистов. Успешное осуществление такой защиты способствует привлечению и удержанию на рынке труда талантливых молодых кадров, способствует их профессиональному росту и повышению благосостояния, что, в свою очередь, способствует общему экономическому и социальному развитию общества.

В мире, где рынок труда постоянно конкурентен, молодые специалисты часто сталкиваются с трудностями при поиске работы.

Abstract

This article discusses the most important issue of social and legal protection of young specialists in modern society. The authors consider the role of both the state and employers in ensuring the necessary guarantees and rights of young employees. The article analyzes legislative acts and social programs aimed at supporting young professionals and evaluates their effectiveness. The article also discusses various practical measures that employers can use to provide social and legal protection for their young employees.

The authors conclude that cooperation between the state and employers is important in ensuring the

social and legal protection of young specialists. The successful implementation of such protection helps to attract and retain talented young personnel to the labor market, contributes to an increase in their professional growth and well-being, which, in turn, contributes to the general economic and social development of society.

In a world where the labor market is constantly competitive, young professionals often face difficulties when looking for a job.

УДК 37.013:811.161.1

А.К. Мырзабекова*
к.ф.н., старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** aikas@mail.ru

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «6В07321 – ТЕХНОЛОГИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО И ГРАЖДАНСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА»

Аннотация

Терминология является особой подсистемой литературного языка. Упорядочивание специальной лексики является важнейшей практической задачей терминологической науки. В предложенной работе внимание акцентировано на проблеме сравнительного изучения русских и английских терминов подъязыка строительства в такой новой сфере, как производство и эксплуатация гибких мобильных сооружений. Совокупность терминов той или иной отрасли образует терминологическую систему. Термин является единицей терминологической системы гибких мобильных сооружений. Предметом исследования является новая терминологическая лексика в профессиональном общении студентов – будущих специалистов в области строительства и архитектуры. Особенность современного этапа развития терминосистемы гибких мобильных сооружений в том, что происходит её формирование, при котором активно проводится селекция вариантов и трансформирование некоторых языковых единиц из состояния переводческих окказионализмов иностранных языков в положение неологизмов русского языка.

Ключевые слова: терминология, лексика, профессиональное общение, студенты, строительная отрасль.

Введение. Упорядочивание специальной лексики является важнейшей практической задачей терминологической науки, однако не следует возводить в Абсолют цели упорядочивания лексики той или иной области знания. В отличие от словарного состава общелитературного языка, на профессиональную лексику воздействуют общие законы развития и функционирования языка. Переосмысление того или иного понятия, а, следовательно, и термина, его обозначающего, является важным в научном развитии, поэтому выявление законов формирования и особенностей терминов различных областей науки и техники, их связей, т.е. становление и функционирование терминологической системы – главная проблема упорядочивания профессиональной лексики. Она, несомненно, относится и к числу самых трудных проблем, но без её решения вряд ли возможно создание действительно полезных и актуальных словарей терминов [1]. Предметом исследования является новая терминологическая лексика в профессиональном общении студентов – будущих специалистов в области строительства и архитектуры. В предложенной работе внимание акцентировано на проблеме сравнительного изучения русских и английских терминов подъязыка строительства в такой новой сфере, как производство и эксплуатация гибких мобильных сооружений.

Теоретический анализ. Внимание всё большего количества специалистов привлекает такое современное направление в строительстве и архитектуре, как создание и использование гибких мобильных сооружений. Одна из основных тенденций во всех сферах техники нашего времени – облегчение веса сооружений и конструкций. Ускорение темпов жизни и развитие науки требуют создания конструкций и сооружений, которые можно легко и быстро возводить, разбирать, перемещать, переделывать. Строительные сооружения, во внутренний замкнутый объём которых воздухонагнетательными установками подаётся воздух, благодаря чему достигается их устойчивость и противодействие внешним нагрузкам,

представлены мягкими оболочками, пневматическими строительными конструкциями. Оболочки пневматических строительных конструкций изготавливаются из технических тканей с покрытием из полимеров (в том числе каучуков) или армированных плёнок. Нити из синтетического или стеклянного волокна служат силовой основой тканей и плёнок.

Пневматические конструкции, тенты, арки, ванты являются элементами, составляющими совокупность гибких мобильных сооружений. Их главные характеристики: форма, размер, структура поверхности, материал, свойство материала, вид конструкции, назначение покрытия и его воздействие на поверхность сооружения, формообразующий элемент покрытия, взаимодействие величины сооружения с мембраной покрытия. Постоянно растущий спрос на данные объекты влечёт за собой увеличение числа предприятий, которые занимаются разработкой и применением плёночно-текстильных сооружений, текстильных композитных материалов. Применение современных строительных материалов из синтетических плёнок и волокон предоставляет значительные возможности для создания новых высокоэффективных инженерных конструкций, методов строительного производства и видов сооружений, важных для развития технологии промышленного, гражданского и других видов строительства.

Развитие контактов с передовыми зарубежными странами по применению пневматических и тентовых сооружений и элементов зданий из синтетических плёнок и текстиля способствовало тому, что в значительной степени возросли объёмы технической и экономической информации, а также требования к точному переводу терминов, появилась необходимость создания взаимосвязанной терминологии и документации в строительной, архитектурной науке и технике. Охватываются многие нетрадиционные особенности таких сооружений, относящиеся к химии и технологии полимеров, текстиля, резины, текстильных композитных материалов, а также методы расчёта, конструирования, изготовления, монтажа, эксплуатации и испытаний мягких оболочек, что ещё больше способствует расширению профессиональной языковой среды. Необходимость включения в словари новых научно-технических понятий стимулирует постоянное и интенсивное пополнение словарного состава языка. Ввиду улучшения взаимовыгодных научно-технических и экономических партнёрских отношений между специалистами возникла необходимость в обмене информацией в рамках международной стандартизации и межъязыковой унификации научно-технических терминов.

Экспериментальная часть. В исследовании были использованы такие методы и приёмы обработки и описания изучаемого материала, как метод выборки, дефиниционный метод, когнитивно-фреймовый метод, метод экспертных оценок, коррелятивный метод, сопоставительный метод, интерпретационный метод, компонентный анализ, статистический метод.

Экстралингвистическим фактором появления в подъязыке строительства новой терминологической системы, для обозначения которой ещё нет единого общепринятого термина в нашем государстве и зарубежных странах, явилось возникновение инноваций в строительных технологиях. При производстве гибких мобильных сооружений основным трендом терминологической номинации, кроме терминологизации слов общеупотребительного языка, является создание по определённым образцам многокомпонентных терминологических словосочетаний с обусловленной структурой лексического значения. Терминологические единицы, построенные по тем же грамматическим моделям, что и свободные словосочетания, отличаются от них устойчивостью, концептуальной, структурно-семантической целостностью и регулярной воспроизводимостью.

Совокупность терминов той или иной отрасли образует терминологическую систему. Термин является единицей терминологической системы гибких мобильных сооружений. В данной статье за основу принято определение термина, данное И.В. Арнольд: «Термином принято называть слово или словосочетание, служащее для точного выражения понятия,

специфичного для какой-нибудь отрасли знания, производства или культуры, и обслуживающее коммуникативные потребности в этой сфере человеческой жизнедеятельности» [2]. В современных научных изысканиях термин [3] представляется как слово или словосочетание, обозначающее понятие специальной области знания или деятельности. В лингвистике выделяются следующие семантические характеристики термина: однозначность и полнозначность; дефинитивность; отсутствие синонимов; соответствие термина понятию, которое он обозначает; системность и бинарность семантики; динамичность и профессиональное значение; контекстуальная независимость; стилистическая нейтральность; деривационная способность; мотивированность.

Дифференцируются полный, краткий и неполный варианты термина. Кроме того, в функции термина могут выступать термины, употребляемые специалистами разных школ для наименования современных гибких мобильных строительных конструкций, но которые часто не совпадают по содержанию понятий, что осложняет информационный обмен между специалистами. Например, английский термин ***«lightweight structures»*** объединяет по содержанию понятия все виды гибких мобильных сооружений и является родовым понятием, однако в русском языке аналога не имеет и переводится описательно: ***«растянуто-напряжённые конструкции»*** или ***«легковесные сооружения»***. Популярный термин ***«membrane structures»*** по-русски переводится как ***«мембранные структуры»***, при этом подразумевается несколько видов материалов, с помощью которых может быть создана данная конструкция: ткани, сетки, плёнки, резина. Некоторым англоязычным терминам (mobile structures, textile architecture / fabric architecture, tensile structure, tensile membrane architecture) соответствуют эквиваленты в русском языке: мобильные сооружения, текстильная архитектура / фабричная архитектура, растяжимые мембранные конструкции.

Некая словесная формулировка содержания соответствующего понятия непременно существует при создании термина. Однако в дальнейшем, в процессе применения термина и появления других понятий, это содержание очень часто становится нечётким, вследствие чего место соответствующего ему понятия в системе, его признаки в составе значения термина далеко не всегда указаны абсолютно точно. Известно, что большинство терминов используется без единых дефиниций, и, тем не менее, они являются очень распространёнными терминами и применяются при формулировании определений других понятий (ср. термины: ферма, балка, оболочка и др.).

В процессе работы по терминологическому упорядочиванию создание для терминов дефиниций [4] требует немалого труда, но создать их для системы понятий определённой области, как правило, удаётся. Это происходит в процессе выявления системы понятий. Дефиниции создаются сознательно, например, в статьях, учебниках, в процессе работы по упорядочиванию терминосистемы, часто уже после вхождения термина в научный обиход.

Не всегда то, что на практике принимается за дефиницию какого-либо термина, действительно является правильной дефиницией понятия с точки зрения логических правил построения определений или существа самого явления. Границы понятий, выражаемых терминами, часто очень размытые, поскольку нередко дефиниции создаются для отдельного понятия, без учёта других, более широких по отношению к нему понятий, а также понятий соподчинённых или более узких.

Как известно, в логике существует деление понятий на общие, единичные, собирательные. К примеру, термину ***«мембранная конструкция»*** соответствует общее понятие, т.к. он применим к множеству видов конструктивных решений, которые обладают некоторыми общими, но важными признаками. Это множество составляют все мембранные конструкции, имеющие мембранное покрытие, которое, в свою очередь, может быть сделано из разнообразного материала. Это множество, в свою очередь, далее может быть разделено на подмножества.

Единичным понятием называется понятие, относящееся к какой-либо одной вещи, явлению, отношению. Так, если понятие ***«несущая способность»*** (load bearing capacity) в настоящее время является общим, то в момент создания оно соответствовало единичному понятию, и его объём тогда не мог быть разделён на виды. В теории терминологии к таким единичным понятиям относятся понятия о конкретной массовой промышленной продукции, некоторых методах и способах её изготовления. Они несколько раз воспроизводятся по одному и тому же образцу, технологическому циклу, рецепту. В общем, объёмом таких понятий, как и у отдельного понятия, всегда является одна вещь, явление или отношение.

Известно, что для единичного понятия определение через ближайший род и видовое отличие построить проблематично, поскольку для него можно указать ближайшее родовое понятие, но нельзя указать видовое отличие, которое выделяет его среди соподчинённых понятий, поэтому каждое такое понятие в технике отличается от близких ему понятий о конструкциях (методах, способах, величинах и т.п.) не признаком – видовым отличием, а своим набором ряда иногда разнородных признаков (нет единого основания деления). Следовательно, для таких понятий строится не дефиниция, а описание, т.е. указание ближайшего рода, и перечисление, возможно, точное, этих признаков, например, ***целлофан, ланолин, вазелин, кринолин, линолеум, родбанд*** – товарные знаки. Товарный знак представляет собой обозначение, при помощи которого предприятия маркируют свои товары или услуги с целью отличить их от товаров или услуг того же вида, предлагаемых другими фирмами, облегчить потребителю выбор услуг и товаров.

Результаты и их обсуждение. Для упорядочивания терминологии гибких мобильных сооружений необходимо определить подъязык, к которому относится эта терминология. Профессиональный подъязык строительной терминологии представляет собой нормы первого (термины и номены [5]) и второго (профессионализмы [6], депрофессионализмы, квазипрофессионализмы, интерпрофессионализмы) уровня, т.к. содержит в себе кодифицированные и некодифицированные единицы.

Профессионализмы [7] – единицы нормы второго уровня профессионального подъязыка, которые функционируют в низком регистре институционального дискурса как субституции терминов. Структурной основой профессионализмов обычно является не специальная, а общеупотребительная лексика, используемая в специальном значении.

Депрофессионализмы – лексические единицы нормы второго уровня профессионального субъязыка, значение которых не имеет параллелей в терминологической сфере соответствующего вида деятельности. Как правило, они употребляются только в соответствующей профессиональной среде и не выходят за пределы неофициального общения людей этой специальности.

Группой особых единиц – квазипрофессионализмов, которые занимают промежуточное положение между профессионализмами и депрофессионализмами, обеспечивается непрерывность профессионального лингвистического континуума. В терминологической системе эти единицы не имеют параллелей, но их денотативное значение соотносится с профессиональными действиями и объектами.

Интерпрофессионализмы – единицы нормы второго уровня профессионального субъязыка, которые употребляются в ряде профессиональных языков.

Ядро терминологической системы гибких мобильных сооружений состоит из терминов описательной структуры, которые представляют собой обобщённые названия мобильных конструкций, их частей и качественные характеристики.

Выводы. В результате исследования было выявлено, что в упорядочивании существующего сложившегося лексикона в такой новой области, как гибкие мобильные сооружения и ограждения из мягких оболочек, на начальном этапе наиболее целесообразна лексикографическая обработка словесного материала с целью разработки «Терминологического словаря гибких мобильных сооружений». Превалируют среди частей речи, обозначающих термины и терминологические словосочетания в названиях гибких

мобильных сооружений, имена существительные, что обусловлено большим количеством наиболее продуктивных структурно-языковых типов языковых единиц, выражающих понятия. Особенность современного этапа развития терминосистемы гибких мобильных сооружений в том, что происходит её формирование, при котором активно проводится селекция вариантов и трансформирование некоторых языковых единиц из состояния переводческих окказионализмов иностранных языков в положение неологизмов русского языка.

Вследствие развития многих направлений науки увеличивается количество терминов, что закономерно способствует актуальности вопросов изучения терминов и терминологии в целом. Изолированно, вне контекста, термины не могут существовать. Они функционируют в языке наравне с общеупотребительными словами и имеют те же способы образования, что и остальная лексика. Различные толкования понятий «термин» и «терминология» указывают на отсутствие среди исследователей единого мнения и нерешённость этой проблемы, поэтому упорядочивание, например, системы терминов гибких мобильных сооружений с использованием мягких оболочек сделает возможным описание терминов, входящих в состав этой терминологии, тем самым упростив профессиональное общение специалистов. Структурирование терминосистемы представляется нам новой вехой в изучении специального языка.

Список литературы

1. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. 6-е изд. М.: Либроком, 2012, 248 с.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике: Учеб. пособие. М.: Высш. шк., 1991, 140 с.
3. Загоровская О.В. Термин и терминология: Монография / О.В. Загоровская, Т.Н. Данькова. Воронеж: Научная книга, 2011, 145 с.
4. Ахметбекова А.М. Дефиниция как основное средство раскрытия значения термина // Вестник КазНУ. Серия филологическая. 2012, № 2 (136), С. 177-182.
5. Ходакова А.Г. Термины и номены // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Филология, 2012, № 4 (1), С. 411-416.
6. Сердобинцева Е.Н. Профессионализмы в системе специальной лексики и системе национального языка // Известия Пензенского гос. пед. ун-та им. В.Г. Белинского. Гуманитарные науки, 2012, № 27, С. 396-401.
7. Иоакимиди Г.А. Терминология и профессионализмы: критерии дифференциации // Инновационная наука, 2015, № 12, С. 167-171.

Түйін

Терминология – әдеби тілдің ерекше ішкі жүйесі. Арнайы лексиканы жүйелеу терминология ғылымының ең маңызды практикалық міндеті болып табылады. Ұсынылған жұмыста икемді жылжымалы құрылымдарды өндіру және пайдалану сияқты жаңа саладағы құрылыс қосалқы тілінің орыс және ағылшын терминдерін салыстырмалы түрде зерттеу мәселесіне назар аударылады. Белгілі бір саланың терминдер жиынтығы терминологиялық жүйені құрайды. Термин икемді жылжымалы құрылымдардың терминологиялық жүйесінің бірлігі болып табылады. Зерттеу пәні – құрылыс және сәулет саласындағы болашақ мамандар – студенттердің кәсіби қарым-қатынасындағы жаңа терминологиялық лексика. Икемді жылжымалы құрылымдар терминдік жүйесінің қазіргі даму кезеңінің ерекшелігі оның қалыптасуының жүріп жатқандығында, оның барысында варианттарды іріктеу және кейбір тілдік бірліктерді шет тілдерінің окказионализмдерін аударма күйінен өзгерту белсенді түрде жүргізілуде. орыс тілінің неологизмдерінің позициясына.

Abstract

Terminology is a special subsystem of the literary language. Organizing special vocabulary is the most

important practical task of terminological science. In the proposed work, attention is focused on the problem of comparative study of Russian and English terms of the construction sublanguage in such a new area as the production and operation of flexible mobile structures. The set of terms of a particular industry forms a terminological system. The term is a unit of the terminological system of flexible mobile structures. The subject of the study is new terminological vocabulary in the professional communication of students - future specialists in the field of construction and architecture. The peculiarity of the current stage of development of the term system of flexible mobile structures is that its formation is taking place, during which the selection of variants is actively carried out and the transformation of some language units from the state of translation occasionalisms of foreign languages into the position of neologisms of the Russian language.

УДК 378.1

Е.В. Пономаренко*
профессор, д.п.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** elena.ponomarenko@auezov.edu.kz

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ И РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ВВОДНОЙ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА»

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме преподавания физики в современном исследовательском университете. С целью проверить эффективность традиционной методики обучения физике был проведен эксперимент. В эксперименте приняли участие более 426 студентов первых курсов. Применялись такие методы, как интервью, беседа и анкетирование. По результатам эксперимента было выявлена недостаточная эффективность методики проведения вводной лекции по физике, которая проводилась по традиционной методике. Поэтому актуализировалась задача разработки методики проведения вводной лекции, которая отвечает современным требованиям. Для этого был выполнен информационный поиск, изучены источники, опыт работы, мнение студентов. В авторской методике важную роль играет междисциплинарный подход, то есть выстраиваются взаимные связи физики и других наук. В статье описаны 10 ключевых изменений, которые были внесены в традиционную методику проведения вводной лекции по физике.

Ключевые слова: физика, методика обучения физике, вводная лекция, университет

Введение

В настоящее время Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова поэтапно трансформируется в исследовательский университет. В этом процессе принимают участие все участники образовательного процесса, от руководителей высшего звена до студентов первых курсов. Если говорить о преподавателях, то сложный и интересный путь трансформации в исследовательский университет требует от каждого педагога существенного пересмотра предметных методик. Дисциплина «Физика» не исключение. Методика преподавания (в частности, методика проведения вводной лекции) нуждается в современном методическом и организационном переосмыслении. Этому вопросу посвящена данная статья.

Теоретический анализ

Основу для выбора направлений обновлений методики преподавания физики закладывают, в том числе, обучающиеся. С целью выявить сильные и слабые места в методике обучения физике студентам, завершившим обучение данной дисциплине, было предложено принять участие в обсуждении эффективности обучения физике в целом и уровня сформированности ожидаемых образовательных результатов. Примеры мы находим в научной литературе. Так, адаптивная методика реорганизации учебных программ на основе показателей успеваемости учащихся предлагается в работе L.Velazquez и коллег [1]. В статье особое внимание уделяется методике оценки и выявлению положения каждого отдельного курса среди учебных программ университетов. Подтверждена связь между проблемой распределения кредитов и успеваемостью студентов.

В 2021-2022 учебном году дважды, по завершении осеннего и весеннего семестра, проводились пилотные исследования, в которых использовались различные методы данных, такие как интервью, беседа и анкетирование.

В пилотном исследовании участвовали 426 студентов первого курса, которые были сгруппированы в два потока. Оба потока студентов изучали физику как базовую дисциплину в течение одного семестра (15 недель) и успешно прошли итоговый контроль (экзамен) по

дисциплине. Первую группу составили 210 студентов высшей школы «Информационных технологий и энергетики» и факультета «Архитектура, строительство и транспорт», которые изучали дисциплину «Физика» в течение осеннего семестра; вторую группу составили 216 студентов факультета «Механика и нефтегазовое дело» и высшей школы «Химической инженерии и биотехнологии», которые изучали дисциплину в течение весеннего семестра.

Идея пилотного эксперимента состояла в выявлении такого элемента методической системы обучения физике (вид занятия, тема лекции, форма самостоятельной работы, лабораторная работа, метод решения задач и т.д.), который запомнился студентам как особенно важный, с их точки зрения, элемент, способствующий повышению мотивации к обучению, профессиональному развитию, формированию ключевых компетенций.

Объем статьи не позволяет подробно описать весь эксперимент, но часть его результатов можно вкратце изложить. Анализ данных показал, что студенты указывали в своих ответах самые разные элементы методической системы обучения физике: темы отдельных лекций (к примеру, тему 5 «Явления переноса»), темы отдельных практических работ (к примеру, тему 4 «Механика сплошных сред»), темы самостоятельных работ (к примеру, тему группового проекта) и другие.

Проводившие эксперимент предполагали, что, так или иначе, различные элементы методической системы будут названы студентами примерно в равной степени. Однако ряд элементов методической системы не был указан в качестве ответа ни одним из участвующих в исследовании студентов, либо был выбран лишь малым количеством студентов (менее 5%).

Факторный анализ показал, что среди таких «непопулярных» элементов стала вводная лекция по дисциплине. Вкратце отметим, что вводная лекция носила традиционный характер. Ее содержание включало следующие этапы: введение в дисциплину, правила организации учебного процесса, разъяснение принципов самостоятельной работы, ознакомление с учебно-методическим комплексом, требования к письменным работам студентов и т.д. То есть, вводная лекция практически являлась своего рода компасом, навигатором в обучении физике. Но из студентов первой группы никто не указал вводную лекцию в качестве важного и значимого элемента методической системы обучения, тогда как из второй группы на важность вводной лекции указали около 3% студентов.

С целью выявления причин этого, в осеннем и весеннем семестрах были организованы встречи и беседы со студентами. Целью бесед было более глубокое изучение проблемного поля и выявление причин того, почему вводная лекция по физике студентами не признана ни как значимая, ни как влияющая на изучение дисциплины в целом. Беседы со студентами были организованы так, что они могли свободно высказать свое собственное мнение по поводу вводной лекции.

По результатам беседы студентам было предложено участвовать в анкетировании со свободными (открытыми) вариантами ответов. Выяснилось, что студенты первой группы (осенний семестр) не запомнили вводную лекцию, потому что это была первая лекция в университете вообще. Все было новым для студентов, пришедших в университет в первый раз – аудитория, лектор, коллектив студентов, расписание занятий, куратор, учебная документация и т.д. Студенты были рассеяны, испытывали своего рода стресс, их внимание было направлено не на изучение одного, а множества вопросов. Многие из студентов опоздали на лекцию, потому что не могли найти аудиторию, корпус, свою группу, не поняли время начала и окончания занятия, и т.д. Некоторые группы имели проблемы с расписанием занятий, которое в первые одну-две недели носило довольно переменчивый характер. Кроме того, первые две недели первого семестра были обзорными. Обзорные лекции, как правило, не предполагают ни глубины, ни основательности, они нацелены в целом на формирование общих представлений о курсе.

По результатам беседы и анкетирования со студентами второй группы (весенний семестр) такая проблема уже не существовала, поскольку студенты имели опыт обучения другим дисциплинам в осеннем семестре. Студенты второй группы знали правила

организации учебного процесса по кредитной технологии обучения, типы лекций, состав учебно-методических комплексов, правила выставления оценок текущего и рубежного контролей. Расписание занятий было стабильным, коллектив групп – знакомым. Тем не менее, только 3% участвующих в беседе студентов признали важность вводной лекции для обучения дисциплине в целом.

Следовательно, методику проведения вводной лекции следовало трансформировать с учетом выявленных обстоятельств, мнения преподавателей смежных дисциплин, результатов изучения научных разработок зарубежных ученых-методистов.

Отмечу, что этот процесс (разработка авторской методики проведения вводной лекции по дисциплине «Физика») сам по себе является исследованием, интересным и увлекательным для преподавателя, влюбленного в свою профессию и мотивированного на саморазвитие.

Результаты и их обсуждение

Разработка любого элемента методической системы основывается на научной методологии, информационном поиске и анализе данных эксперимента, опыте работы и запросах практики. Исходя из такого понимания, автором статьи была разработана методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для обучающихся высших учебных заведений по направлениям подготовки: 6В05 Естественные науки, математика и статистика; 6В06 Информационно-коммуникативные технологии; 6В07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли.

В традиционную методику обучения в связи с трансформацией университета в исследовательский университет был внесен ряд изменений. Этому предшествовал информационный поиск. По результатам исследований группы ученых под руководством I.Neumann [2] доказано, что развитие содержательных знаний по одному предмету (математике) приносит пользу содержательным знаниям учащихся по другому предмету (физике). Таким образом, подтвержден синергический эффект при изучении двух предметов. В нашей авторской методике междисциплинарный подход выходит на первый план, то есть рассматриваются связи не только физики и математики, но и физики и других наук. В исследовании Stephen M.M. [3] доказано положительное влияние изучения физики на освоение технических наук и, в целом, на показатели успешного трудоустройства выпускников технических вузов. С учетом результатов новейших исследований [4-7] и на основании собственной практики, была разработана авторская методика обучения.

Ключевые изменения, которые были внесены в традиционную методику обучения, можно сгруппировать и описать вкратце следующим образом.

1. Более широкое применение мультимедиа и онлайн-ресурсов, что поможет сделать вводную лекцию более интерактивной
2. Поощрение студентов к активным действиям (например, через дискуссии и обсуждений проблемных вопросов в группах). Это приведет к лучшему восприятию и закреплению материала.
3. Сосредоточение на практическом воплощении положений теорий физики в прикладных науках, таких как химическая инженерия, фармацевтика, экологическая безопасность, технологии. Это поможет студентам осознать карьерную значимость знаний по физике.
4. Интеграция исследований и современных тенденций, использование примеров достижений в физике, демонстрация развития науки, стимулирование интереса к межпредметным исследованиям. Это вызовет более глубокий интерес и осознание связующей роли физики для всех естественных наук.
5. Построение структуры лекции таким образом, чтобы делать акцент на развитие мышления и практических навыков решения проблемных ситуаций. Если студенты самостоятельно применят физические теории к решению простых повседневных ситуаций, это будет способствовать росту их уверенности в успехе обучения.

6. Вводная лекция должна создавать условия для увеличения гибкости и пластичности в обучении, например, рассказать студентам о разных способах ведения конспектов, решения задач, изучения теоретического материала с помощью заранее записанных преподавателем видеолекций, и т.д. Так будет решен достаточно большой круг проблем, связанных со временем, посещением занятий и т.д.
7. Именно на вводной лекции нужно продемонстрировать студентам преимущества командной работы, совместных выполнений заданий. Можно провести ряд конкурсов, участие в которых убедит студентов в преимуществах совместного обучения.
8. Полезно показать несколько видов оценки знаний студентов, включая самооценку и взаимооценку, презентации, защиты конспектов и решение заданий разного уровня сложности. Этот способ позволит в дальнейшем обеспечить более полное понимание студентом собственных результатов обучения.
9. Также во время вводной лекции происходит показ способов получения обратной связи преподавателя со студентами, что поможет понять затруднения студентов в обучении и оказать им поддержку. Практически, обратная связь – это основа основ любого обучения, пользу которого преподаватель желает узнать. Также в этом случае появится возможность скорректировать содержание лекции и других занятий.
10. Вводная лекция должна быть современной и актуальной, поднимать актуальные проблемы, отвечать запросам времени, стимулировать студентов к научным исследованиям, публикациям, участию в конференциях и олимпиадах.

Выводы

Таким образом, на основании анализа данных проведенного на кафедре «Высшая математика и физика для технических специальностей» пилотного эксперимента был получен вывод о том, что методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» не вполне отвечает требованиям к методике обучения физике на пути трансформации университета в исследовательский университет. Были выявлены трудности, с которыми встретились студенты. С целью решения этих проблем и создания более благоприятных условий была разработана и опубликована авторская методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для обучающихся высших учебных заведений по направлениям подготовки: 6B05 Естественные науки, математика и статистика; 6B06 Информационно-коммуникативные технологии; 6B07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли. Данная методика, безусловно, требует экспериментальной проверки эффективности. Поэтому на следующем этапе исследования, в 2022-2023 учебном году авторская методика была внедрена в учебный процесс. Описанию экспериментальной работы и анализу ее результатов будет посвящена следующая научная статья.

Список литературы

1. Velazquez L., Atenas B. & Castro Palacio J.C. An adaptive methodology for curriculum redesign based on performance indicators of the student progression. Studies in Higher Education, 2024, 49:3, pp.410-440. DOI: 10.1080/03075079.2023.2238751
2. Neumann I., Sorge S., Hoth J. Synergy effects in learning? The influence of mathematics as a second subject on teacher students' physics content knowledge. Studies in Higher Education. 2021, 46:10, pp.2035-2046. DOI: 10.1080/03075079.2021.1953335
3. Stephen M.M. The Effects of technical science on learner performance and possible technical vocational career choices. International Journal of Instruction, 2024, 17(1), pp.769-786. https://doi.org/10.29333/iji.2024.17140a
4. Ren W., Wang R., Mohamad S.N.A., Mao C., & Harutyunyan H. Factors influencing students' learning satisfaction and students' learning outcomes in blended learning. International Journal of Education and Practice, 2024, 12(1), pp.95-108. https://doi.org/10.18488/61.v12i1.3624

5. Rodrigues-Silva J., & Alsina Á. Enhancing Teachers' Professional Identity in a Reflective Learning MOOC. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 2024, 19(01), pp.23-38. https://doi.org/10.3991/ijet.v19i01.38897
6. Capinding A.T. Online teaching effectiveness and teacher's readiness: Impact on student's satisfaction and academic performance. International Journal of Instruction, 2024, 17(2), pp.383-400. https://doi.org/10.29333/iji.2024.17222a
7. Qing L. and John C. Nesbit. The Relation Between Need for Cognition and Academic Achievement: A Meta-Analysis. Review of Educational Research, 2024. Vol. 94, No. 2, pp.155-192. https://doi.org/10.3102/00346543231160474

Түйін

Мақала заманауи зерттеу университетінде физиканы оқытудың өзекті мәселесіне арналған. Физиканы оқытудың дәстүрлі әдістерінің тиімділігін тексеру мақсатында эксперимент жүргізілді. Экспериментке 426-дан астам бірінші курс студенттері қатысып сұхбат, әңгімелесу және сауалнамалар қолданылды. Эксперимент нәтижелері бойынша, дәстүрлі әдіс бойынша жүргізілген физикадан кіріспе дәрісті өткізу әдістемесінің жеткіліксіз тиімділігі анықталды. Сондықтан, қазіргі заман талабына сай кіріспе дәрісті өткізу әдістемесін әзірлеу қажет. Осы мақсатта ақпараттық ізденіс жүргізіліп, дереккөздер, жұмыс тәжірибесі, студенттердің пікірлері зерделенді. Авторлық әдістемеде пәнаралық көзқарас маңызды рөл атқаратындығы, яғни физика мен басқа ғылымдар арасындағы байланыстар орнатылады. Мақалада дәстүрлі техникаға енгізілген 10 негізгі өзгерістер сипатталған.

Abstract

The article is devoted to the current problem of teaching physics at a modern research university. In order to test the effectiveness of traditional methods of teaching physics, an experiment was conducted. More than 426 first-year students took part in the experiment. Interviews, conversation and questionnaires were used. Based on the results of the experiment, the insufficient effectiveness of the methodology for conducting an introductory lecture in physics, which was conducted according to the traditional method, was revealed. Therefore, it is necessary to develop a methodology for conducting an introductory lecture that meets modern requirements. For this purpose, an information search was performed, sources, work experience, and student opinions were studied. In the author's methodology, an interdisciplinary approach plays an important role, that is, connections between physics and other sciences are built. The article describes 10 key changes that were made to the traditional technique.

УДК 378.1

Е.В. Пономаренко[*], Р.С. Жанабекова, А. Бакиржанқызы, З.А. Абсаматова, Н.Н. Тошболтаева
д.п.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[*]**Автор для корреспонденции:** elena.ponomarenko@auezov.edu.kz

ИССЛЕДОВАНИЕ АВТОРСКОЙ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ВВОДНОЙ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА»: ЭТАПЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация

Процесс трансформации обычного университета в исследовательский университет требует изменений методики обучения физики. Статья посвящена актуальной проблеме проверки эффективности авторской методики проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для обучающихся высших учебных заведений по направлениям подготовки: 6В05 Естественные науки, математика и статистика; 6В06 Информационно-коммуникативные технологии; 6В07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли. Методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для студентов первых курсов внедрена в учебный процесс. Описаны этапы экспериментальной работы, приведены ее результаты, выполнен анализ и выработаны методические рекомендации. Обоснован выбор методов экспериментальной работы (беседа, анкетирование, рефлексия), описаны ее результаты. Большинство студентов оценили содержание вводной лекции высоко, что указывает на хорошую подготовку и качественную организацию. Направления для коррекции методики проведения вводной лекции включают замедление темпа лекции и снижение сложности ряда заданий.

Ключевые слова: физика, методика обучения физике, вводная лекция, университет.

Введение

Творческий коллектив преподавателей физики кафедры «Высшая математика и физика для технических специальностей» Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова продолжает проводить научно-исследовательскую работу (далее – НИР) под руководством доктора педагогических наук, профессора Е.В. Пономаренко, в рамках госбюджетной темы «Научно-методические основы обучения физике студентов высшей школы в современных условиях». Работы по выполнению НИР запланированы по 2025 год включительно.

В настоящее время выполняется четвертый этап научно-исследовательской работы, в рамках которого решается конкретная практическая задача разработки и внедрения авторских методических решений в процесс обучения физике студентов образовательных программ технических и инженерных направлений подготовки, а также экспериментальной проверки их эффективности.

Если подводить предварительные итоги, следует отметить, что на протяжении трех лет выполнения научно-исследовательской работы «Научно-методические основы обучения физике студентов высшей школы в современных условиях» экспериментальной работой было охвачено в целом более двух тысяч студентов бакалавриата первых и вторых курсов следующих факультетов и высших школ:

1. факультет «Механика и нефтегазовое дело»;
2. факультет «Архитектура, строительство и транспорт»;
3. высшая школа «Информационных технологий и энергетики»;
4. высшая школа «Химической инженерии и биотехнологии»;
5. высшая школа «Текстильной и пищевой инженерии».

Такой широкий охват свидетельствует о достаточной научно-экспериментальной базе. Значительное количество респондентов, принявших участие в экспериментальной работе, позволило выявить и изучить, в том числе, методические особенности преподавания физики в каждом отдельном структурном подразделении. Соответственно, результаты научно-методической работы преподавателей в рамках названной выше темы надежны и достоверны.

Результаты теоретико-методологической и экспериментальной работы ежегодно докладывались на заседаниях кафедры и были опубликованы в различных научных изданиях, в том числе в журнале «Вестник науки Южного Казахстана», в трудах Международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения», и т.д. В настоящее время работа в данном направлении продолжается.

На предыдущем этапе исследования была разработана методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для обучающихся высших учебных заведений по направлениям подготовки: 6В05 Естественные науки, математика и статистика; 6В06 Информационно-коммуникативные технологии; 6В07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли (автор - профессор, д.п.н. Е.В. Пономаренко). В 2022-2023 учебном году авторская методика была внедрена в учебный процесс. Описанию экспериментальной работы и анализу ее результатов посвящена данная статья.

Теоретический анализ

Методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для студентов первых курсов внедрялась в учебный процесс пяти структурных подразделений университета, перечисленных выше. Экспериментальная работа проводилась в осеннем и весеннем семестрах 2022-2023 учебного года, и состояла из нескольких этапов. Этапы экспериментальной работы разрабатывались с учетом результатов исследований [1-7].

На первом этапе, с учетом рекомендаций Yonwon P. [1] и Zabala-Vargas S.A. [2], обсуждались цели, задачи и ожидаемые результаты внедрения, проводился риск-анализ, уточнялись составы экспериментальной и контрольной групп, оценивалось предварительное количество студентов. Также решались организационные вопросы, подбирались соответствующие целям и задачам эксперимента учебные аудитории, оборудованные интерактивными досками и другими современными техническими средствами. Велись переговоры с ответственными по факультетам и высшим школам за организацию учебного процесса, кураторами групп, эдвайзерами.

На втором этапе разрабатывалось учебно-методическое сопровождение проведения вводной лекции, в том числе разрабатывались и тиражировались по числу участников эксперимента рабочие листы, опросники, раздаточные материалы. Подготавливались цифровые ресурсы и мультимедиа. В частности, была подготовлены и сняты в студии университета четыре видеолекции по физике для студентов разных направлений подготовки. Данные видеолекции были использованы при проведении вводных лекций по дисциплине.

На третьем этапе определялось содержание, этапы и разрабатывались сценарии вводных лекций для разных направлений подготовки, и на основе факторного анализа выполнялись прогнозные предположения о результативности данных занятий, определялись критерии и показатели эффективности занятий.

Выполнялись и теоретические исследования. К примеру, в связи с переходом университета в исследовательский университет были определены различия между методикой проведения вводной лекции в обычном и исследовательском университетах. Кратко охарактеризовать их можно следующим образом.

В исследовательском университете вводная лекция может включать более глубокое, основательное изучение физических теорий, в сравнении с обычным университетом. Также вводная лекция должна включать упоминания исследований в физике, которые проводятся в настоящее время, и подчеркивать важность исследований для понимания физики. Обычные же университеты больше сосредоточены на основополагающих теоретических принципах

физики. Если сравнивать ресурсы, то исследовательские университеты имеют доступ к современному оборудованию и лабораториям, а также предоставляют студентам возможность сотрудничества с ведущими учеными в тех или иных областях знаний. Еще одним отличием вводной лекции по физике в исследовательском университете являются более высокие ожидания в отношении успеваемости студентов и требования преподавателей. Методика проведения вводной лекции требует от преподавателя исследовательского университета особого педагогического подхода, основанного на запросах студентов, решении актуальных проблем и навыках критического мышления.

На четвертом этапе эксперимента в учебный процесс непосредственно внедрялась авторская методика, т.е. в соответствии с расписанием проводились вводные лекции для студентов первых курсов по направлениям подготовки 6В05 Естественные науки, математика и статистика; 6В06 Информационно-коммуникативные технологии; 6В07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли и фиксировались результаты проведенных занятий.

Поскольку необходимо было мотивировать студентов к изучению физики, на этом этапе были разработаны и внедрены различные методы мотивации. Было показано, как физика применима к повседневной жизни и к вопросам будущей профессиональной деятельности. Были использованы интересные и простые эксперименты, иллюстрирующие основные законы физики. В группах обсуждались возможности карьерного роста, доступные студентам, изучающим физику (например, инженерия или исследования). Активизировалось участие студентов в обсуждениях и совместная работа в группах. Были четко изложены цели и задачи дисциплины, ожидаемые результаты и критерии оценки. Постоянно предоставлялась обратная связь, преподаватель вдохновлял своим примером, и т.д.

Наконец, пятый этап был посвящен анализу полученных результатов и, при необходимости, коррекции методики. При этом выполнялся информационный поиск, и изучались различные источники.

Результаты и их обсуждение

Результаты исследований [3-7] помогли определиться в выборе инструментов для измерения эффективности авторской методики. Первым методом выступил метод беседы. По завершению вводной лекции студентам было предложено ответить на следующие вопросы:

1. Как вы думаете, какова цель вводной лекции по физике?
2. Как, по вашему мнению, вводная лекция способствует вашему лучшему пониманию физики?
3. Считаете ли вы, что вводная лекция способна подготовить вас к обучению физике?
4. В чем, по вашему мнению, сильные и слабые стороны вводной лекции?
5. Как, по вашему мнению, можно улучшить вводную лекцию, чтобы она лучше отвечала вашим потребностям в обучении?
6. Считаете ли вы вводную лекцию по физике интересной и мотивирующей?
7. Насколько, по вашему мнению, важна вводная лекция для создания прочного фундамента в обучении физике?
8. Вы предпочитаете традиционные форматы лекций или интерактивные подходы (например, дискуссии, групповые занятия) на вводной лекции по физике? Почему?
9. Как, по вашему мнению, вводная лекция может включать в себя реальное применение физических теорий?
10. Как вы думаете, какую роль вводная лекция играет в повышении интереса к дальнейшему обучению или карьере в области физики?

Но данный метод сбора информации - не единственный в нашем исследовании. Методология исследования Žák V., Kolář P. [3], отражающая взгляд авторов на новые учебные программы для естественнонаучного образования, позволяет воспроизводить его и для исследования методики проведения вводной лекции по физике.

Так, оценить эффективность вводной лекции по физике можно на основе методов анкетирования и рефлексии (самооценки, взаимооценки и т.д.). Каждый из методов имеет как сильные, так и слабые стороны [4, 5]. Анкетирование можно проводить анонимно и

использовать для сбора количественных данных о восприятии лекции студентами (например, уровень удовлетворенности содержанием, методами и результатами). Инструменты самооценки, такие как рефлексия, могут использоваться, чтобы помочь студентам оценить свое собственное обучение и понимание материала. Самооценка может способствовать развитию метакогнитивных навыков и помочь человеку определить области, требующие улучшения. Однако инструменты самооценки могут быть и субъективными [6, 7]. Но синергия этих методов, безусловно, обеспечит более полное понимание результатов эксперимента.

По завершении эксперимента получен значительный объем данных. Кратко охарактеризуем полученные результаты по двум позициям: беседа и анкетирование.

Приведем краткие высказывания студентов во время беседы: «лекция понравилась, потому что все студенты были вовлечены в работу, обсуждали проблемы и предлагали способы решения» (Манас Ж.); «я был равнодушен к физике, но сегодня понял, что физика может быть интересной и захватывающей» (Нурилло И.); «в школе я плохо учил физику, теперь пересмотрю свое отношение и ставлю цель получить хорошие, прочные знания» (Жасур Б.); «интересная лекция, полезная для моей будущей профессии эколога; я поняла, что физика очень важна для экологии, это приборы и методы изучения окружающей среды, поэтому буду стараться учиться и выполнять задания вовремя» (Камила У.); «мне понравился опыт по атмосферному давлению, я заинтересовался физикой, как ее можно применять в нефтегазовом деле» (Даниал Т.); «я узнал новый метод поиска и анализа информации; теперь мне будет легче ориентироваться в интернете при подготовке заданий» (Мирас А.); «мои знания по математике и физике после школы слабые; преподаватель понял это и посоветовал мне книги, которые помогут в обучении, спасибо» (Рахат С.).

Кратко проанализируем результаты анкетирования студентов. Ниже приведены вопросы и распределение ответов студентов (в процентном отношении от общего числа принявших участие в эксперименте).

Вопрос 1: Как бы вы оценили содержание вводной лекции? (95% оценили содержание как отличное, остальные - как хорошее).

Вопрос 2: Помогла ли вам вводная лекция понять цель и основные задачи изучения физики в университете? (93% выбрали «да», остальные - «в некоторой степени»).

Вопрос 3: Какие аспекты вводной лекции показались вам наиболее полезными и интересными? (79% респондентов выбрали цифровые ресурсы и мультимедиа как наиболее полезные, остальные - демонстрации).

Вопрос 4: Какие аспекты лекции вы бы хотели улучшить? (60% респондентов выбрали ответ «лекция вполне удовлетворяет моим требованиям», 9% - снижение темпа лекции, остальные - снижение сложности заданий).

Таким образом, резюмируя, можно заключить следующее:

1. Большинство студентов оценили содержание вводной лекции высоко, что указывает на хорошую подготовку и качественную организацию.
2. Большинство студентов посчитали, что лекция помогла им понять цель и основные задачи изучения физики в университете, что свидетельствует об эффективности сценария лекции в целом.
3. Студенты указали, что цифровые ресурсы и мультимедиа являются наиболее полезным аспектом лекции, что указывает на то, что их следует использовать чаще на будущих лекциях.
4. Области для коррекции и улучшения методики и сценария вводной лекции включают замедление темпа лекции и упрощение части материала.

Выводы

Авторская методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» для студентов первых курсов, обучающихся по направлениям подготовки 6В05 Естественные науки, математика и статистика; 6В06 Информационно-коммуникативные технологии; 6В07 Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли, была внедрена в учебный процесс пяти структурных подразделений университета. Экспериментальная работа состояла из пяти

этапов и проводилась в осеннем и весеннем семестрах 2022-2023 учебного года.

По завершении вводных лекций собранный материал был обработан и проанализирован, эффективность авторской методики доказана. Проведено собрание членов исследовательской группы, на котором сценарии лекций были обсуждены и скорректированы с учетом мнений преподавателей и студентов, а также были выработаны и утверждены протокольным решением методические рекомендации.

Усовершенствованная методика проведения вводной лекции по дисциплине «Физика» в настоящее время находится на стадии оформления. Подготавливается пакет документов для получения авторского свидетельства и актов внедрения инновационных технологий в учебный процесс.

По результатам проведенной научно-исследовательской работы планируется также подготовить акт внедрения результатов НИР в учебный процесс и, соответственно, отразить эту информацию в годовом отчете по госбюджетной теме «Научно-методические основы обучения физике студентов высшей школы в современных условиях» за 2024 год.

Список литературы

1. Yonwon P., Thongsuk T. & Hemtasin C. Creativity development of secondary school students using four thinking activities blended inquiry-based learning. International Journal of Instruction, 2024, 17(1), pp.579-598. https://doi.org/10.29333/iji.2024.17130a
2. Zabala-Vargas S.A., García-Mora L.H. & Arciniegas-Hernandez E. Strengthening Motivation in the Mathematical Engineering Teaching Processes – A Proposal from Gamification and Game-Based Learning. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 2021, 16(06), pp. 4–19. https://doi.org/10.3991/ijet.v16i06.16163
3. Žák V. & Kolář P. Physics curriculum in upper secondary schools: Whatleading physicists want. Science Education, 2023, 107, pp.677–712. https://doi.org/10.1002/sce.21785
4. Nurrahmah A., Kartono Z., & Isnarto. The process of mathematics students' reflective abstraction in solving continuous random variable problems in the probability course. International Journal of Education and Practice, 2023, 11(4), pp.727–738. https://doi.org/10.18488/61.v11i4.3497
5. Widjanarko D., Khumaedi M., Kurniawan A. & Tri S. Effectiveness of Question-Based Instructional Video (QBIV) for an Automotive Engineering Study Program. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 2024, 19(03), pp.56–66. https://doi.org/10.3991/ijet.v19i03.47785
6. Arshad S.S., Aldawsari R., & Zaman S. Impact of teachers' choice of teaching profession on their followership styles. International Journal of Instruction, 2024, 17(2), pp.721-734. https://doi.org/10.29333/iji.2024.17240a
7. Anastasiou D., Wirngo C.N. & Bagos P. The Effectiveness of Concept Maps on Students' Achievement in Science: A Meta-Analysis. Education Psychol. 2024, Rev.36, 39. https://doi.org/10.1007/s10648-024-09877-y

Түйін

Қарапайым университетті зерттеу университетіне айналдыру процесі физиканы оқыту әдістемесін өзгертуді талап етеді. Мақала: 6В05 Жаратылыстану, математика және статистика; 6В06 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар; 6В07 Машина жасау, өңдеу өнеркәсібі және құрылыс салалары мамандықтары бойынша жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған «Физика» пәні бойынша кіріспе дәрісін жүргізудің авторлық әдістемесінің тиімділігін тексерудің өзекті мәселесіне арналған. Оқу процесіне 1 курс студенттеріне «Физика» пәні бойынша кіріспе дәрісін өткізу әдістемесі енгізілді. Эксперименттік жұмыстың кезеңдері сипатталып, оның нәтижелері көрсетіліп, талдау жасалып, әдістемелік ұсыныстар әзірленді. Эксперименттік жұмыс әдістерін таңдау (әңгімелеу, сұрақ қою, рефлексия) негізделіп және оның нәтижелері сипатталады. Студенттердің көпшілігі кіріспе дәріс мазмұнына жоғары баға берді. Бұл жақсы дайындық пен сапалы ұйымдастырылғанын көрсетеді. Кіріспе лекцияны өткізу әдістемесін түзету бағыттарына дәрістің қарқынын төмендету және бірқатар тапсырмалардың күрделілігін азайту жатады.

Abstract

The process of transforming an ordinary university into a research university requires changes in the

teaching methods of physics. The article is devoted to the actual problem of testing the effectiveness of the author's methodology for conducting an introductory lecture in the discipline "Physics" for students of higher educational institutions in the areas of training: 6B05 Natural Sciences, Mathematics and Statistics; 6B06 Information and communication technologies; 6B07 Engineering, manufacturing and construction industries. The methodology for conducting an introductory lecture on the discipline "Physics" for first-year students has been introduced into the educational process. The stages of the experimental work are described, its results are presented, an analysis is performed and methodological recommendations are developed. The choice of experimental work methods (conversation, questioning and reflection) is justified and its results are described. Most students rated the content of the introductory lecture highly, indicating good preparation and quality organization. Directions for correcting the methodology of conducting an introductory lecture include slowing down the pace of the lecture and reducing the complexity of a number of tasks.

ӘОЖ 9 (930.2)

Г.А. Серікбай[1], Ғ. Қасымхан[2], Б.Ә. Әбдіқали[2]*
[1]Шымкент қалалық саяси қуғын-сүргін құрбандары музейі директорының орынбасары, ҚР Мәдениет қайреткері, Алаштанушы, Шымкент, Қазақстан
[2]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** birzhan.24@mail.ru

САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН САЙРАМДЫҚ ИШАН-МОЛДАЛАР

Түйін

Кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргіннен дін өкілдерінің де шет қалмағаны, керісінше алғашқы құдалау мен азаптаудың ишан-молдаларға қатты жүргендігін архив құжаттары мен сол тұстағы баспасөз бетіндегі мақалалар және жұртшылық арасында тараған аңыз-әңгімелер анық аңғартады. Атеистік саясат өз жемісін беріп, баспасөз бетінде де, жалпы жұртшылық арасында да кешегі молда-ишанды қаскүнем, бұрынғы белді дін қайраткерлерін ел ішін ала тайдай бүлдірген бұзақы, социалистік құрылысты күйретуді көздеген ланкес етіп көрсету белең алды. Дінге қарсы күрес шырқау шегіне жетіп, молда-ишандар жаппай жазалы болды, көпшілігі жер аударылып, біразы ұзақ жылға абақтыға жабылды. Колхоз-совхоздан көпе-көрнеу қуылған дін өкілдері қоғамнан оқшаулатылып, өлместің күнін кешті. Кешегі дін исламның бастауы, ізгілік пен иманның ордасы іспетті діни мектептер мен медреселердің есігіне құлып салынып, ұлттың рухани толысуы барынша тежелді. Өңіріміздегі қуғын-сүргінге ұшыраған дін қайраткерлерінің қасіретті өміріне ой жүгірте отырып, Сайрамдық имам-ишандардың қуғынға түскені мен қамалғандығын архив құжаттары негізінде толық дәлелдеуге тырысып, олардың ел-жұртты хақ жолында таза жүруге насихаттаған нақақ жандар екенін танып-білу. Ақталмаған дін өкілдерін толық ақтауға ұмтылыс жасау – біздің негізгі мақсатамыз. Тарихты түгендеу, ақтаңдақтарын ашып көрсету, ұрпақтың қолына толыққанды тарихымызды табыстау – біздің міндетіміз.

Кілттік сөздер: Рухани жаңғыру, Жаңа Қазақстан, саяси қуғын-сүргін, Кеңестік қазақ баспасөзі, ұлт мұрасы, ишан-молдалар.

Репрессия құрбандарын ақтау – мемлекеттік маңызы бар міндет. Ел Президентінің 2020 жылғы 24 қарашадағы №456-шы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау турасындағы» Жарлығына орай еліміздің барлық өңірлерінде аймақтық комиссиялар бұл тарапта жүйелі жұмыстарды жүргізіп келеді. Алайда бірқатар нәтижелі жоба-жоспарлар жүзеге асырылғанымен, әсіресе, кеңестік қуғын-сүргін кезеңіндегі дін өкілдері туралы ақиқат әлі де болса толық айтылған жоқ. Тереңдете зерттеуді қажет ететін бұл мәселенің түйткілді тұстары көп-ақ. Жалпы, белгілі ғалым Досай Кенжетайдың зерттеулеріне сүйенсек, 1917 жылы 26 қазанда қабылданған «Жер туралы декрет» діни ұйымдарды жер иелену мүмкіндігінен айырып, 1917 жылы 11 қарашада қабылданған БОАК және ХКК-нің «Сословие және азаматтық шендерді жою туралы декреті» дін басылардың артықшылықтарын жойып, 1917 ж. 2 (15) қарашада қабылданған «Ресей халықтары құқықтарының Декларациясына» сай дінге қатысты артықшылықтарға тыйым салынып, 1917 ж. 24 желтоқсанда «Тәрбие мен білім беру ісінің дін басқармасы қарамағынан Ағарту халық комиссариаты қарамағына беру туралы» қаулы қабылданды [1]. Осылайша 1918 ж. Түркістан АКСР-нің мемлекеттен және мектептің діннен бөлінуі туралы декреті жұртқа жария етілді. Ал 1926 жылы «КСРО ұлттары арасындағы дінге қарсы үгіт-насихат туралы» тезисті қалқан еткен төңкерісшіл билік 1928 жылдың мамырында діни мектептерді жаппай жабуға кірісті.

Яғни, атеистік саясат өз жемісін беріп, баспасөз бетінде де, жалпы жұртшылық арасында да кешегі молда-ишанды қаскүнем, бұрынғы белді дін қайраткерлерін ел ішін ала тайдай бүлдірген бұзақы, социалистік құрылысты күйретуді көздеген ланкес етіп көрсету белең алды. Дінге қарсы күрес шырқау шегіне жетіп, молда-ишандар жаппай жазалы болды,

көпшілігі жер аударылып, біразы ұзақ жылға абақтыға жабылды. Колхоз-совхоздан көпе-көрнеу қуылған дін өкілдері қоғамнан оқшаулатылып, өлместің күнін кешті. Кешегі дін исламның бастауы, ізгілік пен иманның ордасы іспетті діни мектептер мен медреселердің есігіне құлып салынып, ұлттың рухани толысуы барынша тежелді. Бұған мысал көп. Мәселен, өңірімізді өркендетуге сүбелі үлес қосқан, Бәйдібек ауданы мен шежірелі Шаян аумағын көтеруге көп күш-қайратын сарп еткен, кеңестік дәуірдің 60-90-шы жылдарында басшылық қызметтер атқарған Мыңбаев Мамыт таяуда жарыққа шыққан өзінің «Қайта келмес күндер» атты ғұмырбаяндық хикаятында тоталитарлық тар кезеңде Шаяндағы діни білім беру орындарының түбегейлі жабылған кейінгі тағдыры жайлы былайша толғанады:

«...Шежірелі Шаян ауданының да тарихы түйсінгенге тым тереңде жатыр. «Шаян» деген сөздің өзі бір айтқанда құлаққа жағымсыздау көрінгенімен, өлке тарихын тануға талпынып жүрген ғалымдар оның «таң шапағы» деген мағына беретінін байыппен дәлелдеп берген. Шығыстан атқан таңның шамшырағы секілді көне қоныс Шаянның орталығында кезінде төрт тараптан келген талапты шәкірттерге мұсылманша хат танытатын үлкен медресе болған. Руханият пен өркениет бесігі саналған, дін исламды діңгек көрген медресе 1900-1905 жылдары салынған деседі. Медреседе арабша сауат ашып, діни білімі толысып шыққандар жан-жаққа тарап, сенімі сетінемеген елдің рухани шырақшысына айналған.

Алайда атеистік қоғам орнатып, дінді апиын деп дәріптеген құдайсыз қызыл үкіметтің кезінде, дәлірегіне келсек, 1960 жылдарға дейін райкомнан бастап түрлі мекемелердің осы медресеге түгел сыйып, киелі орынды кеңсе еткені де көпке белгілі болар. Яғни, Шаянның шежіре шалдары баян еткендей, төңкеріске дейін бұл төңіректе ислам дінінің ықпалы зор болған. Дегенмен ділінен ажырап, дінінен айырылған елдің жағдайы коммунизм көсемі Сталин көз жұмған 1953 жылдың өзінде жырғап тұрған жоқ-тын. Шаяндағы шағындау ғана үш бөлмелі жатаған жер үйлердің төбесі қамыс салынып сыланатын. Көмір көрмеген ел кішкентай баспанасын қырдан жусан, отын шауып әкеліп жылытатын. Сол жылдардан бастап, алдымен кеңселер мен дүкендер, сонан соң тұрғын үйлердің шатыры шифермен жабылды» [2].

Жалпы сол зобалаң заманға дейін, нақтылай түссек, 1912 жылға дейін оңтүстік өңірінде 7290 мектеп, 376 медресе болса, 1930 жылға таяу Түркістанда 100 мешіт тып-типыл етіп өртеліп, көпшілігі жабылып, яғи басқа мақсатқа пайдаланылып, әулиелі орындар, киелі жерлер мен қасиетті мекендердің қадірі кетіп, қараусыз қалды. Тіпті бертіндегі «жылымық кезеңі» делінетін 1959 жылдың өзінде елімізде 20-ға тарта зиярат орындары басыбүтін жұмысын тоқтатып, атеистік биліктің дінге деген теріс көзқарасы бәрібір түзелмеді.

Ал Кеңестік Қазақстанның айнасы секілді сол кездегі мерзімді баспасөз де дінді мемлекеттен ажырату, дін өкілдерін құбыжық ете көрсетіп, қоғамнан шеттету үдерісіне айтарлықтай үлес қосып, осы мақсатта құрылған «Құдайсыздар қоғамы», «Қосшы», «Қызыл отау» т.б. сияқты ұйымдардың дін өкілдерін әшкерелеу жұмыстары жұрт арасында кеңінен насихатталды. Бұл ауқымды науқандық іске «Жаңа мектеп», «Қызыл Қазақстан», «Әйел теңдігі» т.б. ақпарат құралдары да тартылып, елдің көзі, құлағы һәм тіліне айналған, өткірлігі өзге басылымдардан бөлек «Ақ жол» газеті де шет қалған жоқ. Айталық, Түркістан облысы қоғамдық-саяси тарихының архивінен табылған молда-ишандарды қаралайтын мына бір құнды құжатта:

«9 февральда 1930 жылында Түркістан қаласында митингіге жиналған Түркістан қаласы мен ауданының еңбекшілері, жалшы батырақтары, колхоз мүшелері, орташалар бастап үкіметтің социалдық құрылысы жөнінен ауыл шаруашылығын қайтадан құрып, еңбекшілерді ұйымдастырып, коллектив құрылысын үдетіп, байлар табын құрту жөнінде устав жолын жүргізіп жатқан барлық шараларын бір ауыздан қуаттаймыз.

Тап жауларымыз байлардың, ишан-молдалардың, атамінерлердің соңындағы құйыршықтарының біздің жаңа тұрмыс пен адамшылықтың жаңа жолына кеселін тигізетін әдіс-айлаларына, төңкеріс жұмысына көріне істейтін жаулықтарына, мал жұмысына, егіс

науқанына, коллективтендіру ісіне көрінеу және астыртын істейтін қарсылығы мал шаруашылығын, керек малды сатып, сойып құртатын әдісі және басқаларына қарсы үкіметіміз бен партияның қазіргі жүргізіп отырған шараларына белдесе білек біріктіріп, ниеттесе тілек қосып, барлық күшімізді салып, аянбай істесіп, тайынбай күресетінімізді білдіреміз.

Тап жауларымыз – байлар, ишан-молда сияқты оңбағандарды мал-мүліктен, жер-судан жұрдай қылып, олардың шаруашылықтарын еңбектері сіңген колхоздарға, усойқы қатты шаралар қолданып, аудан көлемінен ат қойылып айдалуын Түркістан еңбекшілерінің атынан сұраймыз.

Байлар мен ишан-молдаларға қарсымыз. Байлар ат қойылып, айдалсын! Коллектив құрылысы өркендесін! Байлар табы құрысын! Социалдық құрылысы жасалсын!»[3] делініпті. Бұл – өңіріміздегі осы мұрағатта төте араб жазуымен сақталған, «Ат қойылып, байлар айдалсын!» атты тақырыптағы Түркістан қаласындағы 2000 адамнан жиналған бір ауызбен алған қаулысы екен. Мұндай қаулылар мұрағат қорларында молынан кездеседі. Одан бөлек, біз жоғарыда айтқан «Ақ жол» беттерінде де кешегі ишан-молдаларды кемсітіп, келемеждейтін мақалалар да баршылық. Солардың бір-екеуін мысал ретінде айта кетер болсақ, «Бауырымшыл» деген бүркеншік атты жамылған автор «Көн қатса қалпына барады» деген мақаласында Шымкент қаласында бұрыннан елге аты жайылып мәлім болған, ишандық істері мен иманды жұртқа ислам өнегесін таратқан Кенжекожа ишанды негізсіз келемеждеп, «... күндіз-түні сырлаған мешіттен шықпай, үстіне үлкен ұзын шапан жамылып, басына 15 құлаш сәлде орап, мойнына ат тізгініндей ұзын тәспі салып, дүниенің жүзінде не болып, не қойып жатқанымен бір де ісі жоқ «ата кәсібі» деп елден мерзімді уақытта қайыр-садақа, ақыраж, зекет, підия, тағы соған ұқсаған ағынсыз-шығынсыз халықтан өнетін нәрселерді жинап алып бүк түсіп, Аллаға ғибадатын айтып жататын зор ишан болушы еді» [4],- деп дін өкілін қолдан дүмше етіп көрсетсе, келесі бір мақалада «Жас мүшесі» деген жазбагер «Сәлделі коммунист енді тәсбихқа ұмтылды» деп айқайлата тақырып қойып, Түркістан үйезі, Алшын махалласындағы мешітте көптен бері имам болып, намаз оқытып жұртты дінге үндеп келген Сыздық молда Бахриддиновті ағаш атқа теріс мінгізе әжуалап, тіпті жеке басының кемістігін де көпке жайып, «қотыр молда» деп ат берген екен. Осылайша ойсыз мақаласымен ақ парақтың біраз бетін шиырлаған автор өз ойын былай түйіндепті:

«... Жарықтық молдакең амалға қызықты ма, замен реті солай болды ма, жоқ тіпті жұртқа қызмет еткісі келіп жұрттың хайыр, ихсанын өтейтін болды ма әйтеуір не керек, кеңес хүкіметі орнағаннан кейін сәлдені лақтырып тастап комитетке председатель болды. 1919 жылы партияға жазылып молда үлкейді. Рабочий кресьтянский инспекцияға кіріп, бүтін Түркістан мекемелерін тексеретін болды.

Сәлдені председатель болғаннан кейін-ақ лақтырған. Біртіндеп намаздан да қалды, мешіттің бет-аузын көрмейтін болды. Тәсбихты қолына ұстамақ түгіл үйінде де көре алмайтын болды.

Молдакең бір уақыт еңбек комитетіне кіріп ат ұстап, адам ұстап, суға айдайтын қызметті атқаратын болды. Көшеде адам көрінсе ұстап алып, суға айдайды. Бұл іс молданың атағын жайып, даңқын шығарды. Даласы бар, қаласы бар бүтін үйезде молданы білмейтін жан болмады. Шаһарға келіп, молданың қарамағынан құтылып еліне барғанда, «кентке барма, барсаңдар да қотыр молданың көзіне түспеңдер» дейтін болды. Қойшы не керек «қотыр молда келе жатыр» десе, жылап жатқан балаға дейін уанатын болды» [5]. Тарқата айтқанда, өңіріміздің белгілі ишан-молдалары да газет бетінде осылайша фельетонның басты кейіпкеріне айналып шыға келді. Кейінгі мақаладан көргеніміздей, заманы түлкі болса, тазы боп шалып, молдалықты тастап, коммунистік қоғамға қызмет етуге ниеттенгендер де бәрібір сергелдеңнен құтыла алмай, ақыры қуғын-сүргінге ұшырады. Міне мұрағат қорларындағы мол материалдар айғақтап тұр. Бәріне тоқталып жатпай, Келес ауданы мен Сайрамдағы дін өкілдерінің басына төнген нәубетті шолып өтер болсақ, 1931 жылдың 31 наурызы күні Келес ауданына қарасты 27-санды ауылдық кеңестің қарамағындағы жалпы кедей, батырақ топтарының басын қосқан жиылыста егіс науқанына кесірін тигізгендердің ішінде

Дәрменқұл Әлімұлы мен Малдын Мырзаұлы секілді ишан-молдаларға да қатаң шара қолдануды талап етеді де, мынадай ұйғарымға келеді:

«Дәрменқұл Әлімұлы – жасы 64-те. Бір үйде 6 жан. Істейтін кәсібі – дін молдасы болған. Жұртты алдап-арбап, көп сопын айтып, көлеңкенің қоюын іздеп, кісі күшінен пайдаланған. Кедей еңбекшілердің теспей қанын сорған. Бұл өзі үйі-жайы ескі Ташкенде. Өзі Өзбекстанда тұтқында жатыр. Алдымыздағы жүріп жатқан егіс науқандарымызға халық ортасында теріс үгітті таратқан. Сондықтан жұрттың қаулысына лайық қылыштың қырына жер аударылуға ұйғарылсын.

Малдын Мырзаұлы – жасы 28-де. Бір үйде 4 жан. Бұл өзі Қазақстанның тұтқынында жатыр. Ата тегі дін молдасы болып, жұртты алдап-арбап, азғырып, үп дегеніне бір пұт бидай алып, халықты теспей қанын сорған. Бұл ағасы кулак Пақыриддиннің колхоз арасындағы ағасы кулактың малын ұрлап беріп, кулакпен байланыс жасаған. Алдымыздағы жүріп жатқан саяси науқандарға кедергі келтіріп, кеңеске тап дұшпандығын білдірген. Колхоз құрылысында бірнеше кедейлерді теріс үгіт арқылы іріткі салып, кедергі келтіріп жүрген. Сондықтан бұл да қылыштың қырына жер аударылуға ұйғарылды» [6]. Бұл – бір-екі ишанның басындағы ғана жағдай десек, Сайрамдағы сансыз молданың сотты болғандары арнайы тізімделіпті. Нақтырақ айтсақ, Қарабұлақ-Калинин қышлақ шорасының құрамында болған хақысыздардың тізіміндегілер ішінде ишандар да жетерлік. 1928-1930 жылдарда хақысыз болған Әбдірахим Тойшыбекұлы, Исраил Имамұлы, Маманияз Әлиметұлы, Атаниаз Тоқтарұлы, Мүтәл Артықбайұлы, Дәйімқұл Хәйтекұлы Шымкент қаласында қамақта отырса, Ибрахим Нышанұлы, Мырзадәулет Ботаұлы, Гүлтөрехан Ишанханұлы, Моланай Нұрмұхамедұлы, Молдаөмір Тәшметұлы, Атахан Рысбайұлы, Құдайберген Халметұлы, Әбдіғани Анарматұлы секілді имам-ишандар қудалаудан бас сауғалап қашып кетіп, белгісіз жақта бой тасаласа, Мәлікжан Мырзабайұлы секілді бірер ишандардың кейінгі тағдыры туралы толыққанды дерек жоқ.

Ал, Шымкенттегі Қақпа қышлақ шорасының қарамағында болған, кісі күшінен пайдаланған ишан, мүрид, дамоллалардың ұзын саны – 35 кісі. Олардың ішінде жасы қырықтағы Мұқтыржан Сұлтанұлы, алпыс бірді алқымдағын Тұрымет Рысметұлы секілді Сайрамдық ишандардың да аты аталса, 1932 жылғы келесі бір құжатта Сұлтанрабат қышлағынан бай-кулак есебінде аластатылғандардың арасында Шымкентте тұартын, бұрын имам болған 1929 жылдан хақысыздардың қатарына енген Сопыәзез Қайыпәзезұлы, Ташкент қаласына амалсыздан қоныс аударған ишан-имамдар – Жұмабай Жолдашұлы, Әбдірахман Әбдіхалықұлы секілді дін өкілдері турасында да аз-кем ақпарат беріліпті.

Сондай-ақ, Қарамұрт қақпасындағы хақысыздардың ішінде 1929 жылдан дамолла болған Төленді Ахметназарұлы төңкеріс тұсындағы қысым мен қудалауға шыдамай көз жұмса, Әбдіхадір Әбдірайымұлы деген дамолла Қоқанға ауып, Құлатқожа Байсақожаұлы, Жалал Нұрметұлы, Низамхан Камалханұыл дейтін дін өкілдері Ташкентке түбегейлі көшкен. Осы Қарамұрттықтардың ішінде әрі бай аталып, әрі молдалығы бетіне шіркеу болған Құранбек Әлімұлы, Тойшы Момынбайұлы, Шыман Райымжанұлы атты елге белгілі имамдар ғана Шымкентте тұрақтап қалса, Әбділхары Әбдіманұленұлы, Өмерхан Әбдірайымұлы, Қаралхан Өмерханұлы, Әбдірахман Қолатұлы т.б. Ташкентке үдере қашқан. Бұл айтылғандар біздің қолымызға түскен Сайрамдық ишан-молдалардың бір парасы ғана. Олардың саны әлдеқайда көп болуы мүмкін. Сондықтан Шымкент қаласындағы, оның айнала-маңайындағы елді мекендерде тіршілік кешкен қуғындалған дін өкілдері туралы мұрағат құжаттарын індете іздей беруіміз керек. Өйткені, кеңестік режим кезінде дін жолында опат болып, құрбандыққа ұшыраған дін қызметкерлері толық ақтауға, өскелең ұрпаққа дәріптеуге лайық деп білеміз. Сондықтан мұндай шараларды халықтық деңгейде де жалғастыра берсек, саяси репрессия кезіндегі біздің өңірдегі діни ахуал турасындағы ақиқатқа толық көз жеткізетін боламыз [7].

Қорытынды. Жалпы, саяси қуғын-сүргіннің қанды шеңгелі бай-кулактармен қоса ишан-молдаларды да қатты бүре бастады. Бұл нәубетті кезеңді шағын мақаланың өне-бойына

сыйғыза да алмайсың. Десе де, Оңтүстік өңірінен шыққан дін өкілдері жайында бірқатар архив құжаттарынан маңызды мәліметтерді жинап, сонымен қатар, Сайрамнан шыққан имам-ишандардың қуғында көргендері мен үй-жайларындағы кітаптарын халықтың көз алдында өртеп, өздерін тұтқынға алған сұрқиялықтарды шама-шарқымызша жинақтап көрсетуге тырыстық. Өткен ғасырлардың куәсі болған баспасөз беттерінде жарияланған мақалалар мен мәліметтерді де мүмкіндігінше пайдалануға күш салдық. Сұрқия саясаттың салдарынан елдің жомарт жүректі, дәулетті адамдары бай-кулак болып, тәркіленіп, жер аударылып, тұтқындалып жатқан тұста жұртшылықты ізгілікке, ізеттілікке баулып, тазалыққа үндеген ишан-молдалардың да жаппай қудалануы, атылуы – халықтың зәре-құтын ұшырып, жүректеріне жара салды. Осындай кертартпа кезеңде жазықсыз жазаланған дін өкілдерінің қатары әр облыс, аудан-ауылда санап тауысқысыз. Ақталғаны бар, ақтамағаны одан да көп. Тіпті, атын айтудан үрейленген елдің имам-ишандарды зерттеуге басқан қадамы тек тәуелсіздіктен кейін ғана бастала бастағаны анық.

Тарихты толықтыру, ұрпаққа ұғындыру – әрбір адамның міндеті. Біздің де бұл мақаладағы көздеген көмбеміз – сайрамдық ишан-молдаларды архив негізінде толық зерттеп, олардың кеңестік қуғын-сүргіннің құрбаны болғандығын ашып көрсетіп, ақталмаған, аты аталмаған жандарды жұртшылыққа танытып, ақтап, тарихи өз бағасын беруге ұмтылыс жасау.

Ел Президентінің 2020 жылғы 24 қарашадағы №456-шы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау турасындағы» Жарлығына орай еліміздің әр облыс, өңірлеріндегі тынымсыз жасалған жұмыстардың басты мақсаты да ел тарихын жандандыру, толықтыру екені шындық. Сондықтан да, тынымсыз зерттеу-зерделеудің арқасында ғана біз саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтауға күш сала аламыз. Бұл мақаламыз арқылы тарихмыздың кемшін тұстарын толықтыруға титтей үлесімізді қоссақ деген үкілі үмітіміз бар.

Әдебиеттер тізімі

1. «Ақ жол», №181. Бейсенбі, 15 июнь, 1922 жыл.
2. «Ақ жол», №145. Сейсенбі, 21 февраль, 1922 жыл.
3. Кенжетай Д. «Кеңес үкіметінің дінге қарсы саясаты және дін қызметкерлерінің қуғындалуы». Монография. Алматы: «Арыс» баспасы. 2022 жыл. 345 б.
4. Түркістан облысы қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архиві. 8-қор, 1-тізбе, 2-іс. 153-154 п.
5. Түркістан облысы қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архиві. 7-қор, 1-тізбе, 29-іс. 58, 61, 63 п.
6. Түркістан облысының мемлекеттік архиві. Қор-168, тізбе-1, бума-6, іс-154
7. Түркістан облысының мемлекеттік архиві. Қор-168, тізбе-1, бума-6 , іс-263, 2, 12 п.

Аннотация

Архивные документы, статьи в прессе и легенды, распространявшиеся среди общественности, ясно показывают, что представители религии не были избавлены от политических преследований в советский период. Атеистическая политика принесла свои плоды, и как в прессе, так и в широкой общественности вчерашний мулла-ишан изображался преступником, головорезом, уничтожавшим сильных религиозных деятелей страны, и сумасшедшим, желающим разрушить социалистический строй. Борьба с религией достигла своей апогеи, муллы массово подвергались наказаниям, большинство из них были сосланы, а некоторые заключены в тюрьму на долгие годы. Представители религии, изгнанные из колхозов и совхозов, были изолированы от общества и умерли бессмертно. Религиозные школы и медресе, являющиеся истоками ислама, религией вчерашнего дня, обителью добродетели и веры, были заперты на замок, а духовное развитие нации максимально тормозилось. Размышляя о трагической жизни преследуемых религиозных деятелей в нашем регионе, стремясь на основе архивных документов полностью доказать преследования и заключение Сайрамских имам ишанов, признать, что это подлинные люди, призывавшие народ идти по пути праведности. Наша

главная цель – стремиться к полному оправданию не оправданных представителей религии. Наш долг — провести инвентаризацию истории, раскрыть ее истину и передать всё наше наследие следующему поколению.

Abstract

Archive documents, articles in the press and legends that spread among the public clearly show that the representatives of religion were not spared from the political persecution during the Soviet period. Atheist policy has borne fruit, and both in the press and in the general public, yesterday's mullah-ishan was portrayed as a criminal, a thug who destroyed the country's strong religious figures, and a lunatic who wanted to destroy the socialist structure. The struggle against religion reached its peak, mullahs were punished en masse, most of them were exiled, and some were imprisoned for long years. Representatives of religion, who were expelled from collective farms and state farms, were isolated from society and died immortally. The religious schools and madrasahs, which are the origin of Islam, the religion of yesterday, and the seat of virtue and faith, were locked at the door, and the spiritual development of the nation was hindered as much as possible. Reflecting on the tragic life of persecuted religious figures in our region, trying to fully prove the persecution and imprisonment of Sairam imam-ishans on the basis of archive documents, to recognize that they are genuine people who encouraged people to follow the path of righteousness. Our main goal is to strive for full justification of unexcused religious representatives. It is our duty to make an inventory of history, reveal its truths, and hand over our complete history to the next generation.

ӘОЖ 372:8.54

Б.С. Тантыбаева, Е.А. Аскарханов*
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
магистрант, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** askarkhanov@gmail.com

ХИМИЯДАН ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ АРҚЫЛЫ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРОЦЕСІ

Түйін

Қазіргі заманғы оқу процесінде білім алушылардың білім беру және танымдық құзыретін қалыптастыруға көбірек көңіл бөлінеді. Пәндік олимпиадаларды өткізу ерекше маңызға ие, ол ғылымға деген қызығушылықты дамытуға және белгілі бір саладағы білім деңгейін арттыруға ықпал етеді. Осы олимпиадалардың бірі – химия олимпиадасы, ол оқушыларға химиядан өз білімдері мен дағдыларын көрсетуге мүмкіндік береді. Мақалада оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыру мақсаттарын ескере отырып, химиядан пәндік олимпиадаларды ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар берілген. Химия саласындағы білім мен дағдыларды дамыту үшін осы форматты тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін олимпиаданы жоспарлау, жүргізу және талдау қадамдары сипатталған. Химия пәні бойынша пән олимпиадаларын ұйымдастыру бойынша оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастыру бойынша практикалық ұсынымдар берілген.

Кілттік сөздер: химия олимпиадалары, оқу-танымдық құзыреттілік, оқушыларды ынталандыру, психологиялық аспектілер, практикалық ұсыныстар.

Кіріспе

Химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру тәрбиелік қана емес, уәждемелік маңызы да бар. Біріншіден, бұл ғылыми пән бойынша терең білімі бар талантты оқушыларды анықтауға көмектеседі. Екіншіден, олимпиадаға қатысу химияны одан әрі өз бетінше зерттеуге және аналитикалық ойлауды дамытуға ынталандырады. Үшіншіден, ол ғылыми-зерттеу жұмыстарына белсене қатысуға және химиялық реагенттермен және құрылғылармен жұмыс істеуде құнды тәжірибе жинақтауға мүмкіндік береді. Осының бәрі мектепте табысты оқуға және одан әрі кәсіби мансапқа негіз болатын оқу-танымдық құзыреттіліктің қалыптасуына ықпал етеді.

Химия пәндік олимпиадаларының оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастырудағы маңызы.

Химия пәндік олимпиадалары оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастырудағы маңызды құрал болып табылады. Олар химия бойынша біліміңізді тереңдетуге, шығармашылық ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға, сондай-ақ оқушыларды іс-шараларды оқуға ынталандырады [1].

Химия олимпиадалары оқушыларға осы ғылымда өз қабілеттері мен әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Олар химияны зерттеуге қызығушылықты ынталандырады, білімнің осы саласында оқушылардың көкжиегін кеңейтуге көмектеседі, сондай-ақ олардың химиядағы материалды қаншалықты терең түсінетінін және ассимиляциялайтынын анықтауға көмектеседі. Химия олимпиадаларына қатысу оқушыларға өздерін тексеруге, білімдері мен дағдыларын басқа қатысушылармен салыстыруға мүмкіндік береді, бұл олардың дайындық деңгейі мен мүмкіндіктерін шынайы бағалауға көмектеседі.

Химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастырудың басты артықшылықтарының бірі оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеті мен проблемаларды шешу дағдыларын дамыту болып табылады. Себебі, олимпиадалық міндеттер көбінесе оқулықтан білімді ғана емес, сонымен қатар алған білімін тәжірибеде қолдана білуді, сондай-ақ стандартты емес міндеттерді талдау мен шешуді талап етеді. Химия олимпиадаларына қатыса отырып,

оқушылар күрделі сұрақтарға өз бетінше жауап іздеуді үйренеді, сондай-ақ сыни ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын дамытады [2].

Сонымен қатар, химия олимпиадалары оқушыларды оқуға ынталандырады және оқудағы белсенділігін арттырады. Олимпиадаларға қатысу оқушылардың өміріндегі маңызды әрі беделді оқиғаға айналады, олар өздерінің білімдері мен шеберліктерін көрсетуге, сондай-ақ жүлделі орындар үшін сайысқа түсуге ұмтылады. Бұл оқушыларды оқу материалын үйренуге ғана емес, сонымен қатар зерттелетін салада терең мамандар болуға ынталандырады. Химия олимпиадаларына қатысу оқушыларға жоғары мақсаттар қоюға және оларға қол жеткізуге ұмтылуға көмектеседі, бұл өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі тәртіпке келтірудің дамуына ықпал етеді.

Сөйтіп, химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруда елеулі рөл атқарады. Олар химиядан білімді тереңдетуге, шығармашылық ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға, оқушыларды іс-шараларды оқуға ынталандырады. Химия олимпиадаларына қатысу оқушыларға осы ғылымда өз қабілеттері мен әлеуетін ашуға көмектеседі, сондай-ақ химияны зерттеуге деген қызығушылықты ынталандырады. Олимпиадалар шығармашылық ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын дамытуда, сондай-ақ оқушыларды оқуға ынталандырып, олардың оқудағы белсенділігін арттыруда басты рөл атқарады. Химия олимпиадалары оқушыларға жоғары мақсаттар қоюға және оларға жетуге ұмтылуға көмектеседі, бұл өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі тәртіпке келтіруге септігін тигізеді.

Химия пәні бойынша пән олимпиадаларын ұйымдастырудың негізгі қағидаттары. Химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыруда қатысушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін өзіндік негізгі принциптері бар [3].

Біріншіден, мектеп оқушыларының олимпиадаларға белсене қатысуы басты қағидаттардың бірі болып табылады. Пассивті тыңдау мен сыныпта оқудың орнына оқушылар олимпиадаға белсенді дайындалып, қосымша әдебиетті оқып, проблемаларды шешеді. Бұл оларға пәндік салаға тереңірек түсуге, практикалық тапсырмаларды орындауда өз білімдері мен дағдыларын көрсетуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, химия олимпиадалары оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін дамытуға бағдарланған. Олимпиадаға қатысушыларға фактілерді білуді ғана емес, сонымен қатар практикалық міндеттерді шешу үшін осы білімді қолдана білуді талап ететін күрделі міндеттер жүктеледі. Осылайша олар ақпаратты талдауды және бағалауды, шешімдерді табуды және дауласуды үйренеді.

Үшінші принцип олимпиадалар форматтарының алуан түрлілігімен байланысты. Олар теориялық та, практикалық та болуы мүмкін. Кейбір олимпиадашылар химиялық міндеттерді шешуге, басқаларына эксперименттік жұмыстарға міндеттер ұсынады, сондай-ақ өз бетінше зерттеу және нәтижелерді таныстыру міндеттері де бар. Форматтардың мұндай алуан түрлілігі оқушыларға химияның әр түрлі аспектілерінде өз қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік береді.

Төртінші қағидат – қатысуға тең мүмкіндіктер. Химия олимпиадалары барлық қызығушылық танытқан оқушылар үшін ашық. Бұл тек дарынды оқушыларға өз қабілеттерін көрсетіп қана қоймай, қалған қатысушыларға өз дағдыларын дамытып, жаңа нәрселерді үйренуге мүмкіндік береді. Осылайша, олимпиадалар командалық рухтың дамуына, тәрбиелік уәждеме мен тәртіптің қалыптасуына ықпал етеді.

Бесіншіден, химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру қатысушыларды марапаттауды көздейді. Бұл оқушылар үшін қосымша уәждеме, себебі олимпиададағы жетістіктері үшін сыйлық алу олардың дарындылығы мен білім деңгейін растайды. Сонымен қатар, сыйлық оқушыларды келесі олимпиадаларды одан әрі дамытуға және қатысуға ынталандырады.

Осылайша, химия пәндік олимпиадаларды ұйымдастырудың негізгі принциптеріне

оқушылардың белсенді қатысуы, аналитикалық ойлауды дамыту, әр түрлі форматтар, барлық қатысушылар үшін тең мүмкіндіктер, марапаттау жатады. Бұл қағидаттар оқушыларға оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастыруға, химия саласындағы білімдері мен дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Химия пәні бойынша оқушыларды пән олимпиадаларына дайындаудағы мұғалімнің рөлі.

Оқушыларды химия пәндік олимпиадаларға дайындаудағы мұғалімнің рөлі оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыру процесінің маңызды және ажырамас буыны болып табылады. Педагог оқу процесін уәждеу мен ұйымдастыруда, білім мен дағдыларды қалыптастыруда, сондай-ақ оқушылардың оқу-шығармашылық әлеуетін дамытуда басты рөл атқарады [4].

Біріншіден, мұғалімнің оқушыларды химия пәндік олимпиадаларына дайындау бойынша жүйелі және мақсатты жұмыс жүргізу қажеттілігін атап өту қажет. Мұғалім осы жұмыстың негізгі мақсаттары мен міндеттерін анықтап, сабақтарды жоспарлап, тиісті әдістер мен жұмыс түрлерін таңдауы тиіс. Айта кету керек, мұғалім оқушыларды олимпиадаға дайындау үшін өз уақыты мен күш-жігерін құрбандыққа шалуға дайын болуы керек.

Мұғалімнің басты міндеттерінің бірі оқушыларды олимпиадаларға қатысуға ынталандырады. Мұғалім олимпиадаларға қатысудың маңыздылығы мен артықшылықтарын көрсетуі, сондай-ақ оқушылардың пәнге деген қызығушылығы мен ұмтылысын ынталандыруы тиіс. Әр оқушы өзін олимпиадаға қатысушы ретінде көріп, үздік нәтижелерге ұмтылатын бәсекелестік пен жетістік атмосферасын жасау қажет.

Мұғалім оқушыларға олимпиадаға дайындық стратегиясы мен тактикасын әзірлеуде көмек көрсетуі тиіс. Бұл лайықты оқулықтарды, қосымша материалдарды іріктеуді, сондай-ақ сабақтарды жоспарлау мен бақылауды қамтиды. Мұғалім оқушыға білімді жүйелеуге және құрылымдауға, проблемаларды шешу дағдыларын тәжірибеден өткізуге, сондай-ақ алынған нәтижелерді талдау және бағалау қабілетін дамытуға көмектесуі тиіс.

Олимпиадаға дайындықтың маңызды аспектісі қосымша сабақтар мен консультациялар ұйымдастыру болып табылады. Мұғалім оқушыларға қосымша ақпарат алуға, күрделі мәселелерді талқылауға немесе қажетті тақырыптар бойынша кеңес беруге мүмкіндік беруі тиіс. Сондай-ақ, элективті сабақтар немесе топтық жұмыс жүргізу қажет, онда оқушылар проблемаларды бірге талқылап, шеше алады, тәжірибелермен, идеялармен алмасады [5].

Барлық дайындық барысында мұғалім оқушылардың жұмыс барысын бақылап, бағалап қана қоймай, олардың жеке қасиеттері мен қажеттіліктеріне назар аударуы тиіс. Мұғалім әр оқушымен жеке-жеке өзара әрекеттесіп, оған әлсіз жақтарын жеңуге және күшті жақтарын дамытуға көмектеседі. Сондай-ақ оқушыларды ынталандырып, олардың сабақтар мен олимпиадалардағы жетістіктері мен табыстарын ерекше атап өту қажет.

Осылайша, оқушыларды химия пәндік олимпиадаларға дайындаудағы мұғалімнің рөлін бағаламау керек. Педагог білім беру процесін ұйымдастыруда және білім алушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруда белсенді және мақсатты рөл атқарып отыруы тиіс. Ол оқушыларды олимпиадаларда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге ынталандырып, ұйымдастырып, көмектесуі тиіс, сол арқылы олардың оқу-шығармашылық дамуына және кәсіби өсуіне ықпал етуі тиіс.

Химия пәні олимпиадаларына қатысудың психологиялық аспектілері.

Химия пәндік олимпиадаларға қатысу танымдық қана емес, психологиялық компонентке де ие. Олимпиадаларға қатысатын студенттерге олардың академиялық және танымдық дамуына әсер етуі мүмкін түрлі эмоциялық және уәждемелік күйлермен айналысуға тура келеді.

Психологтардың пікірінше, пәндік олимпиадаларға химияға қатысу оқушылардың өзін-өзі бағалауына оң әсерін тигізеді. Олимпиададағы табыс осы пәндік саладағы өз білімі мен қабілеттеріне деген сенімді нығайтады. Бұл химияны одан әрі өзін-өзі іске асыруға және тереңдетіп зерттеуге қуатты мотиватор бола алады. Сонымен бірге олимпиададағы

сәтсіздіктер өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне және үйренуге уәждеменің бұзылуына әкеп соғуы мүмкін. Сондықтан оқушылардың дамуын қолдау мен ынталандыру қамтамасыз етілетін, тіпті сәтсіздікке ұшыраған жағдайда да олимпиадаларға қатысу үшін жағдай жасау маңызды [6].

Олимпиадалар оқушыларда табандылық, ерлік сияқты ержүрек қасиеттердің қалыптасуына да ықпал етеді. Жарыстарға қатысу оқушылардан жоғары дәрежеде өзін-өзі тәртіпке келтіруді, олардың лаврларында демалу және одан әрі даму қабілетін талап етеді. Сонымен қатар пәндік олимпиадалар үшкіл емес проблемаларды шешуді және оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеті мен шығармашылығын дамытатын ғылыми-зерттеу жұмыстарын қалыптастыруды талап етеді.

Олимпиадаларға қатысу логикалық ойлау, ақпаратты талдау және қорыту қабілеті, химиялық заңдар мен құбылыстарды терең түсіну сияқты танымдық қасиеттердің дамуына да септігін тигізеді. Олимпиадаға дайындық процесінде оқушылар теориялық білімді ассимиляциялайды және тереңдете түседі, сондай-ақ осы білімді практикада қолдану тәжірибесін жинайды. Химиялық міндеттерді өз бетінше қарау және шешу қабілеті міндеттерді шешудің неғұрлым тиімді әдістері мен тәсілдерін таңдау қабілетін дамытады.

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадаларды ұйымдастыру оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін ынталандыру және дамыту тәсілі бола алады. Олимпиадаларға қатысудың арқасында оқушылар өз қабілеттері мен жетістіктерін көрсетуге, білімдеріне деген сенімді нығайтуға, күшті ерік-жегі бар қасиеттер мен танымдық қабілеттерді дамытуға мүмкіндік алады. Сөйтіп, олимпиадаларды ұйымдастыру оқушылардың химия саласындағы оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін оқу процесінің маңызды құрамдас бөлігіне айналады.

Химия пәні бойынша пән олимпиадаларын ұйымдастыру бойынша оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастыру бойынша практикалық ұсынымдар.

Білім беру және танымдық құзыреттілікті қалыптастыру үшін химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру бойынша практикалық ұсынымдар Химия пәні бойынша пәндік олимпиадаларды ұйымдастыру оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытудың тиімді тәсілі болып табылады. Бұл кіші бөлімде олимпиада ұйымдастырушыларына химия саласындағы құзыретті барынша қалыптастыруға жағдай жасауға көмектесетін практикалық ұсыныстар ұсынылған [7].

1. Мақсат қою. Олимпиаданы ұйымдастыруды бастамас бұрын оның мақсаттары мен міндеттерін анықтау қажет. Олимпиаданың мақсаттарына оқушылардың химияға деген қызығушылығын ынталандыру, білім мен дағды деңгейін арттыру, шығармашылық ойлау мен аналитикалық дағдыларды дамыту жатады. Мақсаттарды анықтау қажетті міндеттерге назар аударуға және тиісті міндеттерді әзірлеуге көмектеседі.
2. Олимпиада форматын таңдау. Химия олимпиадаларының бірнеше форматтары бар: жазбаша, практикалық, командалық және т.б. Олимпиаданың мақсаттарына және ұйымдастырушылардың мүмкіндіктеріне байланысты ең қолайлы форматты таңдау керек. Сонымен қатар, қатысушылардың дайындық деңгейін және олардың құзырының түрлі аспектілерін бағалау қабілетін ескеру қажет.
3. Міндеттерді әзірлеу. Олимпиаданың міндеттері қызықты болуы және шығармашылық элементтерін қамтуы тиіс. Оларға теориялық сұрақтар, қолдану тапсырмалары, практикалық тәжірибелер және т.б. кіруі мүмкін, олар пәннің түрлі аспектілерін қамтитындай және қатысушыларға өздерінің түрлі құзыреттерін көрсетуге мүмкіндік беретіндей түрлі тапсырмаларды ұсыну маңызды.
4. Олимпиада өткізу. Олимпиаданы табысты өткізу үшін қатысушыларға қолайлы жағдай жасау қажет. Бұл зертханалық жабдықтармен, химиялық заттармен қамтамасыз етуді, қауіпсіздік ережелерін сақтауды және т.б. қамтуы мүмкін, Ұйымдастырушылар сондай-ақ өткізудің нақты ережелерін көздеуі, бағалау критерийлерін анықтауы және төрешіліктің объективтілігі мен бейтараптығын қамтамасыз етуі тиіс.
5. Нәтижелерді өңдеуден кейін. Олимпиададан кейін нәтижелерді талдап, қатысушылардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау қажет. Бұл олимпиаданың тиімділігін

анықтауға және болашақта қажетті түзетулер енгізуге көмектеседі. Сондай-ақ, жеңімпаздарды марапаттауды ұйымдастырып, олардың жетістіктерін атап өту қажет.

Жоғарыда ұсынылған практикалық ұсыныстар химия олимпиадаларын ұйымдастырушыларға оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыру үшін қолайлы жағдай жасауға көмектеседі. Сауатты жоспарлау, алуан түрлі міндеттер, ыңғайлы жағдайлар және нәтижелерді оңтайлы өңдегеннен кейін алға қойған мақсаттарға жетуге және химия білімінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Химиядан пәндік олимпиадаларды ұйымдастыру студенттердің оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға айтарлықтай әсер ететінін атап өткен жөн. Бұл жарыстарға қатысу химия саласындағы білімді тереңдетуге ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар шығармашылық және аналитикалық ойлауды белсендіреді, оқушыларды болашақ кәсіби қызметке дайындау үшін маңызды болып табылатын оқуға деген ынта деңгейін арттырады. Олимпиадаларды ұйымдастырудың негізгі қағидаттарын қатаң сақтай отырып, психологиялық негізделген тәсілдерді қолдана отырып және практикалық сипаттағы ұсыныстарды енгізе отырып, ұйымдастырушылар оқу-танымдық құзыреттілікті дамытуға және химия саласында білікті мамандарды қалыптастыруға бағытталған іс-шаралардың тиімді жүйесін құра алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Богданов, А.А. Формирование учебно-познавательной компетентности старшеклассников при подготовке к олимпиадам по химии // Химия в школе, 2020, № 9, С. 3-8.
2. Кузьмин, А.Н. Особенности организации предметных олимпиад по химии для формирования учебно-познавательной компетентности учащихся // Химия: проблемы обучения, 2021, № 1, С. 5-9.
3. Морозова, Е.В. Психологические аспекты участия в предметных олимпиадах по химии // Психология и педагогика, 2018, № 3, С. 11-16.
4. Сергеева, Н.А. Организация предметных олимпиад по химии в школе // Вестник образования, 2020, № 3, С. 4-8.
5. Тарасова, Л.П. Особенности формирования учебно-познавательной компетентности учащихся при подготовке к предметным олимпиадам по химии // педагогическое образование и наука, 2021, № 3, С. 10-15.
6. Хабибуллина, Э.А. Роль учителя в формировании учебно-познавательной компетентности учащихся в олимпиадах по химии // Педагогика и психология, 2018, № 3, С. 15-19.
7. Шевелева, Н.А. Практические рекомендации по организации предметных олимпиад по химии для формирования учебно-познавательной компетентности // Химия в школе, 2022, № 4, С. 11-15.

Аннотация

В современном учебном процессе все большее внимание уделяется формированию образовательных и познавательных компетенций обучающихся. Особое значение имеет проведение предметных олимпиад, которые способствуют развитию интереса к науке и повышению уровня знаний в определенной области. Одной из таких олимпиад является олимпиада по химии, которая позволяет учащимся продемонстрировать свои знания и навыки по химии. В статье представлены практические рекомендации по организации предметных олимпиад по химии с учетом целей формирования учебно-познавательной компетентности учащихся. Описаны шаги по планированию, проведению и анализу олимпиады, которые обеспечат эффективное использование этого формата для развития знаний и навыков в области химии.

Abstract

In the modern educational process, increasing attention is paid to the formation of educational and cognitive competencies of students. Of particular importance is the holding of subject Olympiads, which contribute to the development of interest in science and increase the level of knowledge in a particular field. One of these Olympiads is the Chemistry Olympiad, which allows students to demonstrate their knowledge and skills in chemistry. The article presents practical recommendations on the organization of subject Olympiads in chemistry, taking into account the goals of the formation of educational and cognitive competence of students. The steps for planning, conducting and analyzing the Olympiad are described, which will ensure the effective use of this format for the development of knowledge and skills in the field of chemistry.

ӘОЖ 372:8.54

Б.С. Тантыбаева, Е.А. Аскарханов*
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
магистрант, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** askarkhanov@gmail.com

ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУ ҮШІН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Түйін

Пәндік олимпиадалар оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Атап айтқанда, олар белгілі бір саладағы білім мен дағдыларды кеңейтуге, сондай-ақ аналитикалық ойлау мен шығармашылықтың дамуына ықпал етеді. Алайда пәндік олимпиадалардың химиядағы маңызына қарамастан, оларды оқу процесінде пайдалану тиімділігі қосымша талдауды талап етеді.

Бұл мақалада оқу-танымдық құзыреттіліктің дамуына осы тәсілдің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау мақсатында химиядағы пәндік олимпиадаларды пайдаланудың тиімділігіне талдау жасаймыз. Пәнге деген қызығушылықты арттыру, жүйелі ойлауды қалыптастыру және оқушылардың тәуелсіздігін дамыту сияқты негізгі жағымды жақтар қаралатын болады. Сондай-ақ ақпараттың шамадан тыс жүктемесіне және химияның негізгі ұғымдарына жеткіліксіз назар аударуға байланысты ықтимал проблемалар бөлінеді. Зерттеу нәтижелерін талдау химия пәні олимпиадаларының оқу процесінің мақсаттарына қол жеткізуге қандай дәрежеде ықпал ететінін және осы тәсілді жетілдіру үшін қандай қосымша әдістерді қолдануға болатынын анықтауға көмектеседі.

Кілттік сөздер: пәндік олимпиадалар, химия, оқу-танымдық құзыреттілік, нәтижелерді талдау, тиімділік

Кіріспе

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадалар жоғары кәсіби білім алушыларды анықтауға ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытуға да ықпал ете отырып, оқу процесінде барған сайын маңызды құралға айналуда. Дегенмен, бұл олимпиадаларды оқу-танымдық құзырлылықтың дамуы тұрғысынан пайдалану тиімділігі неғұрлым терең талдауды талап етеді. Бұл мақалада оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігінің дамуына олардың әсерін бағалау мақсатында химия пәндік олимпиадаларының нәтижелері талданады. Олимпиада нәтижелерін талдаудың негізгі аспектілері талқыланады, мысалы, қатысушылардың нәтижелерін критерийлермен салыстыру, әртүрлі міндеттер мен тақырыптар бойынша балдарды бөлу, алынған нәтижелерді бағалаудың басқа іс-шараларымен салыстыру, сондай-ақ оқушылардың уәждеме факторы және олардың химияны оқуға деген қызығушылығы. Алынған қорытындылар пәндік олимпиадаларды химияда пайдалану тиімділігін бағалауға және осы саладағы оқу процесін одан әрі жетілдірудің ықтимал жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Химия пәндік олимпиадаларға кіріспе: олардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытудағы рөлі мен маңызы

Химия пәні олимпиадалары - оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін тиімді дамыту үшін пайдалануға болатын құралдардың бірі. Олар осы ғылыми салада жақсы дайындықтан өткен оқушылар қатысатын химия пәнінен жарыстың түрі.

Бүгінде химия пәні бойынша пәндік олимпиадалар көптеген елдерде кеңінен таралған және оқушылардың білімдері мен дағдыларын тексерудің кең тараған тәсілі болып табылады. Олимпиадаларға қатысу оқушыларға өз қабілеттерін көрсетуге, химиядан білімдерін жетілдіруге және аналитикалық ойлауды дамытуға мүмкіндік береді.

Химия пәні олимпиадаларының басты артықшылықтарының бірі – олар оқушыларға

пәндік салаға тереңірек үңілуге мүмкіндік береді. Күрделі химиялық міндеттер мен міндеттерді шешу арқылы оқушылар ғылыми теориялармен және модельдермен жұмыс істеу тәжірибесін алады, эксперименттік деректерді талдайды және қорытынды жасайды. Бұл оларға химиялық процестер мен заңдылықтардың принциптерін жақсы түсінуге көмектеседі, олардың шығармашылық ойлау қабілетін және логикалық ойлау қабілетін дамытады [1].

Олимпиадалар оқушылардың өз білімдері мен дағдыларына деген сенімін арттыруда да маңызды рөл атқарады. Олимпиадаларға қатысу оқушылардың өз қабілеттеріне деген терең білімі мен сенімін талап етеді. Олар стандартты емес міндеттерді шешуге және теориялық білімді практикада қолдануға тура келетіндігіне дайын болуға тиіс. Олимпиадаға дайындық процесінде оқушылар күрделі міндеттерді шешіп, алға қойған мақсаттарға қол жеткізе алатынын түсінеді.

Сонымен қатар химия пәндік олимпиадалары осы ғылыми саладағы оқушылардың одан әрі дамуына негіз бола алады. Олимпиада жеңімпаздары мен жүлдегерлері беделді оқу орындарына түсіп, химия саласындағы оқуын жалғастыру мүмкіндігіне ие бола алады. Олар сондай-ақ өзін-өзі оқып, оқу үшін қосымша материалдар, әдебиеттер, ресурстар ала алады.

Осылайша, химия пәндік олимпиадалары оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытуда елеулі рөл атқарады. Олар аналитикалық және шығармашылық ойлауды дамытуға, химия саласындағы білім мен дағды деңгейін арттыруға, өз қабілеттеріңізге деген сенімді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Олимпиадаларға қатысу химияның ғылыми-зерттеу саласын одан әрі дамытуға және мамандық таңдауға ынталандыра алады.

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадаларды ұйымдастыру: негізгі кезеңдер мен талаптар

Химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды. Бірінші кезең – олимпиадаға дайындық. Қазіргі кезеңде қатысушылар олимпиада ережелерімен танысып, қойылған міндеттер, бағалау критерийлері мен қатысушыларға қойылатын талаптар туралы ақпарат алады. Сондай-ақ, оқу сабақтары өткізіледі, оның барысында қатысушылар олимпиаданың алдыңғы міндеттерін шешеді, тақырып бойынша қосымша әдебиеттерді іздеп, талдайды [1].

Келесі кезең – Олимпиаданың өзі. Ол, әдетте, бірнеше раундта немесе кезеңде өткізіледі, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері болады. Мысалы, бірінші кезеңде қатысушыларға білім мен дағдыларды тексеру бойынша міндеттер, ал екінші кезеңде практикалық жағдайларда білімді терең түсінуді және қолдануды талап ететін күрделірек міндеттер мен міндеттер ұсынылады. Дегенмен, олимпиаданың түрлі кезеңдерінде қатысушыларға қойылатын талаптар әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан ұйымдастырушылар бұл талаптарды нақты анықтап, түсіндіруі қажет.

Олимпиададан кейін қатысушылардың жұмысы бағаланады. Бағалау проблемаларды шешудің дұрыстығы, қолданылатын әдістердің қисыны мен негізділігі, шешімдерді ұсыну сапасы, сондай-ақ міндеттерді шешуге шығармашылық көзқарас сияқты түрлі критерийлер бойынша жүргізілуі мүмкін. Неғұрлым объективті бағалау үшін химия саласында жеткілікті тәжірибесі мен білімі бар пән мамандары тартылуы мүмкін.

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадаларды ұйымдастырудың соңғы кезеңі қорытындыланып, жеңімпаздарды марапаттау болып табылады. Әдетте осы мақсатта салтанатты рәсім өткізіледі, оның қорытындысы жарияланып, жеңімпаздарға сыйлықтар мен дипломдар беріледі. Жүлделі орындарға ие болған қатысушыларға да лайықты белгі қойылуы мүмкін.

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадаларды ұйымдастыруға қойылатын талаптар оларды оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту үшін тиімді пайдалану мақсатында ескерілуі тиіс. Негізгі талаптардың бірі бағалаудың нақты және объективті критерийлерімен және құзыретті сарапшыларды тартумен қамтамасыз етілетін қатысушылардың жұмысын бағалаудың дұрыстығы мен объективтілігі болып табылады. Сондай-ақ қатысушылардың

шығармашылық ойлау қабілетін дамыту үшін жағдай жасау – оларға алынған білімді практикада қолдануға, стандартты емес міндеттерді шешуге және өз бетінше жұмыс істеуге дағдылар мен қабілеттерді дамытуға мүмкіндік беру маңызды [3].

Химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру да ұйымдастырушылардың жұмысын жақсы дайындауды және үйлестіруді талап етеді. Қатысушылар өз білімдері мен дағдыларын барынша толық көрсете алуы үшін тапсырмалардың жеткілікті санын қамтамасыз ету қажет. Сондай-ақ, барлық қатысушыларға қажетті ресурстар мен материалдарға қол жеткізуді қоса алғанда, олимпиадаға қатысу үшін тең жағдайлар жасау маңызды.

Осылайша, химия пәндік олимпиадаларын ұйымдастыру бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды, қатысушыларға қойылатын талаптарды нақты анықтауды, шығармаларды объективті бағалауды, қатысушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамытуға жағдай жасауды, сондай-ақ ұйымдастырушылардың жұмысын дайындауды және үйлестіруді талап етеді. Олимпиаданы дұрыс ұйымдастыру оны қатысушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамыту үшін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді және химияны зерттеуге деген қызығушылықты ынталандырады.

Химия пәні олимпиадаларының нәтижелерін талдау: Оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту контекстінде пайдалану тиімділігін бағалау әдісі

Химия пәні бойынша пәндік олимпиадалардың нәтижелерін талдау: Химиядағы оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту контекстінде пайдалану тиімділігін қалай бағалауға болады Химиядағы олимпиадалар осы ғылымда жоғары қабілетке ие оқушыларды анықтау және дамыту тәсілдерінің бірі болып табылады. Олар оқушыларға химия саласындағы білімдерін, дағдылары мен қабілеттерін көрсетуге, сондай-ақ олардың нәтижелерін басқа қатысушылардың нәтижелерімен салыстыруға мүмкіндік береді [4].

Дегенмен, пәндік олимпиадаларды химияда пайдалану тиімділігін бағалау үшін оқу-танымдық құзыреттіліктің дамуы тұрғысынан олимпиаданың нәтижелерін талдау қажет. Қатысушы алған балдардың санын ғана емес, олардың әр түрлі міндеттер мен тақырыптар арасында бөлінуін де ескеру маңызды.

Пәндік олимпиаданың нәтижелерін талдаудың алғашқы қадамы қатысушылардың нәтижелерін берілген критерийлермен салыстыру болып табылады. Критерийлерге жауаптардың дұрыстығы, тапсырмалардың қиындығы, орындау уақыты және басқа да көрсеткіштер кіруі мүмкін. Бұл зерттелетін салада жоғары құзыреттілік көрсеткен қатысушыларды анықтауға мүмкіндік береді.

Әрі қарай әр түрлі тапсырмалар мен тақырыптар бойынша нүктелердің бөлінуіне талдау жасау керек. Бұл қатысушылардың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, сондай-ақ қандай тақырыптарға көбірек назар аударуды және терең зерттеуді талап ететінін анықтауға көмектеседі. Мысалы, егер қатысушылардың көпшілігінде органикалық химиядағы дұрыс жауаптардың пайызы төмен болса, бұл осы саладағы кадрларды даярлауды күшейту қажеттігін көрсетуі мүмкін.

Сондай-ақ химия пәндік олимпиадаларының нәтижелерін басқа олимпиадалардың немесе емтихандардың нәтижелерімен салыстыруға назар аударған жөн. Олимпиадада жоғары нәтиже көрсеткен оқушылардың басқа да бағалау іс-шараларында да осындай жоғары нәтижелерге қол жеткізуі мүмкін. Бұл оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін бағалау үшін Олимпиаданы пайдаланудың тиімділігін растай алады.

Оқушылардың уәждеме факторын және олардың химиялық проблемаларды шешуге деген қызығушылығын ескеру маңызды. Егер пәндік олимпиадаға қатысушылардың көпшілігі жоғары уәждеме мен химияны оқуға қызығушылық танытса, бұл олимпиаданың оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытуға оң әсерін көрсетуі мүмкін.

Жалпы химия пәндік олимпиадалардың нәтижелерін талдау оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамыту жағдайында олардың қаншалықты тиімді қолданылатыны туралы ақпарат береді. Ол әр түрлі жетістіктерді бөліп көрсетуге, қатысушылардың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, сондай-ақ оқушылардың химияны оқуға деген

қызығушылығы мен уәждемесін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл оқу процесінде олимпиадаларды пайдаланудың тиімділігі туралы қорытынды жасауға және осы саладағы білім беру сапасын арттыру үшін тиісті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Химия пәні бойынша пән олимпиадаларын оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту үшін пайдаланудың артықшылықтары мен кемшіліктері

Химиядағы пәндік олимпиадаларды оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту үшін пайдаланудың артықшылықтары мен кемшіліктері Химиядағы Олимпиадалар оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік беретін құралдардың бірі болып табылады. Олар жеңілдіктердің кең ауқымын ұсынады, алайда олар да кейбір кемшіліктермен келеді.

Олимпиадалардың басты артықшылықтарының бірі пәнді терең зерттеу мүмкіндігі болып табылады. Олимпиадаларға қатысу химияны терең зерттеуді талап етеді және оқушыларға осы саладағы білімдерін кеңейтуге мүмкіндік береді. Теориялық білімді практикада қолдануды талап ететін күрделі міндеттерді құрастыру талдау және проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Олимпиадаларға қатысу оқушыларды химияны белсенді және жүйелі түрде оқуға ынталандырады [5].

Сонымен қатар пәндік олимпиадалар оқушылардың жеке тұлға ретінде дамуына септігін тигізеді. Жарыстарға қатысу олардың көшбасшылық қасиеттерін көрсетуге, ұжымда жұмыс істеуді үйренуге және қиындықтарды еңсеруге мүмкіндік береді. Олимпиаданың маңызды құрамдас бөлігі басқа қатысушылармен және қазылар алқасымен тұлғааралық және коммуникативтік байланыс болып табылады. Мұндай өзара іс-қимыл әлеуметтік оқшауланууды жеңілдетуге және коммуникациялық дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Алайда пәндік олимпиадаларды қолдану кемшіліксіз емес. Солардың бірі – талаптар мен бәсекелестіктің жоғары деңгейі. Олимпиадалар ең жарқын және ынталы оқушыларға арналған, көптеген оқушылар үлкен үміт пен бәсекелестікке төтеп берудің қысымы мен күйзелістерін сезінеді. Кейбір ата-аналар мен мұғалімдер олимпиадаларға байланысты оқушыларға қосымша қысым көрсетуі мүмкін, бұл олардың психологиялық жағдайына және оқу уәждемесіне кері әсерін тигізеді.

Пәндік олимпиадалардың тағы бір кемшілігі – олардың химияның белгілі бір аспектілеріне тар назар аударуы. Олимпиадалар пән бойынша біліміңізді тереңдетуге мүмкіндік беретініне қарамастан, олар химияны зерттеуге әрдайым жан-жақты және жан-жақты көзқарас ұсына бермейді. Химияның кейбір аспектілері оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамыту мүмкіндіктерін шектейтін олимпиадалардың міндеттерінде нашар көрінуі немесе болмауы мүмкін [6].

Қорытындылай келе, пән олимпиадаларын химияда оқу-танымдық құзыреттілікті дамыту үшін пайдалану пәнді тереңдетіп зерделеу және оқушылардың жеке қасиеттерін дамыту сияқты бірқатар артықшылықтарға ие. Дегенмен, жоғары талаптар мен бәсекелестікке байланысты кемшіліктерді, сондай-ақ олимпиада міндеттерінің шектеулі бағытын ескеру қажет. Оқушылардың шамадан тыс қысымды бастан кешіріп, сонымен бірге химия бойынша білімдері мен дағдыларын жан-жақты нығайта түсуі үшін олимпиада форматтарын қолдануда тепе-теңдік құрудың маңызы зор.

Пәндік химия олимпиадаларын оқу-танымдық құзыретті барынша дамыту үшін пайдалануды оңтайландыру жөніндегі ұсынымдар

Оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін барынша дамыту үшін пәндік олимпиадаларды химияда пайдалануды оңтайландыру қажет. Бұл кіші бөлімде біз осы мәселе бойынша бірнеше ұсыныстарды қарастырамыз [7].

Бірінші ұсыным – оқушылардың пәндік олимпиадаларға қатысуын кеңейту. Химия олимпиадалары тек алдыңғы қатарлы студенттерге ұсынылып қана қоймай, бұл пәнге деген қызығушылық пен уәждемені әркімге ынталандырып отыруы тиіс. Мұны әр оқушы өз білімі мен шеберлігін көрсете алатын мектепішілік олимпиадалар өткізу арқылы жасауға болады.

Сондай-ақ, қатысуды кеңейту үшін әр оқушы өз деңгейіне тапсырма таба алуы үшін әр түрлі қиындықтары бар олимпиадалар өткізуге болады.

Екінші ұсыным – олимпиадалық тапсырмаларды оқытуды даралау үшін пайдалану. Пәндік олимпиадалардың жеңімпаздары мен қатысушылары, әдетте, химия бойынша білім мен дағдының жоғары деңгейін көрсетеді. Олардың тапсырмаларын химия сабақтарында қосымша тапсырмалар ретінде пайдалану оқушыларды одан әрі дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай міндеттер алдыңғы қатарлы білім алушылар үшін жоғары қиындықтар немесе әлсіз оқушылар үшін өзін-өзі шешу проблемалары болуы мүмкін. Бұл әрбір оқушыға өз деңгейінде жұмыс істеуге және барынша тиімді дамуға көмектеседі.

Үшінші ұсыным – пәндік олимпиадалар алдында арнайы дайындық курстары мен тренингтер ұйымдастыру. Химия – дүрбелең тудыратын пән, көптеген оқушылар олимпиадаға дайындалу үшін күресуі мүмкін. Олимпиада міндеттерінің ерекшеліктерін қарастыратын және оларды шешудің стратегиялары мен әдістерін қолданатын химиядан қосымша сабақтар ұйымдастыру оқушыларға табысқа жету мүмкіндігін арттыруға көмектеседі. Бұдан басқа, мұндай сабақтар оқушыларда өз бетінше еңбек дағдыларын, сыни ойлау және аналитикалық ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін, бұл табысты оқыту үшін маңызды құзыреттілік болып табылады.

Төртінші ұсыным – пәндік олимпиадалар үшін сәтті тапсырмалар мен әдіснамалық материалдар базасын құру. Оқушыларды олимпиадаға дайындайтын мұғалімдерге сапалы және өзекті тапсырмалар мен материалдарды табу қиынға соғуы мүмкін. Сәтті тапсырмалар мен оларды шешу жолдарын, сондай-ақ оларды пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдарды жинайтын орталық деректер базасын құру мұғалімдерге өз оқушыларын олимпиадаларға неғұрлым тиімді дайындауға көмектеседі. Мұндай материалдар оқушыларға өз бетінше оқу үшін де қолжетімді болуы мүмкін.

Пәндік олимпиадаларды химияда қолдану оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін дамыту үшін өте пайдалы құрал бола алады. Оқушылардың қатысуын арттыру, оқытуды даралау, дайындық курстарын ұйымдастыру, сондай-ақ тапсырмалар мен оқу материалдарының дерекқорын құру сияқты осы олимпиадаларды пайдалануды оңтайландыру жөніндегі ұсынымдар осы құралды барынша пайдалануға және оқушылардың дамуында қажетті нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі.

Қорытынды

Талдау негізінде химия пәні олимпиадалары оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігінің дамуына тиімді ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады. Олимпиадаларға қатысу химия ғылымдарын зерттеуге қызығушылықты ынталандырып қана қоймай, зертханада талдау, сыни ойлау және практикалық жұмыс дағдыларын дамытады. Бұл тәжірибе оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен өзіне деген сенімін нығайтып қана қоймай, оларды химия және онымен байланысты салалардағы болашақ мамандарға айналуға дайындайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Аванесов В.С., Муравьев В.И. Олимпиады по химии: теория и практика. – М.: Просвещение, 2018. – 256 с.
2. Габриелян Э.М., Иноземцева Г.Н., Ливанова Н.Б. Олимпиадные задачи по химии для 7-8 классов. – М.: Экзамен, 2017. – 224 с.
3. Еремин В.П., Кузьменко Н.Е., Мильченко Ю.В. Олимпиадные задачи по химии для 9-11 классов. – М.: Экзамен, 2016. – 256 с.
4. Иванов А.Ф., Лещинская О.Н., Соколова Е.Н. Олимпиадные задачи по химии для 5-6 классов. – М.: Экзамен, 2015. – 192 с.
5. Кибардина Н.Ф., Лукьянова Н.А., Радченко О.А. Олимпиадные задачи по химии для 10-11 классов. – М.: Просвещение, 2019. – 288 с.

6. Лукьянова Н.А., Радченко О.А. Олимпиадные задачи по химии для 7-9 классов. – М.: Просвещение, 2018. – 240 с.
7. Федорова Л.А., Челышева Н.П. Олимпиадные задачи по химии для 5-6 классов. – М.: Просвещение, 2017. – 208 с.

Аннотация

Предметные олимпиады являются одним из важнейших инструментов развития учебно-познавательной компетенции учащихся. В частности, они способствуют расширению знаний и навыков в той или иной области, а также развитию аналитического мышления и креативности. Однако, несмотря на важность предметных олимпиад по химии, эффективность их использования в учебном процессе требует дополнительного анализа.

В данной статье мы проанализируем эффективность использования предметных олимпиад по химии с целью выявления преимуществ и недостатков такого подхода к развитию учебно-познавательной компетентности. Будут рассмотрены основные положительные моменты, такие как повышение интереса к предмету, формирование системного мышления и развитие самостоятельности учащихся. Также разделяются потенциальные проблемы, связанные с перегруженностью информацией и чрезмерным вниманием к основным понятиям химии. Анализ результатов исследования поможет определить, в какой степени олимпиады по химии способствуют достижению целей учебного процесса и какие дополнительные методы могут быть использованы для совершенствования данного подхода.

Abstract

Subject Olympiads are one of the most important tools for the development of educational and cognitive competence of students. In particular, they contribute to the expansion of knowledge and skills in a particular field, as well as the development of analytical thinking and creativity. However, despite the importance of subject Olympiads in chemistry, the effectiveness of their use in the educational process requires additional analysis.

In this article, we will analyze the effectiveness of the use of subject Olympiads in chemistry in order to identify the advantages and disadvantages of this approach to the development of educational and cognitive competence. The main positive aspects will be considered, such as increasing interest in the subject, the formation of systematic thinking and the development of independence of students. Potential problems related to overload of information and undue attention to the main concepts of chemistry are also divided. Analysis of the results of the study will help to determine to what extent the Olympiads in chemistry contribute to achieving the goals of the learning process and what additional methods can be used to improve this approach.

ӘОЖ 641.01+612.392.72

Б.М. Хамитова*, Д.Б. Жұманазар, И.Р. Садырбаева
т.ғ.к., профессор М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** barno-007@mail.ru

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ МАҚСАТТАҒЫ ПЮРЕ ТӘРІЗДІ СОРПАЛАР

Аннотация

Тамақтану-адамның өмір сүруінің негізгі шарттарының бірі, ал тамақтану мәселесі - адамзат мәдениетінің негізгі мәселелерінің бірі. Тұтынылатын тағамның мөлшері, сапасы, ассортименті, тамақтанудың жүйелілігі адам өміріне оның барлық көріністерінде шешуші әсер етеді. Тағамның сапасы көбінесе пісіру үшін пайдаланылатын шикізаттың сапасына, сондай-ақ пісіру технологиясына, сату және сақтау шарттарына байланысты. Тағам рецептурасына белсенді компоненттерді, сондай-ақ өнімнің тағамдық құндылығын арттыратын заттарды енгізу мәселесі бүгінгі күнге дейін өзекті болып табылады. Мақалада жеміс-көкөніс шикізатынан функционалды мақсаттағы пюре сорпасының рецептурасын әзірлеу қарастырылады. Сорпаның құрамына кіретін негізгі компоненттердің тағамдық құндылығы да қарастырылады. Пюре сорпасының үлгілері органолептикалық және физика-химиялық сапа көрсеткіштері бойынша бағаланды.

Кілттік сөздер: пюре сорпалары, функционалды тағамдар, өнімнің физиологиялық құндылығы, көмірсулар, консистенция, метаболизм

Кіріспе. Пюре сорпалары жағымды және нәзік консистенцияға ие, соның арқасында олар оңай сіңіріледі, тек көкөністерден дайындалады, адам ағзасына пайдалы көптеген витаминдер мен микроэлементтер бар. Сорпаның пайдасы әсіресе диеталық тамақтануды қалайтын адамдар үшін өзекті. Негізгі тағамға қарағанда сорпаға тез тояды, өйткені сорпа сұйық, бірақ сорпа негізгі тағамдарға қарағанда аз калориялы. Сорпаны қорыту кезінде біздің организміміз толық ас қорыту кезіндегідей энергия жұмсайды [1].

Сорпаның бүкіл ас қорыту жолына әсері үлкен рөл атқарады, өйткені олар асқазанның қабырғаларын қыздырады, асқазан мен ішек сөлдерінің секрециясын жақсартады, ішек моторикасын тұрақтандырады. Сорпа асқазанға тез сіңеді, ағзадағы су-тұз алмасуын жақсартады, энергия қорын тез толықтырады, сонымен қатар одан әрі тамақтануға дайындайды. Сондай-ақ, бірінші және екінші тағамдардың дұрыс балансы тұтынушыларға бір тамақтануға ұсынылатын өнімдердің әртүрлілігін барынша арттыруға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн [2,3].

Пюре тәрізді сорпалар көкөністерден, жармалардан, бұршақ дақылдарынан, құс және аң, бұзау етінен, бауырдан, сондай-ақ балық пен шаяннан дайындалады. Біртекті консистенциядағы сорпаны алу үшін оның құрамына кіретін өнімдер дайын күйге дейін жеткізіліп, туралған болуы керек [4].

Дайын пюре сорпасы біртекті масса, яғни қайнатылған ұнның кесектері мен ұнтақталған тағам бөліктерінсіз, қою кілегей консистенциялы болады.

Теориялық талдау. Қоғамдық тамақтану кәсіпорындарында сорпа пюресін өндіру технологиясын әзірлеу және енгізу өзекті бағыт болып табылады. Соңғы 20 жылда Қазақстан халқының денсаулығында туындаған көптеген проблемалар көбінесе тамақтану сапасымен байланысты. Азық-түлік аллергиясы және тағамның жекелеген компоненттеріне төзбеушілік, тағамды қорытудың қиындығы, өмірлік маңызды макро- және микроэлементтерді тұтынудың жеткіліксіздігі бір ғана мәселе.

Зерттеу топтары пюре сорпаларының ағзаның жалпы жағдайына оң әсерін тигізетіндігін анықтады [2]. Мұндай тағамды сіңіру оңайырақ, тамақтану орындарында сорпаның көрінісі тартымды, әрі бұл тағамды ересектердің де, балалар мен геродиетикалық

тағамдар үшін де танымал етеді.

Сорпалардың барлығында маңызды ингредиент болып табылатын көкөністер ағзаға талшық көзі ретінде де, минералдар мен витаминдер көзі ретінде де өте қажет. Олар метаболизмге және метаболизм процестеріне оң әсер етеді, ағзадағы сұйықтық тепе-теңдігін қалпына келтіреді және қан қысымын қалыпқа келтіреді.

Көкөніс сорпалары балалар үшін өте пайдалы, олар балалар ағзасындағы минералдар мен витаминдер қорын толықтырады. Сорпада қайнаған көкөністер қуырылған немесе бұқтырылғанға қарағанда витаминдерді әлдеқайда көп сақтайды. Сорпа рецептіне бұршақ дақылдарын қосу ондағы ақуызды бірнеше есе арттыруға мүмкіндік береді, бұл өсіп келе жатқан организм үшін маңызды [4].

Гидролизденген бұршақ ұнынан [3, 4] құрамында ақуыздар, моносахаридтер және сіңімді түрде тағамдық талшықтар бар арнайы пюре сорпасын өндіру технологиялары әзірленді. Құрамында термиялық өңдеуден өткен соя және күріш жармасы бар, көкөністермен дайындалған тамақтандыру орындарына арналған пюре сорпаларының рецептілері туралы мәліметтер бар [5].

Асқабақ пайдалы қасиеттері бойынша сорпа пюресі өндіруге арналған перспективалы шикізат болып табылады. Асқабақ пюресін тамақ өнеркәсібінде қолданудың бірнеше жолы бар: шикі пряниктің құрамдас бөлігі ретінде мармелад массасын, нан-тоқаш өнімдеріне тартылған ет, тәтті тағамдарға негіз (желе, мусс) өндіру [6]. Асқабақ антиоксиданттық және пайдалы биологиялық қасиеттердің көзі болып табылады және тамақ өнеркәсібінде үлкен маңызға ие. Асқабақ ұнтағын құрамында тағамдық талшықтар, Е және С дәрумендері сияқты физиологиялық функционалды тағам ингредиенттерінің болуына байланысты антиоксиданттық қасиеттері бар биологиялық белсенді тағамдық қоспа ретінде пайдалануды ұсынатын ресейлік патенттер бар. Шетелде асқабақтың тағамдық талшықтарымен байытылған өнімдердің құрамы мен технологиялық қасиеттеріне зерттеулер жүргізілуде. Тағамдық талшықтың физиологиялық құндылығы және оның асқазан-ішек жолдарының ауруларымен күресудегі рөлі дәлелденді.

Асқабақ целлюлозасының құрамдас бөліктерінің физика-химиялық қасиеттерін зерттеу барлық оқшауланған фракциялардың тағамдық құндылығы жоғары екенін көрсетті. Асқабақтың құрамында қант, калий, кальций тұздары, фосфор, кремний қышқылы сияқты пайдалы минералдар бар. Оның құрамында қан түзу процестеріне қажетті көп мөлшерде темір бар. Жеңіл сіңімділігі мен тағамдық құндылығы асқабақты асқазан-ішек жолдарының дисфункциясы жағдайында алмастырылмайтын етеді. Ол ауыр тағамдардың сіңуіне ықпал етеді [7].

Асқабақ жемістерінде 85-тен 94%-ға дейін су бар, көмірсулар (8-12%) негізінен полисахаридтермен ұсынылған, кейбір сорттар 11-ден 15%-ға дейін, оның ішінде сахароза 8%-дан, әсіресе күзгі-қысқы сақтаудан кейін. Асқабақ жемістерінде 2,5-тен 16%-ға дейін крахмал бар, оны сақтау кезінде еріп қантқа айналады. Асқабақтың өзіне тән ерекшелігі оның құрамындағы талшықтың аздығы (0,3-1,2%), ол оңай ыдырайды және оңай қорытылады [8].

Жапырақты көкөніс дақылдары - жапырақты қызылша (мангольд), асжапырақ (шпинат), бақ көкпегі (садовая лебеда), қымыздық (щавель) және рауғаш (ревень) - жасыл желектері шикі және пісірілген күйінде пайдалануға жарамды асжапырақ өсімдіктер тобына жатады. Осы өсімдіктер тобынан витаминдер кешенінің көзі ретінде асжапырақ неғұрлым құнды. Бұл жапырақты өсімдікте жеңіл сіңетін ақуыздар, көмірсулар, сондай-ақ калий, магний, темір, фосфор, йод, А, В, С, B_1 B_2, B_9, D, Р, Е, Н, РР, К витаминдері және ас қорытуға жақсы әсер ететін секретин бар [9].

Бұл пайдалы қасиеттері оны қан, ас қорыту мүшелері және жүрек-тамыр жүйесі аурулары үшін емдік және диеталық құрал ретінде пайдалануға мүмкіндік берді. Бұл нәресте тағамында рахитке қарсы құрал ретінде, сүйектерді қалыптастыруда өте пайдалы.

Бағалы минералды тұздардың айтарлықтай мөлшері мен әртүрлі дәрумендердің көптігіне байланысты ол қатерлі анемия мен қалқанша безінің ауруларын емдеуде қолданылады. Оны үнемі тұтыну жүректің қалыпты жұмысына ықпал етеді. Соңғы уақытта шпинатты сәуле ауруына қарсы дәрі ретінде де қолдана бастады [10].

Тәжірибелік бөлім. Зерттеудің мақсаты - функционалдық мақсатта пюре сорпа алу үшін жеміс-көкөніс шикізатынан көпкомпонентті композицияларды жасау. Жеміс-көкөніс шикізатын таңдауда біз мыналарды басшылыққа алдық: Қазақстан аумағында таралуы, жемістер мен көкөністердің сұрыптық ерекшеліктері мен химиялық құрамының салыстырмалы сипаттамасы.

Жеміс-көкөніс шикізаты негізінде пюре тәрізді сорпаның рецептері әзірленді. Пюре тәрізді сорпаның рецепті 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - Пюре тәрізді сорпаның рецепті

№	Шикізат атауы	Салмағы, г	
		Брутто	Нетто
1	Сорпа (бульон) немесе су	187,50	187,50
2	Сары май	2,50	2,50
3	Сүт	40,0	40,0
4	Асқабақ	125,0	125,0
5	Кәді	25,0	20,0
6	Асжапырақ (шпинат)	7,46	5,25
7	Ұнтақ жармасы	3,0	3,0
8	Ақжелкен (зелень)	1,35	1,00
9	Тұз	2,0	2,0

Нәтижелер мен талқылау. Пюре тәрізді сорпаны дайындау үшін ең қолайлы жемістер мен көкөністердің келесі сорттары анықталды: асқабақ - «Қысқы тәтті», асжапырақ (шпинат) - «Крепыш», Галакси сортты кәді. Пюре тәрізді сорпаның дайын үлгілері органолептикалық және физика-химиялық сапа көрсеткіштері бойынша бағаланды (2-кесте). Зерттеу жүргізу кезінде жалпы қабылданған және арнайы физика-химиялық, органолептикалық зерттеу әдістерін қолдану арқылы жүргізілді.

Кесте 2 - Пюре тәрізді сорпа сапасының органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштері

№	Көрсеткіштері	Стандарт (МЕСТ 32909-2014) бойынша бақылаушы (контрольный)	Пюре тәрізді сорпа
Органолептикалық бағалау, орташа балл		4,8	4,8
Физика-химиялық сапа көрсеткіштері			
1	Ылғалдың массалық үлесі, %	57	53
2	Қышқылдылық, %	1,25	1,05
3	Майдың массалық үлесі, %	4,8	5,0
4	Көмірсулардың тотықсызануының массалық үлесі, %	7,45	7,42
5	Күлділік, %	0,5	0,73
6	Пектиннің құрамы, г/400г	1,63	2,79
7	В витаминнің құрамы, г/400г	0,7	0,812
8	В-каротин құрамы, г/400г	2,78	2,97

Қорытынды. Осылайша, әртүрлі технологияларды пайдалана отырып, пюре тәрізді сорпаны дайындау, сондай-ақ әртүрлі тағамдық функционалды ингредиенттерді пайдалану олардың тұтынушылық қасиеттеріне айтарлықтай әсер етеді деп қорытынды жасауға болады. Алынған пюре сорпаларын асқазан-ішек жолдарының аурулары бар адамдарға емдік және профилактикалық мақсатта тамақтану орындарында, сондай-ақ спортшылардың тамақтануында пайдалануға ұсынуға болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Морозова Е.В. Физиология питания. Организация питания школьников: Учеб. пособие / Е.В. Морозова, Л.Г. Макарова; Сиб. федерал. ун-т, Торг.-эконом. ин-т. – Красноярск: СФУ, 2012. – 141 с.

2 Мартинчик А.Н. Физиология питания, санитария и гигиена / А.Н. Мартинчик, А.А. Королев, Л.С. Трофименко. – М.: Высшая школа, 2000. – 112 с.

3 Евтухова О.М. Супы: Текст лекции для студ. спец. «Технология продуктов общественного питания» всех форм обучения / О.М. Евтухова, Н.Ю. Теплюк; Краснояр. гос. торг.-экон. ин-т. – Красноярск: КГТЭИ, 2004. – 48 с.

4 Фурс И.Н. Технология производства продукции общественного питания. Минск: Новое знание. 2002. - 800 с.

5 Дубровская Н.И. Приготовление супов и соусов [Текст]: практикум: учебное пособие для использования в учебном процессе образовательных учреждений, реализующих программы НПО / Н.И. Дубровская, Е.В. Чубасова. - 3-е изд., стер. - Москва: Академия, 2017. - 126 с.

6 Бычкова Е.С., Погорова В.Д., Бычков А.Л. и др. Разработка рецептур супов-пюре на основе горохового гидролизата. Ч. 2. Оценка качества супов-пюре специализированного назначения // Пищевая промышленность. - 2016. - №11. - С. 50-52

7 Типсина Н.Н., Селезнева Г.К. Использование пюре из тыквы в пищевой промышленности // Вестник КрасГАУ. - 2013 - №12. - С. 242-247.

8 Khamitova B.M, Zhumanazar D.B, Zheleuova Zh.S. Production of multi-component hot pureed vegetable soups. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Current questions of modern sci ence». Tallinn, Estonia. 2024. - P. 142-146

9 Борисова А.В. Разработка технологии плодоовощных пюре с повышенными антиоксидантными свойствами и их применение в производстве пищевых продуктов. Дис. ... канд. техн. наук. - Самара, 2014. - 212 с.

10 Карпенко (Рябуха) В.Ю. Технологические принципы производства сухих добавок функционального назначения. // В.Ю. Рябуха (Карпенко), А.В.Яковлева, В.Г.Белокур, Н.Т. Шамкова. Материалы межд. науч.-практич. конф. «Аграрная наука и образование на современном этапе развития: опыт, проблемы и их пути решения». Ульяновск, 2010. - С. 181-182

Аннотация

Питание является одним из основных условий существования человека, а проблема питания - одной из основных проблем человеческой культуры. Количество, качество, ассортимент потребляемых пищевых продуктов, регулярность приема пищи решающим образом влияет на человеческую жизнь во всех её проявлениях. Качество пищи во многом зависит от качества сырья, используемого для приготовления, а также технологии приготовления, условий реализации и хранения. Проблема введения активных компонентов в рецептуру блюд, а также веществ, повышающих пищевую ценность продукта, является актуальной на сегодняшний день. В статье рассмотрены разработка рецептуры пюреобразного супа функционального назначения из плодового и овощного сырья. Также рассмотрена пищевая ценность основных компонентов, входящих в состав супа. Образцы пюреобразного супа оценивали по органолептическим и физика-химическим показателям качества.

Abstract

Nutrition is one of the basic conditions for human existence, and the problem of nutrition is one of the main problems of human culture. The quantity, quality, range of food products consumed, and the regularity of food intake have a decisive influence on human life in all its manifestations. The quality of food largely depends on the quality of the raw materials used for preparation, as well as the technology of preparation, conditions of sale and storage. The problem of introducing active ingredients into food recipes, as well as substances that increase the nutritional value of the product, is relevant today. The article discusses the development of a recipe for a functional puree soup from fruit and vegetable raw materials. The nutritional value of the main components included in the soup is also considered. Samples of puree soup were assessed according to organoleptic and physics-chemical quality indicators.

ӘОЖ 637.3.04.631.52

Б.М. Хамитова*, Г.Ж. Сыдық
т.ғ.к., профессор М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** barno-007@mail.ru

СҮТ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ҮШІН СОЯ ЭМУЛЬСИЯСЫНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Тамақ өнеркәсібін, оның ішінде сүт өнеркәсібін дамыту стратегиясы 2026 жылға дейін ҚР халқының салауатты тамақтануы саласындағы мемлекеттік саясат тұжырымдамасында айқындалған. Осыған байланысты ғылыми зерттеулер адам ағзасының қажеттіліктерін қанағаттандыру және қымбат шикізатты (мысалы, сүт) айтарлықтай үнемдеу үшін олардың химиялық құрамын мақсатты түрде өзгертуге мүмкіндік беретін сапалы жаңа Тамақ өнімдерінің қолданыстағы технологияларын жетілдіруге және түпнұсқа технологияларын жасауға бағытталған.

Дәстүр бойынша, азық-түлік мәселесін шешу жолдары егіншіліктің, мал шаруашылығының өнімділігінің артуымен, сондай-ақ азық-түлік шикізатын өндіру мен сақтаудағы шығындардың төмендеуімен байланысты. Дегенмен, тамақ өндірудің дәстүрлі әдістерінің жеткілікті жоғары тиімділігі жедел ақуыз тапшылығы жағдайында парадоксалды жағдайға әкеледі; толық пайдаланылмаған немесе өте ұтымсыз пайдаланылған тағамдық ақуыздың айтарлықтай әлеуетті ресурстарының болуы. Бұл ең алдымен бұршақ дақылдарының ақуыздарына, атап айтқанда сояға қатысты.

Бұл мақалада жартылай фабрикаттың (соя эмульсиясы) физика-химиялық және органолептикалық қасиеттерін зерттеу бойынша зерттеулер және аралас сүт өнімдерін дайындау әдістері қарастырылады. Негізгі міндеттер: өсімдік ингредиенттерімен байытылған сүт өнімдерінің ассортиментін кеңейтудің орындылығын ғылыми негіздеу.

Кілттік сөздер: сүт құрамдас бөліктері, соя эмульсиялары, жартылай фабрикаттар, өсімдік және жануар тектес компоненттер, ашытылған сүт өнімі, байыту, сұйық фракция

Кіріспе. Халықтың тамақтануында ақуызды қамтамасыз ету деңгейін арттыру мәселесі әлі де өзекті болып отыр. Адам тамағындағы қазіргі ақуыз мөлшерінің деңгейі сандық жағынан да, сапалық жағынан да тапшы [1]. Бұл проблеманы шешудің ықтимал жолдарының ішінде басты және шешуші орын өсімдік тектес протеиндердің резервін тартуға тиесілі. Адамның тамақ өнімдерін өндіру үшін ақуыз өсімдік шикізатын пайдаланудың практикалық орындылығы ақуызды тұтыну деңгейін арттыру, оның сапасын жақсарту қажеттілігімен ғана емес, сондай-ақ тамақ өнімдерін арзандату мүмкіндігімен де айқындалады [2].

Мәселені талдау жануарлар мен өсімдік тектес дәстүрлі емес протеин компоненттерінің жеткіліксіз кең таралғанын және аралас және имитациялық өнімдер өндірісінің аз көлемін көрсетеді [3].

Ішкі нарықты функционалдық бағыттағы, жоғары сапалы және тағамдық және биологиялық құндылығы жоғары сүт компоненттерімен және құрамында сүт бар өнімдермен қамтамасыз ету мәселесі Қазақстанның сүт өнеркәсібінің басым бағыты болып табылады.

Соңғы жылдары дәмі жағынан ішетін сүт пен қышқыл сүт өнімдеріне жақын немесе ұқсас аралас тағам өнімдерінің рецептері мен технологиялары әзірленді. Дегенмен, мәселе өзекті болып қала береді.

Нарықтық қатынасқа көшу өсімдік тектес ақызды шикізаттың отандық ресурстарын тарту арқылы бәсекеге қабілетті аналогтық тамақ өнімдерін құру мақсатын өндіріс пен ғылымға ұсынды [4]. Осы мақсаттың негізінде жұмыс гипотезасы тұжырымдалған. Сүт өнеркәсібіндегі соя протеинінен функционалдық қасиеттері, реологиялық сипаттамалары және микробиологиялық көрсеткіштері көрсетілген биологиялық толық өнімдерді алуға болады [5].

Теориялық талдау. Осылайша, көптеген зерттеулер деректері мен Батыс елдерінің тамақ өнеркәсібінде соя бұршағын пайдаланудың мол тәжірибесіне сүйене отырып, өнімнің жаңа ассортиментін құруда, сапасын арттыруда кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін және экономикалық тұрақтылығын арттыруда отандық кәсіпорындар технологтарының шығармашылық белсенділігіне үлкен мүмкіндік бар.

Ұлттық онкологиялық институт (АҚШ) жүргізген зерттеулердің нәтижелері соя мен соя өнімдерінің ісіктің дамуын тежейтінін және қатерлі ісіктің алдын алуды қамтамасыз ететінін көрсетті. Жапон дәрігерлері соя өнімдері атеросклероздың, жүрек-қан тамырлары ауруларының, қант диабетінің, ішек дисбиозының, аллергиялық аурулардың, иммунитет тапшылығының, семіздіктің және қатерлі ісіктің алдын алу және емдеудің негізгі құралы деп санайды [6].

Соя негізіндегі өнімдер - сүт түріндегі жаңа өнімдер болып табылады. Ең алдымен, олар дұрыс тамақтануға және белсенді ұзақ өмір сүруге қызығушылық танытатын адамдарға арналған. Бұл калориялар, ақуыздар, майлар, көмірсулар және дәрумендер тұрғысынан өте жақсы теңдестірілген толыққандық дәмді өнімдер. Олар денсаулықты жақсартуға арналған өнімдер болып саналады, өйткені олар «жаман» холестеринді, сондай-ақ улы металдар мен радионуклидтерді организмнен шығарады. Соя өнімдері қолайсыз экологиялық жағдайларда өмір сүретін адамдарға, спортшыларға және вегетариандарға ұсынылады. Соя бұршағын заманауи өңдеу технологиялары оның ерекше татымы мен иісін жойып, оған негізделген өнімдерді адамдарға одан да тартымды етеді [7].

Алайда, сояда казеин мен лактоза жоқ, ондағы кальций мөлшері сиыр сүтіндегі 111-139 мг% -ға қарағанда 50-70 мг% құрайды [8], яғни сүт ашыту мен ақуыздың коагуляциясының тиімділігін қамтамасыз ететін компоненттер, оған негізделген дәстүрлі технология ашытылған сүт өнімдерін өндіру болып табылады [9,10,11]. Бұл ретте, жоғары сапалы қасиеттері бар ашытылған сүт протеинді өнімдерін өндіру үшін негізгі шикізат ретінде қалпына келтірілген майсыз сүт пен соя эмульсиясын пайдалану кезінде дәстүрлі өндіріс технологияларына, ең алдымен, жеке технологиялық режимдерде белгілі бір түзетулер енгізу, қажет болған жағдайда сүт жүйесіне бактериялық дақылдарды енгізу операциялары мен дозаларында және берілген қасиеттері бар біріктірілген ақуыз өнімдерін құрудың жаңа тәсілдерін негіздейді.

Соңғы жылдары сүт өнеркәсібінің алдына ресурс үнемдейтін технологияны қолдана отырып өндірілетін және биологиялық және тағамдық құндылығы жоғары қолданыстағы азық-түлік өнімдерін жақсарту және жаңаларын жасау арқылы тағамдық құрылымды жақсарту міндеті қойылып тұр. Сондықтан сүт өнімдерінің аналогтарын өндіру ересектер де, балалар да сиыр сүтіне төзбеушілік проблемасымен ғана байланысты емес (бұл сүт қантын ыдыратын лактазаның болмауы немесе жеткіліксіз белсенділігімен түсіндіріледі) және сүт шикізаты тапшылығының өсуі, сонымен қатар халықтың тамақтану рационында толыққанды ақуыздың тапшылығы, сондай-ақ азық-түлік өнімдерінің балансы мәселесі.

Тәжірибелік бөлім. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, «Азық-түлік өнімдерінің технологиясы және қауіпсіздігі» кафедрасының зертханасында жартылай фабрикаттың (соя эмульсиясы) физика-химиялық және органолептикалық қасиеттерін және аралас өнімдерді дайындау әдістерін зерттеу бойынша зерттеулер жүргізілді. Негізгі міндеттер: өсімдік ингредиенттерімен байытылған ашытылған сүт өнімдерінің ассортиментін кеңейтудің орындылығын ғылыми негіздеу болды.

Соя эмульсиясын дайындау: соя бұршағын сұрыптау - калибрлеу - жуу - дайындалған

судың 3 есе көлеміне 3-4 сағат салып қою – паста күйіне дейін ұнтақтау - судың қалған бөлігімен араластыру (соя: су қатынасы 1:7 немесе 1:9) - 95±3^{0}С температурада 30-40 минут термиялық өңдеу - 55-60^{0}С дейін салқындату - 4-5 минут араластыру - сұйық фракцияны (эмульсияны) қатты заттан (окара) бөлу - соя эмульсиясына қант қосу. 5-7 г/100 мл, кальций хлоридінің 40% ерітіндісі 0,4-1,0 мл/100 мл және ванилин 100 мл-ге 0,01г мөлшерде - 3-4 минут араластырады, - 6-8^{0}С дейін салқындатады (сақтау қажет болса).

Нәтижелер мен талқылау. Соя эмульсиясының сапалық және сандық көрсеткіштеріне әрбір технологиялық операцияның әсерін кезең-кезеңмен зерттеу келесі заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік берді (1-кесте).

Соя дәндерін алдын ала өңдеу, жуу және жібіту кезеңдері табысты жүзеге асырылуы соя эмульсиясының сапалық және сандық көрсеткіштерінің тұрақтылығына, сондай-ақ оның санитарлық жағдайына кепілдік беретін операциялар болып табылады. Қоспалардан тазарту және ылғалдану дәрежесі, ең алдымен, дайын өнімнің органолептикалық сипаттамаларына әсер етеді. Бұл жағдайда диаметрі 3 мм саңылаулары бар електен қалған қалдыққа зиянкестер жейтін зақымдану сипаты мен мөлшеріне қарамастан сынған және ұсақталған соя тұқымдары, қабығы мыжылған (анық деформацияланған) аязға төзімді және жетілмеген соя тұқымдары жатады, жетілмеген - жұқа және көк, өнген – өну салдарынан қабықшасының түсі қанық өзгерген және деформацияланған тұқымдар, кептіру, өздігінен қызу және т.б.

Кесте 1 - Соя эмульсиясының физика-химиялық көрсеткіштеріне технологиялық процестің жекелеген кезеңдерінің әсерін зерделеу бойынша зерттеулердің құрылымы

Кезеңдері	Тапсырма	Бақыланатын параметр	Әсер ету факторы
Соя дәнін алдын ала өңдеу	Қоспалардан тазарту және ылғалдылығы бойынша баптау	Толық тазалау дәрежесі	Арамшөпті және майлы қоспалардың температурасы, ұзақтығы, ылғалдылығы, құрамы
Жуу	Шаңнан тазарту, бактерияның ұрықтануын төмендету	Ақуыз және құрғақ заттардың шығыны, бактерияның ұрықтануы	Температура, ылғалдылық, ұзақтығы, қоспалар, жуу жиілігі
Сулау (су және тұзды ерітінділер 16-18 және 50-60^{0}С температурада)	Олигосахаридтерді барынша жою, ісінудің оңтайлы коэффициентіне қол жеткізу, дезодорация	Ақуыздың, олигосахаридтердің, уреаза белсенділігінің жоғалуы	Температура, ұзақтығы, pH, судың өзгеру жиілігі
Ұнтақтау	Берілген дисперсия дәрежесіне жету	Уреаза белсенділігі көрсеткіші бойынша өлшенетін ферменттілік белсенділігі	Температура, ұзақтығы, pH, дисперсиялығы
Суда еритін компоненттерді экстракциялау	Май мен ақуыздың барынша шығуы (салмағы, ақуыз және құрғақ заттар бойынша шығуы)	Тұз экстрактындағы майдың, ақуыздың және құрғақ заттардың салмақтық үлесі, уреаза белсенділігі	Температура, ұзақтығы, pH, гидромодуль, иондық күш, құрғақ заттардың құрамы, ұсақтау дәрежесі
20 мин бойы (120 ± 2)^{0}С температурада	Санитариялық-гигиеналық аспект, уреазды барынша жою	Микробиологиялық көрсеткіштер, уреаза белсенділігі, майдың,	Температура, ұзақтығы, pH, гидромодуль, құрғақ

зарарсыздандыру		ақуыз бен құрғақ заттардың салмақтық үлесі	зат мөлшері

Шикізаттағы арамшөптік қоспалар 0,5%-дан, ал мұнай қоспалары 1,5%-дан аспауы керек. Сонымен қатар, басқа да мәдени өсімдіктердің тұқымдарының және соя бұршақтарының болуына, сондай-ақ астық қорларының зиянкестердің зақымдануына жол берілмейді. Соя дәнінің жекелеген партиялары үшін сіңіру процесінің режимдері жуу суына еритін ақуыздың ең аз берілуін және олигосахаридтерді жоюдың белгіленген дәрежесін ескере отырып таңдалады. Сіңдіру сатысында дайын өнімдегі ақуыз: май: көмірсулардың қатынасы белгіленеді [5].

Ұнтақтау кезеңі (яғни, ісінген соя бұршағын ұнтақтаудың көрсетілген деңгейі) май мен ақуыздың соя эмульсиясына айналу дәрежесін және сәйкесінше жанама өнім – окараның шығымдылығын анықтайды. Термиялық өңдеу сатысы протеаза ингибиторларының инактивациялануына байланысты өнімнің биологиялық және тағамдық құндылығын, олардың ішінара денатурациясына байланысты белоктардың сіңімділік дәрежесін арттыру және бактериялық ластану деңгейін анықтайды.

Сұрыпына және өсіру жағдайына байланысты сояның негізгі құрамдас бөліктерінің мөлшері әр түрлі болады: 24-54% ақуыз, 13-37% май және 20-32% көмірсулар [12].

Ашыған сүтті сусындарды өндіру кезінде сүт негізіндегі құрғақ заттардың, ақуыздың және көмірсулардың мөлшері үлкен мәнге ие [13], ал май мөлшері негізінен өнімнің тұтқырлығына әсер етеді [14].

Біздің зерттеулеріміз соя компоненттерінің экстракция дәрежесіне 50-60^{0}С температурада 4-6 сағат ішінде натрий гидрокарбонатын қосып ас тұзының 1% физиологиялық ерітіндісінде гидратациялау сияқты технологиялық әдістердің оң әсер ететінін анықтады. Содан суспензияны жоғары температурада гидротермиялық (120±2)^{0}С 20-30 минут аралығында өңдеуден кейін соя эмульсиясындағы құрғақ заттардың, ақуыздың және майдың массалық үлесін, сондай-ақ амин қышқылдары мен микроорганизмдердің құрамын анықтау және қатты фракцияны сұйықтықтан бөлу міндеті қойылды.

2-кестеде соя сүтінің деректерімен салыстырғанда соя эмульсия үлгілерінің физика-химиялық көрсеткіштері сояның араласу дәрежесіне байланысты: су және соя бұршағын гидратациялау әдісі көрсетілген.

Кесте 2 - Соя дәндерінің қатынасына байланысты соя эмульсиясының физика-химиялық көрсеткіштері: су және дәнді гидратациялау әдісі

Өнім және оны алу шарттары	Массалық үлес, %			Қышқылдылық, ^{0}Т
	құрғақ заттар	соның ішінде		
		ақуыздар	майлар	
Соя дәнінің қатынасы: ісінуді ескере отырып су 1:7:				
1% физиологиялық ерітіндіде 50-60^{0}С температурада 4 сағат бойы ылғалдандыру	9,87	3,31	1,70	12,0
50-60^{0}С температурада натрий гидрокарбонатын қосып 1% физиологиялық ерітіндіде 4 сағат бойы ылғалдандыру	10,30	3,65	1,84	11,0
Соя дәнінің қатынасы: ісінуді ескере отырып су 1:9:				
1% физиологиялық ерітіндіде 50-60^{0}С температурада 4 сағат бойы ылғалдандыру	6,20	1,60	0,85	5,0
Суда 50-60^{0}С температурада 4 сағат бойы	5,60	1,40	0,74	4,0

ылғалдандыру				
Соя эмульсиясына қойылатын талаптар [13]	8,50	2,70	1,40	20,0

2-кестеде келтірілген мәліметтерден соя дәндерін гидратациялаудың бірдей жағдайында эмульсиядағы негізгі компоненттердің мөлшері соя бұршақтың қатынасына: суға байланысты кеңінен өзгеретіні анық. Осылайша, соя: су қатынасы 1:7 болғанда эмульсиядағы құрғақ заттардың массалық үлесі 1,76-1,84 есе, сәйкесінше ақуыз үшін - 2,36-2,61 және май үшін - 2,30-2,49 есе артық. соя:су қатынасы 1:17 үлгілер және соя:су 1:9 қатынасы бар көрсеткіштермен салыстырғанда бұл айырмашылық сәйкесінше 1,59-1,64 құрады; 2,24-2,44 және 2,03-2,16 есе.

Органолептикалық көрсеткіштері бойынша соя эмульсиясы 3-кестеде көрсетілген талаптарға сәйкес келеді.

Кесте 3 - Соя эмульсиясының органолептикалық көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы
Сыртқы түрі және консистенциясы	Біртекті сұйықтық
Түсі	Ақшыл сары
Дәмі мен иісі	Тәтті, әлсіз соя хош иісі бар, иісі өнімнің осы түріне тән

Қорытынды. Біздің зерттеулерімізде стандарттық сапа талаптарына сәйкес келетін құрамдастырылған ақуызды сүт өнімдерін өндіру үшін соя компоненттерін пайдалану мәселесін шешіп қана қоймай, сонымен қатар, функционалдық қасиеттері бар, ақуыз сүтті - соя өнімдерін өндіру технологиясын әзірлеу әсіресе маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1 Крючкова В.В. Кисломолочный биопродукт с растительными компонентами. // Молочная промышленность. - 2012. - № 2. - С. 62-64

2 Рязанова О.А. Кисломолочные напитки с селекционными сортами сои / О.А. Рязанова, В.М. Поздняковский, А.А. Шевелева, В.И. Заостровных // Молочная промышленность. - 2003. - №8. - С. 49-50

3 Наурзбаева Г.К. Использование бобовых и зерновых культур в молочной промышленности / Г.К.Наурзбаева, С.Б. Байтукенова, Ш.Б. Байтукенова. Материалы науч.прак. конф. Семей. - 2012. - С. 93-94

4 Мусина О. Н. Современные тенденции использования зерновых добавок в производстве молочных продуктов: монография / О.Н. Мусина, М.П. Щетинин, М.Н. Сахрынин. - Барнаул: Издательство АлтГТУ, 2004. - 340с.

5 Майоров А.А., Мироненко И.М., Овсянкина Н.А. и др. Перспективы использования соевых компонентов // Молочная промышленность. - 2002. - №1. - С. 55-57

6 Способ получения соевого молока: Пат. 631643 США / Tsumura Hario, Nishimura Takashi // Химия и технология пищевых продуктов: РЖ / РАН.ИНИОН. - 2003. - №7. - С. 17-21

7 Бутова С.В. Разработка технологии йогуртного напитка на основе соевой дисперсии с использованием продуктов пчеловодства: Дис. ... канд. с.-х. наук: 05.18.01: - Воронеж, 2004. - 159 с.

8 Паршакова Л.П. Соевое молоко, обогащенное кальцием / Л.П. Паршакова, Л.А. Демченко, А.И. Колесниченко, Е.И. Драганова // Пищевые ингридиенты. Сырье и добавки. - 2005. - №1. - С. 46-47

9 Бредихин С.А. Технология и техника переработки молока / С.А. Бредихин, Ю.В. Космодемьянский, В.Н. Юрин. - М.: Колос, 2001. - 400 с.

10 Горбатова К.К. Химия и физика молока / К.К. Горбатова. - СПб.: ГИОРД, 2005. - 280 с.

11 Шидловская, В.П. Органолептические свойства молока и молочных продуктов / В.П. Шидловская. - М: Колос, 2004. - 360 с.
12 Храмцов, А.Г. Рациональная переработка и использование белково-углеводного молочного сырья / А.Г. Храмцов, П.Г. Нестеренко. - М.: «Молочная промышленность», 1998. - 105 с.
13 Забодалова Л.А. Биотехнология комбинированных молочных продуктов с использованием компонентов сои: Автореферат дис. на соиск. уч. степ. докт. техн. наук / Л.А. Забодалова. - Кемерово: Кемер. технол. ин-т пищ. пром-ти, 2000. - 34 с.
14 Кудзиева, Ф.Л. Повышение качества кисломолочных продуктов на соевой основе / Ф.Л. Кудзиева // Известия вузов. Пищевая технология. – 2007. - №1. - С. 41-43

Аннотация

Стратегия развития пищевой промышленности, в том числе молочной, определена в Концепции государственной политики в области здорового питания населения РК до 2026г. При этом главное внимание обращено на качество пищевых продуктов и их соответствие медико-биологическим требованиям. Научные исследования в связи с этим нацеливаются на совершенствование действующих и создание оригинальных технологий качественно новых пищевых продуктов, которые позволяют направленно изменять их химический состав, для соответствия его потребностям организма человека и значительно экономить дорогостоящее сырье (например, молоко).

Традиционно пути решения проблемы питания связаны с повышением продуктивности земледелия, животноводства, а также со снижением потерь при производстве и хранении пищевого сырья. Однако недостаточно высокая эффективность традиционных способов производства пищи приводит к ситуации парадоксальной в условиях острого дефицита белка; наличию значительных потенциальных ресурсов пищевого белка, не используемого совершенно или используемого весьма нерационально. Это прежде всего относится к белкам бобовых культур, в частности к сое.

В данной статье рассматривается исследования по изучению физико-химических и органолептических свойств полуфабриката (соевая эмульсия) и способы приготовления комбинированных молочных продуктов. Основными задачами были: научно обосновать целесообразность расширения ассортимента молочных продуктов, обогащенных растительными ингредиентами.

Abstract

The development strategy for the food industry, including the dairy industry, is defined in the Concept of State Policy in the Field of Healthy Nutrition of the Population of the Republic of Kazakhstan until 2026. In this case, the main attention is paid to the quality of food products and their compliance with medical and biological requirements. In this regard, scientific research is aimed at improving existing and creating original technologies for qualitatively new food products, which make it possible to specifically change their chemical composition to meet the needs of the human body and significantly save expensive raw materials (for example, milk).

Traditionally, ways to solve the nutrition problem are associated with increasing the productivity of agriculture and livestock, as well as reducing losses during the production and storage of food raw materials. However, the insufficiently high efficiency of traditional methods of food production leads to a paradoxical situation in conditions of acute protein deficiency; the presence of significant potential resources of food protein, which are not used at all or are used very irrationally. This primarily applies to legume proteins, in particular soybeans.

This article discusses research into the physicochemical and organoleptic properties of a semi-finished product (soy emulsion) and methods for preparing combined dairy products. The main objectives were: to scientifically substantiate the feasibility of expanding the range of dairy products enriched with plant ingredients.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

ӘӨЖ 33:65.015

А.У. Абишова*, А.Т. Мергенбаева, Т.Ж. Тұрысбек, Б.Р. Ералиев, Қ.Е. Ембергенов
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент автор:** altuka07@mail.ru

КӘСІПОРЫНДАРДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІНІҢ МОДЕЛІН ЖЕТІЛДІРУ

Түйін

Бұл мақалада кәсіпорындарда адам ресурстарын басқару тетігінің моделін жетілдіру жолдары қарастырылған. Адами ресурстарды басқару – бұл ұйымдастырушылық мақсаттарға жету үшін персоналды басқару тәсілі. Адам ресурстарын басқару тұжырымдамасы мен табиғатын зерттеуді талдай отырып, адами ресурстар әрқашан білімнің, дағдылардың және тәжірибенің кәсібилігін қамтитын көп қырлы ретінде қарастырылғанын айтамыз. Қазақстанның нарықтық экономикасының дамуы жағдайында адам ресурстарын пайдалануда әрдайым мәселелер туындады, осы тұрғыда адам ресурстарын басқаруға қойылатын жаңа талаптар пайда болады. Адам ресурстарын басқару тетіктерінің қазіргі теориясы мен тәжірибесінде, батыс елдерінде тұтынушыларға бағдарлану, өндірістің әртүрлілігі, өндіріс өнімінің сапасына инновацияларды енгізу және т.б. сияқты факторларға үнемі назар аударады. Сондықтан адам ресурстарын жақсарту батыс елдерінде басты назарда болады, мұнда адам ресурстары өмір сүру деңгейін көтеруге және мемлекет экономикасында маңызды рөл атқаруға көмектеседі. Осылайша, ол үшін өндіріс сапасын жақсарту, адам ресурстарын дамыту арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру қажет.

Кілттік сөздер: адам ресурстарын басқару, персоналды басқару, сәйкестік модель, Гарвард дизайн схемасы.

Кіріспе. Қазіргі уақытта адам ресурстарының теориясы тек инвестициялық объектімен ғана емес, сонымен бірге жинақталған капиталмен де анықталады, мұнда адам ресурстарының құны бүкіл ел үшін есептеледі, ал әрбір адам үшін адам ресурстары термині экономикалық категория болып табылады және сапалық, сандық ерекшеліктері бар. Адам ресурстарын басқарудың ұлттық теориясы мен әдісінде және инновациялық экономикада әртүрлі ұғымдар көрсетілген, бірақ бұл жерде адам ресурстарын басқарудың ерекшелігі толық ашылмаған. Адам ресурстарын басқаруда өзекті мәселе болып біздің инновациялық компаниялар өз қызметін орындамайтын басқару тиімділігінің тәсілдерінің шындыққа жанаспайтындығы болып табылады. Экономикасы пайдалы қазбаларға бай көптеген елдерде трансформация міндеті өзекті болып табылады. Осылайша, халықтың адами ресурстары кез-келген жоғары дамыған елдің негізгі бөлігі болып табылады, сондықтан ол нарықтық экономиканы реформалау жағдайында адамдарға әлеуметтік, экономикалық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектесетін адам ресурстарын басқарудағы күрделі тетігі болуы керек.

Теориялық бөлім. XX ғасырдың екінші жартысында бизнес көшбасшылары өндіріс өнімділігін арттыруда кадрлар бөлімі адам ресурстарын басқару бөлімдерімен ауыстырылған,

персонал басқару жұмысының мазмұны өзгерген кәсіпорындарда жұмыс істейтін адамдар екенін түсінді. Мысалы:

- Персоналды ұзақ мерзімді жоспарлау
- Персоналды дамыту бағдарламалары
- Мансапты жоспарлау.

Қызметкерлердің басқаруға тарту

XX ғасырдың 80-90-жылдарында адам ресурстарын басқару модельдері құрылды, онда адам ресурстарын басқару теориясының идеялары іс жүзінде қолданылды. "Адами Ресурстар" (HR) ұғымы 90-шы жылдардағы оқиғалардан кейін пайда болды, мысалы:

1. Жаһандану.
2. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы
3. Интернеттің өркендеуі
4. Технологиялық прогресті жеделдету.
5. Бәсекелестік.

Осылайша, ұйымдар жұмыс істейтін және қызметкерлерді басқаруға тура келетін орта өзгерді, яғни еңбек сипаты және бастық пен бағыныштылар арасындағы қарым-қатынас өзгерді, сондықтан кәсіпорында адам ресурстарының тетіктерін басқарудың негізгі мақсаты осы кәсіпорынның мақсаттарына жету болып табылады.

Эксперименталды бөлім. Кәсіпорынның "Адам ресурстарын басқару" терминіне жаңа термин "Персоналды Басқару" беруге болады, осы екі термин туралы ғалым К. Лигге үш айырмашылықты ұсынады:

- Адам ресурстарын басқару механизмі негізінен кәсіпорын басшыларына бағытталған.
- Басшыға қызметкерлерге ықпал ету түріндегі өкілеттік беріледі.
- Адам ресурстарын басқаруға жұмыстың әлеуметтік-психологиялық әдістеріне және ұйымдастырушылық мәдениетті басқаруға үлкен мән берілді [1].

Қазақстанда нарықтық экономиканың дамыту жағдайында адам ресурстарын пайдаланумен байланысты мәселелер маңызды рөл атқарады, ал батыста компаниялар өз міндеттерін бәсекеге қабілетті, тұрақты, дамушы ортада өмір сүру үшін ғана емес, сонымен қатар бизнесте табысқа жету үшін қояды. Адам ресурстарын пайдаланудың қазіргі теориясы мен практикасында келесі факторларға мән береді:

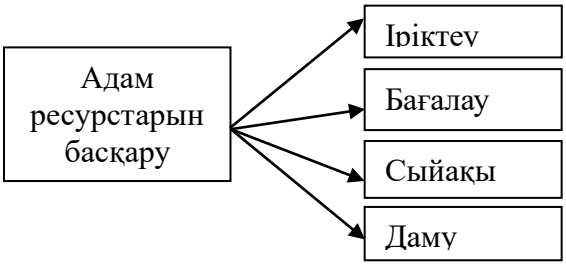
1. Тұтынушыға бағдарлану
2. Өндірістің әртараптандыру, сапалы өнім.
3. Ұйымдық құрылымдарды жетілдіру.
4. Технологияны қолдану

Нәтижелер мен талқылау. Жаңашылдық пен біліктілікке қабілеттілігі бар, жоғары біліктілігі бар жақсы кәсіби бастамашыл қызметкерлер ел экономикасының бәсекеге қабілетті дамуының заманауи міндеттерін шеше алады. Сондықтан, жоғары білікті жұмысшылар қазірдің өзінде еңбек нарығында сұранысқа ие, тек осы адамдар ғана оның өнімі мен қызметін бәсекеге қабілетті етеді. Кәсіпорындарда адам ресурстарын пайдалану кадрлық менеджменттің маңызды бағыттарының бірі болды және болып қала береді. Адами капитал теориясы біздің назарымызды адами ресурстарды дамыту мен пайдалануға, сондай-ақ адами ресурстарды басқару білім, кәсібилік және денсаулық болып табылатын сыйақы теориясы мен практикасына аударады. Американдық ғалым Майкл Армстронг 20 ғасырдың 80-жылдарындағы "Адам ресурстарын басқару тәжірибесі" атты еңбегінде екі модельді сипаттаған:

1. Сәйкестік моделі
2. Гарвард Дизайн схемасы

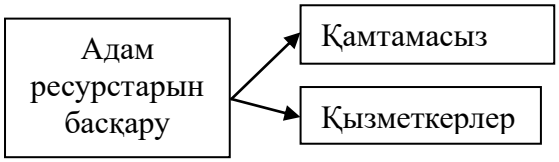
Сәйкестіктің бірінші моделі Мичиган Мектебіне қатысты, онда кәсіпорынның құрылымы мен адам ресурстарын басқару жүйесі кәсіпорын санатына қатысты деп айтылған.

Сәйкестік моделінде – адам ресурстарының (HR) төрт циклі аталған. Осы функцияларды қарастырып көрейік:

Сурет 1 – Адам ресурстарын басқару Сәйкестік моделі.
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

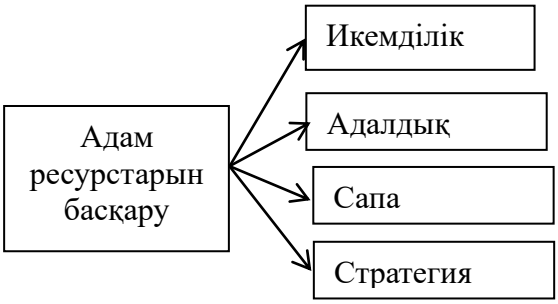
Гарвард Мектебінің ғалымдары әзірлеген екінші модельде адам ресурстарын басқару мен іске асырудың стратегиялық көзқарасы мен философиясы болмаса, менеджмент тиімді корпоративтік көрсеткіштерге қол жеткізуге жауапты деп айтылады. Гарвард Мектебінің жоспарының міндеттерін қарастырып көрейік:

Сурет 2 – Гарвард мектебінің моделі.
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Сәйкестік моделі процесінде: іріктеу – бұл жұмыс орындары бар адам ресурстарына сәйкес келетін жерде; бағалау кезінде персоналдың тиімділік көрсеткіштері қарастырылады және басқарылады; сыйақыны орындау кезінде қызметкерлердің белсенділігін ынталандыру процесі жүреді; даму – қызметкерлердің әлеуетінің өсуіне жағдай жасау [2,3].

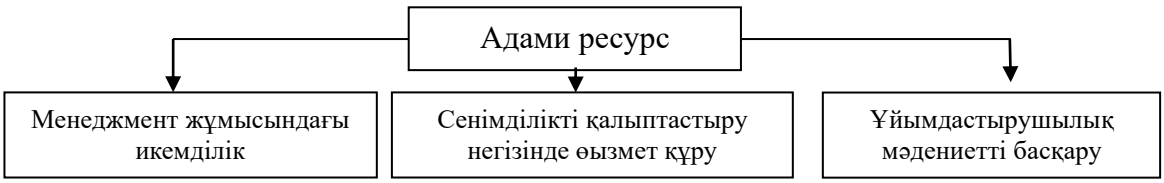
Гарвард Мектебінде: қамтамасыз ету – бұл адам ресурстарын басқарудағы бәсекеге қабілетті кәсіпорын стратегиясын жүзеге асыру, мұнда басқаруды орта буын басшылары жүзеге асыруы керек; қызметкерлердің жұмысында - олар персоналды дамыту үшін көрсетілген ережелерді өздері әзірлейді. Гарвард моделінің артықшылығы – барлық қызметкерлер мен басшылардың мүдделерін есепке алу. Қызметкерлер мен менеджерлер арасында ымыраға келу қолданылады және дәл осы модель барлық деңгейдегі менеджерлер персоналды басқарумен айналысуы керек екенін көрсетті, содан кейін адам ресурстарын басқару мәселесін зерттеу кезінде және жаңа практикалық ұсыныстармен толықтырды:

Сурет 3 – АРБ жаңа моделі.
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Икемділік – инновация мен инновацияларды енгізу;
Компанияға деген адалдық – мінез-құлық міндеттемесін білдіреді;
Сапа – бұл жоғары сапалы өнім шығару, жоғары сапалы қызмет көрсету;
Стратегия – бұл стратегиялық жоспарды қабылдау.

Ғалым К.Легге өз еңбектерінде адам ресурстары компанияның ең маңызды артықшылығы болып табылатынын және стратегиялық кадрларды дамыту әрқашан компанияның ұзақ мерзімді жоспарларына енгізілуі керек деп жазды. Бизнестегі жоспар өзгерген кезде адам ресурстарын басқару әдістері де өзгереді, ол адам ресурстарының үш ерекшелігін көрсетті.

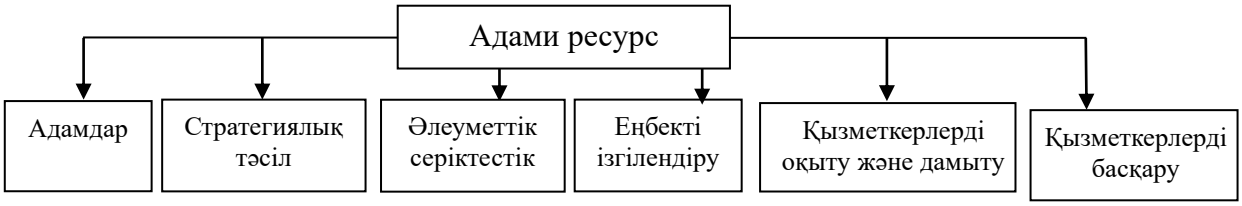
Сурет 4 – Адам ресурстарының ерекшеліктері.
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Өйткені адам ресурстары бойынша сарапшы-экономистер Крис Хендри мен Эндрю Петтигрю айтқандай, адам ресурстарын басқару тетігінің маңызды негіздерінің бірі күрделі кәсіпорындарда құрылым және стратегияларды құру және оларды түсінудің жүйелері болып табылады, ал Джон Стори адам ресурстарын басқарудың төрт маңызды аспектісін көрсетті: идеология және гипотеза жүйесі, Адам ресурстарын басқару бойынша шешім, топ менеджерлердің орта буын жұмысына қатысуы, әсер етудің жаңа тәсілдері мен тетіктерін жасау [4].

Адам ресурстарын басқару тұжырымдамасы бір-біріне қайшы келмейді, керісінше адам ресурстарын басқарумен де, персоналды басқарумен де сипатталатын әртүрлі тәсілдерді толықтырады және баса көрсетеді.

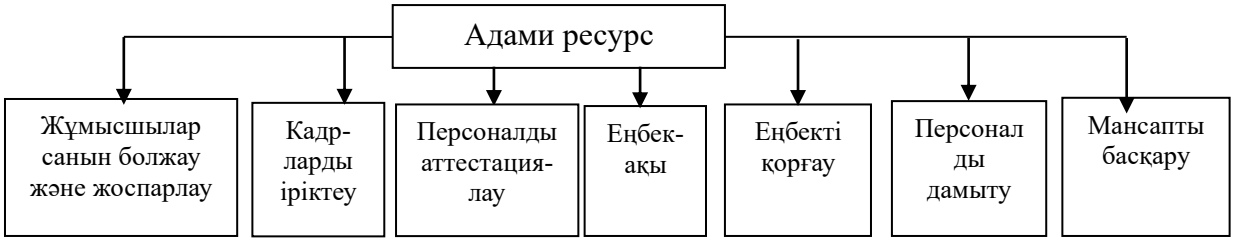
"Персонал" терминінің түсінігі – әртүрлі өндірістік функцияларды орындайтын ұйым қызметкерлерінің кадрлық құрамы болып табылады. Адам ресурстарын басқару персоналды басқаруды жақсарту және қазіргі заманғы бизнестің қажеттіліктерін қанағаттандыру туралы айтылады.

Персоналды басқарудың стратегиялық тәсілі – бұл адам ресурстарын басқару. Кәсіпорынның барлық негізгі және айналым қоры – бұл шикізат, жабдықтар уақыт өте келе өндіріс процесінде ескіріп, тозып кетеді, ал дағдылар мен білім алған адамдар тиімді және нәтижелі жұмыс істейді.

Сурет 5 – Адам ресурстарының басқару бойынша негізгі принциптері.
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Адам ресурстарын басқару қызметі кәсіпорынның басқарудың жалпы ережелеріне негізделген белгілі бір міндеттерді орындауында құрылады.

Сурет 6 – Адам ресурстарының басқарудың негізгі қызметтері
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

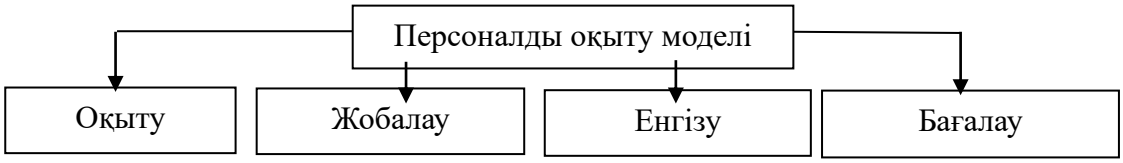
Осылайша, адам ресурстарын басқару кадрларды басқарудың стратегиялық тәсілін білдіреді, кәсіпорындарда адам ресурстарын дамытудың ұзақ мерзімді кезеңінде – бұл персоналды дамыту. Кәсіпорынның мақсаттары мен персоналды дамыту кәсіпорынның стратегиясына сәйкес болуы керек. Персоналды дамытудың екі негізгі бағыты:

1. Жалпы және кәсіби даму, мұнда персоналдың жалпы дамуына басқару дағдыларын, қабілеттерін қалыптастыру түріндегі іс-шаралар кіреді.

2. Кәсіби дамуға бірқатар іс-шаралар кіреді – бұл қызметкерлерді өндірістік функцияларды шешуге дайындау және қызмет иерархиядағы деңгейлер мен жоғары лауазымдарға ауысуға дайындық.

Демек, персоналды оқыту жүйесі кәсіпорынды басқарудың жалпы жүйесіне біріктірілген және кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарына бағынады.

Төрт кезеңнен тұратын персоналды оқыту моделін қарастырайық [5].

Сурет 7 – Персоналды оқыту моделі
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

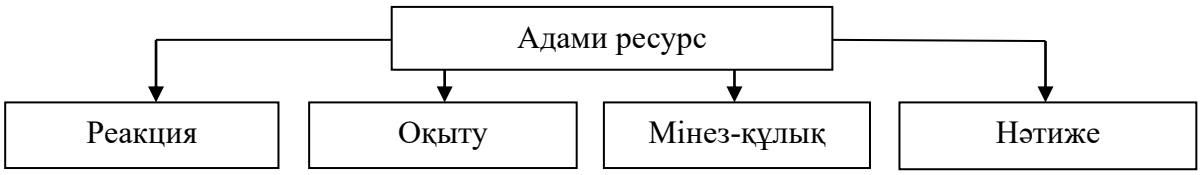
Білімалушылардың тиімділігін сандық және сапалық көрсеткіштерді қолдана отырып бағалануы керек. XX ғасырдың екінші жартысында бизнес пен адам ресурстарын басқару стратегиясының интеграция тұжырымдамасы пайда болды, олар бизнесте қолданыла бастады, осыған байланысты кәсіпорындар сыртқы ортаның күрделілігі мен өзгерістері ескерілетін тиімдірек және өнімді жұмыс істей ала бастады.

Адами ресурстарды басқару тетігі кәсіпорынның мәдениетін енгізеді және кәсіби дамыту мен оқыту бойынша іс-шаралар құрастырады. Адам ресурстарын басқару тетіктерін жетілдірудің негізінде жұмыс күшін өалыптастыру жатыр. Адам ресурстарын басқару тетігінен көбінде басшылардың кәсіпорынның мақсаттарына қол жеткізуіне байланысты болады, мұнда басты рөл қызметкерлердің құзыреттілігін жақсартуға бағытталған. Біз білетіндей, адами ресурстар (еңбек ресурстары) тозады және қайта өалпына келтіруге жатады, яғни инвестициялауға.

Біз Toyota, Mercedes-Benz, IBM және т.б. жетекші компанияларда адам ресурстарын басқару тетіктерін енгізудің мол тәжірибесін көріп отырмыз, сондықтан басқару тетігінің принциптері мен әдістерін енгізуде басты рөл кадрлар бөлімінің қызметтеріне жүктеледі, онда кәсіпорын қызметкерлерінің шығармашылық әлеуетін арттыруға және еңбек өмірінің сапасын жақсартуға ерекше көңіл бөлінеді.

Кәсіпорынның адами ресурстарды басқару бойынша нұсқаулығы кәсіпорынға бәсекелестік артықшылықтар бере алатын және барлық жүктелген міндеттерді анықтай алатын, бәсекеге қабілетті кадрды құру қажет. Кәсіпорынның адами ресурстарын басқару тетіктерін қалыптастыру, жүзеге асыру және бағалау бойынша барлық жұмыстары, қызметкердің жұмыс орнындағы мінез-құлқын құруға тырысудың негізгі міндеті болып табылады, онда ол кәсіпорынның мақсаттарына жетуі керек және бұл оның шығармашылық дамуы, онда оның таланты мен қабілеті ашылады. Басқару жұмысын бағалау HR кадрларды басқару қызметінің қаншалықты тиімді екендігін көрсетеді, сондықтан оқытудың тиімділігін сандық және сапалық көрсеткіштерді қолдана отырып бағалау керек, сондықтан кейде кәсіпорындар оқытудың тиімділігін анықтау үшін қызметкерлердің сауалнамаларына жүгінеді. Кәсіпорынның қызметкерлерінен, оқу процесінің барлық қатысушыларынан сұхбат алынадыі. Аадам ресурстарын басқару тетіктерін бағалау үшін тәжірибеде Киркпатрик модельдері қолданылады [6].

Бұл модель тек тренигтерде ғана емес, сонымен қатар оқу процесі төрт деңгейге бөлінген оқулықтардың басқа түрлеріне де қатысты.

Сурет 8 – Кирпатрик моделі
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Адам ресурстарын басқару тетігінде қызметкерлердің мансаптық өсуінің үлкен рөлін атап өткен жөн, мұнда мансаптық өсу қызметкерлер үшін ынталандырушы фактор болып табылады, әйтпесе мансапатық тығырық жұмыстан әлсіреуге және еңбек өнімділігінің төмендеуіне әкеледі. Сондықтан, адам ресурстарын басқару қызметкерлері мен менеджерлері мансаптық жоспарды бірлесіп әзірлеуі керек, оның мақсаты болып:

- Мүмкін болатын мансаптық өсуді анықтау
- Мансапты жоспарлау
- Сауалнама, байқау және тестілеу.
- Мансаптық өсу жоспарларын енгізу

Осыған байланысты жас қызметкерлер үшін "кәсіби өсудің қызықты мәселелерін қамтитын келіссөздер жүргізу дағдылары" сияқты тренингтер мен сабақтар құру және жұмысқа қабылдау процестерін көрсететін персоналды тандау және оларды жұмыс процесстерін бағалау мен белгілеуі бойынша "Клиенттерге қызмет көрсетуді басқару" атты тренингтер өткізу қажет.

Оқытудың мақсаты мен міндеті жас қызметкерлердің адам ресурстарын басқару саласындағы кәсіби білімдерін арттыру және сапалы қызмет көрсету бойынша кәсіпорынды дамыту болып табылады.

Кәсіпорын персоналы тәжірибе мен мамандық бойынша -70%, 20% клиенттермен байланысуы керек, 10% бағдарламалар мен тренингтерге сәйкес білім алуы керек.

Америка Құрама Штаттарында 20 ғасырдың 80-жылдарында корпоративтік мәдениеттің идеясы мен негізгі ережелері құрылды, онда менеджмент мамандары мен компания менеджерлері компанияларда болған кейбір құбылыстарды түсіндіре алмады, сондықтан компанияның бәсекеге қабілеттілігі ұйымның мәдениетіне және компанияның жоғары кәсіби қызметкерлерді тарта алатындығына байланысты.

Бүгінгі таңда компанияның сәттілігінің немесе сәтсіздігінің негізгі факторлары білікті кадрлар болып табылады, әлемдегі жоғары рентабельді және бәсекеге қабілетті

компаниялардың шамамен 90%-ы өз қызметінде нақты құндылық бағдарын көрсетеді.

Жаһандану және ақпараттық технологиялардың өсу дәуірінде компаниялардың мәдениетіне үлкен қызығушылық бар, сондықтан компания қызметкеріне басқаша көзқараспен қарау керек, осы тұжырымдамаға сәйкес, қызметкердің жұмыс орнында және компанияда жайлы болуы қажет, өйткені адам компанияның негізгі көзі болып табылады, бұл ұйым мәдениетінің мәні. Компания менеджерлері адамға тек жұмыста ғана емес, сонымен бірге қоғамда және отбасында да қамқорлық жасауы керек, мәдениет қызметкерлердің бизнеске, бір-біріне және жалпы компанияға деген көзқарасының сипатын көрсетеді, бұл тәсіл жапондық фирмаларға тән. Пайда табу үшін табысты компания адам ресурстарын басқару талаптарын өзгертеді және тиімді корпоративтік мәдениетті қалыптастырады, мұнда сенімдер мен құндылықтар қызметкердің эмоциялары мен мінез-құлқы арасында байланысты болады, содан кейін қызметкер компанияда өзін жайлы сезінеді және өз жұмысын жақсырақ және шығармашылықпен орындай бастайды

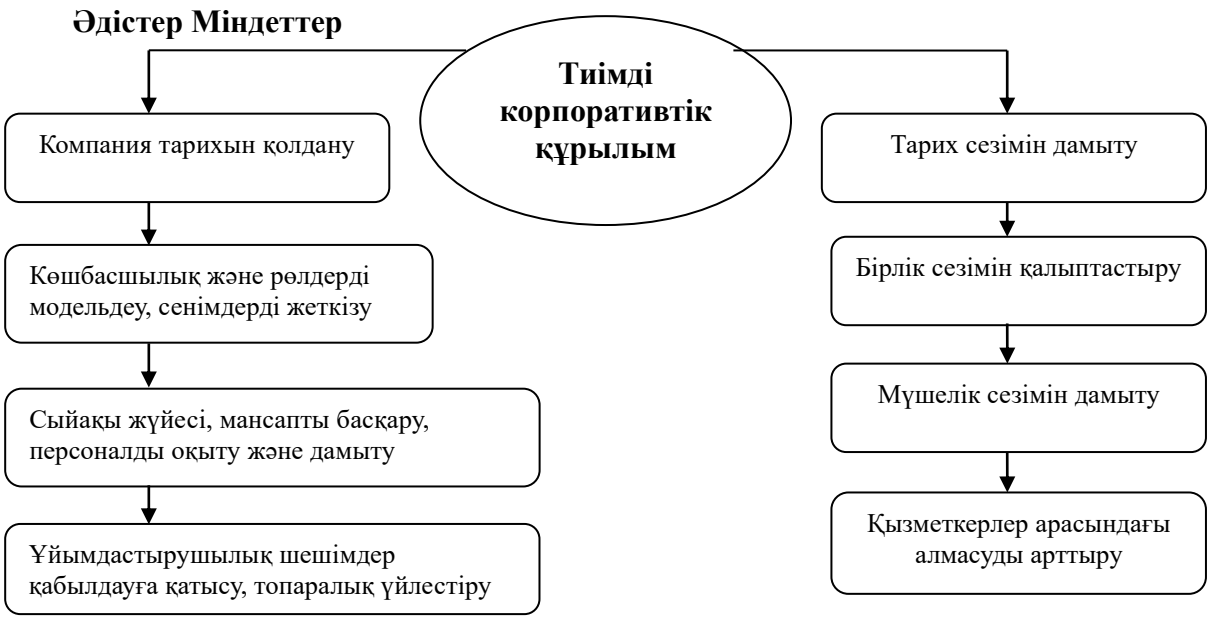
Сондықтан компанияның мәдениеті жетілдірілуде және сыртқы ортадағы өзгерістерге тез әрекет ету қажет, бұл өте тиімді ұйымдастырушылық мәдениеттің арқасында ғана мүмкін болады. Корпоративтік мәдениеттің қалыптасуына ұлттық мәдениет әсер етеді [7].

Ұлттық мәдениет – биліктің қашықтығы, даралық, мықтылық, белгісіздіктен аулақ болуға деген ұмтылыс, бағдардың ұзақ мерзімділігі болып табылады.

Сурет 9 – Ұлттық мәдениет
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Компания мәдениетінің басты маңыздылығы қызметкерлерді шығармашылыққа ынталандыруда, олар жаңа нәрселер шығарып, өз компанияларын бөтендікі емес, өздерінің компаниясы ретінде қарастыруы керек.

Сурет 10 – Жоғары тиімді мәдениеттің схемасы
Ескерту: авторлармен құрастырылған.

Қазіргі уақытта адам ресурстарын басқару қызметінің моделі бәсекеге қабілетті факторлары және компанияның өзгерту мүмкіндігі түрінде жоғары тиімді корпоративтік мәдениетті құру қажеттілігі туралы ұстанымды қабылдауда. Компанияның жеке кәсібилігі мен еңбек жағдайларына, компания қызметкерлеріне қаржылай көмек көрсетуге, өмір сүру сапасы мен іскерлік беделіне қатысты атқаратын қызметі әлеуметтік бағдарлама болып табылады, олар компанияның мақсаттарына сәйкес келеді және жоғары тиімді ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыруға көмектеседі. Қазіргі әлемде жоғары кәсіби кадрлар тек жалақыға ғана емес, сонымен қатар компания ұсына алатын әлеуметтік пакетке де назар аударады, сондықтан басты міндет әртүрлі әлеуметтік бағдарламаларды енгізу және жүзеге асыру, яғни қызметкерді тиімді жұмыс істеуге, шығармашылыққа және инновациялық көзқарасқа ынталандыру.

Қорытынды. Осылайша, компанияның корпоративтік әлеуметтік бағдарламасы жалпы әлеуметтік саясатының бөлігі болып табылады - бұл компанияның қажеттіліктері мен қызметкерлердің жеке қажеттіліктерін ескеруге және қанағаттандыруға бағытталған іс-шаралар болып табылады. Әлеуметтік бағдарлама қызметкер мен оның отбасы мүшелері үшін келесі іс-шараларды анықтайтын әлеуметтік пакет түрінде реттеледі: медициналық сақтандыру; несиелер бойынша төмен пайыздық мөлшерлемелер; несие сомасын ішінара төлеу; тамақтану және ұялы байланыс ақысын төлеу; оқыту және басқа да жеңілдіктер. Әлеуметтік пакетке енгізілген бұл жеңілдіктер еңбек шартында бекітілген.

Қазақстанда барлық дерлік компаниялар әлеуметтік бағдарламалар мен әлеуметтік жауапкершілік бағдарламаларына мән бермейді, біздің компаниялар олардың болжамдары мен стратегиялық ойлауын қаламайды немесе кедергі келтіреді. Сондықтан, отандық бизнес көшбасшылары компанияның имиджі мен беделін арттыра отырып, әлеуметтік бағдарламаларға салынған ақшаның тез төленетінін түсінуі керек, дегенмен көптеген менеджерлер әлеуметтік бағдарламаларға салынған ақша жұмсалған ақша деп ойлайды және сенеді, ал батыста компанияға инвестиция тарту құралына айналды. Айта кету керек, отандық компаниялар арасында әлеуметтік саясатты жүргізетін және әлеуметтік жауапкершілікті енгізетін компаниялар бар, бірақ олардың саны аз.

Әдебиеттер тізімі

1. Legge, Karen. Human resource management : rhetorics and realities. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005. 430 p.
2. Практика управления человеческими ресурсами [Текст] : учебник для слушателей, обучающихся по программе "Мастер делового администрирования" / Майкл Армстронг, Стивен Тейлор ; [перевела с английского И. Малкова]. - 14-е изд. - Санкт-Петербург [и др.]: Питер, 2018, 1038 с.
3. Бирман, Л.А. Управление человеческими ресурсами: учебное пособие / Л.А.Бирман. – М.: Издательский дом «Дело» РАНГХиГС, 2017, 346 с.
4. Абдуллаева Н.Т. Стратегическая роль управления человеческими ресурсами на предприятии в Азербайджане». Маг.Дис. 060407-Менеджмент по отраслям. Баку.: Азербайджанский государственный экономический университет. МЦМД, 2019, 77с.
5. Бушуева А.А. «Совершенствование подсистемы управления развитием персонала»: организация обучения персонала. // Инновационное развитие современной науки: сборник статей Международный научно-практической конференции – Уфа, 2015, С. 97-99.
6. Кузнецов И.Н. Корпоративная культура: учебное пособие. Санкт-Петербург: Книжный дом, 2006, 304 с.
7. Василенко С.В. Корпоративная культура как инструмент эффективного управления персоналом: учебно-производственное издание. М.: Дашков и К°, 2012, 136 с.

Аннотация

В данной статье рассматриваются пути совершенствования модели механизма управления человеческими ресурсами на предприятиях. Управление человеческими ресурсами – это способ управления персоналом для достижения целей организации. Анализируя понятие и изучая природу управления человеческими ресурсами, мы говорим о том, что человеческие ресурсы всегда рассматривались как многогранный, включающий в себя профессионализм знаний, навыка и опыта. В условиях развития казахстанской рыночной экономики всегда существовали проблемы в использовании человеческих ресурсов, в этих условиях возникают новые требования к управлению человеческими ресурсами. В современной теории и практике механизмов управления человеческими ресурсами в западных странах постоянно уделяется внимание таким факторам, как ориентация на потребителя, разнообразие производства, инновации в качестве продукции и др. Поэтому совершенствование человеческого ресурса является главным направлением у западных стран, где человеческие ресурсы помогают росту уровня жизни и играет главную роль в экономике государства. Таким образом, для этого надо улучшить качества производства, поднять конкурентоспособность с помощью развития человеческого ресурса.

Abstract

This article discusses ways to improve model human resource management mechanism in enterprises. Human resource management is way of managing personnel to achieve goals of an organization. Analyzing concept and studying nature of human resource management, we say that human resources have always been considered as multifaceted, including professionalism of knowledge, skill and experience. In context of development Kazakh market economy, there have always been problems in use human resources, in these conditions new requirements for human resource management arise. In modern theory and practice human resource management mechanisms in Western countries, attention is constantly paid to such factors as consumer orientation, diversity production, innovations in product quality, etc. Therefore, improvement human resources is main focus in Western countries, where human resources help to increase living standards and play major role in economy of state. Thus, to do this, it is necessary to improve quality production, increase competitiveness through development human resources.

УДК 338.43

А.Б.Айдарова*, Ж.М.Таубай
к.э.н., профессор, ЮКУ имМ.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им М.Ауэзова. Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** ab_moon@mail.ru

ИННОВАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКСПОРТ

Аннотация

Данная статья исследует важность инноваций в сельском хозяйстве для экспертного потенциала Казахстана. Автор анализирует роль современных технологий, таких как сельскохозяйственные роботы, дроны и умные системы полива, в повышении эффективности производства и увеличении объемов сельскохозяйственной продукции. Также обсуждается влияние инноваций в области обработки и упаковки на качество и конкурентоспособность казахстанских товаров на мировых рынках. В статье рассмотрены проблемы и вызовы агропромышленного сектора и их решения, также различные виды инноваций, которые позволяют совершенствоватьь производственные процессы и повышать эффективность. Автор акцентирует внимание на необходимости государственной и частной поддержки для стимулирования инноваций в сельском хозяйстве и максимального использования их потенциала. В целом, статья обращает внимание на важность инноваций в сельском хозяйстве как ключевого фактора для укрепления позиций Казахстана в мировом агропродовольственном рынке и повышения жизненного уровня сельских жителей.

Ключевые слова: инновация, экспорт, агропромышленный комплекс, экономика, меры поддержки, проблемы и вызовы сельского хозяйства, конкурентоспособность, диверсификация, новая технология.

Введение. В современном мире сельское хозяйство играет ключевую роль в обеспечении продовольсвенной безопасности, устойчивого развития и экономического процветания многих стран. Однако, перед этим важным сектором стоят многочисленные вызовы, такие как изменение климата, ограниченные ресурсы, увеличение мировой популяции и изменяющиеся потребительские предпочтения. Для эффективного преодоления этих вызовов необходима инновационное развитие сельского хозяйства.

Инновации становится краеугольным камнем сельскохозяйственного прогресса, открывая новые возможности ля увеличения производства, снижения потерь, улучшения качества продукции и создания конкурентных преимуществ на мировом рынке. В этой статье мы рассмотрим различные типы инноваций в сельском хозяйстве и их влияние на экспортный потенциал данной отрасли.

Начиная с обзора текущего состояния сельского хозяйства и проблем, с которыми он сталкивается, мы перейдем к рассмотрению различных типов инноваций, таких как технологияческие, биологияческие, экологические и инновации в управлении и маркетинге. Мы также изучим, как инновации способствуют повышению производительности и качества продукции, открывая новые рынки для экспорта.

Однако внедрение инноваций в сельском хозяйство сталкивается с рядом препятсвий, включая финансовые, технологияческие и регулирующие барьеры. Мы также обсудим роль государственной поддержки и международного сотрудничества в содействии инновационному развитию сельского хозяйства.

Понимание важности инноваций в сельском хозяйстве и их влияния на экспорт поможет нам оценить перспективы развития данной отрасли в условиях быстро меняюзегося мирового рынка и эффективнее реагировать на вызовы будущего.

Теоретический анализ. Инновации в сельском хозяйстве суть не только внедрение

новых технологий и методов производства, но и создание новых подходов к управлению и организации агробизнеса. Они включают в себя не только разработку новых сортов культур и методов обработкии почвы, но и новые модели бизнеса, которые способствуют повышению эффективности использования ресурсов, снижению издержек и увеличению конкурентоспособности продукции на мировом рынке.

Кроме того, инновации в сельском хозяйстве также означают переход к устойчивым и экологически чистым методом производства, что в свою очередь может стать дополнительным конкурентным преимуществом на мировом рынке. Разработка и внедрение таких инноваций требует не только исследований, но и широкого вовлечения общественные и частных организаций, а также поддержки со стороны государства[1].

Таким образом, инноваций в сельском хозяйстве не только изменяют способы производства, но и способствуют формированию новых моделей бизнеса, которые ориентированы на устойчивое развитие, экологическую ответсвенность и увеличение экспортного потенциала страны[2].

Методы исследования. Для изучения инновационной деятельности в агропромышленном комплексе (АПК) и ее влияния на развитие экспорта можно применить следующие методы исследования:

Литературный обзор: Проведение анализа научной литературы, статей, отчетов и других публикаций по теме. Этот метод поможет понять актуальные тенденции, достижения и проблемы в области инноваций в сельском хозяйстве и их влияния на экспорт Казахстана.

Качественное и количественное исследование: Проведение качественного и количественного анализа данных для оценки влияния конкретных инноваций на экспорт сельскохозяйственной продукции Казахстана.

Анализ статистических данных: Исследование статистических данных о производстве, экспорте и инновационной активности в сельском хозяйстве позволяет выявить тенденции, проблемные области и потенциальные возможности для развития.

Результаты и их обсуждение. Современное мировое сельское хозяйство испытывает влияние различных тенденций, которые влияют на его развитие и направление. Несколько ключевых тенденций, которые можно выделить:

1. Глобализация: Глобализация играет важную роль в сельском хозяйстве, связывая различные страны и регионы мира. Она способствует распространению новых технологий, обмену опытом и доступу к мировым рынкам.

2. Устойчивое развитие: Современное сельское хозяйство все больше ориентируется на устойчивое развитие.Это вкуһлючает в себя использование экологически чистых методов производства, сохранение природных ресурсов и биоразнообразия, а также учет потребностей будущих поколений.

3. Технологический прогресс: Сельское хозяйство активно внедряет новые технологии для повышения эффективности и улучшения производства. Это включает в себя использование дронов, искусственного интеллекта, автоматизации и цифровизации процессов.

4. Изменение потребительских предпочтений: Потребители все больше обращают внимание на качество и экологическую безопасность продуктов питания. Это приводит к росту спроса на органические и натуральные продукты, а также на продукты, произведенные с учетом этических и социальных аспектов.

5. Изменение климата: Изменение климата оказывает значительное влияние на сельское хозяйство. Экстремальные погодные условия, также как засухи и наводнения, могут негативно сказываться на урожайности и производительности.

6. Урбанизация. Рост городского населения приводит к увелечению спроса на продукты питания в городах. Это требует развития городского сельского хозяйства и новых методов производства, таких как вертикальное ферменство и городкие огороды.

7. Изменение демографии: Изменение демографической ситуации, такое как рост населения и старение населения, влияет на сельское хозяйство. Это требует адаптации производства к изменяющимся потребностям и предпочтениям населения[3].

Важно отметить, что эт тенденции могут варьироваться в разных регионах мира и зависеть от множества факторов, таких как экономическое развитие, политика и доступ к ресурсам. Сельское хозяйство продолжает развиваться и адаптироваться к измененяющимся условиям, чтобы обеспечить продовольственную безопасность и устойчивое развитие.

Сельскохозяйственный сектор сталкивается с рядом проблем и вызовов, которые требуют внимания и решения[4].

Схема 1. Проблемы и вызовы агропромышленного сектора

Для решения проблем, стоящих перед сельским хозяйством, можно применить только несколько подходов(таблица 1).

Таблица 1 – Возможные подходы к решению проблем сельского хозяйства.

Адаптация к изменению климата	Разработка и внедрение сельскохозяйственных практик, которые помогут справиться с экстремальными погодными условиями, такими как засухи и наводнения. Это может включать в себя использование методов эффективного использования воды, селекцию устойчивых культур и разработку сортов, способных выдерживать экстремальные температуры.
Устойчивое использование ресурсов	Применение методов, которые помогут сельскому хозяйству более эффективно использовать ресурсы, такие как воды, почва и энергия. Это может включать в себя использование технологий точного земледелия, улучшение системы орошения и внедрение энергоэффективных методов производства.
Развитие устойчивых методов производства	Поддержка и стимулирование развития сектора органического сельского хозяйства, которые исключает использование химических удобрений и пестицидов, а также применение устойчивых методов возделывания, таких как мульчирование, компостирование и севообороты. Это поможет к сохранению плодородия почвы и снижению экологического воздействия через развитие органического сельского хозяйства.
Развитие цифровых решений	Применение цифровых технологий, таких как BigDataи аналитика данных, для оптимизации производства, управления ресурсами и прогнозирования спроса на продукцию. Это поможет сельскому хозяйству принимать более обоснованные решения и повысить эффективность производства.
Образование и поддержка сельскохозяйственных производителей	Предоставление образовательных программ и консультаций для сельскохозяйственных производителей, стобы они могли получить доступ к новым знаниям и навыкам, необходимым для применения инноваций. Также важно предоставлять финансовую и техническую поддержку для внедрения новых технологий и методов производства.
Примечание: составлено автором на основе литературы [5].	

В сельском хозяйстве существуют различные виды инноваций, которые позволяют совершенствовать производственные процессы и повышать эффективность.

Схема 2. Виды инноваций в сельском хозяйстве

Технологические инновации:

–Автоматизация: Внедрение автоматических систем и устройств для выполнения различных задач в сельском хозяйстве, таких как полив, уборка урожая, обработка почвы и т.д.

–Робототехника: Использование роботов и автоматизированных машин для выполнения различных задач, например, сортировка и упаковка фруктов и овощей, сбор данных о состоянии почвы или растений и т.д.

–Дронование: Применение беспилотных летательных аппаратов (дронов) для мониторинга урожаев, анализа состояния почвы и растений, нанесения удобрений и пестицидов и т.д.

Биологические инновации:

–Генетическая модификация: Изменение генетического материала растений и животных ч целью улцчшения их характеристик, таких как урожайность, устойчивость к болезням, адаптация к изменяющимся климатических условиям и т.д.

–Селекция: Отбор и скрещивание растений и животных с целью создания новых сортов или пород с желаемыми свойствами.

–Биотехнологии: Использование биологических процессов и организмов для производства полезных продуктов или улучшения сельскохозяйственного производства, таких как биологическое устранение вредителей, биологическая обработка отходов и т.д.

Экологические инновации:

–Устойчивые методы возделывания: Применение методов и практик сельского хозяйства, которые минимизируют негативное воздействие на окружающую среду, такие как севообороты, использование навоза в качестве удобрений, бережное использование воды и т.д.

–Органическое сельское хозяйство: Производство сельскохозяйственной продукции без использования синтетических удобрений и пестицидов, а также с соблюдением принципов бережного отношения к почве и биоразнообразию.

Инновации в управлении и маркетинге:

–Цифровые решения: Использование программного обеспечения, мобильных приложений и интернета вещей для управления производственными процессами, мониторинга и анализа данных.

–BigData: Анализ больших объемов данных с целью выявления тенденций, прогнозирования урожайности, оптимизации использования ресурсов и т.д.

–Рынки предсказаний: Использование прогностических моделей и алгоритмов для прогнозирования спроса на селскохозяйственную продукцию, цен на рынке, изменений климата и других факторов, которые могут повлиять на производства и рынок[6,7].

В современном мире сельское хозяйство – это не просто производство продуктов питания. Это высокотехнологичная отрасль, где инновации играют ключевую роль в повышении конкурентоспособности и эуспортного потенциала. Казахстан обладает огромным потенциалом для развития аграрного сектора. Плодородные земли, благоприятный климат и растущий спрос на продовольствие на мировых рынках создают уникальные возможности для экспорта казахстанской продукции. Внедрение новых технологий и методов в сельском хозяйстве может повысить производительность, качество и конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции, что в конечном итоге способствует увеличению объемов экспорта.

Увеличение производительности: Инновации, такие как сельскохозяйственные роботы, автоматизированные системы полива и удобрений, а также применение генетически модифицированных сортов, могут значительно повысить урожайность и увеличить производство сельскохозяйственной продукции.

Улучшение качества продукции: Внедрение новых технологий в обработке и хранении позволяет сохранять качество продукции на протяжении всего цепочки поставок. Это делает казахстанскую продукцию более привлекательной для международных покупателей.

Расширение ассортимента: Инновации в сельском хозяйстве позволяют вводить в производство новые виды культур, а также развивать переработку сельскохозяйственной прдукции. Это способствует расширению ассортимента экспортируемых товаров и увеличению их конкурентоспособности на мировых рынках.

Снижение зарат и повышение эффективности: Использование инновационных методов может снизить затраты на производство и увеличить его эффективность, что позволяет казахстанским производителям предлогать более конкурентоспособные цены на мировых рынках.

Повышение привлекательности для инвесторов: Развитие инноваций в АПК делает казахстанский сельскохозяйственный сектор более привлекательным для инвестиций, что способствует модернизации и развитию отрасли и увеличивает ее экспортный потенциал.

Таким образом, инновации, внедренные в сельском хозяйстве региона, могут иметь долгосрочное и значительное влияние на его экологическое развитие, экологическую устойчивость и качество жизни его жителей. Инновации играют ключевую роль в развитии и укреплении экспортного потенциала агропромышленного комплекса Казахстана, делая его более конкурентоспособным и успешным на мировой арене.

Заключение. Сельское хозяйство является важным сектором экономики Казахстана, играющим ключевую роль в обеспечении продовольсвенной безопасности и формировании экспортного потенциала страны. В последние годы Казахстан активно внедряет инновации в сельском хозяйстве, что открывает новые возможности для увеличения объемов экспорта агропродукции и улучшения ее качества.

Одним из ключевых направлений инноваций в сельском хозяйстве является внедрение современных технологий. Сельскохозяйственные роботы, дроны, умные системы полива и удобрения позволяют увеличить эффективность производства, сократить затраты на труд ресурсы, а также снизить потери урожая. Применение данных технологий способствует

увеличению объемов и улучшению качества производисой сельскохозяйственной продукции, что в конечном итоге, способствует увеличению экспорта.

Кроме того, инновации в области обработки и упаковки также играют важную роль в увеличении экспортного потенциала Казахстана. Современные технологии позволяют улучшить качество и сохранность продукции, что делает ее более конкурентоспособной на мировых рынках. Казахстанские производители могут предлагать зарубежным парнерам высококачественные товары с добавленной стоимостью, что способствует увеличению объемов экспорта и укреплению имиджа страны на мировой арене[7].

Однако, для полного раскрытия потенциала инноваций в сельском хозяйстве необзодима поддержка государства и частного сектора. Необходимо развивать инфраструктуру, обучать фермеров современным методам производства, в также стимулировать инвестиции в инновакионные проекты. Только таким образом Казахстан сможет максимально воспользоваться преимуществами инноваций в сельском хозяйстве и укрепить свои позиции на мировом рынке.

Инновации в сельском хозяйстве становятся неотъемлемой частью развития сельских районоы и экономики страны в целом. Они открывают новые горизонты для увеличения производства и экспорта агропродукции, а также способствуют повышению жизненного уровня сельских жителей. Поэтому инвестиции в инновации в сельском хозяйстве являются стратегически важными для будещего Казахстана.

В целом, инновации в сельском хозяйстве имеют огромный потенциал для трансформации отрасли и способствуют устойчивому экономическому развитию Казахстана. Это требует совместных усилий всех заинтересованных сторон и стратегического подхода к развитию инновационной экосистемы в агропромышленном комплексе страны.

Список литературы:

1. Эльдиева Т.М. Направления использования умных инноваций в сельском хозяйстве/Т.М.Эльдиева//Международный сельскохозяйственный журнал.-2018.
2. Хицков И.Ф., Петропавловский В.Е. Сельская экономика: проблемы стратегического развития/И.Ф.,Хицков// АПК: экономика, управление.-2017.
3. Сайганов А.С. Современоое состояние и перспективы развития инновационной деятельности в пищевой промышленности Евразийского экономического союза / А.С.Сайганов, В.В.Чабатуль // Проблемы агрорынка. – 2019.
4. Алтухов А.И. Проблемы социально-экономического развития отечественного АПК требует активного решения // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2021.№ 6.
5. Карева А.О. Проблемы и перспективы развития АПК и других отраслей экономики: экономические и правовые вопросы // Наука и образование на современном этапе развития: опыт, проблемы и пути их решения. 2018
6. Баранова Н.А. Стратегический анализ в управлении предприятием сферы АПК / Н.А.Баранова, А.А.ААбдикадирова // Проблемы агрорынка. – 2018
7. Васюкова Ю.С. Планирование и особенности развития инновационной деятельности в АПК / Ю.С. Васюкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-2019.

Түйін

Бұл мақала Қазақстанның экспорттық әлеуеті үшін ауыл шаруашылығындағы инновациялардың маңыздылығын зерттейді. Автор ауыл шаруашылығы роботтары, дрондар және смарт суару жүйелері сияқты заманауи технологиялардың өндіріс тиімділігін арттырудағы және ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемін арттырудағы рөлін талдайды. Сондай-ак өңдеу және буып-түю саласындағы инновациялардың қазақстандық тауарлардың сапасы мен әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігіне әсері де сөз болады. Мақалада агроөнеркәсіптік сектордың проблемалары мен

міндеттері және оларды шешу жолдары, сондай-ақ өндірістік процестерді жақсартуға және тиімділікті арттыруға мүмкіндік беретін инновациялардың әртүрлә түрлері қарастырылған. Автор ауыл шаруашылығындағы инновацияларды ынталандыру және олардың әлеуетін барынша арттыру үшінн мемлекеттік және жеке қолдаудың қажеттілігіне назар аударады. Жалпы, мақалада Қазақстаның әлемдік агроазық-түлік нарығындағы позициясын нығайтудың және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін жақсартудың негізгі факторы ретінде ауыл шаруашылығындағы инновациялардың маңыздылығына назар аударылады.

Abstract: This article explores the importance of innovation in agriculture for the export potential of Kazakhstan. The author analyzes the role of modern technologies, such as agricultural robots, drones and smart irrigation systems, in increasing the volume og agricultural products. The impact of innovations in the field of processing and packaging on the quality and competitiveness of Kazakhstani goods in world markets is also discussed. The article discusses the problems and challenges of the agro-industrial sector and their solutions6 as well as various types of innovations that make it possible to improve production processes and increase efficiency. The author emphasizes the need for public and private support to stimulate innovation in agricultural and maximize their potential. In general, the article draws attention to the importance of innovation in agriculture as a key factor for strengthening Kazakhstan’s position in the global agri-food market and improving the living standards of rural residents.

УДК 334.72

Ж. Алтынбекқызы*, А.С. Дошан, А.Е.Есенова
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** zhuldizai2001@gmail.com

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Туризм в современном обществе рассматривается как социально-экономическое событие, прямо и косвенно влияющее на формирование всей связанной с ним инфраструктуры. Актуальный туризм базируется на высоком уровне становления автотранспорта, общественной области и сферы услуг, что в конечном счете делает его прибыльной отраслью экономики. Туризм-динамично развивающаяся отрасль экономики. Неоспоримо, что ограничение передвижения иностранных путешественников, живущих с COVID-19, негативно сказалось на миграционном туристском потоке Казахстана, но в то же время позволило переориентировать происходящий туристский поток на естественный отдых, а также осуществлять исследования деятельности сектора экономики, выявить пробелы в производительности туристской работы и привлечь внимание муниципальных стабилизирующих организаций и частных инвесторов сосредоточение деятельности на решении наиболее острых трудностей и установлении последующих ценностей формирования туристской отрасли Казахстана. Целью данной статьи является рассмотрение основных проблем туристской отрасли Казахстана и создание на их базе экспертных мониторингов формирования отрасли. Главный принцип заключается в том, что каждый из пяти предложенных мониторингов формирования туристской отрасли способен реализовываться в Казахстане с одинаковой долей вероятности.

Ключевые слова: туризм, турист, культурно-познавательный туризм, внутренний туризм, въездной туризм, культурные традиции, туристский продукт.

Введение. В условиях рыночных отношений туризм является одной из наиболее динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы валютных поступлений активно влияют на различные сектора экономики, что способствует формированию туристской индустрии. Важным преимуществом туристической отрасли является то, что она позволяет сразу получать доход при относительно небольших инвестициях, обеспечивая при этом быстрый оборот средств.

Индустрия туризма многогранна и включает в себя широкий спектр услуг, созданных для привлечения клиентов: отели, туристические фирмы, клубы, фитнес-центры, спортивные площадки и т.д. Туризм является одним из крупнейших работодателей в мире, предоставляя работу широкому кругу людей, от профессионалов в сфере туризма до транспортных работников, средств размещения и крупных работников.

Значительное влияние социальной функции туризма - эта функция особенно проявляется в развивающихся или небольших странах, где туризм часто является основной частью доходов бюджета [1].

Но, несмотря на общую положительную тенденцию развития, казахстанский туризм сталкивается с определенными проблемами.

Туризм как социально-экономическое явление сочетает в себе рыночные аспекты экономических связей и социально-ориентированные цели развития общества. В настоящее время туризм является одной из наиболее динамично развивающихся и высокодоходных отраслей мировой экономики, выступает одним из важнейших факторов социально-культурного развития соответствующих территорий. Туризм, с одной стороны, развивается на основе увеличения свободного; времени, повышения качества жизни населения, роста

сферы услуг в целом, а с другой является мощным катализатором развития регионального хозяйственного комплекса.

По мнению Рейстерман Т.В. туристский сектор экономики Казахстана, вовлекая в свою орбиту базовые и вспомогательные отрасли и предприятия, оказывает мультиплицирующее воздействие на смежные отрасли, такие как транспорт, строительство, жилищно-коммунальное хозяйство, торговля, индустрия развлечений и др., прямо и косвенно способствует повышению уровня жихни населения [2].

Немаловажной тенденцией современного туризма является повышение роли государственной политики развития туризма страны в целом, а также целевого продвижения отдельных туристских продуктов на отечественном и международном рынках.

По мнению Лагусева Н.Н. существует прямая связь между развитием индустрии туризма и уровнем развития экономики государства: растущий уровень жизни в странах мира ведет к росту платежеспособности населения и длительности отпусков работников. Таким образом, необходимыми предпосылками возникновения массового устойчивого туризма, его развития и поддержания высоких объемов спроса является увеличение свободного времени и рост материального благосостояния общества [3].

Тенденция к увеличению свободного времени является важным фактором дальнейшего успешного развития туризма как отрасли. Вместе с тем «потребность в отдыхе относится к верхнему этажу пирамиды потребностей человека». Известно, что «…потребности человека в туризме – потребности в восстановлении и развитии физических и психических сил человека, в его физическом, интеллектуальном и духовном совершенствовании» [4]. Но для того, чтобы эти потребности приобрели массовый характер, общество должно достичь достаточно высокого уровня благосостояния.

О Казахстане в мире знают в основном как о стране, богатой природными ресурсами, в особенности нефтью. Безусловно, для привлечения иностранных туристов необходима широкая рекламная кампания. Грамотный пиар с профессиональным освещением культурных, духовных, исторических ценностей казахстанской земли может вызвать интерес у зарубежных туристов.

Естественно, на создание положительного имиджа требуются значительные финансовые ресурсы. Создание образа Казахстана как свободной и правовой страны, которую может посетить любой желающий и в которой созданы все условия для туризма, является важной задачей государства. Основными инструментами продвижения должны стать широкомасштабные рекламные компании в ведущих СМИ Великобритании, Южной Кореи, Франции, Германии и Японии, так как именно эти страны являются наиболее перспективными рынками для турпродукта Казахстана [5].

Другими важными предпосылками развития устойчивого туризма в стране и Восточном Казахстане, в частности, является наличие существенных природно-климатических и культурно-исторических ресурсов. Обладая богатыми культурно-историческими и природными ресурсами, Казахстан стоит перед проблемой создания современной индустрии туризма, способной привлечь иностранных и отечественных туристов. Казахстан - страна богатейшей истории и культуры, где испокон веков сосуществовали религиозные и культурные традиции населяющих ее народов. Казахстан, являясь большой по площади страной, обладает также уникальными природными ресурсами.

Теоретический анализ. По данным Всемирной туристической организации (ВТО), сегодня туризм является одной из высокодоходных и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. По доходности он уступает лишь добыче и переработке нефти. На долю туризма приходится около 6% мирового валового национального продукта, 7% мировых инвестиций, каждое 16-е рабочее место, 11% мировых потребительских расходов и 5% всех налоговых поступлений. В связи с этим во многих странах сфера туризма активно

развивается при государственной поддержке.

Интерес предпринимателей к туризму объясняется следующими факторами: туристскому бизнесу не требуется больших инвестиций; в данной сфере вполне успешно взаимодействуют крупные, средние и малые фирмы, что позволяет быстро оборачивать капитал; возможности в сфере международного туризма извлекать выгоды за счет валютных операций; решение важных социальных задач, как обеспечение отдыха и укрепление здоровья населения республики.

Материальная база объектов размещения, включая гостиницы, пансионаты, дома и базы отдыха, а также санаторно-курортные учреждения, характеризуется высокой степенью морального и физического износа.

Несмотря на то, что наблюдается устойчивая тенденция ее роста, в основном, места размещения расположены в городах и крупных населенных пунктах. Для создания комфортных условий туристам, не только иностранным, но и отечественным, учитывая большие расстояния между населенными пунктами, важно их расположение вдоль автомобильных дорог на определенных участках.

По внутреннему туризму область также находится в тройке лидеров, наряду с гг. Астана и Алматы (таблица 1).

Таблица 1 – Количество посетителей по видам туризма

Регионы	Количество обслуженных посетителей по видам туризма			
	всего	в том числе		
		въездной	выездной	внутренний
Республика Казахстан	1817402	304664	217961	1294777
Алматинская	152593	971	32080	119542
Туркестанская	562800	272900	126600	163200
Восточно- Казахстанская	168320	8434	3200	156686
Карагандинская	161477	14387	14164	132926
г. Астана	251432	31900	31783	187749
г. Алматы	510281	171133	95361	243787

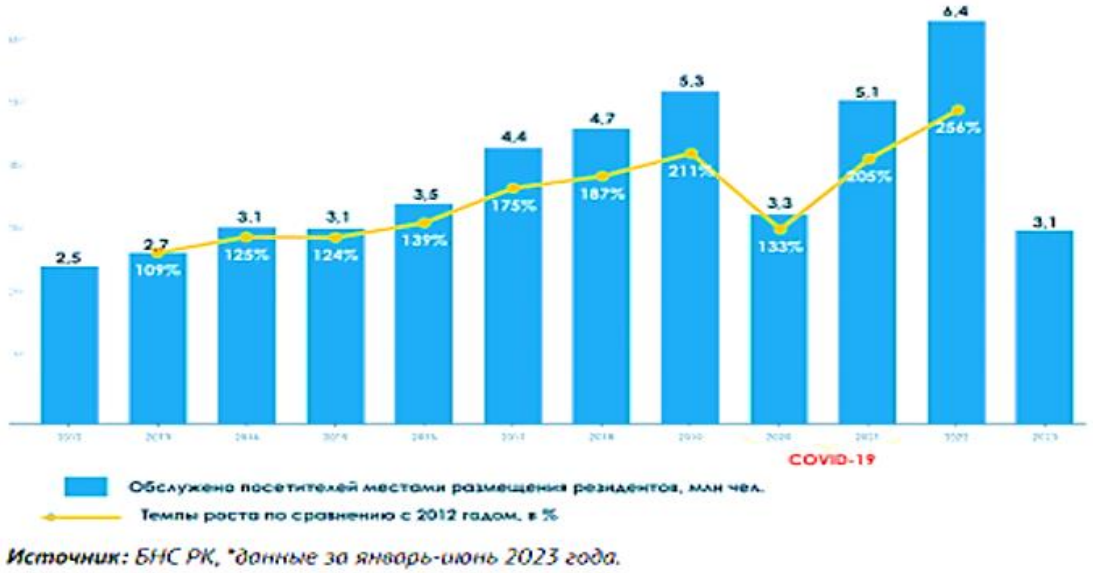
На долю внутреннего туризма приходится более 90% от всех реализованных путевок и около 50% их стоимости. Говоря о перспективах развитии туризма региона, Госпрограмма обращает внимание на необходимость создания условий для привлечения инвестиций и частного капитала с целью реализации инвестиционных проектов по объектам экологического туризма, таких, как строительство туристского комплекса в Восточном Казахстане на Рахмановских ключах в районе горы Белухи.

Создание механизма преференций и долгосрочного кредитования туристских организаций для развития инфраструктуры туризма способствует росту объема инвестиций в развитие конкурентоспособной индустрии туризма.

Необходимо раскрыть некоторые проблемные вопросы, остающиеся не решенными, но являющиеся базовыми для развития отрасли туризма. Обладая богатыми культурно-историческими и природными ресурсами, Казахстан стоит перед проблемой создания современной индустрии туризма, способной привлечь иностранных и отечественных туристов. Казахстан - страна богатейшей истории и культуры, где испокон веков сосуществовали религиозные и культурные традиции населяющих ее народов. Являясь большой по площади страной, он обладает также уникальными природными ресурсами.

Особенно интересен туристский потенциал Восточного Казахстана, который расположен в центре Евразийского континента на стыке границ Казахстана, Китая, Монголии и России. Возможности данного региона являются источником благоприятного развития туриндустрии [6].

Показательно, что Восточно-Казахстанская область занимает второе после г. Алматы место в республике по количеству действующих туристских фирм и объектов гостиничного хозяйства, опережая Карагандинскую и Алматинскую области, а также г. Астана.

*Источник: БНС РК, *данные за январь-июнь 2023 года.*

Рисунок 1. Статистика Казахстанских туристов (в млн.чел.)

Учитывая недостаточное развитие инфраструктуры туризма, а также ограниченность финансовых средств, необходимо определить приоритеты первоочередного строительства сети гостиниц, гостевых домов и мотелей, а также кемпингов у озер Алаколь и Маркаколь, на водохранилище Бухтарма.

Привлекательные для туристов ландшафты, большое количество рек и озер с рыбалкой, охота на зверя и дичь позволяют фирмам организовывать сплавы, рыболовные, охотничьи и научные туры, пантолечение и санаторно- курортный отдых. Культурно-познавательные туры предназначены для любителей старины, истории, культуры народа. Предлагается посещение гостевых домов в Катон-Карагайском районе, где можно познакомиться с бытом и традициями населения, национальной кухней, посетить пасеки и мараловодческие фермы. Востребованы оздоровительные центры: санатории.

«Рахмановские ключи», «Барлык Арасан», базы отдыха «Княжьи горы» и др.

Вместе с тем, уровень развития туризма в области большей частью не соответствует требованиям времени и не обеспечивает стабильное развитие туристской отрасли и индустрии гостеприимства. Слабо развита инфраструктура туризма, низок уровень сервиса, не хватает квалифицированных туристских кадров, особенно гидов, инструкторов туризма, экскурсоводов. Неудовлетворительно техническое состояние автомобильных дорог, многих памятников культуры и истории. Недостаточна осведомленность зарубежных (да и отечественных) туристов о крае.

Экспериментальная часть. Когда речь идет о тенденциях и закономерностях развития такой социально-культурной системы, как туризм, следует одновременно иметь в виду как те или иные черты образа жизни личности (туриста) в этой системе, так и определенную направленность развития самой системы, основных ее элементов и частей. В этой системе «социальное», «культурное», «познавательное», «рекреационное» не только тесно взаимодействуют, они включены одно в другое, функционирование такой социокультурной системы становится процессом. И эта система представляет собой самостоятельную систему, если ее рассматривать обособленно или как подсистему в

целостной социокультурной системе общества.

В данной главе рассмотрим структуру управления туризмом в Казахстане, которая представлена на рисунке 2.

Рисунок 2. Структура системы управления туризмом в Казахстане

В структуре управления туризмом в Казахстане можно выделить два уровня: республиканский и областной (в областной включаются города республиканского подчинения).

Государство только начинает поддерживать сферу туризма как перспективную отрасль для страны, а инфраструктура находится на том уровне, который был заложен еще во время Советского Союза. При слабом развитии инфраструктуры цены на туруслуги значительно завышаются в связи с малым количеством туристов.

Для устранения указанных проблем развития туризма в Казахстане необходима государственная поддержка в вопросах совершенствования системы налогообложения, визового, таможенного и тарифного регулирования. И только на государственном уровне может быть решена серьезная проблема транспортного обеспечения туристского бизнеса, проблема, актуальная для всей экономики и социальной сферы страны в целом. Необходимо также, чтобы была продолжена уже начатая работа по созданию сети гостиниц в наиболее востребованном среднем ценовом сегменте, работа по повышению качества обслуживания и защите прав и интересов туристов.

Отдельно стоит вопрос внедрения информационных технологий в сферу туристской деятельности. Современные компьютерные технологии активно внедряются в сферу туристского бизнеса, их применение становится неотъемлемым условием успешной работы, а информационное обеспечение гостиничных предприятий постепенно переходит в

электронный вид. Фактически, каждая крупная цепь отелей оснащена собственной компьютерной системой бронирования. Стали появляться и глобальные информационные системы, единые для авиакомпаний, турагентств, гостиниц и сопутствующих служб, например, проката автомобилей и т.п.

В развитии казахстанского и мирового туризма наблюдаются достаточно выраженные тенденции, одна из которых состоит в том, что туризм в мировой экономике занимает первое место по созданию первичных рабочих мест, которые обеспечивают работой молодежь и, в частности, студенческую молодежь. Для молодого поколения войти на рынок туриндустрии проще, чем на другие рынки труда.

Анализ данных международной поисковой системы Skyscanner показал, что в преддверии священного месяца Рамадан и грядущего празднования Eid al-Fitr, туристическое направление в Казахстан из Объединенных Арабских Эмиратов обрело особую популярность, сообщает Bizmedia.kz. По данным Skyscanner, пиковыми днями для отъезда стали начало апреля 2024 года, а примерно половина опрошенных (51%) отдали предпочтение поездкам длительностью до одной недели, что свидетельствует о заметном превосходстве Казахстана над другими регионами, демонстрируя увеличение спроса на 195%.

Вот как выглядит рейтинг стран по увеличению интереса к ним, основанный на количестве поисковых запросов на авиабилеты в апреле: Казахстан поднялся на 195%, за ним следуют Сейшельские Острова с ростом на 115%, Кипр замыкает тройку лидеров с 99%, далее идут Япония (90%), Вьетнам (81%), Оман (78%), Швейцария (56%), Кения (53%), Маврикий (52%) и Греция (49%).

Аюб Эль Мамун, эксперт Skyscanner в области туризма, подчеркнул, что выбор в пользу Казахстана объясняется желанием туристов из ОАЭ насладиться культурным и спокойным отдыхом во время праздника, что отражает успешное развитие туризма в данном регионе.

Со стороны АО «НК «Kazakh Tourism», данные платформы eQonaq также указывают на возрастающий интерес к Казахстану, удвоение числа посещений от 2963 в 2022 до 6051 туриста в 2023 году подтверждает это. Алматы, Астана и Алматинская область стали лидирующими направлениями [7].

С каждым годом Казахстан всё активнее заявляет о себе как о привлекательном направлении для международного туризма из ОАЭ, привлекая уникальным сочетанием природных и культурных богатств. Великолепные горные вершины, живописные озера и реки, духовный наследие и сочетание традиций степного народа и современности стимулируют приток туристов, усиливая интерес к стране.

Туризм Казахстана является отраслью, не мобилизующей валютные поступления в республику, а наоборот, каналом утечки валюты во внушительных размерах: выездной туризм существенно превышает въездной. Отдых за рубежом востребован в Казахстане вследствие умеренных цен при сервисе более высокого качества. Одной из проблем развития туризма в которой является то, что подавляющее число фирм занимается выездным туризмом, а это, в первую очередь, приводит к оттоку капитала из области. Казахстану необходимо увеличить поток иностранных туристов, для этого необходимо ориентировать турфирмы на развитие въездного туризма, а это, в свою очередь, зависит от состояния транспорта, средств размещения, кадрового обеспечения.

В настоящее время эти системы широко распространены и хорошо скоординированы. Высокая экономическая эффективность использования компьютерных систем побудила их владельцев бороться за влияние на рынке. Современные инновационные технологии, создание программных приложений индустрии развлечений и систем управления и контроля, воплощенные в мультимедийных платформах для гостиничного бизнеса, способны обеспечить качественный сервис и престиж отеля любого уровня.

Оценивая состояние казахстанского рынка в плане развития и использования

компьютерных технологий важно отметить, что многое зависит от менеджмента отеля. В ведущих гостиницах республики Казахстан, входящих в глобальные гостиничные цепи, работа полностью автоматизирована, технологична, имеются собственные компьютерные и интернет–службы. Такие гостиницы первыми получают компьютерные новинки, проводят обновления. Доля таких гостиниц на рынке по численности невелика, но 20% активных гостиниц обеспечивают 80% потребностей клиентов и в этом состоит специфика рынка.

На республиканском уровне законодательные решения принимаются Парламентом РК, а управленческие решения в сфере туризма принимаются в Комитете по туризму Министерства индустрии и новых технологий. Кроме того, существуют общественные организации: Совет по туризму при Правительстве РК и Казахстанская туристическая ассоциация, которые проводят большую работу по развитию туризма в республике.

Результаты и их обсуждения. Рассматривая проблемы развития туриндустрии Казахстана необходимо выделить следующие типы проблем: *экономические, организационные, правовые, инфраструктурные, социокультурные, экологические.* Все указанные проблемы взаимосвязаны и взаимозависимы, они отражают в туристско-рекреационном комплексе Казахстана общие социально-экономические проблемы страны. Эти проблемы характерны как для всего Казахстана.

К *экономическим* проблемам развития туриндустрии следует отнести проблемы:

– высокие издержки на строительство объектов инженерной инфраструктуры для создаваемых туристско-рекреационных комплексов (в том числе сети энергоснабжения, водоснабжения, транспортные сети, очистные сооружения);

– ничтожно малый удельный вес консолидированных бюджетных инвестиций даже в центрах туризма, таких как Астана и Алматы;

– завышенная стоимость транспортных и гостиничных услуг, не соответствующая их низкому качеству;

– недостаточность бюджетных средств на продвижение национального туристского продукта на внутреннем и внешнем рынках.

К *организационным* проблемам развития туриндустрии следует отнести проблемы:

– сложный визовый режим и миграционный учет;

– отсутствие эффективного механизма продвижения казахстанского турпродукта на международный рынок;

– отсутствие обязательного страхования выезжающих за рубеж от терактов, природных и техногенных катастроф, банкротств компаний сферы туриндустрии и транспорта;

– отсутствие системы комплексной безопасности туризма: правовой, экономической, медицинской.

Однако указанная законодательная база не совершенна, поэтому к *правовым* проблемам развития туризма в Республике Казахстан следует отнести, прежде всего, недостаточность правовой и законодательной базы в сфере туризма, недостаточность информированности по правовым вопросам (в том числе налогового законодательства). В таких условиях необходима разработка специального механизма государственного регулирования, которое обеспечивало бы поощрение привлечения потока туристов в республику, а также приостановление или прекращение предпринимательской деятельности турфирм, нарушающих законодательные акты и нормативные документы РК.

Практически отсутствует законодательное обеспечение защиты интересов туриста. Очень часто после отпуска из-за не надлежащего предоставления услуг туристическими компаниями казахстанские туристы вынуждены обращаться за защитой нарушенных прав в суды. Данный факт граждане могут подтвердить только любительской видеозаписью,

которую суды за доказательство, пусть даже косвенное, не считают [8].

К *инфраструктурным* проблемам развития туриндустрии следует моральный и физический износ существующей туристической инфраструктуры (индустрии гостеприимства, всех видов транспорта, объектов сферы питания, объектов торговли и развлечения, информационного обеспечения и др.),

В частности, к проблемам индустрии гостеприимства необходимо отнести следующие проблемы [9]:

– недостаток средств размещения, что это приводит к отсутствию конкуренции и существенному ежегодному росту цен на гостиничные услуги;

– низкое качество гостиничных услуг;

– низкий уровень присутствия на казахстанском туристском рынке международных гостиничных брендов. Все международные гостиничные компании находятся в четырех бизнес-дестинациях: Астана, Алматы, Атырау, Актау;

– места размещения, находящиеся за пределами городов Астана, Алматы, Атырау, Актау, не соответствуют международным стандартам качества, и ориентированы в основном на казахстанских туристов;

– цены на проживание в международных брендовых гостиницах категории 5* в городах Астана и Алматы в 2-3 раза выше, чем в ведущих туристских дестинациях других стран;

– низкая заполняемостью мест размещения и сильная зависимостью от бизнес-туристов.

На развитие туризма огромное влияние оказывает транспортная инфраструктура. Транспорт является связующим звеном между отдельными элементами туристской отрасли и способствует ее более быстрому развитию. В Казахстан туристы прибывают в основном воздушным транспортом, использующим современные авиалайнеры и технологии обслуживания. При этом большинство туристов предпочитает в плане сервиса и надежности услуги иностранных перевозчиков, что влечет за собой снижение пассажиропотока на авиарейсах, совершаемых отечественными перевозчиками.

Большое значение имеют *социокультурные* проблемы, обусловленные влиянием индустрии туризма на местное население и их образ жизни. В мире накоплен достаточно большой опыт как положительного, так и отрицательного влияния. Проблема негативного влияние туризма на социокультурную среду в ареалах интенсивного туристского использования в настоящее время проявляется в следующем [10]:

1. Отказ от традиционных видов хозяйственной деятельности в пользу туризма ввиду того, что туристская индустрия представляет возможности получить более высокооплачиваемую работу.

2. Неудовлетворенность местного населения своим образом и уровнем жизни при контакте с иностранными туристами, которые обладают более высокими доходами.

3. Негодование по поводу посещения туристами культовых мест без согласования с местными духовными лидерами.

Особое место в системе проблем развития туриндустрии и смежных отраслей экономики занимают *экологические* проблемы. Туризм, несмотря на его близость к природе и требовательность к качеству окружающей среды, является индустрией, которая широко использует достаточно большое количество различных видов ресурсов. Поэтому быстрое развитие туризма, характеризующееся громкими цифрами, должно включать и показатели увеличения потребляемых ресурсов и выбрасываемых отходов.

Помимо этого, важным вопросом является расширение территорий, используемых под создание туристской инфраструктуры. Одно дело, когда вовлекаются малопригодные, рекультивируются промышленные и истощенные сельским хозяйством земли, а совсем

другое, когда под строительство отелей, подъемников, новых дорог вырубаются леса, выделяются луга и пашни, изменяется береговая линия.

Можно выделить следующие виды отрицательного воздействия туризма на экологию дестинации: загрязнение сточными водами, мусором; шумовое загрязнение и эмиссия воздушного транспорта; чрезмерное использование естественных областей (лесов, горных склонов, озер); нарушение природных связей в цепочке: поверхность и живые организмы, земная, воздух, вода; браконьерство и вандализм; частичная потеря качества памятников природного, исторического, культурного наследия всемирного, странового и регионального масштаба.

Негативное воздействие туризма сегодня испытывают на себе многие развивающиеся страны, и особенно те, которые не обладают достаточными техническими и финансовыми возможностями для восполнения израсходованных туристами ресурсов и удаления произведенных ими бытовых отходов. Не секрет, что такие отходы по своему объему зачастую намного превосходят те, которые образуются в ходе повседневной деятельности всего населения страны, являющейся объектом туризма.

Но не следует замалчивать проблемы очевидного воздействия туриндустрии, которая ежедневно перевозит миллионы людей, обеспечивает их жильем, кормит и развлекает (причем все чаще в окружении уникальных и одновременно крайне уязвимых экосистем), которая занимается строительством, преобразуя ландшафты, и деятельность которой напрямую затрагивает коренное население и местные общины.

Безусловно, эти проблемы нельзя оставлять без внимания. Многое можно сделать с помощью разумной планировки и конструирования, оптимального планирования и рационального использования возможностей - вот где могут пригодиться идеи устойчивого развития. Для того, чтобы следовать основным принципам концепции устойчивого развития следует оценивать характер и интенсивность оказываемого воздействия, проводить экологические проверки, учитывать потенциальную нагрузку на среду, оптимизировать ресурсопотребление, вкладывать средства в новые технологии. Следует учесть все факторы, интересы и обязательства заинтересованных сторон - правительственных, промышленных и общественных кругов, причем к последним, конечно же, относятся как сами туристы, так и местное население.

Среди основных проблем, без решения которых не решить задачу развития туристского бизнеса, стоит моральный и физический износ туристической инфраструктуры (авиа-, автомобильного, морского, речного и железнодорожного транспорта, гостиничного фонда, объектов сферы питания), высокая стоимость транспортных и гостиничных услуг, не соответствующая их низкому качеству, сложный визовый режим и миграционный учет, несовершенство нормативно–правового обеспечения деятельности в сфере туризма.

Для устранения проблем развития туризма в Казахстане необходима государственная поддержка в вопросах совершенствования системы налогообложения, таможенного и тарифного регулирования, упрощения миграционного и визового режима. И только на государственном уровне может быть решена серьезная проблема транспортного обеспечения туристского бизнеса, проблема, актуальная для всей экономики и социальной сферы страны в целом. Необходимо также, чтобы была продолжена уже начатая работа по созданию сети гостиниц в наиболее востребованном среднем ценовом сегменте, работа по повышению качества обслуживания и защите прав и интересов туристов.

Туризм оказывает воздействие на интересы, мировоззрение и образ жизни населения принимающей стороны, вызывая так называемый демонстративный эффект, приводящий к росту потребностей у иностранных посетителей, и у местных жителей. Страна, принимающая туристов, ощущает конкуренцию в самых разных областях обслуживания туристов и вынуждена при предложении туристических услуг реагировать на возрастающие запросы клиентов, превращая тем самым туристическую индустрию в один из факторов общественного прогресса. Таким образом, формируются повышенные стандарты

потребления у жителей принимающей стороны, и у приезжающих туристов [11].

Концепция развития туристической отрасли до 2030 года заключается в видение, где отрасль туризма станет новым источником роста экономики и одним из прибыльных, трудоемких видов бизнеса, оказывающих мультиликативный эффкт на развитие смежных отраслей экономики.

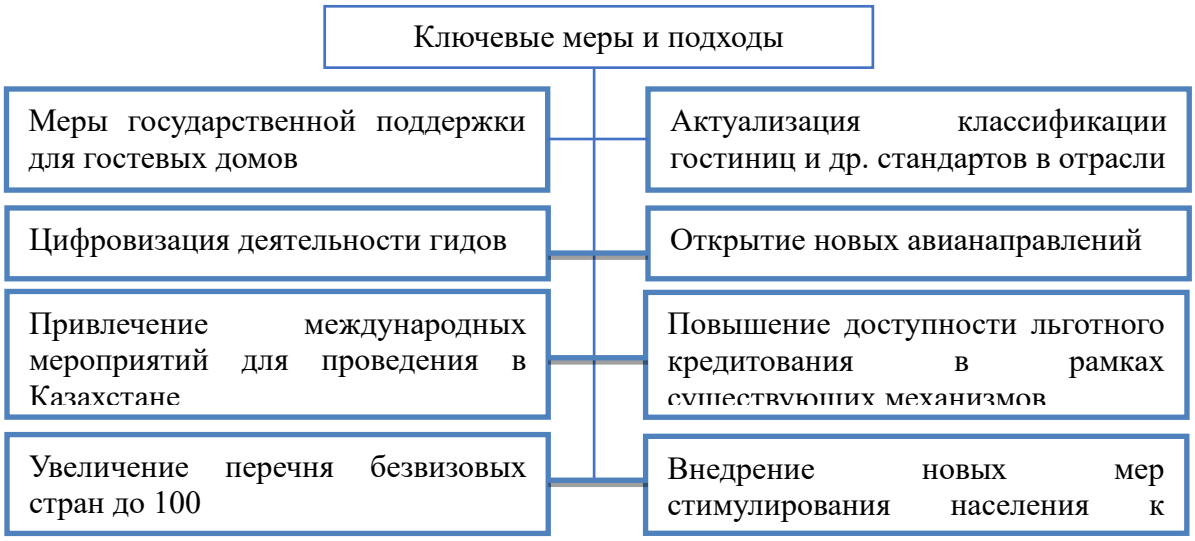

Рисунок 3. Концепция развития туристической отрасли до 2030г.

Выводы. В статье исследовались вопросы теории и практики, отражающие процесс формирования турестической деятельности в Казахстане, которая является одной из самых высокодоходных отраслей экономики в мире, и по прогнозам экспертов ЮНВТО в XXI веке его рост будет продолжаться. Но, в любом случае, какими бы не были прогнозы на будущее очевиден один основной вывод: чтобы преуспеть в туристской деятельности в двадцать первом столетии, требуется профессиональный, основанный на потребностях клиента и выполнении требований законодательства подход к организации производства, продвижению и реализации туристического продукта.

В целом, Казахстан обладает большим потенциалом для развития туризма, реализация которого во многом зависит от успешного преодоления имеющихся проблем.

В статье дан анализ состояния туристической отрасли как сектора экономики в мире и Республике Казахстан, показано место Казахстана в мировом туризме. Так, по доходам от въездного туризма Казахстан находится лишь на 89 месте в мире, а по расходам туристов из Казахстана во время зарубежных поездок – на 98 месте показано, что, несмотря на перманентный мировой экономический кризис туризм, как отрасль мировой экономики, не только не стагнировал, но развивался, немного снизив темпы по сравнению с предыдущим периодом.

Определены предпосылки и перспективы развития туризма в мире и Республике Казахстан. Дана оценка туристского потенциала Казахстана. Показано, что Восточный Казахстан обладает уникальными возможностями и ресурсами для реализации практически всех направлений туризма: культурно- познавательного, исторического, этнического, спортивного, рекреационного, лечебного, экстремального и т.д.

Обосновано, что среди основных проблем, без решения которых не решить задачу развития туристского бизнеса, стоит моральный и физический износ туристической инфраструктуры (объектов авиа-, автомобильного, морского, речного и железнодорожного транспорта, объектов индустрии гостеприимства, предприятий общественного питания), высокая стоимость транспортных и гостиничных услуг, не соответствующая их низкому

качеству, сложный визовый режим и миграционный учет, несовершенство нормативно–правового обеспечения деятельности в сфере туризма.

Все указанные проблемы взаимосвязаны и взаимозависимы, они отражают в туристско-рекреационном комплексе Казахстана общие социально-экономические проблемы страны.

В работе сформулированы принципы стратегического управления и цели субъекта стратегического управления, приведена и описана структура управления туризмом в Республике Казахстан. Представлено схематическое изображение инфраструктуры туризма в Казахстане, состоящее из четырех уровней, дано описание субъектов и объектов стратегического управления каждого уровня инфраструктуры.

Показано, что стратегия управления развитием инфраструктуры туризма должна, прежде всего, основываться на развитии экономического и социального базиса страны. Без прорывного развития базовых отраслей экономики: промышленность, транспорт, жилищно-коммунальное хозяйство, связь и банковский сектор, а также повышения благосостояния всех слоев населения не может быть достигнут существенный рост въездного и внутреннего туризма.

Поэтому отечественному туризму необходимо используя богатый мировой опыт и современные маркетинговые технологии сформировать имидж Казахстана, как нового туристского направления.

Развитие туризма на современном этапе в Республике Казахстан демонстрирует положительную динамику. Равномерно развиваются все виды туризма. Но, несмотря на это, присутствуют определенные аспекты, которые препятствуют более динамичному развитию. Проблемы отечественного туризма свойственны многим развивающимся странам с переходной экономикой и отражают ситуацию, когда туризму уделяется мало внимания. Такая ситуация до недавнего времени была и в нашей республике. Учитывая современную тенденцию развития туризма можно смело прогнозировать, что в ближайшем будущем, с учетом решения представленных проблем, туризм Казахстана выйдет на международный рынок со своим уникальным туристским продуктом.

Список литературы

1. Жукова М.А., Чудновский А.Д. и др. Развитие туризма в России. (Бакалавриат, Магистратура). Учебник. М.: КноРус. 2024. 169 с.
2. Рейстерман Т.В. Влияние динамики деятельности туроператоров в условиях пандемии на процесс профессиональной подготовки кадров туризма // Материалы международного научного форума «Образование. Наука. Культура» (25 ноября 2020 г.). В 5 ч. Международная научно-практическая конференция «Проблемы развития туристической отрасли и сферы досуга в условиях пандемии» [Электронный ресурс]: сборник научных статей – Режим доступа: http://www.art-gzhel.ru/ – С. 110
3. Лагусева Н.Н. Совершенствование санаторно-курортного комплекса Российской Федерации средствами туризма и образования // Туризм: наука и образование: материалы VII Международного форума. Московская область, г.о. Химки, 21 марта 2023 г. – М.: Университетская книга, 2023. 369 с.
4. Кальн В.А., Рассохина Т.В. Современные тенденции научных исследований в профессиональном образовании, экономике и управлении // Материалы XIV Международной научной школы магистрантов, аспирантов и молодых ученых, Химки, 22 апреля 2023 г. – М.: Университетская книга, 2023. 338 с.
5. Киреева, М. М. Методический подход к оценке использования ресурсного потенциала территории для развития внутреннего туризма / М. М. Киреева, И. Г. Павленко // Journal of New Economy. – 2Т. №22, 2020. С. 49
6. Белкина С.В. Аутентичность и коммодификация культурного туризма // Культура и цивилизация.– 2– № 2 А, 2021. С. 110

7. Киреева, М. М. Анализ опыта применения Интернет-технологий в процессе развития туризма // Современные масс-медиа в формировании экологической культуры и туристской привлекательности территории: матер. междунар. конф. в 2-х ч. (Казань, 13 дек. 2019 г.) / под ред. А.Н. Грязнова. – Казань: ТИСБИ, №2, 2019. С. 231
8. Киреева, М.М. Разработка информационного и программного обеспечения для оценки территориальных ресурсов с целью развития гостиничного бизнеса в регионе // Проблемы научной мысли. – 2– Т. №12, 2019. С. 10
9. Белкина С.В., Путинцева Л.А. Приоритетные направления и проблемы развития внутреннего имеждународного туризма в России // Матер. V междунар. науч.-практ. конфер.(Ялта, Форос, 22–23 мая 2020 г.). – Симферополь: Б.и., №2, 2020. С. 259 URL:https://kukiit.ru/wp-content/uploads/2020/11/Sbornik-Foros-KUKIiT-2pdf.
10. Данилин В.И. Особенности подготовки инструкторов по горнолыжному спорту и туризму // Автономия личности. – №2, 2020. С. 145-148
11. Исмуратова Г.С., Карабекова Г.Ж. Состояние и перспективы развития туризма в Костанайской области, Республики Казахстан. Монография. К.: Издательство Республика Казахстан, г. Костанай, ТОО «Центрум», 2018. С. 106

Түйін

Қазіргі қоғамдағы туризм онымен байланысты бүкіл инфрақұрылымды қалыптастыруға тікелей және жанама әсер ететін әлеуметтік-экономикалық оқиға ретінде қарастырылады. Өзекті туризм автокөліктің, қоғамдық облыстың және қызмет көрсету саласының жоғары дәрежеде қалыптасуына негізделеді, бұл соңғы шотта оны экономиканың пайдалы саласына айналдырады. Туризм-экономиканың қарқынды дамып келе жатқан саласы. COVID-19-мен бірге өмір сүрген шетелдік саяхатшылардың қозғалысын шектеу Қазақстанның көші-қон туристік ағынына кері әсерін тигізгені даусыз, бірақ сонымен бірге болып жатқан туристік ағымды табиғи демалыс үшін қайта бағыттауға, сондай-ақ экономика секторының қызметін зерттеуді жүзеге асыруға мүмкіндік берді, туристік жұмыс өнімділігінің олқылықтарын ашу және муниципалды тұрақтандырушы ұйымдар мен жеке инвесторлардың іс-әрекеттерін неғұрлым өткір қиындықтарды шешуге және Қазақстанның туристік саласын қалыптастырудың кейінгі құндылықтарын белгілеуге шоғырландыру. Бұл мақаланың мақсаты Қазақстанның туристік саласының негізгі қиындықтарын қарастыру және олардың базасында саланы қалыптастырудың сараптамалық мониторингтерін құру болып табылады. Басты қағидат-туристік саланы қалыптастырудың ұсынылған бес мониторингінің әрқайсысы Қазақстанда ықтималдықтың бірдей бөлігімен бірге іске асыруға қабілетті.

Abstract

Tourism in today's society is considered equally as a socio-economic event that has a direct and indirect impact on the formation of the entire infrastructure associated with it. Current tourism is based on the highest degree of formation of motor transport, the public sphere and the service sector, which, in the last analysis, turns it into a profitable area of the economy. Tourism is a rapidly developing area of the economy. The restrictions on the movement of foreign travelers, which existed combined with COVID-19, undoubtedly had a negative impact on the immigration tourist stream of Kazakhstan, but at the same time provided a chance to redirect the ongoing tourist flow for natural recreation, and in addition to carry out research on the activities of the economic sector, to reveal the gaps in the productivity of tourism work and focus the actions of municipal stabilizing organizations and individual investors in resolving more acute difficulties and establishing subsequent values for the formation of the tourism sector in Kazakhstan. The purpose of this note is to consider the key difficulties of the tourism sector in Kazakhstan and create expert monitoring of the formation of the sphere in their database. The main principle is that each of the five recommended monitoring of the formation of the tourism sector can be implemented in Kazakhstan together with the same part of the probability.

ӘОЖ : 331.5.024.54.526. (574.5)

Б.Д.Бекназаров[1*], Б.І.Оспан[1], Г.Г. Жусупова[2]
[1]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]Академик А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** bakytt.8080@mail.ru

ЭЛЕКТРОНДЫ САУДАСАТТЫҚТЫҢ ҚАЗАҚСТАН НАРЫҒЫНДАҒЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйін

Қазіргі кезде жаһандық әлем өмірдің әртүрлі салаларына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен енуімен және белсенді дамуымен сипатталады. Бұл үрдіс бизнесті жүргізу тәсілдері мен нысандарына да әсер етті: қазіргі уақыттың өзінде электронды коммерция белсенді дамып келеді, бұл бизнес үшін транзакциялық шығындарды үнемдеу, нақты орналасусыз әлемдік нарықтарға шығу сияқты жаңа мүмкіндіктерді ашты. Электронды сауда саттықтың Қазақстан нарығына алып келетін артықшылықтары мен маңызы зор екендігі айқындады. Тұлғалар бәсекеге қабілеттілік пен шығындардың азаюына көп мүмкіндік алды. Тұтынушылар уақыты мен ақшасын үнемдеп, кезек күтуден құтылып, тәулік бойғы қызмет көрсету мен қол жеткізе алады. Экономикада электронды коммерцияның үлесінің артуынан көлеңкелі экономиканың үлесі азаятынын көптеген елдердің тәжірибесі көрсетіп отыр. Себебі мұнда барлық операциялар жариялы түрде жасалып, саудагерлер салық тан жалтарудың түрлі амалдарын қарастырмайды. Қазақстандықтардың виртуалды сауаттылығы артып келеді. Халықтың көпшілігі интернет арқылы жасалатын электронды қызмет түрлерін қолдануды қалайды және осы бағытқа бейімделу процесі жылдам қарқын алуда.

Кілттік сөздер: ақпараттық технологиялар, электронды коммерция, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық, цифрландыру, жоспарлау, басқару,саудасаттық.

Электрондық ақпараттық технологиялар саласындағы жетістіктер әлемдік экономика жүйесіне өз әсерін тигізіп, электрондық бизнестің дамуына әкелді. Электрондық коммерциядағы қиындықтар интернет желісінде де, басқа да басылымдарда да көптеп кездеседі, алайда электрондық коммерция қағидаларын қолдану арқылы бизнесті ұйымдастыру мәселелерімен кәсіпкерлер әлі де жетік таныс емес. Ақпараттық қоғамға көшуді қамтамасыз ететін жағдайларды құру мақсатында мемлекеттікбағдарламалар қарастырылуда.Бағдарламалардың басым бағыты мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымының қолжетімділігін қамтамасыз ету, қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуы үшін ақпараттық ортаны құру, отандық ақпараттық кеңістікті дамыту міндеттеріне бағытталған. Электрондық коммерция бұл біз үшін салыстырмалы түрде жаңа экономика термині болып табылады.

Қазақстандағы электронды сауда мен коммерцияның дамуының тежелуінің басты себебі, заң жағынан болатын кедергілер, сондай-ақ интернетке енгізілуінің төмен дәрежесі, сенімсіздік мәселелері, халыққа төлем картасының хабарландырылуының төмен дәрежесі.

Электронды саудасаттықтың Қазақстан нарығына алып келетін артықшылықтары мен маңызы зор екендігі айқын. Тұлғалар бәсекеге қабілеттілік пен шығындардың азаюына көп мүмкіндік алады. тұтынушылар уақыты мен ақшасын үнемдеп, кезек күтуден құтылып, тәулік бойғы қызмет көрсету мен қол жеткізе алады. Экономикада электронды коммерцияның үлесінің артуынан көлеңкелі экономиканың үлесі азаятынын көптеген елдердің тәжірибесі көрсетіп отыр. Себебі мұнда барлық операциялар жариялы түрде жасалып, саудагерлер салықтан жалтарудың түрлі амалдарын қарастырмайды. Қазақстандықтардың виртуалды сауаттылығы артып келеді. Халықтың көпшілігі интернет арқылы жасалатын электронды қызмет түрлерін қолдануды қалайды.

Қазақстан Республикасындағы жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға барынша көшу үрдісінің қарқынды жүруінде ең алдымен экономикалық реформалар жүргізілді.Қазақстанда жүргізілген экономикалық реформалар республика органдарының экономикалық басқарудағы рөлін, орны мен функциясын түбегейлі өзгерту жолдарын қарастырды. Министрліктердің ендігі міндеттері-басқару емес, өнеркәсіптердің техникалық дамуына, салааралық өркендеуіне дұрыс бағдар таңдау жұмыстарымен айналысу.

Электрондық коммерцияның Қазақстандағы маңыздылығы мен артықшылықтары айқын. Ол кәсіпорындарға сату нарығын халықаралық деңгейлерге дейін ұлғайтуға, шығындарын қысқартуға, тұтынушылар талғамына машықтанып, ақпаратпен алмасу жылдамдығын жоғарлатуға, бәсекелестікті арттыруға және шығындарын азайтуға мүмкіндік береді. Ал өз кезегінде тұтынушыларға төмен бағаларды, үзіліссіз әр дайым кез келген жерде жұмыс істейтін электрондық дүкендерді, салыстыру мен таңдаудың үлкен мүмкіндіктерін ұсына алады.

Электрондық коммерцияның әсері тегіс қамтушы, коммерциялық компанияны да, сондай-ақ тұтастай қоғамды да қозғап өтетін болады. Оның әлеуетін толық пайдаланушы компания үшін электрондық коммерция түбегейлі өзгерістер мүмкіндігін ұсынады, бұл тапсырушылардың сұранымдарын өзгертетіні соншалық олар рынокты түрлендіреді немесе тұтастай жаңа рынок жасайды. Қазақстанда алғашқы жылдардағы кездескен көптеген қиыншылықтар мен қайшылықтарға қарамастан экономиканы дамытуда, әлеуметтік мәселелерді шешуде біршама жұмыстар атқарылды және елеулі табыстарға қол жетті.

Электрондық коммерция сатып алушылармен сатушылар арасындағы желілік өзара байланыстар негізінде ақпараттық технологияларды пайдалана отырып,тауарлармен көрсетілетін қызметтерді өткізуге бағытталған қызмет.Электрондық коммерцияқұралдары бағалы қағаздармен сауданы ұйымдастыруға, заңды тұлғалар арасында мәміле жасасуға, электрондық биржаларда қызмет жүргізуге, тапсырысты және тұтынушылық тауарлардың, көрсетілетін туристік, білім беру, көрсетілетінкоммуналдық қызметтердіңақысын төлеуге мүмкіндік береді. Тауарды жарнамалау, оған тапсырыс беру, ақы төлеу, жеткізу жұмыстары желілік құралдарды пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, желілік жарнамалау кезінде дүкен өзінің Web-тізілімін немесеWeb-сайттасөре жасайды, мұнда сатып алушы тауардың ерекшеліктері мен сипаттамалары туралы хабарды оқып қана қоймайды, сонымен бірге мультимедиа-құралдарын пайдалана отырып, оны көре де алады [1].

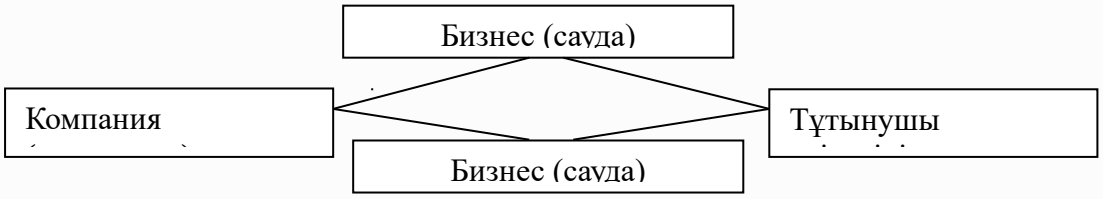
Сонымен қатар электрондық коммерциядағы қарастырылуы тиіс мәселелердің бірі қауіпсіздік. Интернет-магазиндердің ақпараттарын қолданудан, өзгертуден және жоюдан, рұқсатсыз қол сұғудан сақтау қажет, себебі интернет желісінде бұндай жағдайлар жиі кездеседі. Электрондық саудадағы кез-келген кәсіпорын өз қауіпсіздік саясатын жүргізуі қажет. Онда нені, неліктен қорғау керектігін, кімге жауапкершілік тағылатындығы және қандай ақпарат қол жетімді екендігі нақты көрсетілген қауіпсіздік ережелері немесе нұсқамасы анықталуы шарт. «Клиенттен серверге дейінгі ақпарат жолы – ең қауіптілігі жоғары бөлім. Алаяқтар сауда кәсіпорындарының интернет-магазиндерін бұзу арқылы клиенттің жеке мағұлматтары көрсетілген клиент жайлы ақпараттарды көре алуы мүмкін. Кей жағдайда тек сатып алушының жеке мағұлматтар мен карт шоттары жайлы ақпаратты жинау мақсатында да мұндай дүкендер құрылады. Қауіптердің алдын-алу, азайту және жою үшін SSl (SecureSocketLayer) хаттамасы қолданылады. Ол американдық NetscapeCommunications компаниясымен құрылған. SSL сервистік хаттамалар (HTTP, NNTP, FTP және т.б сияқты) мен тасымалдаушы хаттамалар (TCP/IP) арасындағы мағұлматтардың қауіпсіздігін заманауи «нүктеден-нүктеге дейін» криптографиялық байланыс арқылы қамтамасыз етеді. Бұған дейін клиент пен сервер алмасатын ақпартттарды ешқандай техникалық жабдықтаусыз қарауға мүмкіндік болатын [2].

Электрондық сауданың секторлары тұтынушыларға өзара өнім шығару немесе қызмет көрсету үшін шикізат, жартылай фабрикаттар, құрамдас бөлшектер сатудан басқа, сауда

барысындағы серіктестіктер арасында қажетті интеграцияны қамтамасыз ететін ақпаратты жинау және тасымалдаудың электрондық жүйесін құрастырумен және пайдаланумен айналысады. «Қазақстандағы интернет-коммерцияның дамыған түрлері:

- Авиабилеттердіңэлектрондысатылымы (электронды транзакция үлесіәзірше 3% құрайды)
- Мобильдыбайланысқызметтерініңтөлемі (интернет-банкингтарарқылы)
- Коммуналдытөлемдердітөлеу (интернет-банкингтарарқылы)
- Теміржолбилеттерініңэлектрондысатылымы».

Соңғы уақытта мамандарға тұтынушы-тұтынушы (Consumer-to-Consumer или C2C) үлгісін пайдалануға кеңес берілуде. Business-to-business (B2B) үлгісітауарлар мен қызмет көрсету үрдісінде компаниялар арасындағы жұмыстарды ұйымдастыру секторын белгілейді

Сурет 1. Қазақстан Республикасындағы электронды сауданың секторлары .

Орнатылған байланыс арқылы жіберілетін ақпаратты арқылы құрылған ортақ кілттегі ақпарат ағынын шифрлау жолымен қамтамасыз етіледі.Жіберілген ақпараттар блогының бүтіндігін бақылау қызметі көмегімен есептелетін хабарламасының кодын қолдану арқылы жүргізіледі. Сатып алушыларға интернет арқылы тауарларды сатып алудың қазіргі таңдағы ең қорғалған механизмін ұсына алады. «Интернеттегі қауіпсіз транзакцияны жүзеге асыратын келесі протоколғаSET(SecurityElectronicsTransaction) жатқызылады. SET X.509 стандарты бойынша сандық сертификаттарды қолдануға негізделген. Қорғалған транзакцияларды орындау хаттамасы MasterCard және VISA компанияларымен, IBM, GlobeSet және басқа партнерлердің қатысуы арқылы жасалған бағдарлама[3].

Қазақстанда электрондық саудада жұмыс істейтін кішігірім кәсіпорындардың көбісінде тапсырысты сайтта қабылданып, төлем нақты жеткізілім кезінде жасалады. Бұл электрондық коммерцияға толық көлемде талдау жасауға кедергі келтіреді. «Нарықтық экономикада Рыноктық экономика, Базарлы экономика еркін кәсіпкерлік, өндіріс құрал-жабдығына меншік нысандарының көптігі, нарықтық баға белгілеу, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттық қатынастар, мемлекеттің шаруашылық қызметке шектеулі түрде араласуы қағидаттарына негізделген экономика, яғни тауарлар мен қызметтерді өндіру, бөлу, оны бағдарламалау және реттеу саласы нарықта біріктірілетін экономика [4].

Нарық әрқашанда бірге әрекет етуші кәсіпорындар мен монополиялар, түрлі ұйымдар, саяси өкімет тарапынан араласу реттеу арқылы толықтырылып, шектеліп отырады. Сонымен бірге нарықтық шаруашылық пен баға белгілеу тетіктерін толық алып тастап, оның орнына экономиканы толық басқару әкімшілік және саяси шешімдермен шешілетін болады. Бүгінгі күні жүйе пайдалануға енгізілді, табысты жұмыс істеуде және электрондық ақшаны пайдалана отырып төлемдерді қабылдауды ұйымдастыру үшін өзінің клиенттеріне электрондық ақшаны шығару бойынша жаңа қызметтерді ұсынуға ниеті бар барлық екінші деңгейдегі банктерді және Интернет-дүкендерді және басқа сауда ұйымдарын қосу үшін ашық. «2012 жылғы мамырда электрондық ақша жүйесі іске қосылды. Бұл Интернетте номиналдық құны ұлттық валюта теңгеге балама электрондық ақша арқылы бірден есеп айырысуды жүзеге асыруға арналған алғашқы отандық жүйе. «ҚБЕО» РМК осы жүйенің операторы болып табылады. Пайдаланудағы қарапайымдылығы, интерфейсінің қолайлылығы, электрондық әмияндар арасында ақша құнын бір сәтте аудару жүйенің айрықша ерекшелігі болып табылады. Жүйе тәулік бойы «24х7» режімінде жұмыс істейді. Оның көмегімен

пайдаланушы төлем операциялары мен аударымдарды жеңіл және тез жасай алады [5].

2024 жылдан бастап еліміздің барлық өңірлерінде электронды коммерцияны оқыту орталықтары ашылатындығы туралы жаңа бағдарламалардың шығатындығын ҚР Үкіметі отырысында сауда және интеграция министрлігі мәлімдеген болатын.

Бұл өз кезегінде шағын және орта бизнес субъектілеріне кешенді мемлекеттік қолдау көрсету мақсатында еліміздің барлық өңірлерінде электронды коммерцияны оқыту орталықтары ашылатындығымен белгілі болды. Бүгінде мұндай оқыту орталықтары батыс өңіріндегі төрт аймақта іске қосылды. Жаһандық электрондық сауда нарығы озық қарқынмен өсуде. Электрондық сауда жан-жақты дамуға ықпал ете отырып, Әлемдік экономикалық өсудің жаңа драйверіне айналды. [6].

Халықаралық сарапшылардың болжамы бойынша 2026 жылға қарай B2C әлемдік электрондық нарығы $8,2 трлн-ды құрайды. Олардың бағалауы бойынша, 2022 жылы бұл көрсеткіш $5,7 трлн-ды құрады. 2022 жылғы қорытынды бойынша Қазақстанда электрондық сауданың үлесі 12,5%-ды құрады, бұл шамамен 2 трлн теңге. Интернет арқылы өткізілген негізгі тауарлар: үй тауарлары, киім және аяқ киім, тамақ өнімдері, косметика, дәрі-дәрмектер. 2022 жылдың қорытындысына сәйкес электрондық сауда қызметтер нарығының көлемі 1,2 трлн теңгені құраған, оның 50,3 %-ы жолаушыларды тасымалдау қызметіне тиесілі.

Өткен жылдың 11 айында электрондық сауда көлемі шамамен 2,2 трлн теңгені немесе бөлшек көлемінен 13%-ды құрады. 2023 жылдың қорытындысы бойынша жоспарланған электрондық сауда үлесі 13,2%-ды құрауы тиіс.

«Министрліктің алдында электрондық сауданың үлесін 2030 жылға қарай 20%-ға дейін жеткізу міндеті тұр. Келтірілген ақпаратқа сүйенсек, электрондық коммерция мектебі жобасы іске асырылып, оның шеңберінде 2 мыңнан астам шағын және орта бизнес субъектілері оқыту курсынан өткен. Маркетплейстерде отандық өндіріс тауарларының ұсынылуын кеңейтуге ерекше назар аударылады.

Бүгінде CleverMarketмаркетплейсінің басты парақшаларында отандық өнімге баннер шығарылды, алдымен қазақстандық өнімді іздеу нәтижелерін шығаруда басымдық берілді. Қытайдың Alibaba және JD.com ірі маркетплейстерінде ұлттық павильондар ашылды. Бүгінгі таңда Alibaba-да 7500 тауар, JD.com-да тауарлардың отыз түрі ұсынылған, осы платформаға 1,5 млн-нан астам қазақстандық қызығушылық танытып отыр.

Қазақстанда екі ірі ресейлік маркетплейстерОзон және Вайлдберриз жұмыс істейді. 2023 жылдың соңындағы жағдай бойынша Озон алаңында тіркелген қазақстандық сатушылардың саны 45400, Вайлдберриз алаңында 55704. Озонмаркетплейсі екі фулфилмент-сұрыптау орталығын іске қосты, барлық қалаларда 1189 тапсырысты жеткізу пункті ашылды.

Вайлдберризмаркетплейсі жалпы ауданы 29600 шаршы метрді құрайтын алты логистикалық орталық және 621 тапсырысты жеткізу пункті ашылды, сондай-ақ Астана мен Алматы қалаларында екі фулфилмент орталығын салуы жоспарлануда. Өзбекстан және Тәжікстан Республикаларының профильді министрліктерімен меморандумға қол қойылған.

«Өткен жылдың қыркүйек айында Алматыда алты елден 300-ден астам қатысушының атсалысуымен Бірінші Орталық Азия электрондық коммерция форумы өтті. Былтыр Орталық Азия елдерінің бірыңғай платформасы CentralAsiaGateway іске қосылды. Ол Абу-Даби қаласында өткен Дүниежүзілік инвестициялық форум аясында «Үздік сауда ақпараттық порталы» номинациясы бойынша DigitalGovernmentAwards жеңімпазы. Өткен жылдың 1 қаңтарынан бастап тауарлардың электронды саудасын жүзеге асыратын, жеке тұлғалардың электронды түрде қызмет көрсетумен айналысатын шетелдік компаниялар үшін Google салығы (импорт салығы) деп аталатын салық енгізілді. 2023 жылдың қорытындысы бойынша алпыс шетелдік компания тіркелген, олардың төлеген салық сомасы 34,8 млрд теңгені құрады (2022 ж. 16,4 млрд.тг, 2023ж. 18,4 млрд.тг).

Электрондық сауданы дамыту шарттарының бірі қоймалық және логистикалық инфрақұрылымның болуы.Мемлекет басшысының тапсырмасын іске асыру шеңберінде 2024 жылдың соңына дейін трансшекаралық электронды сауданы ынталандыру үшін Қытай тарапымен бірлесіп Қазақстанда өңірлік қойма инфрақұрылымын құру мәселесін пысықтау жоспарланып отыр.

Сонымен қатар Ақтөбе және Ақтау қалаларында фулфилмент орталықтары мен бонд қоймалары желісін дамыту жалғастырылатын болады. Бонд қоймаларын ашу Қытайдан Еуропаға және кері бағытта тауарларды одан әрі транзиттеу үшін ірі шетелдік маркетплейстердің тауарларын орналастыруға мүмкіндік береді. Бұл шетелдік тауарларды қазақстандық сатып алушыларға жеткізу уақытын алпыстан жеті күнге дейін қысқартуға мүмкіндік береді.

Кәсіпкерлерге маркетплейстерде қалай тіркелуді, тауарды қалай сатуды және логистиканы құруды үйретеді. Егер экспорттық әлеует болса, онда мұнда контрпартнер іздеуден бастап сақтандыру және қаржылық шараларды қоса алғанда, көлік шығындарын өтеуге дейінгі «QazTrade» АҚ және «*Қазақ Экспорт*» ЭСК АҚ құралдары қосылады.

«Халықаралық ұйымдар шеңберінде жұмыс жалғасатын болады. Электрондық сату арқылы басқа елдермен тауар айналымын жыл сайын $100 млн-нан аса ұлғайтуды көзделетіндігі алдағы уақыттарда ел экономикасының тағы бір қарқынды жұмыс істеуіне мүмкіндік етеді, “NomadsofCentralAsia” брендісінің қол-өнер сияқты тауарларын бірлесіп іске асыру үшін Орталық Азиямен бірге ірі әлемдік маркетплейстерде Орталық Азия павильонының ашылуы пысықталатын болады. Министрлік пен бизнес арасында сындарлы диалог құру үшін Атамекен ұлттық палатасында тұрақты жұмыс істейтін диалог алаңы іске қосылды», бұл жаңа қарқынды жоба болып табылады. Бұл электрондық сауданы дамытуға қолайлы жағдайлар жасау жөнінде жедел, ең бастысы тиімді шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Жалпы, жоғарыда аталған бастамалар электрондық сауданы дамытуға өз үлесін қосады және жоспарланған көрсеткіштерге қол жеткізуге жол ашады [7].

Электрондық коммерцияның артықшылығы-халық отандық тауарларды елдің дамуына үлес қосу үшін пайдаланады, сонымен бірге шетелден тауарлар алады және шет елдердің рейтингін жоғарылатады.

Сондықтан цифрлық сауаттылық жаһандық жаһандану мен дағдарыстардың салдарын жою, сондай-ақ еңбек нарығын дамыту үшін маңызды бола түсуде. Бұл маңыздылықты ескере отырып, алдағы кезеңдердегі Экономикалық даму бойынша ағымдағы жұмыстың негізгі басымдықтары ең жақсы басқару жобалары арқылы жүзеге асырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Электрондық коммерцияның қазақстандық нарықтағы даму жолдары мен мәселелері. Мына сілтемеде: https://startinfo.kz/buisness/kommersialuk-qazaqstan/
2. Қазақстандағыэлектрондық коммерция/Д.Е.Ертай//Саясат-policy.-2016.-16 бет.
3. Экономикалық теория негіздері. Оқулық. Алматы:Қазақуниверситеті. 2012.-86бет
4. Қаржы-экономика сөздігі. Алматы: ҚР Білімжәнеғылыминистрлігінің Экономика институты,- 2011.-25бет.
5. Электрондық коммерция нарығының деңгейі https://egemen.kz/2014/электрондық-коммерция
6. А.Ж.Амиров, Г.О. Құдышева, Н.Е. Савченко Электрондық коммерция :оқуқұралы. Қарағанды: Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, -2014. -92 бет.
7. Еліміздің барлық өңірлерінде электронды коммерцияны оқыту орталықтары ашылады https://primeminister.kz/news

Аннотация

В настоящее время глобальный мир характеризуется широким внедрением и активным развитием информационно-коммуникационных технологий в различные сферы жизни. Эта тенденция

отразилась и на способах и формах ведения бизнеса: даже сегодня электронная коммерция активно развивается, открывая для бизнеса новые возможности, такие как экономия трансакционных затрат, выход на мировые рынки без реального позиционирования. Было установлено, что электронные торги имеют большое значение и преимущества для казахстанского рынка. Люди получили больше возможностей для повышения конкурентоспособности и снижения затрат. Клиенты могут сэкономить время и деньги, избежать ожидания в очереди и получить круглосуточное обслуживание и доступ. Опыт многих стран показывает, что из-за увеличения доли электронной коммерции в экономике уменьшается доля теневой экономики. Потому что здесь все операции совершаются публично, и торговцы не рассматривают различные способы уклонения от уплаты налогов. Виртуальная грамотность казахстанцев растет. Большая часть населения предпочитает пользоваться электронными услугами, предоставляемыми через Интернет, и процесс адаптации к этому направлению набирает обороты.

Abstract

Currently, the global world is characterized by the widespread introduction and active development of information and communication technologies in various spheres of life. This trend has also affected the ways and forms of doing business: even today, e-commerce is actively developing, opening up new opportunities for businesses, such as saving transaction costs, entering global markets without real positioning. It was found that electronic trading has great importance and advantages for the Kazakh market. People have more opportunities to increase competitiveness and reduce costs. Customers can save time and money, avoid waiting in line and get round-the-clock service and access. The experience of many countries shows that due to the increase in the share of e-commerce in the economy, the share of the shadow economy is decreasing. Because here all transactions are carried out in public, and merchants do not consider various ways of tax evasion. Virtual literacy of Kazakhstanis is growing. Most of the population prefers to use electronic services provided via the Internet, and the process of adaptation to this direction is gaining momentum.

УДК 336.31

З.А. Бигельдиева*, Э. Хазратов
э.ғ.к., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** zaremavip@mail.ru

РОЛЬ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Одним из важнейших вопросов, рассматривающих в последние годы, является проблема создания качественно нового социального пространства в области здравоохранения, которое играет важную роль в экономическом и социальном развитии цивилизованных стран. Увеличение развития образования, здравоохранения, науки и культуры поможет увеличить вклад человеческого потенциала страны в экономический рост. Решение проблемы защиты и улучшения качества человеческого капитала для укрепления социально-демографической и экономической безопасности страны требует пересмотра эффективности функционирования медицинских услуг, которые являются наиболее важным направлением социально-экономического развития государства.

Теоретическая основа управления медицинской системой Республики Казахстан включает в себя определенные концепции, принципы и методы, подходы к управлению и оптимизации оказания медицинской помощи населению. Распределение ресурсов, координация различных уровней медицинского обслуживания, повышение качества медицинской помощи, разработка политики и стратегий - все это требует изучения теоретической основы для функционирования системы здравоохранения в Казахстане.

В связи с этим, актуальным является изучение роли финансирования здравоохранения в обеспечении устойчивого развития экономики в современных условиях.

Ключевые слова: роль здравоохранения, принципы здравоохранения, финансирование здравоохранения.

Одним из важнейших направлений оценки экономической безопасности страны является уровень медицинского обслуживания, финансирование здравоохранения что является характеристикой уровня состояния человеческого капитала. Основным требованием к качеству и количеству медицинской помощи является соответствие динамике, необходимой для естественного воспроизводства человеческого капитала.

В настоящее время Республика Казахстан сталкивается с некоторыми трудностями и изменениями, требующие обновление и усовершенствование теоретической базы управления системой здравоохранения.

Изучение теоретические основы медицинской системы способствуют определению целей, задач и принципов работы медицинской системы. Например, одним из базовых принципов является предоставление медицинских услуг гражданам независимо от их места жительства или социального статуса. Этот принцип может быть использован в качестве основы для разработки стратегий развития и совершенствования системы финансирования здравоохранения Казахстана. В то же время качество обслуживания должно соответствовать высоким стандартам, установленным национальными и международными нормативными актами. Эта система является основой для развития и совершенствования систем финансирования здравоохранения в целях улучшения общего состояния здоровья населения и повышения социальной справедливости [1].

Важной особенностью системы здравоохранения Казахстана является то, что она направлена на достижение высокого социального уровня для своих граждан. государство придает особое значение развитию первичной медико-санитарной помощи и обеспечивает жителям доступ к первичной медико-санитарной помощи в непосредственной близости от

места их проживания. Кроме того, существуют программы и мероприятия, направленные на совершенствование системы здравоохранения, включая развитие медицинского образования, повышение квалификации медицинского персонала, а также совершенствование медицинских технологий и развитие инфраструктуры [2].

Государственный бюджет является одним из основных источников финансирования системы здравоохранения. государство выделяет средства на развитие медицинской инфраструктуры, закупку медицинского оборудования, финансирование медицинских учреждений и оказание медицинских услуг: обязательное медицинское страхование также играет важную роль в финансировании медицинской системы из Казахстана. граждане должны получать медицинскую страховку, финансируемую за счет взносов работодателей и граждан. Эти средства используются для создания Фонда социального медицинского страхования для оплаты медицинских услуг и оказания медицинских расходов.

Следует иметь в виду, что эффективное и качественное функционирование системы здравоохранения напрямую влияет на благосостояние общества. Изучение теоретических основ управления и организации здравоохранения могут помочь в разработке стратегий и политик, направленных на повышение доступности и качества медицинской помощи, сокращение неравенства в отношении здоровья и улучшение здоровья и качества жизни граждан (Рисунок 1).

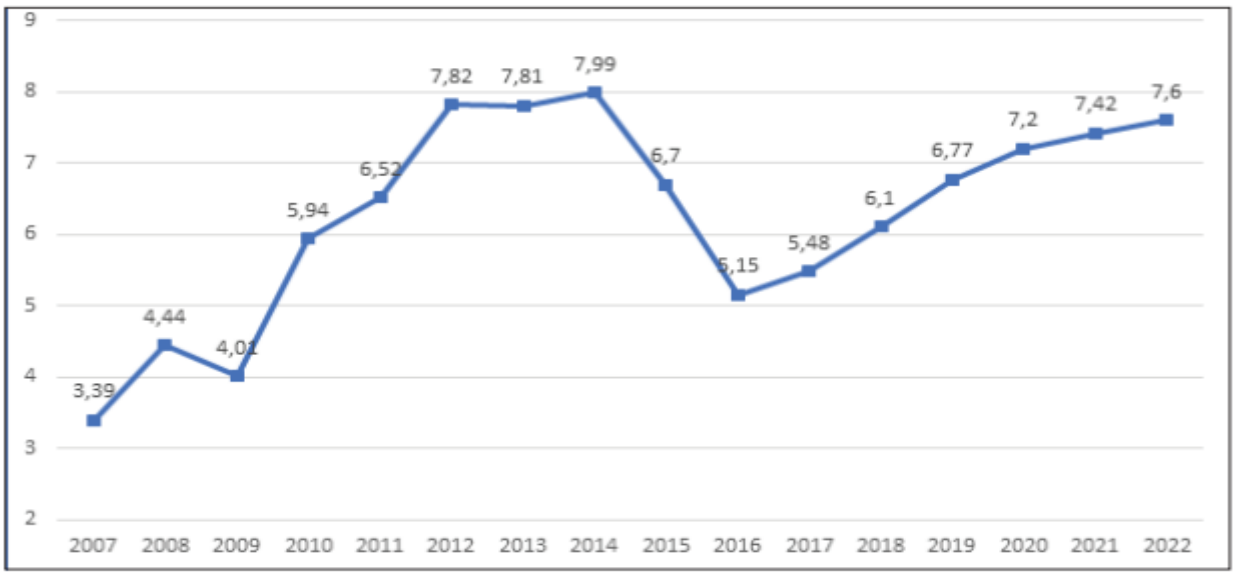

Рисунок 1 - Изменения в общих затратах на здравоохранение Республики Казахстан с 2007 по 2022 гг., млрд дол. США

Ключевым аспектом управления системой здравоохранения в Казахстане является разработка и осуществление соответствующих стратегий и политики финансирования здравоохранения. Государственный надзор в этой области гарантируется законами, нормативными актами и планами повышения социального уровня населения. Качество и актуальность этих правовых и стратегических документов являются важными факторами соответствия современным требованиям здравоохранения и передовой практике. Они должны основываться на научных данных, международных стандартах и передовом опыте успешных стран.

Развитие и совершенствование системы управления здравоохранением требует комплексного подхода и интеграции различных других циклических процессов. Существует необходимость в активном взаимодействии и сотрудничестве между органами

государственной власти, медицинскими учреждениями, профессиональными ассоциациями, общественными организациями и другими соответствующими сторонами. Это исследование показывает, что финансирование системы здравоохранения является важным аспектом обеспечения ее эффективности и предоставления медицинских услуг населению страны. Правильное распределение и использование финансовых ресурсов имеет важное значение для достижения наилучших результатов и обеспечения высокого качества медицинских услуг. Кроме того, важную роль также играет мониторинг и оценка экономической эффективности системы здравоохранения. Они могут включать мониторинг движения средств, анализ результатов использования средств и оценку ответственности расходов за полученные результаты. Систематический мониторинг и оценка позволяют выявлять неэффективные затраты и предлагать меры по оптимизации этих затрат для повышения качества и доступности медицинских услуг [3].

Для укрепления партнерских отношений с международными организациями с целью повышения эффективности финансирования, совершенствования информационных технологий, совершенствования систем мониторинга и контроля, совершенствования управления и улучшения человеческих ресурсов необходимо выделить дополнительные средства на закупку современного оборудования и на медицинское образование. Также важно обеспечить стабильное и предсказуемое финансирование с учетом потребностей и приоритетов медицинских служб.

Внедрение электронных медицинских карт, телемедицины и других инновационных технологий сократит бюрократические процедуры, увеличит объем предоставления медицинских услуг и повысит качество медицинских услуг. Для обеспечения прозрачности и подотчетности в системе здравоохранения важно регулярно проводить аудит с участием независимых экспертов, уделять особое внимание развитию и обучению медицинского персонала, разрабатывать планы профессионального развития, которые мотивируют молодых специалистов работать в секторе здравоохранения, а также обеспечивать справедливую заработную плату и условия для медицинские работники.

Республика Казахстан присоединяется к международным организациям, таким как Всемирная организация здравоохранения. Это позволяет обеспечивать сотрудничество с другими странами, поддерживать специалистов в секторе здравоохранения и перенимать лучшие международные практики.

Вышеперечисленные предложения могут способствовать усовершенствованию системы управления в сфере здравоохранения Республики Казахстан, повышению доступности и качества медицинской помощи, а также улучшению здоровья населения страны. Поэтому изучение различных аспектов системы здравоохранения, таких как управление, финансирование, политика и экономика, имеет первостепенное значение для оптимизации системы, повышения ее эффективности и обеспечения доступности медицинских услуг. он может сосредоточиться на глубоком анализе, сравнении различных моделей и политик, а также на влиянии социальных и культурных факторов на систему здравоохранения.

Казахстанская система формирования ресурсов здравоохранения, как правило, соответствует мировым тенденциям развития, о чем свидетельствует ежегодное увеличение источников финансирования и многих видов медицинской помощи, а также объема выделяемых ресурсов. Однако, хотя финансирование отрасли увеличивается с каждым годом, средств недостаточно для полного обеспечения общего медицинского страхования.

Уровень рождаемости в Казахстане вырос за последние 5 лет. В результате население республики выросло, достигнув в начале 2022 года 19,5 млн человек, начиная с 2026 года. Если большее поколение, родившееся в период с 2005 по 2010 год, вступит в детородный возраст, рождаемость возрастет. В связи с этим необходимо своевременно перейти на бюджетно-страховую модель финансирования здравоохранения в Казахстане.

В 2021 году расходы на здравоохранение составили 2,9 процента ВВП страны. В то же время Всемирная организация здравоохранения рекомендует увеличить финансирование

здравоохранения до 5% ВВП для достижения устойчивого роста. Поскольку продолжительность жизни населения напрямую зависит от объема финансирования системы здравоохранения, от направлении работы по обепечению работы по совершенствованию системы обязательного социального страхования [4].

В настоящее время система здравоохранение финансируется из следующих источников:
- государственного бюджета (общие налоговые поступления, включая социальный налог),
- Фонда социального страхования,
- добровольное медицинское страхование.

Существующая система подготовки кадров в области здравоохранения в целом соответствует мировым тенденциям развития, о чем свидетельствует разнообразие источников финансирования и видов медицинской помощи, а объем ресурсов увеличивается с каждым годом. Однако, несмотря на ежегодное увеличение финансирования отрасли, финансирования недостаточно для обеспечения полного медицинского страхования. за последние 5 лет уровень рождаемости увеличился. Следовательно, население республики увеличилось и на начало 2022 года составило 19,5 миллиона человек, а с 2026 года рождаемость будет расти, поскольку многие поколения людей, родившихся в 2005-2010 годах, уже вступают в репродуктивный возраст. В этом смысле переход к бюджетной модели финансирования здравоохранения в Казахстаненеобходим и своевременен. На рисунке 1 представлены источники финансирования здравоохранения в Казахстане (Рисунок 2).

Рисунок 2 - Источники финансирования здравоохранения в Республике Казахстан

Финансовые ресурсы, выделяемые государственным бюджетом на здравоохранение, не могут полностью покрыть расходы, связанные с оказанием реальной медицинской помощи учреждениями профилактики. Потерянные средства октябре могут быть покрыты только за счет привлечения дополнительных бюджетных средств за счет развития платного контрактного здравоохранения [5].

Например, ведущие государства постоянно стремятся увеличить бесплатное медицинское обслуживание, упростить источники финансирования и методы распределения финансирования, повысить эффективность системы здравоохранения и устранить дубликаты., Всесторонний анализ системы здравоохранения, финансируемой Фондом всеобщего медицинского страхования, с целью преобразования медицинских услуг в Республике Казахстан в страховые полисы, обеспечения свободы выбора пациентов в страховых и медицинских учреждениях, Он направлен на создание хорошей основы для разработки процессов, направленных на повышение эффективности здравоохранения.

Укрепление управления и финансирования здравоохранения. Страховые компании проверяют медицинские учреждения.

Однако ожидаемая продолжительность жизни и другие показатели здоровья не пропорциональны расходам, что, во-первых, указывает на то, что эффективность расходов различна, а во-вторых, существуют другие факторы, влияющие на продолжительность жизни населения.

Интеграционные процессы в Казахстане в мировое экономическое пространство, развитие процессов глобализации и развитие деятельности в области здравоохранения требуют инновационных методов управления. В этой ситуации необходимо представить новые идеи о процедурах финансирования здравоохранения и их реализации.

Власти многих стран прилагают усилия для улучшения качества медицинского обслуживания населения, популяризации медицины, повышения социальной значимости здравоохранения, а социальные и демографические изменения в мировой экономике приводят к полному увеличению финансирования и удельных показателей в соседних странах. Расширяется частный медицинский сектор.

Рост потребления в регионе связан с экономическим ростом и экономическим кризисом, однако темпы роста расходов на здравоохранение несколько снизились во время кризиса. Анализ структурной динамики потребления показал наибольший рост частных платежей по сравнению с государственными платежами в докризисный, посткризисный период, а также в период кризиса. однако средняя доля государственных расходов на медицинское страхование остается неизменной (около 73%). с изменением законодательства, изменениями в социальном пакете и введением или расширением системы коллективного страхования возникла тенденция к расширению частного и частного финансирования. существует также значительное увеличение частного страхования [6].

Анализ динамики и закономерностей расходов на здравоохранение показывает, что увеличение частных расходов на здравоохранение превышает увеличение государственных расходов. Это тенденция наблюдалась в кризисный и посткризисный период. Расширение частных фондов в некоторой степени регулируется государством. Политика государства по привлечению частных средств предполагает создание дополнительных источников финансирования без нарушения принципов социальной справедливости, солидарности, равенства и доступности медицинских услуг для граждан страны. К ним относятся увеличение доли государственных средств, улучшение приоритетных критериев выбора медицинских услуг в рамках бесплатных государственных услуг, содействие расширению добровольного медицинского страхования, внедрение новых механизмов для улучшения социальной справедливости [7].

Нынешняя социально-экономическая ситуация явно вынуждает систему здравоохранения искать более эффективные способы организации медицинских услуг и использования ресурсов. Приоритетом является обеспечение максимальной финансовой устойчивости и улучшение финансового управления медицинскими учреждениями, а также прозрачности правил распределения ресурсов.

На протяжении многих лет ученые по всему миру поднимали вопрос об оценке эффективности государственного финансирования услуг здравоохранения. Этот интерес обусловлен тем фактом, что здоровье населения является одним из основных параметров, определяющих человеческий капитал. Как отмечали многие авторы, недостаток финансирования здравоохранения и низкий уровень политики общественного здравоохранения особенно важны в развитых странах. Временные кризисы в мировой экономике усугубляют эти проблемы. Таким образом, хотя государственные расходы на здравоохранение увеличились, их воздействие по-прежнему невелико.

Таким образом, здравоохранение является главной целью социально-экономического развития страны. В этом контексте необходимость определения источника и объема финансирования системы здравоохранения стала насущной. Для того чтобы система

здравоохранения могла получить максимально возможный уровень финансирования, необходимо разработать альтернативные варианты финансирования в форме государственно-частного партнерства.

Список литературы

1. Байжиенова К.Т. История развития европейских стандартов здравоохранения в Казахстане // Вестник ЗКУ. -2022. - № 3(87). - С. 78-86.
2. Жарлыгасинов Т.М., Купешова С.Т., Нурымова С.К. Теоретические основы управления и функционирования системы здравоохранения в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». 2023; №4. С.83-95.
3. Акбар, А. Опыт финансирования медицинского страхования за рубежом и возможности его использования в Республике Казахстан //Международный научно-исследовательский журнал. – 2017. – №. 02 (56), часть 3, С. 6-8.
4. Антропов, В. В. Финансирование здравоохранения: европейский опыт и российская практика //Экономика. Налоги. Право. – 2019. – Т. 12. №.2, С. 115-126
5. Ильясова А.Р. Основы экономики здравоохранения: учебное пособие. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2019. – 86 с.
6. Кривенко Н. В., Цветков А. И. Эффективность финансирования здравоохранения для обеспечения экономической безопасности региона // Экономика региона. — 2018. - Т. 14, вып. 3. С. 970-986.
7. Панов А.В. Медицинский бизнес и региональная власть: диалог необходим // Главный врач: хозяйство и право. - 2021. -№ 3. С. 23-32.

Түйін

Соңғы жылдары қарастырылып жатқан маңызды мәселелердің бірі – өркениетті елдердің экономикалық және әлеуметтік дамуында маңызды рөл атқаратын денсаулық сақтау саласында сапалы жаңа әлеуметтік кеңістік құру мәселесі. Білім беру, денсаулық сақтау, ғылым мен мәдениеттің дамуын арттыру еліміздің адами әлеуетінің экономикалық өсімге қосатын үлесін арттыруға ықпал етеді. Елдің әлеуметтік-демографиялық және экономикалық қауіпсіздігін нығайту үшін адами капиталдың сапасын қорғау және жақсарту мәселесін шешу әлеуметтік-экономикалық саланың маңызды саласы болып табылатын медициналық қызметтердің жұмыс істеу тиімділігін қайта қарауды талап етеді. мемлекеттің дамуы.

Қазақстан Республикасының медициналық жүйесін басқарудың теориялық негізі халыққа медициналық көмек көрсетуді басқару мен оңтайландырудың белгілі бір тұжырымдамаларын, принциптері мен әдістерін, тәсілдерін қамтиды. Ресурстарды бөлу, денсаулық сақтаудың әртүрлі деңгейлерін үйлестіру, медициналық көмектің сапасын арттыру, саясаттар мен стратегияларды әзірлеу Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің қызмет етуінің теориялық негіздерін зерттеуді талап етеді.

Осыған байланысты қазіргі жағдайда экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудегі денсаулық сақтауды қаржыландырудың рөлін зерттеу өзекті болып табылады.

Abstract

One of the most important issues being considered in recent years is the problem of creating a qualitatively new social space in the field of healthcare, which plays an important role in the economic and social development of civilized countries. Increasing the development of education, health, science and culture will help increase the contribution of the country's human potential to economic growth. Solving the problem of protecting and improving the quality of human capital to strengthen the socio-demographic and economic security of the country requires a review of the effectiveness of the functioning of medical services, which are the most important area of the socio-economic development of the state.

The theoretical basis for managing the medical system of the Republic of Kazakhstan includes certain concepts, principles and methods, approaches to managing and optimizing the provision of medical care to the population. Distributing resources, coordinating different levels of health care, improving the quality of

health care, developing policies and strategies all require studying the theoretical basis for the functioning of the health care system in Kazakhstan.

In this regard, it is relevant to study the role of healthcare financing in ensuring sustainable economic development in modern conditions.

УДК 336.226.44

З.А.Бигельдиева*, С. Сабит, Д.Нарбаева
э.ғ.к.,доцент,М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** zaremavip@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Түйін

Қазіргі уақытта экологиялық мәселелер ерекше орын алады. Мақалада экологиялық мәселелерді шешу мақсатындағы экологиялық салық салудың шетел тәжірибесі зерттеліп оның озақты тәжірибесін Қазақстнның салық салу тәжірибесіне пайдалану мүмкіндіктері қарастырылған. Еуропа елдеріндегі экологиялық салық салудың ерекшеліктерін ескеру маңызды орыналады.

Ұлыбритания мен Германияның салық жүйелері ең тиімді деп танылған. Сондай-ақ, мақалада Қазақстанда экологиялық төлемдердің мәселелері қарастырылған. Аталып отырған төлем түрлеріне қоршаған ортаға теріс әсері үшін төлемдер, экологиялық төлемдер және қайта өңдеу төлемдері жатады. Еуропалық Одақ пен ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, бұл елдер бюджетінің кіріс базасының едәуір бөлігін құрайтын экологиялық салықтар экологиялық қауіпті экономикалық қызметке салынатын салықтар болып табылады. Басқаша айтқанда, қоршаған ортаға теріс өзгерістер әкелуі мүмкін кез келген құбылыс экологиялық салықтың бір түрі болуы мүмкін.Қазақстанда экологиялық салықтарды енгізуге байланысты ықтимал оң және теріс салдарына талдау жасалынған. Қазақстанда экологиялық салық салудың тиімді жүйесін құру бойынша ұсыныстар жасалынған.

Экологиялық жағдайды жақсарту үшін салық құралдарын тиімді пайдалану, сондай-ақ Қазақстанда экологиялық салық салуды дамытудың басым бағыттары анықталған.

Кілттік сөздер: экологиялық салықтар, экологиялық төлемдер, Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлемдер, ресурстарды үнемдеу, қоршаған ортаны қорғау.

Қазіргі уақытта экологиялық проблемалар қатары көбейе бастады және біздің планетамыздың болашағына қауіп төніп отыр. Болашақ ұрпақ үшін өмір сүру жағдайларын жасау үшін табиғи экологиялық жағдайды қорғау қоғамнан ғана емес, елден де үлкен күш-жігерді қажет ететінін атап өткен жөн. Табиғатты қорғау қызметін ұйымдастыру үшін тиімді құралдарды әзірлеу қажеттілі туындап отыр.

Экологиялық салық салу шет елдерде Қазақстанға қарағанда көп таралған. Қазақстандағы "экологиялық салық" ұғымы әлі күнге дейін заңнамалық деңгейде анықталмаған, бұл салық теориясының айқын кемшілігі болып табылады. Нәтижесінде елдегі тиімді экологиялық саясат туралы айтуға мүмкіндік беретін нормативтік-құқықтық базасы қалыптаспаған. Еуропа елдерінде бұл терминнің түсіндірмесін Еуро Ұйымдастығының статистикалық қызметі тұжырымдаған. Осы тұжырымдамаға сәйкес, экологиялық салық-бұл қоршаған ортаға теріс әсер ететін объектілердің физикалық қасиеттеріне негізделген салық.

Қазақстандық тәжірибеде экологиялық салықтар негізінен барлық басқа салықтар сияқты қаржылық функциялар тұрғысынан қарастырылады, ал шетелдік экологиялық салықтар компанияларға экологиялық таза өндірісті таңдауға ынталандыру ретінде пайдаланылады. Осының барлығы шетелдік экологиялық салық салу және Қазақстандық тәжірибені зерделеудің маңыздылығын айқындайды [1].

Батыстың экологтялық салық салу әдісінің артықшылығы, бір жағынан, оны орталықтандыру, яғни ЕО деңгейінде заңдар қабылдау, екінші жағынан, жекелеген елдердің салық жүйесін реформалау болып табылады. Қазіргі уақытта экологиялық салықтар көптеген елдердің салық жүйесінде маңызды орын алады. Британдық тәжірибені экологиялық салық

салудың ең жетілдірілген деп айтуға болады. Қазіргі уақытта Ұлыбритания полигондарға, климаттың өзгеруіне және карьерлік өңдеу бойынша экологиялыө салық салу механизмі қалыптасқан.

Ұлыбританияда экологиялық салықтар мақсатты болып табылады, сондықтан осы салықтарды жинаудан түскен кірістер табиғатты қорғау шараларын қаржыландыру үшін қатаң түрде пайдаланылады. Экологиялық салық салудың тиімді жүйесі ретінде Германияның салық жүйесін атап өтуге болады. Бұл елде қатаң және тиімді экологиялық саясат жүргізіліліп жатыр. Германияның салық жүйесі келесі экологиялық салықтарды ұсынады: шу әсеріне салынатын салық, зиянды заттарға салынатын салық, қалдықтарға салынатын салықтар, ластануға салынатын салықтар, табиғи ресурстарды пайдалануға салынатын салықтар, су ресурстарына салынатын салықтары, энергия салығы, көлік салығы, жер салығы.

Қоршаған ортаны қорғауға қатысты салықтар АҚШ-тың салық жүйесінде де маңызды орын алады. Олар арнайы жергілікті салық тобын құрайды. Мысалы, Нью-Йоркте су қоймаларындағы мұнайдың төгілуіне салық салынады. "Тәуекелді" қалдықтары бар компанияларға салық салынады. Екінші рет пайдалану үшін пайдаланылмаған сұйық ыдыстарды шығаратын компаниялар арнайы салықтарды төлеуі міндеттеледі (олар өнімді пайдаланғаннан кейін пайдаланылатын банкалар мен басқа ыдыстарға қолданылады). Көлік салығы әдетте автомобиль қозғалтқышының түріне байланысты алынады. Энергия салығы, яғни отынның жекелеген түрлеріне салынатын салықтар атмосфераға көмірқышқыл газының, азот оксидтерінің және күкірттің шығарылуына әсер етеді. Көмір отынын пайдалануды азайту, әсіресе қалаларда, CO2 сияқты ластаушы заттардың шығарылуын азайтады [2].

Қатты тұрмыстық қалдықтарға салынатын салықтар қоршаған ортаға қайтарылатын қалдықтардың мөлшерін азайту, сондай-ақ оларды өңдеуді арттыру, соның ішінде өндірісте тиісті технологияларды қолдану арқылы құрылыс процесін тиімді басқаруға көмектеседі. Батыс Еуропада экологиялық шаралар ұзақ уақыт бойы әкімшілік левередж және салық тетіктері арқылы күшейтілген. Экологиялық салықтардың нәтижесінде қоршаған ортаны қорғау саласында оң нәтижелерге қол жеткізілген.Шет елдердің экологиялық салық саясатының негізгі шаралары мен нәтижелері 1 кестеде көрсетілген (Кесте 1).

Кесте 1 - Шет елдердің экологиялық салық саясатының негізгі шаралары мен нәтижелері

Іс- шаралары, мемлекет, енгізілген жылы	Сипаттамасы, нәтижелері
Улы қалдықтарға салық салу, Германия, 1991 ж	3 жыл ішінде улы қалдықтардың түзілуін 15%- ға төмендету
Судыңластануынасалынатынсалықтар, Нидерланды, 1970 г.	Өңірлер бақылайтын суларға ауыр металдардың өнеркәсіптік қалдықтарды 72-99% - ға қысқарту
Күкірт тотығы қалдықтарына салынатын салық, Швеция, 1991 г.	1989-1995 жылдар аралығында қалдықтарды 15-20% - ға азайту
Көмірқышқылгазысалығы, Норвегия, 1991 г.	Қалдықтары 3-4%төмендету
Ескерту – Кесте автормен жасалынған	

Қытайға келетін болсақ, 1979 жылдан бастап қоршаған ортаға теріс әсер еткен компаниялар қоршаған ортаның ластануы үшін ақы төлеп келеді, оның орнына 2018 жылы өндірісті жасылдандыруды ынталандыру үшін экологиялық салықтар салынады. Сонымен қатар, Қытайда қатты тұрмыстық қалдықтарға салынатын салық бар. Компаниялар үшін салықтық жеңілдіктер де бар, сондықтан ластаушы заттардың шығарындылары үкімет белгілеген стандарттардан төмен.

Қалдықтар стандартпен салыстырғанда 30% - ға азаяды, салық базасын 25% - ға,

ластануды 50% - ға, салық базасын екі есеге дейін қысқартуға болады. ҚазақстандаҚытайдың тәжірибесін қоршаған орта жағдайларына теріс әсер ететін өнеркәсіптік және тау-кен орталықтарына қолдануға болады. Сондықтан шетелдік экологиялық салықтардың практикасы экологиялық қызметті басқарудың тиімді құралдарының бар екендігін көрсетеді. Негізінен, шетелдік экологиялық салықтар қоршаған ортаны қорғау шығындарын төлеу үшін мақсатты түрде пайдаланылады. Көптеген елдерде әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі маңызды ынталандыру механизмі ретінде қолданылады.

Көлік және энергетикалық салықтар Еуропада кең таралған. Олар қандай да бір жолмен ЕО-ға мүше барлық елдерде енгізілген. Сонымен қатар, көлік пен энергияға салынатын салықтар негізінен бюджеттік салықтар болып табылады, яғни олар табыс табуға арналған. олар сондай-ақ қоршаған ортаға жағымды әсер етеді, бірақ сарапшылар оны негізгі емес, серіктес ретінде қарастырылады. Еуропада Дания мен Нидерланды барлық салықтардың 10% құрайтын экологиялық салықтарды тиімді пайдаланады [3].

Экологиялық салық салу ғалымдардың назарын аударады және бірқатар бағыттарды қамтиды, мысалы:

- сыртқы әсерлерді ішкі ету және табиғатты пайдалануды мемлекеттік реттеу;
- теріс экстерналдар және оларды ішкі ету мәселелері;
- қос дивиденд принципін ескере отырып, экологиялық салық салудың теориялық талдауы

Еуропалық Одақ елдерінде;

- ЕО елдерінің салық жүйелерін реформалаудың халықаралық тәжірибесін талдау және бағалау;
- Қазақстан Республикасындағы жаһандық құжаттарды іске асыру шеңберіндегі Жаһандық экологиялық проблемалар тұрғысынан экономикалық салдарлар;
- экологиялық жобалар мен іс-шараларды, оның ішінде Экологиялық салық салу есебінен қаржылық қамтамасыз етуді құқықтық реттеу.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының салық кодексінде экологиялық салықтарды төлеу қарастырылмаған. Кейбір салықтар мен алымдарды жанама экологиялық деп санауға болады. Мысалы: пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық, су салығы, жабайы табиғат объектілерін пайдаланғаны және су биологиялық ресурстары объектілерін пайдаланғаны үшін алымдар, көмірсутек шикізатын өндіруден түсетін қосымша табысқа салынатын салықтар. Бірақ салық кодексінде көзделген салықтар, ең алдымен, қаржылық және реттеуші функцияларды орындайды және экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталмаған. Сондай-ақ, Қазақстанда экологиялық алымдар мен төлемдер жүйесінің тиімділігі төмен, ол мынадай түрлерін қамтиды: - қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем;

-экологиялық алым;

-қайта өңдеу алымы;

- орман ресурстарын пайдаланғаны үшін төлем;
- су объектісін пайдаланғаны үшін төлем;
- жер қойнауын пайдалануға арналған конкурсқа (аукционға) қатысқаны үшін алым;
- жер қойнауын пайдаланғаны үшін биржолғы және тұрақты төлемдер. Мұндай төлемдер көбінесе өтемақы және ынталандырушы болып табылады [4].

Қоршаған ортаға теріс әсер ететін заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер алымдарды өндіріп алуға міндетті. Бұл субъектілер мен жеке кәсіпкерлер өз қызметінде қоршаған ортаға теріс әсер етеді немесе нәтижесінде қалдықтарды (қатты тұрмыстық қалдықтардан басқа) шығарады. Қоршаған ортаға теріс әсер ету құны көптеген шет елдер алатын экологиялық салықтарға өте ұқсас., Қалдықтарды кәдеге жарату шектеулерінің сақталуына немесе сақталмауына байланысты коэффициенттер (0,1,25,100), функцияның орындалуын ынталандыруға көмектеседі. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау шараларын жүзеге

асыратын компаниялар төлемдер мөлшерін оларды жүзеге асыру шығындарының мөлшеріне сәйкес азайта алады. Бірақ кейбір айырмашылықтар бар. Біріншіден, жинақталған төлемдердің мақсаты жоқ және олар мемлекеттік кірістердің жалпы көлемінде шешіледі, бұл экожүйені қалпына келтірудің тиімді механизмін құруға мүмкіндік бермейді. Екіншіден, баж салығы тым төмен, бұл ұлттық экологиялық бағдарламаларды қаржыландыруға жеткілікті қаражат құруға мүмкіндік бермейді және экологиялық таза өндіріске көшуді ынталандырмайды. Экологиялық баждарды тауарларды импорттаушылар мен өндірушілер және олардың қаптамалары төлейді, олар тұтыну мүлкін жоғалтқаннан кейін жойылады. Тауарларды өз бетінше өңдейтін және тауарларды экспортқа жіберетіндер үшін олар экологиялық баж салығын төлеуден босатылуы мүмкін [5].

Қайта өңдеу алымын Көлік құралдарын импорттаушылар, өндірушілер және дайындаушылар, сондай-ақ көлік құралдарын белгілі бір себептермен төлемейтін немесе заңнамада белгіленген тәртіпті бұза отырып төлемеген адамдардан сатып алатындар төлейді. Бұл алымды өндіріп алудың мақсаты қоршаған ортаны Көлік құралдарын пайдалану процесінде туындайтын жағымсыз әсерлерден қорғау болып табылады.

Қазіргі уақытта ресейлік салық жүйесі дамудың тұрақты сипатымен сипатталады, бірақ сонымен бірге салық салуды экологияландыру қазіргі уақытта өзекті мәселелердің біріне айналуда және елдің экологиялық қауіпсіздігі шеңберіндегі экономикалық тетіктің құралы болып табылады, ол өз кезегінде мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Бұған экология саласында қабылданған және Қазақстан Республикасының экологиялық стратегиясы мен саясатының негіздерін қалыптастырған нормативтік-құқықтық құжаттар дәлел бола алады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексіне жаңа экологиялық алымды енгізуді көздейтін Қаржы министрлігі дайындаған заң жобасы қаралуда, оның ішінде кәдеге жарату алымы, ол қолданыстағы экологиялық және қайта өңдеу алымдарын алмастыруы тиіс деп болжануда. Осылайша, ҚР салық жүйесіне экологиялық салықты енгізудің оң тұстары бар, алайда бірқатар кемшіліктерді атап өтуге болады. Біріншіден, барлық салықтарды өндіріп алудың негізгі мақсаты-мемлекет пен муниципалитеттердің қызметін қаржылық қамтамасыз ету. Осыған байланысты экологиялық салықты жинаудан түсетін қаражат мемлекеттің жалпы кірістерінде еритін болады, бұл олардың тиімсіз жұмсалуына әкеледі.

Екіншіден, жаңа салық бизнеске онсыз да жоғары жүктемені арттырады, бұл өнеркәсіптік өндірістің өсу қарқынының төмендеуіне және елдегі экономикалық жағдайдың нашарлауына әкелуі мүмкін. Сондықтан экологиялық салықты енгізу жалпы салық төлеушілерге салық ауыртпалығы өзгермеуі үшін еңбек және капитал салығына салынатын салық ауыртпалығының төмендеуімен қатар қалыптасатын болса орынды болар еді. Үшіншіден, көптеген шағын кәсіпорындар экологиялық таза өндіріс әдістерін дамытуға инвестиция салуға қарағанда салық төлеуді арзандатады. Бұл қоршаған ортаның ластануының артуына ықпал етеді, Қазақстан Республикасының экологиялық дамуы саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаттарына сәйкес келмейді. Қорытындылай келе, Қазақстанда қолданыстағы экологиялық салық салу жүйесі тиімсіз және тұрақты дамудың заманауи шарттарына сәйкес келмейтінін атап өтуге болады. Қазақстанда қалыптасқан экологиялық төлем жүйесінің негізгі проблемаларының бірі -олардың мақсатты пайдалануының болмауы болып табылады.

Біздің ойымызша, тиімді мемлекеттік экологиялық саясатты қамтамасыз ету үшін экологиялық салық салудың негізгі мақсаты қоршаған ортаны қорғауға және қалпына келтіруге бағытталған шараларды қаржыландыру үшін экологиялық қор құру болуы керек. бұл мәселені шешудегі шетелдік тәжірибе Қазақстан Республикасының салық жүйесін реформалауға жақсы негіз бола алады [6].

Салық салу объектісі тікелей ластану көзі немесе онымен байланысты объект болуы қажет жәнесалық ставкалары келтірілген залалдың түріне және мөлшеріне байланысты өзгеруі керек.Тең салық салу принципін сақтау керек. Салық сомасы қоршаған ортаға зиянды

әсер ететін қызметті жүзеге асыратын салық төлеушілердің келтірген залалынан кем болмауы тиіс.Кәсіпорындардың экологиялық жауапкершілігін ынталандыру үшін әр түрлі жеңілдіктер берілуі керек және экологиялық жауапсыздық үшін жауапкершілік шаралары күшейтілуі қажет. Экожүйелерді сақтау және қалпына келтіру шаралары үшін ел бюджетінен алынатын экологиялық салықтардың мөлшері қалыптасады. Осылайша, салық салуды экологияландырудың халықаралық тәжірибесін ресейлік жағдайларға бейімдеу арқылы тұрақты даму міндеттерін шешуге, Қазақстандағы экологиялық жағдайды жақсартуға және елдің әл-ауқат деңгейін арттыруға ықпал ететін табиғатты пайдалануды реттеудің тиімді тетігін құруға болады деген қорытынды жасауға болады.

Қазақстан Республикасы халық өмірінің жоғары стандарттары бар мемлекет болуға ұмтылады. Бұл үшін Қазақстанның Даму Стратегиясында айтылғандай, Қазақстанның барған сайын "таза және жасыл, таза ауасы мен мөлдір суы бар елге" айналуы қажет. Табиғи байлықты үнемдеу және ұтымды пайдалану мәселесі ерекше назар аударуға тұрарлық. Қазақстанда тұтынылатын судың жиырма пайыздан астамы тасымалдау процесінде жоғалады. Сондай-ақ, біз электр энергиясының 30 пайызына дейін тиімсіз пайдалануда, ал оны өндіруге, мысалы, Қытай мен Ресейге қарағанда әлдеқайда көп ресурстар жұмсалады. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың атмосфераға шығарындылары шамамен 3 миллион тоннаны құрайды, су объектілеріне – екі жарым миллион тоннадан астам. Қазіргі таңда еліміздің кәсіпорындарында 10 миллиард тоннаға жуық қалдық жинақталған. Жыл сайын қалдықтар 400 миллион тоннадан асады[7].

Улы қалдықтардың бір пайызынан азы жойылады, салыстыру үшін дамыған елдерде бұл көрсеткіш 30% - дан асады. Қазақстанда 2026 жылға дейін тұрақты дамуға көшудің бірыңғай нысаналы көрсеткіштері қабылданды. 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі қабылданды. 2008 жылдан бастап Үкімет алдына халықаралық тәжірибені ескере отырып, Қазақстанда экологиялық салықтарды енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу міндеті қойылды. Германияның тәжірибесінен енгізгіміз келетін экологиялық салықтар жүктемені келесідей бөледі: қоршаған ортаға зиян келтіретін кәсіпорындарға салынатын салықтар кейін жаңартылатын энергия көздерін дамытуды қолдау үшін қайта бөлінуі керек. Содан кейін "ластаушы төлейді"принципі іске қосылады. Бұл жаңалық жаңа Салық және бюджет кодекстерінде көрініс табуы керек.

Осылайша, экологиялық төлемдерді тек мемлекеттің жалпы кірісін толықтыру көзі ретінде қарастыруға болмайды және мақсатты болуы керек. Осы мақсаттар үшін шоттары түсетін және қоршаған ортаны қорғауға, табиғи ресурстарды қалпына келтіруге және молықтыруға жұмсалатын арнайы қорлар жүйесін енгізу орынды болып көрінеді. Қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы салық салу жүйесін жетілдірудің ұсынылып отырған бағыттары, бір жағынан, экологиялық қауіпсіздік саясатын іске асыру бағытында қоғамдық қатынастарды икемді реттеуге, екінші жағынан, табиғат қорғау мақсаттары үшін қажетті құралдарды қалыптастыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Салықтар мемлекеттің экономикаға, оның ішінде елдегі экологиялық жағдайға әсер ететін экономикалық тұтқасы болып табылады. Қазақстан әлемдегі жетекші елдердің бірі ретінде экологиялық салық салу әдістері мен құралдарының оңтайлы жиынтығын ескере отырып, Ұлттық экологиялық жүйені қалыптастыруға қабілетті, осылайша экологиялық қауіпсіздік пен мемлекеттің стратегиялық дамуын қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Мочалова Л.А. Проблемы и направления экологизации налоговой системы России // Экономика природопользования и социальная экология. – 2018. – № 6 (91). – С. 70-76.
2. А.Б. Айдарова, Г.Е. Мауленкулова, К.К. Мамутова, Кәсіпорын табысына салық салуды тиімді реттеуді ынталандыру әдістерін жетілдіру //«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы, 2020, № 2(86), Б. 154-159.

3. Жамиева А.Е., Насырова Г.А., Мажитов Д.М., Марамыгин М.С. Налоговая система в условияхнестабильнойэкономики//Вестникуниверситета «Туран», 2021, № 4, С. 208-215.
4. Обзорналоговыхсистемгосударств–членов Евразийского экономического союза. Под ред. Мамбеталиева Н.Т. – Москва: Евразийскаяэкономическая комиссия, 2019, 194 с.
5. Арушанова Н.А. Влияниеналоговойполитикинаустойчивоеразвитиеэкономики//ВестникРоссийскогоэкономического университетаимени Г. В. Плеханова, 2023, №3, С. 113-120.
6. Рахимова М. С. Сценарии долгосрочного экономического развития Евразийского экономического союза // Наука и образование сегодня. -2019. - № 3 (38). - С. 30-32.
7. Молдашов Н.О., Сақтап А.А., Айтхожаев У.И.ҚР салық жүйесінің құрылымдық зерттелуі мен проблемалары //Международныйнаучный журнал «Вестникнауки», 2019, №6 (15), Б.135-142.

Аннотация

В настоящее время экологические проблемы приобретают особый характер. В статье исследуется зарубежный опыт экологического налогообложения с целью решения экологических проблем и рассматриваются возможности использования его передового опыта в практике налогообложения Казахстана. Важное место занимает учет особенностей экологического налогообложения в европейскихстранах.

Налоговые системы Великобритании и Германии признаны наиболее эффективными. Также в статье рассматриваются вопросы экологических платежей в Казахстане. К перечисленным видам платежей относятся платежи за негативное воздействие на окружающую среду, экологические платежи и платежи за переработку. Опыт стран Европейского Союза и ОЭСР показывает, что экологические налоги, составляющие значительную часть доходной базы бюджета этих стран, являются налогами на экологически опасную экономическую деятельность. Другими словами, любое явление, которое может вызвать негативные изменения в окружающей среде, может быть формой экологического налога. В Казахстане проведен анализ возможных положительных и отрицательных последствий, связанных с введением экологических налогов. Выработаны предложения по созданию эффективной системы экологического налогообложения в Казахстане.

Для улучшения экологической ситуации определено эффективное использование налоговых инструментов, а также приоритетные направления развития экологического налогообложения в Казахстане.

Abstract

Currently, environmental issues are becoming more and more urgent. The article examines the foreign experience of environmental taxation in order to solve environmental problems and considers the possibility of using its advanced experience in the practice of taxation in Kazakhstan. An important place is taken into account the peculiarities of environmental taxationinEuropeancountries.

The tax systems of Great Britain and Germany are recognized as the most effective. The article also discusses the issues of environmental payments in Kazakhstan. These types of payments include payments for negative impact on the Environment, Environmental payments and recycling payments. The experience of the European Union and OECD countries shows that environmental taxes, which make up a significant part of the revenue base of the budget of these countries, are taxes on environmentally hazardous economic activities. In other words, any phenomenon that can cause negative changes in the environment can be a kind of environmental tax. The analysis of the possible positive and negative consequences associated with the introduction of environmental taxes in Kazakhstan is carried out. Proposals have been developed to create an effective system of environmental taxation in Kazakhstan.

Effective use of tax instruments to improve the environmental situation, as well as priority directions for the development of environmental taxation in Kazakhstan have been identified.

ӘОЖ 379.85

А. Жумабаева*, Д.М. Кабланбек
М.Әуезов атындағы ОҚУ магистранты, Шымкент, Қазақстан
М.Әуезов атындағы ОҚУ аға оқытушы, экономика магистрі, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** aidazhumabay@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІНДЕ ТУРИЗМНІҢ ЖЕКЕ ТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРДЕЛЕНУІ

Аннотация. Бұл мақала әлеуметтік ғылымдарының жүйесінде туризмнің жеке түрлерінің зерделенуіне арналған. Аталған мақалада әлеуметтік ғылымдарының жүйесі, оның ішіндегі кейбір салалары, атап айтқанда, экономика, туризм, география, маркетология, құқықтану және өзге де салаларының зерделеу негіздері, әдістері мен тәсілдері қолданылады. Мақала авторлары жалпы туризмнің, оның ішінде мәдени туризм, экологиялық туризм, медициналық туризм және емдеу-сауықтыру туризмі жайлы зерделеу жүргізе келе, бастапқы, өтпелі және қорытынды тұжырымдар жасайды. Бұл ретте бірқатар отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектерін арнайы талдау арқылы экологиялық туризмнің объектілері болып табылатын Ақсу-Жабағылы, Сайрам-Өгем, Алматы және Көлсай мемлекеттік ұлттық табиғи қорықтар мен парктердегі жағдайының жекелеген мәселелері анықталады. Қазақстандағы сол медициналық туризм мен емдеу-сауықтыру туризмінің өзекті мәселелері, экономикалық даму әлеуеті және мүмкіндіктері айқындалады. Осы орайда, медициналық туризмнің жалпы, негізгі және арнайы мәселелері жіктеліп көрсетіледі. Әрі авторлар емдеу-сауықтыру туризмнің ахуалы зерделенеді. Мақаланың қорытынды бөлігінде біздің елдегі туризмнің жеке түрлерінің даму үдерістеріне қатысты авторлық бағалаумен сипатталған қорытынды тұжырым жасалады.

Кілттік сөздер: Туризм, әлеуметтік ғылымдар, мәдени туризм, экологиялық туризм, медициналық туризм, емдеу-сауықтыру туризмі, мемлекеттік ұлттық табиғи қорықтар, парктер.

Кіріспе

Мақалада әлеуметтік ғылымдары жүйесінде туризмнің жеке түрлерінің зерделенуін қарастырамыз.

Зерделеуге кіріспес бұрын, «әлеуметтік ғылымдар» делінген ұғымдық тіркестің анықтамасын айқындап алайық.

«Әлеуметтік ғылымдар (яғни қоғамдық ғылымдар) — бұл адамның әлеуметтік қызмет аспектісінде болу аспектілерін зерттейтін академиялық пәндер тобы» [1].

«Негізгі әлеуметтік ғылымдар: құқықтану; экономика; психология; филология; лингвистика; риторика; әлеуметтану; тарих; саясаттану; педагогика; мәдениеттану; география; антропология» [18].

ҚР-ның Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысында [2] мынадай тағы қажетті әрі ресми мәлімет бар.

«Дүниежүзілік экономикалық форумның (бұдан әрі – ДЭФ) саяхат пен туризмді дамытудың жаһандық индексі – 2021-де (саяхат пен туризмді дамыту индексі бойынша әлем елдерінің жиынтық рейтингі екі жылда бір рет ұсынылады) Қазақстан 2019 жылдың (80-ші орын) алдыңғы индексімен салыстырғанда 14 позицияға көтеріліп, 117 елдің ішінде 66-шы орынды алады» [2].

Сонымен бірге, аталмыш құжатта [2] туризмнің дамуын айқындайтын жекелеген

қосалқы индекстері бойынша жалпы рейтингте елдің жоғары әлеуеті байқалатындығы жазылған. Мысалы, бағаның бәсекеге қабілеттілігі бойынша біздің ел 1-ші орында тұр [2].

Қазақстанда туризмді дамуының жоғары әлеуеті мына көрсеткіштерде көрсетілген:

1) Туризм саласындағы еңбек нарығының субиндексі – 59 орын;

2) мәдени ресурстар – 63 орын;

3) мәдени мұра объектілерінің саны бойынша – 42 орын;

4) халықаралық келу маусымдылығы – 26 орын;

5) шетелдік туристердің болу ұзақтығы – 52 орын;

6) мәдени көрікті жерлерге қызығушылық – 37 орын [2].

Бұдан басқа аталған құжатта өзге көрсеткіштер бойынша әжептәуір ілгерлеушілік бар екендігі, сондай-ақ, бірқатар көрсеткіштер (бизнес орта, денсаулық және гигиена және қауіпсіздік мәселелері) бойынша рейтингтің төмендегені жайлы баяндалған [2].

Теориялық талдау

Ендеше зерделеуімізді әлеуметтік ғылымдарының жүйесінде туризмнің жеке түрлері бойынша жасауға талпыныс жасаймыз.

Бұл ретте туризмнің әлі жөнді дамымаған әрі шешілмеген мәселелері туралы жеке зерттеу жүргізуді жөн көреміз.

Себебі туризм саласының пәндік, пәнаралық және кешенді сипатағы мәселелері бар деп есептейміз.

Жоғарыда аталған құжатқа сүйенсек, елде туризм инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы, әлсіз логистика, тіпті тиісті орналастыру орындарының жеткіліксіздігі туралы айтылған [2].

Бұл күрделі мәселелер біздің жеке пайымыз бойынша жалпы күрделі мәселелер болып табылады.

Біріншіден, елдегі туризмнің инфрақұрылымы елдің жалпы инфрақұрылымымен тікелей байланысты болып келеді. Сол себептен ол жалпы мәселеге жатады. Яғни туризм инфрақұрылымы өз алдына жақсы болып тұрып, елдегі жалпы инфрақұрылым нашар болса, онда оның жақсы болуы туристер үшін, әсіресе шетел азаматтары үшін еш приоритеті болмайды.

Екіншіден, әлсіз логистика дегеннен біздің елдегі барлық логистика түрлерінің жағдайы түсініледі. Бұл ретте көліктік логистика (әуе, теміржол, әсіресе автомобиль жолдары әлі жақсы емес) мәселелері бар.

Үшіншіден, елде орналастыру орындары жеткіліксіздігі, яғни шектеулі болуы бар. Елдегі қонақүйлердің біркелкі дамымауы, сонымен қатар елдегі санаторий-курорттық объектілерінің жарақтандыру және сервисінің 40 астам пайызы қанағаттанарлықсыз жағдайда тұр [2].

Демек, Қазақстан Республикасындағы туризмнің дамуына кедергілерді келтіретін, әрі қарай дамуын тежейтін мәселелер жалпы сипаттағы мәселелер болып келеді.

Өйткені, аталмыш мәселелерді шешу ҚР-ның Үкіметі және өңірлердегі жергілікті билік органдарының құзыретіне жатады.

Сол себепті туризм саласындағы негізгі және арнайы мәселелерін толыққанды шешілуіне осындай жалпы мәселелер кедергі болады.

Сондықтан ҚР Үкіметі мен тиісті жергілікті мемлекеттік органдары, оның ішінде ҚР-ның Туризм және спорт министрлігі жалпы мәселелерді шешуге ықпал жасауы тиіс.

Нәтижелер және оларды талқылау

Ендігі ретте Қазақстан Республикасындағы туризм саласының негізгі мәселелерін зерделейік.

Арнайы талданып жатқан құжатта [2] біздің елдегі туризмнің негізгі мәселелері ретінде «ассортименттің жетіспеушілігі мен туристік өнімдерінің сапасына тікелей түрдегі қатысты мәселелер, туристердің сервистік қызметке қанағаттанбауы, сондай-ақ туризмнің арнайы мәселесі ретінде тиісті туристік қызметтердің цифрландырудың жеткіліксіз деңгейі» [16] көрсетілген.

Осы ретте отандық зерттеушілердің кезінде жазған ғылыми мақаласына жүгінейік.

Сол мақала авторлары «еліміздегі туризмнің дамуына тікелей кедергі келтіретін фактор ретінде турөнімін жылжыту, туристік имиджін көтерудің маркетингтік стратегиясының жоқ екенін» [3, 282 б.] алға тарта жазған. Бұл авторлардың пікірімен ішанара келісуге болады, алайда толықтай емес.

Себебі елдің туристік имиджін көтеру үшін жоғарыда талқылаған тұжырымдамада стратегиялық мақсаттар қойылған. Бұл бағытта біршама іс-шаралар жасалды.

Ал енді турөнімін жылжыту бойынша сол маркетингтік жарнама жасау жағын әлі жандандыру қажеттілігі бар.

Демек, бұл ретте елге келу мен шығу балансын дұрыстау қажет.

Тағы бір топ отандық зерттеушілердің жеке ғылыми мақаласына да зер салайық. Мақала авторлары қазақстандық турөнімдер жайлы мынадай жеке мәліметті жазған.

«Кезінде ҚР туризм және спорт агенттігінің жүргізген талдауынша әрі Дүниежүзілік Сауда Ұйымы (әрі қарай – ДСҰ) ұсынысымен қазақстандық турөнімнің екі базалық құрамдас бөлігі белгіленген.

А) Жібек жолын бойындағы мәдени туризм (тәу ету және дәстүрлі);

Ә) Аталған сол туризммен байланысты эко-шытырман оқиғалы туризм (сафари, рафтинг, орнитологиялық (яғни құсбегілік), треккинг, альпинизм, аң және балық аулау) [4, С.183].

Авторлар сонымен бірге қазақстандық турөнімдердің маусымдылығын атап өткен. Сол себепті олардың жеке пікірінше «маусым емес кезінде қысқа мерзімге (2-3 күн) таза экологиялық аумақтарда тиісті шағын орналастыру орындарын (25-100 адамдық) жасау керек» [4, С.184].

Мақаланың қорытынды бөлігінде авторлар мынадай ұсыныс жасаған болатын. «Қазіргі Қазақстанды Еуразияның қоғамдық және мәдени оқиғалар орталығына айналдыру үшін конгрестік туризмді қалыптастыру қажет» [4, С.184].

Авторлардың ұсыныстары мен пікірлерін құптауға болады.

Біріншіден, тиісті туризм түрлерін дамыту үшін отандық және шетелдік туристік операторларынан бөлек, туризм түрлерінің саласында қызмет ететін жеке субъектілерді, яғни турфирмаларды ынтыландыруды қолға алуы тиіс.

Екіншіден, экономикалық диверсификация әдісіне сәйкес отандық турөнімдерінің (мәдени туризм және эко-шытырман оқиғалы туризм) инфрақұрылым жүйесін жақсарту іс-шараларын жүзеге асыру қажет.

Үшіншіден, елімізде халықаралық және ұлттық туризм іс-шараларын жүйелі түрде өткізу керек.

Демек, қазақстандық турөнімдердің ішінде, жоғарыда аталған сол туризм түрлері болып келеді.

Көршілес ресейлік географ зерттеуші ғалым В.Ш. Хетагурова өзінің ғылыми мақаласында мынадай тұжырымдар жасаған.

Бұл автор Қазақстанның Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи мавзолейі және Тамғалы ландшафтындағы археологиялық петрогрифлердің болуы осы елге мәдени және экотуризмнің дамуына тікелей түрде ықпал ететін туристік объектілер [5, С.24] екенін айта келе, Қазақстанның аумағы әлемде 9-шы орын, ал енді ТМД елдері ішінде 2-ші орын алса да, туристік бағыт ретінде әлемдік деңгей бойынша әлі танымал емес. Бұл ретте Қытай мен Еуропаны қосып тұрған бұл аймақ Ұлы Жібек жолының бір бөлігі ретінде кезінде неше

айтулы тарихи оқиғаларды болғандығын [5, С.27] жазған. Осы орайда, ресейлік зерттеуші мақаласының жалғасында «алдынғы айтылған конгрестік туризмді дамыту және туристік инфрақұрылым, әсіресе жолдарды жөндеу жайлы, тіпті гастрономиялық туризм, яғни Орта Азияның ерекшелігі ретінде ұлттық тағамдары және оның базарлары жайлы» [5, С.27] айтып өткен. Бұл ретте автор кулинарлық турларды ұйымдастыру кезінде гид ретінде этнограф, тарихшы, географ мамандарды шақыру қажеттігін ұсыныс еткен [5, С.28].

Аталмыш автордың пікірлері мен тұжырымымен, сондай-ақ қисынды ұсыныстарымен толық келісуге болады.

Біріншіден, Түркістандағы мавзолей мен Тамғалы және өзге мәдени-тарихи ескерткіштер, еліміздегі отандық, өңірлік (Орта Азия), халықаралық мәдени туризм, оның ішінде діни туризм саласын дамытуға да тікелей түрде мұрындық болатын туристік объектілер болып табылады.

Екіншіден, Ұлы Жібек жолы – кезінде әлемдік деңгейде болған тарихи-географиялық маршрут болды. Өйткені, Еуразияның ұзақ жерлерімен өзара байланысы болған. Бүгін біздің елді кесіп өткен Батыс Қытай-Батыс Еуропа транспорттық магистраль (автомагистраль) Ұлы Жібек жолының бір бағыты ғана болып тұр. Енді автокөліктері арқылы жүк тасымалдаудан бөлек темір жол жүк тасымалдау, тіпті жаңа теміржол бағыттары салынатын болса, елдегі жалпы туризм, оның ішінде жекелеген туризм салалары қарқынды дамиды деп есептеуге болады.

Үшіншіден, Орта Азияның елдерінде, оның ішінде Қазақстанда мәдени туризмді дамытуға болады. Себебі, бұл елдердегі тұрып жатқан халықтардың мәдени құндылықтарының басым көпшілігі тіпті бір-біріне өте жақын болып келеді. Яғни түркі-парсы халықтары ретінде мәдени, тарихи, әдеби, діни, саяси-құқықтық, өзара мемлекеттік және тағы басқа жеке қатынастарының да ортақ белгілері бар.

Демек, Орта Азия елдеріндегі мәдени туризмнің тарихи негіздерінен бөлек, саяси-құқықтық, мәдени, ұлтаралық, геосаяси, экономикалық және өзге негіздері мен тетіктері бар. Сол себептен аталған аймақтағы туризмнің, оның ішінде халықаралық әрі ұлттық туризмді дамыту мақсаттары ұштасқан халықаралық шартты қабылдау қажет.

Бұл халықаралық шарт Орта Азиядағы туризмнің дамуына тікелей әсер етеді деп үміттенеміз.

Академия гугл порталында экологиялық туризмді зерттеу жұмыстары кездеседі. Дегенмен, оның ішінде сілтемесі жоғары ғылыми еңбектерді және ғылыми мақалаларды зерделеуге тырысамыз.

Сонау 2012 жылы шыққан мақаланың авторы Д.Е. Байканова мынадай сарапшылық бағалауын жасаған болатын.

«Қазақстандағы туристік салада перспективалы туристік бағыт ретінде, яғни экологиялық туризм екенін айта келе, оның сол рекреациондық-туристік инфрақұрылымы әлі қалыптасу үстінде» [6].

Бұл автордың пікірін құптауға болады, себебі экологиялық туризмнің негізгі түрлері біртіндеп дамып келеді.

Аталған мақала авторы «Қазақстандағы экологиялық туризмнің негізгі түрлері ретінде былайша жіктеген.

1. Жаяу серуендеу туризмі.
2. Велосипедпен серуендеу.
3. Спелеотуризм (спорттық немесе танымдық мақсаттарда үңгірлерге бару).
4. Ат туризмі.
5. Спорттық аң аулау [6].

Автордың жіктемесімен келісуге болады, өйткені, аталған экологиялық туризмнің негізгі түрлері әртүрлі деңгейлерде болса да жақсы дамуда.

Осы ретте Түркістан облысы, Бәйдібек ауданы аумағында орналасқан «Ақмешіт» үңгірін ерекше атауға болады.

Бұл үңгір сол КСРО кезінде көлемі бойынша екінші орында тұрған объект болған.

Бұл үңгір жай үңгір емес, «Ақмешіт әулие» деген атпен ел арасында белгілі.

Сол себепті бұл туристік объектінің бірнеше ерекшеліктері бар.

Біріншіден, діни-рухани туризмнің объектісі ретінде оған келушілердің саны артып келеді.

Сондықтан объектінің инфрақұрылымын одан әрі қарай жақсартатын болса, онда өңірлік экотуризм мен мәдени туризм бірге дамиды.

Екіншіден, «Ақмешіт» туристік объектісі сол өңірлік спелеотуризмнің рухани танымдық бағыты дамиды деп білеміз.

Аталған сол объектіге кейінгі кезде ішкі келушілер емес, тіпті сыртқы келушілердің, оның ішінде шетелдің азаматтарының саны біртіндеп артып келеді.

Үшіншіден, ол объектінің биоэнегриялық жағын жеке зерттейтін болса, онда оның тек ішкімемлекеттік туристік объектісі ретінде ғана, сондай-ақ ол объектінің халықаралық деңгейі біртіндеп қалыптасар еді.

Демек, осы «Ақмешіт үңгірі» туристік объекті ретінде оның бірнеше бағытта дамытуға болады.

Бұл мәдени, экологиялық, биологиялық туризмнің объектісі, сонымен қатар, экологиялық туризмнің жоғарыда жіктелген сол бес түрінің, төртеуін (жаяу, велосипед, атпен серуендеу, спелеотуризм) дамыту әлеуеті бар.

Отандық сарапшылар Қазақстандағы экологиялық туризмнің ерекше объектілері ретінде мемлекеттік ұлттық табиғи парктерді атаған [7, С.113].

Бұл ретте сол авторлар «Бүгінде республиканың аумағында жалпы 118 ерекше қорғаудағы табиғи аумақтардың, оның ішінде 12 мемлекеттік ұлттық парктердің бар екенін» жазған [7, С.113].

Авторлар мақалада мынадай қажетті тұжырымды пікірлерін жасаған.

«Қазақстандағы экотуризмнің ақпараттық ресурстық орталығы бар. Ол жерде біздің елде жасалған барлық экосайттардың орналасу жерлері нақты көрсетілген. Дегенмен олардың негізгі мәселесі ретінде мықты маркетингтік стратегияның болмауы» [7, С.115-116].

Аталмыш авторлардың тұжырымды пікірін құптаймыз.

Біріншіден, аталған экосайттарда жалпы стратегиялық мақсаттары бар болғанымен маркетингтік стратегия жоспарлары көрініс таппаған.

Екіншіден, стратегиялық мақсаттарға жету міндеттері белгіленбеген.

Үшіншіден, стратегия мақсатты анықтайды, ал енді тактика мақсатқа жету міндеттерін айқындайды.

Өнертану ғылымдарының магистрі И.И. Остапенконың «Қазақстандағы экологиялық туризмнің түрлері» атты ғылыми мақаласында мына жіктемелер мен тұжырымдар жасалған.

«Қазақстандағы туризм түрлері» атты жіктеме кестесіндегі «Оңтүстік Қазақстан» атты бағана ішінде мынадай туризм түрлері белгіленген:

«1.Тау туризмі;

2. Су туризмі;

3. Эксурсиялық туризм;

4. Танымдық сипаттағы туризм;

5. Тарихи таным сипатындағы туризм» [8, С.4].

Бұл ретте аталған автордың «Өгем» аумағы жайлы сипаттамасын қысқа баяндауға болады.

«1. Өгем аймағы бұл Батыс Тянь-Шань сілемдері болып табылатын таулы аймақ.

2. Мұнда бірегей табиғи кешендер Ұлы Жібек жолының ортағасырлық мәдениетінің тарихи ескерткіштерімен үйлеседі.

3. Аталған өңірде Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген жануарлар мекендейді. Мысалы, Мензбир суыры, бүркіт, Тянь-Шань қоңыр аюы.

4. Өгемде өсімдіктердің 1250-ден астам түрі өседі, ал енді оның 47-сі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген» [8, С.5].

Әрі қарай мақала авторы «Түркістан облысы, Төлеби ауданы, Қасқасу елді мекені төңірегінде ежелгі сақ қорғандарына және қасиетті жерлерге бару мүмкіндігі бар екенін, қолөнер орталықтарынан тиісті сувенирлерді алуға, сондай-ақ Түркістандағы атақты Қожа Ахмет Ясауи мавзолейіне жеке зиярат жасауға болатындығын», сонымен қатар ол автор «аталған Өгем аумағында атпен және жаяу серуендеудің мүмкіндіктері бар екенін» [8, С.5] тілге тиек етіп жазған. Сондай-ақ Өгем экосайтында көрсетілетін туристік қызметтің және олардың бағалары жайлы мәлімет берілген [8, С.6].

Ғылыми мақаласы арнайы талқыланып жатқан осы автор келесі кезекте «Жабағылы» жайлы былайша сипаттап жазған болатын.

«Жабағылы – Орта Азиядағы және Қазақстандағы ең алғашқы қорық. Қорық флорасының 1279 түрі бар, оның 57-сі біздің еліміздің қызыл кітабына енгендігін, әсіресе голландия қызғалдағы (Грейг қызғалдағы) өсетіндігін, әрі онда жануарлар, оның ішінде сүткөректілердің 51 түрі өмір сүретіндігін» [8, С.6] жаза келе, сол жерде «тауда атпен серуендеу, Ақсу шатқалында жаяу серуендеу, ежелгі құрылымдағыдай сталактит үңгірлеріне барып көруге, тіпті Түркістандағы мәдени-тарихи ескерткіштерге баруға болатындығын жайлы» [8, С.6] атап өткен. Осы орайда, мақала авторы «Жабағылы экосайтындағы көрсетілетін қызметтері және олардың бағалары, аталған жерге қалай жетуге болатындығын, қандай орналасу орындары бар екенін, қай маусымда, қандай айларда келуге болатындығын, тіпті ол жерге қандай маршруттармен жетуге болатындығын, сондай-ақ қандай туризм түрлерінің жолға қойылғандығын тәптіштеп» жазған [8, С.6-7]. Автор мақала соңында «Қазіргі экотуризм әлі де қиын толық дамыған. Көп жағдайда экологиялық туризмнің жекелеген қағидаттарының сәтті іске асырылғандығын көруге болады, алайда қазіргі кезде экотуризм тұжырымдамасына толық сәйкес келетін тәсілдер онша көп емес» [8, С.8] деп түйіндеген.

Сонымен автордың ой-пікірлерімен, жіктемесі, сипаттамасын және қорытынды пікірімен жалпы негізде келісуге болады.

Біріншіден, автор өз жіктемесін 5 аймақпен байланысты жасағанымен, оның ішінде ол еліміздің оңтүстік облыстарының аумағында орналасқан 4 туристік аймақты (яғни Талғар, Өгем, Жабағылы және Саты) таңдап сипаттап жазған.

Екіншіден, И.И. Остапенко Қазақстанда экологиялық туризмнің даму мүмкіндіктерінің үлкен екенін, біздің еліміздегі экотуризмнің экономикалық әлеуеті іс жүзінде шектелмегенін, бірақ оны қалыптастыру мен дамуы үшін елеулі қаржылық салымдар мен шығындардың өте қажет екенін атап өткен болатын.

Үшіншіден, жас ғалым жалпы алғанда туризм еліміздің экономикасына үш жақты жағымды әсерінің (яғни шетел валюталарының легін қамтамасыз етеді, сол төлем балансы және жиынтық экспорты бойынша экономикалық көрсеткіштерге жағымды әсері болады, сондай-ақ біздің жергілікті халықты жұмыспен қамтуды арттыруға көмектеседі) бар екенін алға тартып айтып өткен еді.

Дегенмен, осы аталған автордың зерделеу жұмысында мынадай кемшін тұстары болған.

Біріншіден, бұл мақалада сипаттап жазу стилі басымырақ болған.

Екіншіден, ол автор төрт туристік аймаққа өзара салыстырмалы талдау жүргізбегендігі көрініп тұр.

Үшіншіден, өңірлік туризмнің нақты экономикалық әлеуетін анықтап айқындау үшін, оның ішінде жеке туристік объектілерге тиісті СВОТ-анализ жасалмаған.

Ендеше осы олқы тұстарды саралауға тырысып көрелік.

Ақсу-Жабағылы, Алматы мемлекеттік табиғи қорықтарының, Сайрам-Өгем, Саты немесе «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи парктерінің бірінші мықты тұстары – олар мемлекет қамқорлығында, яғни мемлекеттік қорғауында тұр.

Олардың екінші мықты жағы – БҰҰ ЮНЕСКО-ның Қазақстандағы бүкіләлемдік мұра

нысандарының тізіміне енгізілген.

Жоғарыда аталған объектілердің келесі үшінші мықты тұсы – ҚР-ның «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар» туралы заңы (07.07.2006 ж. № 175) бойынша заңнамалық қорғауға алынған.

Аталмыш табиғи аумақтарды қорғауға алған және оларға қызмет ететін мемлекеттік органдардың, оның ішінде Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығының бастапқы әлсіз тұстарына, яғни оның жеке өзекті мәселелеріне мыналар жатады.

1. Экологиялық қауіпсіздігін сақтау мәселелері.

2. Кейбір жобалардың толық орындалмауы [9, P.33].

Біздің жеке бақылауымыз бойынша аталған сол объектілердің ортақ бір кемшілігі ретінде ақпараттық-жарнамалық жұмыстары әлі жоғары деңгейде жүргілмеуін айтуға болады. Ол мәселенің жоғары деңгейде орындалмауының негізгі себебі – көбінде тек жекелеген туристік мекемелер ғана жарнамалар жасап жатады, ал енді бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелер ол іс-шараларды толықтай іске асырмайды. Мысалы, Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің ресми сайтына (https://sugnpp.kz/index.php/kz/) жеке сараптамалық шолу жасаудан анықтағанымыздай, онда «2010 жылдың 1-ші жартыжылдығында ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экологиялық-ағарту, туристік және рекреациялық іс-шараларды орындау» [10] атты ресми материал өте ескі болып келеді. Яғни іс-шаралар туралы ақпарат 2010 жылдан кейін қамтылмаған.

Демек, мұндай олқы тұстар өз кезегінде сол туризм саласын саралауды көздеген тәуелсіз сарапшыларға елеулі ыңғайсыздықты көрсетеді. Бір жағын алып қарасақ, ол мекеменің имиджіне де нұқсан келтіруі мүмкін. Осы орайда айта кетер жайт, жоғарыда аталған мемлекеттік мекемелердің тағы да бір елеулі кемшілігі әлеуметтік желілердегі парақшаларына да шолу жасағаннан белгілі болғандай, оларда көптен бері жазба жүргізілмеген.

Сонымен, осы тұста, өтпелі тұжырым жасайық.

Сарапшылардың басым көпшілігі болжағандай, Қазақстан елінде экологиялық туризмнің болашағы бар. Оның дәлелі ретінде 10 мемлекеттік ұлттық қорықтар, 14 мемлекеттік ұлттық табиғи парктер және бірнеше жақсы табиғи орындарды айтуға болады. Десек те бұл мекемелердің өзара арасында ынтымақтастық формалды деңгейде болып тұр. Сол себепті олардың өзара іс-әрекеттер жүйесі толықтай қалыптаспаған.

Демек, осындай шараларды ұйымдастыру мен үйлестіру мәселелері уәкілетті мемлекеттік орган мен ол мемлекеттік мекемелердің өз ынтыларына байланысты екені көрініп тұр.

Қазақстан Республикасында тағы бір-біріне жақын байланысты туризм түрлерін дамыту мәселелері бар. Оларды медициналық туризм және емдеу-сауықтыру деп атайды.

Қазақстанда медициналық туризмді дамытуды көздеген және оны жеке дәріптеп жұмыс жасап жатқан орталықтың мамандары өз мақалаларында мынадай зерделеу пікірлері мен тұжырымдарын жасаған болатын.

«Қазақстанға шетелден емделуге келген туристердің саны 2016 жылдан 2020 жылға дейін бар болғаны 1500-1800 пациент болған. Ал енді бірнеше деректерге нақтырақ сүйенсек, жыл сайын шетелге емделу үшін шамамен алғанда 50000 қазақстандық азамат кетіп жатады. Бұл факторлар өз кезегінде отандық медициналық туризмнің дамуын әжептәуір тежейді» [11, С.63].

Аталған мәселелердің негізгі себептері жайлы кейбір отандық сарапшы мамандар былайша сипаттап жазған. «1. Бірыңғай үйлестіруші медициналық туризмді дамыту орталықтың болмауы. 2. Ішкі және шетелдік медициналық туристердің статистикасы туралы сенімді әрі толық ақпараттардың болмауы. 3. Медициналық визаның болмауы. 4. Медициналық мекемелер туристерге сапалық қызмет көрсетуге нақты дайындықтың болмауы. 5. Жөнді деңгейде дамымаған инфрақұрылым және материалдық-техникалық

базаның толықтай жабдықталмауы. 6. Медициналық мекемелер мен сол медициналық туризмге қызметті көздеген жеке туристік мекемелердің арасында өзара әрекеттесудің жеткіліксіздігі. 7. Бірыңғай даму стратегиясының болмауы. 8. Медициналық туризм бойынша бірыңғай ұлттық брендтің болмауы [11, С.63]. 9. Қоғамда отандық медицина туралы жағымсыз имидждың орнығуы» [12, С.50].

Аталған сарапшы мамандардың пікірлері мен тұжырымдарын құптауға болады.

Біріншіден, елімізде отандық медициналық туризмді дамыту бойынша мәселелер жалпы (ұйымдастыру, үйлестіру, стратегия, статистика, ұлттық бренд және т.б.) мәселелері бар.

Екіншіден, негізгі (медициналық виза, сапалы қызмет, инфрақұрылым, материалдық-техникалық база, бірыңғай үйлестіруші ұлттық орталық және т.б.) мәселелер қордаланып қалған.

Үшіншіден, арнайы мәселелер (медициналық мекемелер мен туристік мекемелердің өзара әрекеттесуі, отандық медицина имиджі және т.б.) жөнді шешілмей келеді.

Демек, сол отандық медициналық туризмді дамыту бойынша жалпы, негізгі және арнайы мәселелерін нақты анықтап (талдау), олардың өзара байланысы жайлы айқындап (синтез), содан кейін оны жеке, салалық әрі кешенді сипатта бағалау қажет. Осы орайда, айтар жеке ұсыныс, еліміздегі медициналық мекемелердің өздерінің стратегиясын өзгерту керек. Яғни өз өзін түсінген кез келген адам үшін денсаулық өте маңызды құндылық болып келеді. Денсаулық – адами капиталдың ең басты құрамдас бөлігі. Сондықтан емдеу ісінен гөрі өте маңызды нәрсе бар. Ол оқу-сауықтыру жолы. Қазақша нақты айтқанда, «ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» демекші, оқу-сауықтыру курсын өткізу қажет. Өйткені, американдық макроэкономистер Т.Шульц пен Г. Беккер дәлелдегендей, экономиканы дамыту факторлары (халықтың саны, табиғи әрі материалдық ресурстар және адами капитал, оның ішінде, денсаулық, білім, мәдениет және т.б.) қолға алынуы тиіс.

Ендеше медициналық мекемелер және санаторийлер, курорт мекемелер арасында өзара жүйелі байланыс онша емес деп бағалаймыз.

Отандық зерттеуші ғалым Е.А. Абенова өзінің мақаласында еліміздегі емдеу-сауықтыру туризмі жайлы мынадай тұжырымдарды жасаған. Ол автор «Еліміздегі Алакөл, Балқаш және өзге көлдерде емдеу-сауықтыру орындары, оның ішінде Барлық-Арасан және өзге санаторийлер жайлы» [13, С.7-9] жаза келе, «Осылайша, емдік-сауықтыру туризмі туризмнің перспективалы және әсіресе, орта және үлкен жастағы адамдар үшін сұранысқа ие» [13, С.10] деп түйіндеген.

Автор тұжырымдарымен келісеміз.

Біріншіден, елімізде медициналық туризммен бірге емдеу-сауықтыру туризмнің барлық әлеуетті мүмкіндіктері бар.

Екіншіден, тіпті бұл ретте бірінші кезекте емдеу-сауықтыру туризмнің даму мүмкіндігі баршылық деуге болады.

Үшіншіден, еліміздегі емдік-сауықтыру негіздері мен жолдары барша көлдерге, санаторийлер мен курорттарға бару біртіндеп қалыптасып келеді. Тіпті тек орта және үлкен жастағы кісілер ғана емес, ол орындар жастар мен жас балалар үшін де тиімді деп айтуға болады.

Демек, осы бағыттағы туризм салалары дамытылуы тиіс.

Қорытынды

Сонымен, мынадай қорытынды тұжырымды жасаймыз.

Әлеуметтік ғылымдары жүйесінде туризмнің жеке түрлерін зерделеу барысынан анықталғандай, елімізде жалпы туризмді, оның ішінде, мәдени, эко-шытырман оқиғалы туризмді, әсіресе экологиялық, медициналық, емдеу-сауықтыру туризмін дамыту перспективасы бар екені анықталды. Бұл ретте агротуризмнің де даму мүмкіндігі бар. Осы

орайда сол туризм түрлерінің де экономикалық әлеуетін бағаласақ, әзірге орта деңгейге жақын тұр.

Демек, аталған туризм салаларындағы даму деңгейін өңірлік туризмнің әлеуетін төменгі деңгейден орта деңгейге толықтай жеткізілуі тиіс. Сонда өз кезегінде жоғары деңгейге жету мүмкіндігі ашылады.

Ал енді әлеуметтік ғылымдарының жүйесінде туризмнің жеке түрлерін зерделеу жағдайына келер болсақ, еліміздегі отандық сарапшылардың өзіндік ғылыми еңбектері аздау болып тұр. Сонымен қатар, мемлекеттік тілде жеке жазылған ғылыми еңбектері болғанымен, оларға сілтеме жасау мәдениеті әлі толықтай қалыптаспаған. Халықаралық деңгейдегі журналдарда мақалаларды шығару саны өте аз. Ең негізгі мәселе, әлеуметтік ғылымдарының жүйесінде туризмнің жеке түрлерін зерделеудің пәндік сипаты болғанымен, ғалымдар арасындағы пәнаралық жұмыстар әзірше жоқ деуге тура келеді. Бұл ретте әлі кешенді зерделеудің жолы ашылмаған. Сондықтан аталған мәселелер ҚР-ның Ғылым және жоғары білім министрлігі мен жоғары оқу орындарының өзара арасында меморандумдар арқылы шешілуі тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Социальные науки.Доступно на: https://science.fandom.com/ru/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8.
2. «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 28.03.2023 ж. № 262 қаулысы. Мына сілтемеде: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262.
3. Биготанов Қ.С., Тулешова Г.Б., Габдуллина Р.Ж. Қазақстандағы туризм саласының дамуының кейбір өзекті мәселелері // ҚазҰТУ хабаршысы, 2011. Мына сілтемеде: https://articlekz.com/kk/article/22116?ysclid=lwke3mvlxa148605059.
4. L.S, Zamanbekova, A.B. Aktureeva, E.A. Nurpeisova. «Основные проблемы неразвитости туризма в Кзахстане. Қазақстанда туризмнің жетілмеуінің негізгі мәселелері». Вестник КазНУ. Серия Экономическая. 117.5 (2016): -180-185.
5. Хетагурова В.Ш. Открываем Центральную Азию: перспективы развития туризма по тропам Великого Шёлкового пути //Сервис в России и за рубежом. – Т.11. – №. 6 (76). – С.15-31.
6. Байканова Д. Е. Развитие экологического туризма в Республике Казахстан. – 2012.
7. Абдразакова Л.С., Ким П.Г., Тулегенов А.М. Проблемы и перспективы развития экологического туризма на территории Республики Казахстан // Кронос. – 2022. – Т.7. – №. 4 (66). – С.111-117.
8. Остапенко И.И. Виды экологического туризма в Казахстане//Polish Journal of Science. – № 9, 2018. – С.4-8.
9. Akbar I, Yang Z, Mazbayev O, Kenesbekkyzy B. Tourizm and Ecologikal protection status of the Aksu-Zhabagly world heritage site of Kazakhstan// Хабаршы. География сериясы. №3 (58) 2020. P.24-33//https://bulletin-orientalism.kaznu.kz.
10. Выполнение эколого-просветительных, туристских и рекреационных мероприятий на особо охраняемых природных территориях за 1-ое полугодие 2010 года. Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи қорықтың ресми сайтынан алынды//https://sugnpp.kz/index.php/kz/at-aryl-an-zh-mystardy-esebi/sharalar.
11. Сейсенбек Г.Н., Агибаева Д.С., Аманбеков А.С. Перспективы развития медицинского туризма в республике Казахстан //Journal of Health Development. – 2020. – №.2 (37). – С.60-66.
12. Байменова А.С., Жакенова С.Р., Куанышбаева Б. Анализ конкуретных преимуществ столичного рынка медицинских услуг Казахстана в привлечении зарубежных пациентов //Кубанский научный медицинский вестник. – 2020. – Т.27. – №. 3. – С.45-55.

13. Абенова Е.А. Перспектив развития лечебно-оздоровительного туризма в Казахстане //Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2015. – №. 1 (10). – С.7-10.

Аннотация

Данная статья посвящена изучению отдельных видов туризма в системе социальных наук. В данной статье используются основы, методы и приемы изучения системы социальных наук, в том числе некоторых ее отраслей, а именно экономики, туризма, географии, маркетологии, юриспруденции и других. Авторы статьи, проводя изучение общего туризма, в том числе культурного, экологического туризма, медицинского туризма и лечебно-оздоровительного туризма, делают первоначальные, переходные и заключительные выводы. При этом специальным анализом научных трудов ряда отечественных и зарубежных исследователей выявляются отдельные вопросы состояния Аксу-Жабагылы, Сайрам-Угама, Алматы и Кольсая как в государственных национальных природных заповедниках и парках, являющихся объектами экологического туризма. Определены актуальные проблемы, потенциал и возможности экономического развития медицинского туризма и лечебно-оздоровительного туризма в Казахстане. В этой связи будут классифицированы общие, основные и специальные вопросы медицинского туризма. Далее авторы изучают состояние лечебно-оздоровительного туризма. В заключительной части статьи делается заключительный вывод, характеризуемый авторской оценкой процессов развития отдельных видов туризма в нашей стране.

Abstract

This article is devoted to the study of certain types of tourism in the system of social sciences. This article uses the basics, methods and techniques of studying the system of social sciences, including some of its branches, namely economics, tourism, geography, marketing, law and others. The authors of the article, conducting a study of general tourism, including cultural, ecological tourism, medical tourism and health tourism, draw initial, transitional and final conclusions. At the same time, a special analysis of the scientific works of a number of domestic and foreign researchers identifies certain issues of the state of Aksu-Jabagyly, Sairam-Ugam, Almaty and Kolsai in state national nature reserves and parks that are objects of ecological tourism. The current problems, potential and opportunities for the economic development of medical tourism and health tourism in Kazakhstan will be identified. In this regard, general, basic and special issues of medical tourism will be classified. Next, the authors study the state of health tourism. In the final part of the article, a final conclusion is made, characterized by the author's assessment of the development processes of certain types of tourism in our country.

ӘӨЖ 94:332 (574)

Ж.М. Жунисбекова, С.И. Айкозов*
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы**: Zhan-not@mail.ru

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Түйін

Қазіргі қазақстандық экономиканың қызмет етуі жағдайында, әлемдік тәжірибеге ортақ экономикалық қатынастардың қағидаттарын қолдануды қамтамасыз ететін бірқатар жаңалықтар енгізу қажет. Осындай бағыттардың бірі – «зәкірлік» инвестициялық жобалар және инвистициялық бағдарламалар мен жобаларды қаржыландыру үдерісінде нарықтық қатынастардың реттілігін қолдану болып табылады. Бұл әдіс дамыған мемлекеттердің экономикасында кең қолданыс тапқан. Ұзақ уақыт бойы ауыл шаруашылығы өзінің өндірістік цикліне байланысты, табиғи тәуекелдерге және өсіру, жинау және сақтау кезінде үлкен өнім жоғалтуына, биологиялық процестерді автоматтандырудың қабілетсіздігіне және өнімділікті арттыруда прогрестің болмауына байланысты инвесторлар үшін тартымды бизнес болмады. Ауыл шаруашылығында ақпараттық технологияны пайдалану негізінен қаржылық басқару және бизнес транзакцияларын қадағалау үшін компьютерлер мен бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланумен шектелді. Жақында фермерлер егінді, малды және егіншілік процесінің әртүрлі элементтерін бақылау үшін цифрлық технологияны қолдана бастады. Мақала, Түркістан облысының саяси-экономикалық әлеуетін ғылыми зерделей отырып «зәкірлік» инвестициялық жобаны қаржыландыру деп қарастымай, бұл нарықта агрокомпаниялардың болуын анықтайтын экономикалық әлеует екендігіне теориялық ұсыныстар әзірлеуді мақсат етеді.

Кілттік сөздер: инвестиция, агрокомпаниялар, цифрлық технология, ақпараттық технология, зәкірлік.

Кіріспе. Түркістан облысын - аграрлық әлеуеті жоғары, ғылым мен білімнің дамыған жүйесі, инвестициялық тартымдылық деңгейі артып келе жатқан өңір. Түркістан облысының негізгі бәсекелестік артықшылықтары құрылымдық экономика, дамыған көлік-логистикалық инфрақұрылым, озық әлеуметтік-экономикалық даму аумақтарының болуы болып табылады.

Өңірдің инвестициялық тартымдылығының көрсеткіштерін жақсарту жөніндегі жұмысты ұйымдастыру мақсатында Түркістан облысында инвестициялық процестер мен инновациялық қызметті дамытуды ынталандыратын нормативтік-құқықтық база қалыптастырылды, оның ішінде Түркістан облысының инвестициялық меморандумы бекітілді. Өңірде қолайлы инвестициялық ахуалды құруға және дамытуға кешенді жәрдемдесу, инвестициялық және кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін Түркістан облысының ауыл шаруашылығы басқармасының ММ ttps://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-auyal-zharuazhalyk?lang=kk ресми сайты қалыптастырылған:

Түркістан облысында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған даму тұжырымдамасы бойынша негізгі 6 бағытты дамытуға басымдылық берілген:

Бірінші бағыт - жылыжай шаруашылығын дамыту.

Екінші бағыт - қарқынды бау шаруашылығын дамыту.

Үшінші бағыт - жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау жүктемелерін арттыру.

Төртінші бағыт - мақта кластерін дамыту.

Бесінші бағыт - мал шаруашылығын дамыту (ет, сүт, құс шаруашылығын дамыту).

Алтыншы бағыт - қайта өңдеу саласын дамыту [1,2].

Осылайша өңірдің экономикалық өсу қарқынын арттырудың негізгі факторы және елдің әл-ауқатын жоғарылату тетіктерінің бірі тиімді инвестициялық белсенділік болып табылады.

Өз кезегінде инвестициялық қызметтің тиімділігі инвестициялық жобаларды таңдауда қолданылатын жүйеге байланысты. Анығырақ айтар болсақ, ол экономикалық жағдайларға нақты бейімделу дәрежесімен ондағы қолданылатын экономикалық құралдардың жетілмегендігі және инвестициялық жобаларды бағалауда айтарлықтай қабілеттілігінің төмендігін көрсетеді.

Дегенмен, тиімді инвестициялық жоба таңдау мәселесі - бұл объективті және субъективті өзара әрекеттесуін бағалау процесі. Өйткені, бір жағынан, инвестициялардың тиімділігін анықтау белгілі бір объективті әдіснамаға негізделсе, екінші жағынан, пайдаланылатындарды таңдау критерийлері инвестициялық шешімдер қабылдайтын нақты субъектіге, оның тәжірибесіне, білімі мен көзқарасына байланысты.

Материалдар мен әдістер. Негізгі материалдар жазбаша дереккөздері мен заманауи ғылыми-зерттеу еңбектерінен тұрады. Зерттеу нысанын қарастыруда статистикалық материалдар қосымша беріліп отыр. Яғни, Түркістан облысының базалық ресурстық, экономикалық-географиялық әлеуеттері мен аймақтың даму резервтерін оның көліктік-географиялық жағдайын тиімді пайдалануды жаңаша материалдар негізінде толымды түрде сипаттап өту мүмкіндігі бар.

Түркістан облысы (1992–2018 жылдары **Оңтүстік Қазақстан облысы** және 1962–1992 жылдары **Шымкент облысы**) — Қазақстанның оңтүстігіндегі облысы. 1932 жылы 10 наурыздан құрылу тарихы бар Оңтүстік Қазақстан облысы 2018 жылы Түркістан облысы болып қайта құрылып облыс орталығы Түркістан қаласына ауыстырылды.

Бүгінгі таңда облыстың жер аумағы 116 280 км² (4,3 %, 13-ші орын). Тұрғыны 2 119 226 адам (2023). Солтүстігінде Ұлытау, шығысында Жамбыл, батысында Қызылорда облыстарымен, оңтүстігінде Өзбекстан Республикасымен шектеседі. Облыс құрамында 14 әкімшілік аудан, 3 қалалық әкімдік, 7 қала, 8 кент, 159 ауылдық округ, 826 ауыл бар.

Облыста екі бағыт бойынша жалпы ұзындығы 445 километр темір жолдар, ұзындығы 5,3 мың километр автокөлік жолдары, оның ішінде қатты жабындылы 5,1 мың километр жол бар. Азаматтық авация ұзындығы 27000 ауа белдеулерінде жұмыс істейді. Облыс орталығы халықаралық Орынбор-Ташкент және Түсркістан-Сібір теміржол тораптарының тоғысында орналасқан. Сонымен қатар, облыс аумағы арқылы Ташкент-Шымкент-Тараз-Алматы және Ташкент-Шымкент-Түркістан-Самара автокөлік күре жолдары өтіп жатыр.

Түркістан облысының өндірістік-экономикалық мүмкіндіктері мол. Олардың негізін орасан зор табиғи қорлар мен жеткілікті еңбек ресурстары құрайды. Уран қоры жөнінен облыс Қазақстанда бірінші, фосфориттер мен темір рудасы бойынша – үшінші орынды иеленеді.

Демографиялық әлеуеті, 2023 жылдың 1 қыркүйегіндегі халық саны 2 135 537 адам құрайды. Оның, қала халқының саны – 525 299 (24,59%), ауыл халқы 1 610 238 (75,41%) адам. Түркістан облысында республика халқының 10,7%-ы (1-ші орын) тұрады (2023). Тұрғындарының орташа тығыздығы 18,2 адам/км² келеді. Ұлттық құрамы, қазақтар (75,7 %), өзбектер (17,53 %), тәжіктер (1,9 %), орыстар (1,64 %), әзірбайжандар (0,91 %), түріктер (0,82 %), басқалары (1,5 %).

Республика бойынша табиғи өсуінің ең жоғары шамасына, яғни, 30 014 адамнан астам жетті. Мақтаарал, Шардара, Сайрам, Сарыағаш ауданында тұрғындар жиі қоныстанған.

Облысқа 2023 жылғы қаңтар-тамызда 25591 адам келген (облыс ішіндегі көші-қонды есепке алмағанда) (2022 жылғы қаңтар-тамызда 19359 адам), 39294 адам - кеткен (30955 адам), көші-қон ағыны бойынша абсолюттік ауытқу айырымы 13703 адамды (теріс) құрады, ал 2022 жылғы қаңтар-тамызда – 11596 адамды (теріс) құрады [3].

Соңғы жылдары әлемдік экономикаға интриграциялану үрдісіндегі Қазақстан Республикасының бірқатар экономикалық, әлеуметтік және экологиялық дағдарыстар ауыл шаруашылығына көбірек назар аударып қана қоймай осы мәселелерді шешуде ықтимал құралдарын жасақтау жүргізілуде.

Түркістан облысындағы аграрлық секторды дамытудағы экономикалық және еңбек

ресурстарының өзіндік ерекшеліктері және табиғи-климаттық жағдайлардың негізгі басымдықтары бар. Өңірде аграрлық секторды дамытудың негізгі бағыттары анықталған және жеделдетілген жаңғырту негізінде еңбек өнімділігін арттыру, ауыл шаруашылығы құрылымдарын интенсификациялау, ірілендіру, енгізу жаңа прогрессивті технологиялар, машина-трактор паркін жаңарту және мал шаруашылығы үшін жемшөп базасын дамытудың тұжырымдамалары жасалған.

Қаржы-несие мемлекеттік саясаты аясанда облыстағы агроөнеркәсіптік кешеннің экономикалық дамуына серпін беруде. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, өңірдегі аграрлық секторға мемлекет кепіл ретінде әрекет еткен жағдайда ғана бұл сала өзіндік мақсаттарға жете алады. Ол үшін, қосымша мынадай қаржы көздеріне негізделген экономикалық жүйеге басымдық беру қажеттілігін ұсынар едім.

- Жеке және банктік инвестицияларға негізделген инвестициялық жобалар.
- Шарттарда ресурстардың шектеулілігі рационалды таңдау.
- "Инвестициялық жобаның тиімділігі" ұғымына бағытталған өңірлік саясат.

Сонымен, зерттеу тақырыбымыздың негізгі нысаны яғни, «Инвестициялық жобаның тиімділігі» ұғымына тоқталсақ.

Инвестициялық жобаның тиімділігі» ұғымы мыналарды білдіреді нәтиже мен шығындардың сәйкестігін білдіретін көрсеткіштер кешені және осы нәтижеге қол жеткізу үшін пайдаланылатын инвестициялық жобалармен оның қатысушыларының мақсаттары мен мүдделері. Тиімділікті бағалау көрсеткіштерінің кешені инвестициялық жобалар көрсеткіштердің ***екі тобқа*** бөлінеді, олар; ***дисконтталған*** және ***қарапайым***.

Тиімділікті бағалаудың қолданыстағы және кең таралған тәжірибесі инвестициялық жобалар салыстырмалы түрде арзан таңдауға бағытталған жобаларға басымдық береді. Инвестициялардың негізгі мақсаты агроөнеркәсіптік кешен деп санауға болады. Себебі, инвестициялық жоба нақты техникалық қайта жарақтандыру, өндірісті кеңейту және жаңа құрылыстар салу, яғни оның экономикалық тиімділігінің артуы қызметіне бағытталады. Осылайша, пайдалану тиімділігімен қатар инвестициялар ресурс ретіндегі тиімділігіде маңызы.

Кез келген экономикалық саладағы инвестициялардың төмендеуінің негізгі себебі-рентабельділіктің жеткіліксіз деңгей. Сол себептен, инвестициялардың тиімділігі теориясы - жобаның үлкен дәрежедегі рентабельділік көрсеткіштеріне, яғни тиімділікке бағытталған жобаға салынуында. Инвестор тарапынан салынған капиталды қайтару және алу кепілдігімен қаржы нарығының пайда нормасынан жоғары пайыздары қызығушылық тудыратындығы табиға заңдылық.

Инвестициялық жоба - іс жүзінде болашақ кәсіпорынның немесе өндірістің үлгісі болып табылады. Егер қолданыстағы өндірістің жиынтық тиімділігі болса. Бұл тиімділіктің жалпылама көрсеткішімен көрінеді, содан кейін логикалық және жоба оны осы көрсеткіштің көмегімен де бағалаңыз. Үздік инвестициялық жоба жалпылаудың максималды мәнімен анықталады. Бұл тиімділікті бағалау мәселесіне жүгінуді қажет ететін өндіріс және капитал салымдарының тиімділігі мәселесін қарастыру (және оның бағалау) өндіріс тиімділігінің (және оны бағалаудың) проблемасына бағынышты.

Осылайша, рефлексия мақсатында жобаның тиімділігін бағалау инвесторлардың мүдделерін және агроөнеркәсіптік кешеннің мүдделерін толығымен талап етеді. Қолданылған және мүмкіндігінше ұтымды бірлестікті қолдану жобада жұмсалатын инвестициялық ресурстар. Ескеру қажет агроөнеркәсіптік кешен жобаларын таңдаудағы әртүрлі экономикалық мүдделер, инвесторлар мен нақты өндіріс қажеттіліктері үшін бағалау көрсеткіштерінің жүйелері, инвестициялық тиімділікті бағалауға бағдарлану қажет. Инвестициялық жобалардың аралық нәтижелеріне ғана емес сондай-ақ өсімін молайтудың қорытынды нәтижелеріне арналған.

Агроөнеркәсіптік кешеннің экономикалық қызметінің барлық салаларында

инновацияларды енгізу, кәсіпорындарды жаңғырту және технологиялық қайта жарақтандыру инвестициялардың экономикалық тиімділігін айқындауды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуін жетілдіруді талап етеді.

Агроөнеркәсіптік кешенде жоғары тиімді инвестициялық жобаларды іске асыру экономикалық өсуді жеделдетудің басты шарты болып табылады. Сайып келгенде, инвестициялық қызметтің тиімділігі мен экономикалық өсу қарқыны негізінен инвестициялық жобаларды іске асыруға іріктеу жүйесінің жетілдірілуімен, оны экономиканың жұмыс істеуінің қазіргі және уақыт бойынша өзгеріп отыратын жағдайларына бейімдеумен анықталады. Инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалау құралдары негізінде қабылданған шешімдер ауылшаруашылығы бірлестіктермен серіктестіктерінің, шаруа қожалықтарының мүдделеріне ғана емес, сонымен бірге ұлттық мүдделерге де әсер етеді, өйткені жиі шешімдердің жиынтығы сайып келгенде елдің өндірістік күштерінің келбеті мен сипаттамаларын қалыптастырады.

Осы орайда, Түркістан облысындағы агроөнеркәсіптік кешеннің экономиакалық әлеуетіне сараптама жасап өтсек, нақты көрсеткіштер мынадай.

Түркістан облысында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған даму тұжырымдамасында 5 жылда жалпы өнім көлемі мен еңбек өнімделігін 2 есе, салаға тартылатын жеке инвестциялар көлемін 6 есе ұлғайту, қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын 2,3 есе ұлғайту айқындалған. Осы Тұжырымдама және 2021 – 2025 жылдарға арналған Ұлттық жоба аясында биылғы жылға 37 даму көрсеткіштері нақтыланған. Нәтижесінде, салаға инвестиция тарту, ауыл шаруашылығы дақылдарын әртараптандыру, қайта өңдеу кәсіпорындарын, бордақылау, сүт, құс фермаларын ашу есебінен жалпы өнім көлемі 1,2 трлн. теңгеге жеткізілетін болады.

Ауыл шаруашылығы жалпы өнім үлесі бойынша Түркістан облысы республикада 3 орында. Нақты көлем индексі 100,7 %, өсімдік шаруашылығы 101,4 %, мал шаруашылығы 99,7 %. Мал шаруашылығы өнімінің кемуіне келесі аудан, қалаларда мал шаруашылығы өнімдерінің төмендеуі әсер етті. Ет өндіру Ордабасы, Төлеби, Отырар, Кентау мен Келесте кеміген. Сүт өндіру Арыс, Жетісай мен Кентауда кеміген. Жұмыртқа өндіру Кентау қаласы мен Отырар, Жетісай, Мақтаарал, Келес, Созақ аудандарында азайған [4].

Талқылау. Өңірдің саяси-экономикалық дамуындағы «зәкірлік» инвестициялық жоба аясында кемінде 50 тұрақты жұмыс орнын ашу**.** Инвестициялық әлеуеті жоғары өңірлерде экономиканың шикізаттық емес секторларындағы инвестициялық жобаларды қолдау тактикасы қажет. Бұдан басқа, өңірлік экономика үшін шикізаттық экономикалық салалардан қайтарымды арттыру (тұрақты халық үшін жұмыспен қамту, салықтық қайтарым, өңірлік экономика үшін мультиплицирлік әсердің болуы) орынды. Экономикалық көрсеткіштері төмен (тоқыраған) өңірлер жағдайында «зәкірлі» инвесторлардан мемлекеттік қолдау мен атаулы дамуды тарту орынды болып табылады (В.М. Полтерович, 2009: 18).

Атап айтқанда, ***біріншіден, Түркістан облысында тұтас қоныстану қаңқасын қалыптастыру***, сондай-ақ оның ішіндегі инфрақұрылымның сапасын дамыту қажет. Қоныстануы шектеулі жерлер үшін, керісінше, оларда тұратын халық үшін ерекше жағдайлары мен преференциялары (жеңілдік, белгілі бір елдерден әкелінетін тауарларға, басқаларға қолданылмайтын баж салығы - Ж.Ж) бар шаруашылықты игерудің нүктелі «тірек орталықтарын» құру стратегиясы қажет.

Екіншіден, өңірдегі экономикалық өсуді ынталандыру шаралары. Олардың кіріспе деректеріне қарай өңірлер аймақтары топтары бойынша да ажыратылуы тиіс, олардың арасында инвестициялық тартымдылық, географиялық орналасу, адами капитал және өзге де бәсекелестік артықшылықтар бар. Мысалы, халықты сақтау және тарту саясаты қоныстану аймағы үшін (салыстырмалы қолайлы климаты және халық санының тұрақты тұруына қолайлы жер бедері бар аумақтар) және қоныстануы шектеулі аймақтар үшін әртүрлі болуы тиіс.

Орасан зор аумақ (116 280 км²) оның бірдей игерілмеуі кезінде өңір субъектілерінің

біртекті болмауына әкеп соғады, бұл өңірдің қазіргі әлеуеті мен шектеулерін негізге ала отырып, оларды дамыту жөніндегі шараларды үйлестіреу немесе топтастыру қағидатын саралау қажеттігі туындауы мүмкін.

Үшіншіден, Инвесторларды тартудың негізгі тетіктерін қолдану. Жер телімдерін жалға алуға, қала құрылысы рәсімдерін оңайлатуға, инфрақұрылымға жеңілдікпен қосуға байланысты салықтық жеңілдіктер мен әкімшілік преференциялар беру болып табылады.

Нәтижелер. Тиімділікті арттыруға бағытталған инвестициялар - бұл басқа елдерге немесе өңірлерге экспорттау мүмкіндігін қамтамасыз ететін оның бәсекеге қабілеттілік факторларын пайдалану мақсатында белгілі бір елде өндірісті ұйымдастыруға бағытталған инвестициялардың түрі. Бәсекеге қабілеттіліктің мұндай факторлары құн, білім немесе мамандандыру жоспарында тиімді жұмыс күшін, шетелдік нарықтарға жеңіл қол жеткізуді, сапалы инфрақұрылымды және т.б. қамтуы мүмкін.

Сондай-ақ, IRM ақпараттық-мониторингтік жүйесін (follow-up) дамыту. Бұл қазақстандық, шетелдік инвесторлар мен кәсіпкерлерге арналған бірыңғай ақпараттық алаң, ол инвесторлар, инвестициялық жобалар, өндірістік алаңдар және әлеуетті инвесторлардың ақпараттық сұраныстары туралы толық, шынайы және өзекті ақпараттарды қамтиды [5].

Түркістан облысында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған даму тұжырымдамасы бойынша негізгі 6 бағытты дамытуға басымдылық берілген:

Бірінші бағыт - жылыжай шаруашылығын дамыту.

Екінші бағыт - қарқынды бау шаруашылығын дамыту.

Үшінші бағыт - жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау жүктемелерін арттыру.

Төртінші бағыт - мақта кластерін дамыту.

Бесінші бағыт - мал шаруашылығын дамыту (ет, сүт, құс шаруашылығын дамыту).

Алтыншы бағыт - қайта өңдеу саласын дамыту [6].

Осылайша өңірдің экономикалық өсу қарқынын арттырудың негізгі факторы және елдің әл-ауқатын жоғарылату тетіктерінің бірі тиімді инвестициялық белсенділік болып табылады. Өз кезегінде инвестициялық қызметтің тиімділігі инвестициялық жобаларды таңдауда қолданылатын жүйеге байланысты. Анығырақ айтар болсақ, ол экономикалық жағдайларға нақты бейімделу дәрежесімен ондағы қолданылатын экономикалық құралдардың жетілмегендігі және инвестициялық жобаларды бағалауда айтарлықтай қабілеттілігінің төмендігін көрсетеді.

Дегенмен, тиімді инвестициялық жоба таңдау мәселесі - бұл объективті және субъективті өзара әрекеттесуін бағалау процесі. Өйткені, бір жағынан, инвестициялардың тиімділігін анықтау белгілі бір объективті әдіснамаға негізделсе, екінші жағынан, пайдаланылатындарды таңдау критерийлері инвестициялық шешімдер қабылдайтын нақты субъектіге, оның тәжірибесіне, білімі мен көзқарасына байланысты.

Соңғы жылдары әлемдік экономикаға интриграциялану үрдісіндегі Қазақстан Республикасының бірқатар экономикалық, әлеуметтік және экологиялық дағдарыстар ауыл шаруашылығына көбірек назар аударып қана қоймай осы мәселелерді шешуде ықтимал құралдарын жасақтау жүргізілуде.

Түркістан облысындағы аграрлық секторды дамытудағы экономикалық және еңбек ресурстарының өзіндік ерекшеліктері және табиғи-климаттық жағдайлардың негізгі басымдықтары бар. Өңірде аграрлық секторды дамытудың негізгі бағыттары анықталған және жеделдетілген жаңғырту негізінде еңбек өнімділігін арттыру, ауыл шаруашылығы құрылымдарын интенсификациялау, ірілендіру, енгізу жаңа прогрессивті технологиялар, машина-трактор паркін жаңарту және мал шаруашылығы үшін жемшөп базасын дамытудың тұжырымдамалары жасалған.

Инвестициялық жобаның тиімділігі» ұғымы мыналарды білдіреді нәтиже мен шығындардың сәйкестігін білдіретін көрсеткіштер кешені және осы нәтижеге қол жеткізу

үшін пайдаланылатын инвестициялық жобалармен оның қатысушыларының мақсаттары мен мүдделері. Тиімділікті бағалау көрсеткіштерінің кешені инвестициялық жобалар көрсеткіштердің ***екі тобқа*** бөлінеді, олар; ***дисконтталған*** және ***қарапайым*** [7].

Тиімділікті бағалаудың қолданыстағы және кең таралған тәжірибесі инвестициялық жобалар салыстырмалы түрде арзан таңдауға бағытталған жобаларға басымдық береді. Инвестициялардың негізгі мақсаты агроөнеркәсіптік кешен деп санауға болады. Себебі, инвестициялық жоба нақты техникалық қайта жарақтандыру, өндірісті кеңейту және жаңа құрылыстар салу, яғни оның экономикалық тиімділігінің артуы қызметіне бағытталады. Осылайша, пайдалану тиімділігімен қатар инвестициялар ресурс ретіндегі тиімділігіде маңызы.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, ұзақ уақыт бойы ауыл шаруашылығы өзінің өндірістік цикліне байланысты, табиғи тәуекелдерге және өсіру, жинау және сақтау кезінде үлкен өнім жоғалтуына, биологиялық процестерді автоматтандырудың қабілетсіздігіне және өнімділікті арттыруда прогрестің болмауына байланысты инвесторлар үшін тартымды бизнес болмады. Ауыл шаруашылығында ақпараттық технологияны пайдалану негізінен қаржылық басқару және бизнес транзакцияларын қадағалау үшін компьютерлер мен бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланумен шектелді. Жақында фермерлер егінді, малды және егіншілік процесінің әртүрлі элементтерін бақылау үшін цифрлық технологияны қолдана бастады.

Технологиялар дамып, технологиялық компаниялар ауыл шаруашылығына назар аударған кезде, олар серіктестермен бірлесе отырып, әр өнімнің ағымдағы параметрлерін тарататын және өңдейтін смарт құрылғылар арқылы өсімдік немесе мал шаруашылығы өндірісінің толық циклін бақылауды үйренді. объект және оның қоршаған ортасы (жабдықтар мен датчиктер , топырақтың, өсімдіктердің, микроклиматтың, жануарлардың сипаттамаларының және т.б. өлшеу параметрлері), сондай-ақ олармен сыртқы серіктестер арасындағы үздіксіз байланыс арналары қалыптасуда.

Объектілерді бір желіге біріктіру, заттар интернеті негізінде деректермен алмасу және басқару, компьютерлердің өнімділігін арттыру, бағдарламалық қамтамасыз ету мен бұлтты платформаларды дамыту арқасында ауылшаруашылық процестерінің максималды санын автоматтандыруға мүмкіндік туды. Бүкіл өндірістік циклдің цифрлық моделі және құн тудыратын тізбектің өзара байланысты буындары және жұмыс кестесін математикалық дәлдікпен жоспарлау, анықталған қауіп кезінде шығындарды болдырмау үшін шұғыл шаралар қабылдау, ықтимал кірістерді, өндіріс шығындарын және пайданы есептеуге арналаған.

Ауыл шаруашылығы «Екінші жасыл революция» қарсаңында. Сарапшылардың бағалауынша, заттар интернетіне негізделген дәл егіншілік технологияларының арқасында егін шығымдылығының жоғарылауы тіпті тракторлар пайда болғаннан, гербицидтер мен генетикалық түрлендірілген тұқымдардан бері адамзат көрмеген ауқымда болуы мүмкін.

Технологиялар дамыды, өнеркәсіп тарихында алғаш рет әрбір ауылшаруашылық нысаны мен оның қоршаған ортасы туралы мәліметтерді алуға, әрекеттер алгоритмін математикалық дәл есептеуге және нәтижені болжауға болатын деңгейге жетті.

Бүгінге дейін ақпараттық технологиядан ең алыс орналасқан сала болып табылған ауылшаруашлығын үлкен деректер Biq Data, Data Science, базалық мәліметтер қорларынан ғылыми, математикалық, аналитика ақпараттар ала бастаса, робототехника саласындағы мамандардың бос орындарына сұраныстар басымдығы пайда болды. Яғни, Түркістан облысы ауылшаруашылық саласындағы инвестициялық жобаларды ғаламтор, қашықтықтан жерді бақылау, "Big Date", роботтар және мәліметтердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағыттасақ, өңірдегі ауыл шаруашылық саласы дамыған елдерді өкшелейді [8].

Біздің зерттеуіміз инвестициялардың тиімділігін бағалау агроөнеркәсіптік кешеннің динамикалық салаларында инвестициялау тек тиімді жұмыс емес, бұл нарықта агрокомпаниялардың болуын анықтайтын теория мен практикаға ұсыныстар әзірлеуді мақсат етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Валовый выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства за 2019-2020 г.г. – Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства: http://stat.gov.kz/ getImg?id=ESTAT225486
2. Зубарева Ю.В., Пилипенко Л.М. Проблемалық ведения агробизнес и направления их решения // Фундаментальные исследования. - 2018. - No 12(4). - С. 858-862.
3. Валовой внутренний продукт методом производства за январь-декабрь 2019 года – Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Национальные счета — Интегрированные счета: Мына сілтемеде: http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT297361. (7 ақпан 2020 ж.)
4. В.М. Полтерович. Проблема формирования национальной инновационной системы. // Экономика и математические методы. – 2019. – Т. 45. - № 2. - С. 3-18.
5. Государственная программа развития агропромышленного комплекса РК на 2018 – 2021 годы: Мына сілтемеде: https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1700000420. / (1 ақпан 2022 ж.)
6. Зубарева Ю.В., Пилипенко Л.М. Проблемалық ведения агробизнес и направления их решения // Фундаментальные иследование. - 2018. - No 12(4). - С. 858-862.
7. Ибришев Н.Н. Особенности земельных отношений в Казахстане // Экспортный потенциал АПК России: состояние и перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф.- М.: ВИАПИ, 2017.-С. 245-248.
8. Молдашев А.Б. ҚХА Қазақстан: проблемалық развития и поиск их решения // Проблемалық агрорынка. - 2018. - No 3. - С. 7-13.

Аннотация

В условиях функционирования современной казахстанской экономики необходимо внести ряд нововведений, обеспечивающих применение в мировой практике принципов общих экономических отношений. Одним из таких направлений является использование последовательности рыночных отношений в процессе финансирования «якорных» инвестиционных проектов и инвистиционных программ и проектов. Этот метод нашел широкое применение в экономике развитых государств. Долгое время сельское хозяйство не было привлекательным бизнесом для инвесторов из-за его производственного цикла, природных рисков и большой потери урожая при выращивании, сборе и хранении, неспособности автоматизировать биологические процессы и отсутствия прогресса в повышении производительности. Использование информационных технологий в сельском хозяйстве в основном ограничивалось использованием компьютеров и программного обеспечения для финансового управления и отслеживания бизнес-транзакций. Совсем недавно фермеры начали использовать цифровые технологии для отслеживания урожая, домашнего скота и различных элементов сельскохозяйственного процесса. Статья, с научным изучением политико-экономического потенциала Туркестанской области, направлена на разработку теоретических предложений о том, что это экономический потенциал, определяющий наличие агрокомпаний на рынке, а не на финансирование «якорного» инвестиционного проекта.

Abstract

In the conditions of functioning of the modern Kazakh economy, it is necessary to introduce a number of innovations that ensure the application of the principles of common economic relations in world practice. One of such directions is the use of the sequence of market relations in the process of financing "anchor" investment projects and investment programs and projects. This method has found wide application in the economy of developed countries. For a long time, agriculture has not been an attractive business for investors due to its production cycle, natural risks and large crop losses during cultivation, harvesting and storage, inability to automate biological processes and lack of progress in increasing productivity. The use of information technology in agriculture was mainly limited to the use of computers and software for financial management and tracking business transactions. More recently, farmers have started using digital technologies to track crops, livestock and various elements of the agricultural process. The article, with a

scientific study of the political and economic potential of the Turkestan region, is aimed at developing theoretical proposals that this is the economic potential that determines the presence of agricultural companies on the market, and not to finance an "anchor" investment project.

ӘОЖ: 331.56/.57:574.5=512.123

Р.К. Ниязбекова, Б.Д. Бекназаров*, Г.М. Жуманова
э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** bakytt.8080@mail.ru

ҚР-ДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ӨҢІРЛІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕҢСЕРУ ЖОЛДАРЫ

Түйін

Мақалада ҚР еңбек күші артық аймақтарда жүргізіліп жатқан мемлекеттік Жұмыспен қамту саясатының тиімділігі зерттеледі. Зерттеулер Үкіметтің Қазақстанда жұмыссыздық деңгейін төмендеті бойынша жүргізіліп жатқан жұмысына қарамастан, шын мәнінде, елдің кейбір өңірлеріндегі қазіргі заманғы еңбек нарығы экономиканың тұрақты өсуіне қарамастан жұмыссыздық деңгейін төмендетуге кедергі кетіретін бірқатар фактрларды қамтитынын көрсетті. Осындай факторлардың бірі-жұмыс күшін жұмыспен қамтамасыз ету үшін аймақтың экономикалық әлеуетінің шектеулі болуы, атап айтқанда, оның жұмыс күші. Зерттеудің негізігі мақсаты ҚР еңбек күші артық аймақтардың еңбек нарығын мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы әдістеріне баға беру қатар және жұмыспен қамтудың мемлекеттік бағдарламаларына қатысу үшін оларды іріктеу мақсатында жұмыссыздардың белсенділік дәрежесіне талдау жасау. Түркістан облысындағы халықты жұмыспен қамтудың қалыптасқан жағдайы талдау және проблемалық сәттерін анықтау оларды еңсеру жөнінде ұсыныс қалыптасқан жағдайы талдау және проблемалық сәттерін анықтау оларды еңсеру жөнінде ұсыныс беру.

Кілттік сөздер: еңбек нарықтары, аймақ, жұмыс күштері, Мемлекеттік бағдарлама, жұмыссыздық, еңбек орындары, мемлекеттілікті реттеу.

Оңтүстік өңірдегі-Түркістан облысының еңбек нарығы, ең алдымен, еңбек күшінің артықтығымен сипатталады және соның салдарынан еңбекке қабілетті халықты жұмыспен қамту проблемасы нақты уақыт режиімінде облыс басшылығының бақылауында болуы керек, өйткені еңбекке қабілетті халықтың толық жұмыспен қамтылмауы әлеуметтік шиеленіс ошақтарының пайда болуына және бәсекелестіктің жоғалуына әкелуі мүмкін. Сондықтан жұмыспен қамту мәселелерін шешу, еңбек нарығының жұмысына мемлекеттік араласудың әдістері мен нысандарын жетілдіру, институционалдық өзгерістер енгізу, әсіресе экономикалық дағдыстардың өсуі кезінде өте өзекті болып табылады.

Тұтастай алғанда, ҚР еңбек нарығы өзінің дамымауына байланысты әлемнің басқа тұстарындағы ұқсас нарықтардың жұмыс істеуінен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл ретте біздің мемлекетіміздің қоғамдық және саяси құрылымын трансформациялау барысында, сондай-ақ қаржылық және инвестициялық ресурстардың шектеулілігі, нарықтық өзгерістерді институционалдық рәсімдеу тәжірибесінің жеткіліксіздігі жағдайында елеуі реформаларды іске асыруда туындаған қиындықтардың өзі теріс рөл атқарды.

Осы салада жүргізген зерттеулеріміз мынаны көрсетті:

- ҚР Оңтүстік өңірінде нарықтың негізгі элементі механизмі-еңбек биржасы жоқ, бұл еңбек нарығының жұмыс істеу принципінің бұзылуына әкеледі. Еңбек институттарының жұмыспен қамту проблемаларын шешудегі тиімсіздігі Қазақстанның еңбек нарығы толық қалыптаспағанын және өз дамуында қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінен және нарықтық қайта құрулардан едәуір артта қалып отырғанын растауға құқық береді. Осыларға байланысты еңбек нарықтарындағы сұраныс арасымен ұсыныс арасындағы диспропорциялардың өсуі, жұмыспен қамтығандар саны мен әлеуметтік сақтандыру

жүйесіне қатысушылар санындағы елеуі алшақтық байқалады, бұ бейресми жұмыспен жұмыпен қамтудың жоғары үлесін, мамандығы бойынша жұмыс істемейтін жұмыспен қамтудың жоғары үлесін, мамандығы бойынша жұмыс істемейтін жұмыспен қамтыған азаматтар санының ұлғаюын көрсетеді:

- Өңірде жұмыссыздардың тар тобына ғана әлеуметтілік төлемдерді тағайындалып, олардың мөлшері ең төменгі өмірлік стандарттарды қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз. Осыған байланысты, жұмыссыздардың көпшілігі, бір жағынан, әлсіз әлеуметтік қауіпсіздікке ие, ал екінші жағынан, жұмыспен қамту қызметтеріне баруда мотивациясы өте төмен, өйткені олардан нақты материалдық және моральдық қолдау күтпейді:
- Өңірде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі жоғары, ол соңғы жылдары олардың жапы санының 34 % -жоғары деңгейде ұстап отыр [1,2]. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың көп бөлігі ауылдық жерлерде тұрады және біім деңгейінің төмендігімен және біліктілігінің төмендігімен сипатталады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың шамамен 38 % -ы өнімсіз жұмыспен қамтыған, яғни, мәні бойынша, өз бетінше тұтыну үшін өнім өндіруде жеке қосалқы шаруашылықта жұмыспен қамтылған. Өзін-өзі жұмыпен қамтыған халықтың жалпы санының тек 12 %-ы сату үшін өнім өндірумен айналысады, яғни тауар өндірісіне, сонымен қатар олардың көпшілігінде күнкөріс деңгейінен төмен кірістер бар. Осылайша, халықтың едәуір бөігінің өнімсіз жұсыпен қамтылуы облыстың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің өсуін тежеп, өңірдің еңбек ресурстарын тиімсіз пайдалануға алып келеді.
- өңірдің еңбек нарығы нарықтық қатынастарды өзін-өзі реттеу тетігі болмаған жағдайда қалыптасады. Шынында да, бір жағынан, еңбек нарығы институттарының дамымауына байланысты оның өзін-өзі орнатудың маңызды элементі-жұмыс күшінің бағасы өзінің негізгі функцияларын орындамайды, яғни еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс деңгейінде, сондай ақ олардың тепе-теңдік жағдайына әсер ете алмайды. Екінші жағынан экономиканың көптеген салалары мен секторларында жалақы деңгейі репродуктивті функцияларды орындау үшін жеткіліксіз, яғни бұл жұмыс күшін қалыпты түрде көбейтуге және қызметкердің өмір сүру жағдайларын жақсартуға (тұрғын үй, коммуналдық қызметтер, тамақтану және т.б.), сондай-ақ балаларды оянған еңбек ресурстары ретінде тәрбиелеуге және мүмкіндік бермейді.
- Еңбек нарығындағы бәсекелестік ортаны Өзбекстаннан келген «гастербайтерлер» құрайды, олар неғұрлым білікті жұмыс күші болып табылады және өз қызметтерін төмен бағамен ұсынады; олар әдетте дәстүрлі қолөнершілер болып табылады және қазіргі уақытта қала құрысы саласында жоғары үлес салмағын алады;
- Аймақтық нарықтың құрылымы өте жетілмеген, жастардың басым бөлігі жоғары білімге ие, негізінен экономистер мен заңгерлер қазіргі уақытта нарық сұранысқа ие емес; және жұмысшы мамандығы бар жас мамандар (столияр, станок операторлары, тас қалаушылар, дәнекерлеушілер, электриктер, тракторшылар, кран тасмалдаушылар) жүйелі түрде жетіспейді.
- Жалпы ҚР бойынша еңбек нарығының ерекшелігі төмен ұтқырлықпен сипатталады. Егер Ресеймен шекаралас алты өңірде 2030 жылға қарай халық санының қалыптасқан деңгейден 10-20 %-ға қысқаруы болжанса,онда бұл елдің еңбек нарығындағы жағдайдың одан әрі шиеленісуіне әкелуі мүмкін. Сондықтан еңбекке қабілетті халықтың бір бөлігін еңбек күші артық өңірлерден (Түркістан облысы сияқты) еңбек тапшылығы бар өңірлердің пайдасына араластыру мәселесі өзекті олып отыр, бұл сайып келгенде, ел экономикасының тұрақты дамуына әкелуі мүмкін. Халықтың өңіраралық ұтқырлығын қамтамасыз ету жаңа білімді, тәжірибені, технологияларды таратуға ықпал етеді және экономика мен қоғамдық ұдайы өндірістің инновациялық бағытына оң әсер етеді.

Қазіргі уақытта өңірде халықаралық тәжірибені ескере отырып, еңбек нарығының инфрақұрылымын және олардың жұмыс істеуінің нормативтік-құқықтық ортасын, нарықтық

шаруашылық жүйесінің ерекшелігіне барабар жетілдіру бойынша жүйелі жұмыс жүргізілуде. Жоспарланған іс-шараларды өткізу кезінде жұмыспен қамту және жұмыссыздық проблемаларын дұрыс құрылымдау үшін жоғарыда аталған және еңбек нарығының басқа да ерекшеліктерін егжей-тегжейлі зерделеудің обьективті қажеттілігі туындайды. Тек осындай жүйелі жұмыс жинақталған проблемаларды дәйекті шешуге және қоғамымыздың қазіргі қажеттіліктеріне жауап беретін еңбек нарығының жаңа моделін қалыптастыруға ықпал ете алады.

Өңірде жұмыссыздық проблемаларын шешу үшін жыл сайын халықты жұмыспен қамту бағдарламасы әзірленеді және іске асырылады, онда жұмысқа орналасуға жәрдемдесу, жұмыссыздарды уақытша ұйымдастыру көзделеді. Ол еңбек нарығындағы шиеленісті төмендету, кедейлік пен жұмыссыздыққа қарсы күрестің негізгі бағыттарына сүйене отырып, жұмыссыздарды кешенді әлеуметтік қолдау жөніндегі іс-шараларды қамтиды. Халықты жұмыспен қамту деңгейін арттыру үшін ел экономикасын дамыту негізінде жаңа жұмыс орындарын құру үлкен маңызға ие.

Еліміздің ауыл экономикасын көтеру мақсатында соңғы он жылда агроөнеркәсіптік кешенді (АӨК) дамыту және қолдау жөніндегі мемлекеттік және салалық бағдарламалар қабылданды, мысалы, қомақты қаржы ресурстарымен нығайтылған «Агробизнес 2020» бағдарламасы. Бұдан басқа, саланы мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру мақсатында « Қаз Агро» Ұлттық холдингі құрылды, оның құрамына: «Кіші өнімдер корпорациясы» АҚ, «Аграрлық кредиттік корпорациясы» АҚ, «Ауы шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ, «КазАгрогарант» АҚ, «Қазагромаркетинг» АҚ кіреді.

Мемлекет кәсіпкерлікті және Қазақстанның 2020 жылға дейінгі жалпыұлттық даму жоспарын қолдау үшін «Бизнестің жол картасы-2020» бизнесті дамытуды қолдаудың бірыңғай бағдарламасы әзірленді. Бағдарламаның мақсаты өңірлік кәсіпкерліктің орнықты және теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ қолданыстағы жұмыс орындарын қолдау және жаңа тұрақты жұмыс орындарын құру болып табылады.

Екінші кезеңде бағдарламада көзделген мемлекеттік қолдау құралдарын тиісінше іске асыру жөніндегі жұмысты күшейту қажет. Мемлекеттік қолдау құралдарын қолдану бағдарламаның қойылған мақсаттарына міндеттеріне олардың тиімділігі тұрғысынан олардың тұрақты мониторингімен сүйемелденетін болады. Мониторинг қорытындысы бойынша жыл сайынғы негізде бағдарламаның тиімділігін арттыру, оның құралдарын жетілдіру жөнінде тиісті шаралар қабылданатын болады. Бағдарламаны тұрақты мониторингпен іске асыруды жүзеге асыру белгіленген міндеттерді орындауға және бағдарламаның қойылған мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік береді [3].

Экономиканың басым секторлары:

- агроөнеркәсіптік кешен;
- тау-кен өнеркәсібі;
- жеңіл өнеркәсіп және жиһаз өндірісі;
- металлургия, металл өңдеу, машина жасау;
- тасымалдау және сақтау;
- туризм;
- кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет;
- денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер;
- қызметтердің басқа түрлерін ұсыну (компьютерлерді, жеке тұтыну заттарын және тұрмыстық тауарларды жөндеу).

Бағдарламаны іске асыру төрт бағыт бойынша жүзеге асырылуда:

1. моноқалалар, шағын қалалар және ауылдық елді мекендер кәсіпкерлерінің жаңа бизнес-бастамаларын қолдау;

2. экономиканың басым секторларында және өңдеуші өнеркәсіп салаларында қызметін жүзеге асыратын кәсіпкерлерді салалық қолдау;
3. кәсіпкерлердің валюталық тәуекелдерін төмендету;
4. кәсіпкерлікті қолдаудың қаржылық емес шараларын ұсыну.

Бағдарламаның бірінші бағыты шеңберінде мынадай қолдау шаралары көрсетілетін болады;

1. банктердің/даму банкінің/лизингтік компаниялардың кредиттері/қаржылық лизинг шарттары бойынша сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау;
2. банктердің/даму банкінің кредиттері бойынша ішінара кепілдік беру;
3. мемлекеттік гранттар беру;
4. шағын кәсіпкерлік субьектілеріне шағын несие беру;
5. жеке микроқаржы ұйымдарының микрокредиттері бойынша сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау;
6. микроқаржы ұйымдарының банктер алдындағы кредиттеріне ішінара кепілдік беру.

Бағдараманың екінші бағыты кәсіпкерлерге мынадай қолдау шараларын көрсетуді көздейді:

1. банктердің/даму банкінің/лизингтік компаниялардың кредиттері/қаржылық лизинг шарттары бойынша сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау;
2. банктердің/даму банкінің кредиттері бойынша ішінара кепілдік беру;
3. өндірістік (индустриялық) даму;
4. индустриялық аймақтарды құру;

Бағдарламаның үшінші бағыты қолданыстағы кредиттер/банктердің/даму банкінің/лизинктік компаниялардың ұлттық және шетел валютасындағы қаржылық лизинг шарттары номиналды сыйақы мөлшерлемесін субсидиялауды көздейді.

Кәсіпкерлікті қолдаудың қаржылық емес шаралары мыналарды көздейді жеке кәсіпкерлік субьектілеріне және кәсіпкерлік бастамасы бар халыққа мынадай функционалдық бағыттар бойынша мемлекеттік қаржылай емес қолдау көрсету:

1. кәсіпкерлікті ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету;
2. кәсіпкерлердің құзыреттерін дамыту;
3. кәсіпкерлердің өнімділігін арттыру;
4. іскерлік байланыстарды кеңейту.

Сондай-ақ, Қазақстанда «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасын іске асыруда бір қатар міндеттер атқарылды:

- өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жұмыссыз және аз қамтылған халықты нәтижелі жұмыспен қамтуға тарту
- Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған бағдарламасын іске асыру үшін кадрлық әлеуетті дамыту;
- әлеуметтік көмек көрсету жүйесін жетілдіру.

Бағдарламада төрт негізгі бағыт қарастырылған. «Жұмыспен қамту 2020» бағдарламасын іске асыру басталғаннан бері оның іс-шараларымен 170 мың адам, оның ішінде 115 адам қамтылып жұмысқа орналасытырылған. Екі жы ішінде республикалық бюджетте бағдараманы қаржыландыру көемі 95,4 млрд. теңгені құрайды. Бағдарама шеңберінде өткізілетін іс-шаралар халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі басқа шаралармен қатар еңбек нарығындағы жағдайға оң әсер етеді. Осылайша, ҚР-да халықты жұмыспен қамтудың жаңа түрін қалыптастырудың негізгі кезеңдері:

- халықты жұмыспен қамту бағдарламасын әзірлеу;
- «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңының жобасын әзірлеу
- «Еңбек нарығы» бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесін құру;
- Жұмыс орындарын құрудың және кадрық қамтамасыз етудің бас схемасының (балансының) жобасын әзірлеу (Индустрияандыру картасы негізінде).

Осы міндеттерді іске асыру мынадай бағыттар бойынша көзделеді:

1. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жұмыссыз және аз қамтылған халықты оқыту және жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу;
2. Ауыда кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу;
3. Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру;
4. Ауылдық елді мекендерді дамыту.

Бұл бағыттағы маңыздағы қадам «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру болуы тиіс, оған мыналар кіреді:

- еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жұмыссыз және аз қамтылған халықты оқыту және жұмысқа орналасуға көмектесу;
- ауылда кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу және еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру [4].

2025 жылға қарай жаңа жұмыспен қамту бағдарсамасы ұсынатын шаралармен 1,5 млн.адамаға дейін қамту көзделіп отыр , бұл кедейлік деңгейін 5%-ға (8,25% -дан), ал жұмыссыздық деңгейін 4,5% -ға дейін төмендетуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда Қазақстанда «Өңірлерді дамыту», «моноқалаларды дамыту 2012-2020» бағдарламалары және «Өрлеу» жобасы өз жұмыс нәтижелерін көрсетуде.

«Өрлеу» жобасы еңбекке қабілетті отбасы мүшелерінің (адамның) жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына қатысу және қажет болған жағдайда еңбекке қабілетті мүшелерді қоса алғанда, отбасы мүшелерінің (адамның)әлеументік бейімделуіненөтуі шартымен отбасына (адамға) шартты ақшалай көмекті (ШАК) көздейді.егер отбасының жан басына шаққандағы айлық орташа табысы ең төменгі күн көріс деңгейінің 60% нан аспаса және әлеуметтік келісімшарт талаптарын орындауға келіскен адам (отбасы) ШАК тағайындауға жүгінген жобаға (Өрлеу) қатысуға құқылы. «Өрлеу» жобасына қатысу үшін өтініш беруші жеке өзі немесе отбасының атынан жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөліміне немесе ауылдық округ әкіміне жүгінеді, онда жобаға қатысушының отбасылық және материалдық-тұрмыстық жағдайы туралы өтінішпен сауалнама бланклерін толтырады[5].

Таңдалған кез-келген стратегия қызмет нәтижелеріне байанысты түзетілуі керек, стратегиялық шешімдер ойластырылып, жақсы негізделіп, іс-шаралар егжей-тегжейлі жоспарлануы керек. Аналитикалық зерттеу жүргізу үшін қарастырылған Түркістан облысы және обылыстың үш қаласы бойынша (Ленгер қ., Кентау қ. және Түркістан қ.) бастапқы құжаттарды егжей-тегжейлі зерделей отырып, біз ауылдық жерлерде ауыл шаруашылығы емес бизнесті қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың тиімділігіне бағалау жүргіздік. «Өрлеу» бағдарамасы аясында облыстың 2108-2020 жылдарға арналған жергілікті бюджет қаражатынан ШАК төлеуге арналған болжамды шығыстар жоспары көрсетілді. 2019 жылы «Өрлеу» бағдарламасы бойынша ШАК ЖБ-дан 1176,3 млн. теңге, ал 2020 жылы 12 501,2 млн. теңге төлеу жоспарланып орындалған алайда бағдарлама өз нәтижесінде төмен көрсеткіште орындалған. «Жұмыспен қамту 2020» бағдарламасы аясында ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі «өзін-өзі жұмыспен қамту» терминіне өз түсінік темесін берді, атап айтқанда: « өзін-өзі жұмыспен қамту-бұл сыйақы мөлшерлер тауарлар мен қызметтерді өндіруден алынатын табысқа тікелей байланысты болатын жұмыспен қамту, мұнда өз тұтынуы кірістің бір бөлігі ретінде қарастырылады». Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар-өз қызметін дербес құратын және ұйымдастыратын тұлғалар.

Еңбек және жұмыспен қамту саласындағы саясаттың атаулы сипаты экономикалық белсенді халықтың әртүрлі санаттары үшін арнайы шараларды әзірлеу есебінен қамтамасыз етілетін болады [6].

Жоғары Еңбек өнімділегі есебінен қамтамасыз етілетін болады:

- өмір бойы оқыту шеңберінде жалдамалы қызметкерлердің біліктілігін дамыту және олардың ұзақ мерзімді жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету;
- нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлерді бейресми жұмыспен қамтудың ресми секторына ауыстыру;
- экономиканың формальді секторында өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер мен жұмыссыздарды кәсіпкерлікке тартуға ерекше назар аудара отырып, оларды жұмыспен қамтуға белсенді жәрдемдесу.

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған бағдарламалық құжаттардың негізгі ережелерін іске асыру өңірдегі жұпсыздың деңгейін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді және халықтың әл-ауқатын арттыруға алып келеді [7].

Жүргізілген зерттеулер Түркістан облысы ауылында жұмыспен қамтылған халықтың едәуір бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санатына жататынын көрсетті, бұл жұмыспен қамту саласының төмендеуінің дәлелі болып табылады,өйткені олардың көпшілігі ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін қарабайыр технологиаларды пайдаланады. Бұдан басқа, олар зейнетақы корларының, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру корының қатысушылары болып табылмайды және мансаптық өсу мүмкіндігінің болмауынан біліктілігін арттыруға уәждемеген.

Осы аталған жағдайларды орынды іске асыру, бір жағынан, еңбек күші артық өңірде жұмыспен қамту саласындағы әлеументтік шиеленісті жұмсартуға, екінші жағынан, экономиканы сауықтыру және дамыту бойынша жалпы орта мерзімді және ұзақ мерзімді перспективалар арнасында оны ұтымды ету алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Сельское, лесное и рыбное хозяйство Туркестанской области. Статистический сборник. Шымкент: 2018, 142 с.
2. Официальный сайт Агентства Статистики РК: http://talday.stat.gov.kz/
3. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республики Казахстан на 2013-2020гг. «Агробизнес-2020». Удвержд. Постановлением Правительства Республики Казакстан от 18 февраль 2013 года № 151. https://pandia.org/text/78/045/26362.php?ysclid=lw8xniqlum660993691
4. Стратегия развития акционерного общества «Национальный управляюший «КазАгро» на 2011-2022 годы. Стратегия развития в редакций постановления Правительства РК от 28.12.2013 № 1414.
5. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года №482-V ЗРК О занятости населения.- URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482 (қаралған күні: 10.12.2021).
6. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының негізгі индикаторлары (2023ж. III тоқсан). Мына сілтемеде: https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/9214/
7. Еліміздің қай өңірлерінде жұмыссыздар көп. Мына сілтемеде: https://kaz.inform.kz/news/elimizdin-kay-onirlerinde-zhumyssyzdar-kop_a4075219/

Аннотация

В статье исследуется эффективность проводимой государственной политики занятости в регионах РК с избытком рабочей силы. Исследования показывают, что, несмотря на проводимую правительством работу по снижению уровня безработицы в Казахстане, на практике на современном рынке труда в некоторых регионах страны существует ряд факторов, препятствующих снижению уровня безработицы, несмотря на устойчивый рост экономики. Одним из таких факторов является ограниченный экономический потенциал региона для обеспечения рабочей силы, частности его рабочей силы. Цель исследования-Оценка современных методов государственного регуирования рынка труда в регионах с извытком рабочей силы РК и анализ степени их активности с целью отбора безработных для участия в государственных программах занятости. Анализ сложившейся ситуации

занятости населения в Туркестанской области и выявление проблемных моментов дать рекомендации по их преодолению.

Abstract

The article examines the effectiveness of the state employment policy in the regions of the Republic of Kazakhstan with an excess of labor. Research shows that despite the government's efforts to reduce the unemployment rate in Kazakhstan, in practice, in the modern labor market in some regions of the country, there are a number of factors preventing a decrease in the unemployment rate, despite steady economic growth. One of these factors is the limited economic potential of the region to provide labor, in particular its workforce. The purpose of the study is to evaluate modern methods of state regulation of the labor market in regions with an excess of labor in the Republic of Kazakhstan and analyze the degree of their activity in order to select the unemployed to participate in state employment programs. Analysis of the current employment situation in the Turkestan region and identification of problematic issues to give recommendations on how to overcome them.

УДК 338. 82.01.11

С.Н. Нурашева*
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** symbat.nurasheva@mail.ru

СИСТЕМА КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ СРЕДЫ

Аннотация

Управление в условиях неопределенности внутренней и внешней среды рассматривается как открытый, нелинейный, непропорциональный процесс, обладающий системными свойствами. Показано, что неопределённость – одна из основных реалий жизни, ее нельзя устранить, однако существуют способы уменьшения через воздействие на факторы внешней и внутренней среды. Основанием для эффективного управления является режим успешного контроля, правильная постановка цели и задач, разумное планирование мероприятий, учет возможных рисков и неопределенности ситуации. Отмечается, что анализ внутренней среды вскрывает возможности и потенциал, на который может рассчитывать компания в конкурентной борьбе. Для анализа и оценки неопределенности рекомендуется метод И. Ансоффа: внутренняя оценка фирмы, анализ возможностей, разработка конкурентной стратегии, создание инновационных проектов. Предлагаемая схема преобразования фактического состояния предприятия в прогнозируемое с помощью группы факторов позволит снизить риск неопределенности.

Ключевые слова: стратегия, управление, неопределенность, внутренняя и внешняя среда, риски, угрозы, вызовы.

Введение

Любое предприятие находится и функционирует в определенной среде, и каждое его действие возможно только в том случае, если среда допускает его. Предприятие находится в состоянии постоянного обмена с внешней средой, обеспечивая тем самым себе возможность выживания, так как внешняя среда служит источником производственных ресурсов, необходимых для формирования и поддержания производственного потенциала.

Макроокружение включает в себя такие компоненты среды, как: состояние экономики, правовое регулирование, политические процессы, природная среда, социальная и культурная составляющие, научно-техническое и технологическое развитие, инфраструктура. Микроокружение представляет собой ближайшее окружение компании, то есть ту среду, в которой она непосредственно действует. Микроокружение является специфической для самой организации и может оказывать существенное влияние на ее содержание и структуру.

Экономическая среда предприятия характеризуется наличием большого количества участников, каждый из которых имеет сложную и многообразную структуру, модель управления и характер поведения на рынке. Эти факторы обуславливают рост показателей внешней и внутренней неопределённости для организации. Неопределённость – одно из центральных понятий в современной экономической теории и практике управления. Вопросом неопределённости занимались многие экономисты в том числе Ф. Найт, А. Алтунин М. Семухин, И. Волков, В. Диев и др. [1-5].

Высокие темпы изменений авторы объясняют объективной характеристикой неопределенности. Поэтому одной из эффективных управленческих стратегий представляется стратегия адаптации. Она выступает основанием для эволюционного управления в условиях неопределенности. Изменения охватывают все управленческие уровни: от внутриличностного (уровень субъекта и объекта управления) до глобального, когда субъекты и объекты управления представлены организациями или различными объединениями организаций (союзами, агломерациями, ассоциациями и др.). Происходящие

изменения увеличивают неопределенность в работе предприятия, провоцируют изменения стратегии развития, влияют на принятие управленческих решений. Поэтому зачастую требуется корректировка проблемной ситуации, необходимо в короткие сроки проблему переводить из статуса неструктурированной в структурированную. Высокие темпы изменений также вызывают многочисленные стрессовые ситуации как у субъектов, так и у объектов управления, что может приводить к ошибочным решениям и действиям.

Поскольку действия и решения перестают быть оптимальными, эффективность управления также снижается. Именно поэтому изучение состояния неопределенности, анализ воздействия этого фактора на работу предприятия, поиск путей преодоления неопределённости является целью исследования. В связи с этим ставятся задачи:

1. Изучить влияние факторы внешней и внутренней среды на деятельность предприятия.
2. Проследить иерархию движения неопределённости на предприятии.
3. Как уменьшить влияние неопределенности на деятельность предприятия.

Объектом исследования являются факторы внешней и внутренней среды предприятия. Предмет исследования – как различные факторы и в какой степени влияют на деятельность организации, улучшая или ухудшая ее работу.

Главный научный вопрос – насколько сильно неопределенность влияет на работу предприятия и какие механизмы уменьшения ее воздействия можно предложить в современных условиях изменчивости экономической ситуации. В статье использован аналитический метод, основанный на изучении научной литературы о неопределенности, рисках, угрозах влияния на работу предприятия. Проявлен системный подход к изучению иерархию движения неопределённости и принятий рациональных управленческих решений.

Результаты исследования

Необходимость высоких темпов экономического роста, поддержка соответствующего уровня конкуренции формируют новые требования ко всем участникам рынка. Возникает необходимость обеспечения устойчивого положения предприятия, что включает в себя: плановость, постоянность, подверженность минимальному риску, исключение потерь и убытков, воздействия факторов неопределённости. В связи с этим на предприятиях актуальной становится проблема умения прогнозировать, выявлять, анализировать и преодолевать состояние неопределенности. Неопределенность порождают факторы внешней и внутренней среды [6]. Высокие показатели неопределенности, присущие процессам на предприятии, говорят о необходимости детального анализа их для выявления причин этой неопределенности. Прежде всего надо изучить иерархию неопределенностей (рисунок 1). Как видно на рисунке, неопределенность верхнего уровня обусловлена неопределенностью нижнего.

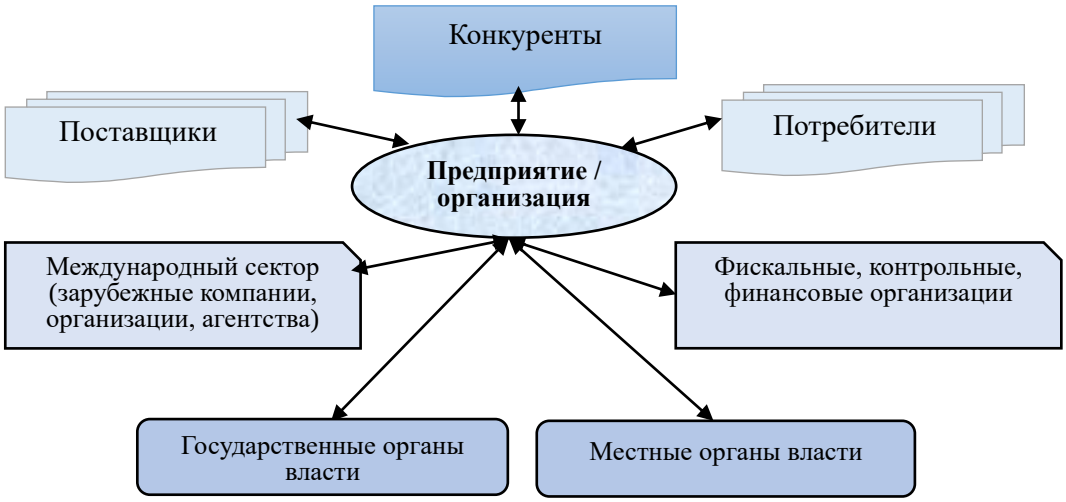

Источник: составлено автором на основе изучения научной литературы

Рисунок 1. Иерархия движения неопределенности на предприятии

Неопределенность организации формируется на основе неопределенности самого низкого уровня, т.е. неопределенности задач и операций, производимых в этой организации в рамках проектов и всей деятельности. Важность неопределенности обусловлена тем, что на деятельность любой организации влияют неопределенные факторы. К ним относятся такие факторы внешней и внутренней среды, значения которых неизвестны или известны недостаточно. Факторы внешней среды являются неконтролируемыми со стороны предприятия и его служб. Под влиянием событий, происходящих вне предприятия, во внешней среде, руководителям приходится изменять внутреннюю организационную структуру, приспосабливая ее под изменившиеся условия.

Внешняя среда предприятия – это все условия и факторы, которые возникают независимо от деятельности предприятия и оказывают существенное воздействие на него. Внешняя среда - это совокупность факторов, субъектов и условий, находящихся за пределами предприятия и способных влиять на его поведение. К внешней среде относятся условия и факторы, которые возникают независимо от деятельности предприятия и оказывают существенное воздействие на него (рисунок 2).

Источник: составлено автором на основе изучения литературы

Рисунок 2. Факторы внешней среды предприятия

Внешние факторы обычно делятся на две группы: факторы прямого воздействия (ближайшее окружение) и факторы косвенного воздействия (макроокружение). К факторам

прямого воздействия оказывают непосредственное влияние на деятельность предприятия: поставщики ресурсов, потребители, конкуренты, рынок трудовых ресурсов, государство, профсоюзы, акционеры. Факторы косвенного воздействия не оказывают прямого действия на деятельность предприятия, но учет их необходим для выработки правильной стратегии.

Изучение внешней деловой среды предприятия включает изучение поставщиков материальных, топливно-энергетических ресурсов, от которых велика зависимость производства. Несвоевременная поставка, некачественные ресурсы, замена одних материалов другими, завышение цен на ресурсы – эти трудности ставят предприятие в полную зависимость от поставщиков, создаются сложности в работе, срываются планы, ухудшается качество продукции, все это приводит к потерям прибыли.

Анализ внешней среды предприятия затрудняется тем, что основными характеристиками ее являются неопределенность, сложность, подвижность, а также взаимосвязанность факторов. Окружение современных предприятий изменяется с нарастающей скоростью, что предъявляет все более возрастающие требования к анализу внешней среды и выработке такой стратегии, которая в максимальной степени учитывала бы все возможные угрозы [7].

Анализ внешней среды рекомендуется заканчивать составлением перечня внешних опасностей и возможностей, с которыми организация сталкивается в этой среде. Форма представления данного перечня может, быть различной, но, как правило, она должна включать взвешивание факторов для их ранжирования по степени воздействия на организацию и оценку воздействия. Для наглядности и облегчения работы руководителей, планирующих стратегию фирмы, все факторы следует разбить на две группы: первая - факторы возможностей, вторая - факторы угроз, расположенные по степени убывания значимости.

Внутренняя среда включает основные элементы и подсистемы внутри организации, обеспечивающие осуществление протекающих в ней процессов. Внутренняя среда организаций включает следующие основные элементы: производство, финансы, маркетинг, управление персоналом, организационную структуру. Если внутреннюю среду менеджмент как-то может контролировать, то внешняя среда поддается только для изучения, анализа, прогнозирования, чтобы учесть этот фактор и уменьшить ее отрицательное влияние.

Внутренняя среда предприятия определяет технические и организационные условия работы предприятия и является результатом управленческих решений. Целью анализа внутренней среды предприятия служит выявление слабых и сильных сторон его деятельности, резервов роста производства. Чтобы воспользоваться внешними возможностями, предприятие должно иметь определенный внутренний потенциал. Одновременно надо знать и слабые места, которые могут усугубить внешнюю угрозу и опасность.

Анализ внутренней среды вскрывает возможности и потенциал, на который может рассчитывать компания в конкурентной борьбе. Внутренняя среда определяется количеством и качеством ресурсов, имеющихся в распоряжении организации. При анализе внутренней среды компании специалисты предлагают акцентировать внимание на ключевых компетенциях, которые приводят к формированию конкурентных преимуществ на рынке [8]. При разработке стратегии предприятия необходимо идентифицировать те внутренние переменные, которые могут рассматриваться как сильные и слабые стороны предприятия, оценивать их важность и установить, какие из этих переменных могут стать основой конкурентных преимуществ.

Метод, который используют для диагностики внутренних проблем, называют управленческим обследованием. Обследованию подлежат сложившаяся организационная структура, распределение функций, ответственности, ресурсов и прав подразделений и отдельных работников в организации, ее этика и традиции, отношения руководства и

отношения неформального лидерства, социально-психологический климат в коллективе и другое. Глубокий анализ каждого из этих вопросов в отдельности и комплексная оценка качества человеческих ресурсов позволит руководству выявить потенциально слабые места в данной функциональной зоне и принять адекватные меры. Кадровый срез (трудовые ресурсы) охватывает такие процессы, как: взаимоотношения менеджеров и рабочих; наем, обучение и продвижение кадров; оценка результатов труда, стимулирование; создание и поддержание отношений между работниками.

Успех стратегического планирования в организации больше зависит от общей культуры среды, в которой осуществляется планирование, чем от конкретных методов планирования [6].

Диагностика организационной культуры в настоящее время приобретает все большее значение. Под организационной культурой понимается совокупность ценностей, правил, традиций, устоявшихся норм и поведенческих установок, языки описания реальности, организационно-управленческие игры [9]. Формируется знание, на основе которого личность интегрируется в организационно-управленческую деятельность с помощью норм и ценностей организационной культуры.

В рамках проблемы взаимовлияния управления и неопределенности большую значимость приобретает вопрос разграничения организационной культуры и культуры риска [4, 10]. Культура риска связана с принятием изменений, с установками, что ошибок деятельности не существует, есть лишь непрерывное обучение новому в быстро изменяющихся обстоятельствах. Субъекты и объекты управления активны и ответственны за последствия осуществляемых действий. Личность в соответствии с нормами культуры риска креативна, коммуникабельна, отличается гибкостью в решении тех или иных организационно-управленческих задач.

Важной характеристикой неопределенности выступает сосредоточенность управленцев на настоящем [9]. Горизонт будущего оказывается закрытым для прогнозирования и планирования, а также для последующего контроля за достигнутыми результатами или осуществляемыми планами. Опыт прошлого малоэффективен в разворачивающихся событиях настоящего, поскольку каждая управленческая ситуация становится уникальной для управленческого воздействия. Это существенно затрудняет процесс управления, так как каждая ситуация рассматривается как новая. Чаще всего ее нельзя рассматривать как типичную, и на этой основе сформировать управленческий кейс для принятия решения, улучшения деятельности и контроля.

Примером может служить кредитование предприятий бизнес-сферы. Возникновение форс-мажорных обстоятельств (погодных условий, стихийных бедствий) может привести к высокой неопределенности по внутреннему и внешнему управлению организацией. Попытки привлечь опыт прошлых ситуаций, кажущихся аналогичными, не приводят к желаемым результатам [7, 9]. Вместе с тем руководители компании оказывается лишенным времени для принятия обоснованных решений из-за высоких темпов происходящих изменений и динамики повседневной жизни. Иногда видимым препятствием является низкая осознанность происходящего.

Быстрые изменения внешней среды стимулируют появление новых методов, систем и подходов в управлении предприятиями, следовательно, необходимо применение стратегического управления. Основной задачей стратегии является перевод предприятия из определенной позиции на более сильную, путем приспособления к внешним условиям: конкуренции, рыночным изменениям, развитию технологий. Недостаточное внимание к изучению внешней среды может вызвать кризисную ситуацию и необходимость принятия немедленных решений, не ориентируясь на перспективное развитие.

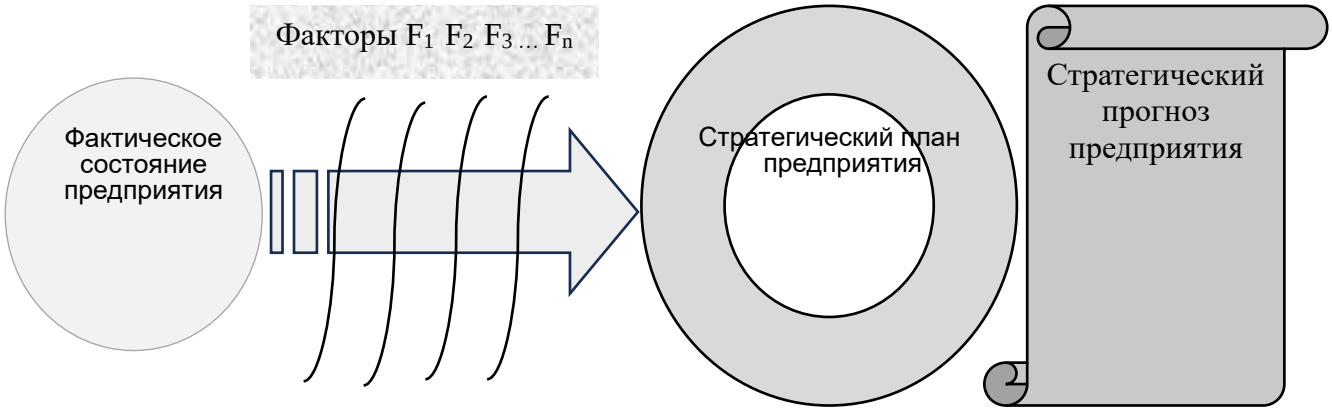
Существование, функционирование и конкурентоспособность любой организации невозможно без разработки стратегических планов, которые учитывают эти изменения внешней среды. Предприятие не должно игнорировать внешние факторы, а, наоборот,

должно научиться понимать их сущность, оценивать их влияние на стратегические планы, с целью дальнейшего предвидения и предотвращения этих внешних факторов с наименьшими затратами. Также предприятию важно знать источники возникновения неопределенности.

Например, угроза появления на рынке заменителей товаров изучаемого нами предприятия становится реальностью в том случае, если цена нового товара при равных или даже лучших потребительских качествах ниже, чем у предыдущего товара. Так как товары-заменители - это взаимозаменяемые товары, т.е. такие, которые предлагают разные способы удовлетворения каких-либо потребностей клиентов, то появление таких товаров возможно не только в той отрасли, где функционирует организация. Угроза может исходить оттуда, откуда ее совсем не ждут, в частности научное открытие в смежной отрасли может дать неожиданный побочный результат и повлечь за собой новое, нетрадиционное решение давно известной проблемы, в результате чего товар организации перестанет пользоваться спросом.

Анализ проблемы неопределенности позволил выделить следующие способы ее преодоления: придавать экономической деятельности такую направленность, чтобы она содержала минимальную неопределенность; избегать те виды деятельности, которые предусматривают более высокий уровень неопределенности; подбирать сотрудников, способных брать на себя риски; находить менеджеров, которые могут контролировать ситуацию как преодолеть неопределённость; анализировать информацию и делать правильный выбор критерия оценки неопределенности; прогнозировать и предотвратить возникновение рисков.

Для анализа и оценки неопределенности рекомендуется метод И. Ансоффа, который выделяет группу ключевых решений при формулировании стратегии: внутренняя оценка фирмы; оценка внешних возможностей; формулировка целей и выбор задач; решение о портфельной стратегии; конкурентная стратегия; создание альтернативных проектов, их отбор и реализация [11]. При этом процесс стратегического управления делится на несколько стадий: выработка миссии и целей организации, оценка и анализ внешней среды, управленческое обследование сильных и слабых сторон, анализ и выбор стратегических альтернатив, реализация и оценка стратегии. С использованием различных подходов в исследовании внешней среды ученые разработали различные модели влияния факторов на стратегические планы [2,3]. На основе изучения этих моделей нами составлена схема преобразования фактического состояния предприятия в прогнозируемое с помощью группы факторов (рисунок 3).

Источник: составлено автором

Рисунок 3. Модель влияния факторов внешней среды на стратегические планы предприятия

С точки зрения логики чем больше значимость факторов внешней среды, тем больше их влияние на деятельность предприятия и тем меньше влияние факторов внутренней среды.

Неопределенность выражается в изменении силы влияния внешних факторов. В данном случае главным мерилом организованной деятельности менеджеров является умение преобразовать ситуацию неопределенности в измеримые вероятности. Положительное в характере руководителя – это способность изучить суть изменений экономических процессов, степень их возможного воздействия на предприятие, а также принятие целесообразных решений, чтобы уменьшить риски и угрозы потери прибыли.

Выводы

Исследование показало, что проблема преодоления неопределённости в условиях глобальных вызовов становится общей проблемой управления: анализа, мониторинга, управленческого учета, контроля процессов, адаптации к ситуации неопределенности и поиска выхода из нее. Изменения внешней среды оказывают воздействие, заставляя менять поведение фирмы, адаптироваться к внешним изменениям, поддерживать устойчивость.

Изучив теоретические основы внутренней и внешней среды предприятия, можно сделать вывод, что внутренние факторы в сочетании с факторами внешней среды оказывают решающее воздействие на жизнедеятельность предприятия. Внутренняя и внешняя среда предприятия должна подвергаться постоянному изучению и анализу со стороны руководства предприятия для того, чтобы принимать верные решения и достигать ритмичной работы предприятия.

Рекомендуется составить иерархию движения неопределенности на предприятии, исследовать резервы и возможности производства, разработать конкурентной стратегию выхода на рынок. Предлагаемая модель влияния факторов внешней среды на стратегические планы предприятия позволит избежать риски и угрозы ухудшения экономических показателей.

Список литературы

1. Ф.Х. Найт Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. М.Я. Каждана; науч. редак. перев. В.Г. Гребенников. Москва: Дело, 2003, 360 с.
2. Алтунин А.Е. Оптимизация многоуровневых иерархических систем на основе теории размытых множеств и методов самоорганизации. В сб.: "Проблемы нефти и газа Тюмени". 2021. Тюмень, вып. 42,1 979, С.68-72.
3. Семухин М.В. Модели и алгоритмы принятия решений в нечетких условиях. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2018. 352 с.
4. Волков И. Вероятностные методы анализа рисков. ИНФРА–М, 2019. – 494 с.http://www.cfin.ru/finanalysis/montecarlo2.slitml
5. Diev V., Sorina G., Griftsova I. Document Ancient intellectual practices as forerunners to the modern theory of decision-making в журнале Schole. Философское антиковедение и классическая традиция, издательство НГУ (Новосибирск), 2017, том 11, № 2, С. 515-523.
6. Коноплева И. А. Управление безопасностью и безопасностью бизнеса: учеб. пособие для вузов. М.: ИНФРА-М, 2019. 448 с.
7. Управление коммуникациями в эпоху цифровизации / Н. Б. Зазаева, С. М. Федюнина, Е. И. Морохова [и др.] ; под ред. Н. Б. Зазаевой. - Саратов : Саратовский источник, 2020. - 202 с.Резник С.Д. Управление изменениями: учебник. Под общ. ред. С.Д. Резника. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2018. 382 с.
8. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: Концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. 12-е изд. Киев: Вильямс, 2016. 928 с.
9. Исмагилов Р.Х. Риск-менеджмент: конспект лекций. Ростов н/Д : Феникс, 2015. 198с.
10. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989. 354 с.

Түйін

Ішкі және сыртқы ортадағы белгісіздік жағдайында басқару жүйелік қасиеттері бар ашық,

сызықты емес, пропорционалды емес процесс ретінде қарастырылады. Белгісіздік өмірдің негізгі шындықтарының бірі болып табылады, оны жою мүмкін емес, бірақ сыртқы және ішкі ортаның әсер етуші факторлары арқылы оны азайтудың жолдары бар. Тиімді басқарудың негізі – табысты бақылау режимі, мақсаттар мен міндеттерді дұрыс қою, мүмкін болатын тәуекелдер мен жағдайдың белгісіздігін ескере отырып, іс-әрекетті ақылға қонымды жоспарлау. Ішкі ортаны талдау компанияның бәсекелестікте сене алатын мүмкіндіктері мен әлеуетін ашатыны атап өтілген. Белгісіздікті талдау және бағалау үшін И.Ансофф әдісі ұсынылады: компанияны ішкі бағалау, мүмкіндіктерді талдау, бәсекелестік стратегияны әзірлеу, инновациялық жобаларды құру. Кәсіпорынның нақты жағдайын факторлар тобын пайдалана отырып болжамды жағдайға түрлендірудің ұсынылған схемасы белгісіздік тәуекелін азайтады.

Abstract

Management under conditions of uncertainty in the internal and external environment is considered as an open, nonlinear, disproportionate process with systemic properties. It is shown that uncertainty is one of the basic realities of life; it cannot be eliminated, however, there are ways to reduce it through influencing factors of the external and internal environment. The basis for effective management is a regime of successful control, correct setting of goals and objectives, reasonable planning of activities, taking into account possible risks and uncertainty of the situation. It is noted that analysis of the internal environment reveals the opportunities and potential that a company can count on in competition. For the analysis and assessment of uncertainty, I. Ansoff's method is recommended: internal assessment of the company, analysis of opportunities, development of a competitive strategy, creation of innovative projects. The proposed scheme for transforming the actual state of an enterprise into a predicted one using a group of factors will reduce the risk of uncertainty.

ӘОЖ 368

Г.А. Пазилов, Ж.С. Сыпабек*
PhD, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** zhanel_sypabek@mail.ru

САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ

Түйін

Мақалада сақтандыру нарығы қызметінің шетелдік тәжірибелеріне талдау жасалған. Зерттеудің мақсаты – сақтандыру нарығы қызмет етуінің шетелдік тәжірибелерін зерттеу, олардың ішінде сақтандыру саласында жоғары жетістікке жеткен елдердің сақтандыру қызметін ұйымдастыру ерекшеліктерін айқындау болып табылады. Жұмыстың маңыздылығы бүгінгі таңда әлемдік деңгейде де, мемлекеттік деңгейде де қаржы нарығының құрамында сақтандыру нарығы маңызды рөлге ие болып, қомақты қаржы ресурстарын шоғырландырып отыр. Көптеген дамыған елдерде сақтандыру мемлекеттің әлеуметтік кепілдіктерінің маңызды элементі болып табылады. Сонымен қатар сақтандыру мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтуға мүмкіндік береді, өйткені түрлі апаттардан болған шығындарды сақтандыру компаниялары өтейді. Зерттеу барысында ғылыми зерттеулер нәтижелерін жалпылау, салыстыру, талдау, синтездеу әдістері қолданылды. Зерттеудің негізгі нәтижесі – сақтандыру саласында қызмет көрсету бойынша әлемдегі алдыңғы қатарлы мемлекеттер анықталды, олардың тәжірибелерін алдағы ғылыми зерттеулер барысында қолданып, отандық сақтандыру нарығының қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленетін болады.

Кілттік сөздер: сақтандыру, сақтандыру нарығы, шетелдік тәжірибе, сақтандыру компаниясы, сақтандыру сыйлықақысы, интернет сақтандыру.

Кіріспе

Сақтандыру қазіргі экономикалық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады. Табиғат пен өркениет барған сайын жаңа тәуекелдерді тудырады, сондықтанда мемлекеттер өзінің сақтандыру нарығын барынша жетілдіріп, дамытып отыруы қажет.

Әлемдік сақтандыру нарығында сақтандыруды жүргізуде, мемлекеттік реттеуде, сақтандыру операцияларын жіктеуде және ұсынылатын сақтандыру қорғау түрлерінде, сондай-ақ шетелдік сақтандыру компанияларының кіруінде ерекшеліктері бар ұлттық сақтандыру нарықтары арасында сақтандыру қатынастары жүзеге асырылады.

Бүгінгі таңда көптеген елдерде, әсіресе АҚШ, Қытай, Жапония, Ұлыбритания, Германияда сақтандыру саласында қызмет көрсету бойынша жоғары жетістіктерге жетіп, бұл аталған елдердің сақтандыру компанияларының активтері мен сақтандыру сыйлықақылары бойынша да қомақты қаржы ресурстарына ие болып отыр. Елдегі сақтандыру нарығының дамуы бюджетке түсетін жүктемені азайтады, халықтың және кәсіпкерлердің тұрақты қызмет етуін қамтамасыз ететін болады.

Нәтижелер мен талқылау

Сақтандыру нарығының жаһандануы әлемдік экономикадағы өзгерістердің әсерінен болатын және түпкі мақсат ретінде сақтандыру қызметтерін сату үшін бірыңғай құқықтық кеңістікті қалыптастыруға ие ұлттық сақтандыру шаруашылықтары арасындағы заңнамалық және экономикалық кедергілерді жою үдерісін білдіреді [1].

Көптеген елдерде сақтандыру мемлекеттің әлеуметтік кепілдіктерінің маңызды элементі болып табылады. Біріншіден, сақтандыру мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтуға мүмкіндік береді, өйткені апаттар мен апаттардан болған шығындарды сақтандыру компаниялары өтейді. Сондай-ақ, шет елдерде халықты әлеуметтік қорғау әлеуметтік қамсыздандыруға, өмір мен денсаулықты сақтандыруға, мемлекеттік емес зейнетақымен қамсыздандыруға мемлекеттік шығыстарды қамтиды.

Сонымен қатар сақтандыру дамыған елдердің экономикасына инвестиция тартуға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, Еуропаның, АҚШ-тың және Жапонияның ірі сақтандыру компаниялары экономикаға инвестицияланған орасан зор қаражатты басқарады, бұл инвестициялардың 80% -ы өмірді ұзақ мерзімді сақтандырумен қамтамасыз етіледі [2].

АҚШ-тың сақтандыру нарығы сақтандыру заңнамасымен реттеледі, оны әр штат жеке әзірлейді. Федералдық деңгейдегі үйлестіруші орган жеке штаттардың бақылау органдарын біріктіретін сақтандыру комиссарларының ұлттық қауымдастығы (NAIC) болып табылады. Штаттардың әрқайсысы сақтандыру қызметін жүзеге асыру үшін өзінің нормативтік-құқықтық базасына ие. Тәуекелдерді сақтандыруды жүзеге асыратын және қомақты қаражат салатын АҚШ-тағы сақтандыру саласы бүкіл аймақтардың дамуына қатты әсер етеді және осыған байланысты американдық қоғамның белсенді күші болып табылады. Заң бойынша сақтандыру қызметін реттеу өкілеттігі арнайы органдарда жатыр. Белгілі бір штатта жұмыс істейтін сақтандырушылар өз қызметтерін осы штаттың заңнамалық базасын қатаң сақтай отырып көрсетуі керек [3]. АҚШ-та барлық сақтандыру компанияларының электрондық деректер банкі кеңінен қолданылады, бұл тәуекелдер, сыйлықақы мөлшері және т.б. туралы ақпаратты жинақтауға мүмкіндік береді.

АҚШ-тың сақтандыру нарығы әлемдегі сақтандыру нарықтарының ішіндегі ең дамығаны болып саналады. Мемлекетте бүкіл ел бойынша сақтандыру қызметтерін көрсететін шамамен 10 мың сақтандыру компаниясы бар, олардың активтерінің жалпы көлемі 1,6 трлн АҚШ долларынан асып отыр [4].

Германия сақтандыру нарығында үлкен тәжірибеге ие. Германияда әлемдегі алғашқы міндетті сақтандыру жүйесі құрылды. Германияның сақтандыру нарығы қарқынды дамуымен сипатталады. Германияда алынған сақтандыру төлемдерінің көлемінің жыл сайынғы өсімі 10% құрайды. Жеке сақтандыру ұлттық сақтандыру нарығының құрылымында шамамен 37%-ды құрайды. Басқа Батыс Еуропа елдеріне қарағанда біршама танымал емес медициналық сақтандыру сақтандыру сыйлықақыларының жалпы түсімдерінің шамамен 12%-ын құрайды. Мүлікті сақтандыру Германиядағы ұлттық сақтандыру нарығының 51% құрайды.

Германиядағы сақтандыру саласы мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі мен жеке сақтандыру секторы арасында бөлінген. Әлеуметтік сақтандыру, егер олар жеке сақтандыру секторымен қамтылмаған болса, барлық қызметкерлер үшін міндетті болып табылады. Бұл кәрілік сақтандыруға, жұмыссыздықтан сақтандыруға және уақытша еңбекке жарамсыздықты сақтандыруға қатысты.

Германияда жұмыс істейтін барлық ұлттық және шетелдік сақтандыру компаниялары Берлинде орналасқан Сақтандыруды қадағалау бойынша Федералдық кеңсенің (BAV) міндетті мемлекеттік сақтандыру бақылауына жатады. Мемлекеттік сақтандыруды қадағалау жөніндегі мемлекеттік сақтандыру органының федералды органы қызметінің негізгі мақсаты сақтанушылардың мүдделерін қорғау болып табылады [5].

Германияда кең таралған сақтандырудың түрлерінің бірі - жауапкершілікті міндетті және ерікті сақтандыру. Бұл басқа адамға қасақана немесе байқаусызда келтірілген зиянды өтеуді білдіреді. Мұндай сақтандыру автомобиль иелері үшін міндетті болып табылады, өйткені олар жол процесінің басқа қатысушыларына зиян келтіруі мүмкін. Жауапкершілікті сақтандыру Германиядағы отбасылардың шамамен 60% - тіркелген. Бұл сақтандырылған отбасы мүшелерінің басқа адамдарға келтірген залалын өтеуден тұрады.

Германияның сақтандыру нарығының бірқатар ерекшеліктері бар:

- біріншіден, сақтандыру ісі мен ірі өнеркәсіптік капитал арасында тығыз байланыс бар, капиталға және басқаруға өзара қатысу кеңінен таралған.

- екіншіден, сақтандыру нарығы мемлекеттің қатаң бақылауында.

- үшінші маңызды ерекшелігі – банктік сақтандыру (сақтандыру ұйымы өзінің бөлшек сауда орындарында сақтандырумен ғана емес, сонымен қатар банктік қызметтерді

көрсетумен де айналысады).

Германияда Allianz Group және Munich Re сияқты әлемнің жетекші сақтандыру компаниялары орналасқан. 2022 жылы Allianz нарықтық капиталдандыру бойынша әлемдегі ең ірі сақтандырушылардың бестігіне кірді. Сонымен қатар, Munich Re 2021 жылы есептелген сыйлықақылар бойынша ең ірі қайта сақтандыру компаниясы болды [6].

Ұлыбританияның сақтандыру секторы 1,8 триллион фунт стерлинг инвестицияны басқаратын және 300 000 адамды жұмыспен қамтып отырған әлемдегі ең үлкен секторлардың бірі болып табылады. Сонымен қатар сақтандыру секторы, Ұлыбритания мен Еуропалық Одақ (ЕО) қаржы жүйелері арасындағы реттеу деңгейіне және қарым-қатынасына байланысты Brexit-тен ең қатты зардап шеккен сектордың бірі.

Ұлыбритания сақтандыру секторының ЕО сақтандыру нарығындағы үлесі 14 пайыздан асады, онда шамамен 41,6 миллион ересек адам жалпы сақтандырудың қандай да бір түрін ұстанады [7]. Ұлыбританияның сақтандыру заңнамасы негізінен ЕО сақтандыру директивалары талаптарымен үйлестірілген.

Ұлыбританияның сақтандыру бизнесі көп жылдар бойы жаһандық қаржы орталығы ретінде Лондонда шоғырланған. Лондонның ең ірі халықаралық сақтандыру нарығы бірқатар елдер мен компаниялардың қаржылық ағындарына қызмет көрсетеді. Лондонның халықаралық сақтандыру нарығының беделі сақтандыру мамандарының айтарлықтай кадрлық ресурстарына, жоғары дамыған нарықтық инфрақұрылымға, сондай-ақ Ұлыбританиядан тыс жерлерде кеңінен танымал Ллойд сақтандыру корпорациясының осында болуына негізделген. Әлемдегі барлық ірі сақтандыру компанияларының өкілдіктері немесе еншілес ұйымдары Лондонда орналасқан.

Ұлыбританияның сақтандыру нарығының институционалдық құрылымын олардың иелері – акционерлерге жататын акционерлік қоғамдар көрсетеді; олардың сақтанушыларына жататын өзара сақтандыру компаниялары; достық қоғамдар; шетелдік сақтандыру компанияларының филиалдары мен өкілдіктері.

Қытайдың сақтандыру нарығы жиналған сыйлықақылардың көлемі бойынша да, жасалған келісім-шарттар саны бойынша да әлемдегі ең ірілердің бірі болып табылады. Алайда ол кеш дами бастады, ал тұрақты даму кезеңіне небәрі 30 жыл болды. Қытайдың сақтандыру нарығы әлі де дамуының бастапқы кезеңінде және одан әрі өсу үшін үлкен әлеуетке ие.

Қытайдың сақтандыру нарығы соңғы жылдары жоғары қарқынмен өсіп, Қытайдың ішкі жалпы өнімінің өсу қарқынынан асып түсті. Swiss Re институты Қытайдың жаһандық сыйлықақылардағы үлесі 2018 жылғы 11%-дан 2029 жылға қарай 20%-ға дейін артып, Америка Құрама Штаттарынан асып түседі деп болжайды. Қытайдың қуатты экономикасы, мемлекеттік шығындардың жоғары деңгейі, тұтынушылардың хабардар болуы және технологиялық инновациялар елдің сақтандыру секторының өсуіне ықпал етуде [8].

2016 жылы Қытайдың сақтандыру нарығының ауқымы Германия, Франция, Ұлыбритания және Жапония нарықтарын басып озып, әлемде екінші орынға көтерілді. Соңғы 20 жылда Қытайдың сақтандыру саласының сақтандыру кірісі негізінен жеке және өмірді сақтандыруға байланысты болды. Мысал ретінде 2019 жылды алатын болсақ, сыйлықақы түсімінің ең жоғары үлесі жеке сақтандырудан келеді, бұл 41,71% құрайды. Ал өмірді сақтандыру – 30,62%. Мүлікті сақтандыру және медициналық сақтандыру үлесі 15,68% және 9,51%. Алайда, сыйақы құнының құрылымы бойынша мүлікті сақтандыру үлесі 33,71% құрап, жеке сақтандыру мен өмірді сақтандыруды басып озып, бірінші орында тұр. Медициналық сақтандыру төлемдері де айтарлықтай үлесті, 12,19% құрайды.

Сақтандыру саласының өсуіне байланысты Интернет қарқынды дамып келеді және олардың ортақ өнімі Интернет-сақтандыру соңғы жылдары Қытайдың сақтандыру нарығында жаңа трендке айналды. Статистикаға сәйкес, Қытайдың 2018 жылғы онлайн сақтандыру сыйлықақысының кірісі 188,9 миллиард юаньға (26,99 миллиард доллар) жетті. Сондай-ақ сату технологиясында айтарлықтай өзгерістер болды, онлайн сақтандыру ерекше

қарқын алды. Интернет арқылы сақтандыруды сатып алған азаматтардың саны 2018 жылдың соңында 222 миллионнан асты [8].

Халықаралық сақтандыру нарығы нақты сыйлықақы өсімінің көлемі мен өсу қарқынымен, яғни сақтандыру компанияларының полистерді сатудан алатын қаражатымен бағаланады. Сарапшылардың бағалауынша, 2022 жылы АҚШ сақтандыру сыйлықақыларының жалпы көлемі бойынша әлемдік көшбасшы болды – $2,7 трлн. Қытай мен Жапония екінші және үшінші орындарды иеленді - сәйкесінше $696,1 және $403,5 млрд. Осы үш нарық жаһандық сыйлықақылардың 56%-ға жуығын құрады (1-кесте).

Кесте 1 - Сақтандыру сыйлықақыларының ең көп көлеміне ие елдер, 2022 ж.

№	Мемлекет атауы	Сыйақылардың көлемі, АҚШ долларымен	Өткен жылмен салыстырғанда өсті/кеміді, %
1	Люксембург	48 287 000 000	30,9
2	Оңтүстік Африка	51 215 000 000	24,6
3	Швейцария	57 793 000 000	1,2
4	Бразилия	62 082 000 000	7,2
5	Ирландия	64 696 000 000	31,3
6	Гонконг	72 227 000 000	–1,0
7	Австралия	72 576 000 000	15,5
8	Испания	73 571 000 000	9,4
9	Нидерланды	92 986 000 000	5,7
10	Тайвань	113 423 000 000	0,1
11	Индия	126 974 000 000	13,5
12	Канада	161 289 000 000	15,8
13	Италия	192 481 000 000	11,5
14	Оңтүстік Корея	193 008 000 000	1,5
15	Германия	275 779 000 000	5,9
16	Франция	296 380 000 000	24
17	Ұлыбритания	399 142 000 000	16,7
18	Жапония	403 592 000 000	–2,6
19	Қытай	696 128 000 000	6,1
20	АҚШ	2 718 699 000 000	8,1
Ескертпе – [9] дерек көзінен алынды			

1-кесте мәліметтерінен белгілі болып отырғандай 2022 жылы сақтандыру сыйлықақыларының ең көп көлеміне ие елдерге тиесілі сыйлықақы көлемі 6,1 трлн. АҚШ долларынан асып отыр. Бұл сақтандыру нарығында жинақталған қаржы көлемінің көптігін көрсетіп, әлемдік қаржы нарығында сақтандыру нарығының ерекше орны бар екендігін дәлелдейді.

Халықаралық сақтандыру нарығының дамуы сақтандыру қызметтеріне сұраныс пен ұсынысты тиімді қамтамасыз етумен, қазіргі заманғы сақтандыру технологияларын енгізумен, сондай-ақ сақтандыру нарығын реттеу саласындағы ұлттық заңнаманы үйлестірумен байланысты.

Қорытынды

Сақтандыру нарығы қызметінің шетелдік тәжірибелерін зерттеу барысында белгілі болғандай, сақтандыру қызметінің дамуы, мемлекеттің бюджетіне түсетін ауыртпашылықты біршама жеңілдетеді, халықты әлеуметтік қорғауда және кәсіпкерлікті дамытуға, инвестиция

тартуға оң ықпал етеді. Сонымен қатар сақтандыру саласы қаржы саласының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қомақты қаржыны шоғырландыра отырып, өз клиенттеріне сақтандырудан басқа түрлі қаржылық қызмет түрлерін ұсынады. Дамыған елдердегі сақтандыру компаниялары қомақты активтерге ие және жыл сайынғы сақтандыру сыйлықақыларының көлеміде жоғары, олардың қаржылық жағынан тұрақты, әрі сенімділігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Страхование: учебник / под общ. ред. Е. Г. Князевой; М-во науки и высшего обр. Рос. Федерации, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 241 с.
2. Рыбалкина З.М. Отечественный и зарубежный опыт страхования. Страхование в эпоху цифровой экономики: проблемы и перспективы: сборник трудов XIX Междунар. науч.-практ. конф. Марийский гос. ун-т; отв. ред. Е. В. Злобин, Т. В. Сарычева. – Йошкар-Ола, 2018. С. 181-185.
3. Кузнецова Н. А., Писаренко Ж. В. Страхование и управление рисками: учебник для бакалавров. М. : ЛитРес, 2016. 768 с.
4. Ермасов С.В. Страхование: учебник для бакалавров / С.В. Ермасов, Н.Б. Ермасова. — 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 791 с.
5. Анализ размера и доли рынка страхования имущества и страхования от несчастных случаев в Германии - тенденции роста и прогнозы (2023 - 2028 гг.). Доступно на: https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/property-casualty-insurance-market-in-germany
6. Обзор рынка страхования в Германии. Доступно на: https://marketpublishers.ru/lists/12311/news.html
7. Анализ размера и доли рынка страхования жилья в Великобритании - тенденции роста и прогнозы (2023 - 2028 гг.). Доступно на: https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/uk-home-insurance-market
9. Чжан С. Тенденция развития страхового рынка Китая // Финансы и управление. – 2020. – № 2. С. 85-94. DOI: 10.25136/2409-7802.2020.2.33269
10. 20 стран с самым большим объемом страховых премий. Доступно на: https://prodengi.kz/post/20-stran-s-samym-bolsim-obemom-straxovyx-premii

Аннотация

В статье проведен анализ зарубежного опыта деятельности страхового рынка. Целью исследования является изучение зарубежного опыта функционирования страхового рынка, в том числе определение особенностей организации страховой деятельности стран, добившихся высоких успехов в сфере страхования. Важность работы сегодня в составе финансового рынка, как на мировом, так и на государственном уровне, страховой рынок играет важную роль и аккумулирует значительные финансовые ресурсы. Во многих развитых странах страхование является важным элементом социальных гарантий государства. Кроме того, страхование позволяет снизить нагрузку на государственный бюджет, так как убытки от различных аварий возмещаются страховыми компаниями. В ходе исследования были использованы методы обобщения, сравнения, анализа, синтеза результатов научных исследований. Основной результат исследования-определены ведущие государства мира по оказанию услуг в страховой отрасли, опыт которых будет использован в ходе дальнейших научных исследований и разработаны предложения по совершенствованию деятельности отечественного страхового рынка.

Abstract

The article analyzes foreign experience in the insurance market. The purpose of the study is to study foreign experience in the functioning of the insurance market, including determining the characteristics of the organization of insurance activities in countries that have achieved high success in the insurance sector. The importance of working today as part of the financial market, both at the global and state levels, the

insurance market plays an important role and accumulates significant financial resources. In many developed countries, insurance is an important element of state social guarantees. In addition, insurance helps reduce the burden on the state budget, since losses from various accidents are compensated by insurance companies. During the study, methods of generalization, comparison, analysis, and synthesis of scientific research results were used. The main result of the study is that the leading countries in the world in providing services in the insurance industry have been identified, whose experience will be used in further scientific research and proposals have been developed to improve the activities of the domestic insurance market.

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES

ӘӨЖ 340

Д.А. Байсымаков [1], А.Ж. Жаналиева[2*]
[1] магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қзақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
[2] з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУ

Түйін

Мақалада қазіргі құқықтық мемлекеттердегі қоғамдық бақылаудың рөлі қарастырылады. Қоғамдық бақылау мемлекеттік органдардың қоғам алдындағы ашықтығын, ашықтығын және жауапкершілігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Құқықтық мемлекеттің дамуы тұрғысынан қоғамдық бақылау азаматтық қоғамның ажырамас элементі және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың кепілі болып табылады.

Азаматтық қоғам-бұл мемлекеттің немесе жеке корпорациялардың емес, қоғамның мүддесі үшін әрекет ететін Тәуелсіз мемлекеттік емес ұйымдардың, топтардың және жеке азаматтардың жиынтығы.

Азаматтық қоғам шеңберіндегі қоғамдық бақылау азаматтарға мемлекеттік органдар мен қоғамдық институттардың қызметін бақылауға, сондай-ақ теріс пайдалануды, сыбайлас жемқорлықты және азаматтардың құқықтарының бұзылуын анықтауға және алдын алуға мүмкіндік беретін тетік болып табылады. Ол биліктің ашықтығы мен ашықтығын қамтамасыз етеді және азаматтардың шешім қабылдау процестеріне қатысуына ықпал етеді, бұл демократияның маңызды элементі болып табылады.

Кілттік сөздер: қоғамдық бақылау, мемлекет, саяси және азаматтық келісім, азаматтық қоғам институттары, құқық, құқықтық мемлекет.

Кіріспе

Қоғамдық бақылау қазіргі құқықтық мемлекеттердің ажырамас элементі болып табылады. Ол мемлекеттік органдардың қоғам алдындағы ашықтығын, ашықтығын және жауапкершілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Құқықтық мемлекеттің дамуы шеңберінде қоғамдық бақылау ерекше маңызға ие болады, өйткені ол демократияны нығайтуға ықпал етеді және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына кепілдік береді.

Қоғамдық бақылау әртүрлі механизмдер мен формалар арқылы жүзеге асырылады. Негізгі механизмдердің бірі – ақпаратқа қол жеткізу. Азаматтарға мемлекеттік органдардың қызметі және олардың шешімдері туралы ақпарат қолжетімді болуы тиіс. Бұл қоғамға биліктің қызметін қадағалауға және теріс пайдаланудың алдын алуға мүмкіндік береді [1].

Қоғамдық бақылау тетіктері-бұл қоғам биліктің қызметін бақылай алатын, оның тиімділігін бағалай алатын, сондай-ақ шешім қабылдауға және қоғамдық саясатты қалыптастыруға әсер ететін құралдар мен механизмдер. Қоғамдық бақылау тетіктерінің маңызды аспектісі олардың ашықтықты, ашықтықты және билік құрылымдарының қоғам алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ету қабілеті болып табылады.

Тағы бір маңызды тетік-азаматтардың шешім қабылдауға қатысуы. Бұл қоғамдық тыңдауларға қатысу, заң жобаларын талқылау және азаматтық қатысудың басқа түрлері арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Құқықтық мемлекеттегі қоғамдық бақылау-бұл заңдылық, әділеттілік және азаматтардың құқықтарын қорғау қағидаттарымен үйлесімділігін қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік органдардың, саясаттар мен заңнамалардың қызметіне мониторинг пен бағалауды қамтамасыз ететін тетіктер мен институттар жүйесі. Зерттеу объектісі, демек, қоғамдық бақылау жүйесінің өзі, оның институционалдық және нормативтік негіздерін, жұмыс істеу тетіктерін және мемлекеттің құқықтық мәртебесін қамтамасыз етудегі рөлін қоса алғанда.

Зерттеу әдістері:

- Құқықтық базаны талдау құқықтық мемлекеттегі қоғамдық бақылауды реттейтін конституциялық нормаларды, заңдарды және өзге де құқықтық актілерді зерделеуді қамтиды. Азаматтардың ақпарат алу құқықтарына, сөз және сөз бостандығына, сондай-ақ қоғамдық институттардың бақылауды жүзеге асыру өкілеттіктеріне қатысты нормалар талданады.

- Эмпирикалық зерттеулерге сауалнамалар, Статистика, қоғамдық ұйымдар мен БАҚ есептері сияқты әртүрлі көздерден деректерді жинау және талдау кіреді. Эмпирикалық әдістер тәжірибеде қоғамдық бақылау тетіктерінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

- Салыстырмалы талдау жалпы тенденцияларды, бақылауды реттеу мен жүзеге асыру тәсілдеріндегі айырмашылықтарды, сондай-ақ тиімді тәжірибелерді анықтау мақсатында әртүрлі елдердегі қоғамдық бақылау жүйелерін салыстыруға бағытталған.

- Құқықтық мемлекеттегі қоғамдық бақылау саласындағы негізгі үрдістер мен проблемаларды анықтауға бағытталған ашық ақпарат көздерін, сондай-ақ академиялық мақалалар мен баяндамаларды талдау.

Осы әдістердің жиынтығы құқықтық мемлекеттегі қоғамдық бақылаудың жай-күйі мен тиімділігі туралы кешенді түсінік алуға, оның проблемалық аспектілерін анықтауға және оларды шешу жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Қоғамдық бақылау құқықтық мемлекетті нығайтуда шешуші рөл атқарады. Бұл демократия үшін қажетті шарт болып табылатын биліктің ашықтығы мен ашықтығын арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, қоғамдық бақылау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ете отырып, сыбайлас жемқорлық пен билікті асыра пайдаланудың алдын алуға көмектеседі [2].

Құқықтық мемлекет-бұл мемлекет құрылымының нысаны, онда заң қоғамдық қатынастардың негізгі реттеушісі болып табылады, ал адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық ретінде танылады және мемлекет қорғайды. Құқықтық мемлекеттің негізгі принциптеріне мыналар жатады:

- Заңның үстемдігі: Заң барлығына, соның ішінде мемлекеттік органдарға, шенеуніктерге және азаматтарға бірдей.

- Биліктің бөлінуі: тәуелсіздік және заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің өзара ұстамдылығы.

- Негізгі құқықтар мен бостандықтарды қорғау: азаматтардың жеке, саяси, экономикалық және әлеуметтік құқықтарының кепілдіктері.

- Заңдылық: мемлекеттік органдардың қызметі заңға негізделген және заңды негіздемесі бар [3].

Құқықтық жауапкершілік: заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілік қатаң реттеледі.

Қоғамдық бақылау дегеніміз-азаматтар мен олардың бірлестіктерінің мемлекеттік органдардың, муниципалды органдар мен лауазымды адамдардың іс-әрекеттерінің заңдарға, азаматтардың мүдделеріне және қоғамдық талаптарға сәйкестігін тексеруге бағытталған қызметі.

Қоғамдық бақылаудың негізгі проблемаларының бірі азаматтардың ақпараттылығы мен

белсенділігінің жеткіліксіздігі болып табылады. Көбінесе азаматтар өздерінің құқықтары мен билік қызметіне бақылауды жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы жеткілікті білімге ие болмайды. Сондай-ақ, тиімді қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету үшін билік пен қоғам арасындағы кері байланыс тетіктерін дамыту маңызды [4].

Сонымен қатар, ақпараттық технологиялардың дамуымен қоғамдық бақылауды нығайту үшін жаңа мүмкіндіктер ашылуда. Интернет пен әлеуметтік медианы пайдалану азаматтарға тез ақпарат алмасуға және өз құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін үйлестіруге мүмкіндік береді.

Құқықтық мемлекет үшін қоғамдық бақылаудың маңыздылығын асыра бағалау қиын. Қоғамдық бақылау билікті тексеру құралы ғана емес, сонымен қатар заңдарды сақтау және азаматтардың құқықтарын құрметтеу үшін негізгі ынталандыру болып табылады. Құқықтық мемлекет үшін қоғамдық бақылаудың маңыздылығының бірнеше негізгі аспектілері:

1. Ашықтық пен ашықтық: қоғамдық бақылау Үкімет пен басқа да мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын қамтамасыз етеді. Азаматтар шешімдердің қалай қабылданатынын, мемлекеттік ресурстардың қалай пайдаланылатынын және қандай нәтижелерге қол жеткізілгенін білуге құқылы. Бұл биліктің жауапкершілікті мінез-құлқына жағдай жасайды және жасырын манипуляциялар мен сыбайлас жемқорлықтың алдын алады.

2. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі: қоғамдық бақылау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың қуатты құралы болып табылады. Үкімет пен басқа да билік органдарының қызметін бақылау арқылы азаматтар құқықтардың бұзылуын анықтай алады және соттарға немесе Халықаралық ұйымдарға қорғау үшін жүгіну арқылы оларға тиімді жауап бере алады.

3. Құқық қолдану сапасын арттыру: қоғамдық бақылау Құқық қорғау органдары мен соттардың жұмыс сапасын арттыруға көмектеседі. Бұл органдардың қызметі көпшіліктің назарына түскен кезде, олар заңдар мен әділеттілік принциптерін ұстануға, сондай-ақ озбырлықтан аулақ болуға бейім.

4. Демократияны нығайту: қоғамдық бақылау-демократиялық құқықтық мемлекеттің негізгі қағидаларының бірі. Ол азаматтардың саяси өмірге қатысуын ынталандырады, азаматтық қоғамның дамуына және азаматтық белсенділіктің қалыптасуына ықпал етеді.

5. Сыбайлас жемқорлық пен теріс пайдаланудың алдын алу: қоғамдық бақылау сыбайлас жемқорлық пен билікті теріс пайдалануға қатысты профилактикалық іс-қимыл жасайды. Олардың қызметі көпшілікке жария етілуі және сынға ұшырауы мүмкін екенін біле отырып, шенеуніктер мен қоғамдық ұйымдар өз іс-әрекеттеріне мұқият және заңсыз немесе лайықсыз әрекеттерге бейім емес [5, 6].

Осылайша, қоғамдық бақылау азаматтардың мүддесі үшін және заңдылық, әділеттілік және демократия қағидаттарына сәйкес оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін құқықтық мемлекеттің маңызды элементі болып табылады [7].

Қорытынды

Қоғамдық бақылау құқықтық мемлекет қызметінде ашықтықты, заңдылық пен әділдікті қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Осы тақырыпты зерттеу барысында оның рөлінің негізгі аспектілері, іске асыру тетіктері, сондай-ақ проблемалар мен даму перспективалары анықталды.

Ең алдымен, мақала Мемлекеттік органдардың қоғам алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ету және азаматтардың мүдделерін қорғау тетігі ретінде қоғамдық бақылаудың маңыздылығын көрсетеді. Билікті бақылауды жүзеге асырудағы азаматтық қоғамның, БАҚ-тың және басқа да қоғамдық институттардың рөліне ерекше назар аударылады.

Алайда, талдау көрсеткендей, қоғамдық бақылау биліктің ашықтығының жеткіліксіздігі, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының шектелуі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық пен адалдықтың теріс әсері сияқты бірқатар проблемаларға тап болады. Бұл проблемалар қоғамдық бақылаудың тиімді жұмыс істеуіне кедергі келтіреді және жүйелі

өзгерістерді қажет етеді.

Анықталған проблемаларды ескере отырып, мақалада қоғамдық бақылауды дамыту перспективалары келтірілген. Оларға заңнамалық базаны нығайту, азаматтық қоғамды дамыту, технологияларды пайдалану, халықаралық ынтымақтастық және азаматтардың хабардарлығын арттыру жатады. Бұл шаралар қоғамдық бақылауды жүзеге асыру үшін жағдайды жақсартуға және оның тиімділігін арттыруға бағытталған.

Қорытындылай келе, құқықтық мемлекеттегі қоғамдық бақылау демократиялық қоғамның қажетті элементі болып табылады және оның тиімді жұмыс істеуі билік қызметіндегі заңдылықты, ашықтықты және әділеттілікті қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Қоғамдық бақылауды дамыту мемлекет, азаматтық қоғам және халықаралық қоғамдастық тарапынан бірлескен күш-жігерді талап етеді және қазіргі қоғамның демократиялық дамуын қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Список литературы

1. Қоғамдық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 2 қазандағы № 30-VIII ҚРЗ.
2. Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. М., 2012. 11. Радько Т.Н. Теория государства и права : в схемах и определениях / Т. Н. Радько. - М. : Проспект, 2017. - 176 с.
3. Гончарова А.А. Право граждан на участие в управлении делами государства и электронное правительство в современном демократическом государстве // Успехи современной науки и образования, 2017. Т. 8. № 2. С. 88-91
4. Перевалов В.Д., Хазанов С.Д. Общественный контроль за эффективностью антикоррупционной политики // Коррупционные риски в механизме противодействия коррупции: значение, оценка, устранение: сборник статей и методических материалов. Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2015. 184 с.
5. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации: научное издание / М.Н. Марченко ; МГУ им. М.В. Ломоносова. - М. : Проспект, 2015. - 400 с.
6. Об общественном контроле. Доступно на: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030
7. Жангулова А.А. Правовые основы общественного контроля в Республике Казахстан. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-obschestvennogo-kontrolya-v-respublike-kazahstan?ysclid=lwyxlb6qew800578166.

Аннотация

В статье рассматривается роль общественного контроля в современных правовых государствах. Общественный контроль играет ключевую роль в обеспечении прозрачности, открытости и ответственности государственных органов перед обществом. В контексте развития правового государства общественный контроль является неотъемлемым элементом гражданского общества и гарантом соблюдения прав и свобод граждан.

Гражданское общество представляет собой совокупность независимых негосударственных организаций, групп и индивидуальных граждан, которые действуют в интересах общества, а не государства или частных корпораций.

Общественный контроль в рамках гражданского общества выступает механизмом, позволяющим гражданам следить за деятельностью государственных органов и общественных институтов, а также выявлять и предотвращать злоупотребления, коррупцию и нарушения прав граждан. Он обеспечивает прозрачность и открытость власти, а также способствует участию граждан в процессах принятия решений, что является важным элементом демократии.

Abstract

The article examines the role of public control in modern legal states. Public control plays a key role in ensuring transparency, openness and responsibility of public authorities to society. In the context of the

development of the rule of law, public control is an integral element of civil society and a guarantor of respect for the rights and freedoms of citizens.

Civil society is a collection of independent non-governmental organizations, groups and individual citizens who act in the interests of society, not the State or private corporations.

Public control within the framework of civil society acts as a mechanism that allows citizens to monitor the activities of State bodies and public institutions, as well as identify and prevent abuses, corruption and violations of citizens' rights. It ensures transparency and openness of government, as well as promotes citizen participation in decision-making processes, which is an important element of democracy.

ӘӨЖ 340

Н.С. Басыбек, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҢ ИМПЕРАТИВТІ НОРМАЛАРЫН ТҮСІНДІРУДІҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін

Бұл ретте императивті нормаларды түсіндірудің ашылмаған проблемалық аспектілері заң шығару техникасына, кейіннен құқық қолдану сатысына теріс әсер етеді. Мақалада "құқық нормаларын түсіндіру" ұғымын анықтаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады және жинақталады, құқықтық актілердегі императивті нормаларды анықтаудың мүмкін нұсқалары келтірілген, сондай-ақ сот практикасының материалдарын ескере отырып, оларды шешудің мүмкін жолдары көрсетілген.

Мақалада әртүрлі салалардағы әлеуметтік қатынастарды реттейтін міндетті құқықтық ережелерді түсіндіру процесінің негізгі принциптері мен әдістемесі қарастырылады. Құқықтық қатынастардың барлық субъектілері үшін қатаң міндетті болып табылатын императивті нормалар құқықтық тәртіп пен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін нақты және түсініксіз түсіндіруді қажет етеді.

Мақала құқықтың императивті нормаларын түсіндірудің жалпы теориялық аспектілерін талдауға арналған. Жұмыста императивті нормаларды түсіну мен түсіндірудің негізгі тәсілдері қарастырылады, проблемалар мен оларды қазіргі құқықтық жүйеде қолдану перспективалары зерттеледі. Мақалада императивті нормаларды талдауға кешенді көзқарастың маңыздылығына баса назар аударылады және оларды түсіндірудің тиімділігін арттыру үшін әдістемелік ұсыныстар ұсынылады.

Кілттік сөздер: құқықты түсіндіру; құқықтың императивті нормасы; құқықтың императивті нормасын түсіндіру; құқық нормаларының атрибуттары.

Кіріспе

Құқықты түсіндіру-бұл құқықтық қатынастардың субъектілері құқықтық нормалардың шынайы мағынасын түсіну және анықтау мақсатында интеллектуалды-ерікті әрекеттерді жүзеге асыратын процесс. Бұл заңдардың дұрыс іске асырылуын және кейіннен заңнаманы жетілдіру мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында оларды неғұрлым дәл және біркелкі қолдануға бағытталған құқық қолдану қызметінің маңызды элементі болып табылады. Құқықты түсіндіру процесінде әртүрлі факторлар, соның ішінде заң мәтіні, оның мақсаттары мен міндеттері, тарихи контекст, алдыңғы құқық қолдану практикасы, сондай-ақ жалпыға бірдей танылған мораль мен әділеттілік нормалары ескеріледі [1].

Құқықтағы императивті нормаларды түсіндіру мәселесін зерттеу бірқатар жағдайлар бойынша маңызды және өзекті міндет болып табылады:

1. Міндетті нормаларды қолдану: императивті нормалар немесе міндетті талаптарды қамтитын нормалар жоғары заңды күшке ие және кеңінен қолданылады. Оларды орындау міндетті болғандықтан, оларды дұрыс түсіндіру заңның орындалуын қамтамасыз ету және заң бұзушылықтардың алдын алу үшін өте маңызды болады.
2. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау: императивті нормаларды түсіндіру азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға тікелей әсер етеді. Қате түсіндіру адамның негізгі құқықтарының бұзылуына, ал дұрыс түсіндіру олардың заңды қорғалуын қамтамасыз етуге әкелуі мүмкін.
3. Әділеттілік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету: императивті нормалар көбінесе қоғамдық өмірдің негізгі салаларына қатысты, мысалы, өмір сүру құқығы, сөз бостандығы, меншік және т.б. бұл нормаларды дәл түсіндіру қоғамдағы әділеттілік пен құқықтық тәртіпті

қамтамасыз ету үшін қажет.

4. Құқық қолдану тиімділігі: императивті нормаларды дұрыс түсіндіру сот органдарының қателіктерін азайту және құқықтық процестердің нәтижелерін болжауды қамтамасыз ету арқылы тиімді құқық қолдануға ықпал етеді.

5. Заңнаманы жетілдіру: императивті нормаларды түсіндіруді талдау заңнамадағы түсініксіздіктерді немесе қайшылықтарды анықтауы мүмкін, бұл өз кезегінде оны нақтылау мен жетілдіруге негіз бола алады [2].

Осылайша, императивті нормаларды түсіндіру мәселесін зерттеу заңның сақталуын қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, әділеттілік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, құқық қолдану тиімділігі және заңнаманы жетілдіру үшін маңызды болып табылады.

Құқықтағы императивті нормалар құқықтық қатынастар субъектілері үшін оларды реттеуде ешқандай балама жоқ міндетті және қатаң белгіленген мінез-құлық ережелерін белгілейді. Олар сәйкестікке немесе бұзушылыққа қатысты таңдау жасамайды, бірақ белгілі бір мінез-құлыққа қажетті әрекеттің немесе тыйым салудың тікелей көрсеткіші болып табылады. Мұндай нормалар, әдетте, құқықтық қатынастардың барлық субъектілері орындауы керек нақты және нақты міндеттемелерді немесе тыйымдарды қамтиды.

Құқықтың императивті нормалары кез-келген мемлекеттің құқықтық жүйесінде шешуші рөл атқарады, қоғамның барлық мүшелері үшін қажетті мінез-құлық ережелерін белгілейді. Бұл нормаларды түсіндіру құқықтық дауларды шешу үшін, сондай-ақ заңнаманы өзгеретін әлеуметтік жағдайларға бейімдеу үшін қажет. Императивті нормаларды тиімді және дұрыс түсіндіру терең теориялық білім мен практикалық дағдыларды қажет ететін күрделі міндет болып табылады.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Заңның императивті нормаларын түсіндірудің жалпы теориялық аспектілерінен зерттеу пәні мен әдістері осы нормалардың мағынасы мен қолданылуын түсінуге көмектесетін бірқатар негізгі элементтерді қамтиды.

Зерттеу пәні:

- Норма мәтінін талдау зерттеудің негізгі пәндерінің бірі болып табылады. Бұл норманың нақты мағынасын анықтау үшін сөздерді, сөз тіркестерін, грамматикалық құрылымды және контекстті талдауды қамтиды.

- Зерттеу пәні де осы норма қабылданған тарихи контекст болып табылады. Бұл оның пайда болуына әкелген жағдайларды және уақыт өте келе болған өзгерістерді зерттеуді қамтиды.

- Норманың алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерді түсіну де зерттеу тақырыбы болып табылады. Бұл норма қолданылатын контекстті анықтауға және оны қолдану арқылы нақты қандай нәтижелерге қол жеткізу керектігін түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері:

- Бұл лингвистика тұрғысынан норма мәтінін талдауға негізделген әдіс. Ол норманың мағынасын дәл анықтау үшін сөздердің мағынасын, сөйлемдердің грамматикалық құрылымын және контекстін талдауды қамтиды.

- Тарихи әдісті қолдану норманы құру контекстін және уақыт өте келе болған өзгерістерді зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл заң шығарушылардың бастапқы ниеттерін және уақыт өте келе норманың эволюциясын түсінуге көмектеседі.

- Салыстырмалы талдау жалпы және айрықша белгілерді анықтау үшін осы норманы басқа құқықтық жүйелердегі немесе сол құқықтық тәртіптің басқа бөлімдеріндегі ұқсас нормалармен салыстыруға мүмкіндік береді.

- Жүйелік талдау құқықтың жалпы жүйесі контекстінде осы норманы, оның ішінде оны түсіндіруге және қолдануға әсер етуі мүмкін басқа нормалар мен принциптерді талдаудан тұрады.

Философиялық талдау норманың негізінде жатқан әлеуметтік-философиялық принциптер мен құндылықтарды зерттеуге мүмкіндік береді, бұл оның мәні мен мақсатын түсінуге көмектеседі.

Осы пәндер мен зерттеу әдістерінің үйлесімі императивті құқық нормаларының шын мәнін тереңірек түсінуге және оларды әртүрлі контексттерде дұрыс қолдануға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Құқықтың императивті нормаларын түсіндіру осы нормаларды түсінуге және қолдануға әсер ететін бірнеше жалпы теориялық аспектілерді қарастырады. Төменде олардың кейбіреулері келтірілген:

- Лингвистикалық аспект: нормаларды түсіндірудің негізгі аспектілерінің бірі-норма мәтінін түсіндіру. Мұнда норманың мағынасын дәл анықтау үшін сөздердің мағынасын, сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, контекстті және басқа лингвистикалық сипаттамаларды ескеру қажет.

- Тарихи аспект: норманы құрудың Тарихи мәнмәтінін білу оны түсіндіруге көмектеседі. Белгілі бір норманың пайда болуына себеп болған жағдайларды түсіну оның болжамды мәні мен мақсаты туралы түсінік бере алады.

- Логикалық аспект: нормаларды түсіндіру олардың мазмұнын логикалық талдаумен де байланысты. Бұл норманың әртүрлі бөліктері арасындағы ішкі байланыстарды анықтауды, сондай-ақ оның мәтініндегі логикалық реттілікті талдауды қамтиды.

- Жүйелік аспект: құқықтық жүйедегі Норма басқа нормалар мен принциптер аясында бар. Императивті нормаларды түсіндіру олардың басқа нормалармен байланысын және олардың құқық жүйесіндегі орнын ескеруі керек.

- Мақсатты аспект: норманы түсіндіру оның мақсаттары мен міндеттерін талдауды да қамтиды. Норманың мақсатын түсіну оның мағынасын түсінуге және белгілі бір жағдайда дұрыс қолдануға көмектеседі.

- Әлеуметтік-философиялық аспект: түсіндірудің маңызды аспектісі-норманың негізінде жатқан әлеуметтік-философиялық принциптер мен құндылықтарды ескеру. Бұл әлеуметтік контекст пен норманың әлеуметтік Өмір үшін маңыздылығын түсінуге мүмкіндік береді [3].

Заңдағы императивті нормаларды түсіндірудің жалпы теориялық аспектілері-бұл әртүрлі тәсілдер мен әдістердің күрделі қоспасы, олар жиынтықта норманың шын мәнін анықтауға және оны дұрыс қолдануға мүмкіндік береді.

Құқықтың императивті нормаларын түсіндіру-бұл олардың мағынасын, мақсаттарын және қолдану аясын анықтау процесі, бұл құқық қолдану үшін маңызды. Белгілі бір мінез-құлықты сөзсіз белгілеумен сипатталатын императивті нормалар заңның барлық субъектілері үшін міндетті сипатына байланысты түсіндіруге ерекше көзқарасты қажет етеді.

Норманың мәні оның мәтіні негізінде зерттелетін әдеби (немесе грамматикалық) интерпретация. Императивті нормалар үшін норма тілін дәл түсіну өте маңызды, өйткені бұл олардың сөзсіз орындалуына әсер етеді. Алайда, тілдік өрнектердің полисемиялық мүмкіндігін ескере отырып, бұл әдіс әрқашан норманың мазмұнын толық ашуға мүмкіндік бермейді [4].

Жүйелі интерпретация норманы бүкіл құқықтық жүйенің контекстінде, соның ішінде құқықтың басқа нормалары мен принциптерімен байланысын қарастырады. Императивті нормалар үшін бұл тәсіл олардың құқықтық нұсқамалар иерархиясындағы орнын нақтылауға және құқық қолдану практикасындағы ықтимал қайшылықтарды болдырмауға мүмкіндік береді.

Телологиялық (немесе орынды) түсіндіру норманың мақсаттары мен міндеттерін, оның әлеуметтік-экономикалық мәнмәтінін зерттеуге негізделген. Императивті нормалар үшін бұл

тәсіл олардың әлеуметтік функциясын және заң шығарушының белгілі бір қоғамдық игіліктерге жетуге деген ұмтылысын түсінуге көмектеседі. Бұл әдеби түсіндіру норманың мағынасын толық ашуға мүмкіндік бермейтін жағдайларды шешу үшін маңызды [5].

Тарихи интерпретация норманың құрылу тарихын, оның ішінде алдыңғы заңнамалық актілерді және заң шығарушылар сүйенуі мүмкін доктриналық дереккөздерді ескереді. Бұл тәсіл әсіресе ұзақ тарихы бар және құқықтық жүйенің ұзақ дамуы нәтижесінде қалыптасқан императивті нормаларды түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін.

Бұл тәсілдерді қолдану құқық қолданушыдан құқық саласындағы терең білімді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-экономикалық контекстті, құқықтық реттеудің мақсаттары мен міндеттерін, сондай-ақ құқықтық нормалардың дамуының тарихи динамикасын ескере білуді талап етеді. Түсіндірудің әртүрлі әдістерін біріктіретін кешенді талдау ғана императивті нормаларды дұрыс түсінуге және олардың практикада дұрыс қолданылуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [6-7].

Қорытынды

Заңның императивті нормаларын түсіндірудің жалпы теориялық аспектілерін зерттеу құқықтық жүйенің осы негізгі элементтерін түсіну және орындау үшін маңызды бірнеше негізгі тұжырымдарды анықтады:

- Императивті нормаларды түсіндіру талдаудың әртүрлі әдістерін біріктіретін кешенді тәсілді қажет етеді-әдеби, жүйелі, телологиялық, тарихи және салыстырмалы құқықтық. Бұл тәсіл нормаларды жан-жақты талдауға және оларды терең түсінуге мүмкіндік береді.

-Императивті норма пайда болған және жұмыс істейтін әлеуметтік-экономикалық және тарихи жағдайларды ескерусіз дұрыс түсіндіру мүмкін емес. Заң шығарушы шешуге тырысқан мақсаттар мен міндеттерді түсіну норманы тиімді қолданудың кілті болып табылады.

- Үнемі өзгеріп отыратын қоғам жағдайында императивті нормалар құқықтық реттеудің негізгі принциптері мен мақсаттарын сақтай отырып, жаңа сын-қатерлер мен жағдайларға бейімделе алатын түсіндіруге икемді көзқарасты талап етеді.

- Түсіндіру процесінде Заңның әрпін қатаң ұстану мен оның рухын ескере отырып, өзгермейтіндік пен қазіргі шындыққа бейімделу қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті табу өте маңызды. Бұл құқық қолданушылардан терең білімді ғана емес, сонымен қатар кәсіби пайымдауды да талап етеді.

- Сот практикасы мен құқық қолдану органдарының шешімдерін талдау императивті нормаларды түсіндіру процесінде маңызды рөл атқарады. Тәжірибе түсіндірудің ең тиімді тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді және құқық қолданудың біркелкілігін қамтамасыз етеді.

- Императивті нормаларды түсіндіруді теориялық зерттеу құқықтық ғылымның дамуына, құқықтық нормаларды талдаудың жаңа әдістемелері мен тәсілдерін қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде тұтастай алғанда құқықтық жүйені жетілдіруге ықпал етеді.

Жалпы, құқықтың императивті нормаларын түсіндіру құқық қолданушылардан заңдарды білуді ғана емес, оларды қолданудың кең мәнмәтінін түсінуді талап ететін күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Табысты түсіндірудің кілті-терең талдау, тәсілдердің икемділігі және нормаларды қоғамның өзгеретін жағдайларына бейімдеу мүмкіндігі.

Список литературы

1. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. –Астана: Фолиант, 2014.-288 б.
2. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 176 б.

3. Матузов Н.И., Малько А.В. Мемлекет және құқық теориясы / Оқулықты орыс тілінен қазақшаға аударған: Б. Алтынбасов. – Алматы: ЖШС АйСанПресс баспа үйі, 2013. – 583 б.
4. Булгакова Д.А. Теория государства и права: учеб. пособие / Д. А. Булгакова. - Алматы: NURPRESS, 2016. - 130 с.
5. Дудина А. Н. Сущность императивных норм в частном праве (теоретико-правовой анализ) / А. Н. Дудина // Сибирский юридический вестник. — 2014. — № 3. — С. 3–8.
6. Дудина А.Н. Общетеоретические аспекты толкования императивных норм права // Известия Иркутской государственной экономической академии, 2014, №6. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/obscheteoreticheskie-aspekty-tolkovaniya-imperativnyh-norm-prava/viewer
7. А. А. Шулаков Публичный порядок в международном частном праве и проблемы толкования и применения сверхимперативных и императивных норм // Lex Russica, 2018, №4 (137), С. 81-97.

Аннотация

При этом неоткрытые проблемные аспекты толкования императивных норм негативно влияют на законотворческую технику, последующую правоприменительную стадию. В статье рассматриваются и обобщаются различные подходы к определению понятия "толкование норм права", приводятся возможные варианты определения императивных норм в правовых актах, а также указываются возможные пути их решения с учетом материалов судебной практики.

В статье рассматриваются основные принципы и методика процесса толкования обязательных правовых положений, регулирующих общественные отношения в различных сферах. Императивные нормы, которые являются строго обязательными для всех субъектов правоотношений, требуют четкого и неясного толкования для обеспечения правопорядка и справедливости.

Статья посвящена анализу общетеоретических аспектов толкования императивных норм права. В работе рассматриваются основные подходы к пониманию и толкованию императивных норм, исследуются проблемы и перспективы их применения в современной правовой системе. В статье подчеркивается важность комплексного подхода к анализу императивных норм и предлагаются методические рекомендации по повышению эффективности их интерпретации.

Abstract

At the same time, undiscovered problematic aspects of the interpretation of mandatory norms negatively affect the legislative technique and the subsequent law enforcement stage. The article discusses and summarizes various approaches to the definition of the concept of "interpretation of the norms of law", provides possible options for defining mandatory norms in legal acts, and also indicates possible ways to solve them, taking into account the materials of judicial practice.

The article discusses the basic principles and methodology of the process of interpretation of mandatory legal provisions governing public relations in various fields. Imperative norms, which are strictly binding on all subjects of legal relations, require a clear and unclear interpretation to ensure law and order and justice.

The article is devoted to the analysis of general theoretical aspects of the interpretation of peremptory norms of law. The paper examines the main approaches to understanding and interpreting mandatory norms, examines the problems and prospects of their application in the modern legal system. The article emphasizes the importance of an integrated approach to the analysis of mandatory norms and offers methodological recommendations to improve the effectiveness of their interpretation.

УДК 327 (574+44)

Е.Т. Бекбосынов, Ж.Н. Сейтбек*
доктор PhD, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** justcallmejasy@gmail.com

ЭВОЛЮЦИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ФРАНЦИЕЙ И КАЗАХСТАНОМ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация

Статья представляет собой анализ динамики дипломатических отношений между Французской Республикой и Республикой Казахстан в контексте Европейского Союза, где подробно анализируются влияние и вклад обеих сторон в рамках европейской интеграции, охватывая период с 1992 года по настоящее время. В статье освещаются ключевые этапы становления дипломатических связей, выявляя долгосрочные тенденции и акцентируя значимость факторов, влияющих на успехи и преодоление вызовов в развитии отношений. Автор подчеркивает роль дипломатического взаимодействия в обеспечении стабильности и содействии в мировых делах, освещая актуальные события и стратегические аспекты сотрудничества, а также выделяет влияние обеих сторон в контексте европейской интеграции, анализируя их взаимодействие в рамках Европейского Союза. Результаты исследования, представленные в статье, предоставляют глубокое понимание динамики развития дипломатических связей между странами.

Ключевые слова: Франция, Казахстан, Европейский Союз, партнерство, демократия, визиты.

С момента обретения независимости, основным курсом внешней политики Казахстана, ориентированной на многовекторном, *прагматическом* подходе, было установление и укрепление взаимовыгодного сотрудничества, в политической и экономической сферах, развитие отношений на основе взаимного уважения и равенства с Европейским Союзом, уделяя большое внимание европейскому направлению. Президент РК К. Токаев в «Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020–2030 годы» [1] подчеркнул стратегические приоритеты, определяющие дипломатические инициативы страны, которые включают в себя развитие прочных отношений с государствами-членами ЕС.

Расположенный в самом сердце евразийского материка на пересечении двух континентов - Европы и Азии, Казахстан имеет существенное стратегическое значение для Европейского Союза, при этом оказывая влияние на политические и экономические интересы важных государств, включая Францию. Этот ключевой акцент вытекает из важного геополитического положения страны и обширными энергетическими ресурсами.

Франция – это страна, занимающая прочное место среди государств, обладающих непререкаемым авторитетом и значительным влиянием на глобальной арене.

7 января 1992 года стал официальным началом строительства долгосрочных партнерских отношений между двумя странами, поскольку в этот день Франция признала суверенитет Республики Казахстан.

Президент РК Нурсултан Абишевич Назарбаев в сентября 1995 года посетил Францию с официальным визитом, где впервые встретился с Ф. Миттераном. Это знаменательное событие стало ключевым этапом в развитии двусторонних отношений.

В ходе данного визита был подписан Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимопонимании [2], который является фундаментом для долгосрочных отношений. В нем излагается, что обе стороны принимают активное участие в качестве суверенных и равноправных государств, фундаментируя свои взаимоотношения на принципах дружбы, доверия и плодотворного сотрудничества [2].

В 1993 году, с ответным официальным визитом посетил Казахстан, Президент Франции Франсуа Миттеран. В ходе этого знакового мероприятия были совершены ключевые шаги, подтверждающие стремление обеих стран к углублению сотрудничества. В результате этой встречи были подписаны существенные межправительственные документы, касающиеся сотрудничества в области культуры и науки. Еще одним ключевым вопросом, обсужденным на встрече, стало введение

прямого регулярного авиарейса между Алматы и Парижем, что стало символом стремления к тесному и устойчивому обмену, способствуя укреплению культурных, экономических и технологических связей между двумя странами [3].

В июне 1995 года состоялась встреча Назарбаева с новоизбранным президентом Франции Жаком Шираком.

В последующие годы, взаимоотношения между Казахстаном и Францией находились на подъеме. 10 июня 2008 года Президент РК Н. А. Назарбаев посетил Францию в рамках официального визита, где одним из основных моментов было посещение ведущего аэрокосмического предприятия «Талес». В ходе обзорной экскурсии в сопровождении главы концерна Дени Ранкома, Назарбаев изучил эксклюзивные технические оборудования спутниковых связей. По завершению, представители «Талес» выразили стремление к глубокому расширению партнерства с Казахстаном, рассматривая его как надежного союзника в области космических исследований, а также выразили желание активно способствовать развитию инфраструктуры и внедрению новейших технологий в стране [4]. В этот же день, Президент прибыл в Париж на официальную встречу с Президентом Франции Николя Саркози, в рамках которого был подписан Договор о стратегическом партнерстве Казахстана и Франции [5]. Данный Договор, поддерживает осуществление нового этапа совместной деятельности, между ЕС и странами ЦА, в соответствии со Стратегией ЕС, принятой 22 июня 2007 года и Меморандума о взаимопонимании в области энергетики, между Республикой Казахстан и Европейским Союзом от 4 декабря 2006 года. Президент Николя Саркози, выражая признание за выдающийся вклад в укрепление казахстанско-французских отношений, с глубоким уважением, вручил Президенту Нурсултану Назарбаеву «Большой Крест ордена Почетного легиона» в рамках торжественной церемонии. Эта высокая государственная награда Франции, стала символом признания заслуг казахстанского лидера в развитии дипломатических и дружеских связей, подчеркивающим не только индивидуальные заслуги, но и значение стратегического союза между двумя странами.

Стоит отметить, что первая встреча Николя Саркози с Назарбаевым была в Нью-Йорке, в рамках заседании 62-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Президент Саркози высказал свою явную заинтересованность в двустороннем сотрудничестве, а также о том, что Франция поддерживает заявку Казахстана на председательство в ОБСЕ.

Глава государства также встретился с председателем Национального собрания Бернаром Аккуайе. На повестке дня стояли важные вопросы, связанные с взаимоотношениями двух стран, а также обсуждались перспективы в сотрудничестве. «Для меня большая честь принимать делегацию Казахстана. Отношения с Казахстаном имеют для Франции очень важное значение. Такое мнение, ранее мне высказывали и президент Николя Саркози, и премьер-министр Франсуа Фийон, который с восторгом делился впечатлениями от своей поездки в Казахстан. И я знаю, что отношения между странами, хорошо развиваются благодаря вашей политической воле» [6], - сказал Бернар Аккуайе.

6 октября 2009 года ознаменовалось первым государственным визитом Николя Саркози в Казахстан, в результате которого были обсуждены планы развития двустороннего сотрудничества в торговли и инвестиций. Президент Франции, отметив свое содействие стратегическим инициативам Казахстана, такое как председательство в ОБСЕ, заявил «Я во главе с французской дипломатией решил поддержать Казахстан, потому что считаю, что республика стремится к полному воплощению всех норм и стандартов ОБСЕ» [7]. Результатом высокоуровневых переговоров были закреплены в Совместном заявлении, где обозначена решимость Казахстана и Франции к развитию стратегического партнерства, а также был подписан ряд межправительственных соглашений, которые положили крепкий фундамент для дальнейшего углубления и более тесного сотрудничества между двумя странами.

В конце ноября 2012 года Президент Нурсултан Назарбаев совершил рабочий визит во Францию, где состоялась встреча с новым лидером Франсуа Олландом. В ходе диалога, Назарбаев выделил роль Франции, как важного партнера для Казахстана, отметив, что общий объем французских инвестиций в Казахстан составляет более 9 миллиардов долларов, а также отметил успешную реализацию 27 крупных совместных проектов. «Мы намерены продолжить ежегодные встречи на уровне комиссии «Назарбаев-Олланд» для продвижения этих проектов. Я считаю, что наше двустороннее партнерство в гуманитарно-образовательных, экономических и политических

сферах, будет продолжено во благо двух государств» [8] - подчеркнул Назарбаев и пригласил Олланда посетить нашу столицу с официальным визитом.

Так, 5 декабря 2014 года, глава Пятой республики Франсуа Олланд прибыл в Казахстан. «Если оглянуться назад, проведя анализ прошедших событий и проследив динамику развития Казахстана с периода визита Ф. Миттерана, можно отметить качественные трансформации в стране, приведшими к ее существенному развитию и укреплению. В настоящий момент, в условиях напряженности в отношениях между Россией и странами Европы, актуально выделить особую роль вашей страны в разрешении указанных противоречий. Мне бы хотелось, чтобы она разрешилась, и в этом контексте Ваша страна играет особую роль» [9], - заявил Президент Франции. В процессе встречи было акцентировано внимание на обсуждении стратегического партнерства между странами, рассмотрены ключевые аспекты взаимодействия, были достигнуты значительные соглашения о поддержке со стороны Франции в решении важных вопросов сотрудничества Казахстана с Европейским Союзом, также Париж выразил готовность участвовать в процессе подготовки и реализации выставки «ЭКСПО-2017».

6 ноября 2015 года состоялся официальный визит Президента Нурсултана Назарбаева в Париж. Основной целью данного визита, было участие в 38-й сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО - важнейшего международного форума, нацеленного на обсуждение стратегических вопросов в сфере образования, науки и культуры. В рамках визита, также было акцентировано внимание, на встрече с главой Французской Республики Франсуа Олландом, это пятая встреча двух выдающихся государственных деятелей. В знак сотрудничества и дружбы, Назарбаев вручил своему французскому коллеге Орден «Достык» I степени. Следует подчеркнуть, что данное мероприятие стало важным этапом, в обогащении и углублении диалога между двумя странами, и в частности, между их высшими представителями, что направлено на укрепление взаимопонимания и углубление стратегического сотрудничества, в различных аспектах международной арены.

Следует подчеркнуть, что при президентстве Франсуа Олланда, сохраняется устойчивая тенденция к увеличению объема французских инвестиций в Казахстан. Франция остается значительным инвестором и партнером нашей страны.

Эмманюэль Макрон, сменивший Франсуа Олланда, вступил в должность 25-го президента Французской Республики 4 мая 2017 года. Первая встреча, между главой государства Нурсултаном Назарбаевым и Эмманюэлем Макроном, состоялась 19 октября 2018 года, в рамках 12-го Саммита Форума «Азия – Европа». В своем приветственном обращении, Э.Макрон выразил признание и подчеркнул символичность встречи, в свете десятилетней годовщины подписания Договора о стратегическом партнерстве между Казахстаном и Францией [10]. Прошедшая в продолжительной и конструктивной атмосфере, встреча охватила диалог о двусторонних отношениях, а также обширное обсуждение текущих аспектов региональной и мировой повестки.

Вступив в должность 12 июня 2019 года, Касым-Жомарт Кемелевич Токаев принял на себя обязанности Главы государства Республики Казахстан. За это время отношения между Францией и Казахстаном продолжали динамично развиваться. 31 августа 2021 года, по инициативе французской стороны, Президент Токаев и Президент Макрон провели телефонные переговоры, в процессе детально обсудили существенные аспекты двусторонних отношений, а также рассмотрели ситуацию в Афганистане. «Французская Республика, занимающая пятое место среди мировых экономик, остается важным стратегическим партнером, и обе страны уделяют большое внимание активному взаимодействию для достижения конкретных результатов, особенно в области экономики» [11], - отметил Президент Казахстана.

В Париже, 29 ноября 2022 года, состоялась торжественная церемония встречи Президента РК Касым-Жомарта Токаева, находившегося во Франции с официальным визитом по приглашению Э. Макрона.

С 2005 года и в настоящее время, Франция постоянно утверждает свою позицию в пятерке крупнейших инвесторов, направляя значительные средства в экономику Республики Казахстан, на общую сумму 17 миллиардов долларов. За последние 9 месяцев, наблюдается активный рост двустороннего торгового оборота между двумя странами, достигнув 2,5 миллиарда долларов. 90 процентов торговли Франции с регионом Центральной Азии, в значительной степени приходится на Казахстан [12]. В рамках беседы президент Эмманюэль Макрон, выделил стратегическую важность Казахстана, в партнерских отношениях с Францией, подчеркнув активные инвестиции Европейского Союза в разнообразные проекты, реализуемые в Казахстане. Торгово-экономические связи между

двумя странами активно расширяются, при этом уделяется внимание, разностороннему развитию взаимовыгодных отношений. По итогам встречи, Касым-Жомарт Токаев предложил Эмманюэлю Макрону посетить Республику Казахстан, подчеркивая важность дальнейшего сближения и взаимодействия между двумя государствами.

В начале ноября 2023 года Президент Франции Эмманюэль Макрон, совершил дипломатическое турне по странам Центральной Азии, с целью укрепления межгосударственных связей в данном регионе. Тем самым, 1 ноября он прибывает в Казахстан с официальным визитом. По случаю прибытия Президента в столицу, была организована выставка «Этноаул» с целью раскрыть богатство и разнообразие культурного наследия казахского народа. Также, главы государства приняли участие в торжественном открытии казахско-французского бизнес-форума. «Казахстан лидирует в мировом производстве урана, обеспечивая более четверти ядерного топлива, потребляемого в Европе. Учитывая, что атомная энергетика составляет 63 % в энергетическом секторе Франции, существует значительный потенциал для дальнейшего сотрудничества» [13], - отметил Токаев. По итогам переговоров, были подписаны ряд документов.

В заключение, следует отметить, что дипломатические связи между Францией и Республикой Казахстан, в рамках Европейского союза, представляют собой устойчивую основу для долгосрочного стратегического сотрудничества в контексте современных вызовов и изменяющегося мирового порядка. На протяжении уже 32 лет, обе страны проявляют готовность к совместному преодолению вызовов современности, способствуя укреплению международной стабильности и содействуя развитию принципов справедливости и равноправия. Взаимная готовность к поиску общих решений, реализация совместных проектов в различных областях, а также поддержка демократических ценностей, создают надежный каркас для укрепления международной стабильности и взаимопонимания. Сила и продуктивность данного дипломатического союза проявляются не только в балансе экономических интересов и культурного обмена, но и в стремлении к совместному решению глобальных проблем.

Таким образом, долгосрочное стратегическое партнерство между Францией и Республикой Казахстан в рамках Европейского союза продолжает оставаться примером успешного сотрудничества, укрепляя общий фундамент для мирного и стабильного будущего, в интересах обеих стран и всего мирового сообщества.

Список литературы

1. О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody (от 26 января 2024 г.)
2. Договоро дружбе, взаимопонимании и сотрудничестве между Республикой Казахстан и Французской Республикой. Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015088&pos=3;-104#pos=3;-104 (от 26 января 2024 г.)
3. Куанышев Д. О. Сотрудничество Казахстана и Франции в современных условиях: историко-компаративный аспект. Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. истор. наук. Алматы, 2010, 26с.
4. Сегодня начался официальный визит Президента Нурсултана Назарбаева во Французскую Республику. Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30185804&pos=5;-116#pos=5;-116 (от 28 января 2024 г.)
5. Договор о стратегическом партнерстве между Республикой Казахстан и Французской Республикой. Доступно на: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000265_ (от 26 января 2024 г.)
6. Отношения между Астаной и Парижем сегодня считаются наиболее плодотворными. Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31111712&pos=4;-98#pos=4;-98 (от 28 января 2024 г.)

7. Визиты. Доступно на: http://panoramakz.com/index.php/economics/item/24966-?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com (от 28 января 2024 г.)
8. Сегодня Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев встретился с Президентом Франции Франсуа Олландом. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/segodnya-prezident-kazahstana-nursultan-nazarbaev-vstretilsya-s-prezidentom-francii-fransua-ollandom (от 29 января 2024 г.)
9. Встреча с Президентом Французской Республики Франсуа Олландом, прибывшим в Казахстан с государственным визитом. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_receptions/vstrecha-s-prezidentom-francuzskoi-respubliki-fransua-ollandom-pribyvshim-v-kazahstan-s-gosudarstvennym-vizitom (от 29 января 2024 г.)
10. Встреча с Президентом Французской Республики Эмманюэлем Макроном. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/vstrecha-s-prezidentom-francuzskoi-respubliki-emmanyuelem-makronom (от 29 января 2024 г.)
11. Президент Касым-Жомарт Токаев провел телефонные переговоры с Президентом Франции. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-provel-telefonnye-peregovory-s-prezidentom-francii-3173227 (от 29 января 2024 г.)
12. Касым-Жомарт Токаев и Эмманюэль Макрон провели переговоры. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-i-emmanyuel-makron-proveli-peregovory-29101420 (от 29 января 2024 г.)
13. Касым-Жомарт Токаев и Эмманюэль Макрон провели брифинг для представителей СМИ. Доступно на: https://www.akorda.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-i-emmanyuel-makron-proveli-brifing-dlya-predstaviteley-smi-1103854 (от 29 января 2024 г.)

Түйін

Мақала Француз Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастардың динамикасын Еуропалық Одақ контекстінде талдау болып табылады, онда 1992 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейінгі кезеңді қамтитын еуропалық интеграция шеңберіндегі екі тараптың ықпалы мен үлесі егжей-тегжейлі талданады. Мақалада дипломатиялық байланыстардың қалыптасуының негізгі кезеңдері, ұзақ мерзімді тенденцияларды анықтау және қарым-қатынастың дамуындағы жетістіктер мен қиындықтарды жеңуге әсер ететін факторлардың маңыздылығына баса назар аударылады. Автор ынтымақтастықтың өзекті оқиғалары мен стратегиялық аспектілерін көрсете отырып, әлемдік істерде тұрақтылық пен жәрдемдесудегі дипломатиялық өзара іс-қимылдың рөлін атап көрсетеді, сондай-ақ Еуропалық Одақ шеңберіндегі олардың өзара іс-қимылын талдай отырып, еуропалық интеграция контекстінде екі тараптың ықпалын атап көрсетеді. Мақалада келтірілген зерттеу нәтижелері екі ел арасындағы дипломатиялық қатынастардың динамикасын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Abstract

The article is an analysis of the dynamics of diplomatic relations between the French Republic and the Republic of Kazakhstan in the context of the European Union, which analyzes in detail the influence and contribution of both sides within the framework of European integration, covering the period from 1992 to the present. The article highlights the key stages of the formation of diplomatic relations, identifying long-term trends and emphasizing the importance of factors influencing success and overcoming challenges in the development of relations. The author emphasizes the role of diplomatic interaction in ensuring stability and assistance in world affairs, highlighting current events and strategic aspects of cooperation, and also highlights the influence of both sides in the context of European integration, analyzing their interaction within the European Union. The research results presented in the article provide a deep understanding of the dynamics of diplomatic relations between the two countries.

УДК 343.9

М.А. Джолдасбеков, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор корреспонденции:** Rasuli-77@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Обеспечение национальной безопасности и разработка эффективной правовой политики по борьбе с коррупцией в рамках государственных механизмов представляют собой сложные задачи, требующие многогранного подхода. Коррупция, часто называемая злоупотреблением вверенной властью в целях личной выгоды, подрывает основы демократических институтов и верховенства закона, приводит к нарушениям прав человека, деформирует рынки, снижает качество жизни и позволяет процветать организованной преступности, терроризму и другим угрозам безопасности человека.

Коррупция по самой своей природе представляет значительную угрозу стабильности и целостности государственных институтов, подрывает общественное доверие и препятствует экономическому развитию. В современном глобальном ландшафте взаимосвязь между национальной безопасностью и коррупцией стала важнейшей областью, вызывающей озабоченность.

Коррупция, характеризующаяся злоупотреблением вверенной властью в целях личной выгоды, представляет многогранную угрозу стабильности и безопасности государств. Задача обеспечения национальной безопасности при одновременной разработке эффективной правовой политики по борьбе с коррупцией требует тонкого понимания динамики происходящего.

В этой статье рассматриваются проблемы, связанные с обеспечением национальной безопасности и формированием правовой политики в борьбе с государственной коррупцией, описываются сложности, последствия и потенциальные стратегии по смягчению последствий.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, антикоррупционная пропаганда, антикоррупционное образование, антикоррупционный мониторинг, правовое регулирование, антикоррупционное планирование, антикоррупционная политика, государственная политика.

Введение

Коррупция в государственном аппарате напрямую угрожает национальной безопасности, ставя под угрозу целостность и надежность правительственных учреждений. Когда государственные служащие занимаются коррупционной практикой, они ставят личную выгоду выше национальных интересов, потенциально подвергая государство различным рискам для безопасности, включая шпионаж, терроризм и внутренние беспорядки. Более того, коррупция в сфере оборонных закупок и пограничного контроля может ослабить обороноспособность страны и контроль над ее границами, тем самым ставя под угрозу ее безопасность.

Одной из основных проблем в борьбе с коррупцией является отсутствие всеобъемлющих и четких правовых рамок, которые определяют коррупцию и предписывают наказания. Во многих странах действуют устаревшие законы, которые не охватывают все формы коррупции, такие как взяточничество, растрата, кумовство и отмывание коррупционных доходов [1].

Даже при наличии законов правоприменение может быть слабым из-за отсутствия политической воли, нехватки ресурсов у антикоррупционных органов и судебной системы, которая сама может быть подвержена коррупции. Существует также проблема “захвата

государства", когда влиятельные лица или группы влияют на процесс принятия государственных решений в своих интересах, что еще больше усложняет усилия по обеспечению соблюдения.

Коррупция часто имеет трансграничный характер, что требует международного сотрудничества для эффективного расследования и судебного преследования. Однако различия в правовых системах, стандартах доказывания и политической воле могут препятствовать такому сотрудничеству.

Разработка четких, всеобъемлющих юридических определений коррупции и связанных с ней правонарушений имеет важное значение. Это включает в себя обновление законов для борьбы с современными формами коррупции, такими как киберкоррупция и неправомерное использование цифровых валют при взяточничестве. Содействие прозрачности в деятельности правительства и процессах принятия решений может уменьшить возможности для коррупции. Этого можно достичь с помощью таких механизмов, как законы о свободе информации, публичное декларирование активов государственными должностными лицами и использование технологий для повышения прозрачности государственных операций [2].

Укрепление институтов, занимающихся борьбой с коррупцией, таких как антикоррупционные комиссии и судебные органы, имеет решающее значение. Это предполагает обеспечение их надлежащего финансирования, независимости и наличия необходимых полномочий для расследования случаев коррупции и судебного преследования в судебном порядке [3].

Борьба с коррупцией имеет важное значение для обеспечения национальной безопасности и создания правовой среды, способствующей развитию и процветанию. Несмотря на то, что проблемы являются значительными, благодаря сочетанию прочной правовой базы, надежных институтов, международного сотрудничества и культуры неподкупности можно смягчить угрозы, создаваемые коррупцией для государства. Это требует согласованных усилий всех слоев общества, включая правительство, гражданское общество, частный сектор и международных партнеров.

Материалы и методы исследований

Изучение проблем обеспечения национальной безопасности и правовой политики в сфере противодействия государственной коррупции требует междисциплинарного подхода, сочетающего теоретические идеи с эмпирическими данными. Используя ряд материалов и методов исследования, были предложены обоснованные стратегии для тщательного анализа проблем, с которыми сталкивается общество, и решения широко распространенной проблемы коррупции в государственном аппарате.

Результаты и их обсуждение

Одной из основных проблем является эрозия государственных институтов, вызванная системной коррупцией. Это подрывает верховенство закона и ослабляет структуры управления, затрудняя эффективное функционирование государства. Коррупция в правоохранительных органах и судебной системе может привести к непривлечению к ответственности преступников, в том числе тех, кто представляет прямую угрозу национальной безопасности.

Коррупция негативно влияет на экономическую безопасность страны, сдерживая иностранные инвестиции, искажая государственные расходы и способствуя незаконным финансовым потокам. Нерациональное распределение ресурсов из-за коррупционной практики также приводит к неэффективности и неравенству в распределении государственных услуг, усугубляя социально-экономическую уязвимость.

Коррупция подрывает доверие общества к правительству и его институтам. Когда граждане чувствуют, что их лидеры коррумпированы или что государственные ресурсы используются не по назначению, это может привести к социальным волнениям и отсутствию

сотрудничества с правительственными инициативами, в том числе связанными с национальной безопасностью. Это нарушение социальной сплоченности является критической уязвимостью, которой могут воспользоваться внешние угрозы [4].

Разработка и реализация правовой политики по борьбе с коррупцией сталкивается с рядом проблем, включая:

- Отсутствие политической воли:. некоторых случаях может не хватать политической воли для активного принятия антикоррупционных мер, особенно если те, кто находится у власти, извлекают выгоду из статус-кво.

- Неадекватная правовая база. Существующие законы могут быть недостаточно надежными или слишком узконаправленными для эффективной борьбы с коррупцией. Также могут существовать пробелы в правовой базе, которые позволяют бесконтрольно продолжать коррупционную практику.

- Проблемы правоприменения. Даже при наличии надежной правовой базы правоприменение может быть проблематичным. Это может быть связано с нехваткой ресурсов, недостаточной подготовкой сотрудников правоохранительных органов или коррупцией в ведомствах, которым поручено бороться с коррупцией.

- Международные аспекты. Коррупция часто имеет международное измерение, включая трансграничные финансовые потоки и транснациональные преступные сети. Это усложняет правовые и политические меры реагирования, которые должны координироваться в разных юрисдикциях [5].

Решение проблем национальной безопасности и правовой политики в области борьбы с государственной коррупцией требует многогранного подхода:

- Укрепление правовой базы: это включает в себя пересмотр существующих законов с целью устранения лазеек, а также принятие международных антикоррупционных конвенций и стандартов.

- Укрепление институционального потенциала: Укрепление потенциала учреждений, особенно тех, которые занимаются правоохранительной деятельностью и судебной системой, имеет решающее значение для эффективного применения антикоррупционных законов.

- Содействие прозрачности и подотчетности: Такие меры, как публичное раскрытие государственных контрактов, декларирование активов государственными должностными лицами и использование технологий для мониторинга государственных расходов, могут способствовать повышению прозрачности и подотчетности.

- Содействие участию общественности: Вовлечение гражданского общества и общественности в усилия по борьбе с коррупцией может способствовать формированию культуры добросовестности и подотчетности. Это может включать защиту информаторов, кампании по информированию общественности и механизмы сообщения о коррупции [6].

Учитывая транснациональный характер многих коррупционных практик, международное сотрудничество имеет важное значение для отслеживания незаконных финансовых потоков, выдачи подозреваемых и обмена передовым опытом в области мер по борьбе с коррупцией [7].

Коррупция подрывает национальную безопасность несколькими глубокими способами. По своей сути, она подрывает целостность государственных институтов, включая судебную систему, правоохранительные органы и вооруженные силы, ослабляя их способность эффективно выполнять свои обязанности [8]. Коррупция в сфере оборонных закупок может привести к приобретению некачественного оборудования, ставя под угрозу боеготовность и потенциал армии. Аналогичным образом, коррупция на границах может способствовать незаконному обороту и проникновению потенциальных угроз в страну. Кроме того, коррупция подрывает экономическую стабильность государства, отпугивая иностранные инвестиции и нерационально распределяя государственные ресурсы, что, в свою очередь, может подпитывать недовольство и социальные волнения.

Выводы

Обеспечение национальной безопасности и разработка эффективной правовой политики по борьбе с коррупцией в государстве являются сложнейшими задачами, требующими комплексного и многогранного подхода. Устраняя коренные причины коррупции, укрепляя правовую и институциональную базу, а также способствуя международному сотрудничеству и вовлечению общественности, можно добиться значительных успехов в смягчении угроз, создаваемых коррупцией для национальной безопасности и верховенства закона.

Проблемы обеспечения национальной безопасности и разработки правовой политики по борьбе с коррупцией значительны, но не непреодолимы. Признавая взаимосвязь этих вопросов и принимая комплексную стратегию, включающую правовые, институциональные и общественные меры реагирования, государства могут добиться значительного прогресса в борьбе с коррупцией и укреплении национальной безопасности.

Список литературы

1. Правовые основы противодействия коррупции: учебное пособие / А. В. Юрковский, К. Н. Евдокимов, В. М. Деревскова. – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2018. – 243 с.
2. Спектор, Е. И. Коррупционные правонарушения: проблемные вопросы юридической квалификации / Е. И. Спектор // Журнал российского права. – 2015. – № 8. – С. 40–46.
3. Суйков, С. Ю. Актуализация потребностей в нормативном описании мер по предупреждению коррупции / С. Ю. Суйков // Российская юстиция. – 2017. – № 7. – С. 69–71.
4. Хабриева, Т. Репрессивный подход к борьбе с коррупцией не эффективен / Т. Хабриева // Рос. газ.-Неделя. – 2012. – № 5796 (123).
5. Хабриева, Т. Я. Коррупция и право: доктринальные подходы к постановке проблемы / Т. Я. Хабриева // Журнал российского права. – 2012. – № 6. – С. 5.
6. Цирин, А. М. Предупреждение коррупции: проблемы и перспективы / А. М. Цирин // Журнал российского права. – 2016. – № 12. – С. 106–114.
7. Илий С.К. Состояние и основные проблемы противодействия коррупции в правоохранительных органах / С.К. Илий, Н.В. Павловская // Коррупция: состояние противодействия и направления оптимизации борьбы. М., 2015. – с. 179-189
8. Борков В.Н. Преступления против осуществления государственных функций, совершаемые должностными лицами: дис. д-ра юрид. наук. Омск. – 2015. – с. 405.

Түйін

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және мемлекеттік тетіктер шеңберінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі тиімді құқықтық саясатты әзірлеу көп қырлы тәсілді талап ететін күрделі міндеттерді білдіреді. Көбінесе сеніп тапсырылған билікті жеке пайда үшін теріс пайдалану деп аталатын сыбайлас жемқорлық демократиялық институттар мен заң үстемдігінің негіздеріне нұқсан келтіреді, адам құқықтарының бұзылуына әкеледі, нарықтарды деформациялайды, өмір сүру сапасын төмендетеді және ұйымдасқан қылмыстың, терроризмнің және басқа да адам қауіпсіздігіне төнетін қауіптердің өркендеуіне мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлық өзінің табиғаты бойынша мемлекеттік институттардың тұрақтылығы мен тұтастығына айтарлықтай қауіп төндіреді, қоғамдық сенімге нұқсан келтіреді және экономикалық дамуға кедергі келтіреді. Қазіргі жаһандық ландшафтта Ұлттық қауіпсіздік пен сыбайлас жемқорлық арасындағы байланыс маңызды алаңдаушылық тудыратын салаға айналды.

Жеке басының пайдасы үшін сеніп тапсырылған билікті теріс пайдаланумен сипатталатын сыбайлас жемқорлық мемлекеттердің тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне көп қырлы қауіп төндіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша тиімді құқықтық саясатты әзірлеу кезінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеті болып жатқан оқиғалардың динамикасын нәзік түсінуді талап етеді.

Бұл мақалада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа

қарсы күресте құқықтық саясатты қалыптастыру мәселелері қарастырылады, салдарларды азайтудың күрделілігі, салдары және ықтимал стратегиялары сипатталған.

Abstract

Ensuring national security and developing an effective legal policy to combat corruption within the framework of State mechanisms are complex tasks that require a multifaceted approach. Corruption, often referred to as the abuse of entrusted power for personal gain, undermines the foundations of democratic institutions and the rule of law, leads to human rights violations, distorts markets, reduces the quality of life and allows organized crime, terrorism and other threats to human security to flourish.

By its very nature, corruption poses a significant threat to the stability and integrity of State institutions, undermines public trust and hinders economic development. In today's global landscape, the relationship between national security and corruption has become a major area of concern.

Corruption, characterized by the abuse of entrusted power for personal gain, poses a multifaceted threat to the stability and security of States. The task of ensuring national security while simultaneously developing an effective legal policy to combat corruption requires a subtle understanding of the dynamics of what is happening.

This article examines the problems associated with ensuring national security and the formation of a legal policy in the fight against state corruption, describes the complexities, consequences and potential mitigation strategies.

УДК 343.59

М.А. Джолдасбеков, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор корреспонденции:** Rasuli-77@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация

В современном мире проблема коррупции остается одной из самых острых и сложных для всех стран, несмотря на различия в политических, экономических и культурных условиях. Эффективное противодействие коррупции требует комплексного подхода, включающего разработку и реализацию специализированной правовой политики. Данная статья посвящена теоретическим аспектам институционализации правовой политики в области борьбы с коррупцией с выделением основных принципов и стратегий, которые должны быть внедрены на национальном и международном уровнях.

Предметом выполненного исследования являются правовые инструменты обеспечения институционализации государственной политики противодействия коррупции в РК, то есть объем нормативных правовых актов, позволяющих закрепить институты и инструменты противодействия коррупции на региональном уровне. Рассматриваются вопросы совершенствования правового регулирования как инструментов антикоррупционной политики: антикоррупционное программирование; антикоррупционное образование; антикоррупционная экспертиза; антикоррупционная пропаганда, в том числе антикоррупционная реклама.

В этой статье исследуются теоретические основы институционализации правовой политики в борьбе с коррупцией, опираясь на междисциплинарные подходы, чтобы выделить механизмы и стратегии, необходимые для борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, антикоррупционная пропаганда, антикоррупционное образование, антикоррупционный мониторинг.

Введение

Широко распространенная проблема коррупции требует создания прочной правовой и институциональной базы для обеспечения эффективного управления и поддержания верховенства закона. Коррупция, являющаяся глобальным недугом, подрывает демократические институты, замедляет экономическое развитие и разрушает структуру общества. Сложность коррупции требует многоаспектного подхода к ее искоренению, где ключевую роль играет правовая политика. Институционализация антикоррупционных мер в рамках законодательства предполагает установление норм, политики и механизмов, предназначенных для предотвращения, выявления коррупционной практики и судебного преследования за нее. В данной статье рассматриваются теоретические основы такой институционализации, исследуется, как правовая теория, институциональная теория и теория социального капитала способствуют пониманию коррупции и борьбе с ней.

Институционализация правовой политики в области противодействия коррупции весьма актуальна в современном глобализированном мире, где коррупция представляет значительную угрозу стабильности и целостности политических, экономических и социальных систем. Эту актуальность можно объяснить несколькими ключевыми факторами, каждый из которых подчеркивает необходимость включения антикоррупционных мер в стабильную и последовательную правовую базу, поддерживаемую надежными институтами [1].

Коррупция оказывает пагубное воздействие на экономическое развитие. Она препятствует иностранным инвестициям, увеличивает стоимость ведения бизнеса и

отвлекает ресурсы от общественных благ и услуг. Институционализация правовой политики борьбы с коррупцией может повысить экономическую эффективность и конкурентоспособность за счет создания прозрачных, предсказуемых и равных условий для всех экономических субъектов.

Коррупция подрывает легитимность государственных институтов, подрывая общественное доверие и уверенность в их способности служить общественным интересам. Институционализируя правовую политику, направленную на борьбу с коррупцией, правительства могут укрепить свою легитимность и улучшить управление, что имеет основополагающее значение для политической стабильности и защиты демократических ценностей [2].

Коррупция непропорционально сильно затрагивает наиболее уязвимые слои общества, отвлекая ресурсы, предназначенные для общественного благосостояния, в карманы немногих. Институционализация антикоррупционных мер в рамках правовой политики способствует социальному равенству и справедливости путем обеспечения эффективного использования государственных ресурсов по назначению, тем самым сокращая неравенство.

Верховенство закона серьезно подрывается коррупцией, поскольку она влечет за собой злоупотребление властью в целях личной выгоды. Правовая политика, институционализированная для борьбы с коррупцией, поддерживает верховенство закона и защищает права человека, обеспечивая привлечение должностных лиц к ответственности за свои действия и справедливое и беспристрастное соблюдение юридических процедур [3].

В условиях глобализации страны становятся все более взаимозависимыми, и их репутация на международной арене может существенно повлиять на их отношения и экономические возможности. Институционализация антикоррупционной правовой политики имеет важное значение для соблюдения международных стандартов и обязательств, содействия международному сотрудничеству и укрепления позиций страны в мировом сообществе.

Быстрые темпы технологических инноваций создают как проблемы, так и возможности в борьбе с коррупцией. Институционализация правовой политики позволяет адаптировать и внедрять технологические инструменты в усилия по борьбе с коррупцией, такие как цифровое управление, блокчейн для обеспечения прозрачности и аналитика данных для мониторинга и выявления [4].

Важность институционализации правовой политики в области борьбы с коррупцией невозможно переоценить. Это фундаментальное требование для содействия экономической эффективности, политической стабильности, социальной справедливости и верховенству закона. Создавая всеобъемлющую и согласованную правовую и институциональную базу, общества могут эффективно бороться с коррупцией и способствовать устойчивому развитию, добросовестности и общественному доверию. Эти усилия требуют постоянной приверженности со стороны всех секторов общества, включая правительство, частный сектор, гражданское общество и международное сообщество.

Материалы и методы исследований

В качестве методического подхода в исследовании используется универсальный диалектический метод познания явлений и процессов с использованием методов системного и структурного анализа, сравнительно-правового метода.

Посредством сравнительного анализа в документе подчеркивается важность правовых норм, институциональной целостности и вовлеченности общества в разработку эффективной антикоррупционной правовой политики.

Институционализация правовой политики в области противодействия коррупции представляет собой важнейший аспект стратегий управления и правоприменения, направленных на эффективную борьбу с коррупцией. В этом эссе исследуются теоретические

основы такой институционализации, особое внимание уделяется созданию, внедрению и устойчивости антикоррупционных структур. В нем обсуждается важность институциональной целостности, роль правовых рамок и необходимость комплексного подхода к усилиям по борьбе с коррупцией.

Результаты и их обсуждение

В основе антикоррупционной правовой политики лежит концепция институциональной целостности, которая подразумевает, что учреждения, будь то государственные или частные, функционируют прозрачным, подотчетным и свободным от коррупции образом. Это требует надежной правовой базы, которая не только определяет коррупционную практику и предусматривает наказание за нее, но и способствует прозрачности и подотчетности. Ключевые теоретические аспекты включают:

- Нормативная правовая теория. Эта теория подчеркивает важность норм и ценностей, закрепленных в правовой системе, которые определяют поведение. В контексте борьбы с коррупцией она выступает за законы, которые не только наказывают коррупцию, но и продвигают этические стандарты поведения [5].

- Институциональная теория. Она предполагает, что сами институты могут способствовать коррупции, если они не спроектированы или не реформированы для ее предотвращения. Эта теория подчеркивает важность институциональных сдержек и противовесов, механизмов прозрачности и систем подотчетности.

- Теория общественного выбора. В ней исследуется, как мотивированы государственные служащие и политики и как эти мотивации могут привести к коррупции. Антикоррупционная правовая политика, основанная на этой теории, направлена на сокращение возможностей для коррупции путем ограничения дискреционных полномочий и усиления надзора.

Правовая теория обеспечивает основу для понимания роли права в обществе и его потенциала в борьбе с коррупцией. Нормативная правовая теория, подчеркивающая важность моральных и этических норм в рамках правовых систем, предполагает, что антикоррупционные законы должны воплощать общественные ценности честности и прозрачности. Между тем, правовой позитивизм фокусируется на принятии и обеспечении соблюдения законов как на основном средстве борьбы с коррупцией.

Институциональная теория подчеркивает важность организационных структур и систем в формировании индивидуального и коллективного поведения. В контексте борьбы с коррупцией эта теория подчеркивает необходимость создания надежных институтов с четкими мандатами, механизмами подотчетности и прозрачности для предотвращения злоупотребления властью и обеспечения соблюдения антикоррупционных законов.

Теория социального капитала подчеркивает роль доверия, сетей и норм взаимности в достижении коллективных действий. Применительно к борьбе с коррупцией она предполагает, что прочные социальные связи и гражданская активность могут повысить эффективность правовой политики за счет содействия общественному надзору, информированию общественности и культуре неподкупности [6].

Правовые рамки являются основополагающими для институционализации усилий по борьбе с коррупцией. Эти рамки должны быть всеобъемлющими, охватывающими такие аспекты, как предотвращение, выявление, судебное преследование и наказание за коррупцию, а также содействие культуре неподкупности.

Законы, устанавливающие механизмы прозрачности и подотчетности, такие как требования к декларированию активов государственными должностными лицами, правила о конфликте интересов и положения о закупках. Четкие юридические определения коррупционной практики, включая взяточничество, растрату, кумовство и незаконное обогащение, сопровождаемые соответствующими санкциями.

Эффективные и независимые учреждения, которым поручено расследовать коррупцию

и преследовать ее в судебном порядке, такие как антикоррупционные агентства, омбудсмены и специальные органы прокуратуры. Борьба с коррупцией требует комплексного подхода, сочетающего правовые, институциональные и общественные усилия [7].

Объединение знаний из области права, экономики, социологии и политологии для понимания многогранной природы коррупции и разработки эффективных стратегий борьбы с ней. Признание коррупции как транснациональной проблемы, требующей трансграничного сотрудничества, включая взаимную правовую помощь, договоры о выдаче и присоединение к международным конвенциям по борьбе с коррупцией. Вовлечение гражданского общества и общественности в усилия по борьбе с коррупцией посредством образования, информационных кампаний и механизмов общественного надзора и отчетности о коррупции [8].

Институционализация правовой политики в области противодействия коррупции является сложным и многогранным мероприятием, требующим надежной правовой базы, институциональной целостности и интегративного подхода, включающего международное сотрудничество и участие общественности. Теоретические знания из различных дисциплин дают ценное руководство по разработке и внедрению эффективных антикоррупционных мер. В конечном счете, успех антикоррупционной правовой политики зависит от ее способности адаптироваться к изменяющимся обстоятельствам, приверженности политических лидеров и активного участия общества в продвижении прозрачности и неподкупности [9].

Выводы

Борьба с коррупцией - это сложное мероприятие, требующее всестороннего и детализированного правового и институционального реагирования. Теоретические аспекты теории права, институциональной теории и теории социального капитала дают ценную информацию о механизмах коррупции и стратегиях ее искоренения. Опираясь на эти теоретические основы и сравнительный анализ, директивные органы могут разрабатывать более эффективную правовую политику, устойчивую к коррупции. Однако конечный успех этой политики зависит от ее способности адаптироваться к меняющимся социально-экономическим условиям и способствовать созданию среды, в которой ценятся и защищаются честность и подотчетность.

Список литературы

1. Взятка с занесением // Российская газета. – 2012. – 28 сентября. – № 5897.
2. Булгакова И.Г. Некоторые аспекты профилактики коррупции в органах государственной власти // Журнал российского права. – 2012. – № 8. – С. 75–80
3. Смирнов Н.В. Региональная антикоррупционная политика // Антикоррупционер. – 2010. – № 5. – С. 40–46. – URL: http://anti-corruptioner.ru/2010/5/regional_policy
4. Хабриева Т.Я. Научно-правовые проблемы противодействия коррупции // Журнал российского права. – 2012. – № 7. – С. 7–14.
5. Рафалюк Е.Е., Власова Н.В. Юридическая наука в поиске правовых механизмов противодействия коррупции // Журнал российского права. – 2012. – № 7. – С. 43–68.
6. Власенко, Н. А. Теоретический анализ правовых средств и правовых моделей противодействия коррупции / Н. А. Власенко, С. А. Грачева, Е. Е. Рафалюк // Журнал российского права. – 2012. – № 11. – С. 68–80.
7. Жаксыбекова Ф. Борьба с коррупцией в Республике Казахстан // Фемида. – 2012. – №6(198). – с. 6
8. Кабанов, П.А. Антикоррупционное информирование как форма антикоррупционного просвещения: понятие и содержание / П.А. Кабанов // Мониторинг правоприменения. – 2014. – № 2. – С. 40–46. 98.
9. Кабанов, П.А. Антикоррупционное консультирование как разновидность

антикоррупционного просвещения: понятие и содержание / П.А. Кабанов // Административное и муниципальное право. – 2015. – № 6. – С. 634–642.

Түйін

Қазіргі әлемде сыбайлас жемқорлық мәселесі саяси, экономикалық және мәдени жағдайлардағы айырмашылықтарға қарамастан, барлық елдер үшін ең өткір және күрделі мәселелердің бірі болып қала береді. Сыбайлас жемқорлыққа тиімді қарсы іс-қимыл мамандандырылған құқықтық саясатты әзірлеу мен іске асыруды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Бұл мақала ұлттық және халықаралық деңгейде енгізілуі тиіс негізгі қағидаттар мен стратегияларды бөліп көрсете отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы құқықтық саясатты институционализациялаудың теориялық аспектілеріне арналған.

Орындалған зерттеудің мәні ҚР-дағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мемлекеттік саясатын институционализациялауды қамтамасыз етудің құқықтық құралдары, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл институттары мен құралдарын өңірлік деңгейде бекітуге мүмкіндік беретін нормативтік құқықтық актілердің көлемі болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың құралдары ретінде құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері қаралады: сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалау; сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама; сыбайлас жемқорлыққа қарсы насихат, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы жарнама.

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін қажетті тетіктер мен стратегияларды бөліп көрсету үшін пәнаралық тәсілдерге сүйене отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық саясатты институционализациялаудың теориялық негіздері қарастырылады.

Abstract

In the modern world, the problem of corruption remains one of the most acute and difficult for all countries, despite differences in political, economic and cultural conditions. Effective anti-corruption requires an integrated approach, including the development and implementation of a specialized legal policy. This article is devoted to the theoretical aspects of institutionalization of legal policy in the field of combating corruption, highlighting the basic principles and strategies that should be implemented at the national and international levels.

The subject of the study is the legal instruments to ensure the institutionalization of the state anti-corruption policy in the Republic of Kazakhstan, that is, the volume of normative legal acts that allow to consolidate the institutions and instruments of anti-corruption at the regional level. The issues of improving legal regulation as instruments of anti-corruption policy are considered: anti-corruption programming; anti-corruption education; anti-corruption expertise; anti-corruption propaganda, including anti-corruption advertising.

This article explores the theoretical foundations of institutionalizing legal policy in the fight against corruption, drawing on interdisciplinary approaches to highlight the mechanisms and strategies needed to combat corruption.

ӘӨЖ 338

М.Т. Исаханов, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫ ЦИФРЛЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Түйін

Цифрлық революция дәуірінде технологиялардың өмірдің барлық салаларына енуі нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуді қайта қарау және күшейту қажеттілігін тудырады. Цифрлық реттеу цифрлық экономика мен қоғамның тұрақты және қауіпсіз дамуын қамтамасыз етудің негізгі құралына айналады.

Цифрлық трансформация қоғамның барлық салаларына еніп, қолданыстағы құқықтық нормаларды бейімдеуді және реттеудің жаңа тәсілдерін құруды талап етеді. Бұл бүкіл әлемдегі заң шығарушылар мен реттеушілер үшін инновацияларды ынталандыру мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету қажеттілігінің алдында тұрған қиындық.

Цифрлық трансформация нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуді бейімдеуді талап ете отырып, экономикаға, қоғамға және саясатқа айтарлықтай әсер етеді. Бұл мақалада цифрлық реттеудің негізгі аспектілері және оның цифрлық трансформацияны қамтамасыз етудегі рөлі қарастырылады.

Мақалада қазіргі қоғамдағы цифрлық трансформация процестерін цифрлық реттеу және нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Мақалада цифрлық экономикаға көшу контекстінде мемлекеттік органдар мен бизнес құрылымдарының алдында тұрған негізгі аспектілер мен қиындықтарды талданады. Деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, жасанды интеллект пен блокчейн технологияларын құқықтық реттеу мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Кілттік сөздер: цифрлық трансформация, цифрлық қоғам, мемлекет, киберқауіпсіздік, нормативтік құқықтық акт, құқықтық реттеу.

Кіріспе

Цифрлық технологияларды құқықтық реттеу цифрлық қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін іргелі аспект болып табылады. Бұл цифрландыру экономика мен білімнен бастап денсаулық сақтау мен мемлекеттік басқаруға дейінгі өмірдің барлық салаларына енген сайын айқын бола түсуде. Құқықтық реттеудің маңыздылығы жеке адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, деректер мен ақпараттық жүйелердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ инновациялар мен технологиялық даму үшін жағдай жасау қажеттілігімен байланысты.

Цифрлық технологиялар дербес деректерді жинау, сақтау және өңдеу үшін шексіз мүмкіндіктер береді. Құқықтық реттеу адамдардың құпиялылығы мен дербес деректерін қорғауға бағытталған. Кибершабуылдар қаупінің артуы жағдайында ақпараттық жүйелер мен инфрақұрылымды қорғау үшін құқықтық тетіктерді құру және жетілдіру қажет. Бұл киберқауіпсіздік стандарттарын, деректерді криптографиялық қорғауға қойылатын талаптарды және осы саладағы бұзушылықтар үшін жауапкершілік шараларын әзірлеуді қамтиды.

Инновацияға қолайлы жағдай жасауда құқықтық реттеу де маңызды рөл атқарады. Реттеу қоғамдық мүдделерді қорғау қажеттілігі мен технологиялық прогресті ынталандыру арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуі керек. Бұған стартаптар үшін процедураларды жеңілдету, зияткерлік меншікті қорғау және жаңа технологияларды сынау үшін арнайы

экономикалық аймақтарды әзірлеу кіреді [1].

Жасанды интеллект, блокчейн және басқа да озық технологиялардың дамуымен осы технологияларға қатысты бірегей сын-қатерлер мен мәселелерді шешуге қабілетті мамандандырылған реттеуді әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Цифрлық технологияларды құқықтық реттеу өзгермелі технологиялық ландшафтқа тұрақты бейімделуді талап ететін цифрлық қоғамның тұрақты дамуының негізгі элементі болып табылады [2]. Икемді, прогрессивті және сонымен бірге қоғамдық мүдделерді қорғайтын нормалар мен стандарттарды құру инновацияларға ықпал етеді және цифрлық дәуірде қауіпсіздік пен әл-ауқатты қамтамасыз етеді.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Зерттеу объектісі цифрлық трансформацияны реттейтін құқықтық нормалар, сондай-ақ әртүрлі қызмет салаларында цифрлық технологияларды енгізу мен дамытуға байланысты әлеуметтік, экономикалық және технологиялық процестер болып табылады. Бұған деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, жасанды интеллект, блокчейн технологиялары, электрондық сауда, цифрлық қаржылық қызметтер және цифрлық экономиканың басқа аспектілері туралы заңнаманы талдау кіреді.

Сандық реттеу мәселелерін жан жақты талдау және тиімді цифрлық трансформацияны қамтамасыз ету үшін әртүрлі зерттеу әдістері қолданылады:

- қолданыстағы заңнаманы, нормативтік актілерді, цифрлық трансформацияға қатысты доктриналық дереккөздерді зерделеу және жүйелеу. Бұған халықаралық стандарттар мен тәжірибелерді, сондай-ақ әртүрлі елдердің ұлттық заңнамаларын талдау кіреді.

-ең тиімді құқықтық тетіктер мен тәжірибелерді анықтау үшін әртүрлі юрисдикциялардағы цифрлық трансформацияны нормативтік-құқықтық реттеуді салыстыру.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Жасанды интеллект, блокчейн, заттар интернеті және басқалары сияқты цифрлық технологиялар қоғамды, экономиканы және құқықтық жүйені өзгерте отырып, қазіргі әлемде маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты құқықтық реттеуді цифрлық технологиялар ұсынған жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге бейімдеу қажеттілігі туындайды.

Цифрлық технологияларды құқықтық реттеу цифрлық қоғам мен экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Ол адам құқықтары мен мүдделерін қорғауға, инновациялар мен цифрлық технологияларды дамытуға жәрдемдесуге, деректер мен технологияларды пайдалануда әділдік пен ашықтықты қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

Цифрлық реттеу-бұл цифрлық трансформация процестерін басқаруға бағытталған құқықтық механизмдер мен нормалардың жиынтығы. Негізгі мақсаттар инновацияларды қолдау, тұтынушылардың құқықтарын қорғау, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету және цифрлық экономиканың тұрақты дамуы үшін жағдай жасау болып табылады [3].

Құқықтық реттеу көбінесе инновацияларды ынталандыру мен тұтынушылардың құқықтарын, бәсекелестік пен қоғамдық қауіпсіздікті қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтауға арналған. Шамадан тыс реттеу инновацияны шектеуі мүмкін болса да, реттеудің болмауы қоғам үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Цифрлық технологиялар адамдардың өміріне және жалпы қоғамның жұмысына айтарлықтай әсер етеді. Тұтынушылардың мүдделерін қорғау, деректердің құпиялылығы, киберқауіпсіздік және теріс пайдаланудың алдын алу үшін құқықтық реттеу қажет болуы мүмкін.

Осылайша, шамадан тыс немесе жеткіліксіз құқықтық реттеу цифрлық инвестициялық белсенділікті шектеуі мүмкін болса да, дұрыс және теңгерімді реттеу барлық мүдделі тараптардың және жалпы қоғамның мүдделерін қорғау арқылы олардың дамуына ықпал етуі мүмкін [4].

Сандық реттеудің негізгі аспектілері:

1. Киберқауіпсіздік: цифрлық деректер мен технологиялық қауіптердің ұлғаюымен ақпаратты, деректердің құпиялылығы мен тұтастығын қорғаудың тиімді нормативтік тетіктерін әзірлеу қажет.

2. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау: цифрлық технологиялар тұтынушылар мен қызмет көрсетушілер арасындағы өзара әрекеттесуді өзгертеді. Цифрлық кеңістіктегі тұтынушылардың құқықтарын қорғау үшін нормативтік негіздер, соның ішінде құпиялылық, жарнама және алаяқтықтан қорғау ережелері қажет.

3. Бәсекелестік және монополияға қарсы реттеу: цифрлық платформалар мен технологиялық нарық алыптары монополиялық ережелерді қалыптастыра алады. Бәсекелестікті қамтамасыз ету және нарықтағы үстем жағдайды теріс пайдаланудың алдын алу үшін құқықтық тетіктерді әзірлеу қажет.

4. Инновацияларды реттеу: цифрлық технологиялар тез дамып келеді, бұл инновацияларға ықпал ететін, бірақ сонымен бірге қоғам мен тұтынушылардың мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін икемді және бейімделгіш реттеуді қажет етеді.

Цифрлық трансформацияны нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету:

1. Заңдарды әзірлеу және қабылдау: мемлекеттер тұрақтылық пен қоғам мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету үшін цифрлық технологияларды және оларды пайдалануды реттейтін заңдар мен ережелерді белсенді түрде әзірлеп, қабылдауы керек.

2. Құқықтық сенімділікті қамтамасыз ету: инвесторлар мен кәсіпкерлер өздерін қорғалған және құқықтық нормалардың сақталуына сенімді сезінуі үшін цифрлық салада болжамдылық пен тұрақтылық үшін жағдай жасау қажет [5].

3. Оқыту және біліктілікті арттыру: цифрлық технологиялардың қарқынды дамуын ескере отырып, құқықтық және реттеуші органдар өз қызметкерлерін цифрлық ортада құқықтық нормаларды тиімді қолдана алатындай етіп оқытуды және біліктілігін арттыруды қамтамасыз етуі керек.

Цифрлық реттеу тиімді және қауіпсіз цифрлық трансформация үшін жағдай жасауда шешуші рөл атқарады. Заң шығарушылар мен реттеушілердің алдында цифрлық дәуірдің сын-тегеуріндеріне жауап бере алатын қолданыстағы құқықтық тетіктерді бейімдеу және жаңа құқықтық тетіктерді әзірлеу міндеті тұр. Ол үшін кешенді тәсіл, цифрлық технологиялардың ерекшелігін есепке алу және белсенді халықаралық ынтымақтастық қажет [6].

Цифрлық реттеу және цифрлық трансформацияны нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету цифрлық экономика мен қоғам дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Олар цифрлық трансформацияның тұрақтылығын, инновациясын және тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, Цифрлық кеңістіктің барлық қатысушыларының құқықтары мен мүдделерін қорғау қағидаттарын ескере отырып әзірленуі және қолданылуы тиіс.

Цифрлық реттеуді зерттеуге және цифрлық трансформацияны нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуге кешенді тәсілді қолдану ағымдағы жағдайды жан-жақты бағалауға және қосымша реттеу қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл цифрлық қоғам мен экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету, жаһандық цифрландыру жағдайында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін құқықтық базаны жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеуге ықпал етеді [7].

Қорытынды

Қорытындылай келе, цифрлық реттеу және цифрлық трансформацияны нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін зерттеу қазіргі әлемдегі зерттеудің маңызды және өзекті бағытын білдіреді. Цифрлық технологиялар қоғамды, экономиканы және саясатты Өзгертуді жалғастыруда және олардың әсері заңнама мен нормативтік органдар тарапынан тиісті ден қоюды талап етеді.

Осы тақырыпты зерттеу барысында цифрлық реттеудің негізгі аспектілері анықталды, мысалы, деректерді қорғау және құпиялылық, киберқауіпсіздік, жасанды интеллектті реттеу және басқалар. Осы саладағы қазіргі тенденциялар мен перспективалар, соның ішінде үйлестіру мен стандарттау, икемділік пен бейімделу, ашықтық пен қоғамның қатысуы қарастырылды.

Маңыздысы, цифрлық технологияларды сәтті құқықтық реттеу инновациялар мен дамуға ықпал ететін, сонымен бірге адамның құқықтары мен мүдделерін қорғауды, ашықтық пен әділеттілікті қамтамасыз ететін теңдестірілген тәсілді қажет етеді. Тек осындай тәсіл болашақта цифрлық қоғам мен экономиканың тұрақты және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Цифрлық трансформацияны цифрлық реттеу және нормативтік құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін зерттеу үнемі жаңаруды және жаңа сын-қатерлер мен технологиялық жетістіктерге бейімделуді талап ететін үздіксіз процесс болып табылады. Тек осылайша ғана заңнаманың заманауи шындыққа сәйкестігін қамтамасыз етуге және цифрлық әлемнің тұрақты дамуына кепілдік беруге болады.

Осылайша, құқықтық реттеу цифрлық трансформацияда шешуші рөл атқарады және оны сәтті жүзеге асыру инновацияларды ынталандыру мен қоғам мүдделерін қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін көптеген факторларды ескеруді және жағдайды үнемі талдауды талап етеді.

Список литературы

1. Акаткин Ю., Ясиновская Е. Цифровая трансформация государственного управления. Датацентричность и семантическая интероперабельность / под ред. В.А. Конявского. М.: URSS: Ленанд, 2019. 723 с
2. Беззубиков К.С., Мкртчян Д.Э. Анализ перспектив цифрового развития страны: риски и проблемы внедрения системы социального рейтинга в России // Научные записки молодых исследователей. 2020. № 1. С. 50–58.
3. Вашкевич А.М. Автоматизация права: право как электричество. М., 2019. С. 33–72.
4. Демидов А.Ю., Лукашов А.И. Отдельные подходы к цифровой трансформации государственного управления // Государственная служба. 2021. Т. 23. № 1. С. 28–34
5. Мамитова Н.В. Цифровая трансформация государственного управления // Интеллектуальные ресурсы — региональному развитию. 2020. № 1. С. 365–369.
6. Москвитина Н.В. Цифровая трансформация государственного управления // Социология. 2021. № 4. С. 114–128
7. Цифровая экономика и правовое регулирование обеспечения ее информационной безопасности. Словарь-справочник. Научно-методическое пособие. Москва: Проспект, 2021, 384 с.

Аннотация

В эпоху цифровой революции проникновение технологий во все сферы жизни вызывает необходимость пересмотра и усиления нормативно-правового обеспечения. Цифровое регулирование становится основным инструментом обеспечения устойчивого и безопасного развития цифровой экономики и общества.

Цифровая трансформация пронизывает все сферы общества и требует адаптации действующих правовых норм и создания новых подходов к регулированию. Это проблема, с которой сталкиваются законодатели и регулирующие органы во всем мире, чтобы обеспечить баланс между поощрением инноваций и защитой прав и свобод граждан.

Цифровая трансформация оказывает значительное влияние на экономику, общество и политику, требуя адаптации нормативно-правового обеспечения. В этой статье рассматриваются основные аспекты цифрового регулирования и его роль в обеспечении цифровой трансформации.

В статье рассматривается проблема цифрового регулирования и нормативно-правового обеспечения процессов цифровой трансформации в современном обществе. В статье анализируются

основные аспекты и проблемы, стоящие перед государственными органами и бизнес-структурами в контексте перехода к цифровой экономике. Особое внимание будет уделено вопросам защиты данных, кибербезопасности, правового регулирования технологий искусственного интеллекта и блокчейна.

Abstract

In the era of the digital revolution, the penetration of technology into all spheres of life necessitates the revision and strengthening of regulatory support. Digital regulation is becoming the main tool for ensuring the sustainable and secure development of the digital economy and society.

Digital transformation permeates all spheres of society and requires the adaptation of existing legal norms and the creation of new approaches to regulation. This is a challenge faced by lawmakers and regulators around the world to strike a balance between encouraging innovation and protecting citizens' rights and freedoms.

Digital transformation has a significant impact on the economy, society and politics, requiring the adaptation of regulatory support. This article examines the main aspects of digital regulation and its role in ensuring digital transformation.

The article deals with the problem of digital regulation and regulatory support of digital transformation processes in modern society. The article analyzes the main aspects and problems facing government agencies and business structures in the context of the transition to the digital economy. Special attention will be paid to data protection, cybersecurity, legal regulation of artificial intelligence and blockchain technologies.

ӘӨЖ 342

А.Х. Каныбекова [1], А.Ж. Жаналиева[2*]
[1]магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
[2]з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Түйін

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттік институттардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және ұлттық стратегиялық басымдықтарды іске асыруда шешуші рөл атқарады.. Ол мемлекеттік басқарудың және мемлекеттің өкілеттіктерін орындаудың негізгі құралы болып табылады.

Осы жүйе шеңберінде мемлекеттік қызметшілер заңнаманы әзірлеу мен іске асыруды, оның орындалуын бақылауды, сондай-ақ елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеуді және іске асыруды қоса алғанда, функциялардың кең спектрін жүзеге асырады.

Мемлекеттік қызмет сонымен қатар заңдылықты сақтауда, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуде, сондай-ақ елдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Қазақстанда мМемлекеттік қызметтің тиімділігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру, персоналды басқару жүйесін жетілдіру, сондай-ақ мемлекеттік органдардың жұмысына заманауи ақпараттық технологияларды енгізу бойынша түрлі іс-шаралар өткізіледі.

Бұл ғылыми мақалада Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің негізінде жатқан негізгі қағидаттар, сондай-ақ оның құқықтық мәртебесі, оның ішінде нормативтік-құқықтық база және осы саланы реттейтін негізгі заңдар қарастырылады.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттік институттардың жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және мемлекеттік саясатты іске асыруда шешуші рөл атқарады. Мақалада Қазақстандағы мемлекеттік қызметті, сондай-ақ оның құқықтық мәртебесін реттейтін негізгі қағидаттар қарастырылады.

Бұл мақала Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары мен құқықтық мәртебесін, олардың эволюциясын, негізгі аспектілерін және мемлекеттік қызметшілерге қойылатын заманауи талаптарды қарастырады. Мақалада Егемен Қазақстан тарихында алғаш рет мемлекеттік басқарудың Кадрлық өзегін сақтап қалуға мүмкіндік беретін, мемлекеттің маңызды институты ретінде мемлекеттік қызметті жетілдіру мен дамыту үшін негіз қалайтын мемлекеттік қызмет жүйесі ұсынылғаны туралы айтылады.

Кілттік сөздер: мемлекет, мемлекеттік қызмет, жаңғырту, құқық, әкімшілік реформа, мемлекеттік саясат, мемлекеттік басқару, басқару жүйесі.

Кіріспе

Қазақстандағы қазіргі мемлекеттік қызмет өзінің дамуын кеңестік дәуірде, Қазақстан аумағы Кеңес Одағының бір бөлігі болған кезде бастады. Осы кезеңде биліктің әртүрлі деңгейлері мен басқару аппараттарын қамтитын мемлекеттік басқару жүйесі құрылды. Айта кету керек, КСРО кезеңінде Қазақстандағы мемлекеттік қызмет бүкіл одаққа тән бірыңғай басқару жүйесінің бөлігі болды [1].

1990 жылдардың басында Кеңес Одағының ыдырауымен және Қазақстанның тәуелсіздік алуымен мемлекеттік басқару жүйесінде айтарлықтай өзгерістер болды. Елдің жаңа саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайларына сәйкес келетін Мемлекеттік қызметтің өзіндік жүйесін құруға бағытталған реформалар жүргізілді.

Кейінгі жылдары Қазақстандағы мемлекеттік қызмет ұлттық басымдықтар мен

халықаралық басқару стандарттарына сәйкес дамуын және жетілдірілуін жалғастырды. Бұған мемлекеттік қызметшілердің кәсіби даярлығын жақсарту, басқарудың заманауи әдістерін енгізу және мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру кірді.

Мемлекеттік қызмет ұғымдары шын мәнінде көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының жалпы қабылданған практикасы мен құқықтық нормаларына сәйкес келеді. Мемлекеттік қызмет әдетте өкілді (парламент), атқарушы (Үкімет, министрліктер, ведомстволар) және сот (соттар) органдарында жұмыс істейтін адамдардың кәсіби қызметі ретінде анықталады.

Мемлекеттік қызметшілер заңдылықты қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға, сондай-ақ мемлекеттік ресурстарды басқаруға байланысты әртүрлі функцияларды орындаумен айналысады. Олар елде қолданылатын заңдар мен ережелерді сақтауға және өз міндеттерін қоғам мен мемлекеттің мүддесі үшін орындауға міндетті [2].

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етуге бағытталған қоғамдық қызметтің маңызды салаларының бірі болып табылады. Мемлекеттік қызметтің негізгі мақсаты-қоғам мен азаматтардың мүддесі үшін мемлекет функцияларының орындалуын қамтамасыз ету. Осы мақсатқа жету үшін мемлекеттік қызметшілердің мәртебесі мен қызметін айқындайтын белгілі бір қағидаттар мен құқықтық нормаларды сақтау қажет.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің өңірдегі мемлекеттіліктің дамуына байланысты ұзақ тарихы бар. Уақыт өте келе бұл қызмет елдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге сәйкес айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы мемлекеттік қызмет оның қағидаттары мен құқықтық мәртебесін айқындайтын заңнамалық актілер кешенімен реттеледі.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет елдің қарқынды дамуы жағдайында барған сайын маңызды институтқа айналуда. Ол мемлекеттік саясаттың стратегиялық басымдықтарын іске асыруға, ресурстарды тиімді басқаруды қамтамасыз етуге және қоғамдық өмірдің барлық салаларында тұрақтылықты сақтауға жауапты. Бұл мақалада Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары мен құқықтық мәртебесі, сондай-ақ олардың елдің өркендеуі мен дамуын қамтамасыз етудегі рөлі қарастырылады.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Зерттеу объектісі оның құрылымын, қағидаттарын, құқықтық мәртебесін, ұйымдастырушылық ерекшеліктерін, сондай-ақ нормативтік реттеуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет жүйесі болып табылады.

Зерттеу әдістері:

- Нормативтік-құқықтық талдау: Қазақстан Республикасында Мемлекеттік қызметтің құқықтық мәртебесін зерделеу үшін нормативтік-құқықтық талдау әдісі пайдаланылатын болады. Бұл әдіс Қазақстандағы мемлекеттік қызметті реттейтін заңдарды, заңға тәуелді актілерді, конституциялық нормаларды талдауға мүмкіндік береді. "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңға [3], Қазақстан Республикасының Конституциясына және Мемлекеттік қызметтің мәртебесі мен қағидаттарын айқындайтын өзге де нормативтік актілерге ерекше назар аударылатын болады.

- Салыстырмалы талдау: Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің қағидаттары мен құқықтық мәртебесін неғұрлым толық түсіну үшін салыстырмалы талдау әдісін қолдануға болады. Бұл әдіс Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің нормативтік актілері мен практикасын басқа елдердегі, әсіресе көршілес Орталық Азия елдеріндегі немесе ұқсас саяси жүйелері бар елдердегі ұқсас жүйелермен салыстыруға мүмкіндік береді.

- Эмпирикалық әдістер: Мемлекеттік қызметтің нақты тәжірибесін және оның

принциптері мен құқықтық мәртебесіне сәйкестігін бағалау үшін есептерді, статистикалық деректерді, мемлекеттік қызметкерлер мен сарапшылар арасындағы сауалнамаларды, мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың өкілдерімен сұхбаттарды талдау сияқты эмпирикалық зерттеу әдістерін қолдануға болады.

- Тарихи талдау: Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті қалыптастыру мен дамытудың тарихи мәнмәтінін зерделеу ел дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі Мемлекеттік қызмет қағидаттары мен құқықтық мәртебесіндегі өзгерістерді анықтауға, сондай-ақ осы жүйенің эволюциясына әсер ететін факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Осы әдістердің үйлесуі Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қағидаттары мен құқықтық мәртебесі проблемасына жан-жақты талдау жүргізуге, осы саланың негізгі тенденцияларын, проблемалары мен даму перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін бірқатар негізгі қағидаттарға негізделеді:

- Кәсіпқойлық: мемлекеттік қызметшілер өз міндеттерін тиімді орындау үшін тиісті салаларда жоғары құзыреттілік пен кәсіби дайындыққа ие болуы керек.

- Партиялық емес: мемлекеттік қызмет Саяси партиялар мен мүдделерден тәуелсіз болуы керек, мемлекет пен жалпы қоғамның мүдделері үшін өз функцияларының орындалуын қамтамасыз етеді.

- Адалдық пен ашықтық: мемлекеттік қызметшілер этика мен интегриттің жоғары стандарттарын сақтай отырып, сондай-ақ қоғам үшін өз қызметі туралы ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ете отырып, адал және ашық әрекет етуге міндетті [4].

- Тиімділік: мемлекеттік қызмет ресурстарды оңтайлы пайдалануды және Мемлекеттік бағдарламалар мен бастамалардан барынша пайда алуды қамтамасыз ете отырып, нақты нәтижелер мен мақсаттарға қол жеткізуге бағытталуы тиіс.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің құқықтық мәртебесі оның қызметін және мемлекеттік қызметшілердің мәртебесін реттейтін бірқатар заңнамалық актілермен айқындалады. Олардың негізгілері:

1. Мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттарын белгілейтін және мемлекеттік қызметшілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының Конституциясы.

2. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтары мен міндеттерін, оларды тағайындау және қызметтен босату тәртібін, сондай-ақ оларды әлеуметтік қорғау кепілдіктерін қоса алғанда, мемлекеттік қызметті реттеудің жалпы қағидаттары мен нормаларын белгілейтін "мемлекеттік қызмет туралы" заң.

3. Мемлекеттік қызметтің нақты аспектілеріне қатысты рәсімдер мен ережелерді егжей-тегжейлі сипаттайтын жоғарыда аталған заңдар негізінде қабылданған нормативтік актілер.

Қазақстан Республикасындағы қазіргі заманғы мемлекеттік қызмет қоғам мен экономиканың қарқынды дамуы жағдайында оған қойылатын бірқатар сын-қатерлер мен талаптарға тап болады. Оларға мыналар жатады:

4. Бейімделу және икемділік: Мемлекеттік қызмет қоғамның өзгеріп отырған жағдайлары мен қажеттіліктеріне жедел жауап бере алуы, сондай-ақ жаңа сын-тегеуріндер мен технологияларға бейімделуі тиіс.

5. Инновация: мемлекеттік органдар мен қызметтер оның тиімділігі мен сапасын арттыру үшін өз қызметіне инновациялық тәсілдер мен технологияларды белсенді түрде енгізуі керек.

6. Сапаға ұмтылу: Мемлекеттік қызмет көрсетілетін қызметтердің сапасын және азаматтардың қажеттіліктері мен үміттерін ескере отырып, олардың қанағаттану деңгейін арттыру үшін үнемі жұмыс істеуі керек [5].

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қоғамның өзгеріп

отырған жағдайлары мен қажеттіліктеріне сәйкес дамуын жалғастыратын серпінді және бейімделгіш жүйе деп айтуға болады.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Оның тиімділігі оның қызметі мен мәртебесін анықтайтын негізгі принциптер мен құқықтық нормалардың сақталуына байланысты. Мемлекеттік қызметтің заңнамасы мен практикасын ұдайы жетілдіру оның тиімділігі мен заңдылығын қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады [6-7].

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет елдің тұрақтылығы мен өркендеуін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Кәсіпқойлық, партиялық емес, адалдық және тиімділік қағидаттарына сүйене отырып, ол азаматтарға қызмет көрсету сапасы мен деңгейінің жоғары стандарттарына қол жеткізуге ұмтылады. Заңнамада бекітілген Мемлекеттік қызметтің құқықтық мәртебесі мемлекеттік қызметшілердің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді және олардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етеді. Мемлекеттік қызмет алдында тұрған қазіргі заманғы сын-қатерлер мен талаптарды шешу оны ұйымдастыру мен жұмыс істеуіне үнемі жетілдіруді және инновациялық көзқарасты талап етеді.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Заңнамада айқындалған мемлекеттік қызметтің қағидаттары мен құқықтық мәртебесі осы жүйенің тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді және мемлекет пен оның азаматтарының мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді. Қазіргі заманның сын-тегеуріндеріне және дамудың ұлттық басымдықтарына сәйкес мемлекеттік қызметтің нормативтік базасы мен практикасын ұдайы жетілдіру маңызды.

Список литературы

1. Сансызбаева Г.Н., Мухтарова К.С., Аширбекова Л.Ж. Теория государственного управления. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 317 с.
2. Мухтарова К.С., Сансызбаева Г.Н., Смагулова Г.С. Қазақстан республикасында мемлекеттік қызметті ұйымдастыру. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 196 б.
3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Заңы (2023.31.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
4. Жукова, С.М. Государственная служба. / С.М. Жукова - Учеб, пособие. - Оренбург. - 2018. - 177 с.
5. Хабибуллина, О.В. Правовой режим государственной службы / О.В. Хабибуллина // Lex russica. - 2021. - № 8. - С. 847 - 856.
6. Байменов А.М. Некоторые особенности и тенденции развития государственной службы в РК // Саясаттану-Политология. – 2010. – № 2. – С. 80–84.
7. Нагашбаева Б.К. Принципы и правовой статус государственной службы в Республике Казахстан. Доступно на: https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-i-pravovoy-status-gosudarstvennoy-sluzhby-v-respublike-kazahstan?ysclid=lwyxxi9fj8189082473

Аннотация

Государственная служба в Республике Казахстан играет ключевую роль в обеспечении эффективного функционирования государственных институтов и реализации национальных стратегических приоритетов. Она является основным инструментом государственного управления и исполнения полномочий государства.

В рамках данной системы государственные служащие осуществляют широкий спектр функций,

включая разработку и реализацию законодательства, контроль за его исполнением, а также разработку и реализацию стратегий и программ, направленных на социально-экономическое развитие страны.

Государственная служба также играет важную роль в соблюдении законности, обеспечении защиты прав и интересов граждан, а также в обеспечении стабильности и безопасности в стране.

Для обеспечения эффективности государственной деятельности в Казахстане проводятся различные мероприятия по повышению квалификации государственных служащих, совершенствованию системы управления персоналом, а также внедрению современных информационных технологий в работу государственных органов.

В данной научной статье рассматриваются основные принципы, лежащие в основе государственной службы в Казахстане, а также ее правовой статус, в том числе нормативно-правовая база и основные законы, регулирующие эту сферу.

Государственная служба в Республике Казахстан играет ключевую роль в обеспечении функционирования государственных институтов и реализации государственной политики. В статье рассматриваются основные принципы, регулирующие государственную службу в Казахстане, а также ее правовой статус.

В данной статье рассматриваются основные принципы и правовой статус государственной службы в Казахстане, их эволюция, основные аспекты и современные требования к государственным служащим. В статье говорится о том, что впервые в истории суверенного Казахстана предложена система государственной службы, которая позволит сохранить кадровое ядро государственного управления, заложит основу для совершенствования и развития государственной службы как важнейшего института государства.

Abstract

The civil service in the Republic of Kazakhstan plays a key role in ensuring the effective functioning of State institutions and the implementation of national strategic priorities. It is the main instrument of public administration and the execution of state powers.

Within the framework of this system, civil servants carry out a wide range of functions, including the development and implementation of legislation, control over its implementation, as well as the development and implementation of strategies and programs aimed at the socio-economic development of the country.

The civil service also plays an important role in upholding the rule of law, ensuring the protection of the rights and interests of citizens, as well as ensuring stability and security in the country.

To ensure the effectiveness of government activities in Kazakhstan, various measures are being taken to improve the skills of civil servants, improve the personnel management system, as well as introduce modern information technologies into the work of government agencies.

This scientific article examines the basic principles underlying the civil service in Kazakhstan, as well as its legal status, including the regulatory framework and the basic laws governing this area.

The civil service in the Republic of Kazakhstan plays a key role in ensuring the functioning of State institutions and the implementation of State policy. The article discusses the basic principles governing the civil service in Kazakhstan, as well as its legal status.

This article discusses the basic principles and legal status of public service in Kazakhstan, their evolution, the main aspects and modern requirements for civil servants. The article says that for the first time in the history of sovereign Kazakhstan, a public service system has been proposed that will preserve the personnel core of public administration, lay the foundation for the improvement and development of public service as the most important institution of the state.

ӘӨЖ 340

О.Е. Кистауов, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ЗАҢГЕРДІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, БЕЛГІЛЕРІ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Түйін

Заңгердің кәсіби этикасы құқықтық қызметтің маңызды аспектісі болып табылады, ол заңгер өзінің кәсіби қызметін жүзеге асыруда басшылыққа алуы керек моральдық нормалар мен принциптер жүйесін көрсетеді. Ол адвокаттарға, судьяларға, прокурорларға және басқа заң мамандарына арналған мінез-құлық стандарттарын анықтайды, осылайша қоғамның құқықтық жүйеге деген сенімін қамтамасыз етеді.

Заңгердің кәсіби этикасы мінез-құлық стандарттарын, моральдық міндеттемелерді және клиенттер, сот және жалпы қоғам алдындағы жауапкершілікті анықтайтын құқық саласындағы негізгі аспект болып табылады. Бұл мақалада біз заңгердің кәсіби этикасының түсінігін, белгілері мен негізгі принциптерін, сондай-ақ олардың құқықтық жүйенің тиімді жұмыс істеуі үшін маңыздылығын қарастырылады.

Мақала заңгердің кәсіби этикасының түсінігін, белгілері мен принциптерін талдауға арналған. Заңгерлік кәсіп үшін этиканың маңызы, заңгерлердің қызметін реттейтін негізгі этикалық принциптер және олардың сот төрелігінің сапасы мен қоғамдағы сенімге әсері қарастырылады.

Кілттік сөздер: заңгердің этикасы, мораль, принцип, мемлекет, жауапкершілік, сот төрелігі, норма.

Кіріспе

Кәсіби этика заңның қатаң ережелері мен моральдық принциптердің икемділігі арасындағы көпір ретінде қызмет етеді, бұл кәсіпқойларға құқықтық нормалар жеткілікті түрде нақты болмауы немесе толық қолданылмауы мүмкін қиын жағдайларда шарлауға мүмкіндік береді.

Нормативті түрде реттелетін кәсіби қызмет белгілі бір жұмыс түрлерін орындау үшін қажетті біліктілік критерийлерін, сондай-ақ кәсіби ортадағы мінез-құлық стандарттарын белгілеуді қамтиды. Бұл қызметтер мен өнімдердің жоғары сапасын сақтауға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар кәсіби қызметпен айналысатын адамдардың қажетті білім мен дағдыларға ие болуын және белгілі бір этикалық стандарттарды сақтауын қамтамасыз ету арқылы қоғамның мүдделерін қорғайды.

Кәсіби этика, әсіресе кәсіби шешімдер адамдардың өміріне, денсаулығына, қауіпсіздігіне немесе әл-ауқатына елеулі әсер ететін салаларда маңызды рөл атқарады. Мысалы, медицинада, заң ғылымында, инженерияда, білім беруде және басқа да көптеген салаларда кәсіби этика мамандардың іс-әрекеттерін бағыттайды, оларға жеке және кәсіби құндылықтарын ғана емес, сонымен бірге қоғамдық мүдделерін де көрсететін шешімдер қабылдауға көмектеседі [1].

Осылайша, кәсіби қызмет құзыреттілікке негізделген белгілі бір міндеттерді орындау ғана емес, сонымен қатар қоғам алдындағы жауапкершілікті және сенімді қалыптастыратын және әлеуметтік тұрақтылықты сақтайтын жоғары этикалық стандарттарды сақтауды қамтиды.

Заңгердің кәсіби этикасы-бұл құқық саласындағы кәсіби қатынастарды реттейтін этикалық нормалар мен мінез-құлық ережелерінің жиынтығы. Бұл нормалар заңгер жұмысында адалдықтың, адалдықтың, құпиялылықтың және әділдіктің жоғары стандарттарын қамтамасыз етуге бағытталған.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Заңгердің кәсіби этикасын зерттеу пәні заңгерлердің кәсіби мінез-құлқы мен өзара әрекетін заң қоғамдастығы шеңберінде де, олардың клиенттермен, мемлекеттік органдармен, қоғаммен және әріптестерімен қарым-қатынасында да реттейтін нормалар, принциптер мен құндылықтар болып табылады. Бұл мамандықтың деонтологиялық негіздерін талдауды, заңгерлердің кәсіби қызметінде кездесетін моральдық және этикалық дилеммаларды зерттеуді қамтиды [2].

Зерттеу әдістері теориялық және эмпирикалық тәсілдерді қамтиды:

- Нормативтік талдау-заңгерлердің кәсіби қызметінің этикалық мәселелеріне қатысты заңнамалық актілерді, кәсіби этика кодекстерін, этикалық комитеттердің шешімдерін және сот практикасын зерделеу.

- Кейс-әдіс-заң практикасындағы этикалық дилеммаларды және оларды шешу жолдарын көрсететін нақты жағдайларды (жағдайларды) талдау. Бұл этикалық мәселелердің күрделілігін және оларды шешу тәсілдерінің жан-жақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

- Салыстырмалы талдау-жалпы принциптер мен нақты айырмашылықтарды анықтау үшін әртүрлі юрисдикциялардағы немесе әртүрлі заң мамандықтары арасындағы этикалық нормалар мен тәжірибелерді зерттеу және салыстыру.

- Социологиялық зерттеулер-әр түрлі топтардың кәсіби қызметіндегі және оларға деген көзқарасындағы нақты этикалық мәселелерді анықтау үшін заңгерлерден, клиенттерден және сот жүйесінің өкілдерінен сауалнамалар, сұхбаттар және сауалнамалар.

- Философиялық талдау-заңгерлердің кәсіби қызметінің негізінде жатқан этикалық нормалар мен принциптерді түсіндіру және сыни тұрғыдан түсіну үшін философиялық теорияларды (мысалы, деонтология, утилитаризм) қолдану.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Заңгердің кәсіби этикасы-бұл заңгерлердің кәсіби саладағы мінез-құлқын реттейтін моральдық нормалар мен ережелердің жиынтығы. Бұл ережелер заң мамандығының ар-намысын, қадір-қасиетін және жоғары мәртебесін қамтамасыз етуге, сондай-ақ клиенттердің және жалпы қоғамның құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған.

Заңгердің кәсіби этикасы-бұл өзінің кәсіби қызметін жүзеге асыру процесінде заңгердің рұқсат етілген мінез-құлқы мен міндеттерін анықтайтын құндылықтар, нормалар мен ережелер жүйесі. Бұл клиенттермен, әріптестермен, сотпен, сондай-ақ жалпы қоғаммен қарым-қатынасты қамтиды [3].

Заңгердің кәсіби этикасы-бұл құқық саласындағы мамандардың мінез-құлқын реттейтін моральдық нормалар мен қағидалардың жиынтығы. Бұл ережелер мен нормалар заң мамандығына деген сенімнің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге, клиенттердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға, сондай-ақ қоғамдағы құқықтық жүйенің беделін сақтауға бағытталған.

Заңгердің кәсіби этикасының негізгі белгілеріне мыналар жатады:

- Адалдық пен әділеттілік: заңгер өз клиенттеріне де, сот пен қарсыластарына да адал болуға міндетті. Заңгер өзінің кәсіби қызметінің барлық аспектілері бойынша адал болуы керек, өз клиентінің мүддесі үшін сенімін асыра пайдаланбай немесе алдау әрекетін жасамай әрекет етуі керек. Заңгер өтірік айтудан, алдаудан және басқа да адал емес әрекеттерден аулақ бола отырып, өз клиенттерінің мүдделерін адал және адал ұстауы керек.

- Құпиялылық: заңгер кәсіби қызмет барысында алынған ақпаратты құпия ұстауы керек. Клиенттік істің құпиясын сақтау клиенттің мүдделерін қорғайтын негізгі аспект болып табылады. Заңгер заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, клиенттерден алынған ақпараттың құпиялылығын сақтауға және оны олардың келісімінсіз жария етпеуге міндетті.

- Тәуелсіздік және бейтараптық: заңгерлер мүдделер қақтығысынан аулақ болып, өз пікірлері мен әрекеттерінде тәуелсіздігін сақтауы керек. Заңгер өзінің кәсіби пікіріне немесе іс-әрекетіне әсер етуі мүмкін сыртқы қысымға бой алдырмай, өз бетінше әрекет етуі керек.

Заңгер өтірік айтудан, алдаудан және басқа да адал емес әрекеттерден аулақ бола отырып, өз клиенттерінің мүдделерін адал және адал ұстауы керек. Заңгер сыртқы әсерлерге немесе мүдделер қақтығысына бой алдырмай, өз қызметінде Тәуелсіздік пен объективтілікті сақтауы керек.

- Құзыреттілік: заңгер өзінің біліктілігін үнемі арттыруға және өзінің кәсіби міндеттерін тиімді орындау үшін қажетті білімге ие болуға міндетті. Заңгер өзінің біліктілігін үнемі арттыруға және құқық саласында өзекті білімге ие болуға міндетті [4].

Заңгердің кәсіби этикасының принциптері

1. Заңдылық пен әділеттілік принципі. Заңгер заң шеңберінде әрекет етуге және әр жағдайда әділеттілікке жетуге ұмтылуға міндетті.
2. Құпиялылық принципі. Заңгер клиенттің мүдделерін қорғай отырып, кәсіби қызмет барысында алынған ақпаратты құпия ұстауы керек.
3. Тәуелсіздік принципі. Заңгер мүдделер қақтығысы мен сыртқы факторлардың кәсіби пікірге әсерін болдырмай, тәуелсіз әрекет етуі керек.
4. Құзыреттілік принципі. Заңгер өзінің кәсіби біліктілігі мен жұмыс тиімділігін үнемі арттыруға міндетті.
5. Құрмет принципі. Әріптестермен, клиенттермен және сот өкілдерімен қарым-қатынаста заңгер құрмет, адалдық және әділеттілік танытуы керек.
6. Адалдық принципі. Заңгер өз клиенттерінің мүдделеріне адал болуы керек, оларды заң мен Этика шеңберінде қорғауы керек.
7. Әлеуметтік жауапкершілік принципі. Заңгерлер Сот төрелігіне қол жеткізуді қамтамасыз етудегі өз рөлін мойындауы және қоғам мен құқықтық жүйенің дамуына үлес қосуы керек [5].

Заңгердің кәсіби қызметінің этикалық принциптері мен нормалары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде, сондай-ақ заң мамандығына деген сенімнің жоғары деңгейін сақтауда шешуші рөл атқарады. Олар заңгерлердің кәсіби қоғамдастығын қалыптастыру үшін негіз болады, заң көмегінің сапасын арттыруға және елдің құқықтық жүйесін нығайтуға ықпал етеді [6-7].

Қорытынды

Заңгердің кәсіби этикасы құқықтық жүйенің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқарады. Сенім, Тәуелсіздік, әділеттілік және адалдық қағидаттарына сүйене отырып, заңгердің этикасы оның кәсіби қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады және құқықтық жүйеге деген сенімді сақтау үшін өте маңызды.

Заңгердің кәсіби этикасы қоғамның заң мамандығына деген сенімін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Этикалық қағидаларды сақтау заң қызметтерінің сапасын арттыруға, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сондай-ақ құқықтық тәртіп пен әділеттілікті нығайтуға ықпал етеді. Әрбір заңгер клиент, әріптестер және қоғам алдындағы жауапкершілігін түсініп, кәсіби мінез-құлықтың жоғары стандарттарына ұмтылуы керек.

Қорытындылай келе, заңгердің кәсіби этикасы құқықтық жүйеге деген сенімділіктің жоғары деңгейін және сот төрелігінің тиімділігін сақтауда шешуші рөл атқарады. Ол заңгерлер әрекет етуі керек моральдық шеңберді анықтайды, осылайша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайды.

Список литературы

1. . Порубов Н.И., Порубов А.Н. «Юридическая этика». – Минск: «ВУЗ». – 2016. – 345 с.
2. Гуревич, П. С. Этика: учебник для студентов вузов / П. С. Гуревич. — Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. — 416 с.
3. Макаренко, С. Н. Профессиональная этика юриста: учебное пособие / Макаренко С.Н. —

Ростов-на-Дону: Издательство ЮФУ, 2016. — 90 с.
4. Профессиональная этика юриста: учебник для СПО / И. Ю. Носков. — Москва: Издательство Юрайт, 2018. — 277 с
5. Основы этики. Профессиональная этика юриста: учебник / С. В. Корнакова. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2012. — 308 с.
6. Отческая Т.И., Жукова П.Д. Введение в специальность и профессиональная этика. Учебное пособие. Москва: Проспект, 2023, 112 с.
7. М. М. Есикова, О. А Бурахина, В. А. Скребнев, Г. Л. Терехова Профессиональная этика юриста. Тамбов: Тамбовский государственный технический университет, 2015, 127 с.

Аннотация

Профессиональная этика юриста является важнейшим аспектом правовой деятельности, отражающим систему моральных норм и принципов, которыми юрист должен руководствоваться при осуществлении своей профессиональной деятельности. Он определяет стандарты поведения для адвокатов, судей, прокуроров и других юридических специалистов, тем самым обеспечивая доверие общества к правовой системе.

Профессиональная этика юриста является ключевым аспектом в области права, определяющим стандарты поведения, моральные обязательства и ответственность перед клиентами, судом и обществом в целом. В этой статье мы рассмотрим понятие, признаки и основные принципы профессиональной этики юриста, а также их значение для эффективного функционирования правовой системы.

Статья посвящена анализу понятия, признаков и принципов профессиональной этики юриста. Рассматриваются значение этики для юридической профессии, основные этические принципы, регулирующие деятельность юристов, и их влияние на качество правосудия и доверие в обществе.

Abstract

The professional ethics of a lawyer is the most important aspect of legal activity, reflecting the system of moral norms and principles that a lawyer should be guided by in carrying out his professional activities. It defines standards of conduct for lawyers, judges, prosecutors and other legal professionals, thereby ensuring public confidence in the legal system.

The professional ethics of a lawyer is a key aspect in the field of law, defining standards of conduct, moral obligations and responsibility to clients, the court and society as a whole. In this article, we will consider the concept, signs and basic principles of professional ethics of a lawyer, as well as their importance for the effective functioning of the legal system.

The article is devoted to the analysis of the concept, signs and principles of professional ethics of a lawyer. The article examines the importance of ethics for the legal profession, the basic ethical principles governing the activities of lawyers, and their impact on the quality of justice and trust in society.

ӘӨЖ 340

М.А. Куралов, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** Rasuli-77@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ

Түйін

Құқықтық жауапкершілік институты әділеттілік, жауапкершілік және заңдылық қағидаттарын білдіретін қазіргі заманғы құқықтық тәртіптің маңызды элементін білдіреді. Құқықтық жауапкершілік институты заңдарды, әділеттілікті және қоғам алдындағы жауапкершілікті қамтамасыз ететін заманауи құқықтық жүйелердің негізгі элементі болып табылады.

Бұл ғылыми мақалада құқықтық жауапкершілік институты ұғымы, оның құқықтық табиғаты және қазіргі құқықтық қоғамдағы маңызы қарастырылады. Құқықтық жауапкершілік институтының нормативтік негізі, функциялары, іске асыру тетіктері және басқа құқықтық институттармен байланысы сияқты негізгі аспектілерін талдау арқылы мақала қазіргі құқықтық тәртіпте құқықтық жауапкершіліктің мәні мен маңыздылығын терең түсінуге тырысады.

Құқықтық жауапкершілік институтының белгілері анықталды, оның кешенді және салааралық сипаты, сондай-ақ оның реттеуші және қорғау сипаты негізделген. Құқықтық жауапкершілік институтын зерделеу жалпыдан жекеге дейін жүзеге асырылады. "Құқық институты" Жалпы ұғымынан "құқықтық жауапкершілік институты" ұғымына дейін. Қылмыс жасалғанға дейін құқықтық жауапкершілік институты реттеуші функцияны орындайды, рұқсат етілген шеңберді анықтайды, қоғамдық қатынастар субъектілерінің мінез-құлқын дұрыс бағытқа бағыттайды.

Кілттік сөздер: құқық, жауапкершілік институты, құқықтық қоғам, мемлекет, әділеттік, жаза, құқықтық жүйе.

Кіріспе

Құқықтық жауапкершілік мәселесі мемлекеттік-құқықтық ғылым мен практикада шешуші болып табылады, өйткені ол заңдардың орындалуын және қоғамдағы тәртіптің сақталуын қамтамасыз етеді. Құқықтық жауапкершілікті теориялық тұрғыдан түсінудегі елеулі жетістіктерге қарамастан, іс жүзінде оны түсіндіру мен қолдануға байланысты қиындықтар бар.

Негізгі проблемалардың бірі-заңды жауапкершіліктің әмбебап және нақты заңды анықтамасының болмауы, бұл оны әр түрлі құқықтық жүйелерде біржақты түсінуді және қолдануды қиындатады. Бұл өз кезегінде заңдарды түсіндіруде әртүрлі оқылымдарға, сондай-ақ әртүрлі құқықтық доктриналар мен тәжірибелер арасындағы қақтығыстарға әкелуі мүмкін.

Мәселе заңды жауапкершілік түрлерін жіктеу тәсілдеріндегі (мысалы, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық) және оның басталу жағдайындағы айырмашылықтармен күрделене түседі. Сонымен, ниет, немқұрайлылық, себеп-салдарлық және кінә мәселелері құқық саласына байланысты әр түрлі қарастырылады, бұл әділетті және тиімді сот төрелігін қамтамасыз етуге тырысқанда қосымша қиындықтар туғызады.

Қолданбалы құқықтық жауапкершілік саласындағы қақтығыстар мен шиеленістер ұлттық және халықаралық соттардың заңнаманы түсіндіру мен қолданудағы айырмашылықтарынан, сондай-ақ заңнаманы тез өзгеретін әлеуметтік, экономикалық және технологиялық шындыққа бейімдеудегі қиындықтардан туындауы мүмкін.

Бұл проблемаларды азайту үшін құқықтық жауапкершіліктің теориялық негіздерін әзірлеуді және нақтылауды жалғастыру, сондай-ақ ұлттық және халықаралық деңгейде құқықтық нормалар мен стандарттарды үйлестіру және біріздендіру бойынша жұмыс істеу

қажет. Заңгерлердің білімі мен біліктілігін арттыру да маңызды рөл атқарады, бұл құқықтық жауапкершіліктің күрделі аспектілерін жақсы түсінуге және түсіндіруге көмектеседі.

Құқықтық жауапкершілік институты қоғам алдындағы әділеттілікті, заңдылықты және жауапкершілікті қамтамасыз ете отырып, қазіргі құқықтық тәртіптің ажырамас бөлігі болып табылады. Оның мәні мен құқықтық табиғатын түсіну құқықтық жүйені дамыту және оның тиімділігі мен заңдылығын қамтамасыз ету үшін өте маңызды [1].

Құқықтық жауапкершілік институты заңдылық, әділеттілік және қоғам алдындағы жауапкершілік принциптерін білдіретін құқықтық жүйенің негізгі элементі болып табылады. Оның тұжырымдамасы мен құқықтық табиғаты құқықтық тәртіптің жұмыс істеуін түсіну және оның тиімділігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды [2].

Құқықтану, қылмыстық құқық және криминология, конституциялық құқық және басқа пәндердің жалпы теориясы аясында жауапкершіліктің құқықтық аспектілері, оның табиғаты, негіздері мен принциптері талданады:

1. Құқықтанудың жалпы теориясы: осы саланың мамандары оның түсінігі, мәні, формалары мен функциялары сияқты құқықтық жауапкершіліктің негізгі тұжырымдамаларын зерттейді. Олар жауапкершіліктің негізгі теорияларын және олардың құқықтың жалпы принциптеріне қатынасын талдайды, сонымен қатар құқықтық ой шеңберіндегі жауапкершілікті түсіну эволюциясын зерттейді.

2. Қылмыстық құқық және криминология: қылмыстық құқық және криминология шеңберінде қылмыс жасаған адамдарға жауапкершілікті қолдану зерттеледі. Мамандар қылмыстық жауапкершілік ұғымын, оны қолдану критерийлерін, қылмыстық жаза тетіктерін және тұтастай алғанда қылмыстық-құқықтық жүйенің қызметін талдайды.

3. Конституциялық құқық: конституциялық құқық саласында мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың қоғам мен заң алдындағы құқықтық жауапкершілігінің негізгі қағидаттары зерделенеді. Бұған Конституциялық міндеттердің орындалуын бақылау және азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау тетіктерін талдау кіреді.

4. Байланысты білім салалары: сонымен қатар, әлеуметтану, психология, экономика және саясаттану сияқты байланысты білім салаларының өкілдері өздерінің нақты зерттеу әдістері мен қызығушылықтарын ескере отырып, құқықтық жауапкершілік мәселелерін зерттейді. Мысалы, әлеуметтанушылар жауапкершілікті қабылдауға әсер ететін әлеуметтік факторларды, ал экономистер жауапкершіліктің экономикалық аспектілерін және оның нарықтық қатынастарға әсерін зерттей алады.

Осылайша, заңды жауапкершілік мәселелерін зерттеу көп өлшемді болып табылады және осы маңызды құқықтық институтты тереңірек және жан-жақты түсінуге ықпал ететін әртүрлі аспектілер мен көзқарастарды қамтиды.

Зерттеу нысаны мен әдістері

Зерттеу объектісі құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершіліктің басталу тәртібі мен шарттарын реттейтін құқықтық нормалар жүйесін, сондай-ақ құқықтың әртүрлі салаларында (азаматтық, әкімшілік, қылмыстық және т.б.) осы жауапкершілікті іске асыру принциптері мен нысандарын қамтитын құқықтық жауапкершілік институты болып табылады [3].

Зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін ғылыми танымның әртүрлі әдістері қолданылады:

- Нормативтік-құқықтық талдау-құқықтық жауапкершілікті реттейтін заңнамалық және нормативтік актілерді зерделеу және талдау. Заңдарды, заңға тәуелді актілерді, сот практикасын түсіндіруді қамтиды.

- Салыстырмалы-құқықтық әдіс-әртүрлі құқықтық жүйелер мен юрисдикциялардағы құқықтық жауапкершілік тәсілдерін салыстыру. Жалпы тенденциялар мен ерекшеліктерді анықтауға көмектеседі.

- Тарихи әдіс-Тарихи перспективада құқықтық жауапкершілік ұғымдары мен институттарының дамуын талдау, бұл олардың қазіргі жағдайы мен даму тенденцияларын

түсінуге ықпал етеді.

- Сот практикасын талдау-құқықтық жауапкершілік мәселелері бойынша сот шешімдерін практикада құқықтық нормалардың түсіндірмелері мен қолданылуын түсіну үшін зерделеу.

- Доктриналық талдау-ғылыми пікірталастың жай-күйін және әртүрлі теориялық тәсілдерді бағалауға мүмкіндік беретін зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми жұмыстарға, мақалаларға, монографияларға шолу.

- Эмпирикалық әдістер (сауалнамалар, заңгерлермен және сарапшылармен сұхбаттар) — кәсіби қоғамдастықтағы құқықтық жауапкершілік институтының жұмыс істеуі мен қабылдануына қатысты пікірлер мен практикалық бақылаулар жинау үшін қолданылуы мүмкін.

Осы әдістердің жиынтығын қолдану құқықтық жауапкершілік институты ұғымын, оның табиғатын, құқықтық жүйеде жұмыс істеу ерекшеліктері мен маңыздылығын жан-жақты және жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Құқықтық жауапкершілік институты-бұл адамдардың құқықтық нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілігін және зиянды өтеу жөніндегі міндеттерін анықтайтын нормалар мен принциптер жүйесі. Ол қылмыстық, азаматтық, әкімшілік және басқа да құқықтарды қоса алғанда, қоғамдық өмірдің көптеген салаларын қамтиды [4].

Құқықтық жауапкершілік институтының құқықтық табиғаты құқық жүйесінде шешуші орын алады және қоғамдағы тәртіпті, әділеттілік пен заңдылықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Құқықтық жауапкершілік әлеуметтік қатынастарды реттейтін механизм ретінде әрекет етеді және құқық бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің шарттарын, тәртібін және түрлерін анықтайтын құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

Құқықтық жауапкершілік институтының құқықтық табиғаты оның негізгі атрибуттарымен анықталады, мысалы:

- институт жауапкершілік ережелері мен шарттарын бекітетін құқық нормаларына негізделген;

- институт бірқатар функцияларды орындайды, соның ішінде детеррент, қалпына келтіру және тәрбие;

- құқықтық жауапкершілік құқық нормаларын бұзу негізінде туындайды және сот, әкімшілік және басқа рәсімдер арқылы жүзеге асырылады [5].

Құқықтық жауапкершілік институты құқықтық тәртіптің әділдігін, заңдылығын және тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Ол азаматтар мен ұйымдардың мінез-құлқын тәртіпке келтіруге, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен тұрақтылықты сақтауға ықпал етеді.

Құқықтық жауапкершілік институтының негізі құқық субъектілерінің қоғам мен мемлекет алдындағы құқықтарын, міндеттері мен жауапкершілігін бекітетін құқық нормалары болып табылады. Нормативтік негізге конституциялық нормалар, заңдар, қаулылар, сондай-ақ құқықтық нормаларды бұзудың қолданылу саласы мен салдарын айқындайтын Құқықтық прецеденттер кіреді.

Құқықтық жауапкершілік институты құқықтық жүйеде бірқатар функцияларды орындайды, соның ішінде:

- Санкциялар қаупі арқылы құқық бұзушылықтардың алдын алатын детеренттік функция;

- Бұзылған құқықтар мен мүдделерді қалпына келтіретін қалпына келтіру функциясы;

- Азаматтарды құқықтар мен міндеттер саласында оқытатын тәрбие функциясы [6].

Құқықтық жауапкершілікті іске асыру тетіктеріне сот процестері, Әкімшілік рәсімдер, сондай-ақ шешімдер мен санкцияларды мәжбүрлеп орындауды жүзеге асыратын атқарушы органдар жатады.

Құқықтық жауапкершілік институты әділ сот ісін жүргізу құқығы, кінәсіздік презумпциясы және қорғау құқығы сияқты басқа құқықтық институттармен өзара байланысты. Ол сондай-ақ заңдылық, әділеттілік және заң алдындағы теңдік принциптерімен өзара әрекеттеседі.

Құқықтық жауапкершілік институты қоғам алдындағы әділеттілікті, заңдылықты және жауапкершілікті қамтамасыз ететін қазіргі заманғы құқықтық тәртіптің негізгі элементін білдіреді. Оның мәні мен құқықтық табиғатын түсіну құқықтық жүйені дамытудың және оның тиімділігі мен заңдылығын қамтамасыз етудің кілті болып табылады.

Құқықтық жауапкершілік институты заңдардың орындалуын, әділеттілікті және қоғам алдындағы жауапкершілікті қамтамасыз ететін заманауи құқықтық тәртіптің негізгі элементі болып табылады. Оның тұжырымдамасы мен құқықтық табиғаты қоғамдағы құқықтық тәртіптің тұрақтылығы мен дамуына ықпал ете отырып, құқықтық жүйенің негізгі принциптері мен құндылықтарын көрсетеді [7].

Құқықтық жауапкершілікті анықтаудың әртүрлі тәсілдерін, оның ішінде оның белгілері, функциялары мен түрлері (мысалы, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық жауапкершілік) туралы пікірталастарды егжей-тегжейлі талқылау. Жауапкершіліктің құқықтық табиғатын түсінудегі жалпыға бірдей танылған және даулы мәселелерге баса назар аудару.

Құқықтық жауапкершілік ұғымын түсініксіздікпен және кең ауқымды түсіндірулермен байланысты мәселелерді талқылау, бұл оны практикалық қолдану мен түсіндіруді қиындатады. Құқықтық жауапкершілік тетіктерін тиімді қолдануға және іске асыруға кедергі келтіруі мүмкін заңнамадағы және нормативтік базадағы олқылықтарды анықтау және талқылау.

Нормаларды үйлестіру және біріздендіру мәселелерін қоса алғанда, халықаралық контекстегі құқықтық жауапкершілік тәсілдерінің айырмашылығынан туындайтын қиындықтарды қамту.

Зерттеудің теориялық тұжырымдарын заңнаманы, сот тәжірибесін жақсарту және орындау тиімділігін арттыру үшін іс жүзінде қалай қолдануға болатынын талқылау. Зерттеудің құқықтық теория мен практиканың дамуына әсерін талдау, оның ішінде заңнамалық және нормативтік базаны жетілдіру бойынша ұсыныстар.

Зерттеу нәтижелерін талқылауда тақырыптың академиялық аспектісіне ғана емес, оның құқықтық жүйені дамыту, сот төрелігінің тиімділігін арттыру және заңдылықты нығайту үшін практикалық маңыздылығына да назар аудару керек.

Қорытынды

Құқықтық жауапкершілік институты қоғамдағы тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге мүмкіндік беріп қана қоймай, құқық бұзушылықтардың алдын алудың, азаматтардың заң мен құқықтық тәртіпті құрметтеуінің қуатты құралы ретінде қызмет етеді. Құқықтық жауапкершілік сонымен қатар қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін дамытуға ықпал етеді, құқықтық жүйеге және оның органдарына деген сенімді нығайтады.

Құқықтық жауапкершілік институты тұрақтылықты, әділеттілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып, демократиялық құндылықтар мен құқықтық мемлекетті нығайтуға ықпал ете отырып, қоғамда маңызды рөл атқарады.

Құқықтық жауапкершілік институты заңдылықтың сақталуын, азаматтардың құқықтарын қорғауды және қоғамдық тәртіпті сақтауды қамтамасыз ететін құқықтық жүйенің маңызды элементін білдіреді. Оның мәні мен құқықтық табиғатын түсіну әділетті және тиімді құқықтық қоғамды дамыту үшін қажет.

Осылайша, құқықтық жауапкершілік институты құқықтық жүйеде орталық болып табылады және қоғамдағы заңдылықты, әділеттілік пен тәртіпті қамтамасыз етуде негізгі функцияларды орындайды. Құқықтық жауапкершілік құқық бұзушыларға міндеттер жүктеп қана қоймайды, сонымен қатар азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғайды, оларды іске асыру мен қорғауға жағдай жасайды. Бұл институттың маңыздылығын

асыра бағалау қиын, өйткені құқықтық жауапкершіліктің тиімді тетігінсіз құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз ету мүмкін емес.

Список литературы

1. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. Астана: Фолиант, 2014.-288 б.
2. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 176 б.
3. Устинова, О. Н. Юридическая ответственность как мера государственного принуждения // Молодой ученый. — 2016. — № 27 (131). — С. 621-624.
4. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. М.: Проспект, 2011, 265 с.
5. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебное пособие. Издание второе, исправленное и доработанное / А. Ф. Колотов, О. С. Вырлеева-Балаева, В. Н. Симонов, И. В. Скуратов, Ю. В. Ярыгина. Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2013, 233 с.
6. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). С. 59.
7. Ағдарбеков З.Т., Ағдарбекова, М.С.Данишбаева Мемлекет және құқық теориясы: оқу құралы. Түркістан: «Тұран» баспаханасы, 2012. - 208 б.

Аннотация

Институт правовой ответственности представляет собой важнейший элемент современного правового порядка, олицетворяющий принципы справедливости, ответственности и законности. Институт правовой ответственности является ключевым элементом современных правовых систем, обеспечивающим соблюдение законов, справедливость и ответственность перед обществом.

В данной научной статье рассматривается понятие института правовой ответственности, его правовая природа и значение в современном правовом обществе. Через анализ основных аспектов института правовой ответственности, таких как его нормативная основа, функции, механизмы реализации и взаимосвязь с другими правовыми институтами, статья стремится к глубокому пониманию сущности и значения правовой ответственности в современном правовом порядке.

Выявлены признаки института правовой ответственности, обоснованы его комплексный и межотраслевой характер, а также его регулятивный и охранительный характер. Изучение института правовой ответственности осуществляется от общего к частному. От общего понятия "институт права" до понятия "институт правовой ответственности". Обосновано, что до момента совершения преступления институт правовой ответственности выполняет регулирующую функцию, определяя допустимые рамки, направляя поведение субъектов общественных отношений в нужное русло.

Abstract

The institution of legal responsibility is an essential element of the modern legal order, embodying the principles of justice, responsibility and legality. The institution of legal responsibility is a key element of modern legal systems, ensuring compliance with laws, justice and responsibility to society.

This scientific article examines the concept of the institution of legal responsibility, its legal nature and importance in modern legal society. Through the analysis of the main aspects of the institution of legal responsibility, such as its normative basis, functions, mechanisms of implementation and interrelation with other legal institutions, the article seeks a deep understanding of the essence and meaning of legal responsibility in the modern legal order.

The signs of the institution of legal responsibility are revealed, its complex and intersectoral nature, as well as its regulatory and protective nature are substantiated. The study of the institution of legal responsibility is carried out from the general to the private. From the general concept of "institute of law" to the concept of "institute of legal responsibility". It is proved that until the moment of committing a crime, the institution of legal responsibility performs a regulatory function, defining acceptable limits, directing the behavior of subjects of public relations in the right direction.

ОӘЖ 308.11

Г.Д. Мейркулова, К. Айткулов
з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
*__Корреспондент авторы:__ meirkulova@mail.ru

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДАҒЫ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРМЕН КҮРЕСУ ТӘЖІРИБЕСІ

Түйін

Мақалады қарастырылып отырған Ақпараттық-телекоммуникациялық саладағы халықаралық инциденттерді талдау және оларды халықаралық-құқықтық бағалау компьютерлік терроризмнің (кибертерроризмнің) болуы және жекелеген елдердің сыни құрылымдарға (ядролық объектілер, химиялық өнеркәсіптік өндірістер, гидрокұрылыстар, энергетикалық жүйелер және т.б.) қарсы қолданылатын "ақпараттық қаруды" әзірлеуі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Ақпарат иеленушінің ақпаратқа қол жеткізуге рұқсатының болуы белгісі бойынша қаралып отырған санаттағы қылмыс жасаған барлық адамдарды санкцияланған және санкцияланбаған пайдаланушыларға бөлу қажет.

Қылмыстық қол сұғушылық мақсаттары бойынша мынадай топтарды бөліп көрсету қажет: белгілі бір мақсаттарды көздемейтін адамдар; бұзақылар (вандалдар); бұзақылар (хакерлер); өзімшіл қылмыскерлер; террористер, тыңшылар (диверсанттар); компьютерлік ақпараттық қаруды жауынгерлік қолдану жөніндегі мамандар.

Түрлі мемлекеттер арасындағы ақпараттық қарама-қайшылықтың қазіргі деңгейіне жүргізілген талдау елдердің арнаулы қызметтері мен әскери ведомстволары Штаттарында тұратын ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелерді жауынгерлік қолдану бойынша мамандарды жеке топқа (қылмыстық қол сұғу мақсаттары бойынша) бөлуді негіздейді.

Қылмыстық және терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша алға жылжуға және белсенді түрде өзара іс-қимыл жасауға мәжбүр.

Кілттік сөздер: ақпарат саласындағы құқық бұзушылықтар санының едәуір ұлғаюының объективті себептері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

Компьютерлік құқықбұзушылықтар мен күресу тәжірибесі ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды қолдану кейбір құқықбұзушылықтар ды жасауды және оларды кейіннен жасыруды едәуір жеңілдететінін анықтайды.

Бұл құқықбұзушылықтар дың жекелеген құрамдарын заңнамалық сипаттау кезінде аталған технологияларды қылмыс жасау тәсілі (құралы) ретінде пайдалану объективті Тараптың міндетті белгілеріне жатқызылуы керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді [1].

Басқа жағдайларда, ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды қолдану айтарлықтай қоғамдық қауіп тудырмаса, қылмыстың бұл әдісін даралау кезінде, жазаны ауырлататын жағдай ретінде қарастырған жөн.

Тергеу және сот практикасын талдау ақпараттық саладағы, оның ішінде ақпарат саласындағы құқықбұзушылықтар ды саралау кезінде, сондай-ақ ақпараттық құқықбұзушылықтар дың аралас құрамдарын саралау кезінде белгілі бір қиындықтардың бар екендігін көрсетеді.

Осыған байланысты ақпарат режиміне байланысты компьютерлік және басқа да ақпараттық құқықбұзушылықтар дың аралас құрамдарын дұрыс саралауға және шектеуге мүмкіндік беретін бланкеттік нормаларды түсіндіру әдістемесі мен жетілдірілген алгоритмді ұсынды.

Осы Әдістемеге сәйкес, қарастырылып отырған құқықбұзушылықтар ды саралау кезінде, ең алдымен, терминдердің заңды анықтамаларын қолдану қажет; содан кейін -

техникалық регламенттер (ұлттық заңдар немесе Президенттің жарлықтары түрінде), басшылық құжаттар, халықаралық стандарттар, мемлекетаралық стандарттар, мемлекеттік (ұлттық) стандарттар, ал көрсетілген құқықтық актілерде қажетті анықтамалар болмаған жағдайда құқық қолданушыға кеңес беріледі доктриналық түсіндіруді қолданыңыз [2].

Сондықтан ақпаратты қылмыстық-құқықтық шаралармен қорғаудың тиімділігін арттыру үшін:

1) соғысты дайындауға және жүргізуге тыйым салатын жалпыға бірдей танылған халықаралық құқық қағидаттары мен нормаларының қолданысын ақпараттық операцияларға (ақпараттық соғыстарға) таратуға;

2) жаңа ұғымдарға-"ақпараттық агрессия", "ақпараттық қару", "кибертерроризм" Халықаралық қылмыстық-құқықтық баға беру;

3) ақпараттық операцияларды соғыс жүргізудің тыйым салынған құралдары мен әдістеріне жатқызуға;

4) халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін міндетті көпжақты шартты (конвенцияны, келісімді) әзірлеуге және қабылдауға құқылы.

Бұл Қылмыстық кодексінің 205, 206, 207 баптарының 2-бөлігі мемлекеттің маңызды құрылымдарына қатысты ақпараттық операциялар мен ақпараттық қаруды қолдануға бағытталған қылмыстық әрекеттерді қамтиды [3].

Әлемдік қоғамдастықтың ақпараттық қаруды әзірлеу және пайдалану фактілеріне алаңдаушылығы Қазақстан Халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті іске асыру тұжырымдамасын дайындауына түрткі болды.

Жалпы жүргізілген талдау оның компьютерлік қылмысқа, оның ішінде криминологиялық және қылмыстық-құқықтық әдістерге қарсы тұрудағы белгілі бір фрагменттілігін анықтады.

Осыған байланысты автор ақпарат саласындағы құқықбұзушылықтарға қарсы күресте кейбір элементтеріне ғылыми негіздеме ұсынды (қорғау объектісі, қорғаудың мақсаты мен міндеттері, қорғау субъектілері; қорғау принциптері, стратегиясы; ақпаратты қорғаудың кейбір әдістері мен тәсілдері ұсынылды).

Жалпы маңыздылығын оның ақпаратты қылмыстық-құқықтық және криминологиялық қорғау шараларының тиімділігін арттыру мақсатында халықаралық ынтымақтастықтың нысандары мен әдістерін жетілдіру міндетін ғылыми негізделген және кешенді шешуді ұсынуы болып табылады [4].

Қазақстанның қылмыстық заңнамасында осындай құқықбұзушылықтар дың құрамын құру кезінде заң шығару техникасының деңгейін арттыруға ықпал етуі мүмкін. Сондай ақ халықаралық заңнаманы және оны ақпаратты қорғау саласында қолдану тәжірибесін жетілдіру қарастырылғанменен әлі де болса аз болып отыр.

Осыған байланысты компьютерлік құқықбұзушылықтар ды қылмыстық жауапкершілікке тартудың екі көзқарасы қалыптасты. Бір көзқарастың өкілдері компьютерлік құқықбұзушылықтар ға қатысты жаңа қылмыстық заңдарды (қылмыс құрамдарын) құру қажеттілігі мүлдем жоқ деген қорытындыға келді [5].

Осыған байланысты тиісті жағдайларда тек қолданыстағы заңдар қолданылды. Басқа шетелдік заң шығарушылар компьютерлік құқықбұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы қылмыстық заңдардың арнайы баптарын тұжырымдай бастады, сонымен қатар компьютерлік технологияны қолдануды дәстүрлі құқықбұзушылықтар дың біліктілік белгісі деп таныды [6].

Мемлекеттің қылмыстық заңнамасында ақпарат саласындағы құқықбұзушылықтар ға қарсы іс-қимылды құқықтық реттеуді талдау мыналар туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1) көптеген мемлекеттер өздерінің заңнамаларында компьютерлік құқықбұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастырған;

2) қылмыстық деп танылатын ақпарат саласындағы іс-әрекеттер шеңберін анықтауда да, сондай-ақ ақпарат саласындағы құқықтық қатынастардың материалдық Заңымен қорғалу дәрежесінде де елеулі айырмашылықтар бар;

3) «компьютерлік қылмыс» ұғымын әр түрлі мемлекеттердің заң шығарушылары екі мағынада қолданады - яғни, «тар», қылмыстық іс-әрекет тікелей ақпаратқа қылмыстық қол сұғушылықтың нысанасы ретінде (ТМД мемлекеттері) және «кең» мағынада, заңмен қорғалатын өзге де мүдделер қылмыстық қол сұғушылықтың нысанасы болып табылса, ал (компьютерлік) ақпарат, автоматтандырылған ақпараттық жүйелер қылмыстың объективті жағының қылмысты жасау немесе жасыру құралы немесе құралы ретіндегі элементтерінің бірі болып табылады;

4) компьютерлік қылмысты «тар» немесе «кең мағынада» түсінуге сәйкес заң шығарушылар зерттелетін әрекеттерді криминализациялаудың үш әдісін қолданады (құқықбұзушылықтар дың дербес құрамдарын құрастырады; компьютерлік технологияларды пайдалануды дәстүрлі құқықбұзушылықтардың саралаушы белгісі деп таниды; құқықбұзушылықтардың арнайы құрамдарын енгізеді және компьютерлік технологияларды пайдалануды саралаушы белгі деп таниды).

Жалпы қолданыстағы қылмыстық заңнамасы компьютерлік қылмыстың қазіргі криминологиялық шындықтарына сәйкес келмейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Осылайша, Қазақстан заңнамалық деңгейде қылмыстық заңның қолданылу аясына тек электронды-цифрлық ақпаратқа бағытталған әрекеттер түскен кезде осы түрдегі құқықбұзушылықтарды қылмыстық жауапкершілікке тартудың «тар» тәсілі қабылданды. Нәтижесінде компьютер немесе ақпарат жасау құралы болып табылатын құқықбұзушылықтардың едәуір саны тиісті қылмыстық-құқықтық баға алмайды [7].

Шетелдік заң шығарушылардың компьютерлік ақпарат саласындағы қарастырылып отырған әрекеттерді криминализациялаудағы кейбір тәсілдері компьютерлік құқықбұзушылықтарға тиімдірек қарсы тұруға мүмкіндік беретінін мойындау қажет.

Мұндай тәсілдер, атап айтқанда:

1) ақпарат қылмыстық қол сұғушылықтың нысанасы және құралы болған кезде компьютерлік қылмысты кең мағынада криминализациялау;

2) компьютерлік құқықбұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылықтың жасын 14 жастан бастап белгілеу;

3) компьютерлік технологияларды пайдалануды дәстүрлі құқықбұзушылықтар дың саралаушы белгісі деп тану;

4) іс-әрекеттерді нақтылау және ҚК-ге негізгі арнайы терминдердің анықтамаларын енгізу жолымен ақпарат саласындағы құқықбұзушылықтар үшін қылмыстық нормалардың бланкілік дәрежесін азайту.

Ал, шетелдік қылмыстық заңнаманың аталған ерекшеліктері Қазақстанның Қылмыстық кодексінің ақпарат саласындағы құқықбұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы нормаларын жетілдіруде де қолданыла алады.

205-бап Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық- коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу және байланыс саласындағы қолжетімділігі шектеулі ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу

Біріншіден Қол жетімділігі шектеулі ақпаратқа, яғни мемлекеттік құпияны құрайтын құжатталған ақпаратқа немесе құпия ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу, егер бұл әрекет осы ақпараттың жойылуына, бұғатталуына, модификациялануына не көшірілуіне әкеп соқтырса, - жазаланады.

Екіншіден Алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы немесе ұйымдасқан топ не өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып адам жасаған дәл осындай іс - әрекет- жазаланады».

Мемлекетаралық ынтымақтастық нысандары бойынша: институционалдық

(мемлекеттік органдар мен халықаралық ұйымдардың қызметі) және конвенциялық (халықаралық нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу) болуы мүмкін.

Сонымен қатар БҰҰ, Еуропа кеңесі, ТМД - ға қатысушы мемлекеттер құжаттарының ұсынымдық сипаты Ұлттық қылмыстық заңнамалар арасында практикада туындайтын қайшылықтарды шешуге ықпал етпейді.

Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы (ҰҚШҰ)): киберқылмыс пен кибертерроризмге қарсы іс-қимыл; Қылмыстық және терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша алға жылжуға және белсенді түрде өзара іс-қимыл жасауға мәжбүр қоғам мен мемлекеттердің сыни ақпараттық инфрақұрылымын; шектеулі қолжетімділікпен трансшекаралық ақпарат алмасудың қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Алайда, осы мәселелер бойынша қатысушы мемлекеттер үшін жалпыға бірдей міндетті нормативтік құқықтық актілер әлі қабылданған жоқ.

Халықаралық ынтымақтастықтың қазіргі жағдайы әлемдік қоғамдастыққа кешенді халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында компьютерлік құқықбұзушылықтар ға қарсы іс-қимыл міндетін тиімді шешуге мүмкіндік бермейді.

Әдебиттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі - Алматы: ЮРИСТ, 2015- 204 б.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. (№ 226-V 3 шілде 2014ж. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі баптарымен, № 167-1 16 шілде 1997ж. Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің баптарына салыстырмалы кестемен) – Алматы: НОРМА-К. – 2014 – 240б.
3. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Алматы, Под ред. Борчашвили И.Ш. , 2015, 1015 б.
4. Қазақстан Республикасының Заңы 11 қараша № 283 2014 жылғы (ұлтаралық киберқылмыстылық немесе компьтерлік қылмыстылық қылмысқа және оған қарсы күрес жөніндегі бірлескен іс-қимыл туралы шарт).
5. Біріккен Ұлттар Ұйымының киберқылмыстылық немесе компьтерлік қылмыстылық қылмысқа қарсы Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2018 ж., № 8-9, 32-құжат.
6. Профилактика преступлений, совершаемых с использованием информационно-коммуникационных технологий. Доступно на: https://berezovskij-mo-r04.gosweb.gosuslugi.ru/dlya-zhiteley/novosti-i-reportazhi/novosti_305.html.
7. Противодействие преступлениям в сфере информационно-коммуникационных технологий. Доступно на: https://academy-gp.edu.kz/?p=3941&lang=ru.

Аннотация

Анализ и международно-правовая оценка международных инцидентов в рассматриваемой информационно-телекоммуникационной сфере позволяет сделать выводы о наличии компьютерного терроризма (кибертерроризма) и разработке отдельными странами "информационного оружия", применяемого против критических структур (ядерных объектов, химических промышленных производств, гидростроек, энергетических систем и др.).

По признаку наличия у обладателя информации разрешения на доступ к информации, все лица, совершившие преступление рассматриваемой категории, должны быть распределены между санкционированными и несанкционированными пользователями.

По целям преступного посягательства необходимо выделить следующие группы: лица, не преследующие определенных целей; хулиганы (вандалы); хулиганы (хакеры); эгоистичные преступники; террористы, шпионы (диверсанты); специалисты по боевому применению компьютерного информационного оружия.

Проведенный анализ современного уровня информационного противостояния между различными государствами обосновывает выделение в отдельную группу (по целям преступного

посягательства) специалистов по боевому применению информационно-телекоммуникационных систем, проживающих в государствах спецслужб и военных ведомств стран.

Вынужден двигаться вперед и активно взаимодействовать по вопросам борьбы с преступностью и терроризмом.

Abstract

The analysis of international incidents in the information and telecommunications sphere under consideration and their international legal assessment allows us to draw conclusions about the existence of computer terrorism (cyberterrorism) and the development by individual countries of "information weapons" that can be used against critical structures (nuclear facilities, chemical industrial industries, Hydro-structures, energy systems, etc.).

It is necessary to divide all persons who have committed a crime of the category in question into authorized and unauthorized users on the basis of the availability of access to information by the owner of the information.

According to the goals of criminal encroachment, it is necessary to single out the following groups: people who do not pursue certain goals; hooligans (vandals); hooligans (hackers); selfish criminals; terrorists, spies (saboteurs); specialists in the combat use of Computer Information weapons.

The analysis of the current level of information confrontation between different states substantiates the division into a separate group (for the purposes of criminal encroachment) of specialists in the combat use of information and telecommunication systems living in the states of special services and military departments of countries.

It is forced to move forward and actively interact on the issues of combating criminal and terrorism.

УДК 343.01

Е.К. Нуртазин
к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденци:** erkinbek.nurtazin@auezov.edu.kz

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Одним из наиболее распространенных, часто употребляемых в науке конституционного права, некоторых других отраслях обществоведения понятий является понятие парламентаризма. Большинством ученых, специалистов-профессионалов, и рядовыми гражданами парламентаризм неразрывно и в целом вполне обоснованно связывается с таким состоянием государственно-организованного социума, при котором в основном обеспечена практическая реализация принципа свободы и демократии, т.е. с таким общественным состоянием, к которому необходимо стремиться.

Можно утверждать, что пока не сложилось достаточно четкого, развернутого, общепринятого и вполне устоявшегося преставления о парламентаризме как существующей во многих странах государственно-правовой реальности, и, соответственно, по сей день не сформировалась единая точка зрения относительно истолкования, содержательного наполнения, определения данного понятия.

Ключевые слова: государство; право; парламент; парламентаризм; власть; демократия; режим; модернизация.

Сущность термина «парламентаризм» заключается в том, что он подразумевает привилегированное положение парламента в системе государственного управления. В частности, А.А. Мишин считает, что парламентаризм есть «особая система государственного руководства обществом, характеризующаяся разделением труда, законодательного и исполнительного, при привилегированном положении парламента» [1]. Авторы монографии «Общая и прикладная политология» пишут, что парламентаризм – это «система государственного руководства обществом, характеризующаяся четким распределением законодательных и исполнительных функций при привилегированном положении законодательного органа - парламента по отношению к другим государственным органам» [2]. Исходя из определения Большого юридического словаря, парламентаризм – это система правления, которая характеризуется «четким распределением законодательной и исполнительной функций при формальном верховенстве представительного законодательного органа - парламента по отношению к другим государственным органам». По мнению А.М. Дроздовой парламентаризм является представительным правлением. В свою очередь, верховенство парламента выступает его отличительной особенностью [3]. С точки зрения З. Абдукеримовой, парламентаризм есть «система правления, характеризующаяся четким распределением законодательной и исполнительной функций при формальном верховенстве представительного законодательного, органа - парламента по отношению к другим государственным органам» [4].

М.А.Могунова рассматривает парламентаризм как разновидность государственного режима, при котором обеспечено не только юридическое, но и фактическое верховенство высшего представительного учреждения, подчиненность и подконтрольность ему правительства. Она, в частности, пишет: «В действительности, парламентаризм – это не форма, а метод осуществления государственной власти, особый режим, определяемый реальными взаимоотношениями, складывающимися между законодательной и исполнительной властями в каждом конкретном государстве, при котором ведущую роль играет парламент» [5].

В трансформирующихся обществах роль парламента как ведущего элемента парламентаризма в социально-политических преобразованиях возрастает многократно, поскольку именно представительные учреждения, выполняя законодательные функции, становятся одновременно центром конфликта и сотрудничества различных политических сил, мобилизуют политические элиты, артикулируют групповые интересы и способствуют рационализации политических решений. В то же время нестабильный характер политических институтов трансформирующихся государств, обусловленный отсутствием опыта функционирования и взаимодействия в новой социально-политической среде, становится предметом непрекращающихся дискуссий о том, какие факторы и условия, политические и социальные институты и структуры делают ту или иную систему демократической, каково соотношение парламентаризма и исполнительной власти.

Иными словами, актуализируется и оказывается в центре политологического дискурса проблема выявления эффективности той или иной конституционной модели, ее воздействие на процесс формирования демократичного общества и политической социализации граждан.

Для Казахстана эти вопросы остаются актуальными на протяжении всего периода постсоциалистического развития. В условиях транзита к новой модели социально-политического и экономического развития чрезвычайно важным стал вопрос выбора модели правления и ее реализации на практике. Поиск Казахстаном собственного пути демократического развития был затруднен отсутствием базовых условий для формирования органов государственной власти на демократических началах. Политические шатания 90-х гг. прошлого столетия и авторитаризм негативно отразились на практике внедрения в политическую систему демократических ценностей и стали причиной незавершенности процесса ее модернизации. В то же время имеются поучительные примеры успешного перехода ряда стран за относительно короткие исторические сроки от тоталитарной системы к демократической модели развития. В современных условиях, когда глобализация все более охватывает мировые социально-политические, экономические, культурные процессы, есть надежда на то, что и Казахстан с учетом имеющегося мирового опыта и умелым управлением сможет успешно реализовать переход к демократии.

Одним их главных достижений современной демократии, несомненно, является повсеместное распространение института парламентаризма, обладающего рядом преимуществ. Сегодня трудно представить страну, где бы ни было парламентского учреждения. Парламентское учреждение обладает двуединой природой, выражающейся в сочетании его представительного и законодательного начал. Оба этих признака связаны между собой, поскольку именно «выборность и доверие народа позволяют парламенту законодательствовать и выполнять другие функции» [6].

Но парламент – это не просто орган, это сложная многоэлементная конструкция, имеющая разнообразные связи и отношения с другими институтами государства и общества. Именно по этой причине понятие «парламент» является системообразующим в контексте государственности и демократии. Парламент – это единственный институт, который представляет политическое сообщество не только в целом, но и во всем его многообразии. В современных развитых политических системах объединение политических интересов становится первейшей и специфической задачей парламентов. Их опыт подтверждает вывод о том, что деятельность по защите общественных интересов наиболее успешно протекает в странах с устойчивыми демократическими традициями. Прежде всего, это страны с высоким уровнем дохода на душу населения, где, по мнению руководителей парламентов мира, в законодательных органах находят свое выражение интересы практически всех социальных, финансово-промышленных и политических групп и слоев населения. Серьезной проблемой для стран с низким уровнем дохода является представительство интересов и нужд низших социальных слоев населения. Более половины генеральных секретарей парламентов этих стран считают, что интересы данных слоев не реализуются, хотя именно они составляют здесь большинство населения [7].

Таким образом, в развитых странах мира парламентаризм выступает как выражение верховенства закона и законодательной власти в обществе. Попытки принизить роль и значение парламента, подменить его исполнительной властью указывают на то, что в государстве недостаточно развита политическая и правовая культура. Для политической жизни подобных стран характерны произвол, беззаконие, высокая коррумпированность чиновничества, нестабильность политического положения, падение жизненного уровня населения.

Совершенно иначе обстоят дела с развитием парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации. Возникают проблемы с выбором той или иной модели, хотя очевидно, что несмотря на наличие нескольких разновидностей современного парламентаризма, политическая практика не знает «чистых», идеальных моделей данного института. Любая вариация парламентаризма, кроме собственных типовых признаков, включает в себя и признаки других. Такое утверждение согласуется с точкой зрения В. Е. Чиркина, который отмечает, что в современном мире все более отчетливо проявляется тенденция к созданию гибридных, смешанных, переходных форм государственного правления.

Прежние классические формы президентской, парламентской республики, федерализма, автономии, государственных режимов постепенно исчезают, их заменяют полупрезидентские, полупарламентарные республики, региональные государства, сочетающие черты унитаризма, федерализма, автономии. Возникают новые методы осуществления государственной власти, иные формы государственных режимов, соединяющие некоторые элементы авторитаризма и демократии [8]. В современной западной политической науке некоторые политологи, разрабатывая теорию власти, пересматривают традиционные принципы демократии [9]. В этой связи на смену теории разделения властей приходит концепция «единой власти»; принцип верховенства парламента заменяется обоснованием необходимости сосредоточения основных прерогатив в органах исполнительной власти; теория народного представительства объявляется устаревшей и неприменимой в современных условиях. Действительно, в современную эпоху соотношение законодательной и исполнительной власти в государстве изменилось. Исполнительная власть сосредоточила в своих руках все наиболее важные полномочия по осуществлению как внутренней, так и внешней политики. Эта тенденция находит выражение в росте полномочий премьер-министра (или президента, если он возглавляет правительство), который получил возможности самостоятельно принимать важнейшие политические решения. Но при этом необходимо иметь ввиду, что оправдание отказа от теории «верховенства парламента» или «равновесия властей», доказательство целесообразности и необходимости передачи основных рычагов государственного управления в руки исполнительной власти нисколько не укладываются в концепции народовластия, поскольку парламент не только законодательный орган, но является еще и органом представительства социальных слоев, нации во взаимодействии с другими ветвями власти. Парламентаризм возможен при условии соблюдения принципа разделения властей, где осуществляется четкое разграничение функций между законодательной, исполнительной и судебной властями. Парламентаризм предполагает наличие представительного, парламентарного правления, включающее формирование правительства на основе соотношения сил в парламенте и ответственности перед ним правительства. Парламентарное правление также выражается в переходе исполнительной власти от главы государства к правительству, возможность решения вопросов, связанных с правом вето и правом досрочного роспуска парламента самими парламентариями. Безусловно, история не знает идеальных моделей, форм государственного правления. По этому поводу Р. Арон справедливо отмечал, что «неразумно утверждать, что один режим хорош, а другой плох, один воплощает добро, а другой – зло, оба несовершенны, хотя и по-разному» [10]. Естественно, каждая форма, которая известна человечеству с

древнейших времен, несовершенна по-своему, хотя потенциально каждая содержит в себе высокую конструктивную силу. Все зависит от конкретно-исторических условий, совокупной политической воли народа – суверена власти, профессионализма, нравственных и политических предпочтений правящей элиты. Наиболее существенным недостатком президентской республики является заключенная в ней тенденция к ограничению демократических свобод и реальная возможность возрождения авторитаризма, стремление ухода исполнительной власти от парламентского контроля. Президентские системы, по утверждению американского политолога Х. Линца, чреваты серьезными расколами внутри политической культуры, острыми конфликтами между президентом и конгрессом, отсутствием достаточно эффективных институциональных механизмов преодоления указанных расколов и конфликтов [11]. С этой точки зрения более устойчивыми и лучше приспособляемыми к кризисным ситуациям являются парламентские системы. Но данное утверждение оспаривается многими авторами (например, М. Шугарт, Дж. Кэри, Б. Г. Капустин, В.Е. Чиркин), которые считают, что и парламентским республикам не в меньшей степени присущи нестабильность и конфликты различных ветвей власти, частые правительственные кризисы, перманентные реорганизации управленческих структур. Таким образом, стабильности власти способствуют не только парламентаризм и высокий авторитет президента, но и высокая представительность президентской партии в парламенте и органах управления, благоприятные условия для коалиционной политики, концентрация исполнительной власти в руках высокопрофессионального правительства[12-13].

Социальное предназначение современного парламентаризма заключается в организации добровольного, свободного и постоянного дискурса между всеми группами интересов, политическими силами. Специфика парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации связана с проблемой формирования в этих обществах демократических институтов, исторической обусловленности их появления, совместимости западных традиций и локальных институтов, возможности прямых параллелей с прошлым и включения парламентаризма в формирующуюся новую политическую систему. Такая постановка вопроса позволяет вести речь о перспективах демократии в этих обществах, направлениях ее развития, особенностях форм, которые она приобретает в ходе общественного развития. С учетом этого можно говорить о том, как изменяется роль парламентских институтов, парламентской демократии, насколько соотносится она с наблюдаемой практически везде тенденцией к сосредоточению реального управления в руках исполнительной власти, усилению авторитарных методов руководства, отчуждению людей от государственной власти, формализации публичной политики, девальвации выборных начал.

Процесс становления парламентаризма носит длительный характер и включает в себя несколько стадий, важнейшими из которых являются: формирование на базе культурного наследия соответствующей идеологии; поиск оптимальных моделей включения парламента в политическую систему в качестве относительно самостоятельной подсистемы; укоренение и совершенствование всех структурных элементов парламентаризма. Развитие парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации происходит в направлении и формах, отражающих общемировые тенденции этого процесса. Однако здесь парламентаризм имеет свои специфические черты, определяемые продолжительностью периода существования представительных органов в этих обществах, особенностью их исторического политического развития, где власть преимущественно всегда носила персонифицированный характер, фрагментарностью собственного опыта государственного строительства и слабостью гражданских институтов. Очевидно, место и роль парламента может существенно меняться в зависимости от задач, которые решает общество на том или ином этапе своего развития.

Список литературы

1. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М.: Белые

мальвы, 2020. 721 с.
2. Общая и прикладная политология : [Учеб. пособие] / Моск. гос. соц. ун-т; [Краснов Б. И. и др.]; Под общ. ред. Жукова В. И., Краснова Б. И. - Москва : Союз, 1997. - 991 с.
3. Дроздова А.М. Признаки и принципы правового государства: их соотношение // Юридический вестник ДГУ. Т. 26. 2018. № 2. С. 25-30.
4. Абдукеримова З. Парламент и парламентаризм // Поиск. Серия гуманитарных наук. 2022. № 2. С. 214-219.
5. Скандинавский парламентаризм: Теория и практика / М. А. Могунова; Рос. гос. гуманитар. ун-т. Рос.-швед. центр. - Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 347 с.
6. Парламентаризм: теория, история и современность : Учеб. пособие для студентов высш. и сред. спец. учеб. заведений, обучающихся по гуманитар. специальностям / Р. М. Романов; Под ред. А. И. Яковлева. Москва : МИРОС, 2002. 295 с.
7. Государственное и муниципальное управление: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности "Гос. и муницип. упр." / В. Е. Чиркин. - Москва : Юристъ, 2003 (ОАО Можайский полигр. комб.). - 319 с.
8. Борьба за право : [Пер. с 13-го нем. изд.] / Рудольф Иеринг. - Москва : Феникс, 1991. - 63 с.
9. Права человека и европейская политика : Полит.-правовое положение трудящихся в Европ. Сообществе : [Пер. с англ.] / Фриц Фабрициус. - Москва : Изд-во МГУ, 1995. - 174 с.
10. Akler J. Constitutional and Administrative Law. 2nd ed. London, 1994. Available at: Constitutional and administrative law : Alder, John : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive.
11. Lewell M.E., Patterson S.C. The Legislative Process in the United States. N.Y., Random House; First Edition, 1973. 565 p.
12. Демократия и тоталитаризм / Реймон Арон; Перевод с фр. Г. И. Семенова. - Москва : Текст : Лит.-изд. студия "РИФ", 1993, 301 с.
13. Линц Х. Опасности президентства // Полис, 2001. – № 5. – С. 54-55.

Түйін

Конституциялық құқық ғылымында және әлеуметтік ғылымның кейбір басқа салаларында жиі қолданылатын кең таралған ұғымдардың бірі – парламентаризм ұғымы. Ғалымдардың, кәсіби мамандардың және қарапайым азаматтардың көпшілігі парламентаризмді бостандық пен демократия принципінің іс жүзінде жүзеге асырылуы негізінен қамтамасыз етілген мемлекеттік ұйымдасқан қоғамның жағдайымен ажырағысыз және жалпы алғанда әбден негізді түрде байланыстырады, яғни. ұмтылу қажет әлеуметтік мемлекетпен.

Осы уақытқа дейін көптеген елдерде бар мемлекеттік-құқықтық шындық ретінде парламентаризмді жеткілікті түрде нақты, егжей-тегжейлі, жалпы қабылданған және қалыптасқан түсінік болған жоқ және сәйкесінше, бүгінгі күнге дейін бір ғана көзқарас қалыптасқан деп айтуға болады. бұл ұғымның түсіндірмесіне, мазмұнына, анықтамасына қатысты қалыптаспаған.

Abstract

One of the most common concepts, often used in the science of constitutional law and some other branches of social science, is the concept of parliamentarism. The majority of scientists, professional specialists, and ordinary citizens associate parliamentarism inextricably and generally quite reasonably with a state of state-organized society in which the practical implementation of the principle of freedom and democracy is basically ensured, i.e. with a social state to which it is necessary to strive.

It can be argued that so far there has not been a sufficiently clear, detailed, generally accepted and well-established understanding of parliamentarism as a state-legal reality existing in many countries, and, accordingly, to this day a single point of view has not been formed regarding the interpretation, content, definition of this concept.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

Н.М. Қоңратбаева[1*], Ж.С. Токсанбаева[2] , А.Г. Ибрагимова[2], А.С. Туреханова[2], А.Е. Сейлхан [1]
[1]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]фарм.ғ.к., қауым. профессор, ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[2]фарм.ғ.к., ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[2]магистрант, ОҚМА, Шымкент, Қазақстан
[1]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ӨТ АЙДАЙТЫН ЖИЫНТЫҚТАРДЫ ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ 3

Ұ.Т. Мамадәлі, З.Т. Нурсеитова, Г.Ж. Нурынбетова
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖАСЫЛ ҚАРАҚҰМЫҚТЫ ФУНКЦИОНАЛЬДЫ БАҒЫТТАҒЫ ӨНІМДЕР ӨНДІРІСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ 10

С.Ғ. Мухамеджан[*], З.К. Конарбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
PhD, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
АНТИДИАБЕТТІК БАҒЫТТАҒЫ НАН ӨНІМДЕРІН ЖАСАУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТАҒАМДЫҚ ҚҰРАМ БӨЛІКТЕР 14

А.Б. Оралбаев, М.Ж. Бердалиева, Д.Б. Батрбек*
доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель,Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель,Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
МЕТОДИКА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ И СТАТИСТИЧЕСКИХ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ В МИКРОКОСМЕ 19

Д.А. Охотенко[*], С.Ж. Мусаева
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗРАБОТКИ САХАРНОГО ПЕЧЕНЬЯ ГЕРОДИЕТИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ 24

Г.С. Рамазан*, З.К. Конарбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
phD, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент
ЖҰМСАҚ ВАФЛИ ӨНДІРІСІНІҢ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ 29

А.Н. Юсупов, Б.Б. Бэкіржан*
к.а.н., доцент ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр 2 курса кафедры Архитектура ЮКУ, Шымкент, Казахстан
ОБЗОР ГЕОПЛАСТИКИ ИСКУССТВЕННЫХ ОСТРОВОВ 33

ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES

Б.Е. Айдәулет*, П.А. Кожабекова, Ж.Д. Изтаев
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ МЕН ШЕШІМДЕРДІ ОҢТАЙЛАНДЫРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ 37

С.Т.Ахметова, Н.С.Жуматаев, Л.Е.Шаймерденова, М.Сарбасов, Ф.Х.Аубакирова*
к.ф-м.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
доктор PhD, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст.преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ЭКСКУРСОВОДОВ МУЗЕЕВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ UNITY 3D И VUFORIA 43

Г.А. Жасұзақ, Ж.Д. Изтаев*, С.Ж. Құрақбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
МӘТІН ПЛАГИАТЫН ТЕКСЕРЕТІН ҚОЛДАНЫСТАҒЫ БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТТЕРІНЕ ШОЛУ 50

Ж.Д. Изтаев*, Н.С. Заурбеков, Б. Каймулдинов
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖЕКЕ ДЕРЕКТЕРДІ ӨҢДЕУ ҮШІН МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ТАҢДАУ 57

К.А.Кендирбаев, Ж.Д.Изтаев*, С.Ж.Құрақбаева
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ВЕБ-СЕРВИСТІ ӘЗІРЛЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЛОГИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН АЛГОРИТМДЕР 65

У.Е. Кенжебаева[1*], Р.Н. Тарасова[2], А.Б. Баймусаева[2]
[1]старший преподаватель, университет им. Ж.А. Ташенева, Шымкент, Казахстан
[2]старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
РАСШИРЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СРЕД РАЗРАБОТОК ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЛАГИНОВ 70

А.Т. Мухаметхан, Ж.Д. Изтаев*, Н.С. Заурбеков
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан
ФЭЙК АККАУНТТАРДЫ АНЫҚТАУДАҒЫ МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУДЫҢ РӨЛІ МЕН ҚОЛДАНЫЛУЫ 75

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

Ғ.Ж.Алжанова[1], Л.Ш. Алтынбаева[1], Г.А. Жанбулатова[1], Ж.Ш. Рахимбердиева[2*]
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің бастығы, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің аға менеджері. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[1]Жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер бөлімінің аға менеджері. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы, Астана, Қазақстан
[2]PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан
ХИМИЯ ПӘНІНІҢ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ҮШІН ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ ПАЙДАЛАНУ 80

Э.Р. Асатилова, М.К. Рысбаева*
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ТЕЗАУРУСНООРИЕНТИРОВАННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ 91

Л.Ж. Бегалиева*, Г.Б. Нурханова, А.Т. Сарипбекова
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЖАСӨСПІРІМДЕР ОРТАСЫНДА БУЛЛИНГТІ АЛДЫН АЛУ 95

А.А. Джунисова*, Р.И. Думчебаева, Г.С. Басанова, Д.Х. Майлиева
к.ф.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПРИМЕТЫ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И. БУНИНА «ТАНЬКА», А. ЧЕХОВА «НАЛИМ» И «МАСКА» (НА 1,2,3 ЭТАПАХ) 101

Г.Б. Жунисов, Е.М. Утебеков, А.О. Мусаев, М.С. Кенжеев
старший преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПРОПАГАНДА И ПРИВЛЕЧЕНИЕ К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ 104

Ш.И. Исабаев, С.Е. Калдыкозова, М.К. Рысбаева*
магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.п.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ 109

А.С. Исабаева*, Д.А.Еркинбек
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖОО-НЫҢ КӨПМӘДЕНИЕТТІ ОРТАСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 114

А.С. Исабаева*, Д.С. Мунайтпасова
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖЕКЕ ҚҰРЫЛЫМ НЕГІЗІНДЕ ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 121

Ғ.Мұратбаева*, К.А. Есенбаева, М.М. Мәлік
оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ҰЛТТЫҚ КОСТЮМНІҢ - ДИЗАЙНДАҒЫ ЭТНОСТИЛЬДЕГІ АЙНАСЫ 127

З.Қ. Мұсақұл, Р.Д. Дарибаева*
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖАС МАМАНДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ЖҰМЫС БЕРУШІЛЕРДІҢ РӨЛІ 134

А.К. Мырзабекова*
к.ф.н., старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «6В07321 – ТЕХНОЛОГИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО И ГРАЖДАНСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА» 141

Е.В. Пономаренко*
профессор, д.п.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ И РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ВВОДНОЙ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА» 147

Е.В. Пономаренко*, Р.С. Жанабекова, А. Бакиржанқызы, З.А. Абсаматова, Н.Н. Тошболтаева
д.п.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ИССЛЕДОВАНИЕ АВТОРСКОЙ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ВВОДНОЙ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА»: ЭТАПЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТА 152

Г.А. Серікбай[1], Ғ. Қасымхан[2], Б.Ә. Әбдіқали[2]*
[1]Шымкент қалалық саяси қуғын-сүргін құрбандары музейі директорының орынбасары, ҚР Мәдениет қайреткері, Алаштанушы, Шымкент, Қазақстан
[2]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН САЙРАМДЫҚ ИШАН-МОЛДАЛАР 158

Б.С. Тантыбаева, Е.А. Аскарханов*
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
магистрант, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
ХИМИЯДАН ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ АРҚЫЛЫ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРОЦЕСІ 164

Б.С. Тантыбаева, Е.А. Аскарханов*
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
магистрант, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен, Қазақстан
ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУ ҮШІН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ 170

Б.М. Хамитова*, Д.Б. Жұманазар, И.Р. Садырбаева
т.ғ.к., профессор М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ФУНКЦИОНАЛДЫҚ МАҚСАТТАҒЫ ПЮРЕ ТӘРІЗДІ СОРПАЛАР 176

Б.М. Хамитова*, Г.Ж. Сыдық
т.ғ.к., профессор М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
СҮТ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ҮШІН СОЯ ЭМУЛЬСИЯСЫНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ 181

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

А.У. Абишова*, А.Т. Мергенбаева, Т.Ж. Тұрысбек, Б.Р. Ералиев, Қ.Е. Ембергенов
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
КӘСІПОРЫНДАРДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІНІҢ МОДЕЛІН ЖЕТІЛДІРУ 187

А.Б.Айдарова*, Ж.М.Таубай
к.э.н., профессор, ЮКУ имМ.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им М.Ауэзова. Шымкент, Казахстан
ИННОВАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКСПОРТ 196

Ж. Алтынбекқызы*, А.С. Дошан, А.Е.Есенова
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ 204

Б.Д. Бекназаров[1*], Б.І. Оспан[1], Г.Г. Жусупова[2]
[1]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]Академик А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
ЭЛЕКТРОНДЫ САУДАСАТТЫҚТЫҢ ҚАЗАҚСТАН НАРЫҒЫНДАҒЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ 216

З.А. Бигельдиева*, Э. Хазратов
э.ғ.к., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
РОЛЬ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ 222

З.А.Бигельдиева*, С. Сабит, Д.Нарбаева
э.ғ.к.,доцент,М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ 229

А. Жумабаева*, Д.М. Кабланбек
М.Әуезов атындағы ОҚУ магистранты, Шымкент, Қазақстан
М.Әуезов атындағы ОҚУ аға оқытушы, экономика магистрі, Шымкент, Қазақстан
ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІНДЕ ТУРИЗМНІҢ ЖЕКЕ ТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРДЕЛЕНУІ 235

Ж.М. Жунисбекова, С.И. Айкозов*
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, А.Қуатбеков атындағы ХДУ, Шымкент, Қазақстан
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ 245

Р.К. Ниязбекова, Б.Д. Бекназаров*, Г.М. Жуманова
э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ҚР-ДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ӨҢІРЛІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕҢСЕРУ ЖОЛДАРЫ 253

С.Н. Нурашева*
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
СИСТЕМА КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ СРЕДЫ 260

Г.А. Пазилов, Ж.С. Сыпабек*
PhD, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ 268

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES

Д.А. Байсымаков [1], А.Ж. Жаналиева[2*]
[1] магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
[2] з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУ 274

Н.С. Басыбек, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ҚҰҚЫҚТЫҢ ИМПЕРАТИВТІ НОРМАЛАРЫН ТҮСІНДІРУДІҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ 279

Е.Т. Бекбосынов, Ж.Н. Сейтбек*
доктор PhD, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЭВОЛЮЦИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ФРАНЦИЕЙ И КАЗАХСТАНОМ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА 284

М.А. Джолдасбеков, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ ГОСУДАРСТВА 289

М.А. Джолдасбеков, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ 294

М.Т. Исаханов, А.Ж. Жаналиева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫ ЦИФРЛЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ 299

А.Х. Каныбекова [1], А.Ж. Жаналиева[2*]
[1] магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
[2] з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ 304

О.Е. Кистауов, А.Ж. Жаналиева[*]
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЗАҢГЕРДІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, БЕЛГІЛЕРІ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ 309

М.А. Куралов, А.Ж. Жаналиева[*]
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ 313

Г.Д. Мейркулова, К. Айткулов
з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДАҒЫ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРМЕН КҮРЕСУ ТӘЖІРИБЕСІ 318

Е.К. Нуртазин
к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 323

Ғылыми журнал
2018 жылдан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Назарбек У.Б.
Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.
Техникалық редакторлар: Александриди Е.Ю.
Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген № 16794–Ж (14.12.2017 ж.)

12.03.2024 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 21.1 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3859. М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82